

**CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1950)'NDE
KAYSERİ'NİN İDARİ VE İKTİSADİ GELİŞİMİ**

Deniz AKPINAR

**Doktora Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Prof. Dr. Yavuz ASLAN
2013
Her Hakkı Saklıdır**

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Deniz AKPINAR

CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1950)'NDE KAYSERİ'NİN İDARİ
VE İKTİSADİ GELİŞİMİ

DOKTORA TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Yavuz ASLAN

ERZURUM – 2013

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

16/12/2013

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum **“CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1950)’NDE KAYSERİ’NİN İDARİ VE İKTİSADİ GELİŞİMİ”** adlı eser-metin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, eser-metin kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☒ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

16/12/2013

Deniz AKPINAR

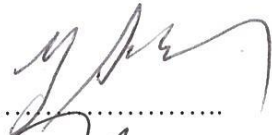
**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEZ KABUL TUTANAĞI

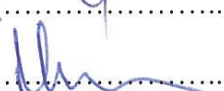
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Yavuz ASLAN danışmanlığında, Deniz AKPINAR tarafından hazırlanan bu çalışma 16 / 12 / 2013 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Tarih Anabilim Dalı'nda Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Yavuz Aslan İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. D. Ali Akbulut İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Selami Kılıç İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Yavuz Önder İmza:

Jüri Üyesi : Prof. Dr. İ. Ethem Akar İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VIII
ABSTRACT	IX
KISALTMALAR DİZİNİ	X
TABLolar DİZİNİ	XII
ÖNSÖZ.....	XIV
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYSERİ İDARİ YAPISI

1.1. OSMANLI'DA KAYSERİ'NİN İDARİ YAPISI	7
1.1.1. Klasik Dönem.....	7
1.1.2. Tanzimat Dönemi	9
1.1.3. Meşrutiyet Dönemi	10
1.1.3.1. I. Meşrutiyet Dönemi.....	10
1.1.3.2. II. Meşrutiyet Dönemi	12
1.1.4. Milli Mücadele Dönemi.....	18
1.2. CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1950)'NDE KAYSERİ'NİN İDARİ YAPISI	20
1.2.1. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Kayseri'nin Demografik ve İdari Yapısı...22	
1.2.1.1. Aziziye (Pınarbaşı) Kazası'nın Kayseri İdari Taksimatına Geçmesi	23
1.2.2. 1935-1940 Yılları Arasında Kayseri'nin Demografik ve İdari Yapısı.....25	
1.2.2.1. Ürgüp Kazasının Kayseri İdari Taksimatına Geçmesi	26
1.2.3. 1940-1950 Yılları Arasında Kayseri'nin Demografik ve İdari Yapısı.....27	
1.2.3.1. Sarız'ın Kayseri İdari Taksimatında İlçe Olması.....30	
1.2.3.2. Yeşilhisar'ın Kayseri İdari Taksimatında İlçe Olması	31
1.2.4. Kayseri Vilayeti İdari Gelişimine Etki Eden Faktörler	36

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK İKTİSADİ ALANINDA GELİŞMELER VE KAYSERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

2.1. TÜRK İKTİSADİ GELİŞİMİNE ETKİ EDEN UNSURLAR.....	42
2.1.1. Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Gelişimi.....	42
2.1.2. Osmanlı Devleti'nin Batıyla Yaptığı İktisadi Antlaşmalar ve Sonuçları ..	45
2.2. XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE SANAYİ.....	49
2.3. OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E GEÇİŞTE İKTİSADİ DURUM.....	50
2.4. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ İKTİSADİ DÜŞÜNCELERİ	52
2.5. TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ (İZMİR İKTİSAT KONGRESİ)	57
2.5.1. İzmir İktisat Kongresi'nde Alınan Kararlar	58
2.6. 1930-1950 DÖNEMİ TÜRKİYE'DE UYGULANAN EKONOMİK POLİTİKA.....	60
2.6.1. Ekonomide Devletçilik	60
2.6.1.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Programının Hazırlanışı, Nedenleri ve Uygulanması.....	62
2.2. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E KAYSERİ'NİN İKTİSADİ YAPISI	67
2.2.1. Meşrutiyet Dönemi Kayseri İktisadi Yapısı.....	67
2.2.1.1. II. Meşrutiyet Dönemi Kayseri İktisadi Yapısı.....	72
2.2.1.2. I. Dünya Savaşı'nın Kayseri'ye İktisadi Etkileri.....	78
2.2.1.3. 1915 Ermeni Nüfusunun Sevkinin Kayseri'nin İktisadi Durumuna Etkileri	80
2.2.1.4. Milli Mücadele'nin Kayseri'nin İktisadi Durumu Üzerindeki Etkileri	84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1950)'NDE KAYSERİ İKTİSADİ YAPISI

3.1. KAYSERİ'DE ÖNE ÇIKAN İMALAT SEKTÖRLERİ.....	86
3.1.1. Kayseri Halı İmalatının Tarihçesi	86
3.1.1.1. 1923-1950 Dönemi Kayseri'de Halıcılık	92
3.1.2. Kayseri'de Pastırma ve Sucuk İmalatı Tarihçesi	102

3.1.2.1. 1923-1950 Dönemi Kayseri’de Pastırma ve Sucuk Üretimi.....	105
3.1.3. Kayseri’de Dericiliğin Tarihçesi	115
3.1.3.1. 1923-1950 Dönemi Kayseri’de Dericilik	119
3.1.4. Kayseri’de Güherçile (Barut) İmalatı	123
3.1.5. Kayseri’de Kitre (Zamk) İmalatı.....	126
3.1.6. Kayseri’de Cehri (Doğal Boya) Üretimi.....	128
3.1.7. 1923-1950 Dönemi Kayseri Tüccar ve İş Kolları.....	132
3.1.7.1. 1928-1938 Yılları Arasında Kayseri’de Faaliyet Gösteren Tüccar ve İş Kolları	132
3.1.7.2. 1938-1945 Yılları Arasında Kayseri’de Faaliyet Gösteren Tüccar ve İş Kolları	142
3.2. CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1950)’NDE KAYSERİ’DE KAMU VE ÖZEL YATIRIMLAR.....	149
3.2.1. Kayseri’de Dokumacılık Sektörü.....	152
3.2.1.1. Kayseri Askeri Mensucat Fabrikası	152
3.2.1.2. Bünyan Halı İplik Fabrikası.....	155
3.2.1.2.1. Bünyan Halı İplik Fabrikası Öncesi Gelişmeler	155
3.2.1.2.2. Kayseri Bünyan Halı İplik Fabrikası Türk Anonim Şirketinin Kuruluşu ve Faaliyetleri.....	159
3.2.1.2.3. Kayseri Bünyan Halı İplik Fabrikasının Kurulması ve Faaliyetleri	161
3.2.1.2.4. Sümerbank Kayseri Bünyan İplik Fabrikasının Kayseri’ye İktisadi ve Sosyal Katkıları.....	165
3.2.1.3. Erciyes Bez Dokuma Fabrikası	168
3.2.2. Kayseri’de Elektrik	169
3.2.2.1. Osmanlı Devleti’nde Elektrik Üretimi.....	169
3.2.2.2. Cumhuriyet Dönemi Elektrik Üretimi	170
3.2.2.3. 1923-1950 Döneminde Kayseri’de Elektrik Üretim Faaliyetleri.....	172
3.2.2.3.1. Bünyan Elektrik Üretim Tesisinin Kurulması	172
3.2.2.3.2. Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketinin Kurulması	173

3.2.2.3.3. Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi Kayseri Belediyesi Temsilcileri	175
3.2.2.3.4. Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketinin Faaliyetleri	175
3.2.2.3.5. Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketinin Kurulmasının Kayseri ve Çevresine Katkıları.....	178
3.2.3. Kayseri Tayyare Fabrikası.....	180
3.2.3.1. Türk Havacılığında Gelişmeler	180
3.2.3.1.1. Osmanlı Devleti'nde Türk Havacılığı	180
3.2.3.1.2. Milli Mücadele Döneminde Türk Havacılığı.....	182
3.2.3.1.3. Cumhuriyet Döneminde Türk Havacılığı.....	184
3.2.3.1.3.1. Tayyare Fabrikası Kurma Faaliyetlerinde Türk Alman İlişkileri	186
3.2.3.1.3.2. Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketinin Kurulması....	188
3.2.3.1.3.3. Kayseri Tayyare Fabrikasının Açılışı.....	191
3.2.3.1.3.4. Kayseri Tayyare Fabrikasından Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Beklentisi ve Dönemin Basınına Yansımaları:	195
3.2.3.1.3.5. Kayseri Tayyare Fabrikası Gelişimi ve Faaliyetleri	197
3.2.3.1.3.6. Kayseri Tayyare Fabrikasının Kayseri'ye Katkıları	202
3.2.4. Kayseri Demiryolu	205
3.2.4.1. Osmanlı Devleti'nde Demiryolu Politikası	205
3.2.4.1.1. Osmanlı Devleti Döneminde Kayseri Demiryolu Projesi	209
3.2.4.2. Cumhuriyet Dönemi Demiryolu Politikası Ekseninde Kayseri Demiryolu Projeleri.....	211
3.2.4.2.1. Ankara-Kayseri Demiryolu Hattı.....	213
3.2.4.2.2. Kayseri-Sivas Demiryolu Hattı.....	217
3.2.4.2.3. Kayseri Ulukışla Demiryolu Hattı.....	220
3.2.4.3. Kayseri'ye Demiryolunun Gelmesinin Sonuçları	222
3.2.5. Kayseri'de Kurulan Dakik (Un) Fabrikaları.....	224
3.2.6. II. Meşrutiyetten Cumhuriyete Kayseri'de Sağlık.....	227
3.2.6.1. II. Meşrutiyet Döneminde Sağlık Alanında Kurumsallaşma	228
3.2.6.2. Milli Mücadele Yıllarında Ülkenin Sağlık Durumu	228

3.2.6.3. 1923-1950 Dönemi Kayseri’de Sağlık Kurumları.....	230
3.2.6.3.1. Kayseri Memleket Hastanesi	230
3.2.6.3.2. Kayseri Şehir Hastanesi	232
3.2.6.3.3. Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası Hastanesi.....	233
3.2.6.3.4 Kayseri’de Sağlık Hizmeti Veren Diğer Kurum ve Kuruluşlar	234
3.2.6.3.5. Kayseri Eczaneleri	234
3.2.7. Sümerbank’ın Kuruluşu ve Kayseriye Yönelik Yatırımları	236
3.2.7.1. Sümerbank’ın Görevleri	239
3.2.7.2. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası	240
3.2.7.2.1. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasının Açılması	246
3.2.7.2.2. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasının Üretim Faaliyeti.....	249
3.2.7.2.3. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasının Kayseri’ye Katkıları....	251
3.2.7.2.3.1. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasının İstihdamı.....	251
3.2.7.2.3.2. Sümerbank Yerli Malları Pazarı ve Kayseri Milli Satış Evi.....	253
3.2.7.2.3.3. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Bünyesinde Gerçekleştirilen Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri	257
3.2.7.2.3.4. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Hastanesi	260
3.2.7.2.3.5. Kayseri Sümerbank Spor Kulübü	262
3.2.7.2.3.6. Sosyal ve Kültürel Faaliyetler	262
SONUÇ.....	268
KAYNAKÇA	276
EKLER.....	301
EK 1. Ermenilerin Kayseri’de İdari Yönetiminden Memnun Olduklarını Belirten İstanbul Ermeni Patriği’nin Yazısı. 6 Ekim 1850.....	301
EK 2. 324-149, MV; Ankara vilayetine bağlı Kayseri sancağının müstakil liva haline çevrilmesi için tanzim olunan layiha-i kanunun muvakkaten yürürlüğe konulması. (1332)	302
EK 3. 1916 Kayseri Müstakil Sancağı Haritası	303
EK 4. 1926 Kayseri ve İlçeleri İdari Haritası	304

EK 5. 1946 Kayseri ve İlçeleri İdari Haritası	305
EK 6. 1947 Kayseri ve İlçeleri İdari Haritası.	306
EK 7. A: 11, D: 45, F: 30. 12. 07. 1927 tarihli Milli Müdafaa Vekâleti'nin Baş Kumandanlığa Askeri ve Stratejik Fabrikaların Kayseri'ye Kurulması Hakkında Yazdığı Rapor	307
EK 8. Bünyan İplik Fabrikası TAŞ'ın kurulmasına izin verilmesi, 07. 12. 1924.	308
EK 9. Kayseri-Sivas Demiryolu Hattı Sözleşmesi Hakkında	309
EK 10. Kayseri ve Civarı Elektrik TAŞ'ın Kurulma Kararı, 16. 06. 1926	310
EK 11. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk tayyare motoru şirketi kurma kararı. ..	311
EK 13. Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketinin teşekkül şeklini gösterir Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Junkers Şirketi arasında yapılan sözleşme metni, 20. 11. 1927	313
EK 14. Türk Tayyare ve Motor AŞ'nin İflası üzerine mal varlığı Türk.....	315
EK 15. Kaynak: B.C.A, Amerikan – Curtis-wright Grubu İle Kayseri Tayyare Fabrika'sında Tayyare Ve Motor İmalı hakkında yapılan sözleşme.	316
EK 16. 1938'de Kayseri Uçak Fabrikasında imal edilen uçaklar ile ilgili belge.	317
EK 17. Yahyalı Halısı Kayseri.....	318
EK 18. Kayseri Sarız Avşar Kilimi	319
EK 19. 1930 öncesi Osman İmamoğlu pastırma ve sucuk işliğinde çalışan Türk ve Ermeni işçiler	320
EK 20. Göncüzade Ahmet Efendi'ye Ait İmalathanesi.....	321
EK 22. Kayseri Tayyare Fabrikası Temel Atma	323
EK 23. Kayseri Tayyare Fabrikasının 11'nolu Hangarın İnşaatı.....	323
EK 24. Kayseri Tayyare Fabrikası Açılış Merasimi. 1926.	324
EK 25. Montaj ve Revizyon Uçak Hangarı.....	324
EK 26. Kayseri Tayyare Fabrikası Açılış Merasimi	325
EK 27. Kayseri Tayyare Fabrikası Montaj Bölümü	325
EK 28. Kayseri Tayyare Fabrikası Alman İşçi ve Aileleri	326
EK 29. Junkers A-20, Tayyaresi Revizyonu.	327

EK 30. Kayseri Tayyare Fabrikası Boya Atölyesi.....	328
EK 31. Kayseri Tayyare Fabrikası Güç Santrali (Elektrik)	329
EK 32. Junkers G-24'ün Önden Görünümü.....	329
EK 33. Montajı Kayseri Tayyaresi'nde Yapılan Junkers A-20	330
EK 34. Elektrik Aydınlatmasıyla Donatılmış Kayseri Cumhuriyet Meydanı 1938.	330
EK 35. II.Abdulhamit Bağdat Demiryolu ve Anadolu Demiryolu Projeleri	331
EK 36. Ankara- Kayseri Demiryolu Açılışı Merasimi, TBMM Reisi Kazım Paşa.	332
EK 37. Kayseri-Sivas Demiryolu Hattının Resmi Açılışı.....	333
EK 38. Kayseri-Sivas-Samsun Demiryolu Hattının Birleştirilmesi.....	334
EK 39. Kayseri Modern Un Değirmeni	335
EK 40. 1936, Sümerbank Kayseri Bez Dokuma Kombineri.	336
EK 41. Sümerbank Kayseri Fabrikası Dokuma Makineleri 1943.	336
EK 42. Sümerbank Kayseri Fabrikası Köylü İçin Üretilen Ürün Teşhiri.	337
EK 43. Sümerbank Kayseri Fabrikası Dokuma Makineleri 1943.....	338
EK 44. Sümerbank Kayseri Fabrikası Dokuma Makineleri 1943.....	338
EK 45. Sümerbank Türkiye'de Kurduğu Fabrikaların Müdürlükleri ve Satış Noktaları.	339
EK 46. Sümerbank Türkiye'de Kurduğu Fabrikalar.....	339
ÖZGEÇMİŞ.....	340

ÖZET

DOKTORA TEZİ

CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1950)'NDE KAYSERİ'NİN İDARİ VE İKTİSADİ GELİŞİMİ

Deniz AKPINAR

Tez Yöneticisi : Prof. Dr. Yavuz ASLAN

2013, 340 sayfa

Jüri : Prof. Dr. Yavuz ASLAN

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT

Prof. Dr. Selami KILIÇ

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR

Yrd. Doç. Dr. Yavuz ÖZDEMİR

Kadim Kayseri şehrinin idari ve iktisadi gelişiminin bir bölümünü ele alan “*Cumhuriyet Dönemi 1923-1950’nde Kayseri’nin İdari ve İktisadi Gelişimi*” adlı doktora tezi çalışmasında; Kayseri’nin XVI. yüzyılın başından itibaren idari gelişimi ve idari gelişimine etki eden unsurlar ortaya konuldu. Bununla birlikte 1950 yılına değin idari taksimatı ve demografik gelişmeler hakkında da bilgiler verildi.

Çalışmanın ana unsurlarından olan Kayseri’nin iktisadî yapısı ve gelişimi, II. Meşrutiyet dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Mustafa Kemal Atatürk dönemi iktisadî politikaları düşüncelerini ve uygulamalarını ortaya konularak, yerelde Kayseri örneğiyle açıklandı.

1900-1950 yılı Kayseri’nin temel iktisadî yapısında öne çıkan, pastırma imalatı, halı imalatı, deri imalatı, vesair sanayi dışı imalat sektörüne ait iktisadî yapısı ve gelişimine de dikkat çekilerek bu sektörlerin Kayseri iktisadî hayatına etkileri ele alındı.

1923-1950 yılları arasında Kayseri iktisadî hayatına etki eden devlet ve özel yatırımlarından olan, Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi, Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi (Kayseri Tayyare Fabrikası), Kayseri Bünyan Halı İplik Fabrikası Türk Anonim Şirketi, Sümerbank Bünyan Halı İplik Fabrikası ve Sümerbank Kayseri Dokuma Fabrikasının kurulması ve demiryolunun Kayseri’ye getirilmesinden bahsedilerek, bu yatırımların Kayseri’nin iktisadî yapısına ve gelişimine katkıları hakkında bilgi verildi.

Aynı zamanda bu çalışmada, bir şehrin sanayi şehri kimliği alması noktasında, sanayi temellerinin atılmasının hangi süreçlerden geçtiğini tarihi bir seyir içinde ortaya konuldu.

Anahtar Kelimeler: Kayseri, İdari, İktisadi, İmalat, Sanayi, Demiryolu, Tayyare, Elektrik, Sümerbank.

ABSTRACT

PH. D. DISSERTATION

KAYSERİ'S ADMINISTRATIVE AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE
1923- 1950 REPUBLICAN PERIOD

Deniz AKPINAR

Advisor : Prof. Dr. Yavuz ASLAN

2013, 340 pages

Jury : Prof. Dr. Yavuz ASLAN

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT

Prof. Dr. Selami KILIÇ

Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR

Assist. Prof. Dr. Yavuz ÖZDEMİR

In this PhD thesis entitled with “*Kayseri's Administrative and Economic Development in the 1923-1950 Republican Period*” dealt with a part of ancient Kayseri's administrative and economic development, the city's administrative development and factors effecting administrative development have been presented by starting from the beginnings of 16th century. In addition, administrative divisions and demographic developments have also been presented.

Main themes of the study, Kayseri's administrative structure and development have been presented with the local sample Kayseri by being explained through II. Constitutional Period and Mustafa Kemal Atatürk Period's economy policies and applications in the Republic of Turkey

In the study, the prominent features of Kayseri's fundamental economic structure such as pastrami, carpet and leather production, the economic structure of other non-industrial products' sectors and their developments have been emphasized and these sectors' effects on Kayseri's economic life have been investigated.

In the study, the state and private investments effecting Kayseri's economic life significantly between the years 1923-1950 such as Kayseri and Around Electric Turk Incorporated Company, Aeroplane and Engine Turk Incorporated Company (Kayseri Aeroplane Factory), Kayseri Bünyan Carpet and Line Factory Turk Incorporated Company, Sümerbank Bünyan Carpet and Line Factory and Sümerbank Kayseri Weaving Factory's construction and railway's reaching Kayseri have been mentioned and these investments' positive contributions to Kayseri's economic structure and development have been explained in detail.

In addition, the study has chronologically presented the periods experienced in the process of laying industrial foundations in the point of a city's gaining an industrial identity.

Key Words: Kayseri, Administrative, Economic, Production, Industry, Railway, Aeoroplane, Electric, Sümerbank.

KISALTMALAR DİZİNİ

A.	: Arşiv No
A.DVN.	: Sadaret Divan Kalemi
A.MKT.MHM.	: Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı
ATASE.	: Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi
B. C. A.	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	: Bakınız
B.E.O.	: Bâb-ı Âlî Evrak Odası
B. O. A.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
Çev.	: Çeviren
D.	: Dosya
DH.İD.	: Dâhiliye Nezareti İdare Evrakı
DH, İ,UM,EK.	: Dâhiliye Umumiye Evrakları
DH.MKT.	: Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH.MUİ.	: Dâhiliye Muhaberat-ı Umumiye İdaresi
DH,ŞFR.	: Dâhiliye Şifre Kalemi
DH.TMIK.	: Dâhiliye Islahat
DH.TMIK.M.	: Dâhiliye Nezaret-i Tesr-i Muâmelet ve Islâhât Evrakı
DİA.	: Diyanet İşleri Ansiklopedisi
F.	: Fon
H	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
HR.MKT.	: Hariciye Nezareti Mektubu Kalemi
İA.	: İslam Ansiklopedisi
İ..DH.	: İradeler Dâhiliye
M	: Miladi
MVL.	: Meclis-i Vâlâ Riyaseti Defteri
S.	: Sayı
s.	: Sayfa

ŞD.	: Şuray-ı Devlet Belgeleri
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM GCZ	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TOMTAŞ	: Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. 1881/82 Osmanlı Genel Nüfus Sayımı Kayseri Sancağı	10
Tablo 1.2. 1900/1901 Kayseri Sancağı Nüfus.....	11
Tablo 1.3. 1914 Kayseri Şehrinin Nüfus Dağılımı.....	15
Tablo 1.4. 1921’de Kayseri Nüfus Müdürlüğü verilerinde Kayseri Vilayeti Nüfus Dağılımı Şu Şekilde Tespit Edilmiştir	19
Tablo 1.5. 1927 Yılında Yapılan Nüfus Sayımına Göre Kayseri Nüfusu	22
Tablo 1.6. 1935 Yılında Yapılan Nüfus Sayımına Göre Kayseri Nüfusu	25
Tablo 1.7. 1940 Yılında Yapılan Nüfus Sayımına Göre Kayseri Nüfusu	28
Tablo 1.8. 1945 Yılında Yapılan Nüfus Sayımına Göre Kayseri Nüfusu	28
Tablo 1.9. 1950 Yılında Yapılan Nüfus Sayımına Göre Kayseri Merkez ve İlçelerinin Nüfusu.....	29
Tablo 2.1. 1927-1932 Yılları Arasında Türkiye’nin İthal Ettiği Mensucat ve İplik Miktarı ve İthalatın Kıymeti.....	65
Tablo 2.2. Kayseri’de Üretimi Yapılan Ürünlerin Miktarları ve Elde Edilen Gelirleri Gösteren Tablo	75
Tablo 3.1. 1927-1933 Yılları Arası Kayseri Halı Tezgâh Adedi	95
Tablo 3.2. Kayseri’de 1933-1937 Arasında Beş Yıllık Halı Ve Kilim İhracat Verileri	99
Tablo 3.3. 1947 Yılında Kayseri’de Ticari Halı Fiyatları	101
Tablo 3.4. 1933-1937 Yılları Arasında Kayseri’de Pastırma ve Sucuk İhracatı	108
Tablo 3.5. 1929-1950 Yılları Arasında Kayseri Vergiye Tabi Büyükbaş Hayvan Sayısı	112
Tablo 3.6. 1940-1944 Yılları Arasında Kayseri Mezbahalarında Kesilen Büyükbaş Hayvan Sayısı.....	112
Tablo 3.7. 1929-1950 Kayseri’de Vergiye Tabi Küçük Baş Hayvan Sayısı.....	113
Tablo 3.8. Kayseri’de 1933 – 1937 Arasında Beş Yıllık Deri İhracat Verileri.....	121
Tablo 3.9. 1936-1944 Yılları İtibariyle Kayseri’de Elde Edilen Büyükbaş Hayvan Derileri	122
Tablo 3.10. Kayseri’de 1933 – 1937 Yılları Arasında Beş Yıllık Kitre (zamk) İhracat Verileri	128

Tablo 3.11. Kayseri’de 1933 – 1937 Yılları Arasında Beş Yıllık Cehri İhracat Verileri	131
Tablo 3.12. Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Büyük Ticaret Salnamesi’nde 1928 Yılı Kayseri’de Faaliyet Gösteren Tüccarlar, Faaliyet Alanı ve Adresleri.....	133
Tablo 3.13. 1938 Yılı Kayseri Ticaret ve Sanayi Odası’nda Fevkalâde Sınıfta Bulunan Ticari Müesseseler ve Fabrikalar	142
Tablo 3.14. 1944-1945 Yıllarında Kayseri’de Faaliyet Gösteren Birinci Sınıf Tüccarlar	145
Tablo 3.15. 1927 Yılı Sanayi Sayımına Göre Kayseri’de Öne Çıkan Sektörler, İşyeri ve İstihdam Sayısı.....	150
Tablo 3.16. 1935-1950 Sümerbank Bünyan Fabrikasında İmal Edilen Ürün Miktarları	163
Tablo 3.17. 1941-1948 Yıllarında Sümerbank Bünyan Fabrikasında Satış Miktarları (lira)	164
Tablo 3.18. 1936-1950 Sümerbank Bünyan İplik Fabrikasında Çalışan İşçi ve Memur Sayısı	165
Tablo 3.19. Kayseri Yapağı Miktarı (ton) :	166
Tablo 3.20. 1923-1950 Yılları Arası Türkiye Cumhuriyetinde Elektrik Üretimi	171
Tablo 3.21. 1926-1947 Yılları Arası Kayseri Tayyare Fabrikası Faaliyetleri.....	200
Tablo 3.22. 1926-1938 Kayseri Memleket Hastanesi Faaliyeti	232
Tablo 3.23. Kayseri Devlet Hastanesi Faaliyetleri.....	233
Tablo 3.24. 1946-1949 Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası Hastanesi Faaliyeti	233
Tablo 3.25. Kayseri Halkevi Poliklinik Hizmet Çizelgesi	234
Tablo 3.26. 1936-1950 Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Pamuk İpliği ve Pamuklu Dokuma Üretim Miktarı	250
Tablo 3.27. 1936-1942 Yılları Arası Elektrik Santralinde Kullanılan Kömür Sarfıyatı (ton).....	251
Tablo 3.28. 1936-1950 Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasında Çalışan İşçi ve Memur Sayısı	252
Tablo 3.29. 1942-1947 Yılları Arası Sıtma Hastası Sayısı	261

ÖNSÖZ

Kayseri tarih boyunca birçok millete ve medeniyete ev sahipliği yapmış, kadim bir şehirdir. Bu özelliği almasındaki en önemli neden; Kayseri'nin coğrafi olarak Anadolu'nun merkezinde olması, ayrıca Anadolu'da doğu-batı, kuzey-güney boyunca uzanan ticaret yollarının üzerinde bulunmasıdır. Her dönemde, Kayseri, konumunu doğru değerlendirerek, iktisadi ve idari açıdan sürekli bir gelişim sergiledi. Bu gelişimini XXI. Yüzyılda da devam ettirmektedir. İdari ve İktisadi yapının temelleri XX. yüzyılın ilk yarısında idari ve iktisadi yapının temelleri atılarak bu yapı üzerine gelişim kaydetmiştir.

Cumhuriyet Dönemi (1923-1950)'nde Kayseri'nin İdari ve İktisadi Gelişimi, adlı bu çalışma üç bölümden oluştu. Çalışmanın birinci bölümünde XVI. yüzyıldan başlayarak, 1950 yılına kadar geçen sürede Kayseri'nin idari gelişimi anlatıldı. Şehrin idari gelişimine etki eden unsurlar ortaya konulmaya çalışıldı. Aynı zamanda Kayseri'nin idari gelişimi ile ilgili elde edilen bilgiler kamu kurum ve kuruluşlarının kullanımına sunulması hedeflendi.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyet dönemindeki mevcut iktisadi yapısından ve politikalarından bahsedildi. II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan iktisadi düşünceler neticesinde, genelden özele doğru bir mantık çerçevesinde Kayseri'nin iktisadi yapısını ve gelişimi incelendi. II. Meşrutiyet dönemi, iktisadi politikalarının yerel yansımaları Kayseri boyutuyla idari ve iktisadi açıdan irdelendi. Kayseri'de milli iktisadın temellerinin atılması Cumhuriyet dönemine intikalinden bahsedildi.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise, Kayseri şehrinin iktisadi gelişimine paralel olarak, Türkiye Cumhuriyeti döneminde de şehrin ülkenin cazibe merkezlerinden biri olması önemi vurgulandı. Cumhuriyet döneminde Kayseri'nin ülkede ticaret, sanayi ve üretim merkezlerinden biri olmasında devlet tarafından yapılan kamu yatırımlarıyla birlikte Kayseri'ye özgü geleneksel imalat faaliyetleri anlatıldı. İktisat tarihi alanında fazla incelenilmeyen bir konu olan aile içi üretim ve sanayileşme öncesi dönemde faal olan imalat sektörünün Kayseri'deki durumu ve bu alanlarda öne çıkan sektörlerle ilgili bilgiler aktarıldı.

Çalışmanın ana unsurlarından biri olan Cumhuriyet döneminde Kayseri'nin iktisadi gelişimine katkı sağlayan devlet ve özel yatırımların gerekçelerini incelendi. 1920'li ve 1930'lu yıllarda Türkiye'de uygulanan, genel iktisadi politikalar çerçevesinden hareketle yerelde Kayseri'ye yapılan kamu ve özel yatırımların Kayseri'ye ve ülkeye iktisadi, sosyal ve kültürel katkılarından bahsedildi.

Cumhuriyet döneminde Kayseri'ye yapılan kamu ve özel yatırımlar, bugün Kayseri'nin Türkiye'nin önemli sanayi ve hizmet merkezlerinin başında gelmesinde, etkili oldu.

Çalışma yapılırken, dönemin dönemin ana kaynaklarına ulaşılmaya özen gösterildi. Bu çerçevede; Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Arşivleri (Başbakanlık Osmanlı Arşivleri ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri), Atase (Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı) Arşivi, Ankara Vilayeti Devlet Salnameleri, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnameleri, Türkiye Salnameleri, Türk Ticaret Salnameleri, Sivas Vilayeti Salnameleri ve özel salnamelerden, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türkiye İstatistik Kurumu, Gazete Arşivleri, Milli Kütüphane ve Süreli Yayın Arşivi, Resmi Gazete Arşivi olmak üzere birçok resmi ve özel arşivden istifade edildi ve çalışmayı kaynak ve bilgi olarak desteklendi.

Araştırma sürecinde, maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen ve engin bilgisiyle beni destekleyen, saygıdeğer hocam ve akademik danışmanım Prof. Dr. Yavuz ASLAN'a sonsuz teşekkürlerimi sunar, aynı zamanda: Tarih Bölüm Başkanı Prof. Dr. Selami KILIÇ, hocalarım Prof. Dr. Dursun Ali Akbulut, Prof Dr. İbrahim Ethem ATNUR, Yrd Doç. Dr. Yavuz ÖZDEMİR ve Yrd. Doç. Dr. Cemil KUTLU'ya, teşrikimesaide bulunduğum Erzincan Üniversitesi'ne, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilgiler Bölümü'ne, Kayseri Valiliği'ne, Kayseri Ticaret Odasına, Kayseri Sanayi Odası'na, adını sayamadığım bütün kurum ve kuruluşlara desteğini aldığım bütün herkese teşekkürlerimi arz ederken; bu çalışmamda bütün yükümü çeken cefakâr eşim Derya'ya da sonsuz şükranlarımı sunarım.

GİRİŞ

Günümüz şehirlerinin çoğunun sahip olduğu mekânsal, sosyal ve ekonomik özelliklerinin zemini bunların tarihi geçmişleri ve coğrafi özelliklerinin üzerine kurulmuştur. Bu bakımdan şehirlerin niteliksel ve niceliksel özellikleri incelenirken tarihi coğrafyalarının da irdelenmesi gerekli olmuştur.¹

Türklerde şehirler; siyasi, ekonomik, kültürel ve dini faaliyetlerin daha yoğun yürütüldüğü merkezlerdir. Şehir sakinlerinin iş bölümüne tâbi olduğu, tarım dışı mal-hizmet üretimleri ve bunları yakın çevresi veya daha geniş bir saha içinde pazarladığı yerleşim birimi şehir olarak tanımlanır.² Tarım dışı üretim yapıldığı için toprakları mirî arazi grubu haricinde bulunan şehir, bunun dışında bazı hususiyetlere de sahiptir. Sosyoekonomik ve kültürel açıdan bakıldığında, şehirler sosyal hayatın mesleklere, iş bölümlerine, farklı kültürel gruplara göre organize edildiği, müesseselerinin kesinlik kazandığı, girift insan münasebetlerinin bütün hayata tesir ettiği yerleşme olarak da görülmektedir.³

Şehirler, genellikle, sakinlerinin mesleki görev paylaşımına bağlı olarak tarım dışı mal ve hizmet ürettiği ve bunları yakın çevresinde veya daha geniş bir alanda pazarladığı,⁴ kalabalık nüfuslu idari yerleşim birimleridir.⁵ Başka bir tanıma göre, bulunduğu coğrafyanın ve ekonomik hinterlandın eseri olan şehir, bölgesel ve yerel süreçlerin etkisi ve rekabeti karşısında kendi normlarını ve gelişme kurallarını oluşturan ve yaşayan bir organizmadır.⁶ Ayrıca şehirlerin, köyler arasında bir pazar ve değişim noktası olma özelliği de bu hususta bir etkindir. Türkler’de ve diğer toplumlarda şehirlerin, varlıklarını ve gelişimlerini kuruluş yerlerinin iyi seçilmiş olmasına borçludur. Özellikle ticaret yolları, üzerinde geçit-kavşak yerlerinde ve ticaret

¹ Mehmet Karakuyu, *Manisa’nın Tarihi Coğrafyası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2005, s. 1.

² Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, *VIII, Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt: II, Ankara 11–15 Ekim 1976, s.1265–1274.

³ Osman Nuri Ergin, *Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1936, s. 22.

⁴ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler”, *VIII, Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Cilt: II, Ankara 1981, s. 1265.

⁵ Tuncer Baykara, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Anadolu’nun İdarî Taksimatı, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1988, s.40.

⁶ Kenan, Arınç, *Tatvan Şehri Kuruluşu, Gelişmesi ve Fonksiyonları*. Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2001, s. 1.

sahalarına yakın alanlarda kurulmuş olan şehirler idari ve iktisadi anlamda daha hızlı gelişir.⁷

Anadolu, Asya kıtasının batısında yer alan bir yarımadadır. Bu yarımada, Asya, Avrupa ve Afrika'yı birbirine bağlayan bir köprü görevi görmektedir. Bu durum, Anadolu'yu jeopolitik ve sosyoekonomik açıdan diğer coğrafi bölgelerden farklı kılmaktadır.⁸ Bilindiği gibi tarihte ilk şehir yerleşmeleri ve şehir yaşamı Fırat ve Dicle vadilerinde ortaya çıktı.⁹ Anadolu'nun en eski şehir yerleşim merkezlerinden olan Kayseri, coğrafi bakımdan Orta Anadolu'yu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya; Batı Anadolu'yu Mezopotamya ve Mısır gibi tarihi ve kültürel bakımdan çok önemli medeniyet muhitlerine bağlayan bir köprü oldu. Tarihin en eski zamanlarından bu yana hem dini hem de ticari merkez durumunda olan şehir, askeri ve ticari yolların kavşağında yer alması nedeniyle her zaman önemini korudu.¹⁰ Hatta bu özelliğinden dolayı da birçok kavmin ele geçirmek istediği bir yerdi ve eski çağlardan itibaren birçok medeniyete ev sahipliği yaptı.

Kayseri adı Latince Caeserea (İmparator şehri)'dan gelmektedir. M.S. 17'de II. Roma İmparatoru Tiberius, şehri bu şekilde adlandırdı. Aslında bu dönemde aynı isimle 17 şehir daha kaynaklarda zikredildi.¹¹ Kayseri Mazaka,¹² Eusesebia (Özepyia), Kaisareia, Sezarriye olarak değişen isimlerle adlandırıldı.¹³ İbn-i Bibi'de de şehrin ismi Kayseriyye olarak geçti.¹⁴ Mazaka'nın yeri şimdiki şehrin yerinde olmayıp bunun güney batısında Erciyes Dağı'nın eteklerine yakın ve ovaya hâkim yüksek bir yerdeydi.¹⁵ Mazaka adından tarihi kaynaklarda ilk bahseden Strabon olmuştur.¹⁶ Eski Tunç Dönemlerinde ve Hitit Dönemlerinde şehrin nerede kurulduğuna dair kesin bir bilgi bulunamadı. Pers-Kapadokya ve Roma zamanında şehirde yerleşim başlamış ve

⁷ Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, s. 22–25.

⁸ Necdet Tuncdilek, *Türkiye'de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü, İstanbul 1986, s. 9.

⁹ Korkut Tuna, *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1987, s. 82.

¹⁰ Mehmet Karagöz, "XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Şehrini Fiziki Görünümü ve Mahallelerin Durumu", *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)*, Kayseri 1998, s. 246.

¹¹ "Kayseri Maddesi", *Türk Ansiklopedisi*, XXI, 434-435.

¹² Bono Simonetta, *The Coins of the Kappadokian Kings*, Fribourg 1977, s. 14.

¹³ *1307 Ankara Vilayetine Mahsus Salnamedir*, 1307 Senesine Mahsustur, On Birinci Defa, Ankara Vilayet-i Matbaasında Tap Olunmuştur, s. 286.

¹⁴ İbn-i Bibi, *Selçukname*, (Çev. Mükrimin Halil Yinanç), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007, s. 86.

¹⁵ Halil Edhem, *Kayseri Şehri*, (Hzr. Kemal Göde), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, s. 24.

¹⁶ Strabon, *Coğrafya*, (Çev. Adnan Pekman), İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1969, s. 10.

gelişmiştir.¹⁷ Şehrin adı Kapadokya Krallığı döneminde Mazaka-Eusebia; Romalılar döneminde Caesarea; Arapça'da Kayseriyye, Medine-i Kayseriyye ve Türkiye Cumhuriyeti Devrinde ise Kayseri olarak telaffuz edilmektedir.¹⁸

Kayseri ili 16.917 kilometrekarelik yüzölçümü, bir milyonun üzerindeki nüfusu ile dünyanın en eski şehirlerindendir ve M.Ö. 3500 ile M.S. 2000 arasında olmak üzere 5500 yıllık uzun bir geçmişe sahip olmuştur.¹⁹ Kayseri şehri tarihin her döneminde şehir fonksiyonunu yerine getirerek gelişmeye devam etmiştir.

Kayseri, coğrafi konum olarak aşağı yukarı Anadolu yarımadasının ortasında ve 3917 metre yüksekliğindeki Erciyes Dağı'nın kuzeye uzanan etekleri üzerinde, Kızılırmak'a tabi Karasu'ya dökülen, Sarımsaklı adıyla anılan ve Delisu'nun suladığı bir ovada kurulmuştur.²⁰ Kayseri'nin coğrafi koordinatları, deniz seviyesinden 1.090 metre yükseklikte bulunmaktadır. Kayseri 38 derece ve 43 dakika 52 saniye kuzey enlemi ile 33 derece 50 dakika 36 saniye doğu boylamında yer almaktadır.²¹ Kayseri ilinde bozkır ikliminin özellikleri görülmektedir. Burada yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve kar yağışlı geçmektedir.²²

Yol şebekesi, tarihin her döneminde gerek ekonomik, gerek sosyal ve gerekse askeri bakımdan hep önemli olmuştur.²³ Orduların bir yerden başka bir yere sevk, merkezle idari birimler arasında her türden iletişimin temini ve nihayet kervanlarla ticari emtianın keyfiyeti, en eski dönemlerden günümüze kadar devletler için hayati önemdeydi.²⁴ Bu bakımdan, Osmanlı Devleti'nin iktisadi, siyasi ve askeri faaliyetlerinin

¹⁷ Mehmet Çayırdağ, "Kayseri Tarihi Hakkında Verilen Bazı Yanlışlıklar", *Erciyes Dergisi*, S. 174, Haziran, 1992, s. 13.

¹⁸ Mehmet Çayırdağ, *Kayseri Tarih Araştırmaları*, Kayseri Büyükşehir Araştırmaları, Kayseri 2001, s. 1; Deniz Akpınar, *77/2 Numaralı Kayseri Şeri'yye Sicili (H. 1078 / M. 1667) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kayseri 2007, s. 53.

¹⁹ Mustafa Keskin-M. Metin Hülal, *Geçmişteki İzleriyle Kayseri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2007, s. 2.

²⁰ Ahmet Nazif Efendi, *Mir'at-i Kayseriyye*, (Çev. Mehmet Palamutoğlu), Kayseri Belediyesi Birliği Yayınları, Kayseri 1987, s. 3.

²¹ *1318 Ankara Vilayetine Mahsus Salnamedir*, s. 152.

²² *Kayseri 1973 İl Yıllığı*, Ayyıldız Matbaası, s. 20.

²³ Ruhi Turhan, *Batı Anadolu Bölgesinin Kültürel Gelişimini Gösteren Kartografik Bilgiler*, İstanbul 1968, s. 29-40; R.Cevat Gürsoy, "Türkiye'nin Tabii Yolları", *Türkiye Coğrafyası Dergisi*, Sayı: 26, 1974, s. 24-231; İbrahim Harekât, "Berid" *DİA*, İstanbul 1997, V, 499-500; M.Fuat Köprülü, "Berid", *İA*, Cilt: 2, İstanbul 1993, s. 541-549; Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul 2001, s.7.

²⁴ Fatih Müderrisoğlu, "Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri", *Türkler*, Ankara 2002, X, 920-922.

icrası ancak, sistemli bir yol ağının teşekkülü ile mümkündür.²⁵ Nitekim geniş bir coğrafya üzerine yayılan devlette, merkezin taşra yönetimi ile münasebet ve haberleşmesi, toplanan askerlerin emin bir şekilde mahalline ulaştırılması, hacı ve tüccar kervanlarının sevkıyat ve halkın ihtiyaçlarının temini hususlarının geliştirilmesi ancak iyi bir yol sistemiyle sağlanabildi.²⁶

Kayseri birçok yol şebekesinin kesişme noktasında bulunmaktadır. Bu konumundan dolayı tarih boyunca birçok kez istila ve göçlere maruz kalması şehrin etnik, dini, demografik ve kültürel dokusuna etkiledi. Özellikle tarihi ticaret yol güzergâhları üzerinde olması Kayseri şehrine önemli idari ve iktisadi avantajlar kazandı. Ankara-Kayseri arasındaki yol olmak üzere,²⁷ XIX. yüzyılda Kayseri, Samsun ticaret yolu bağlantısından önemli iktisadi kazanımlar elde etti.²⁸ Bu yol şebekesi ticari faaliyetlerin haricinde özellikle I. Dünya Savaşı'nda ve Milli Mücadele döneminde askeri sevkıyat ve lojistik destek birimi olarak kullanıldı. Kayseri'nin önemli kentlerle bağlantısının olması ve stratejik olarak emniyetli bir konumda bulunması, Cumhuriyet döneminde kamu yatırımlarının Kayseri'ye yapılmasında önemli bir etkeni.

Kayseri, hinterlandının iktisadi değerlerini ekonomiye kazandırma kabiliyetine sahipti: 1869'da Divriği demir madenleri Kayseri'de rafine edilerek İstanbul'a sevk edilmekteydi.²⁹ Cumhuriyet döneminde ise Çukurova pamuğu Kayseri'de kurulan fabrikalarda işlenerek pazarlara gönderilmekteydi. Pastırma, sucuk ve deri imalatının önemli merkezi olması nedeniyle, Erzurum, Erzincan ve çevre illerden Kayseri'ye önemli sayıda hayvan idhâlatı yapılmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nden başlayarak Cumhuriyet dönemi dâhil olmak üzere, Kayseri'nin idari ve iktisadi yapılanmasında coğrafi konumu, etnik, dini ve iktisadi üretim yapısı önemli etkiye sahiptir.

²⁵ M.Yaşar Ertaş, "XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askeri Fonksiyonları", *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 1, Manisa 1997, s. 91-98.

²⁶ Sema Altunan, "Osmanlı Devleti'nde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler", *Türkler*, Ankara 2002, X, 913-917.

²⁷ Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, (Çev. Hamit Çalışkan), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s. 54-55.

²⁸ Charles Issaawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, The University of Chicago, 1980, s. 120.

²⁹ Issaawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, s. 278.

Kayseri'nin gelişiminde coğrafi, etnik ve dini geleneklerin etkili olduğu gerçeğinden hareketle, Kayseri'nin bir farklı özelliği olarak da ticari hayat düzeyinin ve üretim güçlerinin etkili olduğu görülür.³⁰

Kayseri, ticari hayatında müteşebbis bir ruha sahip olduğunu XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin her bölgesinde ve ülke dışında ticari faaliyet sürdürebilmesiyle ortaya koydu.³¹ Bu iktisadi müteşebbis ruhu XX. yüzyılda da Kayseri'de kendine yer buldu.

XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde, Kayseri ve hinterlandında üretilen tarımsal ürünlerin ve imalat sektöründe imal edilen mamüllerin liman kentlere ulaştırılmasında büyük sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bunun yanında liman kentlerine ulaştırılan ürünlerin ulaşım masrafları pazarlarda Kayseri tüccarının rekabet gücünü kırmaktaydı. Bu sorunların çözüm yollarından biri, Osmanlı Devleti döneminden itibaren Kayseri'ye demiryolu hattı yapılması gündeme geldi. Nihayetinde Cumhuriyet döneminde Kayseri'ye demiryolunun yapılmasıyla bu sorun büyük oranda çözüldü.

Coğrafi şartlar bir bölgenin iktisadi yapısına doğrudan doğruya etkiler. Kayseri bölgesi coğrafi olarak zirai faaliyetlere yeterince uygun olmadığından, Kayseri zirai mahsulat ihtiyacını Sivas, Yozgat ve çevre bölgelerinden temin etmekteydi.³² 1925 yılı verilerinde, Kayseri vilayetinin toplam arazisinin 10.850.000 dönüm olduğu ve bu arazinin ancak 3.458.000 dönümünün ziraata elverişli olduğu görülmüştür. Bununla beraber bu arazinin sadece 560.525 dönümü ekilip biçilmiştir.³³ Kayseri için zirai faaliyetlere uygun olan araziler, Kayseri halkının ihtiyacına cevap vermediğinden halk zirai faaliyetlere alternatif olan iktisadi faaliyetlere yöneldi. Böylece bölge halkı, ticaret, aile içi imalat, hizmet ve sanayi alanlarında faaliyet gösterdi.

Kayseri XX. yüzyılın başlarından itibaren, Türkiye'nin önde gelen sanayi, ticaret ve kültür merkezlerinden biriydi. Kayseri, Türkiye ve hinterlandı için önemli bir üretim üssü oldu. Böylece Kayseri Türkiye'nin cazibe merkezlerinin başında gelmeye başladı.

³⁰ H. Ziya Ülken, *Anadolu'da Şehirlerin Gelişimi*, (Çev. A. Kadir Yuvalı), Milli Kültür, 1990, s. 11.

³¹ İssaawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, s. 128.

³² *1318 Ankara Vilayetine Mahsusu Salnamedir*, 1318 Senesine Mahsustur, On Üçüncü Defa, Matbaa-i Vilayette Tap Olunmuştur, s. 201.

³³ *1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1926, s. 770.

Kayseri 1950 yılından sonra hızla gelişmeye başladı. Bu gelişim hem iktisadi hem demografik hem de kültürel alanda oldu. Kayseri'nin idari ve iktisadi yapısının tarihi seyrine bakıldığı zaman, bu alanlardaki ilerleme yeni bir olgu olmayıp özellikle Tanzimat döneminden itibaren uygulamaya konulan politikalara da borçludur.

Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemine girmesiyle birlikte ülkenin idari ve iktisadi politikalarında da köklü değişim fikirleri ortaya çıktı. Osmanlı Devleti XIX. yüzyıl sonlarında ve XX. yüzyıl başlarında girmiş olduğu savaşlarda, bilhassa Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı'nda, büyük miktarda toprak ve nüfus kaybetmesiyle birlikte, Osmanlı Devleti ülke yönetiminde ve iktisadi politikalarda önemli değişiklere gitti.

Kayseri'ye Cumhuriyet döneminde yapılan özel ve kamu yatırımları, geleneksel imalat üretim tarzı dışında sanayi üretim tarzına geçmesinde Kayseri'de iktisadi alanda yapısal değişim ve dönüşümü de beraberinde getirdi. Kayseri'ye bu dönemde yapılan yatırımlar, iktisadi faaliyet alanını da çeşitlendirdi.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk çeyreğinde yapılan toplumsal ve siyasal yenilikleri halka indirmek adına iktisadi yatırımlara da büyük önem verildi. Anadolu'da sanayi hamlesinin başlatılmasında köşe taşı olması hasebiyle Kayseri, Türkiye için çok önemli bir örnekti.

Cumhuriyet döneminde yapılan yatırımlarla, Anadolu'da şehirlerin muasır medeniyet seviyesine çıkarılabileceği, Kayseri örneğiyle gösterilmeye çalışıldı.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYSERİ İDARİ YAPISI

1.1. OSMANLI'DA KAYSERİ'NİN İDARİ YAPISI

1.1.1. Klasik Dönem

XVI. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin bütün idari teşkilatlanmasının temelini oluşturan eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da nahiyelere ayrıldı.³⁴ Osmanlı Devletinde oluşturulan bu idari taksimat ülkenin yönetiminin temeli oluşturdu.

Osmanlı Devleti'nin klasik dönemde idari yapılanmasında sancak, taşra teşkilatının ana unsurlarından olup, idare merkezinin başında da sancakbeyi bulunuyordu.³⁵ Tanzimat'tan sonra sancaklar vilayetlere bağlı olmak kaydıyla mutasarrıf adlı mülki amirlere devredilerek idare edilmeye başlandı.³⁶ Tanzimat'la beraber yeni bir merkezi idari yapılanmasına gidildi. Sancak-liva kurularak vilâyet ile kaza arasında ara birim olarak ortaya çıktı.³⁷ Sancak-livaların mülki amirine “mutasarrıf” denildi.³⁸

Osmanlı Devleti'nin klasik idari taksimatında Kayseri sancak statüsünde “Vilayet-i Karaman Livay-ı Kayseriye ve İçil” adı ile tahrir edildi.³⁹ Kayseri 1500 yılında, Karaman eyâleti, Tahrîr Emîni Nasuhzâde Haydar ve Kâtip Ali tarafından yapılan tahrîre göre Kayseri'nin Karaman vilayetine bağlıydı.⁴⁰ XVI. yüzyılın başında Kayseri sancağı; Sahrâ-yı Kayseri, Cebel-i Ali, Cebel-i Erciyes, Bozatlı, Karakaya, Kenar-ı Irmak, Malya, Karataş, Kuramaz, Köstere, Danişmendlü ve İslâmlu nâhiyelerinden meydana gelen Kayseri ile Develi ve Zamantı kazalarından oluşmuştu.

³⁴ Vecihi Tönük, *Türkiye'de İdare Teşkilatı*, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1945, s. 56.

³⁵ Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı*, Ankara 1999, VI,116.

³⁶ Akpınar, *77/2 Numaralı Kayseri Şeri'yye Sicili (H. 1078 / M. 1667) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, s. 234.

³⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Liva”, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Yayınları, 1997, VII, 63.

³⁸ *İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu*, Selanik Matbaası, İstanbul 1329, s. 10-12.

³⁹ M. Tayyib Gökbilgin, *16. Asır Başlarında Kayseri Şehri ve Livası*, Zeki Veli Toğan'a Armağan, İstanbul 1950, s. 93; bkz, Mehmet İnbaşı, *XVI. YY. Başlarında Kayseri*, İl Müdürlüğü Yayınları, Kayseri 1992.

⁴⁰ Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, *565 Numaralı Karaman Eyaleti Tapu Tahrir Defteri H. 906/M.1500*.

Bu yıllarda Kayseri şehrinde yaklaşık 11.400 kişi yaşıyordu.⁴¹ XVII. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devlet idari taksimatında Kayseri, Karaman vilayetine bağlı “sancak” statüsündeydi.⁴² Kayseri, Osmanlı Devleti idari yapılanmasında XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Karaman eyaletine bağlı sancaktı.⁴³ Kayseri sancağı, coğrafi mekân olarak devletin siyasi ve askeri noktada önemli hareketlilik yaşamamasından ötürü idari taksimatında önemli değişim ve gelişim görülmedi.

XIX. yüzyıldan itibaren, Osmanlı Devleti’nde meydana gelen gelişmeler Osmanlı Devleti’nin idari yönetimini etkilemiş. Bu durum Kayseri sancağına da yansımış. XIX. yüzyılın başında III. Selim döneminde Nizam-ı Cedid düşüncesi çerçevesinde klasik eyalet ve sancak yönetimi üzerinde bazı düzenlemelere gidilmiş. Bu düzenlemeler çerçevesinde 1807’den sonra Kayseri arpalık olarak üst düzey yöneticilere verilmeye başlamış.⁴⁴

II. Mahmut döneminde yapılan ilk idari taksimat düzenlemesinde Kayseri, sancak statüsünde Karaman vilayetine bağlıydı.⁴⁵ Bu dönemde sancak idari gelişim gösterdi. Niğde sancağı idaresinde bulunan Develi kazası 1815 tarihinde Kayseri sancağı yönetimine geçirilmiştir.⁴⁶

Osmanlı Devleti’nde 1831 yılında yapılan ilk nüfus sayımında Kayseri sancağının merkez nüfusu 13.446, köylerin nüfusu 21.005, gayri müslim nüfusu 15.901 ve Kayseri sancak merkezi 5.014 olmak üzere toplam 45.386 nüfus tespit edilmiştir.⁴⁷

⁴¹ B.O.A, MAD No. 20; B.O.A, T.T.D, 1101.

⁴² Tönük, *Türkiye’de İdare Teşkilatı*, s. 60; 1549 senesinde Evliya Celebi Kayseri’ye ziyaretinde Kayseri sancağının Karaman Vilayeti’ne bağlı olduğu bilgisini vermektedir; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 1. Kitap, “Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu”, (Haz.: Robert Dankoff, Seyit Ali Karaman, Yücel Dağlı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 82; Nedret Güngördü, *Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Osmanlı Mülki İdareleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 1988, s. 15.

⁴³ Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin İdari Taksimatı, Eyalet ve Sancak Tercihleri*, Şark Pazarlama, Elazığ 1997, s. 54.

⁴⁴ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri’nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 16; 1822 yılında Kayseri ve çevresinde meydana gelen problemleri gidermek için Kayseri sancağı yönetimi vezir rütbesine verilmiştir. Bkz; B.O.A, HAT, 1259-48711.

⁴⁵ Tuncer Baykara, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu’nun İdari Taksimatı*, s. 116; Fazıla Akbal, “1831 yılında Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus”, *Belleten*, 1961, XV, 116-119.

⁴⁶ B.O.A, C.DH, 130-6477.

⁴⁷ Kemal Haşim Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 238.

1.1.2. Tanzimat Dönemi

II. Mahmut döneminde, ülke yönetiminin birliğini ve merkeziyetçiliğini kurmak için sancakların birleştirilerek bir müşirin yönetimine verilmesi uygulamasına geçildi. Bu düzenleme kapsamına Kayseri sancağı da dâhil edildi. 1840 tarihinde Ankara müşirliği idaresine verildi.⁴⁸ Bu uygulamadan kısa bir süre sonra Kayseri, 1846 yılında Bozok vilayetine bağlandı.⁴⁹

1852 yılından itibaren Avrupa idare teşkilatından ilham alınarak, eyaletlerin idaresi hakkında yeni idare tarzı uygulamaya başlandı. Böylece mahalli idarelerin yetkileri genişletilerek, merkeze bağlı rabitaları gevşetildi. Bu yeni idari taksimata göre ülke eyaletlere, eyaletler sancaklara, sancaklar da kazalara ayrıldı.⁵⁰

1856⁵¹ tarihinde Bozok eyaleti idari teşkilatlanmasında yer alan Kayseri livası, Sarioğlan, Karahisar Develi, Develi, İncesu, Kozanlı, Zamantı, Köstere nahiyesi olmak üzere yedi nahiyeden oluşmaktaydı.⁵² Kayseri livası idari gelişimini bu nahiyeler üzerinden devam etti.

Kayseri sancağı, 1861 devlet yıllığında merkezi Yozgat olan Ankara vilayetine bağlıydı.⁵³

1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi'ne⁵⁴ (Vilayetin Teşkilat-ı Esasiyesi Nizamnamesi) göre Anadolu'da çeşitli vilayetler kuruldu. Bunlara da sancaklar ve kazalar bağlandı. Bu idari düzenlemeye uygun olarak, Kayseri sancağıda Ankara vilayeti idari teşkilatında yerini aldı.⁵⁵ Kayseri sancağı, Ankara vilayeti idari taksimatında 1914 yılına kadar bağlı kaldı.

⁴⁸ Tönük, *Türkiye'de İdare Teşkilatı*, s. 91.

⁴⁹ *1263 Devlet Salnamesi*, Matbaa-i Amirede Basılmıştır, s. 86.

⁵⁰ Tönük, *Türkiye'de İdare Teşkilatı*, s. 113.

⁵¹ Hicri 1 Muharrem 1273 tarihi Miladi takvime 1856 olarak çevrilmiştir.

⁵² *1273 Devlet Salnamesi*, s. 98.

⁵³ *1278 Devlet Salnamesi*, s. 77.

⁵⁴ Osmanlı Devleti'nin taşra teşkilatında modern ve köklü değişikliğe 1864 Vilayet nizamnamesiyle gidilmiştir. Bu nizamname Türk idare tarihinde önemli bir yer teşkil etmiştir. İdari düzenlemelerin temeli bu nizamnameye dayanmaktadır.

⁵⁵ Tönük, *Türkiye'de İdare Teşkilatı*, s. 149-165.

1.1.3. Meşrutiyet Dönemi

1.1.3.1. I. Meşrutiyet Dönemi

Kayseri şehri, önemli kavşak noktalarında bulunduğundan tarihi dönemler boyunca hareketli bir nüfusa sahipti. Meşrutiyet döneminde de şehir bu özelliğini korudu. Özellikle Osmanlı Devleti bu dönemde savaş ve göçler nedeniyle büyük nüfus hareketlerine maruz kaldı.⁵⁶ Osmanlı Devleti'ndeki nüfus hareketliliği aynı zamanda ülkede idari ve mülki taksimata da etki yaptı. Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan nüfus hareketliliği Kayseri'yi de etkiledi. Önemli sayıda muhacir Kayseri ve çevresine iskân edildi.⁵⁷ 1880'li yıllarında Kafkasya'dan yapılan göçlerin neticesinde Kayseri'de yeni köyler kuruldu. Kayseri'nin doğusunda bulunan Aziziye ve Uzunyaylaya iskân edildi. 1920'li yıllara kadar Kafkasya halklarından olan Çerkeslerin, Dağıstanlıların, Nogayların, Çeçenlerin, Karaçaylıların ve Kumukluların Anadolu'ya gelip iskân ettiler.⁵⁸ Bu iskânlar sonucunda bir çok yeni yerleşim yerleri kuruldu. Yeni iskân yerlerinin kurulması idari, siyas, iktisadi ve kültürel sonuçları oldu.

Osmanlı Devleti'nde, 1881 ile 1882 yılları arasında yapılan nüfus sayımının Kayseri ile ilgili bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1.1. 1881/82 Osmanlı Genel Nüfus Sayımı Kayseri Sancağı⁵⁹

	Müslüman	Rum	Ermeni	Katolik	Toplam
Kayseri	85.163	18.406	24.950	715	139.234
Develi	21.778	1.821	10.846	---	34.445
İncesu	13.416	3.668	23	---	17.084
Kayseri Toplam	120.357	24.895	35.819	715	181.786

1881 ve 1882 tarihlerinde Osmanlı Devleti'nde yapılan bu nüfus sayımı, Kayseri sancağının nüfusu ve idari yapısı hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir.

⁵⁶ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, (Çev. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan), İmge Kitabevi, Ankara 2002, s.121–142.

⁵⁷ Mehmet Eser, *Türkiye Çerkesleri'nde Sosyo-Kültürel Değişme*, Kaf Der Yayınları, Ankara 1999, s, 94; Kayseri vilayeti sınırlarında 1890 yılında bulunmayan Sivas vilayetine bağlı Aziziye kazasına 9.200 nüfus iskân edilmiştir.

⁵⁸ B.O.A,DH. MHC 1/63; B.O.A, DH. MHC 1/65.

⁵⁹ Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1930-1914*, s. 268.

6 Nisan 1876 tarihli İdare-i Nevahi Nizamnamesi'ne göre nahiye ve teşkilat nizamnamesinin yürürlüğe girmesiyle Ankara vilayetine bağlı Kayseri sancağının Develi kazasında Köstere; İncesu kazasında Karahisar nahiyeleri kuruldu.⁶⁰

1888'de Kayseri idari yapısı şu şekilde oluşmaktaydı: Kayseri sancağının merkez kazasına bağlı 102 köyü, Develi kazasının 25 köyü, Develi kazasına bağlı Köstere nahiyesinin 33 köyü, İncesu kazasının 6 köyü, İncesu'ya bağlı Karahisar nahiyesinin 12 köyü olmak üzere Kayseri sancağının merkez kazasıyla beraber 3 kaza, 2 nahiye ve toplam 178 köyü bulunmaktaydı.⁶¹ 1889 yılında Kayseri sancağı idari bilgilerine bakıldığı zaman sadece 3 köy artarak köy sayısı 181 oldu.⁶²

XX. yüzyıl başlarında Kayseri'de üç farklı millet bir arada idare edilmekteydi. Nüfusun büyük bir bölümü kırsal kesimde yaşamaktaydı.⁶³ Osmanlı Devleti'nde, 1900 ile 1901 yılları arasında yapılan nüfus sayımının Kayseri ile ilgili bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1.2. 1900/1901 Kayseri Sancağı Nüfus

	Müslüman	Rum	Ermeni	Katolik	Protestan	Toplam
Kayseri	31.252	2.419	14.082	813	921	49.487
Develi	23.948	1.845	12.380	---	342	38.515
İncesu	13.465	3.620	23	---	----	17.108
Kayseri Köyleri	58.288	17.213	12.385	75	382	88.343
Kayseri Toplam	126.953	25.097	38.870	888	1.645	193.364

Tablo 1.2 göre, Rum nüfusun büyük bir kısmının şehir merkezi dışındaki köylerde ikamet ettiği görülürken Ermeni nüfusun daha çok şehir merkezindeydi. Kayseri şehrinde nüfus, farklı milletlerden müteşekkil bir durum arz etse de genelde konuşulan lisan Türkçe olmuştur.⁶⁴

1903 yılında Kayseri sancağının merkez kazasına bağlı 101 adet köyü vardı. Kayseri kazalarından, Develi kazası ve bu kazanın nahiyesi Köstere 62 köyden oluşmaktaydı. İncesu kazası ve nahiyesi Karahisar 18 köyden oluşmaktaydı. Kayseri

⁶⁰ Tönük, *Türkiye'de İdare Teşkilatı*, s. 209.

⁶¹ *1306 Devlet Salnamesi*, s. 574-575.

⁶² *1307 Devlet Salnamesi*, Matbaa-i Amire'de Tap Olunmuştur, Dersaadet, s. 557-558.

⁶³ *1318 Ankara Vilayeti Salnamesi*, s. 194.

⁶⁴ *1318 Ankara Vilayeti Salnamesi*, s. 194.

sancağı idari taksimatı, merkez kazasıyla beraber 3 kaza, 2 nahiye ve 191 köyden ibaretti.⁶⁵

1906-1907 Osmanlı nüfus bilgilerinde, Kayseri sancağında 138.243 Müslüman, 24.012 Rum, 42.612 Ermeni, 1.579 Ermeni Katolik, 2.051 Protestan olmak üzere toplam 208.536 kişi olduğu tespit edildi.⁶⁶

1.1.3.2. II. Meşrutiyet Dönemi

Kayseri sancağının kuzeydoğusunda Sivas vilayeti ve bu vilayete bağlı Aziziye ve Bünyan-ı Hamid kazaları, kuzeyinde Yozgat sancağının Boğazlıyan kazası, batısında Kırşehir sancağına bağlı Avanos, Niğde sancağına bağlı Ürgüp kazası, güneyinde Adana vilayetinin Haçın ve Feke kazaları yer alıyordu.⁶⁷

II. Meşrutiyetle beraber ülkenin idari ve mülki taksimatında düzenlemelere gidildi. 13 Mart 1913 tarihli İdareyi Umumiye Vilayat Kanunu Muvakkatı hükümlerine göre idari taksimat belirlenerek, vilayetler livalara, livalar kazalara, kazalar nevalara ve nahiyeler karyelere taksim edildi.⁶⁸ Böylece adı geçen geçici kanunla çok önemli bir mülki teşkilatlanma yapıldı, bu teşkilatlanma, Cumhuriyet döneminin mülki idaresinin zeminini oluşturdu. 3360 Sayılı Kanunla 16 Mayıs 1987 tarihinde İdareyi Umumiye Vilayet Kanunu Muvakkatı'nın adı "İl Özel İdaresi Kanunu" olarak değiştirildi.⁶⁹

Osmanlı Devleti'nde ilk defa müstakil sancak yönetimi uygulaması 1878 yılında başlayarak, doğrudan merkeze bağlı beş müstakil sancak yönetimi kuruldu.⁷⁰ II. Meşrutiyet döneminde bu uygulama hız kazanarak, 1908'de yedi müstakil sancak yönetimi varken, 1916'da bu sayı yirmi bire çıktı.⁷¹

Kayseri sancağının, müstakil sancak olmadan önce idari taksimatına bakıldığı zaman: 1910'da Kayseri sancağı merkez kazasına bağlı 123 köy, Develi kazasının 77

⁶⁵ 1320 Ankara Vilayeti Mahsus Salnamedir, On Dördüncü Defa Olarak Tertip Edilmiştir, Matbaa-yı Vilayette Tap Olunmuş, Ankara s. 195.

⁶⁶ Karpas, *Osmanlı Nüfusu 1930-1914*, s. 337.

⁶⁷ 1320 Ankara Vilayetine Mahsus Salnamedir, s. 195.

⁶⁸ Tönük, *Türkiye'de İdare Teşkilatı*, s. 234.

⁶⁹ TBMM, Erişim Tarihi: 06.09.2012, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc070/kanuntbmmc070/kanuntbmmc07003360.pdf.

⁷⁰ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara 2007, s. 519.

⁷¹ Necdet Bilgi, "Cumhuriyet'in İlk Döneminde Mülki Yapının Gelişimi (1920-1950)", *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, XVII, 334-346.

köy, Develi kazasına bağlı Köstere (Tomarza) nahiyesi, İncesu'ya bağlı Karahisar nahiyesinin 21 köyü olmak üzere Kayseri sancağının merkez kazasıyla beraber 3 kaza, 2 nahiye ve toplam 221 köyden oluşuyordu.⁷² 1890 yılından 1910 yılına bakıldığında zaman Kayseri idari gelişimine 40 yeni köy dahil oldu.

Ankara vilayeti mülhakatına bağlı olan Kayseri sancağının müstakil sancak olması: “*müstakil liva hâline idaresi inkişaf-ı iktisadiyesi ve hüsn-i iradesi nazar-ı dikkatinde mücib-i muhassenat olacağı...*” gerekçesiyle Kayseri sancağının müstakil liva hâline geçmesi kabul edilerek yürürlüğe konuldu.⁷³ 20 Nisan 1914 tarihinde 3 maddelik bir kanun çıkartılarak, kanunun birinci maddesinde, “*Ankara vilayetine merbut bulunan Kayseri sancağı muhassessat-ı hazırasıyla idare olunmak üzere müstakil liva haline ifrağ edildi*”.⁷⁴ Kayseri sancağı böylece 19 Mayıs 1914 tarihinde Ankara vilayetinden ayrılarak bağımsız bir sancak statüsüne kavuşturuldu.

Kayseri sancağının bağımsız sancak statüsüne çıkarılma nedenleri kısaca şunlardı:

Merkezi idarenin, ülkedeki idari alanları daraltarak, akılcı bir idare tarzı ortaya koyarak merkezden kontrol altında tutmak politikasını uygulaması.⁷⁵ Kayseri sancağının ticari hacminin büyüklüğü oranında bayındır bir şehir olamaması. Kayseri sancağının, Ankara vilayetine bağlı olmasından ötürü iktisadi ve idari olarak gelişim potansiyeline engel olması. Şehrin idari sınırlarının gelişmediğinden dolayı, idari olarak dar bir coğrafyaya sıkışması, idari sahada varlık göstermesine engel olması. Kayseri sancağı idari sınırlar içinde idare edilen nüfusun etkin bir şekilde yönetilememesi.⁷⁶ XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kayseri sancağı bölgesine Adana ve diğer bölgelerden konargöçer Türk aşiretlerinin ve Kafkas göçmenlerinin yoğun bir şekilde gelerek Kayseri ve çevresine iskân etmeleriyle, Kayseri'nin nüfusu bir hayli arttı.⁷⁷ Kayseri sancağına göçler nedeniyle nüfusun artması, idari anlamda düzenlemeye gitmeyi zorunlu kılmasının yanında, bu bölgede yaşayan insanlar arasında asayiş

⁷² 1328 Devlet Salnamesi, Selanik Matbaası, Dersaadet 1328, s. 560-561.

⁷³ B.O.A, MV, 234.146.

⁷⁴ B.O.A, DH.İD, 212.1.

⁷⁵ Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, s. 76-77.

⁷⁶ Ahmet Hilmi Kalaç, *Kendi Kitabım*, Yeni Matbaa, 1960, s. 56.

⁷⁷ Bedri Habicoğlu, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskânları*, Nart Yayınları, İstanbul 1993, s. 167.

problemlerini de beraberinde getirdi. Bu problemleri etkin bir şekilde çözmek adına müstakil sancak yönetimine geçildi.

Bunların yanında Kayseri sancağı, Anadolu'da önemli bir imalat ve ticaret merkeziydi. Kayseri sancağının müstakil hâle getirilmesinin gerekçeli kanun layihasında, Kayseri sancağının müstakil sancak statüsüne çıkarılmasının onun iktisadi gelişimine olumlu katkılar sağlayacağı ortaya konulmuştur.⁷⁸

Kayseri sancağının müstakil yapılandırılmasında bir diğer sebep ise, mahalli vergi gelirlerinin sancak dâhilinde sarf edilerek şehri daha mamur bir hâle getirme düşüncesi etkili oldu. Müstakil sancakların mülhak sancaklardan yani herhangi bir vilayete bağlı sancaklardan en önemli farkı, vergi gelirlerinin bir kısmını yerel ihtiyaçlar için sarf edebilme yetkilerine sahip olmalarıydı. Kayseri sancağı 1915 yılından itibaren bütçesi tasdik edilerek bu bütçenin bir kısmını imar faaliyetlerinde, iktisadi yatırımlarda, sağlık ve eğitim alanında kullanmasıyla şehrin çehresini değiştirmeye başladı.⁷⁹

Özetle Kayseri sancağının Ankara vilayetinden ayrılarak müstakil sancak olmasının altındaki neden iktisadi ve idari kaygılardır. Kayseri bağımsız sancak statüsüne çıkarılmasıyla bu kaygıların yerinde olduğu görüldü. Kayseri bağımsız sancak olması idari ve iktisadi alanda gelişmesine katkı sağladı.

1914 Kayseri Demografik ve İdari Gelişimi: Kayseri müstakil sancak olmasıyla Kayseri'de önemli idari ve demografik gelişmeler yaşandı. Bu gelişmelerin içinde 40.976 toplam nüfusu ile Sivas vilayetine bağlı olan Bünyan-ı Hamid kazası Kayseri sancağına dahil oldu. Böylece adı geçen kazanın Kayseri'ye bağlanmasıyla Kayseri'nin önemli ölçüde nüfusu arttı.

1914 Osmanlı Devleti'nin son genel nüfus sayımında Kayseri ile ilgili bilgiler aşadaki tabloda verilmiştir.

⁷⁸ B.O.A, DH.İD, 212.1.

⁷⁹ Nedim İpek, "Müstakil Sancaktan Vilayete Kayseri'nin İdari Taksimatı", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Sempozyumu*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2003, s. 301.

Tablo 1.3. 1914 Kayseri Şehrinin Nüfus Dağılımı⁸⁰

	Müslüman	Rum	Ermeni	Katolik	Protestan	Toplam
Kayseri	101.924	19.662	30.105	1.513	1.614	154.818
Develi	30.948	2.085	15.689	2	404	49.128
İncesu	14.559	3.773	----	---	----	18.332
Bünyan-ı Hamid	36.861	1.070	2.865	---	---	40.796
Toplam	184.292	26.590	48.659	1.515	2.018	263.074

Tablo 1.3 verileri incelendiğinde, Ermenilerin sevk ve iskânlarından önce yapılan son nüfus sayımında Kayseri’de Türk Müslüman nüfusundan sonra en fazla nüfusa Ermeniler sahipti. 1914 Osmanlı Devleti nüfus sayımına göre Kayseri şehrinin nüfusu toplam 263.074 olarak tespit edilir.

I. Dünya Savaşı öncesinde Orta Anadolu’da yaşayan Rumlar ticaret ve zanaatla uğraştıkları için yaşam standartları oldukça yüksekti. Kayseri’de yaşayan Rumlar Rumca’dan ziyade Türkçe konuşmaktaydılar.⁸¹

Kayseri’nin bağımsız sancak olmasıyla idari sınırları genişlemeye başladı. Kayseri idari sınırlarının genişlemesine ilk örnek Sivas vilayetine bağlı Bünyan-ı Hamit kazasının Kayseri sancağına bağlanması oldu.

7 Temmuz 1894’de Bünyan-ı Hamid, Sarioğlan, Kuzugüden ve Zamantı nahiyelelerinde içine alarak Sarımsaklı karye merkezinde Bünyan-ı Hamid kazası kuruldu.⁸²

Bünyan-ı Hamid kazasının Kayseri sancağına bağlanmasının nedenleri; Bünyan-ı Hamid kazasının, Sivas vilayet merkezine 24 saat, Kayseri sancağı merkezine 6 saat mesafede olmasından dolayı, Kayseri sancağına ulaşım daha kolaydı. Bunun yanında kaza Sivas’a bağlı olmasına rağmen askeri işleri Kayseri sancağında görülmekteydi. Bünyan-ı Hamid’in Sivas vilayetine bağlı olması kaza halkına iktisadi ve idari olarak bir dizi sıkıntı vermektedir. 22 Aralık 1899 yılında Bünyan-ı Hamid halkı bu sıkıntıların önüne geçmek için Sivas vilayetinden ayrılıp Kayseri sancağına bağlanmak için başvuru yaptılar.⁸³ Lakin bu talep Osmanlı Devletinde bu dönemde

⁸⁰ Karpas, *Osmanlı Nüfusu 1930-1914*, s. 392.

⁸¹ B’ela Horvath, *Anadolu 1913*, İstanbul 1996, s. 73.

⁸² B.O.A, ŞD, 1796.16.

⁸³ B.O.A, DH.MKT, 2287.80.

yerine getirilmedi.⁸⁴ II. Meşrutiyet'in ilanından önce 1907'de Bünyan-ı Hamid kazası 96 köy ve 3421 haneden oluşuyordu.⁸⁵

II. Meşrutiyet döneminde idari düzenlemelere gidilmesiyle birlikte Bünyan-ı Hamid kazasının Kayseri sancağına bağlanma talebi tekrar gündeme geldi. Bünyan-ı Hamid kazasının iktisadi ve sosya-kültürel açıdan Kayseri ile bağlantısının Sivas vilayetine göre daha fazla olması, bu kazanın Kayseri sancağına bağlanmasında etkili oldu. Bunun yanında, Bünyan-ı Hamid kazasını Kayseri sancağı idari sınırları içine alarak sancağın nüfusunu artırmak böylece Meclis-i Mebusan'a gönderilen 3 Kayseri mebusunun birinin Ermeni vatandaşından seçimini temin etmek için adı geçen kazanın Kayseri sancağına bağlanmasında önemli unsurdu.⁸⁶ Coğrafi konum, iktisadi, idari, siyasi kaygılarla halkın yoğun isteği karşısında merkezi hükümet nihayetinde 2 Mayıs 1914 tarihinde, Bünyan-ı Hamid kazasını Kayseri sancağına bağladı.⁸⁷ Bünyan ilçesinin Kayseri sancağı idari taksimatına girmesiyle birlikte Kayseri'nin nüfusu ve idari taksimatı genişledi. Bunun yanında sancak hinterlandını genişletmeye başlamasıyla iktisadi olarakta gelişmeye başladı.

Yozgat vilayetine bağlı olan Boğazlıyan yerleşim yerinin Kayseri'ye yakın güzergâhta bulunması, Kayseri ile iktisadi ilişkisi yoğun olması sebebiyle merkez kazanın Uzunlu'ya uygun görülmeyerek Boğazlıyan'a taşındı.⁸⁸ Kayseri sancağı, yakın çevresindeki merkezlerin idari taksimatının şekillenmesine de etkiye sahipti.

1915 ve 1916 yılında Yozgat livasına bağlı Boğazlıyan kazasının, yaya veya binitli olarak Yozgat'a on sekiz, Kayseri'ye on bir saat mesafede olması, Boğazlıyan kazası sakinlerinin tüm işlerini Kayseri sancağıyla yürütmesi, kaza ahalisinin Kayseri'ye bağlanmak için talepte bulunmasına neden oldu.⁸⁹ Bu talep, yerine getirilmemiş olsa da Boğazlıyan kazası kuruluşundan itibaren iktisadi ve sosyal bağlılığını Kayseri ile gerçekleştirmektedir.

⁸⁴ B.O.A, ŞD, 1805.14.

⁸⁵ 1325 *Sivas Vilayeti Salnamesi*, Sivas Vilayeti Matbaası, 1235, s. 259.

⁸⁶ B.O.A, İ.DH, 1506.25; B.O.A, DH.İD, 204.13.

⁸⁷ B.O.A, İ.DH, 1506-R0-5; Sivas vilâyeti mülhakâtından Bünyan Kazâsı'nın idâreten, ticâreten Kayseriye ile alâka-î dâ'imesi ve mahall-î mezbûra kurbiyeti bulunduğu cihetle tahvîl-i irtibâtına Ankara vilâyetince lüzûm gösderilmiş ve Bünyan'ın Kayseriye ile münâsebât-ı ikdisâdiyesi Sivas'dan ziyâde olduğu Sivas vilâyeti'nce de dahi beyan ve iş'âr kılınmış olmağla tahvîl-i irtibâtı hakkında tanzîm kılınan lâyihairâde-i seniyye hâzret-i Padişahî'ye iktirân etdirilmek üzere leffen takdîm olundu.

⁸⁸ B.O.A, DH.MUİ, 27-1-65.

⁸⁹ B.O.A, DH.İD, 183-2/ 45.

Kayseri'nin sancak statüsüne geçmesiyle birlikte önemli nüfus hareketleri görüldü. I. Dünya Savaşı'nın başlamasına müteakiben Tehcir Kanunu olarak bilinen; fakat geçici kanun mahiyetinde olan ve asıl adı Sevk ve İskan Kanunu, 27 Mayıs 1915 tarihinde kabul edildi. Kanun, 1 Haziran 1915 günü Takvim-i Vakayi'de yayımlanarak yürürlüğe girdi.⁹⁰ Kayseri'de sevk ve iskân edilen Ermenilerin sayısı, Kayseri Mutasarrıfı Zekai Bey'in dâhiliye nezaretine gönderdiği imzalı resmi kayıtlara göre, Kayseri'de toplam 59.937 Ermeni nüfusu olup, bunun 44.271'i sevk ve iskân kapsamına alınarak Kayseri'den sevk edilmişti.⁹¹ Yine bu rakamlara yakın olarak Rifat Çalika'nın verdiği bilgilere göre: 45.036 kişi sevke tabi tutulmuş, 4.901 Ermeni ise, Protestan ve Katolik olmalarından, İhtidâ olayı ile İslam'a geçmelerinden ötürü sevk kapsamı dışında tutulmuştu.⁹² Bunun yanında sevk dışı olanlar arasında kamu görevi yapanlar ve önemli üretim kollarında bulunanların da olduğu bildirilmişti.⁹³ Kayseri'de halıcılık imalatı ve ticareti ile meşgul olan Karebet Veled-i Sarkis adlı Ermeni ihtidâ talebinde bulunmuştu.⁹⁴ 13 Temmuz 1915 tarihinde Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden, Kayseri Mutasarrıflığı'na şu telgraf çekilmiştir; *"Ermenilerin ihtidası sırf ilca-yı menfaat ile olduğu için, ihtidaları üzerine tebidleri tehir edilmeyecektir."*⁹⁵ Şeklinde çekilen telgrafta ihtidaların gerçekleşmesinin menfaat içerikli olduğu ve Ermeni sevkinin ertelenmeyeceği bildirilmiştir. Sevk ve İskân Kanun'un uygulanması Kayseri nüfusunu derinden etkileyerek, nüfusun önemli bir kısmı Kayseri'yi terk etti. 1918 yılında ülke genelinde sevk ve iskân tutulan insanların yeniden yerlerini yerleştirilme işlemleri başlatıldı.⁹⁶ Bu uygulama ülkenin içinde bulunduğu koşullardan dolayı sağlıklı şekilde tam anlamıyla uygulanamadı.

I. Dünya Savaşı sırasında Kayseri dışarıya göç verdi. Bunun yanında özellikle Doğu Anadolu'dan birçok göçmeni misafir ederek bir kısımda iskân edildi.⁹⁷

⁹⁰ Takvim-i Vakayi, 19 Mayıs 1331; Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van 1990, s. 110; Talât Paşa, *Hatıralarım ve Müdafaaam*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, s. 133.

⁹¹ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, 1915-1920*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları No 14, Ankara 1994, s. 95.

⁹² B.O.A, DH.EUM. 2.Şb, 74-28.

⁹³ Hüsit Çalika, *Ahmet Rifat Çalika'nın Anıları*, İstanbul 1992, s. 28-29,

⁹⁴ B.O.A, DH.EUM. 2.Şb, 27-45.

⁹⁵ B.O.A, DH.ŞFR, 54-427.

⁹⁶ İbrahim Ethem Atınur, *Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi, 1915-1923*, Babil Yayıncılık Ankara 2005, s. 117.

⁹⁷ B.O.A, DH.ŞFR, 61-112; B.O.A, DH.ŞFR, 66-69; B.O.A, DH.ŞFR, 61-114.

Kısaca Kayseri'nin Ankara vilayetinden ayrılarak müstakil sancak statüsüne geçmesi Kayseri ve yakın çevresinde idari ve iktisadi olarak önemli bir etki yaptı.

1.1.4. Milli Mücadele Dönemi

Milli Mücadele'nin başlangıcından itibaren, ülke idari yönetim teşkilatlanması, 1913 Tarihli İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu'na göre ülkenin vilayet, liva, kaza ve nahiyelere ayrılan taksimatı aynen devam etti.⁹⁸ İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldığı yıllarda Kayseri yine müstakil liva statüsünde idari taksimatta yerini aldı.⁹⁹ 11 Ekim 1920'de Kayseri gibi müstakil sancaklara vilayet statüsü verilmesi için Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey tarafından kanun teklifi verilerek gündeme geldi. Kanun teklifi kabul edilmedi. Konu incelenmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne gönderildi.¹⁰⁰

20 Ocak 1921 Tarih ve 85 Sayılı "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun", Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmesiyle devletin idari taksimatında da düzenlemelere gidildi. Bu düzenlemede Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 10. maddesi ile "*Türkiye'nin coğrafi ve iktisadi yapısı nokta-i nazarı dikkate alınarak vilayetler kazalara, kazalar nahiyelere taksim edilmiştir.*" Yine aynı kanunun 5. maddesinde "...*Büyük Millet Meclisi azasının her biri kendini intihap eden vilâyetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir*"¹⁰¹ cümlesi ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Kayseri mebuslarının iştirak etmesiyle,¹⁰² birlikte vilayet statüsünde olduğuna bir kanıttı. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun idari taksimatındaki değişiklikleri ülke içinde uygulamak için önce müstakil sonra mülhak sancakların vilayete dönüştürülmesine karar verilerek Dâhiliye Vekâletine tebliğ edilmesiyle, 1923 senesinde Kayseri vilayet statüsüne resmen kavuşur.¹⁰³

⁹⁸ Kamil Erdeha, *Milli Mücadele Yıllarında Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitapevi Yayınları, İstanbul 1975, s. 41.

⁹⁹ Erdeha, *Milli Mücadele Yıllarında Vilayetler ve Valiler*, s. 44.

¹⁰⁰ TBMMZC, 1. Devre, 5. C, s. 64-66;95-103.

¹⁰¹ TBMM, Erişim Tarihi: 15.06.2013, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100085.pdf.

¹⁰² TBMM, Erişim Tarihi: 03. 07. 2013, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.tutanak_sonuc?v_mecelis=1&v_donem=1&v_yasama_yili=&v_cilt=&v_birlesim=&v_sayfa=&v_anabaslik=&v_altbaslik=&v_mv=&v_sb=KAYSER%DD&v_ozet=&v_bastarih=&v_bittarih=&v_kayit_sayisi=106&v_gelecek_sayfa=1&v_kullanici_id=2759952

¹⁰³ Açıksöz, 13 Teşrin-i Evvel 1339.

1921’de Kayseri Nüfus Müdürlüğünün verilerine göre Kayseri nüfusu 222.452 olarak tespit edilmiştir.¹⁰⁴ Bu yıllarda Kayseri’de Türkler’den sonra en fazla nüfus Rumlardı. Kayseri’nin 1921 yılına ait nüfus bilgileri aşağıda verilmiştir.

Tablo 1.4. 1921’de Kayseri Nüfus Müdürlüğü verilerinde Kayseri Vilayeti Nüfus Dağılımı Şu Şekilde Tespit Edilmiştir¹⁰⁵

	Müslüman	Rum	Ermeni	Ermeni K-P.	Rum P.	Toplam
Kayseri	100.547	19.867	4.690	677	542	126.323
Develi	36.421	2.221	550	—	—	39.192
İncesu	14.393	3.695	—	—	—	18.088
Bünyan-ı Hamid	37.653	1.197	—	—	—	38.850
Toplam	189.014	26.975	5.240	677	542	222.448

1921 nüfus verilerine göre Kayseri’de üç farklı millete ait unsur bulunmaktaydı. Bu milletlerden %84.96’sı Müslüman, %12.37’si Rum ve % 2.65’i Ermenilerden oluşmaktaydı.

Kayseri vilayeti Milli Mücadele yıllarında idari taksimatı: İncesu, Bünyan ve Develi kazalarından oluşmaktaydı. Merkez kazası Kayseri şehriydi. Merkez kazaya bağlı Erkilet, Talas, Gesi ve Muncusun isminde dört nahiye vardı. Doğrudan merkeze bağlı 24 köyü bulunmaktaydı. Erkilet merkezinin 29, Talas merkezinin 10, Gesi merkezinin 15, Muncusun merkezinin 20 olmak üzere toplam 98 köy vardı.

İncesu kazası, merkezi aynı adı taşıyan İncesu kazasıdır. İncesu kazasının yalnız Karahisar nahiyesi vardı. Merkez kazaya 12 köy, Karahisar nahiyesine 13 köy mülhakatında olup İncesu ve Karahisar nahiyesiyle birlikte 25 köyü mevcuttu.

Develi kazası merkezi Everek kazasıdır. Adı gecen kazanın Tomarza namı diğer adı Köstere isminde bir nahiyesi vardı. Develi’nin 30 ve Köstere nahiyesinin 35 köyü olmak üzere 65 köy Develi mülhakatındaydı.

Bünyan kazası, merkezi Bünyan kasabasıdır. Kazaya bağlı Akkışla, Sarıoğlan ve Zamantı adında üç nahiye vardı. Merkez kazasının 19, Akkışla nahiyesinin 30,

¹⁰⁴ Hıfzı Nuri, *Türkiye’nin Sıhhi-i İctimâi Coğrafyası Kayseri Sancağı 1922*, (sad, Zübeyir Kars) Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 1995, s. 14.

¹⁰⁵ Nuri, *Türkiye’nin Sıhhi-i İctimâi Coğrafyası Kayseri Sancağı 1922*, s. 15.

Sarıoğlan nahiyesinin 21, Zamantı (İlbaşı) nahiyesinin 19 köyü olmak üzere Bünyan kazası idari sınırlarına bağlı toplam 89 pare köyü bulunmaktaydı.

1921 yılında Kayseri livası idari yönetiminde merkez kazasıyla birlikte 4 kaza, 9 nahiye ve 277 köy bulunmaktaydı.¹⁰⁶

Milli Mücadele döneminde Kayseri idari yapısında önemli bir değişme yaşanmadı.

1.2. CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1950)'NDE KAYSERİ'NİN İDARİ YAPISI

Türkiye’de Cumhuriyet kurulmadan evvel idari taksimatın aşağı yukarı nasıl olacağının mantığı ortaya konuldu. Türkiye’de 1922 yılının ilk aylarında, coğrafi durum ve iktisadi münasebetler göz önünde tutularak idari taksimat yapılacaktı.¹⁰⁷ Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk anayasası olan 1924 Anayasası’nın 89. maddesinde Türkiye, coğrafi durumu ve ekonomik ilişkileri bakımından illere, iller ilçelere, ilçeler bucaklara bölünmüştür ve bucaklar da kasaba ve köylerden meydana gelmekteydi.¹⁰⁸ 1924 Anayasası ilgili maddesi gereğince Kayseri vilayet (İl) olarak idari taksimata yerini aldı.

1924 yılı idari taksimatına göre Kayseri vilayetinin; Kayseri’nin kuzeybatısında Yozgat, kuzeydoğusunda ve doğusunda Sivas-Maraş, güneydoğusunda Kozan, güneyinde Seyhan, güneybatısında Niğde, batısında Aksaray ve Kırşehir vilayetleri bulunmaktaydı.¹⁰⁹ İç Anadolu’nun Orta Kızılırmak bölümünde, Erciyes Dağı’nın eteklerinde kurulmuş olan şehir, 34°56’ ve 36°59’ doğu boylamları ile 37° 45’ ve 38° 18’ kuzey enlemleri arasında yer alır.¹¹⁰

18 Mayıs 1929 Tarih ve 1426 Sayılı Vilayet İdare Kanunu düzenlenerek, Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun 89’uncu maddesi mucibince; “*Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisadi münasebat nokta-i nazarından vilâyetlere, vilâyetler kazalara, kazalar*

¹⁰⁶ Nuri, *Türkiye’nin Sıhhi-i İctimâî Coğrafyası Kayseri Sancağı 1922*, s. 8.

¹⁰⁷ B.C.A, 30.18.1.1-4.46.16.

¹⁰⁸ TBMM, Erişim Tarihi: 05.07.2013, <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>.

¹⁰⁹ B.C.A, 030.10-64.412.116.

¹¹⁰ Konu: Erişim Tarihi: 23.07.2013, <http://www.cografya.gen.tr/tr/kayseri/anlami.html>.

nahiyelere münkasemdir. Nahiyeler de kasaba ve köylerden tereküp eder".¹¹¹ Türkiye’de idari taksimatın nasıl ve ne şekilde olacağı ortaya konuldu. Bu taksimata göre ülkenin idari taksimatı yapıldı.

Lozan Konferansı’nda 30 Ocak 1923 tarihinde Türk ve Rum Nüfus Mübadelesi’ne dair sözleşme ve protokoller ile 23 Ağustos 1923 Tarih ve 340 Numaralı Kanunla¹¹² Türk ve Rum Nüfus Mübadelesi’nin yürürlüğe girmesi ve bunun neticesinde Kayseri’de bulunan Rumların göç etmesi, Kayseri’de Ermeni sevk ve iskânından sonra yaşanan en büyük nüfus hareketi oldu. Mustafa Kemal Paşa, Türk Yunan nüfus mübadelesini yakından ilgilendi. Mustafa Kemal Paşa’nın Yunan topraklarında kalan Türklerin mübadele ve iskânı için İslam âleminde yardım talebine dair bir beyanname yayımladı.¹¹³ Kayseri’de bulunan Rum nüfusu 1921 yılına gelindiğinde Kayseri Nüfus Müdürlüğünün verilerine göre 27.517 olarak kaydedilmişti.¹¹⁴ Nüfus mübadelesi kapsamında Türkiye’den Yunanistan’a toplam 149.851 Türk vatandaşı Rum göç etti.¹¹⁵ Kayseri’den mübadele kapsamında toplam 8.540 kişi Yunanistan’a gönderildi.¹¹⁶

Türk ve Rum Nüfus Mübadelesi kapsamında Yunanistan’dan Kayseri’ye Türk göçmen geldi. 4 Mayıs 1924 tarihinde Yunanistan’dan gelen göçmenleri yerleştirmek için Kayseri’yi de içine alan 9. İskân Mıntıkası oluşturuldu.¹¹⁷ Kayseri’ye 9.228 göçmen yerleştirilmesi planlanmıştır.¹¹⁸ 1927 yılı sayımına göre, Kayseri’ye 7. 280 mübadil yerleştirildi.¹¹⁹ Yoğun göç olduğu için Kayseri’ye bu sayının üzerinde yerleşim olmuş olabilir. Yunanistan’dan gelen göçmenler Kayseri merkezi¹²⁰ ile Develi,¹²¹Bünyan,¹²² İncesu¹²³ ve sonradan Kayseri’ye bağlanan Aziziye kazalarına¹²⁴ iskân edildi.

¹¹¹ TBMM, Erişim Tarihi: 07.07.2013, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc007/kanuntbmmc007/kanuntbmmc00701426.pdf.

¹¹² TBMM, Erişim Tarihi: 08.07.2012, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200340.pdf.

¹¹³ B.C.A, 30.10.0-1.1.4.

¹¹⁴ Nuri, *Türkiye’nin Sıhhi-i İctimâi Coğrafyası Kayseri Sancağı 1922*, s. 15.

¹¹⁵ Ramazan Tosun, *Türk-Rum Nüfus Mübadelsi ve Kayseri’deki Rumlar*, Tolunay Yayıncılık 1998, s. 94.

¹¹⁶ B.C.A, 30.10.124-885.4.

¹¹⁷ B.C.A, 30.10.272.12.58-158. 14.

¹¹⁸ B.C.A, 30.10.272.12.40-43.16.

¹¹⁹ İbrahim Erdal, *Mübadele, Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006, s. 348.

¹²⁰ B.C.A, 130.16. 13.2-651.1936.16.

¹²¹ B.C.A, 130.16. 13.2-280.838.

¹²² B.C.A, 130.16. 13.2-280.839.

¹²³ B.C.A, 130.16. 13.2-263.25.20.

¹²⁴ B.C.A, 130.16. 13.2-341.1215.18.

Türk ve Rum Nüfus Mübadelesi'yle Kayseri nüfusu büyük oranda homojen bir yapıya dönüştürüldü. Bu durum şehrin iktisadi, sosyal ve idari yapısını derinden etkiledi. Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri bu durumdan Kayseri'nin daha fazla etkilenmemesi için idari ve iktisadi düzenlemelere gitti.

1.2.1. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Kayseri'nin Demografik ve İdari Yapısı

1926 yılında Kayseri'nin idari taksimatı: Kayseri'nin vilayet merkez kazası ile İncesu, Bünyan ve Develi kazalarından ibaretti. Kayseri toplam 200.225 nüfusa sahipti.¹²⁵ Sivas vilayetine bağlı olan Aziziye kazasının 1926 yılında Kayseri'ye bağlanması işlemleri başladı.

2 Haziran 1926 Tarihli “Umumi Tahriri Nüfus İcrası Hakkında Kanun” ile Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk nüfus sayımının hukuki altyapısı hazırlandı.¹²⁶ Bu kanundan bir yıl sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk resmi nüfus sayımı 1927 yılında yapıldı.¹²⁷ Kayseri'nin nüfusu, Aziziye kazasının Sivas vilayetinden ayrılarak Kayseri vilayetine dahil olmasıyla, önemli bir oranda arttı.

Türkiye Cumhuriyeti'nde 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre Kayseri ile ilgili veriler aşağıda tabloda verilmiştir.

Tablo 1.5. 1927 Yılında Yapılan Nüfus Sayımına Göre Kayseri Nüfusu¹²⁸

Kayseri Merkez ve Kazalar	Kayseri Kayıtlı Umumi Nüfus		
	Erkek	Kadın	Yekûn
Kayseri	47.765	52.241	100.006
İncesu	8.133	9.320	17.453
Bünyan	17.030	19.969	36.999
Develi	23.971	27.103	51.074
Pınarbaşı	23.088	21.870	44.958
Yekûn	119.987	130.503	250.490

¹²⁵ 1927 Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Büyük Ticaret Salnamesi, Malul Gaziler Neşriyatı Kolektif Şirketi, İstanbul 1927, s. 665.

¹²⁶ TBMM Erişim Tarihi: 12.09.2013, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400893.pdf.

¹²⁷ Umumi Nüfus Tahriri 1927, Başvekâlet Merkezi İstatistik Müdüriyet Umumiyesi Neşriyatı, Ankara 1927, s. 1.

¹²⁸ Umumi Nüfus Tahriri 1927, s. 12.

1927 yılı nüfus sayımına göre, nüfus büyüklüğü bakımından 64 il arasından 19. sırada yer almıştır.¹²⁹ Kayseri vilayetinin 1929 yılında kendi içinde idari taksimatı ise şu şekildeydi: Kayseri vilayeti, vilayet merkezi olan Kayseri kazası ile İncesu, Bünyan, Develi ve Pınarbaşı kazalarından oluşmaktaydı. Vilayet merkezi Kayseri kazasının Erkilet, Talas, Gesi ve Muncusun nahiyeleriyle 91 köyü; İncesu kazasının Karahisar nahiyesiyle 25 köyü; Bünyan kazasının Akkışla, Sarioğlan ve Elbaşı nahiyeleriyle 91 köyü; Develi kazasının Bakırdağı, Tomarza ve Yahyalı nahiyeleriyle 98 köyü; Pınarbaşı kazasının Pazarvıran (Pazarören), Sarız, Toklar, Kaynar ve Viranşehir nahiyeleriyle 205 köyü vardı.¹³⁰ Kayseri vilayeti 1926 ve 1927 yılı devlet salnamesinde merkez kazası ile 5 kaza, 15 nahiye ve 513 köyden oluşmaktaydı.¹³¹

Kayseri’de ikamet eden bazı Ermeni ailelerin yurt dışına gitmek istediklerini bildirdiler. Bu istek Bakanlar Kurulu tarafından 09. 03. 1929’da kabul edildi.¹³²

1.2.1.1. Aziziye (Pınarbaşı) Kazası’nın Kayseri İdari Taksimatına Geçmesi

Aziziye kazası; 1861’de Sivas vilayeti idari sınırları içinde kuruldu.¹³³ 1870 tarihli Sivas Vilayeti Salnamesi’nde Aziziye kazasının idari ve mülki yapısı hakkındaki derli toplu ilk bilgilerde, Mesudiye, Sadabat (Saimbeyli), Mağra ve Sarız, Zamantı, Sarioğlan, Kuzugüdenli (Akkışla) ve Kadı Göçek nahiyelerinden oluşan idari birimin, 287 köyü ve 19334 Müslim ve 3025 gayri müslim nüfusu vardı.¹³⁴ 1890’da Aziziye kazası; 31 nahiyesi ve 286 köyü ile Sivas vilayetinin en fazla nahiyesi ve köyü olan kazasıydı.¹³⁵ 1890’da kazada 26.126 Müsliman ve 1.700 Hristiyan olmak üzere 27.826 nüfusa sahipti.¹³⁶

II. Meşrutiyet döneminde Aziziye kazası Sivas vilayetine bağlı bir kaza olmakla birlikte, 31 Ekim 1918 yılında Aziziye kazasına mesafe olarak adı geçen vilayete uzaktı. Bu durum Aziziye halkının ticari ve idari işlemlerinde büyük sıkıntılar yaşamasına sebep oluyordu. Bu sıkıntıların giderilmesi için Aziziye kazasının, Sivas vilayetinden

¹²⁹ 1927 yılı nüfus sayımı, Erişim Tarihi: 12.09.2013, <http://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0014975.pdf>.

¹³⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1928-1929*, Devlet Matbaası, İstanbul 1929, s. 646.

¹³¹ *1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi 1927, s. 1053,

¹³² B.C.A, 30.18.01.02-2.17.024.

¹³³ B.O.A, MVL, 624-34; *1308 Sivas Vilayeti Salnamesi*, Onbeş Defa Tap Olmuştur 1308, s. 200.

¹³⁴ *1287 Sivas Vilayeti Salnamesi*, Sivas Vilayeti Matbaası, s. 59.

¹³⁵ *1308 Devlet Salnamesi*, Matbaa-i Amirede Tab olunmuş, Dersaadet 1308, s. 597-600.

¹³⁶ *1308 Sivas Vilayeti Salnamesi*, s. 201; Zükür; bu sayı sadece erkeklerden ibaretti.

ayrılarak daha yakın olan Kayseri sancağına bağlanması isteği gündeme getirildi.¹³⁷ Lakin Aziziye halkının bu makul isteği Osmanlı döneminde yerine getirilmedi.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında yine Aziziye, Sivas vilayeti idari taksimat içinde yer alıyordu. Aziziye ve bağlı köylerin sakinleri, Aziziye kazasının bağlı olduğu Sivas vilayetine uzak olması, kamu hizmeti almakta bir takım güçlüklerin yaşanmasına neden olmaktaydı. Aziziye halkı Sivas vilayeti yerine iktisadi ve sosyal münasebetleri Kayseri ile daha yoğun yaşamaktaydı. Bu nedenlerden dolayı, Aziziye kazasının Sivas vilayetinden ayrılarak Kayseri vilayeti idari ve mülkü yönetimine dâhil olması için 29 Aralık 1923 yılında Ahmet Hilmi Bey liderliğinde bir takım girişimlerde bulunuldu.¹³⁸ Bu girişimlerin sonuç vermesiyle Aziziye kazası, 877 Numaralı 30 Mayıs 1926 Tarihli Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu ile Kayseri vilayetine bağlanmıştır.¹³⁹

Aziziye merkeze bağlı 53 köy, Pazarviran nahiyesinin 41 köyü, Sarız nahiyesinin 41 köyü, Doklar nahiyesinin 30 köyü, Kaynar nahiyesinin 17 köyü ve Viranşehir nahiyesinin 23 köyü olmak üzere 5 nahiye ve 206 köyü ile Kayseri idari sınırlarına dahil oldu.¹⁴⁰ Aziziye kazasının Kayseri vilayetine bağlanmasıyla Kayseri'nin 4 kazası oldu. Bununla birlikte vilayet sınırları gelişerek önemli derecede nüfusu arttı. Aziziye kazasının Sivas vilayeti yerine Kayseri vilayeti idari yönetimine girmesiyle, Aziziye kazasının Kayseri'ye coğrafi olarak yakın olması, Aziziye kazasına kamu hizmetlerini sunulmasını kolaylaştırdığından, kazanın iktisadi ve sosyal gelişimine müsbet katkısı oldu.

17 Ekim 1928 Tarih ve 4948 Numaralı tamimle isim benzerliklerinden kaynaklanan sıkıntıları önlemek için Kayseri'ye bağlı Aziziye kazasının ismi Pınarbaşı olarak değiştirilmiştir.¹⁴¹

Adana vilayetinin Karaisalı kazasına bağlı Karsantı nahiyesinin Çavdaruşağı karyesi, Kayseri Vilayetinin Develi kazasına 18 Mart 1930 yılında bağlandı. Köyün bağlılığının değiştirilme nedeni, köyün nüfus ve askerlik işlerine Adana'nın kazası

¹³⁷ B.O.A, DH.İ.U.M, 10.1-2.63. Aziziye kazası Sivas'tan ayrılarak Kayseri'ye bağlanma isteği 1918 yılından önce 1889 yılında da gündeme gelmiş fakat ret edilmiştir. B.O.A, DH.MKT, 1665-6.

¹³⁸ B.C.A, 30.10-6.34.26.

¹³⁹ http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400877.pdf 08. 08. 2012.

¹⁴⁰ TC. Dâhiliye Vekâleti, *Son Taksimatı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, Ankara 1928, s. 872.

¹⁴¹ B.C.A, 230-149.57.6.

Karaisalı tarafından bakılırken, tekâlifî millîye, tapu ve diğer işlerine Kayseri-Develi tarafından bakılmakta olması etkili oldu.¹⁴²

Adana vilayetinin Saimbeyli kazasına bağlı, Köseler, İmamkolu, Dereşmeli, Saraycık ve Çadıryeri köyleri 07 Tammuz 1931 tarihinde alınarak Kayseri'ye bağlı Develi kazasının Bakırdağı nahiyesine bağlandı.¹⁴³

Su baskınına maruz kaldığı ve içme suyu bulunmadığından İskân Kanunun ilgili maddesi uyarınca, 22 Ağustos 1931'de Develi kazasına Sarıca köyü aynı kazanın Karacaviran köyüne nakiledildi.¹⁴⁴

Kayseri vilayetinde 1927 ile 1935 yılları arasında üç yerleşim yerinin ismi değiştirildi. Bunlar Kayseri merkez nahiyesi Gesi'ye bağlı Dimitre köyü Turan, Felahiye nahiyesine bağlı Burhaniye köyü Yeniköy ve Bünyan kazasına bağlı Kilise köyünün adı Hayriye olarak değiştirildi.¹⁴⁵

1.2.2. 1935-1940 Yılları Arasında Kayseri'nin Demografik ve İdari Yapısı

Kayseri 1930'dan itibaren idari ve iktisadi olarak hızlı bir gelişim evresi gösterdi. Bu gelişimde en önemli etken Kayseri'ye yapılan kamu yatırımları oldu. Kamu yatırımlarıyla beraber Kayseri göç almaya başlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1935 genel nüfus sayımına göre Kayseri ile ilgili veriler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1.6. 1935 Yılında Yapılan Nüfus Sayımına Göre Kayseri Nüfusu¹⁴⁶

Kayseri Merkez ve Kazalar	Kayseri Umumi Nüfusu		
	Erkek	Kadın	Yekûn
Kayseri	56.143	58.628	114.781
Bünyan	19.695	21.754	41.449
Develi	28.946	31.223	60.169
İncesu	9.532	10.187	19.719
Pınarbaşı	25.127	26.372	51.499
Ürgüp	10.284	12.557	22.841
Yekûn	149.737	160.721	310.458

¹⁴² B.C.A, 30.11.1-54.8.3.

¹⁴³ B.C.A, 30.11.1-63.16.7.

¹⁴⁴ Resmi Gazete, 22 Ağustos 1931, Sayı: 1879.

¹⁴⁵ TC. Dâhiliye Vekâleti, *Son Taksimatı Mülkiyede Köylerimiz Adları*, s. 865-875; 1935 Genel Nüfus Sayımı Kayseri Vilayeti, s. 7-8.

¹⁴⁶ 1935 Genel Nüfus Sayımı Kayseri Vilayeti, Hüsnü Tabiat Basımevi, İstanbul 1937, s. 5.

Tablo 1.5 ve Tablo 1.6’da 1927 ve 1935’te Kayseri nüfus verilerine bakıldığı zaman Kayseri’nin bu yıllar arasında nüfus artış hızı % 23,94 olarak gerçekleşmiştir.

1935 yılında Kayseri’de Türkçeden sonra, en fazla konuşulan dil 14.843 kişiyle Çerkesçe gelmekteydi.¹⁴⁷ Çerkesler Kayseri’nin doğusunda bulunan Pınarbaşı ilçesinde yoğun olarak nüfuslanmışlardır.¹⁴⁸

Kayseri vilayetinin 1935 yılında kendi içinde idari taksimatı ise şu şekildeydi: Kayseri vilayeti, vilayet merkezi olan Kayseri kazası ile İncesu, Bünyan, Develi, Pınarbaşı ve Ürgüp kazalarından müteşekkildi. Vilayet merkez 13 köy ve Kayseri nahiyeleri Erkilet 15 köy, Felahiye 12 köy, Gesi 12 köy, Hacılar 4 köy, Himmetdede 11 köy, Muncusun 16 köy, Talas 8 köyden oluşmak üzere toplam 7 nahiye ve 91 köy Kayseri merkez kazasına bağlıydı. Kayseri vilayetine 1935 yılında bağlı olan kazalar şunlardı: Bünyan kazası 21 köy, nahiyeleri Akkışla 23 köy, Elbaşı 17 köy, Sarıoğlu 20 köy olmak üzere toplam 81 köy; Develi kazası 24 köy, nahiyeleri Bakırdağ 23 köy, Tomarza 37 köy, Yahyalı 15 köy olmak üzere toplam 99 köy; İncesu kazası 14 köy, nahiyesi Karahisar 13 köy olmak üzere toplam 27 köy; Pınarbaşı kazası 44 köy, nahiyeleri Kaynar 18 köy, Pazarvıran 38 köy, Sarız 42 köy, Toklar 27 köy, Viranşehir 21 köy olmak üzere toplam 190 köy; Ürgüp kazasına bağlı 28 köydür. Kayseri vilayetinin 1933 ve 1935 yılları resmi verilerinde, merkez kazasıyla birlikte 6 kazası 19 nahiyesi ve 516 köyü vardı.¹⁴⁹ 1936 yılı Kayseri idari taksimatında Kayseri merkez kazasıyla 6 kaza 19 nahiye ve 510 köyden oluşmaktaydı.¹⁵⁰

1.2.2.1. Ürgüp Kazasının Kayseri İdari Taksimatına Geçmesi

II. Meşrutiyet dönemi ile birlikte Kayseri idari statüde müstakil sancak olmasıyla birlikte, Kayseri’nin idari ve iktisadi gelişim göstermesi ile Kayseri, cazibe merkezi

¹⁴⁷ 1935 Genel Nüfus Sayımı Kayseri Vilayeti, s. 77.

¹⁴⁸ Kafkas göçmenlerinin Pınarbaşı ilçesindeki yerleşim yerleri; Altıkesek, Akören, A. Kızılçevik, Alamescit, Aşağıbeyçayır, Aşağıborandere, Aşağıkaragöz, Aygörmez, Büyükgümüşgün, Beserek, Cinliören, Çukuryurt, Devederesi, Demirciören, Dikilitaş, Eğrisöğüt, E.Yassıpınar, Gebelek, Halitbeyören, Hayriye, Hilmiye, İnliören, Kükçük Gümüşgün, Karaboğaz, Karahalka, Kırkgeçit, Kırkpınar, Kaftangiyen, Kavak, Kaynar Kurbağlık, Kılçmehmet, Malak, Methiye, Olukkaya, Örenşehir, Sacayal, Şerefiye, Taşlıgeçit, Tahtaköprü, Taşoluk, Tersakan, Üçpınar, Uzunpınar, Yahyabey, Yukarı Beyçayır, Yeni Yassıpınar, Yağlıpınar, Yukarı Kızılçevlik, Yukarı Karagöz, Yukarı Borandere, Yukarı Potuklu, Panlı, Pazarsu’dur.

¹⁴⁹ 1935 Genel Nüfus Sayımı Kayseri Vilayeti, s. 6; 1933 İdare Taksimatı, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1933, s. 75.

¹⁵⁰ 1936 İdare Taksimatı, Ankara Jandarma Genel Komutanlığı Matbaası, s. 115-116.

konumunda olmaya başladı. Kayseri sancağına yakın yerleşim yerleri de bu cazibe merkezinin çekim gücünün etkisinde kaldı.

1916 yılında Niğde sancağına bağlı Ürgüp kazasının Niğde'ye on altı, Kayseri'ye on saat mesafede olması, Ürgüp halkının tüm işlerini Kayseri sancağı ile yürütmesi nedeniyle kaza sakinleri Kayseri'ye bağlanmak için talepte bulunuldu.¹⁵¹

Ürgüp kazasının Kayseri'ye bağlanma talepleri Osmanlı Devleti döneminde gerçekleşmedi. Bu talebe Türkiye Cumhuriyeti döneminde karşılık verildi.

20 Mayıs 1933 Tarihli ve 2197 Sayılı Kanun'un 4. maddesinin ilgili hükmü gereği Niğde vilayetine tabi olan Ürgüp kazası,¹⁵² Kayseri vilayeti idari bünyesine Ürgüp kazası ve bu kazaya bağlı 28 köyün katılmış olduğunu Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazetesi 2517 sayılı ve 1 Teşrinievvel 1933 tarihli sayıda yer almıştır.¹⁵³

Nevşehir, 6429 Sayılı Yasa ile 20 Temmuz 1954 tarihinde il hâline getirildi. Aynı yasanın 3. Maddesi mucibince Kayseri vilayetinin Ürgüp kazası Nevşehir vilâyetine bağlanmıştır.¹⁵⁴

1.2.3. 1940-1950 Yılları Arasında Kayseri'nin Demografik ve İdari Yapısı

1940 yılında yapılan nüfus sayımı Türkiye'nin üçüncü genel nüfus sayımı oldu.¹⁵⁵ 1940 yılı nüfus sayımında Kayseri'nin hem nüfus bilgileri hem de idari taksimatı hakkında önemli bilgilere ulaşılır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1940 genel nüfus sayımına göre Kaysri ile ilgili veriler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

¹⁵¹ B.O.A, DH.İD, 183-2/ 45.

¹⁵² TBMM, Erişim Tarihi: 09.09.2012, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=236&sayfa_no_son=238&sayfa_no=334&v_meclis=1&v_donem=4&v_yasama_yili=&v_cilt=15&v_birlesim=054.

¹⁵³ TBMM, Erişim Tarihi: 09.10.2012, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2517.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/2517.pdf>.

¹⁵⁴ TBMM, Erişim Tarihi: 13.02.2013, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=343&sayfa_no_son=361&sayfa_no=359&v_meclis=1&v_donem=10&v_yasama_yili=&v_cilt=1&v_birlesim=015.

¹⁵⁵ Kayseri 1973 İl Yıllığı, s. 29.

Tablo 1.7. 1940 Yılında Yapılan Nüfus Sayımına Göre Kayseri Nüfusu¹⁵⁶

Merkez ve Kazalar	Kayseri Umumi Nüfusu		
	Erkek	Kadın	Yekûn
Kayseri	63.812	64.063	127.875
Bünyan	22.178	24.226	46.399
Develi	31.344	34.059	65.403
İncesu	10.168	11.077	21.240
Pınarbaşı	28.491	29.148	57.639
Ürgüp	11.390	18.023	24.413
Yekûn	167.373	175.596	342.969

Tablo 1.6 ve Tablo 1.7’de 1935 ve 1940 Kayseri nüfus verilerine bakıldığı zaman Kayseri’nin bu yıllar arasında nüfus artış hızı % 10.47 olarak tespit edilmiştir.

1940 yılı nüfus sayımı verilerine göre Kayseri merkezinin 7 nahiyesi ve 90 köyü, Kayseri’nin ilçesi Bünyan’ın 3 nahiyesi ve 78 köyü, Develi’nin 3 nahiyesi ve 98 köyü, İncesu’yun 1 nahiyesi ve 26 köyü, Pınarbaşı’nın 5 nahiyesi ve 169 köyü, Ürgüp’ün 28 köyü olmak üzere Kayseri vilayeti merkez kazasıyla beraber toplam 6 kazadan, 19 nahiye ve 489 köyden oluşmaktaydı.¹⁵⁷

Türkiye genelinde 1940 ile 1945 yılları arasında nüfus artış oranı II. Dünya Savaşı koşullarından dolayı düştü.¹⁵⁸ Bu durum Kayseri için de geçerli bir durum olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti’nin 1935 genel nüfus sayımına göre Kayseri ile ilgili veriler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1.8. 1945 Yılında Yapılan Nüfus Sayımına Göre Kayseri Nüfusu¹⁵⁹

Kayseri Merkez ve Kazalar	Kayseri Umumi Nüfusu		
	Erkek	Kadın	Yekûn
Kayseri	71.150	69.711	140.861
Bünyan	24.329	25.314	49.643
Develi	32.986	35.036	68.022
İncesu	12.499	12.487	24.986
Pınarbaşı	30.694	30.084	60.778
Ürgüp	12.117	13.682	25.799
Yekûn	183.775	186.314	370.089

¹⁵⁶ 1940 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye İstatistik Kurumu, s. 377.

¹⁵⁷ 1940 Genel Nüfus Sayımı, s. 52.

¹⁵⁸ Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü, *Türkiye’de Nüfus*, Hacettepe Enstitüsü Yayınları, Ankara 1975, s. 6.

¹⁵⁹ 1945 Genel Nüfus Sayımı, Türkiye İstatistik Kurumu, s. 349.

Tablo 1.7 ve Tablo 1.8'deki 1940 ve 1945 Kayseri nüfus verilerine bakıldığı zaman Kayseri'nin bu yıllar arasında nüfus artış hızı % 7.90 olarak görülmektedir.

1945 yılı nüfus sayımı verilerine göre Kayseri merkezinin 7 nahiyesi ve 97 köyü; Kayseri'nin ilçesi Bünyan'ın 3 nahiyesi ve 80 köyü, Develi'nin 3 nahiyesi ve 93 köyü, İncesu'yun 1 nahiyesi ve 32 köyü, Pınarbaşı'nın 5 nahiyesi ve 172 köyü, Ürgüp'ün 28 köyü olmak üzere Kayseri vilayeti, merkez kazasıyla beraber toplam 6 kazadan, 19 nahiyeden ve 502 köyden (muhtarlıktan) oluşmaktaydı.¹⁶⁰

4 Ocak 1949 tarihinde 530 Sayılı Belediye Kanunun 7. Maddesine dayanılarak Develi kazasına bağlı Tomarza bucağı merkezine belediye kurulmasına karar verildi.¹⁶¹

II. Dünya Savaşı'nın bitmesi, Türkiye'de bir çok alanı etkiledi. Bu etkilenme nüfus artış oranına yansdı.¹⁶² Nüfus artmaya başladı. Türkiye Cumhuriyeti'nin 1950 genel nüfus sayımına göre Kayseri ile ilgili veriler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1.9. 1950 Yılında Yapılan Nüfus Sayımına Göre Kayseri Merkez ve İlçelerinin Nüfusu¹⁶³

Kayseri	Bünyan	Develi	İncesu	Pınarbaşı	Sarız	Ürgüp	Yeşilhisar	Yekûn
155.699	54.395	70.866	14.597	50.156	17.628	27.628	13.076	403.861

Tablo 1.8 ve Tablo 1.9'da, 1945 ve 1950 Kayseri nüfus verilerine bakıldığı zaman Kayseri'nin bu yıllar arasında nüfus artış hızı % 9.12 olarak görülür.

Kayseri vilayetinin 1950 yılında kendi içinde idari taksimatı ise şu şekildeydi: Kayseri vilayeti; vilayet merkezi olan Kayseri kazası ile İncesu, Bünyan, Develi, Pınarbaşı, Ürgüp, Sarız ve Yeşilhisar kazalarından müteşekkildi. Vilayet merkezi Kayseri kazasının 10 köyü ve Kayseri bucakları Erkilet bucağının 14 köyü, Felahiye bucağının 12 köyü, Gesi bucağının 11 köyü, Hacılar bucağının 3 köyü, Himmetdede bucağının 10 köyü, Muncusun bucağının 15 köyü, Talas bucağının 18 köyü vardı. Kayseri merkez kazasına 7 bucak ve 93 köy bağlıydı.

¹⁶⁰ 1945 Genel Nüfus Sayımı, s. 350-358.

¹⁶¹ B.C.A, 30.11.202.34.3.

¹⁶² Leyla Kırpınar, *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 233; Ali Ekber Doğan, *Eğreti Kamusalılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s. 128.

¹⁶³ 1950 Umumi Nüfus Sayımı, Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, s. 18.

1950 yılında Kayseri vilayetine bağlı ilçeler ve ilçelere bağlı bucak ve köy sayıları şu şekildeydi: Bünyan ilçesi 24 köy, Bünyan ilçesine bağlı bucaklar, Akkışla bucağı 20 köy, Elbaşı bucağı 17 köy, Sarioğlan bucağı 17 köyden oluşmak üzere Bünyan İlçesi'ne bağlı 3 bucak ve 78 köy bulunmaktaydı. Develi ilçesi 24 köy, Develi ilçesine bağlı bucaklar, Bakırdağ bucağı 23 köy, Tomarza bucağı 27 köy, Yahyalı bucağı 17 köyden oluşmak üzere Develi ilçesine bağlı 3 bucak ve 91 köy bulunmaktaydı. İncesu ilçesine bağlı 14 köy vardı. Pınarbaşı ilçesine bağlı 37 köy, Pınarbaşı ilçesine bağlı bucaklar, Kaynar bucağı 17 köy, Pazarören bucağı 31 köy, Toklar bucağı 31 köy, Viranşehir bucağı 19 köy olmak üzere Pınarbaşı ilçesi 4 bucak ve 131 köyden oluşmaktaydı. Sarız ilçesi 41 köyden, Ürgüp ilçesi 29 köyden, Yeşilhisar ilçesine ise 17 köyden müteşekkildi. Kayseri vilayetinin 1950 yılı mülki taksimatına göre Kayseri merkez ilçesi de dâhil olmak üzere 8 ilçe, 17 bucak ve 494 köyü mevcuttu.¹⁶⁴

1.2.3.1. Sarız'ın Kayseri İdari Taksimatında İlçe Olması

Sarız ilçesi ile ilgili idari ilk bilgilerden biri 1870 tarihli Sivas Vilayeti Salnamesi'nde geçer. Bu tarihte Sarız nahiye statüsünde Sivas vilayeti mülhakatında olan Aziziye kazasına bağlıydı. Bu tarihte Sarız nahiyesine 30 köy bağlıydı ve 2096 nüfusa sahipti.¹⁶⁵ 1890'da bu nahiyenin 8 köyü olduğu tespit edildi.¹⁶⁶ 1928 yılı kayıtlarında Sarız nahiyesine bağlı 42 adet köyü vardı.¹⁶⁷

1941 yılında Pınarbaşı kazasına bağlı Sarız nahiyesi köylerinden olan, Kemer, Haydan, Yalak, Dayıoluk, Ömerköyü ve Karakoyun köyleri Maraş vilayetine bağlı Göksun kazasına bağlanma istidadı gösterdiler. Köylüler, köylerin Pınarbaşı'na 60 kilometre uzaklıkta olmasına rağmen Göksun kazasına 25-30 kilometre uzaklıkta bulunması, ayrıca köyün işler bir şöse yolu olması, iktisadi bir pazarı olduğunu, iktisadi ve idari işlemlerini sıkıntı çekmeden Göksun kazasında gördüklerini beyan ederek idari olarak Göksun kazasına bağlanmayı istediler.¹⁶⁸ Buna mukabil bu köylerin Göksun kazasına bağlanması pek de uygun görülmedi. Bunun nedeni bu köylerle Göksun

¹⁶⁴ 1950 Umumi Nüfus Sayımı, s. 237-242.

¹⁶⁵ 1287 Sivas Vilayeti Salnamesi, s. 59.

¹⁶⁶ 1308 Devlet Salnamesi, s. 598.

¹⁶⁷ TC. Dâhiliye Vekâleti, *Son Taksimatı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, Ankara 1928, s. 872.

¹⁶⁸ B.C.A, 490.01-505.2029.1.62.

arasında Sakaltutan adıyla maruf bir dağın olduğu, bu dağın kışın geçişlere imkân vermediği ve aynı zamanda bu köylerle Göksun'a irtibat sağlayan bir şose yolunun bulunmaması neden gösterilerek Göksüne bağlanmadı. Buna mukabil Pınarbaşı kazasına bağlanan şose yolu vardı. Bu adı geçen köylerin iktisadi ve idari münasebetleri, Pınarbaşı kazası ile daha yoğun olduğu görülmekteydi. Bu köyler Pınarbaşı'na ulaşımı Dokuz Dolambaç mevkiinden sağlanmakla birlikte, kış mevsiminde ulaşımında problemler yaşanmaktaydı. Adı geçen köylerin ve Sarız nahiyesine bağlı köylerin daha kaliteli bir kamu hizmeti alabilmeleri için Sarız nahiyesinin kaza olmasının daha uygun olacağı ortaya konuldu.¹⁶⁹ Bu tespitlerden sonra harekete geçilerek Sarız'ın ilçe statüsüne çıkarılması kararlaştırıldı.

Sarız nahiyesi, 13 Şubat 1946 tarihinde 4869 Numaralı Kanunla ilçeye dönüştürüldü. Bu karar da 20 Şubat 1946 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanarak 1 Nisan 1946'da yürürlüğe girdi. Böylece Sarız, ilçe statüsüne kavuştu.¹⁷⁰ İdare, ekonomi, sosyal zaruretlar, kültür ve güvenlik düşüncesi ve amme hizmetlerinin ve halk ihtiyaçlarının karşılanması gerekçesi İçişleri Bakanlığı komisyon raporunda ortaya konularak Sarız ilçeye dönüştürüldü.¹⁷¹ Böylece Sarız, Kayseri vilayetinin 7. ilçesi oldu.

1914 yılında Sarız'ın nüfusunun artması ve burada yaşayan halka sağlıklı bir kamu hizmeti sunulması için belediye teşkilatının kurulması uygun görüldü.¹⁷² Bu düşünce Cumhuriyet döneminde gerçekleşti. 1946 yılında Sarızın ilçe statüsüne çıkarılmasıyla belediye teşkilatı kuruldu.

1.2.3.2. Yeşilhisar'ın Kayseri İdari Taksimatında İlçe Olması

Yeşilhisar halkı İncesu'dan ayrılıp müstakil ilçe olmak için hükümet nezdinde bir çok girişimde bulunuldu.

Yeşilhisar halkı tarafından ilçe olmalarına dair yazdıkları dilekçede:” *Yeşilhisar bucağı mevki önemine mebni sancak ve bilahare kara merkezi iken Nevşehir'i büyütme maksadıyla Damat İbrahim Paşa'nın hırs ve sülalesine uyarak nahiyeliğe indirilmiş ve*

¹⁶⁹ B.C.A, 490.01-505.2029.1.60.

¹⁷⁰ Resmi Gazete, Erişim Tarihi: 03.02.2013, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6237.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6237.pdf>.

¹⁷¹ TBMM, Erişim Tarihi: 03.03.2013, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d07/c022/tbmm07022036ss0088.pdf>.

¹⁷² B.O.A, DH.İD, 218/-1-51.

devirden beri çalışıldığı hâlde bir türlü tekrar ilçeliğe çevrilememiştir. Vakit vakit büyük avazler çıkaran seslerimiz Saltanat Hükümeti'nin merhametini celp edemediği gibi bilhassa Abdulhamit Devri'nin nafigi erkânı olan zaptiye nazırı İncesulu Hamdi Bey'in ve İncesulu Rumların Patrikhane'ye muratları ve el altından çevirdikleri fırıldaklara çarparak semeresiz kalmıştır. Cumhuriyet güneşinin yurda doğduğu günden itibaren bu davamız tekrar ele alınmış ve hasıla ile üç defa tazelenmiştir. 1921 ve 1936 yıllarındaki münacatlarımız¹⁷³ ızahı uzun sürecek sebeplerle akamete uğramış ise de 1943 yılında girişmiş olduğumuz teşebbüsattan kanuni bir formalite içinde tekemmül ederek İçişleri Bakanlığınca tasvip edilmiş ve 1947 yılında kurulacak 10 ilçe kanun tasarısına idhâl edilerek Başbakanlığa sunulduğunu 13 Ocak 1947 günü sevinçten yaşararak Ulus Gazetesi'nden okuduk. Bütün Yeşilhisarlılar bir aydan beri bayram yapmaktayken bağlı bulunduğumuz İncesu İlçesi'nden sızdığına göre Vekiller Heyeti'nde 10 ilçenin 5'e indirildiğini ve bu meyanda Yeşilhisar Bucağı'nın da çıkarıldığı şayiası dolaşmaktadır. İncesu İlçesi'nden nüfus hane ve her çeşit gelir bakımından kat kat olduğumuz kaydı tesmiyelerle sabit olduğumuz halde sırf Yeşilhisar Halkı'nın resmi dairelerde iş takibi için gidip gelmelerindeki zaruri masraflarından yatıp kalmasından giyip içmelerinden faydalandıkları için bu gibi menfaatleri kaybetmemek gayesiyle bir takım yalanlara hakkımızda alabildiğine büyüklerimize şikayet çekmekte ve hakkımızı baltalamağa kalkışmaktalar devam etmektedirler. Yurdun her tarafı mamur olması ve halkın kendi işini zahmetsizce ayağında görmesi, Cumhuriyet Hükümeti'nin bir prensibi olarak kabul edilebildiğinde biliyoruz, Binaenaleyh uzun zamandan beri babadan oğla intikal eden ilçelik davamızın büyük vücut bulmasına ve 12.000 nüfusun sukutu hayale uğramamasının önlenmesine ve İç İşler Bakanlığı'nda tekemmül etmiş dosyamızın esaslı bir şekilde incelenerek tercih hakkımızın görüldüğünde bu yıl teşekkül edecek 5 ilçe meyanına ithaline ve yüzlerinizin gülmesine pek yüksek buyruklarınızı ve himmetlerinizi belediye meclisinin 10 Şubat 1947 gün ve 5072 sayılı temenni kararına dayanarak sonsuz saygılarımızla arz eyler bil vesile bağlılığımızı yüce şahsınıza sunar kemali hürmetle ellerinizden öperiz aziz ve gözbebeğimiz Mili Şefimiz İsmet İnönü, İncesu Yeşilhisar Bucağı Belediye Başkanı Mustafa Ünal CHP BŞK Bican Ulugöl, 18 köy ve 8 mahalle muhtarlıkları adına Güney

¹⁷³ B.C.A, 490.01-505.2029.1. 73. Karahisar Nahiyesi kendi imkânları ile bir hükümet binası inşa ederek, hükümetin 1936 yılında nahiye statüsünden kaza statüsünü vermesini kolaylaştırmak istemiştir.

*Mahallesi Muhtarı Yusuf DüNDAR.*¹⁷⁴ şeklinde talepte bulunarak, Yeşilhisar nahiyesinin ilçe olmasındaki süreci başlatıldı.

Yeşilhisar kazası kurulmasıyla beraber ilçe idari alanı genişletmek için Yahyalı nahiyesine bağlı Kesteliç, Dereköy, Kirazlı, Mustafabeyli, Yerköy, Yuları, Karamada ve İlyaslı köylerinin Yeşilhisar'a bağlanması kararını haber alan köyler, karara karşı gelindi. Adı geçen köylerin Yeşilhisar kazasına bağlanamayacağını coğrafi, idari ve iktisadi nedenleriyle İçişleri Bakanlığına şöyle ifade ettiler:” *Kesteliç, Dereköy ve Kirazlı köyleri Yahyalı bucak merkezinin güneydoğusundadırlar. Bunlardan Kirazlı, bucak merkezine 5, Dereköy 7 ve Kesteliç 10 kilometre mesafede olan meraları, bağ ve bahçeleri bucak merkezine bağlı mahallerin mera, bağ ve bahçelerine karışacaktır.*

Bu köylerden Yeşilhisar'a gidebilmek için mevcut olan yol Yahyalı bucak Merkezi'nden geçer, köylerinden kalkan hayvanla veya yaya olarak bir ila bir buçuk saatte Yahyalı bucak merkezine gelen köylülerin bundan sonra 40 kilometre uzakta kurulan Yeşilhisar'a bağlanmaları için gösterilebilecek haklı ve mucip bir sebep tasavvur olunamaz. Böyle haksız bir ilhak ve taksimatın eşiğine eski devirlerde bile rastlanmamıştır. Böyle bir ilhakın gerek coğrafi gerekse idari ve iktisadi bakımdan ne kadar bir yersiz ve haksız olduğu aşîkârdır...

*Mevcut mevzuatta coğrafi, idari ve iktisadi durumlara aykırı olan ilhakın tanınmaması derhal birçok şikâyetlerin, davaların ve ihtilafların doğmasına bahis olacaktır. Tarafsız bir heyetin mahallinde yapacağı basit bir tahkikat, mutasavver ilhakın hiçbir haklı ve kanuni sebeplere dayanmadığı merteye-i sübuta isal edecektir.”*¹⁷⁵

İncesu kazası halkı, Karahisar (Yeşilhisar) nahiyesinin İncesu kazasından ayrılarak kaza statüsüne çıkarılmasına 17 Mayıs 1944 tarihli Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine gönderilen dilekçede şu nedenlerden karşı çıkılır: “ *Kazamız, Ürgüp, Avanos, Nevşehir ve Samsun'dan gelen umumi şoseyi Kayseri-Ulukışla demiryoluna bağlayan bu suretle emtiayı tüccariye ve istihsalatın merkezi sevki olan ve sevkulceyş bakımından ehemmiyeti askeriye haiz bulunan tarihi ve mebanii mühimeyi muhtevi bir kaza merkezidir.*

¹⁷⁴ B.C.A, 490.01-505.2029.1.11-15.

¹⁷⁵ B.C.A, 490.01-505.2029.1.22.

Bir tek nahiyesi olan Karahisar'da bilhassa yevmi tren münakalatı münasebetiyle kazanın üzvi mesabesinde mütemmimi cüzdür.

Kaza halkı hükümetimizin prensip ve rejimine sadık kalmış her bakımından emsalinden geri kalmamış günden güne kalkınma faaliyetleri kıvılcımlanan bir kütle olduğu hâlde Karahisar'ın kazadan ayrılarak kaza olması ve Himmetdede karyesinin de İncesu'ya ilhaki ile kaza durumunun idame ettirilme düşüncesi şüphesiz ki her an ve zaman cemilelerini beklediğimiz Hükümeti Cumhuriyetimiz'in bize bir darbesinden başka şey olmayacağını kasabamızın kazalığının bu yüzden zaafa ve binetice tezelzüle uğrayacağını yüksek görüş ve inceleyişinize bırakıyoruz.

Nefsi kazada 2.608 ev ve 6.000 nüfus vardır. Tabiaten malzemei inşaiyesi bol olduğu gibi 33.724 küçük baş hayvan adedi ve 7.000 bağı vardır. Bu suretle yağ, peynir, yapağı, deri, pekmez, kısıka ve kara tohum gibi ticarete mühim bir yer olan istihsalatımız diğer kazalara tefevvuk eder derecede olup Karahisar her bakımdan bu rakamların yarısından daha aşağıdadır...

Karahisar'a gelince: Ulukışla hattı üzerinde ve hiçbir yerle irtibatı olmayan bir nahiyedir. Cibik Sazı denen muazzam bataklılığın mebdinden tepecikler üzerinde topraktan mamul kerpiç kulübe ve evlerden ibarettir. Evlerin dışı kazalık fehvasınca beyaz çamurlarla ağartılmış 80'lik bir kadının allık pudra sürmesi gibi geriden bakanlar için arzı endamından başka maddi bakımından bir manzarası yoktur. Havası sisli, halkı sıtmalı ve Develi sıtma mücadelesine bağlı bir muntıkadır. Herhangi bakımından ehemmiyeti mevkibesi, kayıt edilmiş bir kalkınması ihracı madeni bulunmayan ve tercihe şayan bir hassı olmayan yerdir. Kasabaya hükümetçe inkılabı hiçbir istifade temin etmeyeceği gibi evvel ve ahir mevcudiyet göstermeyecekleri ve ancak İncesu'yun sarsılmasıyla şüphesiz ki zararını müeddi olacaktır.”¹⁷⁶

İncesu kazasına bağlı Karahisar nahiyesinin kaza statüsüne geçirilmesi düşüncesine İncesu kazası halkı karşı gelmekteki gerekçelerini Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekterliğine 18 Nisan 1944 tarihli yazılan dilekçede, Anadolu'nun önemli merkezlerinden olan Kayseri şehri ile beraber tarihi boyunca İncesu hep beraber olduğunu, idari ve iktisadi gelişiminde umumi bütçeden hiçbir katkı almadan İncesu kendi öz kaynaklarından istifade ederek gelişim kaydettiğini belirtildi. İncesu'ya bağlı

¹⁷⁶ B.C.A, 490.01-505.2029.1.29.

bir nahiyesi ve 24 parça köyü ile iktisadi önemini artıran kara ve demiryollarıyla bağlantılı olması Kayseri vilayetine bağlı beş kazadan daha önemli bir mevkiye sahipti. Karahisar'ı kaza yapmaktaki teşebbüs azim ve karar himmetinde, Yahyalı ve İncesu'nun idari taksimatının bozulmasına bu durumun burada yaşayan halkın iktisadi kayıplarının da yaşamasına sebep olma endişesi, Karahisar'ın kaza olmaya alt yapısı ve üst yapısı uygun olmadığı, hükümetin bu durumu düzeltmek için büyük bir külfete gireceğini ortaya konuldu.¹⁷⁷ Yine 15 Aralık 1946 tarihinde İncesu'dan ayrılarak Karahisar nahiyesinin kaza olması düşüncesine iktisadi, idari ve coğrafi nedenlerden İncesu tarafından karşı çıkıldı.¹⁷⁸

Yahyalı nahiyesinin 1944 yılında Karahisar nahiyesine ilhakı düşüncelerine Yahyalı mahallerinden Bulgurcu, Yarım, Camii Kebir, Karakoyunlu ve Cami Cedit mahallesi sakinleri karşı çıktı. Halkın karşı çıkma gerekçelerini ise şöyle sıralamak mümkündür:

1- Karahisar, Yahyalı arasına yapılacak şosenin arazide bulunan sazlık ve bataklıktan dolayı bu yolun yapımı büyük masraflara neden olması.

2- Karahisar nahiyesinin 1918 yılında nahiye statüsüne kavuşmuş olmasına rağmen bu süreden beri önemli bir idari ve iktisadi gelişme kaydedemediği.

3- Karahisar'da bulunan Cibik Sazlığı'ndan başka bir şey olmadığı. Karahisar arazilerinden Yahyalı arazilerinin daha verimli olduğundan dolayı mevcut olan idari düzenin değiştirilmemesi gerektiğini ortaya koyuldu.¹⁷⁹ Başka bir dilekçede Yahyalı nahiyesi nüfus, köy, resmi bina, hususi bina ve varidatı bakımından Karahisar nahiyesinden üstün olduğu belirtildi. Ulaşım olanakları bakımından Yahyalı nahiyesi, Develi kazasına Karahisar nahiyesine göre kolay ve ucuz olarak gerçekleşmekteydi.¹⁸⁰ Yahyalı nahiyesine bağlı 8 mahalle ve 16 köyü ile birlikte 14.000 nüfusa ve yer altı madenlerine sahip olması bunun yanında Kayseri vilayetine çok uzak mesafede olması bu nahiye'nin Karahisar'a bağlanmasından ziyade halkın resmi işlerinin daha kolay ve sağlıklı yapabilmeleri için kaza statüsüne çıkartılması düşüncesi ortaya konuldu.¹⁸¹ Netice olarak Yahyalı'ya bağlı köylerin, gerek idari gerekse coğrafi ve iktisadi olarak

¹⁷⁷ B.C.A, 490.01-505.2029.1.33-35.

¹⁷⁸ B.C.A, 490.01-505.2029.1.40.

¹⁷⁹ B.C.A, 490.01-505.2029.1.31.

¹⁸⁰ B.C.A, 490.01-505.2029.1.34.

¹⁸¹ B.C.A, 490.01-505.2029.1.40-41.

mevcut idari merkezden irtibatının kesilerek Karahisar nahiyesine bağlanmasının doğru ve rasyonel bir karar olmadığı anlatıldı.¹⁸²

Ancak bütün bu yaşanan olayların ardından Karahisar nahiyesine kaza olma kararı verildi.¹⁸³

Yeşilhisar bucağının 11 Haziran 1947 tarihinde 5071 numaralı kanunla ilçeye dönüştürülmesi kararlaştırıldı. Karar 18 Haziran 1947 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanarak 1 Ekim 1948 tarihinde yürürlüğe girdi. Böylece Yeşilhisar ilçe statüsüne çıkarıldı.¹⁸⁴ Yeşilhisar bucağının ilçeye dönüştürülmesi kararının gerekçesi ortaya konulduğunda: Memleketin genel coğrafi durumunun doğurduğu tabîî zorluklar dolayısıyla bugünkü idari teşkilâtımızın kifayetsizliğini önlemek ve Cumhuriyet idaresinin yurdun ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden kalkınması bahsinde yarattığı gelişmelerin daha yakından gözetim ve denetim altında bulundurulması desteklenmesini ve idarede kolaylık sağlanması için hükümet teşkillerini halkın ayağına götürmek prensibine sadık kalınmak üzere, iktisadi kalkınmayı ve bütünleşmeyi içine alan, akılcı bir idare tarzı ortaya koymak düşüncesi vardı.¹⁸⁵ Böylece Yeşilhisar, Kayseri vilayetinin 8. İlçesi oldu.

1.2.4. Kayseri Vilayeti İdari Gelişimine Etki Eden Faktörler

Kayseri idari ve mülki yapılanmasında, coğrafi, iktisadi ve kamu hizmeti gibi faktörler etkili oldu. Bu duruma örnek, 8 Eylül 1921 tarihli Niğde sancağına bağlı olan Yahyalı nahiyesinin Kayseri sancağı Develi kazasına bağlanması isteminin kanun teklifinde gerekçeli durumu şu şekilde: “*Niğde sancağına tâbi Yahyalı nahiyesinin Niğde'ye yirmi, Develi'ye altı saat mesafede olması, nahiye merkezinde telgraf ve posta merkezi olmayıp ahalinin daimi surette Develi'ye gelmeye mecbur olmaları, zahireleriyle yaş ve kuru meyve gibi mahsullerini Develi'de satmaları, askeri cihetinden Develi şubesine merbutiyetleri, memurini mülkiye ve askeriyenin ahaliye vuku bulan haksız muamelelerinden Niğde'nin vakti zamanıyla haberdar olamaması gibi esbap*

¹⁸² B.C.A, 490.01-505.2029.1.43.

¹⁸³ Kayseri’nin Karahisar bucağının adı 29. Temmuz 1944 yılında Yeşilhisar olarak değiştirilmiştir.

¹⁸⁴ Resmi Gazete, Erişim Tarihi: 05.12.2012, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6635.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6635.pdf>.

¹⁸⁵ TBMM, Erişim Tarihi: 23.05.2013, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c006/tbmm08006069ss0174.pdf>.

dolayısıyla ahali pek ziyade mağdur olduğundan mezkûr nahiyenin Niğde'den fekki irtibatıyla Develi'ye ilhakını teklif eylerim."¹⁸⁶ ortaya konuldu. Yahyalı nahiyesi 1923 yılında sancak statüsünde olan Kozan'ın müstakil vilayet olmasıyla Kozan'a bağlandı ama bu uzun sürmedi. 877 Numaralı ve 30 Mayıs 1926 tarihli Teşkilat-ı Mülkiye Kanunu ile Kozan'ın ilçe olmasıyla birlikte,¹⁸⁷ Yahyalı, Kozan ilçesinden ayrılarak Kayseri idari sınırları içine alındı.

Adana vilayetinin Karaisalı kazası idari taksimatında bulunan Büyükçakır nahiyesi muhtarlığı tarafından idare edilmekte olan nüfus işlemleri ve askerlik işlemleri, adı geçen kaza tarafından yerine getirilmekte; tekâlifî milliye, tapu vs. diğer kamu işleri Kayseri vilayeti, Develi kazasında bakılmakta olan Çavdaruşağı köyü, 18 Mart 1930 tarihli kararla Adana vilayetinin Karaisalı kazasından alınarak Kayseri vilayeti Develi kazasına ilhak edildi.¹⁸⁸ Çavdaruşağı köyünün Develi kazasına bağlanmasında, kamu hizmetlerinin daha kolay alınması ve kamu hizmetlerinin bir bütün olarak verilmesi gerekçesi ortaya konularak insanı odak noktasına alan idari düzenlemeye gidildi.

1930 Tarih ve 1580 Numaralı Belediye Kanunu kapsamında, birinci faslında belirtilen: *"Ve vilâyet merkezlerinde idari bir zaruret olarak bilâ kayıt belediye idaresinin teşkili mecburiyet altına alınmıştır. Belediye hudutlarının tespiti ve bundan sonra hadis olacak ihtilâfatın adilâne bir surette halli, belde aksamının ayrı bir belediye teşkil etmesi, belediyeye mücavir köylerin beldeye ilhakı, büyük beldeler dâhilinde, belediye şubeleri teşkili, bir köy veya birkaç mücavir köyün bir belediye vücuda getirmesi için sarî usullerin tatbiki temin edilmiştir."*¹⁸⁹ Kayseri merkez kazasına bağlı, Hacılar köyü 4.731 nüfusa sahip olması ve yukarıda belirtilen yeni belediyeler yasası kapsamında, belediye teşkilatının kurulması noktasında niteliklerine sahipti. Bunların yanı sıra belediye statüsüne geçilmesi noktasında Hacılar'ın, Erciyes'in eteklerinde çetin bir konumda bulunması, umumi emniyet ve asayişin sağlanması noktasında öneme haiz bir yerleşim yeri olması beldede teşkilatının kurulmasında belirleyici oldu. Himmetdede köyü, Kayseri merkez kazasının kuzeybatısında ve 41 km mesafede ve

¹⁸⁶ TBMM, Erişim Tarihi: 09.06.2013, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c012/tbmm01012072.pdf>.

¹⁸⁷ TBMM, Erişim Tarihi: 21.07.2013, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400877.pdf

¹⁸⁸ C.B.A, 0.30.11.1-54.8.3.4.

¹⁸⁹ TBMM, Erişim Tarihi: 24.08.2012, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c017/tbmm03017037ss0085.pdf>.

Kırşehir karayolu üzerinde; Felahiye, Kayseri'nin kuzeyinde ve Boğazlıyan karayolu üzerinde, etrafında önemli köyleri ihtiva eden, asayiş noktasında önemli yerleşim yerleridir. Adı geçen köylerde birer nahiye teşkilatının olmasıyla ve çevre köylerin bu nahiyelere bağlanmasıyla burada bulunan halk, kamu hizmetlerini zahmet çekmeden alabilecek ve bu bölgelerin idaresi, asayişi ve huzuru sağlanmış olacaktı. Gerekçeleri ortaya konularak Kayseri Vilayet Umum Meclisi ile İdare Heyeti'nin Vilayet İdaresi Kanunu'nun ikinci maddesine uygun olarak Kayseri vilayet merkez kazası köylerinden Hacılar, Himmetdede ve Felahiye köyleri teşkilatlanmasında değişikliğe gidilerek 28 Eylül 1930 tarihli kararname ile buralara nahiye statüsü verildi.¹⁹⁰

Vilayet dâhilindeki bazı köyler nüfuslarının çok olmasından, iktisadi, asayiş ve kamu hizmetlerini kaliteli bir şekilde alması için nahiye merkezi hâline getirildi.

Kayseri vilayeti idari sınırlarının genişlemesine örnek olması ve idari sınırların değişmesinin altındaki nedenleri ortaya koyması adına, Adana vilayetine bağlı bazı köyler Kayseri vilayetine bağlanması önemli bir örnektir. 21 Haziran 1931 tarihli kararda, Adana vilayetinin Saimbeyli kazasına bağlı Köseler, İmamkolu, Dereşmeli, Saraycık ve Çadıryeri köyleri adı geçen kaza merkezine 14-16 saat mesafede olması, aynı zamanda bu köylerle Saimbeyli arasında Toros Dağları'nın olması, kış aylarında Saimbeyli'den ulaşmak için kullanılan tek geçit olan Gebzel geçidinin kapanması nedeniyle bu köylerde yaşayan halk büyük sıkıntılar yaşamaktaydı. Buna mukabil bu köylerin Kayseri vilayetine 9 saat ve Develi kazasına bağlı Bakırdağ nahiyesine 6 saat mesafede olması, adı geçen köylerin iktisaden Kayseri idari sınırları içinde olan merkezlerle bağlantısının daha yoğunluğu. Bu gerekçelerden dolayı köylerin Saimbeyli kazasından irtibatlarının kesilerek, Develi kazasına bağlı Bakırdağ nahiyesine ilhakına daha uygun olduğu görüldü. Kayseri vilayetinin idare heyeti ve umumi meclisinin mütealaları üzerine gerçekleşen müracaat üzerine Kayseri idare heyetinin, coğrafi ve iktisadi alakasına dayanılarak, Vilayet İdaresi Kanunun ikinci maddesi gereğince Köseler, İmamkolu, Dereşmeli, Saraycık ve Çadıryeri köylerinin Saimbeyli kazasından alınıp Develi kazasına bağlı Bakırdağ nahiyesine bağlanması kararı alındı.¹⁹¹

3 Ekim 1933 tarih ve 10013 Numaralı Kararname'de, Yozgat vilayetinin Boğazlıyan kazasına bağlı Akdağ nahiyesine bağlı olan Büyüktoraman köyü; Akdağ

¹⁹⁰ B.C.A, 30.0.11-58.28.1.

¹⁹¹ B.C.A, 30.11.1-63.16.7.

nahiyesine 4 saat, kaza merkezine 6 saat ve vilayet merkezine 36 saat uzaklıkta olduğundan iktisadi, ticari ve coğrafi olarak Kayseri vilayetine bağlı olduğu ve halkın taleplerinin de göz önünde tutularak Akdağ nahiyesinden alınarak, Kayseri Vilayeti Umumi Meclisi ve İdare Heyeti kararıyla merkez nahiyeslerinden Felahiye nahiyesi idari taksimatı içine alındı.¹⁹²

İdari taksimatta uygulanan yöntem ve usuller Kayseri vilayetinden ayrılan bazı yerleşim yerleri için de aynen uygulandı: 3 Ekim 1933 tarih ve 10014 Numaralı Kararname’de, Kayseri vilayeti Bünyan kazasına bağlı Akkışla nahiyesi köyü olan Sarıçiçek köyünün, Sivas vilayetine bağlı Şarkışla kazasına 4 saat ve bağlı bulunduğu Bünyan kazasına ise 12 saat mesafede olması, halkın idari, iktisadi işlerini görmek için Bünyan kazasına gitmek mecburiyetinde kalmalarından dolayı sıkıntılar yaşaması dolayısıyla, Sarıçiçek köyü halkı, idari, iktisadi, coğrafi noktalardan daha elverişli olan Şarkışla kazasına bağlanmayı talep ettiler. Bu isteği, Sivas Vilayeti Umumi Meclisi ve İdare Heyeti karara bağlayarak Sarıçiçek köyünü Bünyan kazasından alarak Şarkışla kazasına bağlandı.¹⁹³

Niğde iline bağlı olan, Araplı, Ovaçifliği, Çadirkaya, Musahacılı, Kogalı ve Eğri köyleri, mesafe olarak Kayseri’nin İncesu ilçesine yakın olduğundan ekonomik ve sosyal ilişkilerini Niğde ilinden ziyade İncesu ilçesinde görmektedir. Bu nedenlerden dolayı 5 Ağustos 1944 yılında adı geçen köyler Niğde idari sınırlarından ayrılarak Kayseri ilçesi İncesu idari sınırlarına dahil edildi.¹⁹⁴

Taf köylüleri tarafından 20 Aralık 1947 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine gönderilen arzu halde: *“Kayseri’nin Pınarbaşı Kazası’na bağlı şimali köyler, dağlar ve cenupta Antitoros Dağları’yla çevrilmiş geniş mümbit topraklı olmasına rağmen hükümet mevkine sapa kalmaktaydı. Bu köyler bağlı bulundukları Pınarbaşı Kazası’na 100 kilometre mesafesinde bulunmaktaydı. Halkı kamilen Avşar olmak üzere reçberlik ve hayvancılıkla uğraşılmaktaydı. Bu halk 200 seneye yakın buraya iskân edilmiş. Cumhuriyet Devri’ne kadar Beylik hükümetten uzak tutarak cereme alma çadırlarının etrafında ayakları bağalı yaşamışlardır. Bu sebeple cehalet ayrık kökü gibi yerleşmiş ise de Cumhuriyet Devri’nde açılan okullar sayesinde*

¹⁹² B.C.A, 30.11.1-82.36.13.

¹⁹³ B.C.A, 30.11.1-82.36.14.

¹⁹⁴ B.C.A, 30.11.1-169.22.4.

zulümler ortadan kaldırılarak yüzümüz gülmüştür.” Denilerek, Taf köyünün ilçeye çevrilmesi isteği dile getirildi.

Taf ve çevresindeki köylerin, kaza ve vilayet merkezlerine ulaşım ve irtibatı çok sıkıntılı ve meşakkatli olmaktaydı. Ulaşım vasıtası için bir kamyon köyler arasında servis yapmakta ve halk bundan büyük mutluluk duymaktaydı. Halkın sıkıntısının çözülmesi için buraya bir kaza merkezi yapılması istendi. Bu istek yerine getirilmedi. Taf ve çevresindeki köylerde yaşayan halk, Tomarza nahiyesinin ilçe yapılması ve Kayseri-Maraş yolunun bu köylerden uzak boş arazilerden geçirilme düşüncesi karşısında *“sukut-ü hayale uğrayarak yine talihin hırçın çehresine uğradıklarını”* beyan ettiler.¹⁹⁵

Kuzey vilayetlerini, Güney vilayetlerinden ayıran Toroslar’ın sadece bir geçidi olan Kuru Çay geçidi ve 76 köyün merkezi konumunda olan Taf köyü ilçe olmaya müsait ve haiz olduğunu köy halkı adına Beşir Önderoğlu şahsında 13 Aralık 1947 tarihinde İçişleri Bakanlığına bildirildi.¹⁹⁶ Lakin bu istekleri karşılık bulmadı. Taf köyü yerine 27 Şubat 1953 tarih ve 6068 Sayılı Kanunla Tomarza nahiyesi ilçe yapıldı.¹⁹⁷

Tomarza’nın ilçeye dönüştürülme gerekçesi ise, *“Kayseri Merkezinin güney doğu bölgesinde ve aynı ile bağlı Develi ile Pınarbaşı ilçeleri arasındaki tahminen 70-75 kilometrelik geniş bir sahada yer alan elliden fazla köy ve (25.000) e yaklaşan bir nüfus topluluğu; Tomarza ve Toklar bucaklarının idari sınırları içerisinde bulunmaktadır. Tomarza Bucağı köyleri; bağlı bulundukları Develi Merkezine 15-60 km., Toklar Bucağı köyleri; bağlı bulundukları Pınarbaşı Merkezine 40-70 km., bu bölgenin tabii sınırları içerisinde mütalâa edilen Elbaşı Bucağının üç köyü de; bağlı bulundukları Bünyan İlçesi merkezine 50-60 Km. mesafededirler. Bu durumda; bölgenin kendi içinde ve nihayet 5-35 km. üzerinden bağlı bulunacakları bir merkezin etrafında yeniden bir ilçe teşkilâtlandırması zarureti, yerinde bir ihtiyaç olarak kuvvetle belirttiğinden, durum valilikçe de ele alınmış ve Bakanlığa aksettirilen konu, müspet mütalâa edilerek bölgenin münkeşif ve iktisadi bir merkezi olan ve artan bir nüfusa malik bulunan (1945'te 2.160, 1950 de 2.515) Tomarza'nın da durumu nazara alınarak, Develi ilçesinin Tomarza, Pınarbaşı ilçesinin Toklar bucakları bölgesinde merkezi*

¹⁹⁵ B.C.A, 490.01-505.2029.1.2.

¹⁹⁶ B.C.A, 490.01-505.2029.1.3.

¹⁹⁷ TBMM, Erişim Tarihi: 26.07.2012, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc035/kanuntbmmc035/kanuntbmmc03506068.pdf.

Tomarza olmak ve (Tomarza) adıyla anılmak üzere yeniden bir ilçe kurulması uygun görüldüğünden.” şeklinde belirtildi. Sonuçta, Kayseri İli, Develi ve Pınarbaşı ilçelerine bağlı Tomarza ve Toklar bucakları bölgesinde merkezi Tomarza olmak ve (Tomarza) adıyla anılmak üzere yeniden bir ilçe kuruldu.¹⁹⁸

Tomarza bucağının kaza yapılmasındaki gerekçeler arasında bu bölgede köyleri idari olarak bir araya toparlayarak bölge insanının daha düzenli kamu hizmeti almasını sağlamak düşüncesi öne çıkmıştır.

Modern ülke yönetimi anlayışına göre, idari ve mülki taksimat yapılırken, halkın ve yerel yönetimler ile merkezi devletin menfaatleri göz önünde tutulur. İdari taksimat yapılırken halkın, kamu hizmetlerine sağlıklı ve kolay bir şekilde ulaşabilmesi, iktisadi faaliyetlerini sağlıklı bir şekilde yürütebilmesi adına coğrafi özellikleri göz önünde tutularak halkın hayat seviyesini yükseltecek bir idari taksimat yapılmaya çalışılır.

Kayseri’nin idari gelişimine etki eden unsurları ortaya koyacak olursak ekonomik, siyasi kaygılar Karahisar nahiyesinin İncesu kazasından ayrılarak kaza olması örneğinde olduğu gibi önemli etkiye sahipti.¹⁹⁹

Kayseri idari gelişimi, genelde şehir iktisadi gelişime açık olduğu için hinterlandındaki yerleşim yerlerinin ve nüfusunun cazibe kaynağı hâline geldi. Bunun neticesinde iktisadi ve demografik gelişimine paralel, idari taksimatında da gelişmeler devam etti.

¹⁹⁸ TBMM, Erişim Tarihi: 09.08.2012, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d09/c020/tbmm09020055ss0147.pdf>.

¹⁹⁹ B.C.A, 490.01-505.2029.1.30-55.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK İKDİSADİ ALANINDA GELİŞMELER VE KAYSERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

2.1. TÜRK İKTİSADİ GELİŞİMİNE ETKİ EDEN UNSURLAR

II. Meşrutiyet döneminde siyasi, idari, iktisadi ve sosyal alanda ortaya çıkan önemli gelişmelere paralel dönüşümler yaşandı. Bu gelişim ve dönüşüm süreci Cumhuriyet döneminde yapılan idari ve iktisadi yapılanmanın inşa edilmesinde çok önemli bir alt yapı oldu. Ekonomide millileştirme düşüncesi ve uygulaması İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı devraldığı II. Meşrutiyet döneminde ortaya koymaya başlandı. Ekonomi alanında millileştirme faaliyetlerinin gerekçesi Osmanlı Devleti'nin Batıyla girmiş olduğu siyasi ve ekonomik münasebetler karşısında vermiş olduğu tepki olarak ortaya çıktı.

2.1.1. Osmanlı Devleti'nde Kapitülasyonların Gelişimi

Osmanlı Devleti'nin Batıyla girmiş olduğu siyasi ve ekonomik ilişkileri tarihi seyri içinde kapitülasyonlar ilk sıradaydı.

Fransızcadan Türkçe'ye aktarılmış olan “kapitülasyon” kelimesinin aslı, “Capitulation” olup İngilizcede de aynı şekilde kullanılırken, İtalyancada “Capitolazione” şeklinde kullanılmakta ve bu ifade,²⁰⁰ geçici veya sürekli olarak bir memlekette yaşayan yabancı uyruklu kişilere tek taraflı olarak tanınmış hak ve imtiyazlar²⁰¹ manalarına gelmektedir. Kapitülasyonları, “*Avrupalı devletlerin kendi ülkeleri dışındaki sürekli ya da geçici olarak bulunan yurttaşlarının, ülkesinde bulundukları devletin yetkilerinin dışında kalmak ve kendi devletlerinin yetkisine bağımlı olmak biçiminde elde ettikleri ayrıcalıklar ile ticaret ve gümrük konularında elde ettikleri kolaylıklar ve imtiyazlar*” olarak tanımlanır.²⁰² Osmanlı Devleti'nde kapitülasyon mefhumunun tatbiki de yukarıda yapılan tanıma uymaktaydı. Osmanlı Devleti sınırlarında daimi surette yahut geçici olarak oturan Hristiyan devlet tebaasına

²⁰⁰ Meydan Larousse, IV, 902.

²⁰¹ “Kapitülasyonlar”, *Türk Ansiklopedisi*, XXI, s. 232.

²⁰² Osman Nebioğlu, *Kapitülasyonlar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1986, s. 10.

bahşolunan müsaadeler ve imtiyazdan ihtiva eden ve Osmanlı Devleti'nin en şevketli ve kudretli bir zamanda, Bab-ı Ali'nin imza ve muvafakati ile aktolunan muahedelere kapitülasyon denir.²⁰³ Osmanlı Devleti kudretli olduğu dönemlerde iktisadi ve siyasi olarak vermiş olduğu kapitülasyonları iktisaden ve siyaseten lehine uygulamaya koydu.²⁰⁴

Osmanlı Devleti'nde kısaca kapitülasyonların gelişim tarihi şöyledir: 18 Şubat 1536'da Kanuni Sultan Süleyman döneminde, Fransa ile 17 maddelik dostluk ve ticaret antlaşması adı altında yapıldı.²⁰⁵ Bu antlaşma, Osmanlı Devleti'ne ileride büyük sıkıntılar yaşatacak olan bir düzenleme getirmesi anlamında dönüm noktası oldu. Fransızlara sürekli kapitülasyon haklarının tanınması, I. Mahmut tarafından 28 Mayıs 1740 tarihli bir antlaşmayla verildi.²⁰⁶ Bu durum I. Mahmut'tan sonra gelecek olan tüm Osmanlı padişahlarını bağladı.²⁰⁷ İngiltere'ye ilk kapitülasyonlar Şubat-Mart 1580'de III. Murat tarafından verildi.²⁰⁸ Bu hakların içeriklerinin daha sonraki dönemlerde (1583, 1601, 1604, 1643 ve 1675'de) genişletilerek yenilendi. 1838 Balta Limanı Antlaşması ile İngiltere'nin ayrıcalıkları en geniş hâlini aldı.²⁰⁹ Hollanda'nın Osmanlı Devleti'nden ilk kapitülasyonunu elde edişi 1612 yılında gerçekleşti.²¹⁰ Rusya'da kapitülasyonlardan faydalanmaya başladı²¹¹ Rusya, 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması ile Karadeniz yabancı ticaretine kapatılarak diğer milletlerden üstün ayrıcalıklar elde etti.²¹² Bu devletler dışında Avusturya'nın 1718'de (Pasarofça Antlaşması), Sicilya Krallığı'nın 1740'da, Prusya'nın 1761'de, İspanya'nın 1783'te, ABD'nin 1830'da ve Belçika'nın da 3 Ağustos 1838'de çeşitli antlaşmalarla kapitülasyon

²⁰³ Macar İskender, Ali Reşat, *Kapitülasyonlar, Tarihi, Menşei, Asılları*, Dersaadet, 1330, s. 10.

²⁰⁴ Mehdi Fraşerli, *Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların Uygulanışı* Fakülte Kitapevi, Isparta 2008, s. XIV.

²⁰⁵ Fuat Sevim, *Dünya Uygarlığı ve Türk Sosyo Ekonomik Tarihi*, İpek Yayınevi, İstanbul 1978, s. 120; Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1934, s. 402.

²⁰⁶ Eşref Köylü, *100 Soruda Kapitülasyonlar ve Dünyu Umumiye*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 2002, s. 19.

²⁰⁷ Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi*, s. 430-437.

²⁰⁸ Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi*, s. 50.

²⁰⁹ Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağlılık ve Büyüme*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 17.

²¹⁰ Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi*, s. 64.

²¹¹ Nafiz Orhan, *1798-1802 Osmanlı Fransız Harbi*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 6.

²¹² Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003, s. 248; Reşat Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi*, s. 102.

haklarını elde ettikleri görüldü.²¹³ Bu ayrıcalıklar daha sonra değişik tarihlerde yapılan antlaşmalarla sürdürüldü.

Böylece Osmanlı Devleti, Avrupa devletlerinin birçoğuna kapitülasyonlardan yararlanma hakkı verildi. Büyük bir iktisadi ve siyasi güç olma amacındaki Osmanlı Devleti, kapitülasyonları bu politikalarının aracı olarak XVIII. asrın ikinci yarısına kadar lehine kullanabildi. Bu dönemden sonra Osmanlı Devleti ekonomik ve siyasi olarak Batı Avrupa'nın tahakkümü altına girmeye başladı. Kapitülasyonlar, Osmanlı Devleti'nin egemenlik hakkının bir gereği olan, ülkesi üzerindeki münhasır yetkisini kullanmasının önüne geçti ve devleti inkırazı sürükledi. Kapitülasyonlar, devleti adli, ticari, mali ve idari konularda çeşitli sınırlamalarla karşı karşıya bıraktı.

Özellikle Osmanlı-İngiliz 1838 Ticaret Antlaşması'na mütakip kapitülasyonlar Osmanlıların aleyhine işlemeye başladı ve sanayileşmeyi engelleyen unsurlardan birisi oldu.²¹⁴ Bu yıllardan sonra durumun vahametini göstermesi açısından Ali Paşa'nın Kırım Savaşı'ndan sonra Batılı devletlere gönderdiği şu mesaj önemlidir: *"Kapitülasyonların mevcudiyeti, imparatorlukta müesseselerin muntazam bir şekilde çalışmasına ve medeniyetin terakkisine engel olmaktadır."*²¹⁵ Verilen imtiyazlarla korumasız kalan Osmanlı'nın sanayi girişimleri başarıya ulaşamadı. Diğer taraftan ise Avrupalı devletler yüksek gümrük politikaları ile idhâlatın önüne geçerek yerli sanayilerini korudu. Osmanlı Devleti kapitülasyonlarla verdiği hakları muhafaza etti, hatta genişletti, Avrupa'daki ekonomik gelişmelerin dışında kaldı.²¹⁶

İttihat ve Terakki'nin, I. Dünya Savaşı'na girme sebeplerinin başında kapitülasyonların oluşturduğu ekonomik esaretten kurtulmak, ülkeyi iktisadi bağımsızlığa kavuşturmak düşünceleri gelmekteydi. İttihat ve Terakki yönetimi savaşın başında milli iktisat düşüncesinin bir devamı olarak kapitülasyonların kaldırılmasını savundu.²¹⁷ Aradığı fırsatı da savaş koşullarında bularak 9 Eylül 1914 yılında

²¹³ Ekrem, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi*, s. 164; Köylü, *100 Soruda Kapitülasyonlar ve Dünyu Umumiye*, s. 8.

²¹⁴ Mübahat Kütükoğlu, *1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Muahedesi, Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)*, Ankara 1985, s. 53-59; Köylü, *100 Soruda Kapitülasyonlar ve Dünyu Umumiye*, s. 22.

²¹⁵ L. Carl Brown, *İmparatorluk Mirası*, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 283.

²¹⁶ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii 1839-1876", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Halil İnalcık- Mehmet Seyitdanlıoğlu), İstanbul Türkiye İş Bankası Yayınları, 2012, s. 711-729.

²¹⁷ Köylü, *100 Soruda Kapitülasyonlar ve Dünyu Umumiye*, s. 49.

kapitülasyonları tek taraflı kaldıracağını bütün elçiliklere bildirdi.²¹⁸ Ekonomik bağımsızlık adına alınan tek taraflı bu kararı batılı devletler uygulamaya koymasalar da Osmanlı Devleti'nin ekonomik bağımsızlığı adına atılmış çok büyük bir karar oldu. Alınan bu kararı başarıya ulaştıran, Türkiye Cumhuriyeti rejimiydi. Kapitülasyonlar, 24 Temmuz 1923'de, Lozan Barış Antlaşması'nın, "*yüksek akit taraflar, Türkiye'de kapitülasyonların, bütün nokta-i nazarlardan, tamamen ilgasını, her biri kendisine taallûku cihetinden kabul ettiklerini beyan ederler*", şeklindeki 28. maddesi ile kaldırıldı.²¹⁹ İttihat ve Terakki yönetiminin kaldırmaya teşebbüs ettiği kapitülasyonları ilga süreci Türkiye Cumhuriyeti tarafından noktalandı.

2.1.2. Osmanlı Devleti'nin Batıyla Yaptığı İktisadi Antlaşmalar ve Sonuçları

XVIII. yüzyılın sonlarına doğru meydana gelen İngiltere'deki Sanayi Devrimi ve Fransa'daki büyük siyasi inkılâp, toplumların sosyal ve ekonomik yapılarında büyük değişimlere neden oldu.²²⁰ Makineler icat edildi, buhar kuvveti keşfedildi, elektrik enerjisi, insanın kullanacağı şekilde dizginlendi, böylece makine sanayinin süratle gelişmesi, ellerinin ustalığıyla para kazanan sanatkâr ve ustaların durumunu temelinden sarstı. Küçük atölyelerin yerini büyük işletmeler ve fabrikalar aldı. Bu fabrikalarda az zamanda seri üretime geçilerek maliyetler düşürüldü, bunun sonucunda ucuz ve bol ürün pazarlarda bulunur hale geldi.²²¹

Osmanlı Devleti, çöküş yıllarında, Batılı ülkelerde meydana gelen değişime ayak uyduramadığı için ülke ekonomisinin kapitalist metropoller karşısında oldukça ciddi bir sanayi bağımlılığı içerisinde olduğu görüldü.²²² Osmanlı İmparatorluğu, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Batı'da meydana gelen sanayileşme sürecinin dışında kalarak, bunun sonucunda da Batı'nın açık pazarı hâline geldi.²²³

²¹⁸ Mehmet Emin Elmacı, *İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar*, Homer Kitabevi, İstanbul 2005, s. 69-74.

²¹⁹ http://sam.baskent.edu.tr/belge/Lozan_TR.pdf 07. 08. 2013.

²²⁰ Meryem Koray, *Sosyal Politika*, 2. Baskı, Ankara İmge Kitabevi. 2005, s. 37.

²²¹ Kemal Sülker, *Dünya'da ve Türkiye'de İşçi Sınıfının Doğuşu*, Memet Yayınları, Ankara 1978, s. 12.

²²² Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 92-93.

²²³ Gündüz Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*, Sermaye Piyasa Kurulu, Ankara 1997, s. 7-8.

1838 ve 1839 yıllarında İngiltere ve Fransa ile yapılan ticaret antlaşması²²⁴ Avrupa’da diğer devletlerle de yapıldı. 1839 yılında; Hansa şehirleriyle (Lubeck, Bremen, Hamburg), Sardunya ve Avusturya ile ticaret antlaşmaları imzalandı.²²⁵ 1840 yılında İsveç, Norveç, İspanya, Hollanda, Belçika Zollverein Hükümetleri ile; 1841 yılında, Danimarka ile; 1843 yılında, Portekiz ile aynı koşulları taşıyan ticaret antlaşmaları yapıldı.²²⁶ Son olarak, Nisan 1846 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya arasında ticaret antlaşması imzalandı.²²⁷ 1838’de İngiltere’yle başlayan süreç diğer Avrupa ülkelerini de içine alarak genişledi.²²⁸ Böylece diğer Avrupa ülkelerini de kapsayan ticaret antlaşmaları yapılması, bu ülkelerin Osmanlı Devleti üzerinden iktisadi hedeflerine ulaşmasında çok önemli kazanımlar elde ettiler. 16 Ağustos 1838 yılında İngiltere ile Balta Limanı Ticaret Antlaşması ve ardından diğer Avrupa ülkeleriyle imzalanan ticaret antlaşmalarıyla gümrük vergilerinin indirilmesi, yabancı tüccarların, onların adamlarının ve ortaklarının Osmanlı ülkesi içinde serbestçe dolaşp istedikleri malı alıp satmaları izninin verilmesi, Osmanlı dış ve iç ticaretini kısa zamanda görülmemiş bir şekilde genişletti.²²⁹

Balta Limanı Antlaşması ile Osmanlı Devleti’nin dış ticarete uyguladığı tekeller düzeni (yed-i vahit)²³⁰ kaldırılmış ve gümrük vergileri yeniden düzenlendi. 1838 öncesinde Osmanlı Devleti, hem idhâlat hem de ihracat üzerinden %3 oranında gümrük vergisi ile yerli ve yabancı tüccarlardan, mallarını İmparatorluk içinde bir bölgeden diğerine taşımaları durumunda %8 oranında iç gümrük vergisi alıyordu. Balta Limanı Antlaşması ile ihracata uygulanan vergi oranı %12 ve idhâlattan alınan vergi oranı ise %5 olarak saptanmıştır.²³¹ Ayrıca yerli tüccarlar, iç gümrük vergisini ödemeye devam

²²⁴ Mübahat Kütükoğlu, *1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Muahedesi, Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984* (400. Yıldönümü), s. 53-59.

²²⁵ Adem Anbar, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’yla Finansal Entegrasyonu 1800-1914”, *Maliye Finans Yazıları Dergisi*, 2009, s. 17-37.

²²⁶ Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri (1580-1838) I*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1974, s. 115-117; Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, I*, (5. Baskı), (Çev. Babür Kuzucu), Belge Yayınları, İstanbul 1986, s. 470.

²²⁷ Tugut Can Mamas, *Tarih Boyunca Türk-Rus Münasebetleri*, Vakıf Maatbası, İstanbul 1955, s. 31.

²²⁸ Sait Açıba, *Osmanlı Devleti’nin Dış Borçlanması (1854-1914)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Yayınları, Afyon 1995, s. 27.

²²⁹ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, s. 65.

²³⁰ Zafer Toprak, “Tanzimat’tan Sonra Dış İktisadi Politika”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1985, 111, 668-669.

²³¹ Şevket Pamuk, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 30.

ederken, yabancı tüccarlar bu uygulamanın dışında bırakıldı.²³² Bu uygulama yerli Müslüman-Türk tüccarların aleyhine işleyerek yerli üretimin gelişmeme nedenlerinden biri oldu. Balta Liman Antlaşması ile İngiltere ekonomik ve siyasi olarak Osmanlı üzerinden beklemedikleri iktisadi kazanımlar elde ettiler.²³³

Ayrıca buharlı gemilerin kullanılmasıyla daha çok çeşitli malların dış ticarete konu olması Osmanlı azınlıklarına yeni iş sahaları açarak ve mevcut iş sahalarının da gelişmesine sebep oldu.²³⁴ Batılı devletler ile yapılan ticaret antlaşmaları Avrupalı tüccarlarını, Osmanlı tüccarları karşısında ayrıcalıklı konuma getirdi. Yabancı tüccarlar zamanla yerli tüccarların karşısında üstünlük kazandı.²³⁵

Batıyla yapılan ticaret antlaşmaları dış ticaret hacmini artırması noktasında olumlu gelişmelere neden olsa da, bağımsız bir gümrük politikası uygulanması konusunda son fırsatı da ortadan kaldırdığından ülkeyi Batı'nın açık pazarı durumuna düşürdü. Osmanlı Devleti, içeride yeni tekniklere dayanan sanayi işletmeleri kurma girişiminde de büyük güçlüklerle karşılaştı.²³⁶ Bu durum sadece sanayi alanında olumsuzluğa yol açmakla kalmayarak birçok alana sirayet etti. Osmanlı Devleti'nin yarı sömürge durumunda olması, devletin ve yerli özel sektörün sermaye birikiminin oluşturmada en büyük engellerden biri oldu.²³⁷ Ülke içinde sanayi müessesesi oluşturulamadığından ülke Avrupa'nın açık pazarı ve idhâl mal pazarı hâline geldi. Avrupalı patentli her türlü mal, Osmanlı ülkesini istila etti. Bunun getirdiği olumsuz sonuçlardan biri de idhâl fazlasının doğurduğu tediye açığı meydana geldi. Tediye açığı, kısa zamanda büyük boyutlara vararak ve içerdeki bütün altın ve gümüş ve hatta bakır akçeler, bu borç açığını kapatmak üzere, dış ülkelere gitti.²³⁸ Para kıtlığı ise ekonomik faaliyetleri olumsuz etkilemeye hatta devlet mekanizmasını işlemez hâle getirmeye başladı.²³⁹ Nihayet Avrupa ticaret antlaşmalarının ve kendi sanayi mallarının yardımı ile Osmanlı üzerinde ticari ve ekonomik emperyalizmi tesis edilerek, Osmanlı'nın kalkınması engellendi.

²³² Şevket Pamuk, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi: 1500-1914*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1997, s. 165.

²³³ Ahmet Güner Sayar, *Osmanlı İktisat düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000, s. 209.

²³⁴ Haydar Kazgan, *Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, s. 92.

²³⁵ Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınevi, İstanbul 1993, s. 74.

²³⁶ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, s. 69.

²³⁷ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, s. 69-70.

²³⁸ Necmettin Aygün, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Serander Yayınları, İstanbul 2005. s. 80.

²³⁹ Kazgan, *Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali*, s.73.

Batı ülkeleriyle yapılan ticaret antlaşmalarının sonunda Osmanlı Devleti'nin dış ticaret dengesi XIX. yüzyılın ikinci yarısında açık verdi.²⁴⁰ Bu sıkıntılı durum zincirleme olayları da beraberinde getirerek Osmanlı Devleti'ni Batılı devletlere iktisadi ve siyasi olarak daha fazla bağlanmaya mecbur etti.²⁴¹ Osmanlı Devleti, 1854 yılında başlayan Kırım Savaşı nedeniyle, askeri giderleri karşılamak amacı ile ilk defa Avrupa'dan borç almak zorunda kaldı.²⁴² Bu tarihten sonra devam eden borçlanma nedeniyle, Osmanlı Devleti büyük bir mali bunalım içerisine girdi, alınan dış borçların anapara ve faizini ödeyemedi.²⁴³ Bu durum karşısında Osmanlı Devleti, 20 Aralık 1881 Muharrem Kararnamesi²⁴⁴ ile Düyûn-ı Umûmiye'nin²⁴⁵ resmen kurulmasını ve faaliyete geçmesini kabul etti.²⁴⁶

Böylece, Batılı devletler ve finansörler tarafından Osmanlı Devleti'nde mali ve ekonomik egemenlik ortadan kalkmış ve sömürü süreci başladı.²⁴⁷ Düyûn-ı Umûmiye Osmanlı Devleti'ni sarıp sarmalamaya başladı. Özellikle iktisadi yönden gelişmiş ve ekonomik potansiyeli yüksek Osmanlı coğrafyasında Düyûn-u Umûmiye idaresinin, şubeleri kuruldu.²⁴⁸ Düyûn-u Umûmiye idaresinin kurulduğu, iktisaden potansiyeli yüksek olan şehirlerden biri de Kayseriydi. 1891 tarihli maliye kayıtlarında Kayseri sancağı, Düyûn-ı Umumiye İdaresi'ni Osman Nuri Efendi başkanlığında oluşturulan bir heyet tarafından idare edildi.²⁴⁹ Kayseri'ye bağlı olan İncesu²⁵⁰ ve Develi²⁵¹ kazalarına kadar Düyûn-u Umûmiye idaresi kuruldu. Kayseri'nin Develi ve İncesu kazalarında idarenin kurulmasının nedeni; bu kazaların vergi gelirlerinin yüksek olmasından

²⁴⁰ Bayram Kodaman, "Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu'na Giriş Vasıtaları (1838-1914)", *Milli Kültür*, 2(1), Ankara 1990, s. 28.

²⁴¹ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Savaş Yayınları, Ankara 1982, s. 60; Rifat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1988, s. 25.

²⁴² Şevket Pamuk, "Osmanlı Devletinin Dış Borçlanma Deneyimi", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ekim 2001, s. 6-8.

²⁴³ A. Du Velay, *Türkiye Maliye Tarihi*, (Çev. Maliye Tetkik Kurulu), Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978, s. 229-231.

²⁴⁴ Sait Açıba, *Devlet Borçlanması*, Adım Yayıncılık, Ankara 1991, s. 139-140.

²⁴⁵ Düyûn-ı Umumiye: Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerden aldığı borçlara karşılık gösterdiği geliri toplamaya mahsus yabancı memurların idaresi altında bulunan müessese. Taşrada düyun-ı umumiye memurları Kayseri'de olduğu gibi Türk olabilmektedir.

²⁴⁶ M. Naci Bostancı, *Cumhuriyetin Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1996, s. 12.

²⁴⁷ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, s. 75.

²⁴⁸ Zekeriye Özdemir, *Bor Beldesi İskele*, İskele Belediyesi, Balıkesir 1997, s. 35.

²⁴⁹ 1307 Ankara Vilayetine Mahsus Salnamedir, s. 181.

²⁵⁰ 1307 Ankara Vilayetine Mahsus Salnamedir, s. 184.

²⁵¹ 1307 Ankara Vilayetine Mahsus Salnamedir, s. 189.

kaynaklanmaktaydı. Kayseri örneğinde olgu gibi, ülkenin önemli iktisadi yerleşim yerleri kazalarına kadar sömürü sisteminin idari teşkilatlanması içine alındı. Düyûn-ı Umûmiye idaresi, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam ederek, iktisadi gelişimin önündeki önemli engellerden biri olarak varlığını sürdürdü.

2.2. XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE SANAYİ

XIX. yüzyıldan itibaren, Osmanlı idarecileri sanayileşmenin önemini kavramışlar bu dönemden itibaren sanayileşmeye büyük önem verildi.²⁵² Bu düşüncüyü ortaya koymak adına Osmanlı devlet adamları özellikle Tanzimat döneminde Osmanlı sanayi hamlesini gerçekleştirmek için faaliyete geçildi. 1840'lı yıllarda Osmanlı yöneticileri, İngiltere sanayi örneğini uygulama düşüncesinin yansıması olarak sanayi kuruluşlarını ülkenin bütününe yaymak yerine belli bölgeler seçildi. Bu bölgeler Anadolu'nun şehirleri olmayıp sadece İstanbul ve çevresiyle sınırlı kaldı.²⁵³ Bu durumun sonucunda ise Anadolu'nun birçok şehri sanayileşmenin dışındaydı.

Osmanlı Devleti, Avrupa'daki sanayileşmeye ayak uydurmak ve yerli sanayiye geliştirmek için Tanzimat hareketi ruhuna uygun olarak hareket etti. Merkezileşme düşüncesi çerçevesinde devlet eliyle sanayi geliştirmek adına bazı politikalar uygulamaya konuldu.²⁵⁴ Bu politikaya uygun bir çerçevede "İslah-ı Sanayi Encümeni" adıyla bir komisyon kuruldu.²⁵⁵ 1864'te "İslah-ı Sanayi Encümeni" adıyla kurulan komisyon, modern tekniklerle donatılan Avrupa fabrikaları karşısında, el emeği ile çalışan Osmanlı tezgahlarının bir şansı olmadığını düşünerek, büyük sanayi kuruluşlarının oluşturulması ana hedef olarak alındı. Bu komisyon ayrıca, mamul standartlarının sağlanması, esnafların birleşerek kendi alanlarıyla ilgili büyük şirketler oluşturmaları, bu noktada sadece İstanbul merkezli şirketlerle yetinmeyip önemli üretime sahip olan debbağların Kayseri, Diyarbakır, Bursa ve İzmir gibi taşra şehirlerinde şirketleşmesi,²⁵⁶ sanayi okulları kurularak sanayi sergileri açılması ve gümrük tarifelerinin değiştirilmesi konularında önemli tavsiyelerde bulundu. Gümrük

²⁵² Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli iktisat 1908-1918*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 167-170.

²⁵³ Seyitdanlioğlu, "Osmanlı Sanayi Devrimi", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, s. 755-773.

²⁵⁴ Halil İncelik, *Türkiye Tekstil Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 149.

²⁵⁵ Seyitdanlioğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii 1839-1876", *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, s. 711-729.

²⁵⁶ Onsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, s. 106.

tarifelerinin değiştirilmesi dışındaki tavsiyeler kısmen uygulandı.²⁵⁷ Bu tavsiyelerin bazıları uygulama şansı bulsa da Osmanlı Devleti'nde içerde ve dışarıda meydana gelen siyasi, ekonomik ve askeri olaylar nedeniyle güçlü bir sanayi hamlesi gerçekleşmedi. Gerçekleştirilemeyen sanayi yerine ülkenin genelinde olduğu gibi imalata dayalı üretim tarzı geçerli bir durum oldu. Anadolu'da birçok şehrinde olduğu gibi Kayseri'de sanayileşmenin dışında kalarak geleneksel üretim tarzı sürdürüldü.

2.3. OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E GEÇİŞTE İKTİSADİ DURUM

Osmanlı Devleti, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Batı'da meydana gelen sanayileşme hareketine ayak uyduramadığı için, devletin ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı bir yapı sergiledi.²⁵⁸ Cumhuriyetin devraldığı ekonomik yapı, Abdülhamit dönemi ve II. Meşrutiyet ile birlikte değişmeye başlasa da, hâlâ nüfusun 4/5'ü tarıma dayalı ekonomik yapılanma üretimi özelliğindeydi. Tarımda üretim çok ilkel yöntemlerle gerçekleşmekteydi ve makineleşme yok denecek kadar azdı. Köylüler, çoğunlukla, yetiştirdiklerini kendileri tüketiyordu. Tarımsal ürünlerin pazarlara ulaşmasını sağlayacak ulaşım olanakları sınırlı olduğundan, tarım ürünlerinin diğer ürünlerle değişimi çok sınırlıydı. Bu nedenle şehirler gıda gereksinimlerini ancak civar bölgelerden karşılıyorlardı. Mevcut kara yolu ve demir yolları da üretilen tarım ürünlerini, talep yoğunluğu yüksek olan bölgelere taşıma konusunda yetersizdi. Tarıma dayalı iktisadi yapısı olan, sanayi üretim alanında çok güçlü olmayan, bunun yanında XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başında katılmış olduğu savaşlar sonucunda ekonomik anlamda güçsüz olan Osmanlı Devleti, dışa bağımlı bir ekonomik yapıya sahipti. Girmiş olduğu savaşların giderlerini karşılamak için iç kaynaklara yönelmiş; lakin bunların da yetersiz olmasıyla dış kaynaklı borçlanmaya gitti. Bu borçlar, savaş ekonomisinde kullanıldığı için yatırıma dönüşmedi. Savaşların neden olduğu insan kaybı,²⁵⁹ üretimin durması, göçler ve kaynakların ordunun kullanımına verilmesi bu

²⁵⁷ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sayı: 96, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 58-59.

²⁵⁸ Öztin Akgüç, *Türkiye Cumhuriyetinin Osmanlı Devletinden Aldığı Ekonomik Miras*, (Der. İlhami Azkan), "Ulusal Sorunlar ve Demokratik Çözüm Yolları", Ekin Kitabevi, Bursa 2001, s. 4.

²⁵⁹ Ömer Celal Saraç, *Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları*, İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1949. s. 148.

kaynakların tükenmesine sebep oldu.²⁶⁰ I. Dünya Savaşı'nın ardından, Cumhuriyet dönemine kalan nüfus, iş gücü bakımından niteliksiz durumdaydı. Nüfus sağlık ve eğitim yönünden de iyi bir durumda değildi.²⁶¹ Osmanlı Devleti'nde ticarete, sanayide, finansta ve diğer kentsel mesleki dallarda hâkim durumda bulunan gayri müslimler, Cumhuriyet'in başlarında mübadele ve göçlerle ülkeyi terk ettiler. Ekonomide teknik ve mesleki insan gücünün kaybedilmesiyle birlikte yerlerine gelen nüfus da teknik ve donanım bakımından yetersizdi. Göçlerle gelen nüfus ülkeye katkı sunmasının aksine mali yükü.²⁶² Sonuç olarak Cumhuriyet'le birlikte yönetim ve rejim değişmiş olsa da; insan, sermaye, teknoloji ve ekonomik zihniyet bakımından Osmanlı'dan gelen ana damarın uzantılarıydı.²⁶³ Bu damar, bir ülkeyi iktisadi refaha taşıyacak bilgi ve altyapıdan yoksun olduğundan Cumhuriyet Türkiye'si, iktisadi gelişmesinin en ağır mücadelesini Cumhuriyet'in ilk on yılında verdi. Cumhuriyet dönemi, ekonomik olarak bir enkaz devr aldı. Meşrutiyet dönemi iktisadi ve idari uygulamaların bir devamı olarak Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan politikalar, bir diğerinin tamamlayıcısı olarak devam eden bir süreci barındırması noktasında birbirine çok benzemekteydi. Cumhuriyet tarihinin ilk on yılında sosyoekonomik politika, İttihat ve Terakki Yönetimi'nin I. Dünya Savaşı'yla uygulamaya koymuş olduğu Milli iktisat politikalarının bir devamıydı.²⁶⁴ Milli kalkınmada uygulanacak yol ve yöntem, II. Meşrutiyet döneminde uygulamaya geçirilen ekonomik politikanın özü değiştirilmeden Cumhuriyet döneminde tatbik edilmeye çalışıldı.²⁶⁵ Cumhuriyet dönemi Türkiye ekonomisinin kırılma dönemlerini ortaya koymada Korkut Boratov," 1923-1929 döneminin, iktisat politikaları ve resmî iktisat görüşleri bakımından 1908-1922 dönemiyle şaşılabacak bir süreklilik içinde olduğunu" söyler.²⁶⁶ Osmanlı Devleti'nin siyasi ve ekonomik olarak kendine yeterli olamayışı, bu duruma karşı İkinci Meşrutiyet dönemi uygulamalarına bir tepki olarak milli iktisat fikri filizlenerek Cumhuriyet döneminde koşulların bir önceki döneme göre de uygun olmasıyla pratikte kendine yer

²⁶⁰ Ali Coşkun, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi", *Atatürkçü Düşünce Dergisi*, Sayı:4, Kasım 2003, ss. 72-77.

²⁶¹ Oktay Yenal, *Cumhuriyetin İktisat Tarihi*, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yayınları, İstanbul 2001, s. 24.

²⁶² Yenal, *Cumhuriyetin İktisat Tarihi*, s. 25.

²⁶³ Bostancı, *Cumhuriyetin Başlangıç Yıllarında Ekonomi ve Siyaset*, s. 15.

²⁶⁴ Erik Jan Zürcher, *Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları*, (Çev. Özgür Gökmen), *Modern Türkiye*, "Kemalizm", Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 52.

²⁶⁵ Çağlar Keyder, *Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası*, (Çev. Nail Satlığan), "Geçiş Sürecinde Türkiye", (Derleyen Irvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak), Belge Yayınları, İstanbul 1990, s. 45.

²⁶⁶ Korkut Boratov, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2006, s. 39.

buldu. Bu düşüncelerin ve uygulamaların bir plan dâhilinde ve sistemli olarak uygulama alanı bulabilmesi için yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, ekonomik yol haritasını İzmir İktisat Kongresi'ni yaparak ortaya koydu.

2.4. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ İKTİSADİ DÜŞÜNCELERİ

Osmanlı Devleti'nde özellikle Tanzimat döneminde uygulanan iktisat politikaları ülkeyi sanayileşmiş bir hale getirmediği gibi Batı'ya bağımlı bir hâle soktu. Osmanlı'da iktisadi hayata hâkim konumu, milliyeti belli olmayan Levantenlerle Yahudi, Rum ve Ermeni kökenli gayri müslimlerden oluşan menfaat zincirinden oluşan bir yapı kuruldu.²⁶⁷ Buna bir tepki olarak, II. Meşrutiyet döneminde ortaya konan İktisadi fikirler ve uygulamalarada Türk-Müslüman unsurların öne çıkarılmaya başlandı. “Devlet nasıl kurtarılır?” sorusuna 1908'de Meşrutiyet'in ilanıyla verilen cevapta, Osmanlı Devleti klasik iktisadi siyaseti yerine milli iktisat siyaset fikri uygulamaya çalışıldı. II. Meşrutiyetle, ekonomik alanda dönüşümlerin ve örgütlenmelerin ortaya çıkmasında ve ekonomi alanındaki farklı düşüncelerin kamuoyuna taşınmasında bunların toplumda taban bulmasında önemli gelişmelere zemin hazırlandı.²⁶⁸ II. Meşrutiyet'in ilanıyla iktisadi alanda önemli düşünceler ortaya koyan fikir adamları Cumhuriyet döneminde etkilendiler. Bu dönemin fikir adamlarından biri olan Yusuf Akçuraoglu'nun Milli İktisat'a dair fikirleri II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında iktisadi politikaların belirlenmesinde önemli bir yere sahipti. Yusuf Akçuraoglu iktisadi görüşlerinde şunları zikretmektedir: “*İntibah-ı iktisadinin asıl en mühim ciheti, sanat ve ticareti hor gören, bir Osmanlı Türküne layık meşgale ancak askerlikle memurluktur diyen hatalı ve zararlı zihniyetin değişmesidir. Osmanlı saltanatında Türk burjuvazisi hemen yok gibiydi. Zavallı Lehistan krallığında olduğu veçhile, Türkiye'de dahi burjuvazi sınıfını mahkûm unsurlar teşkil ediyordu. Osmanlı, yalnız sipahi ve memurdu. Hâlbuki zamanımız devletlerinin temeli burjuvazidir; muasır büyük devletler, sanatkâr, tüccar ve bankacı burjuvaziye dayanarak teessüs etmiştir. Türk intibah-ı millisi, Devlet-i Osmaniye'de Türk burjuvazisi tekevvününün mebdei itibar olunabilir ve Türk burjuvazisinin inkişaf-ı tabiisi sekteye uğramayacak olursa, Osmanlı Devleti'nin sağlam taazzuvu temin edilmiş*

²⁶⁷ Bostancı, *Cumhuriyetin Başlangıç yıllarında Ekonomi ve Siyaset*, s. 17.

²⁶⁸ Bostancı, *Cumhuriyetin Başlangıç yıllarında Ekonomi ve Siyaset*, s. 12.

olur.”²⁶⁹ Bu görüşleriyle Yusuf Akçuraolu, Osmanlı Devleti’nin iktisadi politikalarına eleştiri getirerek, devletin asli unsuru olan Türklerin askerlik ve memurlukla anılmasının yanlış olduğunu, sosyal ve iktisadi hayatın içine dâhil olarak bir burjuva sınıfı oluşturularak devletin ve toplumun güçlü teşkilatlanmasının sağlanacağını ifade etti. Yusuf Akçuraolu, Türk olmayan unsurların üretim mallarını boykot etme tavsiyesini yaparak, milli üretimin ve tüketimin teşvik etti.²⁷⁰ Dönemin önemli fikir adamlarından Tekin Alp, ülkenin iktisadi olarak gelişebilmesi için, “*Türkler bir an önce milli bir iktisat oluşturmalı, milli iktisatçılar yetiştirmelidir.*”²⁷¹ demiştir. Bu düşüncelerle birlikte Alp, I. Dünya Savaşı sonunda Türkiye’nin müstakil ve ekonomik olarak bağımsız olması bir milli iktisat yolu çizilmeli görüşünü savundu.²⁷² Bu düşüncesiyle geleneksel Osmanlı iktisat politikalarından uzaklaşarak keskin bir şekilde yeni bir ekonomi modeli olan “ekonomide milliyetçilik” düşüncesi uygulandı.

İktisadi politikaları uygulamaları noktasında II. Meşrutiyet dönemi iki bölüme ayrılır. Bunlardan birincisi 1908-1913 dönemidir. II. Meşrutiyet’in ilk yıllarında Tanzimat’la başlayan liberal ekonomi sistemi hayata geçirildi. Milli devletin temel işlevi, iktisadi yapıyı güçlendirmek, bireye girişim ortamı sağlamak, halkın vergilerini ödeme gücünü artırarak aynı zamanda da devletin gelirlerini yükselmek olarak görüldü.²⁷³ Bu fikirden yola çıkarak II. Meşrutiyet döneminde ferdiyetçiliğin çağdaş toplumun temel dayanağı olduğu ortaya konularak, birey girişimci kılınarak “teşebbüs-i şahsi” bu dönemde Osmanlı toplumunun temel dayanağı yapılmaya çalışıldı.²⁷⁴ Toplumların da insanlar gibi gelişim evreleri birbirinden farklı olduğu için Batı’da gelişen liberal fikirler kendi toplumlarına özgü olmuştur. Bu fikirlerin Osmanlı toplumunda uygulanması pratikten ziyade teorik olarak kalmıştır. Aynı zamanda Osmanlı’da ekonomide liberal fikirler uygulanması daha önce de bahsedildiği gibi kapitülasyonlar, imtiyazlar ve ticaret antlaşmalarıyla Osmanlı ticaret dümenini ellerinde bulunduran gayri müslimler ve yabancıların etkinliği artarak, Müslüman zanaatkar serbest rekabet koşulları altında güçsüz düşerek rekabet edemez duruma getirildi. Bu

²⁶⁹ Yusuf Akçuraolu, “1329 senesinde Türk Dünyası”, *Türk Yurdu*, Yıl: 3, 6(3), 3 Nisan 1330, s. 2102-2103.

²⁷⁰ Akçuraolu, “1329 senesinde Türk Dünyası”, s. 2102-2103.

²⁷¹ Zafer Toprak, “Milli İktisat”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3, s.741.

²⁷² Tekin Alp, “ Milli İktisat”, *İslam Mecmuası*, 2(22), 1332, s. 560-562.

²⁷³ Özlem Yıldırım Koçabaş, *Türkiye’de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi*, Libra Yayınları, İstanbul 2010, s. 52.

²⁷⁴ Asım Öz, *Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet*, Pınar Yayınları, İstanbul 2008, s. 380.

olumsuzlukların yaşanmasına rağmen olumlu gelişmeler de görüldü. Bu dönemin yabancı sermayeyi ülkede yatırım yapma konusu önceki dönemlere göre daha başarılı oldu.²⁷⁵ Kuruluşları bu yıllara rastlayan şirketler çoğunlukla yabancı-Osmanlı gayri müslim ortaklığı şeklinde gerçekleştirildi.²⁷⁶

II. Meşrutiyet, liberal fikirler parolasıyla ortaya çıkmasına rağmen liberal ekonomi uygulamalarında Müslüman-Türk iktisadi gelişimine katkı sağlamadı. İktisadi hayatta arzu edilen güçte olmayan Müslüman-Türk unsurlarını öne çıkarmak adına liberal iktisadî fikrine ters düşen, dışa kapalı bir ulusal iktisadi düşünceye kaydı.²⁷⁷ Bu düşünce ikinci dönem olarak 1913-1918 yılları arasında uygulandı. Aynı zamanda milli devletin oluşturulması için önemli unsurlardan biri de milli bir iktisat politikasının uygulanması düşüncesi hâkimdi.

Bu dönemin önemli fikir adamlarından Ziya Gökalp de milli iktisat politikalarını destekleyenlerin başında geliyordu. Gökalp'e göre; milli iktisat, milli birlikle sağlanabilirdi. Müslüman-Türk unsurun yalnızca asker ve memur; gayri müslimlerin zanaatkâr ve tüccar oldukları bir toplum çağdaş devlete dönüşemezdi.²⁷⁸ Düşüncesini savundu. Yine Gökalp, Müslüman-Türk unsur askerlik ve memurluğun yanı sıra iktisadi yaşama da atılarak milli iktisadî kurulacağına inandı.²⁷⁹ Gökalp, Türklere bir millet karakteri kazandıracak ve bir Türk kültürünün oluşmasına katkıda bulunacak etkenlerden birinin de milli iktisat olduğunu düşünüyordu.²⁸⁰ Bu fikirleriyle Gökalp, milli kimliğin oluşmasında milli iktisadın önemini belirtti.²⁸¹ Aynı zamanda milli iktisat temellerinin sağlam atılması ile siyasal alanda da milli hâkimiyetin sağlanabileceği düşüncesi bu dönemde oluşmaya başladı. Milli ekonomi politikasının uygulanmasında I. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı sonuçlar neticesinde, Osmanlı Devleti kendi kaynaklarını kullanarak tarım ve sanayi ülkesi olma yolunda önemli icraatlar girişti. Milli iktisat uygulamalarının yansıması olarak 14 Aralık 1913'te Teşvik-i Sanayi-i

²⁷⁵ Şafak Altun, *Türkiye'de Yabancı Sermayenin Gelişimi*, Yased Yayınları, İstanbul 2007, s. 66.

²⁷⁶ Zafer Toprak, *Milli İktisat- Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 66.

²⁷⁷ Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, s. 20.

²⁷⁸ Toprak, *Milli İktisat- Milli Burjuvazi*, s. 18.

²⁷⁹ Ziya Gökalp, "Millet Nedir, Milli İktisat Neden İbarettir", *İktisadiyat Mecmuası*, 1(1), 8 Şubat 1331, s. 3.

²⁸⁰ Ziya Gökalp, *Makaleler VIII*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 75-79; Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, (Çev. Fatmagül Berktaş), Kaynak Yayınları, İstanbul 1999, s.46.

²⁸¹ Gökalp, "Millet Nedir, Milli İktisat Neden İbarettir", s. 3.

Kanun-u Muvakkati yayımlanırken,²⁸² 1914 yılı başlarında Teşvik-i Sanayi-i Talimatnamesi ve 1 Ocak 1917'de Teşvik-i Sanayi-i Kanun-u Muvakkatinin Sureti-Tatbiki Hakkındaki Nizamname çıkarıldı.²⁸³ Bütün bu kanunların çıkartılarak yürürlüğe konulması ile milli iktisadın güçlendirilmesi ve yerli sanayinin canlandırılması adına önemli teşebbüslere geçildi. Bu tarihten sonra İstanbul merkezli milli burjuvazi yaratma ve milli iktisat müesseseleri kurma hamlesinin yanı sıra bir süre sonra taşrada da milli burjuvazi oluşturma düşüncesi kendini göstermeye başladı. Bu anlamda Anadolu'nun önemli şehirlerinde milli şirketler kuruldu.²⁸⁴

İttihat ve Terakki'nin iktisat politikalarını uygulamaları, taşrada da kendisine yer bulmuş olsa da savaş koşullarından dolayı yeterli verim alınamadı. Bütün bunlara rağmen, kurulan şirketlerin iktisadi kabiliyeti ve etkisi arzu edilen çapta olamadı. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılda Türklerin iktisadi alanda gerilemesine bir tepki olarak Türklerin ortaya çıkması, Türklerin de iktisadi hayatta varlığını yeniden göstermesi adına çok önemli bir gelişmeydi. Bu gelişmelerin devlet tarafından desteklenmesi ve teşvik edilmesi için bir dizi hukuki düzenlemeler yapıldı. Bu uygulamalara paralel olarak yabancı sermayenin etkinliğini ortadan kaldırmak ve milli ekonominin önündeki en büyük engellerden birini bertaraf etmek için İttihat ve Terakki yönetiminin aldığı kararlardan biri de; İmtiyazat-ı Ecnebiyenin İlga Hakkında İrade-i Seniye ile 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere kapitülasyonların kaldırılması oldu.²⁸⁵ İttihat ve Terakki yönetiminin bu kararı almasındaki en önemli unsurlardan biri, milli bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıkla ortaya çıkabileceği gerçeğini yılların vermiş olduğu deneyimlerden anlamıştı. Bu adım modern Türkiye tarihinde önemli bir sayfa açtı.²⁸⁶ Bu karar, iktisadi bağımsızlığa atılmış çok önemli bir karar oldu.²⁸⁷ Milli iktisat düşüncesi çerçevesinde alınan kararlardan, Mart 1916'de yabancı şirketlerin statülerini değiştiren ve denetim altına alan kanunu yayımlandı. Bu karar bir nevi Osmanlı ülkesinde yabancı şirketleri denetim altına almak ve bu şirketleri millileştirmenin hukukî dayanaklarını oluşturarak, yerli müteşebbislerin güçlenmesinin alt yapısını

²⁸² *Takvim-i Vekayi*, 12 Kanun-i Evvel 1329.

²⁸³ Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, s. 72.

²⁸⁴ Raif Kaplıanoğlu, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa (1876-1926)*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 183.

²⁸⁵ Elmacı, *İttihat Terakki ve Kapitülasyonlar*, s. 56; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, (Çev. Nuran Yavuz), Kaynak Yayınları, İstanbul 1999, s. 190.

²⁸⁶ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 31.

²⁸⁷ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Evrim Matbaacılık, İstanbul 1987, s. 277.

oluşturmak için alındı. Yine iktisadi alanda alınan önemli kararlardan biri, 24 Mart 1916'da Osmanlı Meclisi'nde kabul edilen gümrük tarifeleridir ve 16 Eylül 1916'da yürürlüğe girdi.²⁸⁸ Yeni gümrük tarifelerinin Osmanlı Devleti'ni Avrupa Devletleri ve tüccarları karşısında güçlendirmesi ve yerli üretimi teşvik etmiş olması ve koruması noktasında bu dönemde önemli gelişmelerden biriydi. Bu gelişme karşısında Batılılar, tepkilerini tıpkı kapitülasyonların Osmanlı Devleti tarafından tek taraflı kaldırılması karşısındaki sergiledikleri sert tavrı gümrük vergilerinin düzenlenmesi kanununda da aynen gösterdiler.

Milli iktisat politikaları çerçevesinde uygulanan bütün bu uygulamalar; yerli sermayedar sınıfın oluşturulması ve yetiştirilmesi doğrultusunda 1913-1918 yıllarında ağırlıklı olarak merkezîyetçi bir uygulama ve “devletçilik”, siyasal yönetiminde ağırlıklı olarak kendine yer buldu. II. Meşrutiyet dönemi iktisadi uygulamalarından *laissez faire*²⁸⁹ ve iktisadi korumacılık (devletçilik) ekseninde birbirine tezat iktisat politikaları, özü hiç bozulmadan kendisinden sonraki Cumhuriyet döneminde iktisadi uygulamalarda da etkinliğini devam ettirdi.²⁹⁰ II. Meşrutiyet döneminde siyasi ve iktisadi dönüşümün alt yapısını hazırlayan bu uygulamalar, sadece II. Meşrutiyet Türkiye'sini milli, modern ve iktisaden bağımsız devlete dönüştürmek gibi büyük hedefleri olan Cumhuriyet Türkiye'sinin de iktisadi politikalarının ilham kaynağı olması noktasında çok önemli oldu. Bu etkilenme sadece iktisadi alanla sınırlı kalmayıp, Türk İnkılabı adı verilen sosyal değişimlerin temellerine de Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemleri fikirleri ilham kaynağıydı.²⁹¹ Doğal olarak bir toplum siyasî rejimleri değiştirirken eskiden yeniye birçok müesseselerini ve birikimlerini de atıya taşır. Cumhuriyet'in siyasi kültürü, ekonomik yapısı ve kuramsal dünya ile kurduğu ilişkiler, Osmanlı toplumunun kültür, sanat, kişilik ve değer yargılarını değiştirerek Cumhuriyet Rejimi'nde de etkilerini hissettirerek milli bir yapıya dönüştürerek devam ettirdi.²⁹² Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyet'i de Osmanlı Devleti'nden devraldığı sosyal, kültürel ve iktisadi temelleri kendi yönetim düşüncesine uyarlayarak devam ettirdi.

²⁸⁸ Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 49.

²⁸⁹ *Laissez faire*; bırakın yapsınlar bırakın geçsinler düşüncesi ekseninde, ekonomide devlet müdahalesini sınırlı tutan ekonomi modelidir. Bireyin ekonomik özgürlüğünü merkeze alan ekonomi modelidir.

²⁹⁰ Sayar, *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, s. 21.

²⁹¹ Selami Kılıç, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s. 10.

²⁹² Kemal Haşım Karpat, “Cumhuriyet Rejimi'nin Tarihi Kökenleri”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 14. İstanbul 1998, s. 220.

2.5. TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ (İZMİR İKTİSAT KONGRESİ)

İzmir İktisat Kongresi'nin toplanma gerekçesi, askeri zaferin ardından bu zaferi kalıcı hâle getirmek için milli ekonomi temellerini ortaya koyarak, geleceğin Türk iktisat politikalarının genel prensiplerinin belirlendiği bir forum olarak toplanmayı amaçlanmıştı.²⁹³ Ekonomik olarak yıkıcı savaşlardan çıkmış olan ülkeyi yeniden inşa etmek için iktisadi yöntem ve uygulamaların ortaya konulduğu, iktisadi sınıfların görüş ve temennilerinin kaydının düşüldüğü geniş katılımlı bir kongre oldu. Bu kongrenin toplanış amaçlarından biri de, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin uluslararası alanda meşruiyetini sağlamak üzere olduğu Lozan Barış Antlaşması arifesinde bütün muhataplarına liberal ekonomik düşüncesinde taraf olduğunu ifşa etmektir. İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt)'ın girişimiyle 17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de iktisat kongresi toplandı.²⁹⁴

Mustafa Kemal Paşa, İzmir İktisat Kongresi'nin açılış nutkunda şöyle ifade etti:“*Gerçekten Türk tarihi incelenirse, gerileme ve çöküntü nedenlerinin iktisadi sorunlara bağlı olduğu görülür. Kazanılmış zaferlerin ve uğranılmış başarısızlıkların tümü iktisadi durumla ilgilidir*”.²⁹⁵ Mustafa Kemal Paşa, devletin sağlam bir şekilde ayakta kalabilmesi için iktisadi alanda da güçlü olması gerektiğini açıkça ortaya koyarak, İzmir İktisat Kongresi'nde ekonomik bağımsızlık savaşının başladığını bir nevi ilan etti. Bu kongrenin toplanış amacını dönemin İktisat Vekâleti "*memleketin ekonomik olarak gelişmesini ve yücelmesini sağlayacak hareket tarzını tespit maksadıyla iktisat vekâleti olarak gerçekleştirecekleri programı düzenlemek*"²⁹⁶ şeklinde dile getirdi. Yeni kurulan Türk Devleti, bir anlamda Osmanlı Devleti'nin Tanzimat'la başlattığı sanayileşme düşüncesini gerçekleştirmek adına, geleceğin Türkiye'sine daha güçlü mesaj vermek maksadıyla sanayicileri ve işçileri de kongreye davet ederek, ülkenin önündeki en büyük sıkıntılardan sanayi ve hizmet sektörlerini geliştirme niyetini açığa vurdu.²⁹⁷

İzmir İktisat Kongresi'nde İktisat Vekili Mahmut Esat Bey konuşmasının ana temasını şöyle açıkladı: "*Türkiye ekonomisi var olan sistem ve siyasetlerin hiçbirinin*

²⁹³ Boratov, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, s. 45.

²⁹⁴ Ergün Aybars, *Atatürkçülük ve Modernleşme*, (1. Basım), Zeus Kitapevi, İzmir 2006, s. 218.

²⁹⁵ Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*, s. 204.

²⁹⁶ *Vakit*, 5 Kanun-i Sani 1923.

²⁹⁷ Afet İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti Birinci Sanayi Planı 1933*, TTK Yayını, Ankara 1972, s. 9.

benzeri olamaz."²⁹⁸ Bu şekilde bir tavrın sergilenmesindeki esas düşünce, hem batıya karşı hem de doğuya karşı (Rusya) açık bir tavır sergilemek yerine, ileride ekonomik alanda sermaye ve teknik desteği sağlamak için doğuya ve batıya eşit mesafede durmaya çalışıldı. Boratav, İzmir İktisat Kongresi'ni şu şekilde yorumladı: "*kongrenin sonuç bildirgesinde " iktisadi esaslar" ana çizgileriyle dileklerden ibaret olmasına rağmen, bu dönemin başlangıcında egemen olan iktisadi felsefeyi ve görüşleri temsil etmesi bakımından önem taşır*".²⁹⁹ Mustafa Kemal Paşa yine kongrenin açılış konuşmasında: "*Çok sa'y ve sermâyeye ihtiyâcımız var. Kânûnlarımıza ri'ayet şartıyla ecnebî sermâyelerine lâzım gelen te'minâtı vermeğe her zaman hâzırız*" dedi.³⁰⁰ Ülke savaştan henüz çıktığı için duygusallıktan uzak faydacı bir yaklaşımla yabancı sermayenin ülkenin hukuki kurallarına uyması şartıyla davet edildi. Türk müteşebbislerle işbirliği yapmalarının dönemin koşullarında ülke menfaatine olduğunu görerek yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi hedeflendi. Böylece milli ekonomiyi güçlendirecek, ülkeyi çağdaş ülkeler seviyesine getirecek ana unsurlardan biri olan milli burjuvaziye oluşturmaya yönelik düşüncenin, yabancı sermaye ile işbirliğine gidilerek başarılabileceğinin ortaya konulması daha da netlik kazandı.

2.5.1. İzmir İktisat Kongresi'nde Alınan Kararlar

Kongrede öncelikle ülkedeki ekonomik altyapıyı oluşturmak için, uygulanacak iktisat politikasına ilham kaynağı olan "*Misak-ı İktisadi*" kabul edildi.³⁰¹ Bu dönemde ilkeleri tespit edilen misak-i iktisat, Meşrutiyet dönemi uygulamaya konulan milli iktisat politikasının özü korunarak kabuk değiştirmiş hâli biçiminde uygulamaya konulmaya çalışıldı. Kongre'nin üzerinde mutabık kaldığı iktisadi politikalar ülke sanayisini ve ticaretini geliştirmeyi amaçlayan, özel girişime öncelik veren, onu koruyan, yaşamasına uygun ortam sağlayan ve müteşebbis sınıfın ortaya çıkması için hukukî düzenlemelere giderek kısa sürede iktisadi altyapıyı güçlendirme noktalarında kararlar alındı. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlara sadık kalınarak, bu kararları icraata geçirme

²⁹⁸ Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal Barış*, C, II, İstanbul 1972, s. 194.

²⁹⁹ Boratov, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, s. 45.

³⁰⁰ Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*, s. 211.

³⁰¹ Şaduman Halıcı, *Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt 1892-1943*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 235.

yöntemi olarak özel teşebbüse dayanma, himayeci ve milli bir iktisat politikasını ön görme olarak belirlendi.³⁰²

İzmir İktisat Kongresi'nde tartışılan konular arsında, milli sanayi ve milli burjuva oluşturma düşüncesi önemli bir yet tuttu. Kısa bir süre sonra, bu düşünceleri hayata geçirme çerçevesinde önemli kararlar alındı. Bu kararlardan; 1924'te Türkiye İş Bankası kuruldu,³⁰³ 1925'te aşar vergisi ilga edildi,³⁰⁴ 1925'te yine Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu,³⁰⁵ 1926'da Medeni Kanun'unun kabul edilmesiyle özel mülkiyet geliştirilerek güvenceye alındı,³⁰⁶ 1926'da Kabotaj Kanunu çıkarıldı³⁰⁷ ve bunlardan en önemlisi 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu kabul edildi.³⁰⁸ İzmir İktisat Kongresi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin iktisadi “köklerini “ kavramada, çok önemli ekonomik, toplumsal, siyasi ve hukuki bir belge olma sıfatını taşır. Yeri geldikçe İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararların taşrada Kayseri'de uygulamaya konulan örnekleriyle, bu kongrenin ülkenin misak-i iktisadisi olduğunu somut şekilde gösterilmeye çalışıldı. Milli Mücadele hareketinin başarıya ulaşmasını müteakiben, Milli İktisat hareketinin başarıya ulaşması için yeni kurulan devlet, var gücüyle devraldığı iktisadi yapıyı eldeki imkânları seferber ederek iç ve dış etkilere dayanıklı ve kendisine yeten bir iktisadi yapı inşa etmek gayreti içine girdi.³⁰⁹

1920'lerin başında Türkiye'de iktisadi yapının anlaşılması ve iktisadi düşüncenin öğrenilmesi açısından Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'nun çocukluğuna ait şu hatırası önemlidir: “... çarşıdan eve taşıdığım yiyeceklerin arasında Amerikan unu, Rus külâhı şeker bulunduğunu ve babamın ayağına ayakkabı, sırtına çamaşır ve giyecek yaptırmak için Fransız köselesi ve patiskası öteki kumaşlara kıyasla daha ucuza satılan Alman kumaşı ve başımı kapatmak için Avusturya fesi aradığını hatırlıyorum..., Anadolu'nun ortasında Kızılırmak üzerine yapılacak 30-40 metrelik bir köprü

³⁰² Memduh Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1950*, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul 1980, s.78.

³⁰³ Hamza Eroğlu, *Atatürk'ün Hayatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986, s. 81.

³⁰⁴ TBMM, Erişim Tarihi: 11.02.2012, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc003/kanuntbmmc003/kanuntbmmc00300552.pdf.

³⁰⁵ TBMM, Erişim Tarihi: 11.02.2012, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc003/kanuntbmmc003/kanuntbmmc00300633.pdf.

³⁰⁶ Haluk Tandoğan, *Türkiye'de Toprak Reformu Semineri 1968*, Sevinç Matbaası Ankara 1968, s. 125.

³⁰⁷ Ertuğrul Tokdemir, *Türkiye'de Tarımsal Yapı 1923-1933*, İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası, İstanbul 1988, s. 164.

³⁰⁸ TBMM, Erişim Tarihi: 11.02.2012, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc005/kanuntbmmc005/kanuntbmmc00501055.pdf.

³⁰⁹ Halıcı, *Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt 1892-1943*, s. 232.

*batırabilmek için, 3-4 bin kilometre uzaklıktaki Fransızların çağrıldığını görmüştük.”*³¹⁰ Hıfzı. Veldet, mevcut Türk ekonomisinin ne kadar dışa bağımlı olduğunu açıkça beyan etmiş, yeni kurulan Türk Devleti'nin ekonomik politikalarında dışa bağımlılığı ortadan kaldırmak için özellikle insanların temel ihtiyaçlarını karşılayacak maddelerin üretimini sağlayacak endüstri kollarına yatırım yapma girişimi içinde bulunması gerektiğini ön plana çıkarmış. Bu ekseninde yapılan girişimler; 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresi'nde saptanarak uygulanmaya çalışıldı.

2.6. 1930-1950 DÖNEMİ TÜRKİYE'DE UYGULANAN EKONOMİK POLİTİKA

2.6.1. Ekonomide Devletçilik

Mustafa Kemal, ekonomide devletçilik hakkında: “ *Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi, 19. asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak birçok şeyin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını devletin eline almak*”³¹¹ diyerek devletin 1930'lu yıllarda fiilen ekonomik hayatta olacağını vurgulamıştır.

1931 Ocak ayında İzmir'de Mustafa Kemal, devletçilik üzerinde görüşlerini açıklayarak, “ *Fırkamızın takip ettiği program... İktisadî nokta-i nazardan devletçidir.*” diyerek³¹², Cumhuriyet Halk Fırkası programında ilk kez devletçilik politikasının da olduğunu dile getirdi. Bu düşünce, kısa bir süre sonra Mayıs 1931 yılında Cumhuriyet Halk Fırkası'nın üçüncü büyük fırka kongresinde parti programına: “ *Ferdi Mesai ve Faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde bilhassa iktisadi sahada devleti fiilen alâkadar etmek mühim*

³¹⁰ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Devirden Devire*, I. Cilt, Bilgi Yayınları, Ankara 1974, s. 281.

³¹¹ İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*, s. 15.

³¹² Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1929-1932*, I. Cilt, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Ankara 1988, s. 131-133.

esaslarımızdandır."³¹³ Düşüncesi çerçevesinde ortaya konularak devletçilik ilkesi parti programına resmen girdi.

1932'den sonra iktisadi politika, belirgin bir değişmeyi de beraberinde getirdi. Bu değişimin nedenleri iç ve dış kaynaklı oldu. 1923-1931 yılları arasında tatmin edici bir gelişme hamlesi gerçekleştirilemedi. Modern, ileri ve rasyonel bir yerli sanayi kurulamadı.³¹⁴ Bu durum, ekonomide devlet müdahalesinin artması yönünde oldu. Türkiye'de 1932-1939 yılları arasında ekonomide uygulanan politikaya devletçilik dendi.³¹⁵

Devlet omurgasını teşkil eden bürokrasi; devletçilik aracılığıyla sosyal ve siyasi alanlarda yapılan inkılâp hareketlerini iktisadi alana da taşıyarak, yapılan inkılâpları bütünleştirerek uygulamaya koydu.

Mustafa Kemal Atatürk; 1935 İzmir Fuarı'nda, Celal Bayar aracılığıyla devletçiliğin özel teşebbüs ilkesine yer verilmesini; fakat büyük bir milletin ve geniş bir ülkenin bütün ihtiyaçlarının ve henüz tamamlanmamış ödevlerinin hatırd tutularak yurt ekonomisinin devletin ellerinde tevdi edilmesi anlamını taşıdığını belirtti.³¹⁶ 1920'li yılların serbest ekonomi politikası yerine ekonomi alanında devletçilik politikası uygulamaya konuldu.

Başvekil İsmet Paşa, mutedil bir himayecilik izleneceğini ve toprak ürünlerini ön plana alınacağını özellikle 1929 Dünya Ekonomi Buhranı etkisiyle olumsuz duruma düşen dokuma endüstrisini himaye edileceğini deklare etti.³¹⁷

Sümerbank, devlet öncülüğünde sanayi kurmakla görevlendirildi.³¹⁸ 1932-1939 yılları arasında Türkiye'de uygulanan devlet ikame iktisat politikasının bir tezahürü olarak Kayseri Sümer Bez Fabrikası büyük bir örnek olmuştur.

Türkiye'de ekonomide ilk planlı çalışma programı Prof. Orloff başkanlığında bir Sovyet heyetinin gelmesiyle başladı.³¹⁹ Bu heyetin tetkik raporunda en fazla yer verilen

³¹³ *İzahlı Cumhuriyet Halk Fırkası Programı*, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, İstanbul 1931, s. 11-12.

³¹⁴ Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara 1982, s. 99.

³¹⁵ Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, s. 95.

³¹⁶ *Ayın Tarihi*, S. 27. Eylül 1935, s. 24.

³¹⁷ *İsmet Paşa'nın Siyasi ve İctimai Nutukları (1920-1933)*, Başvekâlet Matbaası, Ankara 1933, s. 258-259.

³¹⁸ Ahmet Kılıçbay, *Türk Ekonomisi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1984, s. 74.

³¹⁹ *Milliyet*, 04 Kasım 1932.

konu, pamuk ipliği ve dokumayla ilgiliydi. Türk hükümetince, pamuklu idhâlatın tamamen yerli üretimle karşılanması koşullarını araştırmaları istenen heyet; 1933 için yapılan tahminlere göre pamuklu kumaş ve iplik kullanımının 28.000 tonu bulacağını ve bunun %81'nin idhâl edileceğini, idhâlattan kurtulmak için 170.000 iğlik ve 4.000 otomatik dokuma tezgâhlık üç kombinanın kurulması gerektiğini hayet raporlarında sundu. Bu rapor Rusya'da Türk Hükümeti'ne törenle tevdi edildi.³²⁰

Birinci Beş Yıllık Sanayi programında, endüstri alanında iki büyük hedef vardı: İlk hedefi dışarıya karşı memleketi açık pazar olmaktan kurtarmak, ikinci hedefi de tarım alanıyla endüstri arasında mal mübadelesinin sıkıntı yaratmadan temin edilip çalışma ahenginin kurulmasıydı. Bu hedeflerden ilkinde Kayseri Bez Fabrikasının kurulmasıyla önemli bir adım atıldı. Kayseri Bez Kombinesi daha işlemeye başlamasının ilk gününden itibaren Türk pamuk üreticisinin malına müşteri olmakla ekonomik bütünlükteki önemini gösterdi. Milli ekonominin bütünlüğü adına önemli bir işlevi yerine getirildi. Endüstri ve tarım arasında mal mübadelesiyle bu iki ana sektör bütünlüşerek ülkede canlı bir ekonomik değişim ve gelişim başladı.³²¹

2.6.1.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Programının Hazırlanışı, Nedenleri ve Uygulanması

Başvekil İsmet Paşa 9 Kasım 1929 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada Rusya ile ticari münasebetlerimizi düzeltmek ve geliştirmek için ciddi gayretler sarf etmekteyiz diyerek,³²² 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın etkilerini en az zararlarla atlatmak ve ülkeyi bayındır bir hâle getirmek için alternatif yolların aranmaya başlandığını deklare etmiştir. Bu sözler fiili hâle gelerek Mayıs 1932 yılında Başvekil İsmet Paşa, Rusya ziyaretinde bulunarak iki ülke arasında olumlu havanın esmesine sebep olmakla kalmayarak,³²³ Rus sanayi hamlesi programıyla birlikte Rus kredisi kullanarak bu programı Türkiye'de uygulama düşüncesini de benimsedi.³²⁴ Bu gezi esnasında yapılan antlaşmalar gereğince bir sanayi uzman grubunun Türkiye'ye gelmesi

³²⁰ *Cumhuriyet*, 06. 06. 1933.

³²¹ *Cumhuriyet*, 12. 09. 1935.

³²² TBMM, Erişim Tarihi: 13.01.2013, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c013/tbmm03013003.pdf>.

³²³ İsmet Bozdağ, *Bir Çağın Perde Arkası*, Kervan Yayınları, İstanbul 1972, s. 45.

³²⁴ TBMM, Erişim Tarihi: 14.01.2013, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d04/c020/tbmm04020025.pdf>; Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1929-1932*, s. 307.

kararlaştırıldı. Hükümet, kısa bir süre sonra 10 kişiden oluşan Rus İnceleme Heyeti'nin Rusya'dan antlaşma ile Türkiye'ye gelerek; pamuklu mensucat fabrikalarının kurulması, Türkiye'de incelemelerde bulunması, ülkenin genel sanayi planının etraflıca ortaya konularak açıklanması, yapılacak yatırımların masrafından daha fazla gelir elde etmesine olanak verecek şekilde rasyonel yatırımların planlanması, bu heyete bağlı oldukları üretim kollarına ve gerekse eksik olan ihtisası tamamlamak üzere Türk mühendis ve memurlarının katılımını ve heyetin ülkede yapacağı gezi programlarını ve araştırmada kullanacakları her türlü vasıtanın yetkili kurumlarca temin edilmesine 13 Temmuz 1932 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında karar verildi.³²⁵

Bakanlar Kurulu kararının ardından Rus İnceleme Heyeti, Türkiye'ye, verilen görevi yerine getirmek için 12 Ağustos 1932 tarihinde Sovyetler Birliği Proje Müdürü İktisat Profesörü Orloff başkanlığında geldi. Heyet; pamuklu dokuma mühendisi M. Serj Mazurin, kumaş uzmanı M. Glagabien, mimar Nikolayef, inşaat enstitüsü müdürü, su ve altyapı uzmanı Profesör M. Samgin, jeoloji uzmanı M. Troyanski, teknik enstitüsü profesörü ve enerji uzmanı Boris Volinski, iktisat enstitüsü müdürü planları hazırlama uzmanı iktisatçı Profesör M. Nikolo Kovalefski'den oluşmaktaydı.³²⁶

Rus Heyeti, Türkiye'de tanzim edilecek olan programda çalışmak üzere Türk pamuğunun modern şartlarda yetiştirilmesi ve yetiştirilen pamuğun değerlendirme çalışmasını yapmak ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde incelemelerde bulunmak için geldi.³²⁷ M. Orloff başkanlığındaki Rus Uzman Heyeti, Anadolu' da yaptıkları incelemelerin olumlu olduğunu ortaya koyarak yaptıkları bir aylık çalışmayı Ankara Hükümeti'ne sundular. Yaptıkları incelemeler neticesinde pamuklu dokuma sanayinin kurulacağı yerlerden birinin de Kayseri olacağını raporlarında belirtildi.³²⁸ Aynı zamanda M. Orloff; Anadolu'da yaptığı gezilerin olumlu olduğunu, yakında düşündükleri işletmeleri açabilirlerse idhâl edilen bazı ürünlerin bol miktarda üretilmesiyle ihracata geçilebileceğini ifade etti.³²⁹ Bu yıllarda Rusya'dan tedarik edilen sanayi kredisi Türkiye'nin sanayileşme hamlesini başlatmayı sağlayan ilk fon olmasıyla birlikte, 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonuçlarının görüldüğü, ekonomide devletçilik

³²⁵ B.C.A, 30.18.01.02-30.53.19.

³²⁶ *Cumhuriyet*, 13. 08. 1932.

³²⁷ *Cumhuriyet*, 14. 08. 1932.

³²⁸ *Cumhuriyet*, 02 10. 1932.

³²⁹ *Cumhuriyet*, 07. 10. 1932.

politikasının uygulandığı bir zaman diliminde bu fonun sağlanması amacı ve zamanlaması Türkiye'nin hedefine uygundu.³³⁰ Sümerbank Kanun'un 03 Haziran 1933 yılında kabul edilmesiyle birlikte sanayi hamlesinin karargâhı da kurulmuştur.³³¹

Planlı sanayi politikalarına geçilmeden önce, Kayseri ve Orta Anadolu'ya demiryolu medeniyeti getirildikten sonra halkın isteklerini tespit etmek ve bu çorak topraklarda devlet adına neler yapılabileceği konusunda düşünölmeye başlandı. Bu bağlamda Orta Anadolu yeni Türkiye'nin "sanayi mıntıkası" olacaktır düşüncesi artık yüksek perdeden ifade edilmeye başlandı.³³² 1934 yılından itibaren sanayi fabrikaları kurmak politikasından daha fazlası yapılmaya başlanarak sanayi programı oluşturma düşüncesine gidildi. Bu bağlamda İktisat Vekili Celal Bey'in, 1934 yılının ilk günlerinde sanayi programını açıklamasıyla birlikte sanayi programının finansman ihtiyacını karşılamak için Rusya ile 8 Mart 1934 tarihinde 8 milyon Amerikan Doları kredi antlaşması onaylanmıştır.³³³ Böylece bu program olgunlaşarak Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı oluşmasıyla, ana görevi: "*Hususi teşebbüs erbabı tarafından tesisine imkân görölmeyen sanayi şubelerinin vücuda getirilmesi ve bunların devlet veya milli müesseselerin teşebbüsü olarak kurulması kararı*".³³⁴ olarak ortaya konuldu. İktisat vekâletinin sunduğu, "Sinaî Tesisat ve İşletme Raporu"nda, 17 Nisan 1934'te Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı resmen kabul edilerek,³³⁵ planı yerine getirecek görevi Sümerbank'a verilmiştir.³³⁶

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın esasları şunlardı: Esas hammaddeleri memlekette yetişen veya şimdilik yetişmekle beraber kısa bir zamanda içeride temini mümkün görölen sanayi kolları ele alındı. Kurulması için büyük sermaye ve teknik kuvvete ihtiyaç gösteren sanayi kollarının kuruluşu, devlet ya da milli müesseseler tarafından gerçekleştirilmek üzere programa konuldu. Kurulması kararlaştırılan sanayi

³³⁰ Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1929-1932*, I. Cilt, s. LIV.

³³¹ TBMM, Erişim Tarihi: 12.11.2012, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc012/kanuntbmmc012/kanuntbmmc01202262.pdf.

³³² Cumhuriyet, 01, 03. 1934.

³³³ Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1933-1935*, II, LXIII.

³³⁴ Milliyet, 03, 01, 1934.

³³⁵ Mahmut Goloğlu, *Türkiye'de Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938*, Kalite Yayınları, İstanbul 1974, s. 124.

³³⁶ Baratov, *Türkiye'de Devletçilik*, s. 111.

üretim fabrikalarının üretim kapasitesinin, ülkenin arz ve talebini karşılayacak şekilde olması bu sanayi planının ana unsurlarını oldu.³³⁷

Türkiye Cumhuriyeti'nin 1927 ile 1932 yılları arasında idhâl ettiği bez dokuma ve iplik miktarı ve bu idhâlata verilen para aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 2.1. 1927-1932 Yılları Arasında Türkiye'nin İthal Ettiği Mensucat ve İplik Miktarı ve İthalatın Kıymeti³³⁸

Yıllar	Mensucat Miktarı Ton	Mensucat Kıymeti Lira	İplik Miktarı Ton	İplik Kıymeti Lira
1927	20.209	45.368.000	3.915	5.461.000
1928	19.586	46.628.000	3.700	5.822.000
1929	22.954	53.201.000	4.358	6.664.000
1930	14.292	28.499.000	2.685	3.767.000
1931	17.444	28.309.000	3.354	4.209.000
1932	13.337	16.686.000	3.485	3.835.000
Toplam	109.822	218.691.000	21.497	29.758.000

Tablo 2.1'den anlaşılabacağı üzere, Türkiye Cumhuriyeti, mensucat ve iplik ürünlerinin tedariki konusunda önemli yekûnları tutan idhâlat yapmaktaydı. Bu yüzden bu alanda dışa bağımlı bir durum sergilemekteydi. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın mihenk noktası, pamuklu dokuma sektörü olmuştur. 23 Mart 1934 tarihli Cumhuriyet gazetesinde "İktisat Programı Tatbikata Başladı" başlıklı yazıda: Pamuklu mensucat sanayi; son on yılda pamuklu mensucat (dokuma)ta 512 milyon Türk Lirası idhâlat gerçekleşmiş, ekonomik olarak önemli bir paranın harice gitmesinin önüne geçilerek iş sahası açmak maksadıyla, kurulması kararlaştırıldı. Bu idhâlatın önüne geçmek için 170.000 iğlik ve 4.000 otomatik dokuma tezgâhı kurulması gerektiği Türk Hükümetince ortaya konulmuştur.³³⁹ Kayseri'de kurulması düşünülen fabrikanın üretim kapasitesi hakkında ve Türkiye ekonomisine katkısı iplik üretim miktarı yıllık 2.753.000 kilo olarak hesaplandı.³⁴⁰ Kayseri fabrikası tasavvuru bile insanı mütehasşıs eden muazzam bir eser olacağı bekleniyordu. Bu eserin büyüklüğünü ortaya koymak için üretim itibariyle benzeri olan Bakırköy Bez Fabrikasını karşılaştırmak kâfi olmuştur. Bakırköy Fabrikası senede 2 milyon metre bez dokumaktaydı. Kayseri fabrikası ise 24 saatte üç

³³⁷ İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*, s. 16.

³³⁸ İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933, Raporlar* s. 24.

³³⁹ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, s. 267.

³⁴⁰ B.C.A., 490.0.1-1462.63.2.

posta amele çalıştırmak suretiyle azami randıman almak çaresine de başvurarak senede 30 milyon metre bez imal edecekti. Fabrikanın kurulmasıyla sanayi hamlesinde önemli bir adım atılmış oluyordu. Mensucat alanında idhâlatın önüne geçileceğini ve hammaddesi içeriden tedarik olmasıyla pamuk üreticisinin bu sektörden olumlu olarak etkileneceği düşüncesi hâkim olmuştu.³⁴¹

Rus Sanayi Uzmanları Başkanı M. Zolotayef, Kayseri Bez Fabrikası ile ilgili teknik olarak şu bilgileri vermiştir: *“Türkiye Hükûmetiyle Sovyet Hükûmeti arasında, Ankara'da, 21 Kânunusani (Ocak) 1934 tarihinde imza edilen sınaî kredi itilâfnamesi mucibince, Türkiye hükûmeti namına hareket eden Sümerbank ve Sovyet İttihadı hükûmeti namına hareket eden ve Rus Sovyet Sosyalist İttihadı memleketinde sureti mahsusada teşkil edilmiş bir hükûmet trüştü olan “Türkstrai”, Kayseri fabrikası inşaatının fenni aksamının vücuda getirilmesi için teşriki mesaiye memur edilmişlerdir. Türkstrai tarafından tanzim edilen proje, fabrikanın iktisadi kısmına ait bilcümle nukatı, kumaşların imaline ait fenni mesainin cereyan edeceği şubeyi termo elektrik istasyonu, makine tamir fabrikaları, depolar, su tertibatı, bürolar, kantinler ve idare ve fen memurlarına mahsus ikametgâhlar gibi müştemilâtı ihtiva etmektedir. İnşa edilmekte olan müttehit fabrika binaları bir iplikhane, bir dokuma fabrikası ve bir de boyahane ile kumaş terbiye etmeğe mahsus kısım olarak üç fabrikadan mürekkeptir. Bunlar 30.500.000 metre pamuklu kumaş imal edecek şekilde hesap edilmiştir. Pamuklu kumaşların cinsi oldukça mütenevvidir. Boyanmamış veya düz renkli shirting, karmandol, muhtelif cins diagonal ve şerit hâlinde bez yapılacaktır. Fabrikanın makineleri, Sovyet fabrikalarında imal edilmiştir ve mensucat sanayiinin en asri teknik ihtiyaçlarını tatmin edecek şekildedir. Sovyet İttihadı hükûmeti, beş senelik ikinci planı mucibince, fazla miktarda muazzam müttehit fabrikalar tesis etmektedir. Bunlarda kullanılacak makineler Sovyet fabrikalarında yapılmıştır. Dokuma tezgâhları otomatiktir ve bunların üzerinde, Sovyet mühendisleri tarafından, Türkiye piyasasının ihtiyaçlarına göre bazı tadilât yapılmıştır. Müttehit fabrikanın, beheri 1500 kilovattık 3 türbini havi olan termo elektrik santrali, Sovyet fabrikalarında imal edilmiş keza en modern tesisatı havi bulunmaktadır. Kudret istihsalinde kullanılacak olan kömürün istihsal edeceği buhar tazyiki, teknolojik kısım ve teshin için kullanılacaktır. Müttehit fabrika, Türk mevaddı iptidaiyesi ve Türk mahrukatı istimal edecektir. Projemizde*

³⁴¹ Cumhuriyet, 04, 04, 1934.

müttehit fabrikanın bir misli tevsii ihtimali derpiş edilmiştir Riyaset etmekte olduğum Komisyon, mensucat fabrikaları da dâhil olduğu halde birçok fabrika ve imalâthane inşa etmiş olan ve Rusya'nın en büyük inşaat mühendislerinden olan İsrailoviç Yoldaş; Rusya'nın yeni sanayi merkezi Magnitogorsk inşaatının sabık başmühendisi olup Kayseri müttehit fabrikasının plânlarına nezaret eden Trunkovski Yoldaş, Lougansktaki lokomotif fabrikası ve Moskovadaki alet ve edevat fabrikası inşaatını idare etmiş olan M. Teflakof ve Magnitogorsk inşaatında çalışan M. Kamzinden mürekkeptir."³⁴² diyerek bu yıllarda dünyada son teknolojileri kullanan Rus teknolojisinin ülkeye getirilmesi, teknoloji alanında önemli bir transfer olmakla beraber imalat alanında da Türkiye çağdaş makinelerle tanıştı. Kayseri'de kurulan fabrikanın üretim makinelerinin tutarı 2.970.000 lira olarak hesaplandı. Bu masrafa elektrik santralleri dâhil değildi.³⁴³ Bu dönemde Türkiye'de teknoloji transferine harcanan maliyet göz önüne alınırsa, en büyük yatırımı Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Kayseri'ye yapmıştı.³⁴⁴ Mezkûr fabrika için yedek parça ve makine tedariki yalnızca Rusya'dan istifade edilmedi, 28 Mayıs 1938 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Amerika Birleşik Devletleri'nden yedek parça alınması için yetkili bakanlığa izin verildi.³⁴⁵ Türkiye Cumhuriyeti, Sümerbank Kayseri Fabrikasının faaliyetini sürdürebilmesi için her türlü fedakârlığı yapıldı. Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere Türkiye'nin tekstil makine teknolojisi alanında bu yıllarda dışa bağımlıydı.

2.2. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E KAYSERİ'NİN İKTİSADİ YAPISI

2.2.1. Meşrutiyet Dönemi Kayseri İktisadi Yapısı

Meşrutiyet döneminde Kayseri'de sanayi dışı üretim tarzı olan imalat sanayi kollarında önemli derecede üretim yapılıyordu. Bu üretim kollarının yanında Kayseri'de ticaret alanında da faaliyetler sürdürülüyordu.

XX. yüzyıl başlarında yazılan devlet salnameleri incelendiğinde: Kayseri'de geleneksel olarak imalat tarzı üretim yapılıyordu. 1900 tarihli devlet salnamesinde,

³⁴² *Cumhuriyet*, 04, 05, 1934.

³⁴³ B.C.A, 490.0.1- 1462.63.2.

³⁴⁴ B.C.A, 490.0.1- 1462.63.2.

³⁴⁵ B.C.A, 30.18.1.2-83.46.20.

Kayseri’de üretilen mamulleri; “kilim, cicim,³⁴⁶ sahtiyan,³⁴⁷ meşin ve özellikle sarı sahtiyanın en alası ve yazma yemenin envai, pastırmanın pek alası ve ceviz ağacı kerestesinden enva-ı masnuat ve her türlü alaca yün ve ipekten mamul halı ve seccade ve kara çadırın enva-i ve havlu ve çarşaf ve bez ve hububat-ı mütenevviadan ibaret olduğu gibi kitre mahsulatı Kayseri sancağın en mühim servet-i umumiyesini temin etmektedir.”³⁴⁸ Kayseri’de bu dönem imal edilen ürünlerden: kitre, yapağı, acı çekirdek, cehri, halı, seccade ve debağat³⁴⁹ ürünleri ihraç edilerek Kayseri ekonomisinin en önemli gelir kalemleriydi. 1902 tarihli devlet salnamesinde, fabrika adına sadece 1 adet güherçile fabrikası bulunmaktaydı.³⁵⁰ İmalat kalemlerinden özellikle cehri ve kitre ihracatı önemli bir gelir kaynağıydı. Bu ihraç ürünlerden senelik 3.000.000 kuruş gelir elde edilmekteydi. Debağat³⁵¹ imalatı sanayi mühim bir yer teşkil etmiş olsa da Kayseri’de, Marsilya usulü debağata vakıf olunmadığından yaptıkları ancak sarı, siyah, kırmızı, sahtiyan ile boz meşin imalatından ibaretti.³⁵² Marsilya derileri daha kullanışlı olduğu için yavaş yavaş bu dönemde Kayseri’de kullanılmaktaydı.³⁵³ Bu durum Kayseri dericiliğini olumsuz yönde etkiliyordu.

1909 tarihli Ahmet Nazif Efendi’nin Mirat-ı Kayseriyye eserinde muhtemelen XX. yüzyılın başlarında, Kayseri’de imalat sektörü kapsamında imal edilen ve aynı zamanda ihraç kalemleri arasında şu mamuller vardı:³⁵⁴

Kitre: 25.000 batman, üretimin yaklaşık tamamı ihraç edildi.

Cehri: 50.000 batman, üretimin yaklaşık tamamı ihraç edildi.

Pastırma: Pastırmalık büyükbaş hayvanlardan 8.000’i Erzurum havalisinden, 10.000’i civar illerden ve 2.000’i Kayseri’nin köylerinden ve kasabalarından olmak üzere 20.000 baş hayvan kesiminden elde toplamda 330.000 kıyye³⁵⁵ pastırma imal edilmekteydi. Üretilen pastırmanın 270.000 kıyyesi ihraç edildi.

³⁴⁶ Cicim; İnce Dokunmuş renkli, nakışlı kilimdir.

³⁴⁷ Sahtiyan; Far. sahtiyân: Tabaklanmış, boyanmış, cilalı deridir.

³⁴⁸ 1318 Ankara Vilayetine Mahsus Salnamedir, s. 200.

³⁴⁹ 1318 Ankara Vilayetine Mahsus Salnamedir, s. 200-201.

³⁵⁰ 1320 Ankara Vilayetine Mahsus Salnamedir, s. 196.

³⁵¹ Debağat; Dericilik.

³⁵² 1320 Ankara Vilayetine Mahsus Salnamedir, s. 202.

³⁵³ Bütün Yönleriyle Develi, Develi Belediyesi, Develi 2003, s. 134.

³⁵⁴ Bu veriler 1325 (1907-1908) Sene-i Hicriyesine ait, Ankara Vilayeti Salnamesi, kayıtlarında aşağı yukarı aynı verileri vermektedir. s. 211-213.

³⁵⁵ Yaklaşık 1 kıyye 1.282 kilogramdır.

Deri: Kayseri, önemli deri işleme merkezlerinden biri olup, Kayseri'den elde edilen 75.000 adet olmak üzere 17.000 dışarıdan deri getirilmesiyle toplam 92.000 adet deri toplandı. Bu derilerin işlenerek 16.000'i sığır, 40.000'i davar olmak üzere 56.000 adet deri dışarıya gönderildi. Deriler işlenmesiyle Boz meşin: 70.000, Sarı meşin: 7.000, Siyah meşin: 80.000, Kırmızı sahtiyan: 3.000 olmak üzere 135.000 adet işlendi. Bunun 88.000'i dışarıya sevk edildi. Kürk imalatında kullanılmak üzere 34.350 adet av derisi harice sev edildi.

Yapağı³⁵⁶: Kayseri çevresinde ortaya çıkan üretim 50.000 batman³⁵⁷ ile dışarıdan gelen 30.000 batman olmak üzere 80.000 batman yapağının 25.000'i Kayseri'nin ihtiyacı için kullanıldı, geri kalan 55.000 batman yapağı ise harice sevk edildi.

Cecim: 150 adet tezgâhtan yılda 25.000 adet üretilmekte, gümrük vergisi konmadan önce yılda 60.000 adet Amerika'ya ihraç edildi.

Kilim: 140 tezgâhtan³⁵⁸ 19.600 adet olan imalatın 15.600'ü ihraç edildi.

Yerli Bez: Şehirde 250 tezgâh ve köylerde 200 tezgâh olmak üzere toplam 450 tezgâhtan iki günde bir top bez imal edildi. Yılda yaklaşık 225 top bez imal edildi.

Alaca Dokuma: Toplamda 220 tezgâh bulunmakta, yıllık bu tezgâhlardan 154.000 top³⁵⁹ alaca dokuma imal edilerek, bunun 12.900 topu dışarı sevk edildi.

Yazma ve Yapuk³⁶⁰ Dokuma: 12 dokuma fabrikası vardı, bu fabrikalardan 30.000 top dışarı sevk edildi, 10.000 mahalli sarfiyata kullanıldığından yıllık 40.000 top yazma imal edildi.

Zeğrek³⁶¹: Beziryağı imalinde kullanılan, aynı adı taşıyan yağlık bir bitkinin tohumlarıdır. Zeğreğin, Kayseri'de 50.000 şinik³⁶² üretimi yapılmakta, bunun 45.000 şiniği dışarı sevk edildi.

³⁵⁶ Yapağı; Kırkılmış koyun yünüdür.

³⁵⁷ Batman; Aşağı yukarı 11,5 kg. a eşit (9 okka) ağırlık ölçüsüdür.

³⁵⁸ Pınarbaşı, Sarız (Köyleri)'da bu dönemde Avşarlar tarafından çok önemli miktarda kilim üretimi yapılmaktadır. Hemen hemen her ailede bir kilim tezgahı vardı, bu rakamlar bu sayıya dâhil değildir.

³⁵⁹ 1 top 18 arşındır. 1 arşın=0.68 metre =68 cm'dir.

³⁶⁰ Yapuk: yemeni, başörtüsü.

³⁶¹ Zeğrek; Ketentohumudur.

³⁶² Şinik; Tahıl ölçөгüdür. Bir şinik 8 kilogramdır.

Bakır: 5.000 batman Tokat'tan, 15.000 batman Avrupa'dan idhâl edilmek üzere 20.000 batman bakı işlenerek 18.000 batmanı Kayseri'den civar vilayet ve kasabalara sevk edildi.

Çuval-Çadır imalatı için 120 tezgâh bulunmakta, yılda yaklaşık 670.000 okka imal edilmekte ve hepsi Osmanlı ülkesi içinde kullanıldı.

Güherçile: 500 işçinin çalıştığı 100 ocaktan yılda 150.000 okka güherçile imal edildi. Bunun 100.000 okkası Baruthane-i Amire'ye gönderildi. Kayseri'de güherçileyi işleyen bir adet fabrika vardı.

Kuşak: 85 tezgâhtan yıllık 5.000 adet kuşak imal edilerek, komşu il ve ilçelere sevk edildi.

Ayakkabı: Yıllık 5.000 Osmanlı lirası kadar üretim yapıldı.³⁶³

Kayseri'nin ihraç ürünleri incelendiğinde Kayseri şehrinin geleneksel üretim mamullerinden en önde gelen ürünler olduğu görülmüştür. Bu bilgiler, aynı zamanda Kayseri şehrinin II. Meşrutiyet öncesi sanayi dışı üretim tarzında önemli bir yere sahip olduğunu göstermiştir.

Kayseri iktisadi hayatında büyük yeri olan ve iktisadi gelişimine katkı sunan dokumacılık sektöründe halıcılık imalatı da önemli yerdeydi. Kayseri'de halı imalatında 1.600 işçi Müslüman, 2.200 gayri müslim işçi olmak üzere toplam 3.800 kişi istihdam edilmekteydi. 3.325 adet tezgâhtan, birçok çeşitten 10.625 halı imal edilmekteydi.³⁶⁴ Bu rakamlara bakıldığında Kayseri, Osmanlı Devleti'nin son elli yılında halı imalat sektöründe önemli bir mevkideydi.

Yukarıdaki verilerden anlaşılacağı üzere Kayseri'nin iktisadi temelleri ticaret ve imalat sanayisine dayalıydı. İmalatında bulunduğu birçok ürünü de ihraç etmekte, bu da Kayseri ekonomisine büyük katkı sağlıyordu.

1825-1914 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında içine düştüğü durumun bir tezahürü olarak Avrupa sanayi mamullerinin yerli kompradorlar yani gayri müslim Osmanlı vatandaşları tarafından açık pazarın bir şubesi olarak Kayseri idhâl

³⁶³ Ahmet Nazif Efendi, *Mir'at-i Kayseriyye*, s. 197-203.

³⁶⁴ Ahmet Nazif Efendi, *Mir'at-i Kayseriyye*, s. 198.

ürünlerin iç piyasaya sürüldüğü bir yerdi.³⁶⁵ Bu ürünlerden bazılarına örnek verecek olunursa; genelde fabrikasyonu. XIX. yüzyılın sonlarında Kayserili tüccarlar İstanbul, İzmir gibi liman şehirlerine taşınarak Avrupalı işadamları ve onların şirketleri ile temasta bulunarak onların bayiliklerini almışlar ve Kayseri’de açtıkları büyük mağazalarda bu malları satılar.

1880–1896 yılları arasında İngiltere’den idhâl ürünler, beyaz pamuk desenli dokumalar, pamuk ve yün iplik, yünlü kumaşlar, demir, bakır, petrol, çelik, kalay, teneke, çivi, mum, kırmızı boya ve boya malzemeleri, sömürgelerden getirilen çay, kahve, karabiber, karanfil, yenibahar, kırmızıbiber gibi baharatlar ile çadır bezi, tahta sepetler ve eşyalar Kayseri’de satıldı. Fransız mamulleri olarak, boyacılıkta kullanılan analin, alizarin, çivit, işlenmiş deri, kalite ve süslü eğerler, koşum takımları, kahve, şeker, keçi kılı, petrol, parfümeri, ilaç, şarap, Hayfa’da üretilen limon, portakal, mandalina Kayseri’de satıldı. Alman malları olarak, porselen kaplar, ilaç, kimyevî malzemeler, boyalar, yünlü kumaşlar, lastik ayakkabılar ve çizmeler, gözlük, tarım aletleri (tırpan, saban demiri, çeşitli tohumlar ve fidanlar), bira, telgraf makineleri ve telleri, dikiş makinesi, kibrit, kâğıt, pazarlandı. Amerikan ürünlerine gelince dikiş marinaları, petrol, pirinç, gramofon, kumaşlar ve tarım aletleri gibi ürünler satışa sunuldu.³⁶⁶ Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Kayseri bu dönemde herhangi bir endüstriyel kuruluştan yoksundu. Endüstriyel ürünler tedariki anlamında dışa bağılıydı.

XIX. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa malları Kayseri pazarlarını istila etti. Bu istila sonucunda zayıf olan yerli Kayseri sanayisi, bu ürünler karşısında rekabet edemeyerek gelişmedi. Üretim tarzı imalat sektörüne dayanarak küçük işletme ya da ev içi imalat yapıldı. Bu durumu yerelden genele taşıyacak olunursa, Osmanlı Devleti’ndeki sanayinin gelişmesindeki engellerden bir tanesi de idhâl ürünlerin yerli ürünler karşısında bol, ucuz ve kullanışlı olmaları nedeniyle yerli üretim rekabet edemedi.

³⁶⁵ Ali Tuzcu, “19. Yüzyıl Başlarından 20.Yüzyılın İlk Çeyreğine Seyyahların Gözüyle ve Konsolosluk Raporlarında Kayseri’nin İktisadî Yapısı”, *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (06-07 Nisan 2000)*, Kayseri 2000, s. 527-552.

³⁶⁶ Tuzcu, “19. Yüzyıl Başlarından 20.Yüzyılın İlk Çeyreğine Seyyahların Gözüyle ve Konsolosluk Raporlarında Kayseri’nin İktisadî Yapısı”, s. 527-552.

2.2.1.1. II. Meşrutiyet Dönemi Kayseri İktisadi Yapısı

Milli sermayenin oluşturulmasında savaş ortamı Türk ve Müslüman müteşebbislere fırsatlar sundu. Ortaya çıkan bu yeni durum, İstanbul başta olmak üzere Anadolu’da birçok şehrin iktisadi ve toplumsal yapılarını etkiledi. Bu etkilenmenin somut yansıması olarak 1908–1913 döneminin aksine, 1914–1918 döneminde kurulan 123 anonim şirketin kahir ekseriyeti sermayesinde Türk-Müslüman unsur öne çıktı.³⁶⁷ Bu duruma ve sermayenin İstanbul dışında da gelişmesine ön ayak olmak için taşrada önemli iktisadi temeller atıldı. Buna örnek olarak, Anadolu mahsulatının piyasa değeri artmış, böylece uygulanan iktisat politikalarının tezahürü olarak Anadolu eşrafı kısa bir zaman diliminde sermaye biriktirmeye başlamış. Bu sermaye birikiminin sonuçları da kendini hissettirdi ve Anadolu şehirlerinde milli anonim şirketler tesis edildi. Kurulmuş olan bu şirketler içinde Kayseri’de faaliyet göstermiş olan anonim şirketlerin olduğu görüldü.³⁶⁸ Meşrutiyet döneminin liberal ekonomisinin hayat bulduğu yıllarda 1911 yılından itibaren bu ortamda Türkler arasında iktisadi hareketlenmeler göze çarptı. Henüz Türkler, gayri müslimler gibi kolektif ve istikrarlı bir çalışmanın önemini kavramadığı bir süreçte, Kayseri’de Türkler tarafından “İslam Suhulet Şirketi” adı altında bir şirket kurularak iktisadi hayatta biz de olacağız düşüncesi olması önemli bir gelişme olarak görüldü.³⁶⁹ Aynı zamanda Meşrutiyet dönemi genel milli iktisat politikasının yerelde, Nalbantzâde Süleyman Ağa, Yedekçizâdeler ve Uşakzâde Osman Bey tarafından Kayseri’de 23 Ocak 1911’de kurulan bu şirketin³⁷⁰ somut olarak yer alması Kayseri’de milli ekonominin temellerinin atıldığını, bu alanda ilk savaşın başlamış olduğunu gösterdi. Bu yıllarda Kayseri’de manifatura ticareti daha çok Ermeni ve Rumların elinde bulunuyordu.³⁷¹ “İslam Suhulet Şirketi”nin faaliyete geçmesiyle tedricen Türk müteşebbis unsurlar da bu alanda hâkim unsurların karşısına çıkmaya başladı. Bu önemli örnek Türklerin de gayri müslimler gibi ekonomik kabiliyetlerinin var olduğunun bir göstergesi oldu ve bundan sonra bu gibi kurulacak teşebbüslere ilham

³⁶⁷ Toprak, *Türkiye’de Milli iktisat 1908-1918*, s. 111–113; Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, s. 50.

³⁶⁸ Toprak, *Türkiye’de Milli iktisat 1908-1918*, s. 62.

³⁶⁹ Satoğlu, *Kayserilerin Ticaretteki Başarı Sırları*, s. 71.

³⁷⁰ Kalaç, *Kendi Kitabım*, s. 63.

³⁷¹ Halit Erkiletlioğlu, *Geniş Kayseri Tarihi*, Can Matbaası, Kayseri 2006, s. 613.

kaynağıydı. Gerileyen Türk iktisadi yapının yeniden hareketlenmesi adına da bu şirket önemli bir örnek teşkil etti.³⁷²

1914-1918 döneminde kurulan anonim şirketlerden ilki; 1916 yılında Kayseri Mutasarrıfı Zekayi Bey'in teşebbüsü ile "Meclis-i Umumiyy-i Liva Köy İktisat Bankası" (Kayseri Çiftçiler Bankası) adı ile mali bir şirketti. Bu bankanın kurucuları arasında, İmamzâde Mehmet Bey, Uşakizâde Osman Zeki Bey, Mehdizâde Mazhar Bey, Gözübüyükzâde Sabit Efendi, Bahçecizâde Hacı Mehmet Efendi ve Hacı Bahçecizâde gibi Kayseri'nin önde gelen eşraflarından oluşmaktaydı.³⁷³ Bu bankaya Kayseri'de 4 yıl içerisinde 2.500 kişi ortak olarak iştirak etmiştir.³⁷⁴ Bu banka, "Kayseri Çiftçiler Bankası Ortaklığı Anonim Şirketi" adı altında merkezi Kayser'de olmak üzere ticaret ve ziraat ile iştigal olmak üzere 22 Aralık 1919'da 50.000 Osmanlı lirası sermaye ile yeniden faaliyete geçmiştir.³⁷⁵ Bu banka Milli Mücadele'den sonra faaliyetini sürdüremeyerek 1928 yılında Kayseri İktisat Müdürlüğü tarafından hukuken kapatıldı.³⁷⁶

Bir diğer şirket de 26 Haziran 1916 Kayseri Milli İktisat-ı Osmanî Anonim Şirketi adı altında Kayseri merkezli olarak 46. 000 lira sermayesiyle 50 yıllık süreyle faaliyete geçmiştir.³⁷⁷ Kayseri merkezli kurulan şirket, her türlü mali ve ticari faaliyette bulunmak, hububat, yün ve kire gibi ürünleri değerlendirmek, hayırlı gördüğü sanayi ve zirai girişimlerde bulunmak, bayındırlık işleri yapmak, otobüs, tramvay işletmelerini yürütmek gibi işleri üstlendi.³⁷⁸ Şirket, Kürkçüzâde Efendi ile arkadaşlarına Şuray-ı Devlet Meclis-i Vukala ruhsat verdi.³⁷⁹ Kayseri Milli İktisat-ı Osmanî Anonim Şirketi Kurucuları, Küçükzâde Ömer Efendi (yapağı ve kire taciri-İttihat ve Terakki Üyesi), Taşçızâde Mehmet Efendi (manifatura ve hayvan taciri, İttihat ve Terakki Üyesi), İmamzâde Raşit Efendi (halı imalatçısı ve manifatura taciri, Reji Muhafaza Teşkilatı Reisi, İttihat ve Terakki Üyesi), Çalıkağazâde Rifat Efendi (Kayseri Belediye Reisi),

³⁷² Kalaç, *Kendi Kitabım*, s. 63.

³⁷³ B.O.A, İ.DUİT, 123-24.

³⁷⁴ Erkiletlioğlu, *Geniş Kayseri Tarihi*, s. 624.

³⁷⁵ B.O.A, ŞD, 1269-21.

³⁷⁶ Erkiletlioğlu, *Geniş Kayseri Tarihi*, s. 624.

³⁷⁷ B.O.A, 119-117, left 1. Kayseri Milli İktisat Anonim Şirketi, *İktisadiyyat Mecmuası*, yıl 2, S. 55, 16 Mayıs 1332, s. 6; Milli Kütüphane, Erişim Tarihi: 05. 06. 2013, http://sureli.mkutup.gov.tr/detail.php?dergi_id=1116#thumbnails, Adresinden süreli yayınlara ulaşılabilir.

³⁷⁸ B.O.A, ŞD, 1255-33.

³⁷⁹ "Kayseri Milli İktisat Anonim Şirketi", *İktisadiyyat Mecmuası*, Yıl: 1, Sayı: 18, 16 Haziran 1332, s. 8.

Katipzâde Nuh Naci Efendi (pastırma taciri), Diraszâde Mazhar Nurullah Efendi (Encümen Başkâtibi) isimli kişilerden oluştu.³⁸⁰

Kayseri Milli İktisat-ı Osmanî Anonim Şirketinin kurucularının Türklerden oluşması, milli iktisat politikasının bir yansıması olarak Kayseri’de kendini gösterdi. Kayseri Milli İktisat-ı Osmanî Anonim Şirketi,³⁸¹ Cumhuriyetin kurulmasıyla beraber Kayseri’de ekonomik faaliyetlerine kaldığı yerden devam etti. 46.000 lira sermayeli Kayseri Milli İktisat Türk Anonim Şirketi,³⁸² hububat, kitre ve emsali ihracı ve bakkaliye, manifatura gibi eşyanın ihracat ve idhâliyle iştigaldi.³⁸³ 1933 yılında Kayseri Milli İktisat Anonim Şirketi, 14 Ocak 1933 tarihli genel kurulunda alınan kararla 70.000 lira sermaye ile bankaya çevrildi.³⁸⁴ Bu iktisat kuruluşu 1936 yılına kadar aktif faaliyetini sürdürdü. 1 Haziran 1936 tarihli 2999 numaralı Bankalar Kanunu³⁸⁵ gereğince, yükümlülüğünü yerine getiremeyen Kayseri Milli İktisat Bankası 16 Şubat 1937’de kendini feshetti.³⁸⁶

II. Meşrutiyet dönemi Kayseri iktisadi yapısında küçük değişiklikler yaşanmış olsa da sanayi dışı geleneksel üretim tarzı faaliyet alanları hâkimdi. Geleneksel üretim tarzları ortaya konulurken dönemin koşullarından Kayseri’de etkilenmiş bu üretim kollarında Türk unsurlarda kendine yer bulmaya başladı. II Meşrutiyet dönemi Kayseri’de pastırma ve sucuk üretiminden sonra en büyük geliri dokumacılık sektöründen gelir elde edilmekteydi. 1905 yılında toplamda Kayseri ve çevresinde toplam 15.000 halı tezgâhı mevcuttu ve bu sayı her sene artarak devam etmekteydi.³⁸⁷ 1910 yılında Kayseri’de pastırmacılık ve 10.000 halı tezgâhından elde edilen ihracat emtiasından yaklaşık 250.000 altın lira gelir elde edildi.³⁸⁸ 1910-1913 yıllarında Anadolu’da imal edilen 1.087.000 metre kare halının 627.000 metre karesini Kayseri ve

³⁸⁰ Erkiletlioğlu, *Geniş Kayseri Tarihi*, s. 625.

³⁸¹ Osmanlı Devleti’nde Kayseri Milli İktisat-ı Osmanî Anonim Şirketi adı kullanılırken, Cumhuriyet döneminde Kayseri Milli İktisat Türk Anonim Şirket adı altında faaliyet sürdürmesi imparatorluktan üniter devlet yapılanmasına geçildiğini ve aynı zamanda ekonomide millileşmenin de bir tezahürüdür.

³⁸² B.C.A, 030.18.1.2-14.66.8.

³⁸³ 1924-1925 *Türk Ticaret Salnamesi*, Birinci Sene, 1340-1341 Nüshası, İktisadi Tetkikat, Neşriyat ve Malumat Türk Anonim Şirketi, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul s. 490.

³⁸⁴ Erkiletlioğlu, *Geniş Kayseri Tarihi*, s. 689.

³⁸⁵ TBMM, Erişim Tarihi: 27.05.2013, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc016/kanuntbmmc016/kanuntbmmc01602999.pdf.

³⁸⁶ *Cumhuriyet*, 16. 02. 1937.

³⁸⁷ Ahmet Hilmi Kalaç, *Kayseri’nin Ekonomik Durumu 1911*, (Çev. Ahmet Emin Güven) Mazaka Yayınları, Kayseri 2007, s. 11-55.

³⁸⁸ Kalaç, *Kendi Kitabım*, s. 67.

çevresinde dokunarak İngiltere ve Amerika Birleşik Devletlerine ihraç edilerek büyük gelir elde edildi.³⁸⁹

II. Meşrutiyet döneminde Kayseri'nin iktisadi hayatında önemli yere sahip olan ürünler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2.2. Kayseri’de Üretimi Yapılan Ürünlerin Miktarları ve Elde Edilen Gelirleri Gösteren Tablo³⁹⁰

CİNSİ	ADET	OKKA	KIYMET(LİRA)
Sığır Derisi	30.000	150.000	18.000
Keçi Derisi	20.000	25.000	2.400
Oğlak Derisi	10.000	60.000	1.000
Koyun Derisi	30.000	90.000	3.000
Av Hayvanları Derisi	10.000		5.000
Kirli Yapağı		400.000	28.000
Yıkanmış Yapağı		50.000	5.000
Güz Yünü		30.000	3.000
Debbağ Yünü		24.000	1.440
Tiftik		20.000	2.000
Kitre (Zamk)		200.000	34.000
Cehri		138.000	6.900
Çekirdek İçi		80.000	3.200
Yonca Tohumu		50.000	3.000
Salep		2.000	600
Afyon		400	800
Haşhaş Tohumu		16.000	240
Çöğen kökü		150.000	750
İç Yağı		60.000	3.000
Sade Yağ		12.000	1.200
Bezir Yağı		12.00	540
Buğday		3.000.000	30.000
Çavdar ve Arpa		1.000.000	11.000
Fasulye		120.000	1.200
Zeğrek		90.000	900
Yumurta	2.000.000		2.000
Gön	30.000.000		6.500
Yün İpi		36.000	5.400
Bağırsak		30.000	5.400
Bal Mumu		5.000	1.000
Güherçile		138.000	3.600
1 okka=400 dirhem, 1 kilogram=368 dirhem			

³⁸⁹ İssaawi, *The Ekonomik History of Turkey 1800-1914*, s. 307.

³⁹⁰ Kalaç, *Kendi Kitabım*, s. 66.

Tablo 2.2’de II. Meşrutiyet döneminde Kayseri üretim ekonomisine hâkim olan ürünlerin bazıları gösterilmiştir. Kayseri’de üretim faaliyeti olarak sanayi dışı üretim yapılmıştır. İmalat sanayine dayalı üretim sektörleri hâkim olmuştur.

II. Meşrutiyet döneminde, Kayseri’de ihraç edilen ürünlerden cehri, kitre ve gühercilenin imali dünyada sanayinin gelişimine paralel olarak düşmeye başladı. Bu durum karşısında şehrin önemli miktarda gelirin azalmasına neden oldu.³⁹¹

Tablo 2.2’ye, bakıldığı zaman genelde Kayseri’de, üretim faaliyetlerinin büyük kısmı hayvancılığa ve miktarı azda olsa tarıma dayalı üretim kollarından oluşuyordu. Bu verilerden harekâtla Kayseri’de dışarıya demiryolu bağlantısının olmadığı düşünüldüğünde Kayseri’nin geniş bir ticaret hacmi vardı.

II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde Kayseri’nin ekonomisi tarıma dayalı imalât sanâyi ve ticarete dayanıyordu. II. Meşrutiyet dönemi Kayseri iktisadi yapısı hakkında Cebeci Zâde Mustafa Remi Bey hatıralarında: “*Hâlbuki ahali fevkalade faaldir. Ekmeğini taştan çıkarırlar, kısmen ziraat, kısmen de ticaretle iştilgal ederler. Ermeniler ticaret için Amerika’ya giderler. Hükümetin tescil-i ticarete medar olabilecek bir şimendifer inşa ettirmemesine buna dair masraf hususundaki ihmal ve müsamahasına karşın, Kayseri ahalisinin yüzde 80’i yine mesudane temin-i maişet içindedir. 200 bin nüfus içinde 20-30 bin lira servete malik 7-8 bin tüccar bulunabilir. Bilhassa İslam’lar pek müteşebbistir. Ticaret için ta Erzurum’a kadar atla giderler. Ticaret çalışıp çabalarlar, binlerce lira kazanırlar. Sevev-i idhâlat ve ihracatı 2 milyon lirayı tecavüz eden Kayseri’de ecnebi tüccar bulamazsınız. Bu sebeple de Kayseri’de muhtelif şirketler vardır. Bilhassa “Osmanlı İslâm Suhulet Şirketi şayan-ı takdirdir.”*”³⁹² ifadeleriyle Kayseri’nin ticaret noktasında gelişmişliğini ortaya koymasına noktasında önemli bilgiler vermiştir.

II. Meşrutiyet döneminde ülkede ulaşım ağı olarak karayolları ve demiryolları gelişmediği ve nakil vasıtaları henüz makineleşmediğinden, üretilen ürünlerin pazarlara sevkinde büyük sıkıntılar yaşanıyordu. Kayseri’de de ulaşım olanakları iyi bir durumda değildi. Kayseri’de bu koşullardan dolayı ihracında büyük sıkıntılar yaşanmasına rağmen ticaret hacmi kayda değer büyüklükteydi. Ticari gelişme; batıdaki yakın çevre

³⁹¹ Kalaç, *Kendi Kitabım*, s. 66-67.

³⁹² Erkiletlioğlu, *Geniş Kayseri Tarihi*, s. 608-609.

illerine demiryolları hattı gelmesiyle buradaki tüccarlar Kayseri'ye gelerek Kayseri'de ticaret hacminin artmasına katkı sağlıyorlardı.

Kayseri'de Meşrutiyet döneminde iktisadi durumu artıracak önemli projeler gündeme geldi. Bunlardan ilki 1910 yılında Kayseri'ye gelmiş olan Cebeci Zâde Mustafa Remzi Bey'in hatıralarında Kayseri'ye demiryolunun getirilmesinin ne kadar önemli olduğundan şöyle bahsetti: *“Hükümet himmet etse de Ankara şimendiferi Kayseri'ye temdit edilse mektep açıp, müteşebbisi faili zat-ı ahaliye mümkün mertebe daha ziyadeterbiyeyi fikriye verilse de seviye-i içtimaileri yükseltile bu şehrin mahsusa-i medeniyet olacağından hiç şüphe yoktur. Ankara-Kayseri şimendiferinin ehemiyet-i ticariyeyi teşvik etmesi aşikârdır.”*³⁹³ Ahmet Hilmi Kalaç, demiryolunun Kayseri'ye gelmesi ile birlikte şehrin iktisadi girdilerinin artacağını ve bunun sonucunda iktisadi bir kalkınmanın olaçağını düşünüyordu.³⁹⁴ Kayseri stratejik bağlantı yollarında olduğu için bu durumun demiryolları ağıyla desteklenmesi II. Abdülhamit'ten başlayarak II. Meşrutiyet döneminde gündeme geldi.³⁹⁵ Lakin coğrafi zorluklardan dolayı yatırım maliyetlerinin yüksek olması ve ülkenin siyasi ve ekonomik inkırazda olması nedeniyle bu proje rafta kaldı. Bir diğer proje, Kayseri ve çevresinde tarımsal faaliyet yapılmakta idi, lakin bu tarımsal faaliyetin büyük kısmı sulu tarımdan yoksundu. Bu durumu değiştirmek için, Pınarbaşı ve Tomarza bölgesinden geçen Zamantı Irmağı'nın Kayseri'den geçirmekti. Osmanlı Devleti'nde 1865 yılında Abdülaziz döneminde Zamantı Irmağı'ndan Kayseri sancağı arazisine su getirmek için çalışma başlatıldı.³⁹⁶ Adı geçen projeyi hayata geçirmek için M. Virt adlı mühendis Kayseri'ye gelerek fizibilite çalışması yaptı. Kayseri'ye önemli artılar kazandıracak bu proje, maliyetinin yüksek olmasından dolayı hayata geçirilemedi.³⁹⁷ Bu proje 31 Ekim 2010 yılında hayata geçirildi.³⁹⁸

Kayseri'nin iktisadi yapısının değişmesi ve gelişmesi, Meşrutiyet dönemlerinde pek mümkün olmamıştır. Çünkü ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik koşullar

³⁹³ Erkiletlioğlu, *Geniş Kayseri Tarihi*, s. 609.

³⁹⁴ Kalaç, *Kayseri'nin Ekonomik Durumu 1911*, s. 37.

³⁹⁵ Abdullah Satoğlu, *Kayserilerin Ticaretteki Başarı Sırları*, Beğendik Yayınları, Ankara 1995, s. 71.

³⁹⁶ B.O.A, MVL, 671-86.

³⁹⁷ Erkiletlioğlu, *Geniş Kayseri Tarihi*, s. 603.

³⁹⁸ <http://www.dsi.gov.tr/haberler/2013/04/01/develi>; Bu proje ile Zamantı Nehrinden yılda ortalama 102,83 hm³ su Develi, Yahyalı ve Yeşilhisar ilçelerine ait tarım arazisine hayat vermiştir. Bu su, Ağcaşar Barajı'nın 3000 hektar alanının sulamasını takviye etmiş, aynı zamanda Sultansazlığı'nın eksik su ihtiyacını gidererek Sultansazlığı'na hayat vermiştir.

buna müsaade etmemiştir. Kayseri'nin ekonomik ve sosyal gelişimi, Cumhuriyet döneminde yapılan kamu yatırımları ve özel yatırımlarla geliştirilmeye çalışılmıştır.

II. Meşrutiyet döneminden başlayarak Cumhuriyet dönemi de dâhil olmak üzere Kayseri'de halkın büyük bir kısmı köylerde yaşamaktaydı. Köylülerin yalnızca tarım ve hayvancılıkla uğraştığı kanısı çok sağlıklı bir değerlendirme olmayıp halı, kilim ve dokumacılık sanayisinde hatırı sayılır miktarda imalat yapılmaktaydı. Bugüne kadar iktisadi tarih araştırmalarında bu konu yüzeysel olarak ele alınmış ve ortada önemli bir çalışma yok denecek kadar azdır.

2.2.1.2. I. Dünya Savaşı'nın Kayseri'ye İktisadi Etkileri

I. Dünya Savaşı'na giren Osmanlı Devleti'nin iktisadi durumu, savaşın maliyetini karşılayacak durumda olmadığı gibi İtilaf devletleri Osmanlı Devleti'nin ihracat ve idhâlat yapmaması için bütün stratejik limanları askeri ve iktisadi olarak ablukaya aldılar.³⁹⁹ Bunun etkileri kısa sürede ortaya çıkarak halkın ihtiyaç duyduğu temel ihtiyaç maddelerinin idhâl edilmesinin de önünü kapatıldı. Bu koşullar ülkede enflasyon seviyesini büyük oranda artırdı. Ülkenin genelindeki kötü iktisadi durum Kayseri'yi de derinden etkiledi. I. Dünya Savaşı yıllarında Kayseri'de çok büyük ekonomik ve sosyal problemler yaşadı. Bu durum aynı zamanda Kayseri'nin iktisadi gelişimine engel oldu. İktisadi düşüşüne etki eden önemli olaylardan ekonomik ve sosyal nedenlerle veya siyasi nedenlerle yaşanan nüfus değişimleri yani göçler, göç alan bölgeleri ve göç veren bölgeleri derinden etkiledi. Ermeni sevk ve iskânı Kayseri nüfusunun kayda değer biçimde düşmesi ile buna orantılı olarak üretim, hizmet ve vergi gelirlerinde önemli düşüş meydana geldi. Aynı zamanda şehre gelen göçmenlerin (muhacir) yerleştirilmesi⁴⁰⁰ ve barınma ve istihdam sorunlarıyla karşı karşıya gelinmesi dönemin önemli sorunlarındandı. Bu dönemde Kayseri'de ihtida ile Müsliman olmuş üç bin kadar Ermeni kadının iktisaden iyi bir durumda olmadığı görüldü.⁴⁰¹ Bu durum sadece Ermenilerle sınırlı olmayıp bütün Kayseri halkını savaş koşulları olumsuz etkiledi.

³⁹⁹ Hayri R. Sevimay, *Cumhuriyete Girerken Ekonomi, Osmanlı Son Dönem Ekonomisi*, Kazancı Yayınları, İstanbul 1995, s. 229.

⁴⁰⁰ B.O.A, DH, İ,UM,EK 20-52. B.O.A, DH.ŞFR, 103-184.

⁴⁰¹ Atnur, *Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi, 1915-1923*, s. 217.

I.Dünya Savaşı yıllarında, ortaya çıkan kıtlık, şehri derinden etkileyerek, temel gıda maddelerine ulaşmak çok zordu. Aynı zamanda tohumluk ve yemeklik zahire ihtiyacını temin etmekte yetersizdi.⁴⁰² Bu yıllar, savaş koşulları olduğu için, ordu temel gıda maddelerine el koyduğundan⁴⁰³ halk bu ihtiyaç maddelerini bulmakta güçlük çekti. Ordu, eti karneye bağlayarak halka haftada iki gün yaşa göre farklı miktarda et ihtiyacının karşılanması talimatını belediyeye verdi.⁴⁰⁴ Kayseri Belediyesi'nin içinde bulunduğu imkânları göstermesi açısından ve Kayseri halkının içinde bulunduğu iâşe sıkıntısını ortaya koyması açısından dönemin Kayseri Belediye Başkanı Ahmet Rifat Bey hatıralarında: “ *Birinci Dünya Savaşı için, akşamdan ekmek bekleyip, sabaha çıkanları, çıkmayıp ölenleri gördüm. Ölenleri kaldırdım ve kalanların yaralarına merhem olmaya çalıştım. 23.000 nüfusa kadar belediyeden ekmek temin etmeye çalıştım. Belediye namına birçok defalar bulduğum zahireye askerler el koydu. Orduyu şikâyet ettim. Ordu komutanı Vehib Paşa'dan cevap aldım: “Cephedekilerin doyması, geridekilerin kanaatkarane yaşamları lazımdır” dedi. “ Paşa bir gün Kayseri belediyesinde sabahleyin üç yumurta, reçel, tereyağı vesairenden oluşan kahvaltısını yaptıktan sonra, aç, sefil toplanan ve birçokları otuz kuruştan ibaret muhtaç maaşını elde etmek için memurlara namusunu satan kadınlar tarafından kale önünde kuşatıldı, hepsi bir ağızdan: açız dediler. Paşa bir taşın üzerine çıktı. Ben de bir şey söyleyecek sandım. Az yiye az! Ben 24 saatte el kadar ekmekle yetiniyorum dedi ve yürüdü. Ben ise belediyenin, kokmuş olduğu için el koyup toprağa gömdüğü etleri yiyenleri, salhanede kesilen koyunların kanlarını dilleriyle yalayanları görmüştüm.”⁴⁰⁵ Anısını paylaşarak bu yıllarda Kayseri'nin ekonomik ve sosyal hayatından bilgiler vermiştir.*

Kayseri, I. Dünya Savaşı döneminde askeri sevkiyat hatları üzerinde önemli konaklama bölgelerinden biri durumundaydı. Aynı zamanda bu askerlerin barınma ve iâşelerini temin etme görevini Kayseri yapmak zorunda kaldı.⁴⁰⁶ Bu durum da Kayseri'de yaşayan halkı derinden etkileyerek iktisadi sıkıntılar doğdu. Ayrıca 1918 yılında Kayseri'de büyük bir kıtlık ortaya çıktı.⁴⁰⁷ Bu yılda Kayseri ve çevresinde halkın fiyatların aşırı artmasından ve erzak sıkıntısından kaynaklanan problemlerle

⁴⁰² B.O.A, DH, İUM,EK 59-2-1-32.

⁴⁰³ B.O.A, DH, ŞFR 48-341.

⁴⁰⁴ Çalika, *Ahmet Rifat Çalika'nın Anıları*, s. 19.

⁴⁰⁵ Çalika, *Ahmet Rifat Çalika'nın Anıları*, s. 18.

⁴⁰⁶ B.O.A, DH, ŞFR 52-21; B.O.A, DH, ŞFR 54-351; B.O.A, DH, ŞFR 54-A-217.

⁴⁰⁷ B.O.A, ŞD, 1366-15.

karşı karşıya kaldı.⁴⁰⁸ Bu yıllar zorlu savaş yılları olduğu için seferberlik uygulamaya konularak eli iş tutan erkekler askere alınmış olup bu durum Kayseri ve çevresi üretim faaliyetlerinin aksattı. Bir diğer sorun asker kaçakları sorunu olarak ortaya çıkarak şehrin iktisadi ve idari yönetimini aksattı.⁴⁰⁹ Şehrin civarında bu kaçaklar konuşlanarak, eşkiyalık yaparak tarım ve ticari hayata zarar verdiler.

I.Dünya Savaşı yıllarında Kayseri, da siyasi, iktisadi ve sosyal problemlerle karşı karşıya geldi. Savaşın sona ermesiyle yavaş yavaş kendine gelmeye başladı. Bu gelişmeyle Kayseri ve Bünyan-ı Hamid'in tarım alanlarında 1918 ve 1919 yılı arasında aşar vergisi gelirinin yaklaşık % 51 oranında arttı.⁴¹⁰ Kayseri'de savaş sonrası tarım ürünlerinin artışı gibi diğer üretim alanlarında da artış görüldü. Kayseri'de bu iktisadi gelişme kısa sürdü. Milli Mücadele döneminde savaş koşullarından dolayı tarım, üretim ve imalat sektörlerinde I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi benzer gerilemeler görüldü.

2.2.1.3. 1915 Ermeni Nüfusunun Sevkinin Kayseri'nin İktisadi Durumuna Etkileri

I.Dünya Savaşı'nın ağır ekonomik, siyasi ve sosyal koşullarından Kayseri nasibini aldı.⁴¹¹ Bu sorunlar siyasi olarak Kayseri'de yaşayan Ermenilerin yıkıcı ve bölücü faaliyetlere geçmeye başlamasıyla Kayseri'de koşullar daha da ağırlaştı. Kayseri'de Ermeniler iç ve dış mihraklar harekete geçmeyene kadar huzurlu ve adaletli bir yaşam sürmüşlerdi. 6 Ekim 1850 senesinde İstanbul Ermeni Patrikliği Kayseri'deki adil yönetimden memnuniyetini bildiren teşekkür yazısını Osmanlı Divanı'na gönderdi.⁴¹² Yine Kayseri'de yaşayan Rum ve Ermeni ahalisi, şehir yönetiminden memnun olduklarına dair kendi dillerinde tezkireler yazdılar.⁴¹³

Kayseri'de yaşayan Ermeniler şehirde iktisadi olarak çok önemli yerlerde olmakla beraber, idari kadrolarda da görev yaptılar. 1897'de Ermeni Hamamcıyan Agop Efendi ile 1899 yılında Ermeni Aleksian Servet Efendi Kayseri Sancağı Mutasarrıf

⁴⁰⁸ B.O.A, DH, İ,UM,EK, 47-9.

⁴⁰⁹ Erkiletlioğlu, *Geniş Kayseri Tarihi*, s. 622.

⁴¹⁰ B.O.A, DH, İ,UM,EK, 55-40.

⁴¹¹ B.O.A, DH.İ.UM.EK, 47-9; B.O.A, DH.İ.UM.EK, 27-45; B.O.A, DH.İ.UM.EK, 20-52,

⁴¹² B.O.A, A.DVN 64-2.

⁴¹³ B.O.A, A.DVN 236-45.

muavinliğine getirildi.⁴¹⁴ 1907 salnamesi kayıtlarında Kayseri sancağı kayıtlarında Ermeniler sancak idare meclisinde, bidayet mahkemesi ve ticaret ve sanayi odası yönetim kademelerinde yer buldular.⁴¹⁵ Bu durum, Türk idare yapısının farklı milliyetten insanlara da yönetimde yer verebilme kabiliyetinde olduğunun bir göstergesidir.

Kayseri’de yerel yönetimin, Ermenilerin güvenli bir şekilde ticari hayatlarını sürdürebilmelerinin⁴¹⁶ olanaklarını sağlamak için her türlü tedbiri alması, Ermenilerin ticari hayatta güçlenmelerini sağladı. 1882 Ankara Vilayeti Salnamesi’nde çoğu Ermeniler tarafından Kayseri’de kurulan ve işletilen fabrikalar şunlardı: Kalpakçıyan Fabrikası, Kundakçıyan Fabrikası, Karakaşyan Fabrikası, Tabanyan Avadis Fabrikası, Tabanyan Ohannes Fabrikası, Ağabaşyan Fabrikası ve Kökliyan Saragan Ağa Fabrikası’dır. Kayseri’de kurulan fabrikalar listesinde Türklerin kurduğu fabrika ise Gözübüyükzâde Fabrikası olmak üzere sadece bir taneydi.⁴¹⁷ Bu bilgiler, Ermenilerin Kayseri’de ticari ve üretim alanında diledikleri gibi özgürce yatırımlar yaptılar. 1907 ve 1908 tarihli Kayseri Ticaret ve Sanayi Odası idare meclisinde Ermeni Kırkor Efendi ve Karabet Efendi’nin de yer bulması, Kayseri iktisadi hayatında Ermenilerin etkin bir şekilde yer aldığını ortaya koydu.⁴¹⁸ Kayserili olupda daha sonra ticaret vesair nedenlerle göç etmiş Ermeniler arasında çok önemli iktisadi mevkilere yükseldiler. Bunların arasında Gülbagyan ailesi başta geldi.⁴¹⁹ Osmanlı Devleti’nde 1912 yılında ilk petrol şirketi Turkish Petroleum Company adında kuruldu.⁴²⁰ Bu petrol şirketinin hissesinin %5’i Kalust Sarkis Gülbagyan almıştı.⁴²¹

Yüzyıllardır Türk egemenliğinde adil ve müreffeh bir hayat yaşayan Ermeniler, XX. yüzyılın başlarında iç ve dış tesirlerin etkisiyle beraber yaşama ahengini bozmaya başladı. Ülkenin Ermeni nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde kargaşa çıkarmışlar, bu kargaşadan Kayseri ve Develi’de yaşayan Ermeniler de etkilendi. Kayseri’de

⁴¹⁴ B.O.A, DH.TMIK, 10-113; B.O.A, B.E.O, 1321-99023.

⁴¹⁵ 1325 Ankara Vilayeti Salname-i Resmisi, s. 201-203.

⁴¹⁶ B.A.O, HR. MKT, 271-23.

⁴¹⁷ 1300 Ankara Vilayet Salnamesi, On Birinci Defa, Matbaa-i Ebüzziyya, der-Galata, İstanbul 1300, s. 125-126.

⁴¹⁸ 1325 Ankara Vilayeti Salname-i Resmisi, s. 203.

⁴¹⁹ M. Metin Hülagü, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı Türk Ermeni İlişkileri Örneği*, IV. Cilt, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2007, s. 211.

⁴²⁰ Nikshoy C. Chatterji, *Muddle of the Middle East*, Abhinav Publications, New Delhi 1973, p. 415.

⁴²¹ Simon Drexler, *Foreign Relations Between the United States and Iraq*, York University, Toronto, Kanada, 2002, p. 8.

Ermenilerin bir kısmı terör hareketlerine bulaştı. Kayseri'deki teröre destek veren Ermeniler, iktisadi yönden güçlü olduklarından ve Batı ülkeleriyle ticari faaliyetler sürdürdükleri için ülkenin başka yerlerinde terör faaliyetinde bulunan Ermeni terör gruplarına genelde lojistik ve propaganda desteği sağladı.⁴²² Bu duruma örnek, Kayseri'deki Ermeniler, Nubar Cemiyeti adında bir cemiyet kurarak bu cemiyetin şubelerini Kayseri, Fense, Everek (Develi) ve Çomaklı'da faaliyete geçirerek, buralarda paralar toplayarak Ermeni faaliyetlerinde kullanılmak üzere Mısır'a gönderildi.⁴²³ Mısır'da Ermeni faaliyetleri, Bagos Nubar Paşa'nın mahiyetinde sürdürüldü.⁴²⁴ Kayseri'deki Ermenilerde silah ve bomba bulunduğu gibi, Ermeniler bunların üretimini yapan atölyeler de kurmuşlardı.⁴²⁵ Ermenilerin şiddet içeren faaliyetlere girmesiyle şehirde düzen ve intizam bozulmuştu. Bunun sonucunda Ermeniler Kayseri'den sevk edildi.⁴²⁶

27 Mayıs 1915 tarihinden itibaren uygulanmaya konan Ermeni Sevk ve İskan Kanunu,⁴²⁷ Osmanlı Devleti'nin zorunlu nedenlerden dolayı uygulamaya koyduğu bu kanunla Anadolu'daki Ermenilerin bir kısmı Osmanlı ülkesinde güvenli bölgelere yerleştirilmeye gayret gösterildi. Sevk ve İskan Kanun'unu gereğince Ermeni nüfusunun kanun kapsamında sevk edildiği yerlerden biri de Kayseri'ydi. Kayseri'de sevk edilen Ermenilerin sayısı, Kayseri Mutasarrıfı Zekayi Beyin Dâhiliye Nezaretine gönderdiği imzalı resmi kayıtlara göre, Kayseri'de toplam 59.937 Ermeni olup bunun 44.271'i tehcir kapsamına alınarak Kayseri'den sevk edildi.⁴²⁸ Yine bu rakamlara yakın olarak Rıfat Çalika'nın verdiği bilgiye göre, 45.036 kişiydi. 4.901 Ermeni ise, Protestan ve Katolik olmaları, İhtida olayı ile İslam'a geçmeleri, kamu görevi yapmaları ve önemli üretim kollarında çalışmaları nedeniyle tehcir kapsamı dışında tutularak Kayseri'de yaşamaya devam ettiler.⁴²⁹ Kayseri'deki Ermeniler, Kayseri'de ticaret ve

⁴²² H. Erdoğan Cengiz, *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekat-ı İhtilaliyesi*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983, s. 121-127.

⁴²³ Erkiletlioğlu, *Geniş Kayseri Tarihi*, s. 617.

⁴²⁴ B.O.A, DH,ŞFR, 2-26.

⁴²⁵ B.O.A, DH.TMIK.M 56-40; Selâhattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, 1. Cilt, Ankara 1977, s. 116.

⁴²⁶ Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, s. 123.

⁴²⁷ Yavuz Ercan, "Tarihi Belgeler Işığında Ermeni İddiaları," *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkiler Sempozyumu*, Ankara 1985, s. 220.

⁴²⁸ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler 1915-1920*, s. 95.

⁴²⁹ Çalika, *Ahmet Rıfat Çalika'nın Anıları*, s. 28-29.

zanaat sahibi iktisadi yönden aktif ve Kayseri şehir ekonomisinde etkili oldukları gibi Osmanlı ekonomisinde de önemli potansiyele sahiptiler.

Tehcirin uygulanması sırasında Ermenilerin iktisadi etkinliği göz ardı edilmeyerek, ticarethanesi ve üretim hanesi ve sanayi alanında fabrikası olan Ermeniler tehcirden muaf tutulmaya çalışıldı.⁴³⁰ Buna örnek olarak, Dâhiliye Nezareti'nden Kayseri'ye gönderilen 29 Ağustos 1915 tarihli yazıda “*yerinden çıkarılıp der-dest-i sevk bulunanlardan mâ-adâ kalan Ermenilerin yerlerinden çıkarılmaması ve teblig-i sâbık vechile asker âileleriyle ihtiyâc nisbetinde san'atkâr ve Protestan ve Katolik Ermenilerin sevk olunmaması hükûmetce sûret-i kat'ıyyede müstelzemdır*” denilmiştir.⁴³¹ Adana vilayetine gönderilen 12 Eylül 1915 tarihli yazı da: “*Adana iplik fabrikasında çalışan amele Ermeni çocuklarının sevkleri fabrika üretimini durduracağı için bunların yerlerine Müslüman çocukların yetiştirilip yerlerine alınca kadar mezkûr Ermeni çocuklarının sevklerinin ertelendiği.*” Harbiye Nezareti'nden bildirildi.⁴³² Bu uygulama sadece Adana için geçerli olmayıp Ermenilerin tehcirinden dolayı üretimde ve iş gücünde sıkıntı yaşayan diğer Anadolu şehirlerinde de tatbik edildi. Böylece ülkenin iktisadi yönden daha da kötü duruma düşmesinin önüne geçilmeye çalışıldı. Bütün bu önlemlere rağmen, iktisadi ve ticari alanda Osmanlı Devleti'nde faal olan Ermenilerin, bulundukları yerleri terk etmesiyle ülkenin ihtiyacı olan üretim alanlarında daralma görüldü. Meşrutiyet Türkiye'sinde Türk asıllı müteşebbis ve üretim alanlarında yetişmiş kalifiye eleman eksikliği vardı. Kayseri örneğine bakacak olunursa, tehcirle beraber Kayseri'den Ermenilerin ayrılması ile şehir sükûnete kavuşmuş olmakla beraber iktisadi alanda bir durgunluk yaşandı. Çünkü Ermeniler, Kayseri şehrinde dokuma, halıcılık, pastırmacılık sektörlerinde önemli bir konumda yer edinmişlerdi. Bununla beraber Kayseri şehrinin ticaret konusunda dış dünya ile irtibatını sağlayan yine çoğunlukla Ermenilerdi.⁴³³

Kayseri'de yaşayan Türkler, Ermenilerin boş bıraktığı ekonomik alanı doldurmakta hazırlıksızdı. Ülke genelinde olduğu gibi Kayseri'de de Türkler, kendi iş kollarını kuracak yeterli sermaye, bilgi ve donanıma sahip değillerdi. Elbette bu böyle sürdürülemezdi. Meşrutiyet dönemi İttihat ve Terakki yönetimi “milli iktisat”

⁴³⁰ B.O.A, DH.K.U, 10-1.

⁴³¹ B.O.A, DH, ŞFR, 55-292.

⁴³² B.O.A, DH, ŞFR, 55-A-230.

⁴³³ B.O.A, A.MKT.MHM, 618-53 .

politikalarını hararetle savunuyorlardı. Bu durum, milli iktisat politikasına geçişte uygun ortam sağlanmasında büyük bir fırsattı. Kayseri’de de Ermenilerden boşalan iktisadi alanı Müslüman Türkler doldurmaya başlandı. Kayseri’den ayrılan Ermeniler, önemli yekûn tutan taşınır ve taşınmaz mallarını da arkalarında bırakaraklılar. Bu malların gelecekteki akıbetini belirlemek için 10 Haziran 1915’te “Ahval-i Harbiye ve Zaruret-i Fevkalade-i Siyasiye Dolaysıyla Mahall-i Ahire Nakilleri İcra Edilen Ermenilere Ait Emval ve Emlak ve Arazinin Keyfiyet-i İdaresi Hakkında Talimatname” yürürlüğe girdi.⁴³⁴ Böylece Ermenilerden geriye kalan malların düzen ve intizam içinde yeniden ülke ekonomisine katı sağlaması ve suiistimallerin önüne geçilmesi düşüncesiyle bu kanun uygulamaya konuldu. 28 Haziran 1915’te Kayseri mutasarrıflığına gönderilen emirde bu talimatnameye uyularak Ermenilerden kalan malların itina ile defterlere kayıt edilmesi bildirildi.⁴³⁵ Ermenilerden kalan fabrika, mağaza ve imalathane gibi müesseselerin atıl kalmaması için ucuz fiyatla Müslüman şirketlere kiraya verilmesine dair, İskân-i Aşayir ve Muhacirin Müdüriyeti’nden Kayseri sancağına tebliğat yapıldı.⁴³⁶ Bu ara dönemi kısa sürede atlatmaya çalışan Kayseri, İttihat ve Terakki yönetiminin milli iktisat politikalarının bir sonucu olarak Ermeni ve diğer gayri müslimlerin boşalttıkları iktisadi alanları Türk ve Müslüman unsurlarla doldurulmaya başladı.

2.2.1.4. Milli Mücadele'nin Kayseri'nin İktisadi Durumu Üzerindeki Etkileri

I. Dünya Savaşı’nda olduğu gibi İtilaf Devletleri Anadolu’da Milli Mücadele yıllarında liman ve önemli ticaret yollarını abluka altına aldılar. Bu durum Anadolu’da Kayseri gibi ülke içine ve ülke dışına ticaret yapan şehirleri olumsuz etkiledi. Halkın temel gereksim maddelerine ulaşmasında büyük sıkıntılar vardı. Halkın alım gücü düştü. Şehirde ticaretle uğraşanlar büyük iktisadi kayıpları oldu.⁴³⁷ Bu olumsuz duruma karşın Kayseri Milli Mücadele yıllarında cephe hattına yakın bir konumda olduğundan dolayı askerin para, iaşe, sağlık, konaklama gibi bir çok ihtiyacına cevap veren önemli

⁴³⁴ *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, Sayı: 18, Aralık 1982, s. 147-158.

⁴³⁵ B.O.A, DH, ŞFR, 54-226; *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, s. 53.

⁴³⁶ B.O.A, DH, ŞFR, 64-39.

⁴³⁷ *Kars, Milli Mücadele’de Kayseri*, s. 8.

Anadolu şehirlerinden biri oldu.⁴³⁸ Kayseri tüccar ve halkından yaklaşık iki milyon kuruş para toplanarak cepheye gönderildi.⁴³⁹ Bunun yanında savaş ekonomisi de Kayseri’de kendisine yer buldu. Kayseri’de askerin cephane ve silah ihtiyacını gidermek için imalatı harbiye fabrikaları kuruldu.⁴⁴⁰

Bu yıllarda Kayseri imalat sektöründe önemli bir yere sahip olan halıcılığın sorunlarının meclise taşındı.⁴⁴¹ Milli Mücadele yıllarında imalat sektöründe halıcılığın halen revacta olması bu imalat kolunda kadınların etkin olmasıydı. Bütün ülkede olduğu gibi Kayseri’de de erkekler silah altına alındı. Bu durum şehrin iktisadi hayatını olumsuz olarak etkiledi.

Milli Mücadele yıllarında Kayseri ülkeye bir çok yönden hizmet etmiştir. Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki kurtuluş mücadelesinin güçlenmesine şehir önemli katkı sundu.⁴⁴² Mustafa Kemal Paşa, Kayseri halkının Heyet-i Temsiliye’ye göstermiş olduğu yakın ilgi ve alakasına karşılık olarak “*Anadolu'nun hayatı iktisadiyesinde ebedi bir mevkii bülendi olan Kayseri'nin Heyeti Temsiliye'ye açtığı ağıuşı samimiyet ve uhuvvet o kadar nâr, o kadar hevazişkâr oldu ki muhterem Kayserililere aleni bir lisanı minnet ve şükran ile hitap etmeye, lüzum gördük. Kadın, erkek, çocuk bütün efradı milleti umumî bir galeyan ve heyecan ile izhar ettiği teveccüh ve samimiyet, Heyeti Temsiliyeyi teşkil eden naçiz fertlerin şahıslarında bilâ istisna her kalbin birleşmiş ve her kuvvetli şahsiyetin itilaf ve irtibat etmiş bulunması cihetiyle pek kıymettar ve pek ulvi mahiyettedir... Gayemize şiddeti merbudiyyetin yüreklerimize bahşettiği hissî iftihar ile seyahatimize devam ederken arkamızdan Anadolu'nun bütün teheyycatı vatanperveranesini nefsinde en güzel temsil ve tecelli ettirmiş kuvvetli, zeki muktedir, samimi bir merkezi faaliyet mevcut olduğunu daima düşünerek müftehir olacağız.*” 21 Aralık 1919’da Kayseri ahalisine bir beyanname sundu.⁴⁴³

⁴³⁸ *Türk İstiklal Harbi VII*, s. 212-387.

⁴³⁹ Kars, *Milli Mücadele’de Kayseri*, s. 82.

⁴⁴⁰ B.C.A, 30.10-58.390.1.

⁴⁴¹ B.C.A, 30.10-160.125.4.

⁴⁴² Ömer Çelebi, *Atatürk Kayseri’de*, Ay Yıldız Matbaası, Ankara 1973, s. 61.

⁴⁴³ Orhan Kabataş, *Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basın*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1990, s. 8.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1950)'NDE KAYSERİ İKTİSADİ YAPISI

3.1. KAYSERİ'DE ÖNE ÇIKAN İMALAT SEKTÖRLERİ

Cumhuriyet'in ilk on yılında Kayseri'de devlet destekli ve kısmen özel teşebbüs vasıtasıyla sanayi hamlesi yapılmaya çalışılırken, aynı zamanda sanayi dışı yoğun bir imalat sanayi dalında üretim yapıldı. Bu dönemde faal olan imalat tarzı üretim faaliyet kolları Cumhuriyet dönemine has olmayıp, Selçuklu Devleti'nden Osmanlı Devleti'ne miras kalarak yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne intikal etti. Cumhuriyetin ilk yıllarında Kayseri'de yoğun olarak imalat yapılmış olsa da gerçekleştirilen bu imalat ilkel tekniklerle üretim yapan ve küçük işletmelerdi.⁴⁴⁴

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren imalat sektörüne destek verileceği 28 Kasım 1924 tarihli Fethi Okyar hükümetinin programında yer aldı. Bu programda *“Sanayiın terakki ve inkişafı için fabrikalar inşa ve tesisine devam olunmakla beraber, sanayi-i beytiyyenin (ev sanayisinin) teşvik ve ihyasını ve sanatkârlara uzun vadelerle makinalar tedarik ve itası”*⁴⁴⁵ düşüncelerine yer verildi. 15-23 Ekim 1927 tarihleri arasında toplanan Cumhuriyet Halk Fırkası kongresinde kabul edilen programda ise *“Sanayide küçük sanayiın ve o sanayiın inkişafı için icab eden vesaitin ve sınaî kooperatiflerin ve muhtaç oldukları kredilerin teminine çalışacağız”*⁴⁴⁶ vaad edildi. Böylece Cumhuriyet döneminde imalat sanayi sektörünün destekleneceği yüksek perdeden dile getirildi.

Kayseri'de coğrafi arazisinin dar olduğundan zirai tarımsal faaliyet çok az gelişmiştir. Bu koşullar, Kayseri ahalisi tarım dışı, halıcılık, pastırma, sucuk, deri üretimi gibi imalat kollarında üretim yapmaya sevk etmiştir.⁴⁴⁷

3.1.1. Kayseri Halı İmalatının Tarihçesi

Kayseri'de gerçekleştirilen iktisadi faaliyetler kapsamında en önemli imalat sektörünün başında halı imalatı gelmektedir.

⁴⁴⁴ Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 50. Yılda Türk Sanayii, Mars Matbaası, Ankara 1973, s. 423.

⁴⁴⁵ İsmail Arar, *Hükümet Programları 1920-196*, Burçak Yayınları, İstanbul 1968, s. 44.

⁴⁴⁶ Yılmaz Gülçan, *Cumhuriyet Halk Partisi*, Alfa Basım Yayınları Ltd. Şti., İstanbul 2001, s. 257.

⁴⁴⁷ B.O.A, ŞD. 1219-17.

Türk kültürünün aktarımını sağlayan unsurlardan biri dokumacılık ve halıcılıktır.⁴⁴⁸ Dokumacılıkla elde edilen halı, kilim, çul, cicimde kullanılan şekil ve motifler dokunduğu dönemin kültürel birikimlerini de geleceğe taşıyarak, kültür taşıyıcılık görevini yerine getirmektedir. Türk halıcılığı ile ilgili derin araştırmaları bulunan Kazım Dirik, halıcılığa bakarken kilim dokumadan halı dokuma sanatını gerçekleştirmeyi bir medeniyet ilerlemesi olarak görmektedir.⁴⁴⁹

Dokuma, Orta Asya'da Türklerin yaşadığı bölgelerde insanların doğa koşullarının zararlı tesirlerinden etkilenmemeleri için yine doğada bulunan çeşitli bitki ve maddeleri kullanarak ortaya çıkardıkları ürünlerdi.

Dokumacılığın, Anadolu'da özellikle Kayseri'de MÖ 3000-2500 yıllarında var olduğunu Asurların ticaret merkezi olan Kaniş'te bulunan ticari tablet ve vesikalardan Etilerin dış ülkelere yoğun olarak dokuma ürünleri ihraç ettiğini belgeleyen faturalardan anlaşıldı.⁴⁵⁰ Kayseri MÖ 133'ten itibaren bu özeliğini koruyarak Doğu Roma'nın dokuma merkezi sanayi hâline geldi.⁴⁵¹

Türklerin engin dokuma kültürünü Anadolu'ya taşımasıyla, burada da tarihi seyir içinde üretim gelişerek devam etti. Dokumacılıkta başlayan üretim, Anadolu'ya Selçuklular yoluyla geçti ve gelişerek devam etti.⁴⁵² Selçuklu döneminde Anadolu'da önemli dokuma merkezleri arasında Konya, Kayseri, Sivas, Aksaray gibi Orta Anadolu merkezlerinin olduğu arşiv kaynaklarından ve bu dönemden kalan dokuma ürünlerinden anlaşılmaktadır.⁴⁵³ Bu dönemde Kayseri'de Ahiler tarafından kurulan sanayi çarşısında, örgü ve dokuma tezgâhlarında, Ahiler'in kızları ve hanımları da el sanatlarını burada icra ettiler, yoğun bir üretim faaliyetine kadınlar da iştirak etti. Kayseri'deki bu dokumalardan yeniçerilerin başlarına giydikleri akbörkün ilk defa Kayseri'deki Külâh-dûzlar⁴⁵⁴ çarşısında kadınlar tarafından imal edildi.⁴⁵⁵ Bu bilgi, Kayseri'deki kadınların ekonomik hayatta Selçuklular döneminden itibaren etkin olarak yer aldıklarını kanıtladı.

⁴⁴⁸ Şerare Yetkin, *Türk Halı Sanatı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1974, s. 142.

⁴⁴⁹ Kâzım Dirik, *Türk Halıcılığı*, İstanbul 1938, s. 7.

⁴⁵⁰ Satoğlu, *Kayserilerin Ticaretteki Başarı Sırları*, s. 41; Kazım Özdoğan, *Kayseri Tarihi*, Erciyes Maatbası, Kayseri 1948, s. 132.

⁴⁵¹ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 50.

⁴⁵² Tahsin Parlak, A. Aslıhan Ergüder, *Bardız Kilimleri*, Zafer Maatbası, Erzurum 2010, s. 39.

⁴⁵³ Yetkin, *Türk Halı Sanatı*, s. 15-50.

⁴⁵⁴ Külâh-dûzlar; Örgücüler demektir.

⁴⁵⁵ Mikail Bayram, "Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10, Konya 2001, s. 10. Bkz. Mikail Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum*, Konya 1994.

Kadınlar, Kayseri’de dokuma sanayinin gelişmesinde büyük hizmetler yaptı.⁴⁵⁶ Bu dönemde özellikle Kayseri’de üretilen dokumalar kaliteli ve kullanışlı olduğu için iç piyasada tüketildi.⁴⁵⁷ Bu, Kayseri şehrine ekonomik olarak önemli girdiler sağladı. Kayseri’de dokumacılık ve halıcılık önemli bir yer teşkil ettiği için nebati boya ihtiyacını karşılamak için yedi boyahane kurularak halıcılığın yan sektörlerinin gelişmesine olanak sağladı.⁴⁵⁸

Bu kültürel ve ekonomik miras, Osmanlı Devleti’nde de gelişerek günümüze kadar gelecektir. Osmanlı döneminde Kayseri, dokumacılıkta önemli bir yere sahipti. Osmanlı Devleti’ndeki pamuklu üretim ve ihracatının en önemli merkezlerinden birisi olan Kayseri’de, Müslüman ve gayri müslim (Ermeni-Rum) tüccarların pamuk ihracatında etkiliydi.⁴⁵⁹ Kayseri’de pamuklu üretiminin yoğun olduğu hususu dikkate alındığında, önemli bir ticari ürün olarak tüccarların Kayseri dokumalarının uzak mesafelere olan ticaretini organize ettiler. XVIII. yüzyılda Kayseri’den pek çok merkeze dokuma ihraç edildi. Bu merkezler İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Tokat, Çorum, Halep, Yozgat, Konya, Kastamonu, Erzurum, Şam, Kahire’ydi.⁴⁶⁰ Yün dokuma ve keten dokuma üreticileri XIX. yüzyılda Orta ve Batı Avrupa için hemen bütün üretimlerini durdurdular. Bunun yerine halı, kilim ve ham ipek ihracatı yer aldı.⁴⁶¹ Osmanlı Devleti’nde bu pastadan payını alan şehirler arasında hiç kuşkusuz Kayseri önemli bir yer teşkil etti. Kayseri’de ticari faaliyet sadece yakın çevreyle sınırlı kalmayarak, kıtalar arası dokuma ve halı ticaretinde de kendini gösterdi.

Kayseri’de dokumacılığın ve halıcılığın özellikle Tanzimat döneminde Avrupa ve Amerika pazarlarına açılmasıyla tarihten gelen önemi ve ekonomik değeri bir kat daha arttı. Büyük halı imalathaneleri açıldı.⁴⁶² Hristiyan din adamlarının ve misyonerlerin propaganda yapmak için, dini motifler ve desenlerle bezeli halı dokuma siparişleri vermeleriyle Kayseri’de ihraç etme maksatlı halı üretimi artı.⁴⁶³ 1875

⁴⁵⁶ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 137.

⁴⁵⁷ Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, s. 107.

⁴⁵⁸ Özdoğan, *Kayseri Tarihi*, s. 130.

⁴⁵⁹ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu; Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 260-261.

⁴⁶⁰ Mehmet Karagöz, *XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700–1730)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler, Kayseri 1993, s. 116.

⁴⁶¹ Donald Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s. 39.

⁴⁶² M. Şehmuz Güzel, *İşçi Tarihine Bakmak*, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, İstanbul 2007, s. 56.

⁴⁶³ Tuzcu, “19. Yüzyıl Başlarından 20.Yüzyılın İlk Çeyreğine Seyyahların Gözüyle ve Konsolosluk Raporlarında Kayseri’nin İktisadî Yapısı”, s. 527-552.

yılından itibaren bu dini motiflerin yerini canlı desenler ve Avrupalı ressamların tabloları aldı. Böylece canlı desenlerle işlenmiş halılar, Avrupa pazarlarında yer buldu. Kayseri halıları birçok uluslararası ekonomi ve kültür fuarında sergilenecek kadar üne sahipti. Bu üne sahip ipekli halılardan bir tanesi “Kuşbakışı Paris” adını taşıyan halıydı.⁴⁶⁴ Ermeni tüccarlar Kayseri’de birçok yerde halı atölyeleri açarak bu işten önemli kazançlar elde ettiler. Kayseri’de üretilen bu dokumalar, Ermeni ve Rum tüccarlar vasıtasıyla İzmir ve İstanbul limanları kullanılarak Avrupa’ya ihraç edildi. Kayseri’de atölyeler ve dükkânların yanı sıra şehir merkezi, kasaba ve köylerde de hemen her yerde ev tezgâhları vardı, bu tezgâhlarda her türlü dokuma yapıldı.⁴⁶⁵ Kayseri’de dokuma ustaları sadece Kayseri’de faaliyet göstermedi. 1900 yılının sonlarında Sivasta Aliotti ve Andrea şirketi tarafından Halı ipliği ve Halı Fabrikası kurulmuş bu fabrikanın ustaları Kayseri’den tedarik edildi.⁴⁶⁶ Kayseri, bu dönemde Anadolu’nun dokuma sektörü merkezlerinden biriydi. Bunun nedenleri, dokuma sektöründe tarihi bir birikimi olması ve dokumanın hammaddesi olan pamuğun yakın çevresinde bulunan Adana’dan kolaylıkla tedarik edilebilmesi önemli etkendi.

Bu önemli iktisadi faaliyet alanının Kayseri’de hangi boyutta olduğuna dair bilgi vermesi açısından önemli kaynaklardan biri olan Ahmet Nazif Efendi’nin XX. yüzyılın başlarında hazırladığı “Mir’at-i Kayseriyye” adlı eseri konu hakkında şöyle bilgi vermektedir: “*Kayseri’de 250 kadar alaca (kaba kumaş) tezgâhı olup, yevmiye beher tezgâh 2,5 top alaca imal etmek üzere senede mühim miktarda dokuma yapılır. Bunların kısm-ı küllisi yakın memleketlere ve karyelere sevk edilirdi.*”⁴⁶⁷ 1890’lı yıllarda Kayseri’de 3300 halı tezgâhından 3800 kişiye iş imkânı sağlanıyordu. Bu işçilerden 2200 kişi Ermeni ve Rum işçilerden oluşmaktaydı.⁴⁶⁸ I. Dünya Savaşı’na kadar Kayseri’de halıcılık sektöründe hâkim unsur gayri müslimlerdi.

21 Ocak 1900’de Kayseri’de halıcılık imalatını geliştirilmesi için asri teknik ve edevattan yararlanılması için bir Osmanlı Anonim Şirketi kurulması faaliyeti görüldü.⁴⁶⁹ Kayseri’de halı tezgâhı artarak 1905 senesinde takriben 15.000 tezgâha ulaşmıştı.⁴⁷⁰ Bu

⁴⁶⁴ Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, s. 81.

⁴⁶⁵ Nuri, *Türkiye’nin Sıhhi-i İctimâî Coğrafyası Kayseri Sancağı 1922*, s. 19.

⁴⁶⁶ Devlel Belediyesi, *Bütün Yönleriyle Develi*, Develi Belediyesi, Develi 2003, s. 134.

⁴⁶⁷ Ahmet Nazif Efendi, *Mir’at-i Kayseriyye*, s. 200.

⁴⁶⁸ Ahmet Nazif Efendi, *Mir’at-i Kayseriyye*, s. 198.

⁴⁶⁹ B.O.A, DH.MKT. 2311-45.

⁴⁷⁰ Kalaç, *Kayseri’nin Ekonomik Durumu 1911*, s. 26.

yıllarda ülkede halıcılık imalatı çok gelişti. Bu gelişme, yalnız yabancı ülkelerin Türkiye’den halı taleplerinden olmadı. Halıcılık imalatında şirketleşmeye gidilmesi etkili oldu.⁴⁷¹

Kayseri’de dokunan halılarda kullanılan ipliklerin 4/5’i Manchester’den tedarik edilmekteydi.⁴⁷² Bu yüzden ülkede iplik idhâlatının önüne geçmek için iplik fabrikaları kurulması düşüncesi ortaya çıktı.⁴⁷³ Bu düşünceden hareketle ilk olarak Kosma Simyanoğlu, Kayseri’deki ticaretini teşkilatlandırdıktan sonra bu üretimini Adana’ya taşıyarak modern koşullarda daha büyük buhar gücüyle çalışan bir iplik fabrikasını 1907 yılında kurdu. Kısa bir süre sonra iki dokuma fabrikası kurularak Türkiye’nin ilk kombine fabrikaları oldu. Kosma Simyanoğlu, işletmelerine Milli Mensucat fabrikası adını verildi.⁴⁷⁴ Böylece Adana’da kurulan iplik fabrikasında üretilen ipliklerin büyük bir kısmı iç piyasada kullanılmaya başladı. Kayseri, halı ve dokumacılıkta önemli bir yere sahip olduğu için bu fabrikadan çıkan ürünlerden istifade etti.

Ahmet Nazif Efendi, Kayseri’de halıcılıkla ilgili şu bilgileri vermektedir; Kayseri’de halı imalatında 1.600 işçi Müslüman, 2.200 gayri müslim olmak üzere toplam 3.800 kişi istihdam ediliyordu. 3. 325 dezgâhtan yıllık birçok çeşitten 10.625 halı imal ediliyordu.⁴⁷⁵ Kayseri’de halıcılığın yanında diğer dokumalardan kilim ve cicim imalatı da çok önemli yer teşkil ediyordu. 1907 yılında 25.000 adet cicim ve 19.600 adet kilim imal edilerek bu kilimlerin 15.600’ü ihraç edildi.⁴⁷⁶ Rakamlardan anlaşılacağı üzere Kayseri dokumacılık sektöründe Anadolu’da önemli bir merkez oldu. Kayseri’de bu yıllarda Türk kadınlarının yanı sıra Ermeni ve Rum kadınları da iktisadi sektörde önemli bir yeri teşkil ettiler.⁴⁷⁷

II. Meşrutiyet döneminde (1911) Kayseri’de sanayi alanında üretim faaliyetleri kaleminde daha önceki dönemlerde olduğu gibi halıcılık ve dokumacılık öne çıktı.⁴⁷⁸ Ancak, Kayseri ve kazalarından Bünyan ile İncesu’da halıların iptidai yöntemlerle imal

⁴⁷¹ Ahmet Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayi 1913-1914 İstatistikleri*, Hil Yayınları, İstanbul 1984, s. 123.

⁴⁷² Horvath, *Anadolu 1913*, s. 77.

⁴⁷³ Kalaç, *Kayseri’nin Ekonomik Durumu 1911*, s. 27.

⁴⁷⁴ Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, s. 81.

⁴⁷⁵ Ahmet Nazif Efendi, *Mir’at-ı Kayseriyye*, s. 198.

⁴⁷⁶ *1325 Ankara Vilayeti Salname-i Resmisi*, s. 212.

⁴⁷⁷ Donalt Quataert, *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire, 1730-1914*, Isis Pres, İstanbul 1993, p. 127.

⁴⁷⁸ Kalaç, *Kayseri’nin Ekonomik Durumu 1911*, s. 11.

edildiği, bu imalatın ıslah edilmeye muhtaçtı.⁴⁷⁹ Kayseri’de II. Meşrutiyet döneminde halıcılıkta geleneksel yöntemler yerine yeni yönetmeliklerle imalathaneler kurularak ve işçilerin sosyal hakları verilerek daha çağdaş bir imalata geçilmesiyle halıcılıkta daha fazla gelir elde edilebilirdi.⁴⁸⁰ Kayseri’deki faaliyet kollarından dokuma sektörü, çevresindeki şehirleri de etkiledi. Buna misal verilecek olunursa, Kayseri ahalisinden Karazyan Karabet Efendi’nin Kırşehir’de imal edilen halı ve seccadelerin ıslahındaki başarılı hizmetine binaen sanayi madalyasıyla ödüllendirilmesi örneğiydi. Kayseri’de bu ekonomik faaliyet alanında önemli ticari kazançlar elde eden Ermeni ve Rum asıllı tüccarlar, elde ettikleri sermayeleri ve bilgi birikimini Anadolu’daki şehirlere taşıyarak bu şehirlerde de önemli ölçüde dokuma sanayinin gelişmesine katkı sağladı.⁴⁸¹

1910 ve 1911 yılında Kayseri’de yani I. Dünya Savaşı’ndan önce halıcılık en önemli imalat kalemlerinden biri olup 22.000 halı tezgâhı senelik 60.000-70.000 adet halı imal etmekte ve bunların çoğunluğu ihraç edildi. Bu imalat kaleminden Kayseri ve ülke önemli gelir elde etti.⁴⁸²

Kayseri ve çevresinde Niğde gibi yerlerden dokunan halıları Kayserili halı tüccarları vasıtasıyla pazarlara intikal ettirilerek,⁴⁸³ bu bölgede halıcılıkla geçimini sağlayan halka önemli bir ekonomik girdi sağlanmıştır.

I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemi’nin ortaya çıkardığı koşullar, Anadolu’yu dış ticaret yollarından mahrum ettiğinden, Cumhuriyet dönemine kadarki zamanda Türk halıcılığı ticari olarak büyük zarar gördü.⁴⁸⁴ 1922 yılında Kayseri sancağından Avrupa’ya halı ihracatı ve İstanbul’a irsaliye pek durgun olduğundan, halı imalatı azaldı.⁴⁸⁵ Kayseri’de halıcılığın gerilemesindeki diğer önemli bir etken ise ihracat vergilerinin yüksek olmasından kaynaklanıyordu.⁴⁸⁶

1920 yılı öncesinde Kayseri’de 25.000 halı tezgâhı faaliyette bulunmaktaydı ve bu tezgâhlardan yıllık 4.000 halı imal edilmekteydi. İmal edilen halılardan ise senelik 160.000 lira gelir elde edilmekteydi. Savaş koşulları halı imalatını sekteye uğrattığı gibi

⁴⁷⁹ B.O.A, ŞD. 1228-47.

⁴⁸⁰ Kalaç, *Kayseri’nin Ekonomik Durumu 1911*, s. 29.

⁴⁸¹ B.O.A, DH.MKT. 2164-19.

⁴⁸² *Cumhuriyet*, 12. 05. 1935.

⁴⁸³ Horvath, *Anadolu 1913*, s. 77.

⁴⁸⁴ Dirik, *Türk Halıcılığı*, s. 51.

⁴⁸⁵ Nuri, *Türkiye’nin Sıhhi-i İctimâi Coğrafyası Kayseri Sancağı 1922*, s. 18.

⁴⁸⁶ B.C.A, 30-10/ 160, 125,4

bu dönemde asıl halı imalatını olumsuz yönde etkileyen durum, ihracat sırasında uygulanan resmi vergilerin yüksek olmasıydı. Bu durumun halı tezgâhlarından 2.000 kadarının terk edilmesine sebep olduğu ortaya koyuldu.⁴⁸⁷ Milli Mücadele yıllarının en kritik olduğu bir safhada Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Kayseri'deki halı imalatçılarının gümrük sorunları meclise taşındı. Bu, Kayseri iktisadi alanındaki müteşebbis karakterini yansıtmada ve Milli Mücadele'nin kazanılacağı inancının da ortaya konması noktasında çok önemli bir örnekti.⁴⁸⁸ Milli Mücadele yıllarında Kayseri halıcılığının geliştirilmesi için hükümet tarafından teşvik edildi.⁴⁸⁹ Milli Mücadele'nin kazanılmasından sonra Türkiye'de halıcılık sektörü yeniden toparlanmaya başladı.

3.1.1.1. 1923-1950 Dönemi Kayseri'de Halıcılık

Milli Mücadele sonrası Kayseri'de dokumacılık, halı ve kilim dokumacılığı artarak devam etti. 1923–1929 yılları arasında Kayseri, halı dokumacılığı imalinin gerçekleştiği önemli ihraç merkezlerinin başını çekti. Lozan Muahedesi'yle Türkiye Cumhuriyeti'nden göç eden Rumların gitmesi sonucunda Türkiye'de kısa bir süre halı imalatında ve ticaretinde durgunluk yaşandı.⁴⁹⁰ Kayseri'den Rumların nüfus mübadelesiyle gitmeleriyle halıcılık imalatında kısa bir durgunluk yaşansa da tekrar imalatı eski seviyesine çıkarılmaya çalışıldı. Bu minvalde 1926 yılında bir grup halı imalatçısı ve tüccarı Başbakanlığa telgraf gönderilerek Türkiye'de halıcılığın sorunları dile getirilerek devletin halıcılık sektörünü desteklenmesi istendi.⁴⁹¹ Bu durgunluk kısa sürerek 1926 yılından sonra halıcılık imalatı ve ticareti yine artmaya başladı.⁴⁹²

Kayseri ve çevresinde halıcılık imalatından daha iyi verim alınması için bir dizi tedbir alındı. Bu çerçevede, Kayseri'de halıcılığın ıslahı ve halı imalatının artırılması için Kayseri Halıcılık Birliği kuruldu.⁴⁹³ Böylece Halıcılık Birliği'nde halıların imalatının kaliteli olması, imal edilen halıların iç ve dış piyasada rekabet edilebilecek şartları taşıması ana ilkeler olarak belirlendi.

⁴⁸⁷ B.C.A, 30-10/160,115,4/2

⁴⁸⁸ B.C.A, 30-10/160,115,4/2

⁴⁸⁹ Özkan Aydın, *Milli Mücadele Dönemi'nde Dış Ticaret 1920-1923*, Türk Ticaret Vakfı Yayınları, Ankara 2005, s. 130.

⁴⁹⁰ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923-1929*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 84.

⁴⁹¹ B.C.A, 30.10.0-160.126.1.

⁴⁹² Ticaret İdaresi Kâtip Umumisi M. Turgut, "İktisadiyat Halıcılık Sanatı Ne Merkezdedir", *Fikirler*, 2(1), 15 Temmuz 1927, s. 7-8.

⁴⁹³ *1926-1927 Resimli İktisat Salnamesi*, Şubat Matbaası, İstanbul, s. 14.

Kayseri’de ihraç edilmek üzere vilayet merkezinde,⁴⁹⁴ köylerinde, Bünyan kaza merkezinde ve Develi kazasının Yahyalı nahiyesinde halı ve kilim imal edilmekteydi.⁴⁹⁵ Aynı zamanda bu bilgiye ek olarak, Sarız’da doğal kökboyasıyla dokunan kilim Türk kiliminin en nadide örnekleri arasında haklı yerini almaktaydı.⁴⁹⁶ Avşar kilimleri olarak bilinir. Sarız’ın köylerinde günümüze kadar azda olsa kilim dokunmaktadır.

Kayseri vilayetinde Milli Mücadele sonrasında gerçekleşen nüfus mübadelesine rağmen dokuma alanında gelişme gösterdi. Şehir merkezinde dört adet büyük halı dokuma imalathanesi vardı. Bu imalathaneler: Dırazzâde ve oğulları, Kâtipzâde Nuh Naci, Taşçızâde ile ortakları ve Göbelekzâde ile ortaklarına aitti.⁴⁹⁷ 1927 Türkiye Salnamesi verilerinde, Kayseri’de en çok gelişen sektörler arasında halıcılıktı. Şehir merkezinde 2.270 toplu, 2.800 adet dağınık olmak üzere 5.070 halı tezgâhı mevcut olup her bir tezgâhtan ortalama üç halı çıkartılmaktaydı.⁴⁹⁸ Kayseri’de yıllık 15.210 halı imalatına karşılık⁴⁹⁹ bu halılardan elde edilen gelir senelik 532.350 lira gelire ulaştı.⁵⁰⁰ Bu rakamlar sadece şehir merkezi verileri olup Kayseri çevresi ilçe ve köylerde bulunan tezgâhlar bu sayıya dâhil olmadı. Tezgâh adedinin 7500’ü geçmiş olduğu Kayseri ticaret odası kayıtlarından anlaşılmaktadır. Yahyalı nahiyesinde 300, Bünyan merkezi 500,⁵⁰¹ Kayseri ve civar köylerde 2200 olmak üzere toplam 5000 tezgâh vardı. Bunun 2500 adedi tüccar, mütebakisi dokuyucu adına çalışmaktaydı.⁵⁰² Aynı zamanda her hanede bir tezgâh bulundurulabildiğinden 5000 hane halıcılıktan geçimini tedarik etmekteydi. Bu dönemde Kayseri’de halı dokuyan merkez köyler olarak, Hacılar, Hisarcık, Kırat, Ardi, Talas ve Gesi başta gelmekteydi.

Kayseri halıcılığının problemlerinin başında boya tedariki sorun hale gelmişti. Halı imalatında kullanılan boyalar, halılar bir dizi işlemlerden geçirildikten sonra solmakta ve Kayseri halılarının değerini düşürmekteydi. Bu duruma çare olarak 1927

⁴⁹⁴ Türkofis, *Commercial Directory of Turkey*, Türkofis, Ankara 1937, s. 120.

⁴⁹⁵ Kenan Özbel, *El Sanatları, Anadolu Tefriş Halıları*, Ulus Basımevi 1949, s. 16.

⁴⁹⁶ Mehmet Akif Ayvaz, *Sarız Ve Yöresi Avşar Ağzı (Fonetik ve Morfolojik İnceleme-Metin-Sözlük)*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Kayseri, 2013, s. 344.

⁴⁹⁷ 1924-1925 *Türk Ticaret Salnamesi*, s. 490.

⁴⁹⁸ 1927 *Türkiye Salnamesi*, Birinci Sene, Anadolu Matbaası, İstanbul 1927, s. 814.

⁴⁹⁹ 1926-1927 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, s. 1057.

⁵⁰⁰ 1927 *Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Ticaret Salnamesi*, s. 666.

⁵⁰¹ Reşat İzbirak, *Bünyan Çevresinde Jeomorfoloji Gözlemleri ve Bünyan Kasabası*, Lacin Yayınları, Kayseri 2009, s. 56.

⁵⁰² Dirik, *Türk Halıcılığı*, s. 52.

yılında Nesarizâde Mustafa Efendi tarafından fenni bir boyahane kuruldu. Kayseri Halı Birliği de Kayseri civarında halı imalatçılarına faaliyete geçen boyahanedeki boyaları kullandırmaya teşvik etti. Kaliteli boya kullanılmaya başlamasıyla, Kayseri halıları hak ettiği değere ve kaliteye ulaştırılmaya çalışıldı.⁵⁰³

Kayseri ve çevresinde yoğun bir dokuma faaliyeti olduğu için dokumanın ana unsurlarından ip ihtiyacını karşılamak maksadıyla, 1927 yılında “ Kayseri Bünyan Halı İplik Fabrikası Türk Anonim Şirketi” kuruldu.⁵⁰⁴ Bu şirket kısa bir süre sonra iplik ihtiyacını karşılamak maksadıyla Kayseri Bünyan Halı İplik Fabrikası’nı kurdu.

Müteferrik (dağınık) tezgâh sahiplerinden ve tezgâhhanelerden Kayseri ve çevresinden tacirler vasıtasıyla toplanan halılar İstanbul ve Mersin’e sevk edilerek, Amerikan ve Avrupalı halı pazarları halı bulmakta sıkıntı yaşamadılar.⁵⁰⁵ Böylece Kayseri’den imal edilen halılar Amerika, İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya ve Çekoslovakya gibi Avrupa pazarlarında kendine önemli bir yer bulabildi.⁵⁰⁶

1928 yılında Kayseri’de faaliyet gösteren halı tüccarları ve halı ticaretinin yapıldığı ticarethaneler:

İlyaszâde Ömer Fevzi-Katrancılar
Başkatipzâde Şükrü-Sipahi Pazarı
Bescelizâde Ahmet Faik-sarraflar
Turanlıdedezâde Mustafa-Uzunçarşı
Hacı Nuhzâde Hacı Nuh-Sarraflar
Hacıağazâde Hacı Ali-Maarif Han
Hacı Nuhzâde Cemal-Sarraflar
Dırazzâde Reşit-Mahkemeönü
Dükkarzâde Biraderler-Hacıefendi Çarşısı
Dükkarzâde Nuri-Hacıefendi Çarşısı
Saraçzâde Hacı Muharrem-Mahkemeönü
Seyitzâde Mustafa-Yeni Han
Kantarcızâde Mehmet-Vezirhanı

⁵⁰³ 1927 Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Ticaret Salnamesi, s. 666.

⁵⁰⁴ İzbirak, Bünyan Çevresinde Jeomorfoloji Gözlemleri ve Bünyan Kasabası, s. 55.

⁵⁰⁵ Dirik, Türk Halıcılığı, s. 32.

⁵⁰⁶ Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 1938. s. 127; Özdoğan, Kayseri Tarihi, s. 98.

Gürcülü Hafızağazâde Mehmet Ali-Hacı Çarşısı
 Köylükzâde Mehmet-Yani Han
 Kösehalilzâde Osman-Mahkemeönü
 Mollazâde İbrahim-Vezirhan
 Nalbanzâde Hacı Şaban-Vezirhan
 Nalbantzâde Bekir- Yeni Han
 Yahyazâde Kadir-Yani Han
 Yedipedizâde Ali-Hacıefendi Çarşısı
 Başağazâde Hacı Ahmet- Yeni Han
 Taşçızâde Biraderler- Maarif Hanı'dır.⁵⁰⁷

Bu şahısların dışında Kayseri halı tüccarları ve imalatçılarından Katipzâde Nuh Naci tarafından özellikle İstanbul büyük bir halı imalathanesi kuruldu.⁵⁰⁸ Bu imalathaneden Batı ülkelerine önemli miktarda halı ihracatı yapıldı.

Kayseri'de 1927 ile 1933 yılları arasında tezgâh adedi ve halı maliyeti bilgileri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.1. 1927-1933 Yılları Arası Kayseri Halı Tezgâh Adedi

Yıl	Tezgâh Adedi	Bir Halının Maliyeti
1927	12.000	45-47 Türk Lirası
1928	9.000	40-42
1929	8.000	38-40
1930	5.000	34-34
1931	2.500	32-33
1932	4.000	31-32
1933	5.500	29-30

1927 yılından sonra halı tezgâh adedinde 1931 yılına kadar çok önemli düşüşler meydana gelmiş olmasına mukabil, bu yıllarda halı üretim maliyetinde önemli düşüş meydana gelmiştir.⁵⁰⁹ Kayseri'de halı imalatında maliyetinin düşmesinin sebeplerinden biri Kayseri Bünyan Halı İplik Fabrikasının üretime geçmesiydi.

⁵⁰⁷ 1928 Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Büyük Ticaret Salnamesi, Malul Gaziler Neşriyatı Kolektif Şirketi, İstanbul 1928, s. 916.

⁵⁰⁸ Cumhuriyet, 11. 03. 1930.

⁵⁰⁹ Cumhuriyet, 12. 05. 1935.

Kayseri’de halı imalatının maliyeti düşmesine rağmen Kayseri halıcılığının gelişiminin önüne bir dizi sorunlar çıktı. Bu sorunların kaynağı iç ve dış nedenlere dayanmıştır.

1929 Dünya Ekonomik Buhranı’nda Türk dış ticaret verilerinde en fazla daralmanın görüldüğü sektörlerden biri de halıcılık sektörü oldu. Türk halıcılığının dış ticarete azalmasının nedenlerini ortaya koyacak olursak, 8 Haziran 1929 tarih ve 1499 numaralı gümrük tarifesinin yükseltilmesi Türk halıcılık ticaretini olumsuz etkiledi.⁵¹⁰ Bununla birlikte Amerika’nın gümrük tarifelerini yükseltmesi Türk ticaretine büyük zarar verdi.⁵¹¹ Amerika ve Avrupa’ya İstanbul ve İzmir üzerinden yapılan transit halı ticaretinin gümrük oranlarını yükseltmesiyle transit halı ticareti büyük düşüşlere neden oldu.⁵¹² Sadece transit halı ticaretinde düşüşler yaşanmadı, Türk halıcılığının ihracında da büyük durgunluk yaşandı.⁵¹³

Siyasi ve iktisadi olarak Türkiye’ye rakip olan ülkeler olumsuz faaliyetlerde bulundular. Balkan ülkelerinden Yunanistan⁵¹⁴ ve Bulgaristan’ın halıcılık sanatını Türkler’den öğrenmelerine rağmen bu sanatta ileri gittikleri ve Türk halılarına karşı bir dizi kötü propagandaya girdiler.⁵¹⁵ Aynı zamanda halıcılık sanatında Türklerden daha ileri oldukları propagandasını yaptılar. Bu durum sadece 1930’lu yılların meselesi olmayıp, Yunanistan’ın 1926 yılında dünya halıcılık piyasasında önemli bir mevkiye gelmesi, Türk halıcılığının ihracatının düşmesine sebep oldu. Bu durumdan Kayseri halıcılığı da etkilendi. Bunun üzerine durumun düzeltilmesi ve gerekli tedbirlerin alınması hususunda halı tüccarları Türk hükümetinden yardım istendi.⁵¹⁶ Buna mukabil hükümetin halıcıları yeterince destekleyecek politika üretmemesi, Türk halılarını Avrupa’da tanıtacak şubelerin olmaması Türk halıcılığının dünya piyasalarında bu yıllarda gerilemesine neden oldu.⁵¹⁷ Bu olumsuz durum Kayseri halı imalatını önemli

⁵¹⁰ TBMM, Erişim Tarihi: 11.02.2012, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc007/kanuntbmmc007/kanuntbmmc00701499.pdf 03. 07. 2012;Dirik, *Türk Halıcılığı*, s. 52.

⁵¹¹ B.C.A, 30.10.0-83.548.17.2.

⁵¹² TBMM, Erişim Tarihi: 11.02.2012, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c017/tbmm03017041.pdf> s. 95, 13. 07. 2013.

⁵¹³ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk’le Üç Ay*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara 1981, s. 38.

⁵¹⁴ Türk-Yunan nüfus mübadelesi çerçevesinde Kayseri ve Türkiye’nin farklı bölgelerinden giden Rumlar icra ettikleri iktisadi faaliyetleri Yunanistan’a taşımışlardır.

⁵¹⁵ Tevfik, “Halıcılığımıza Dair,” *İçtihat*, 21(189), 1 Teşrin Evvel 1925, s. 3741-3742.

⁵¹⁶ B.C.A, 30.10.00-160.126/1.

⁵¹⁷ *Cumhuriyet*, 11. 03. 1930.

oranda düşürdü. İhracatın azalmasıyla halı imalatı düştü. Bu durum Kayseri ekonomisini olumsuz etkiledi. Amerikan gümrük tarifelerinin yükseltilmesi sadece yerli halı imalatı üzerinde olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmadı, transit halı ticareti yapan halı tüccarlarının da halı ihracatını düşürdü. Bu durumun düzeltilmesi için maliye vekilliği, halı ticaretinin daha fazla zarar etmemesi için gümrükleri makul seviyede düzenlemek için bir kanun layihası hazırladığını, iktisat vekilliği tarafından 9 Şubat 1930 tarihli 122/205/739 numaralı tezkirede Nafia Vekilliği'ne yazılan cevapla bildirdi.⁵¹⁸ Bu bildiriden kısa bir süre sonra hükümet transit halı ticaretini canlandırmak maksadıyla, 8 Haziran 1929 tarih ve 1499 Numaralı Gümrük Tarifesi ile ilgili maddesindeki metresi ne olursa olsun şark (İran) halısı 100 kilosundan alınan 10 lira 3 liraya düşürdü.⁵¹⁹ Bu tarifeye transit halı ticareti yapan İstanbul ve İzmir'de tüccarların lehine olmasına rağmen Orta Anadolu'da halı imalatını derinden etkiledi. Yerli üretim şark halılarıyla rekabet edemeyecek ve Kayseri'de halı imalatı bu kanun kabul edildiği tarih olan 29 Mart 1930'dan itibaren yaklaşık %50 oranında düşürdü. 1930 yılından sonra bu olumsuz tabloyu tersine çevirmek için Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, halı imalat sektörünü vergilendirmeden muaf tutarak desteklemeye çalıştı.⁵²⁰

1931 yılında ihraç kaleminde önemli yer tutmasına rağmen halıcılık imalatında kullanılan tezgâh sayısı 2.500 adete düştü. Böylece halıcılık imalatı Kayseri'de gerilemeye devam etti. Bu durum bölge ve ülke ekonomisine olumsuz olarak yansdı. 1932 yılında bu durumu tersine çevirmek için Ekonomi Bakanlığı, halı ihracatını artırmak için ürün takasına gitmiş bunun sonucunda halıcılık yeniden canlanmaya başladı. 1933 yılında Kayseri'de tezgâh sayısı Kazım Dirik'e göre 3.000 adet, 12 Mayıs 1935 yılı Cumhuriyet gazetesi verilerine göre ise, 5.500 adete yükseldi.⁵²¹ Bununla birlikte Kayseri Ticaret Odasının da halıcılık imalatının gelişmesi için tedbirler almasıyla Kayseri'de halıcılık imalatı artışa geçti. Bu artışa geçilmesindeki en büyük neden, halıcılık imalatında kullanılan boya ve ipin Kayseri Bünyan Sümerbank Fabrikasından tedarik edilmeye başlamasıyla boya ve ip idhâlatının önüne geçildi. Böylece halı imalatı yükselişe geçti. Bununla birlikte halı imalatında 1927 yılından itibaren Bünyan Halı İplik Fabrikasının açılmasından sonra halı imalatında maliyetler

⁵¹⁸ B.C.A, 34R347/230/78.51.5.

⁵¹⁹ TBMM, Erişim Tarihi: 11.02.2012, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d03/c017/tbmm03017041.pdf> s. 95, 13. 07. 2013.

⁵²⁰ Dirik, *Türk Halıcılığı*, s. 52.

⁵²¹ *Cumhuriyet*, 12. 05. 1935.

düştü. Bu fabrikaların yanında Kayseri’de imal edilen halı ve kilimin ipliklerinin Adana Milli Mensucat, Malatya İplik ve Bez Fabrikası ve Isparta İplik Fabrikasından tedariki konusunda devlet, destekleyici politikalar ortaya koydu.⁵²² Bu durum Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren uygulanan milli ekonomi politikasının yansıması olan yerli üretime geçilmesiyle iplik idhâlatının düşmesi aynı zamanda milli sanayi politikasının başarısı olarak görüldü.⁵²³

Kayseri çevresinde halıcılığın hak ettiği seviyeye gelmesi için hükümetin ve Kayseri Ticaret Odası’nın alması gereken tedbirler alındı.⁵²⁴ Bu tedbir ve öneriler şu şekildedir: Halının imalinde kullanılan ürünlerin yerli mallardan olması; bu sorun Kayseri’de Bünyan İplik Fabrikasının kurulmasıyla ortadan kaldırıldı. İplerin boyama meselesi: Kayseri daha önce kökbovalarıyla ve cehri ile ünlü bir merkezdi. Bu ünü ortadan kalkmaya başlayarak doğal boya yerine artık suni ve sentetik boyalar kullanılmaya başlandı. Kaldı ki kullanılan bu boyalar halıların değerini kaybetmesine ve suni boyalı halıların dünya piyasalarında rekabet etmesine engeldi. Kayseri Ticaret Odası, boya sorununu çözmek için Mustafa adlı kişiyi İstanbul’a Hereke fabrikasına ilmi boya tahsilini yapmaya ve İzmir’e Şark Halıcılık Fabrikası’na da staja gönderdi. Eğitimini tamamlayıp Kayseri’ye döndü ve Kayserili halıcıların ihtiyaç duyduğu boyahaneyi açtı. Ülke içinde boyacılık ile ilgili eğitimin alınması yanında Avrupa’ya da eğitim için öğrenci gönderilerek modern boya imalatının Kayseri’ye taşınması zaruriydi. Kayseri’de imal edilen halılar, İzmir ve İstanbul’da bulunan havuzlarda bir dizi işleminden geçirilerek piyasaya sürülmekteydi. Bu işlemin Kayseri’de bir havuz yapılarak, Kayseri halılarının işlemlerinin bu havuzlarda yapılmasıyla hem imalat giderleri düşecek hem de halıların yerinde kontrolü yapılmış olacaktı. Böylece Kayseri halıcılığı korunmuş olacaktı. Bu yıllarda Kayseri halılarına en önemli talebi Almanya pazarı gösteriyordu. Kayseri halılarına Almanya’da daha da fazla yer alması adına Alman talepleri göz önünde tutularak halı imalatı yapılması gerekliliği, bu konuda yetkili bakanlıkların devreye girmesi istendi. Dış pazarda Kayseri halılarının en yüksek alımını Almanya yapmaktaydı. Almanya halı ihracatında 19 mark olan gümrük tarifesi 7 marka düşürüldü, bu durum Kayseri halıcılığı için olumlu bir gelişmeydi. Bu

⁵²² *Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938*, s. 98.

⁵²³ *Cumhur Ferman, Türkiye’de Sanayi Kredis*, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yayınları, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1951, s. 76.

⁵²⁴ *Cumhuriyet*, 12. 05. 1935.

teşebbüsün diğer halı idhâlatı yapan ülkelere de uygulamaya konması için tavsiye yapıldı. Bir diğer eksiklik, bu yıllarda halıcık kooperatifinin olmamasıydı. Kayseri halılarının dünya pazarlarında daha etkili olması için derhal bir kooperatifin kurulması gerektiği ortaya konuldu. Yukarıda verilen tavsiyelerin yerine getirilmesi hâlinde Kayseri halıcılığı için olumlu bir gelişme olacağı tahmin edildi.⁵²⁵ Bu tedbirlerin alınmaya başlamasıyla Kayseri halıcılığı hak ettiği seviyeye gelmeye başladı. Kayseri halıcılığın bu yıllarda gelişimini ortaya konulması noktasında Kayseri Ticaret Odası kayıtları önemli bilgiler vermiştir.

Kayseri imalat ekonomisinde önemli bir yeri olan halıcılık ve kilimcilik ile ilgili üretim ve bu üretimden elde edilen gelir aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.2. Kayseri’de 1933-1937 Arasında Beş Yıllık Halı Ve Kilim İhracat Verileri

	1933 Miktarı Kıymeti		1934 Miktarı Kıymeti		1935 Miktarı Kıymeti		1936 Miktarı Kıymeti		1937 Miktarı Kıymeti	
	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira
Halı	158200	1265600	132636	1079089	123900	1348680	112590	934584	135750	1161900
Kilim	116000	1200000	85685	166933	79695	1195400	74264	87695	79164	118746

Kayseri’de 1933-1937 yılları arasında ihracat kalemlerinden birinde imalat sektöründe halı ve kilimciliğin önemli yer tuttuğu görülür.⁵²⁶

Kayseri’nin kazaları olan Bünyan, Pınarbaşı ve Avşar köylerinde yoğun olarak kilim dokunmaktaydı. Kilim dokumacılığın genellikle kızlar tarafından kış aylarında tezgâhlarına ıstar ıyılması⁵²⁷ suretiyle dokunmaktaydı.⁵²⁸

Kayseri’de halıcılık imalatında meydana gelen gelişme fazla sürmedi. II. Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle, Türk halılarını Avrupa’ya ihraç etmekte büyük sıkıntılar yaşandı.⁵²⁹ Özellikle Almanya’ya Kayseri’den yoğun bir şekilde halı ihraç edilmekteydi. II. Dünya Savaşı yıllarında Almanya’ya Kayseri’den halı ihracında büyük düşüş yaşandı. Savaş koşulları Kayseri halıcılığını olumsuz olarak etkiledi.

⁵²⁵ *Cumhuriyet*, 12. 05. 1935.

⁵²⁶ *Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938*, s. 127; Özdoğan, *Kayseri Tarihi*, s. 131.

⁵²⁷ İstar ıyma; Kilim tezgâhını dokuma yapılma müsait hale getirmektir.

⁵²⁸ Kenan Özbil, *El Sanatları Anadolu Çorapları*, C.H.P Halk Evleri Bürosu, Ankara 1945, s. 28.

⁵²⁹ “Halıcılık”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXVII, 261.

1940'lı yıllarda Dünya Savaşı'nın iktisadi sonuçlarına karşı halıcılık sektöründe önlemler alındı. Bu önlemlerden biri de halıcılık sektöründe kooperatifleşmeye gidildi. Kayseri'de iç ve dış nedenlerle halıcılık sektöründeki durgunluğun ortadan kaldırılması, Kayseri ve çevresindeki dokumacılık imalatının geliştirilmesi, dokumacılık imalatında kullanılan iplik, boya vesaire iptidai maddelerin toptan ucuza tedarik edilmesi, ortaklarına dağıtılması ve bilmukabele imal edilen ürünlerin pazarlarda satışlarının yapılması için 31 sene müddet, en az 5.500 lira sermaye ile Kayseri'de 9 Şubat 1942 tarihinde Bakanlar Kurulu kararınca ticaret kanunun 479. maddesine istinaden “Kayseri Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi Şirketinin kurulması kararlaştırıldı.”⁵³⁰ Bu şirketin kurulmasıyla birlikte yıllardır Kayseri'de halıcılık ve dokumacılık sektöründeki sorunları çözme ve halıcılığın gelişmesi için önemli bir adım atıldı. Kayseri Dokumacılar Küçük Sanat Kooperatifi Şirketi faaliyete geçmesiyle Kayseri'de dokumacılık daha intizam içinde yapılmaya başlandı. Dokumacılık ve halıcılığın geliştirilmesi için bu kooperatif, Kayseri çevresinde dokuma faaliyeti sürdüren bölgelerde emsal oldu. Kayseri'ye bağlı Hacılar bucağında 30 yıllığına en az 6.200 lira sermayeyle kurulması kararlaştırılan “ Hacılar bucağı 2 Numaralı El Dokuma Küçük Sanat Kooperatifi'nin kurulmasına 30 Mayıs 1945 tarihli Bakanlar Kurulunca ticaret kanunun 480'inci maddesine göre izin verilmiştir.”⁵³¹ Bu kooperatiflerin Kayseri'de kurulmasıyla, dokumacılık ve halıcılık sektörünün gelişmesi ve güçlenmesi yanında ufak sermayelerin birikmesiyle ileride daha büyük yatırımların Kayseri'de yapılmasına vesile oldu. Kayseri şehri imalat sektöründen birikimini yaparak, sanayi yatırımı yapabilen Türkiye'de örnek şehirlerden biri olmuştur.

Kayseri merkezi önemli halı dokuma merkezi olmuş olsa da, Develi ilçesine bağlı Yahyalı nahiyesi halıları maddi kıymetinden ziyade sanatıyla öne çıkan bir merkezdi. 1938 yılında Yahyalı'da yaklaşık 1200 halı tezgâhı bulunmaktaydı.⁵³² Halılarında uygulanan sanat, işçilikte uygulanan boyaların doğal boya olması, imalatın muntazam ve düzgün olması Yahyalı halılarının kıymetini artırdı.⁵³³ Halı dokumacılığı Yahyalı'da bir yaşam kültürü olmuştur. Bir kızın mahir olabilmesi için halı sanatını bilmesi, bir erkeğin de yetişkin olabilmesi, halı tezgâhını kurabilecek kabiliyette olması

⁵³⁰ B.C.A, 30.18.1.2-97.115.13.

⁵³¹ B.C.A, 30.18.1.2-108.31.7.

⁵³² *Cumhuriyet*, 23, 03, 1938.

⁵³³ Kenan Özbel, *El Sanatları Anadolu Çorapları*, s. 35.

gerekmekteydi. Bu sanatı ve işi yapabilenler, toplumun nazarında muteber bir yerde olmuşlardı. Bilhassa Yahyalı halıları, Türk halıcılığında belli başlı bir modeli teşkil eder. Nebati (kök) boyalarla boyanmış olan Yahyalı halılarının kendisine mahsus bir tipi ve motifleri vardır. Boyaları doğal boya olduğu için kullandıkça parlar ve güzelleşir. Bu suretle tanınan Yahyalı halılarından önemli bir ticari gelir elde edildi.⁵³⁴

Yahyalı nahiyesinde 1938 yılı verilerinde ortalama 900 adet halı ve 400 adet kilim ihraç edilmekte, buna mukabil 22.500 lira halıdan ve 8.000 lira kilimden hasılat elde edilmiştir.⁵³⁵

Halıcılık yanında Türk kilimciliği de Develi kazasında hatırı sayılır bir gelişme gösterdi.⁵³⁶ Özellikle Bakırdağı nahiyesi kilimleri kendine has tipik tarz ve motiflere sahip olmasından dolayı aranan üründü.⁵³⁷

1945 yılı Türkiye köy istatistikleri bilgilerine bakıldığı zaman Kayseri köylerinde halı imal edilmiştir. Kayseri’de yoğun olarak halı imalatının yapıldığı 21 adet muhtarlık statüsünde bulunan köyde toplam 35,272 nüfusun kayıtlı olduğu tespit edildi.⁵³⁸ Halı imalatından elde edilen gelir, bu köyleri doğrudan ve dolaylı olarak etkiledi. Kayseri’de halıcılığın en ücra köylere kadar yayılmış olması, çok küçük sermaye ile kolayca yapılabilen imalat sanayi olmasından ileri gelmekteydi. Halı ve kilim imalatı, aile ekonomisine büyük destek vermiş olmasıyla aynı orantıda aile içindeki kadının rolünü ve önemini ortaya koyması açısından da çok anlamlıdır.

II. Dünya Savaşı sonrası Kayseri halıların ve kilimlerin hem iç piyasada hem de dış piyasada önemli miktarda talebi oldu. 1947 yılında Kayseri’den İstanbul’a ihraç edilen halıların bir adedinin satış fiyatı aşağıda tabloda verilmiştir.⁵³⁹

Tablo 3.3. 1947 Yılında Kayseri’de Ticari Halı Fiyatları

1 Kelle Halısı	320-350 Lira
1 Filoş Halı	150-175 Lira
1 Manchester Halısı	110-135 Lira
1 Masa Tekerlek Halısı	60-65 Lira
1 Murabba Halısı	75-80 Lira olarak satılmaktaydı

⁵³⁴ Özdoğan, *Kayseri Tarihi*, s. 37.

⁵³⁵ *Cumhuriyet*, 23. 03. 1938.

⁵³⁶ *1927 Malul Gaziler Türk Ticaret Salnamesi*, s. 41.

⁵³⁷ Kazım Dirik, *Türk Halıcılığı*, s. 89-91.

⁵³⁸ Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, *Köy İstatistikleri*, Sakarya Basım Evi, Ankara 1948, s. 112.

⁵³⁹ *Kayseri Vilayet Gazetesi*, 16 Ekim 1947.

Halıcılık ve dokumacılık Türklerin geçmişten beri geleneksel ticari ürünü olması hasebiyle Kayseri halıları iç ve dış pazarlarda kendine yer bulabildi.⁵⁴⁰

Kayseri'deki iktisadi gelişim ve iktisadi birikimin şehri aşarak hinterlandındaki bölgeleri de etkilemesi yönünden önemli bir örnektir. Kayseri halıcılığı, gelişim noktasında çevresine katkı sundu. Çevre ekonomileriyle beraber bir gelişim içine girdi. Özellikle Adana şehrinin iktisadi gelişimi, Kayserili müteşebbislerin kaderleriyle doğru orantılı oldu. Adana'nın pamuk üretimi dolayısıyla dokuma imalatı Kayseri'de önemli bir merkez hâline getirdi. Bu bilgiler ışığında konuyu değerlendirildiği zaman: Osmanlı Devleti'nin son çeyreğinde dokuma endüstrisinde Kayseri şehri önemli merkezlerden olup bu alt yapısı Türkiye Cumhuriyeti dönemine de intikal ederek önemli bir iktisadi miras bıraktı. Kayseri ve Türkiye ekonomisine önemli ekonomik kazanç sağladı.

Kayseri halıcılığı sadece ekonomik bir düşünce olarak ortaya konulamayacak kadar değerlidir. Oktay Aslanapa: *Dünya medeniyetine Türklerin hediyesi olan halı, ancak son yüzyıl içinde bir sanat eseri olarak ilim adamlarınca incelenmiştir. Bu araştırmalar sonunda Türklerin halı sanatını nasıl gerçekleştirdikleri ve yaydıkları ortaya çıkmıştır. Halı, Türk sanatının en orijinal yaratımlardan biridir.*⁵⁴¹ diyerek kültürel ve sanatsal değerini ortaya koyar. Türk halıcılığının medeniyet ve kültürel yönlerine bakıldığı zaman, dünya hazinesine Türkler tarafından kazandırılan bir değerdir.

Kayseri'de halının sosyal hayatta önemli bir yeri vardır. Bir ailenin zenginliği evinde bulundurduğu halıların değeriyle ortaya konulmaktaydı.⁵⁴² Düğünlerde kız evine saçı olarak en fazla halı hediyesi gönderilmekteydi. Bu gelenek hala devam etmektedir.

3.1.2. Kayseri'de Pastırma ve Sucuk İmalatı Tarihçesi

Pastırmacılık, Türklerin yaşam koşullarıyla orantılı olarak gelişen bir üretim faaliyeti olarak ortaya çıktı. Yüzyıllardır Türkler hayvancılık ekonomisiyle iç içe olduklarından hayvansal ürünün en küçük ayrıntısını bile değerlendirme konusunda

⁵⁴⁰ Haluk Cilov, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1965, s. 264.

⁵⁴¹ Oktay Aslanapa, *Türk Halı Sanatı'nın Bin Yılı*, Eren Yayınları, İstanbul 1987. s. 7; Geniş bilgi için Oktay Aslanapa, *Türk Halı Sanatı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1972. *Cumhuriyet*, 8. 09. 1936.

⁵⁴² Uğuroğlu Barlas, *Kayseri Düğünleri Üzerine Bir Araştırma Denemi*, Yurttaş Kitapevi, İstanbul 1963, s. 18.

maharet sahibi bir millet olarak bilinmektedir. Türkler doğa koşullarına karşı yiyecek maddelerini daha dayanıklı olarak muhafaza etmek zorunluluğundan dolayı, eti bazı işlemlerden geçirerek pastırma, sucuk ve kavurma olarak hazırlamış, kıtlık, göç ve savaş zamanında ve her mevsim tüketimi hazır hayvansal ürünler oluşturmakta ileri gitmişlerdi. Orta Asya Türkleri eti kurutma işlemini “Kak” lama olarak tanımlıyordu.⁵⁴³ Zamanla bu kurutma geliştirilerek ve özel yöntemlerden geçirilerek pastırma hâlini aldı.⁵⁴⁴ Orta Asya’da “Kak” lama Türkler vasıtasıyla Anadolu’ya getirilip bir dizi işleminden geçirilmesiyle pastırma oldu. Anadolu’da pastırma imalatının gerçekleştirildiği yerlerin en önemlisi Kayseri oldu.

XVII. yüzyıl seyyahlarından Evliya Çelebi'nin Seyahatname'sinde Kayseri pastırması ile ilgili şunları dile getirmiştir: “*Melukat ve imalat-ı has beyaz ekmeği, lavaşa yufkası, katmerli böreği, matbah baharlı böreği, lahm-ı kadit namı ile şöhrat bulan kimyonlu sığır pastırması ve miskli et sucuğu hiçbir yerde yoktur. İstanbul'a hediye olarak gider.*”⁵⁴⁵ Böylece Kayseri’de pastırmacılığın yaygın olduğunu ve ticari bir imalat olduğunu tespitlerinde bulundu.

Kayseri denildiği zaman asırlardan beri önemli bir yere sahip olan pastırma üretimi, Meşrutiyet döneminde de Kayseri ekonomisinde önemli bir yer teşkil etti. 1908 yılı Ankara Vilayet Salnamesi verilerine göre, pastırma imalatı için Kayseri dışından önemli miktarda büyük baş hayvan getirilirdi. Kayseri’ye pastırma imali için getirilen büyükbaş hayvanların 6.500 adedi Erzurum bölgesinden, 12.500 Avşar aşiretinden ve Çukurova bölgesinden olmak üzere toplamda 19.000 büyükbaş hayvan tedarik edildi. 19.000 kesilen hayvandan toplamda 55.000 batman pastırma imal edilmiş, bunun 45.000 batmanı Kayseri dışına sevk edilmiştir.⁵⁴⁶ Bu ürün, sırf sığır (inek) etinden yapılmaktadır. Yıllık kesilen inek sayısı 20.000 ila 30.000 arasında olup, 1911 yılında Kayseri Belediyesi 25.000 inekten zehbiye rûsumu (kesim harcı) alındı. Bu sayı daha muhtemelen daha da fazlaydı. Kayseri çevresinde hayvancılıkla uğraşan ortakçılar tarafından yetiştirilip pastırma üretimi için kesilen inekler kayıt altına alınmadı.⁵⁴⁷ Bu ineklerin bir kısmı Kayseri ve çevresinden temin edilmekteydi. Bu ineklerin bir adedi

⁵⁴³ Saim Sakaoğlu, “Kayseri’nin Pastırmacılık Sanatı”, *Erciyes Dergisi*, S.49, Kayseri, s.78.

⁵⁴⁴ Bahaddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş IV*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978, s. 379-382.

⁵⁴⁵ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, 5. Cilt, (Çev, Zuhuri Danışman), İstanbul 1970, s. 75.

⁵⁴⁶ *1325 Ankara Vilayeti Salname-i Resmisi*, s. 211.

⁵⁴⁷ Kalaç, *Kayseri’nin Ekonomik Durumu 1911*, s. 11.

bir buçuktan üç liraya kadar satılmaktaydı. Pastırma imalatı için Erzurum'dan tedarik edilen ineklerin fiyatı Kayseri çevresinden elde edilen inek fiyatının yaklaşık iki katıydı.⁵⁴⁸ Kayseri'de bu yıllarda yaklaşık olarak 115.000 okka (kıyye) pastırma üretilmekteydi. Pastırmacılık, Kayseri'de mühim bir ticari faaliyetti. Kayseri'de sayılı pastırma işlik (imalat) yerlerinde, külliyyetli pastırma ve sucuk imal edilerek Osmanlı ülkesinin her tarafına ihraç ediliyordu.⁵⁴⁹ Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, Kayseri'de pastırma üretiminin yoğun bir şekilde yapılması hem Kayseri şehri hem de hinterlandı olan bölgeler (Sivas, Kahramanmaraş, Niğde) için önemliydi. Bu illerin yanında, iklimi ve coğrafyası, tarihi boyunca büyükbaş hayvancılık üretimine elverişli olan Erzurum, Kars,⁵⁵⁰ Karaköse, Seyhan ve Yozgat gibi bölgelerde yetiştirilen büyükbaş hayvanlardan daha fazla ekonomik girdi sağlanması için Kayseri'ye sevk edildi. Bu illerden getirilen büyükbaş hayvanlar, Kayseri'de üretilen pastırmacılık ve sucuk yapımında önemli bir yere sahipti. Pastırma ve sucuk yapımında kullanılmak üzere zikredilen illerden yaklaşık olarak yılda 50.00-60.000 adet büyükbaş hayvan temin edilmekteydi.⁵⁵¹

Kayseri'de pastırmacılık üretiminde söz sahipleri genelde Türklerle birlikte Ermenilerdi.⁵⁵² Kayseri'de pastırma üretim ve ihracatıyla uğraşan Ermeniler, bu imalat sektöründen önemli kazançlar sağlayarak Kayseri'de iktisaden diğer unsurlara göre daha iyi bir durumdaydı.⁵⁵³ Bu durum kısmen I. Dünya Savaşı'na kadar sürdü.

I. Dünya Savaşı'nda ve Milli Mücadele dönemlerinde Kayseri'de üretilen pastırma ve sucuğun büyük bir kısmı ticari olmaktan çıkarak ordunun yiyecek ihtiyacını karşılamak içinde üretildi.⁵⁵⁴ 1918 yılı Temmuz ayında askeriyeğe ait 400.000 kıyye pastırmanın İstanbul üzerinden Samsun'a sevk edileceği bildirildi.⁵⁵⁵ Olağanüstü durumlarda, ordunun yiyecek ihtiyacını karşılaması noktasında Kayseri'de üretilen pastırma ve sucuk önemli bir ihtiyacı karşılamıştır.

⁵⁴⁸ Kalaç, *Kayseri'nin Ekonomik Durumu 1911*, s. 13.

⁵⁴⁹ Nuri, *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimâi Coğrafyası Kayseri Sancağı 1922*, s. 20.

⁵⁵⁰ Reşat İzbirak, *Türkiye*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1972, s. 163.

⁵⁵¹ Tuzcu, "19. Yüzyıl Başlarından 20. Yüzyılın İlk Çeyreğine Seyyahların Gözüyle ve Konsolosluk Raporlarında Kayseri'nin İktisadî Yapısı", s. 540-542.

⁵⁵² Zübeyir Kars, *Milli Mücadelede Kayseri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 110.

⁵⁵³ Vacit İmamoğlu, "20. Yüzyılın İlk Yarısında Kayseri Kenti: Fizikî Çevre ve Yaşam", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, Kayseri 2000, s. 123.

⁵⁵⁴ B.O.A, DH. İ.U.M. EK, 55-81.

⁵⁵⁵ B.O.A, DH.ŞFR,583-30.

3.1.2.1. 1923-1950 Dönemi Kayseri’de Pastırma ve Sucuk Üretimi

Milli Mücadele’nin başarıyla sonuçlanmasından sonra pastırma ve sucuk üretimi ve ticaretinde Ermenilerin yerini Müslüman-Türkler almaya başladı. Geleneksel bir imalat olan pastırmacılık Kayseri’de ticarete önde gelen ürünlerden biri olarak devam etti.⁵⁵⁶ İmalat sektörü içinde olan pastırma ve sucuk Kayseri’de Cumhuriyet’in ilk yıllarında önemli ihraç maddeleri içindeydi.⁵⁵⁷ Bu yıllarda da Türkiye’de pastırma ve sucuk imalatının en fazla yapıldığı yer Kayseriydi. Yurt içi ihtiyacını karşıladığı gibi Kayseri’den Mısır ve Balkan ülkelerine pastırma ihracı yapıldı. Kayseri’de pastırma imalatı için bu yıllarda yaklaşık olarak 25.000 büyükbaş 40.000 küçükbaş hayvan kesildi. Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi Cumhuriyet döneminde de pastırma imali için dışarıdan hayvan idhâlatı yapıldı. Kayseri vilayetinde her sene pastırma ve sucuk imalatı için gerekli büyükbaş hayvanın büyük kısmı Erzurum, Adana vilayetlerinden ve Kayseri mıntikasından tedarik edildi.⁵⁵⁸

Kayseri’de, 500.000 kıyye⁵⁵⁹ pastırma ve 80.000 kıyye sucuk imal edilmekteydi.⁵⁶⁰ 1927 senesi verilerinde 10.000 ila 18.000 pastırma imalatı için inek zebh (kesme) edilmekte kesilen ineklerden yaklaşık 650.000 kilo kadar pastırma imal edilerek bunun büyük kısmı Kayseri dışına ihraç edildi. Pastırmalık için kesilen ineklerin pastırma imalatı dışında kullanılan etlerinden yaklaşık 100.000 kilo sucuk imal edildi.⁵⁶¹ 1927 yılı Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Büyük Ticaret Salnamesi kayıtlarında, 641.030 kilo pastırma, 102.570 kilo sucuk imal edildi. Bu imalat rakamlarıyla Kayseri Türkiye’de en fazla pastırma ve sucuk imalatı yapan yerd.⁵⁶²

1928 yılında Kayseri’de pastırma imalatıyla öne çıkan şahıslar ile pastırma ticaretinin yapıldığı mahaller şunlardı:

Ethemzâde Hacı Mustafa-Hacıefendi Çarşısı’nda
İmamzâde Osman-Vezirhan

⁵⁵⁶ Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi*, VII. Cilt, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1975, s. 134.

⁵⁵⁷ 1924-1925 *Türk Ticaret Salnamesi*, s. 491.

⁵⁵⁸ Alaeddin, Kayseri Pasdırmalarının Suret-i İmalî ve Alelumum Pasdırma ve Sucuklarının Muayenesi, *Askeri Tıbb-ı Baytari Mecmuası*, Sayı: 9, Eylül 1927, s. 3.

⁵⁵⁹ 1 Kıyye = 1.282 gramdır.

⁵⁶⁰ 1925-1926 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, s. 771.

⁵⁶¹ 1927 *Türkiye Salnamesi*, s. 814-815.

⁵⁶² 1927 *Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Ticaret Salnamesi*, s. 666.

Patpatzâde Hacı Ali-Börekçiler Çarşısı
 Harputluzâde Hasa-Hacıfendi Çarşısı
 Dırazzâde Reşit-Mahkemeönü
 Dülgerzâde Bilâderler-Hacıfendi Çarşısı
 Keşzâde Osman – Hacıfendi Çarşısı
 Göncüzâde Akmet-Maarif Hanı
 Mehmet Bayzâde Ahmet- Maarif Hanı
 Narinzâde Nuh Mehmet- Hacıfendi Çarşısı
 Başağazâde Mehmet-Kiçikapı.⁵⁶³

Kayseri’de pastırma imalatı ve aynı zamanda ticaretini yapan kişiler sadece bunlar olmayıp sayı bu sayının muhtemelen üzerindeydi.

1 Haziran 1927 tarihinde Kayseri’ye trenin gelmesiyle birlikte şehrin iktisadi, kültürel ve sosyal hayatında yeni gelişmeler görüldü. Bunun yanında şehri daha modern hâle getirmek için, Kayseri Belediyesi tarafından 27 Mayıs 1927’de yapılması düşünülen elektrik, su ve mezbahane gibi yatırımların 300.000 lira olacağı, bu bedelin belediye tarafından karşılanamayacağı ortaya konularak hükümet tarafından bu yatırımlara destek yapıldı.⁵⁶⁴ Bu yatırımların yapılma düşüncesindeki nedenlerini ortaya koyacak olursak: “*Kayseri’de önemli derece de imal edilen pastırma ve sucuklar terakkiyat ve asriyeden tamamen mahrum ve şüphesiz gayr-i sıhhi hususi 20 zebh mahallen mürekkep işlikler kurulmuştu.*”⁵⁶⁵ Kayseri ekonomisinin önemli bir gelir kalemi olan pastırma ve sucuk imalatının gelişimini sağlayacak, modern ve sağlık kurallarına uygun tesisler yaparak, şehri modern bir belde hâline dönüştürme düşüncesi hâkim unsurdu.

1929 Dünya Ekonomik Buhran’ı Türk ihraç maddeleri içinde olan Kayseri pastırma ihracını da olumsuz etkiledi. Kayseri pastırmasının ihracatında Mısır, Yunanistan ve bazı Ortadoğu ülkelerinde büyük düşüşler görüldü. Yunanistan daha önceleri Türkiye’den önemli miktarda pastırma tedarikçisiydi. Kısa bir süre sonra Yunanistan’a pastırma ihracatı düştü. Bu durumun sebebi ise, 30 Ocak 1923 tarihli

⁵⁶³ 1928 Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Büyük Ticaret Salnamesi, 750.

⁵⁶⁴ B.C.A, 30.10.0-3.15.22.3.

⁵⁶⁵ Alaeddin, “Kayseri Pasdırmalarının Suret-i İmalî ve Alelumum Pasdırma ve Sucuklarının Muayenesi”, s. 3.

sözleşme ve ek protokolle Türk-Yunan Mübadele Antlaşması⁵⁶⁶ ve 1 Aralık 1926'da Etabli Antlaşması'dır.⁵⁶⁷ Bu antlaşma kapsamında, Kayseri'den giden Rumların pastırma imalatını Yunanistan'a taşımasıyla kendi ihtiyacı olan pastırma imalatı yapmaya başlamalarıyla birlikte, gün geçtikçe Yunanistan'a Türkiye'den pastırma idhâlatında azalma başladı. Mısır'a gönderilen pastırma miktarındaki düşüşün nedeni ise, Mısır'ın Kayseri'ye uzak bir mesafede olmasıydı. Sağlam bir şekilde pastırmalar ambalajlanmadığı için, varacağı istikamete varmadan bozulmakta, bu durum Mısır'a ve Orta Doğu ülkelerine yapılan ihracatın düşmesinin nedeniydi. Bu durumu, Kayseri Ticaret Odası yaptığı inceleme raporunda sunuldu.⁵⁶⁸ Pastırma imalatının ve ticaretinin Kayseri'de düşüş göstermesinin nedenlerinden biri 1929 Dünya Ekonomik Buhranı olduğu gibi, 1930 yılında Doğu vilayetlerinde ortaya çıkan hayvan hastalığı endişesi⁵⁶⁹ de pastırma üretimini ve ihracatını olumsuz olarak etkiledi.

Kasım 1930 yılında Mustafa Kemal Paşa ülkede ortaya çıkan fenalıkları ve şikâyetleri yerinde görmek için yurt gezilerine çıkmıştır. Bu gezinin ilk durağı Kayseri'ydі. Kayseri'nin bu dönemde önemli sorunlarından biri, pastırma imalatının düşmesiydi. Doğu Anadolu'dan gelen hayvanların sığır vebası olmasından dolayı şehre girmesinin yasaklanması, pastırma üretimine büyük darbe vurdu.⁵⁷⁰ Bu sıkıntıyı Kayseri halkı Mustafa Kemal Paşa'ya arz edip gerekli önlemlerin alınması istedi. Sığır vebası Kayseri, Sivas ve Erzurum'da uzun süre devam etti. Bu durum Kayseri pastırma üretimini derinden etkiledi.⁵⁷¹ Ayrıca Kayseri'de pastırma üretimi tek başına bu durumdan olumsuz olarak etkilenmedi, Erzurum ve havalisinden de Kayseri'ye sevk edilen hayvan sayısında da büyük düşüşler yaşandı. Erzurum'da büyükbaş hayvan üreticileri de olumsuz olarak etkilendi.⁵⁷² Bu problemlerin yaşanmasına rağmen Kayseri pastırma ve sucuk üretiminde önemli bir merkez konumundaydı. Üretilen pastırma ve sucuklar Kayseri'de önemli ticaret kalemlerinden biriydi.

⁵⁶⁶ *Düstur*, 3.Tertip, Cilt 14, s. 205-206.

⁵⁶⁷ İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983, s. 659.

⁵⁶⁸ *Cumhuriyet*, 04. 10. 1930.

⁵⁶⁹ B.C.A, 30.10.0-2.9.29.2.

⁵⁷⁰ Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay*, s. 38.

⁵⁷¹ *Cumhuriyet*, 28. 02. 1931.

⁵⁷² Murat Küçükuğurlu, *Erzurum Belediyesi Tarihi, Osmanlı'dan Cumhuriyete 1866-1930*, Dergah Yayınları, İstanbul 2008, s. 423.

Kayseri imalat ekonomisinde önemli bir yeri olan pastırma ve sucuğun 1933 ile 1937 yılları arasında üretim miktarı ve bu ürünlerden elde edilen geliri aşağıda tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3.4. 1933-1937 Yılları Arasında Kayseri’de Pastırma ve Sucuk İhracatı⁵⁷³

	1933		1934		1935		1936		1937	
	Miktarı	Kıymeti	Miktarı	Kıymeti	Miktarı	Kıymeti	Miktarı	Kıymeti	Miktarı	Kıymeti
	Kilo	Lira	Kilo	Lira	Kilo	Lira	Kilo	Lira	Kilo	Lira
Pastırma	1150030	575000	479760	220279	640000	320000	244118	151534	700000	350000
Sucuk	450000	135000	70638	27672	26575	22630	58327	22892	45350	13605

Tablo 3.4’ten anlaşılabacağı üzere, 1933-1937 yılları arasında pastırma ve sucuk imalatı Kayseri için önemli bir gelir kapısıydı. Kayseri İktisat Müdürü 10 Mart 1934’te Cumhuriyet Gazetesi’ne verdiği mülakatta, 1933 yılında 20.000 inek kesilerek imal edilen pastırmalar İstanbul, Ankara, Mersin ve Samsuna sevk edildi.⁵⁷⁴

Kayseri’de imal edilen pastırma ve sucukların, daha kaliteli olması ve iç ve dış piyasa ile rekabet edebilmesi adına, Kayseri Şarbaylığı 1937 yılında Kayseri’de mezbaha ve pastırma imalatı yeri yapımı projesi yarışması planladı. Yapılacak yarışmada en iyi olan proje uygulamaya alınarak mezbaha yapım nizamnamesine uygun biçimde, senenin yalnız üç ayında 20.000 büyükbaş hayvanın ve 40.000 küçükbaş hayvanın uygun koşullarda kesilebilecek bir mezbahane ve pastırma imalathanesi yapılması kararlaştırıldı.⁵⁷⁵ Lakin bu düşünce icraata geçmemiştir. Mezbahane inşa edilmeyip sağlıklı koşullarda pastırma ve sucuk imal edilmediği için, Kayseri’de pastırma imalatı 1937 yılında Sağlık Bakanlığınca durduruldu. Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam: “*Kayseri’de hayvanlar gayri sıhhi şerait altında kesilmekte ve bu pastırmalar da bu suretle kesilen hayvanların etiyle imal edilmektedir. Bir mezbaha tesisleriyle hayvanların kesilmesi ve pastırma imalatı işinin bir zapt ve rapt alınmasını beş seneden beri Kayseri Belediyesi’ne tebliğ etmiştim. Yapmadılar, bittabi menettik.*”⁵⁷⁶ Diyerek pastırma imalatının Kayseri’de neden durdurulduğunun gerekçesini de ortaya koydu. Sağlık Bakanlığının bu uygulamasının ardından Kayseri Belediyesi bir dizi önlemler aldı. Kayseri Belediyesi, pastırma imalatı ihraç kalemlerinden biri olduğu için, Sağlık Bakanlığı tarafından üretimin durdurulmasının şehir ekonomisine zarar vereceği

⁵⁷³ Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938, s. 127.

⁵⁷⁴ Cumhuriyet, 10. 03. 1934.

⁵⁷⁵ Cumhuriyet, 30. 04. 1937.

⁵⁷⁶ Cumhuriyet, 22. 09. 1937.

gerekçesiyle bu kararın geri çekilmesini Başbakanlıktan rica etti.⁵⁷⁷ Kayseri’de imal edilen pastırma ve sucukları Kayseri Belediyesi denetime almaya başladı ve belediye tarafından piyasaya sürüldü.⁵⁷⁸ Kayseri’de pastırma imalatında yaşanan bu olumsuz durum, Sağlık Bakanlığını harekete geçirmiş, gıda maddelerinin imalata hazırlanmasıyla ilgili bir nizamname düzenlenmiş, ülke genelinde bu nizamname uygulamaya konuldu.⁵⁷⁹ Kayseri’de Sağlık Bakanlığınca ortaya konulan bu durum ülke genelinde de uygulanmaya başlaması sağlıklı ve hijyenli gıda algısının oluşturulmasında önemli bir adımdı.

Sağlık Bakanlığınca Kayseri’de pastırma imalatının durdurulması pastırma imalat sektörünü ve irtibatı olan sektörleri olumsuz etkiledi. Kayseri pastırma imalatçıları ve Kayseri’ye hayvan sevkiyatı yapan iller bu durumdan muzdarip oldu. Zira pastırma ve sucuk imalatı şehir ve ülke için önemli gelir getiren üretim kalemleri arasındaydı. 20.000 büyükbaş hayvanın kesiminden elde edilen ürünlerden yaklaşık 1.280.000 lira gelir elde edildi.⁵⁸⁰ Kayseri belediyesi pastırmadan elde edilen geliri kaybetmemek için, günün koşullarına göre ve Sağlık Bakanlığının talimatnamesine uygun olarak 200.000 liraya mal olacak ve Bayındırlık Bakanlığınca tasdik edilen bir mezbahane ve pastırma imalatı tesisi yapmaya karar verildi.⁵⁸¹ Bu işe Belediye bütçesinden 200.000 lira ayrıldı.⁵⁸² Sağlık Bakanlığı, bu vaatlerden sonra Kayseri’de pastırma imalatına bir seneliğine müsaade etti. Pastırma üreticilerin ve halkın büyük katılımıyla modern bir mezbahanenin temeli Kayseri Belediyesi Reisi Vekili Faik Seler ve Vali Şefik Soyer tarafından 20 Haziran 1939 yılında atıldı.⁵⁸³ Kayseri pastırma imalatçıları bu mezbahanenin bir an bitirilmesi için Kayseri valiliğine yoğun bir baskı yapıldı.⁵⁸⁴

Bu mezbahaneyi inşa etme gerekçeleri arasında, sağlıklı ve modern bir alanda pastırma imalatı yapmak, Kayseri pastırmasının piyasada daha fazla rekabet etmesini sağlamak, eskiden olduğu gibi büyük gelirler elde etmek düşünceleriydi. Bir süre sonra

⁵⁷⁷ *Cumhuriyet*, 09. 10. 1937.

⁵⁷⁸ *Cumhuriyet*, 07. 11. 1937.

⁵⁷⁹ *Cumhuriyet*, 18. 04. 1938.

⁵⁸⁰ *Cumhuriyet*, 04. 10. 1937.

⁵⁸¹ *Cumhuriyet*, 13. 08. 1938.

⁵⁸² *Kayseri Vilayet Gazetesi*, 31. 05. 1937.

⁵⁸³ *Cumhuriyet*, 21. 06. 1939.

⁵⁸⁴ *Aydın Tarihi*, 1939, s. 68-69, s. 13.

temeli atılan mezbahane, 1943 yılı başında faaliyete başladı.⁵⁸⁵ Faaliyete başlayan mezbahanenin yanına Kayseri içindeki pastırma imalathaneleri için özel imalathaneler yapılarak pastırma imalatçıları buraya yerleştirildi.⁵⁸⁶ Bugünkü Kayseri Melikgazi Belediyesi'nin eski mahallelerindeki evlerde dağınık ve sıhhi kontrolden uzak gayri muntazam bir hâlde faaliyet gösteren pastırma ve sucuk imalathaneleri, 1945 yılında Kayseri Belediyesi'nin zorlaması ve muntazam bir mezbahane açması, Kayseri Karpuzatan mevkiine taşınmasıyla daha uygun koşullarda üretim yapmaya başladılar. Bu tarihte toplam 18 imalathane işler durumdaydı.⁵⁸⁷ Bugün Türkiye'nin en modern pastırma ve sucuk imalat yeri olarak Karpuzatan'da faaliyette bulunmaktadır. Bu tesisi pastırma üretimi sektöründe Dünya'nında en büyük merkezlerinden biridir.

Kayseri'ye yapılan bu mezbahane Kayseri Belediyesi'ne yıllık ortalama 180.000 lira gelir getirmeye başladı.⁵⁸⁸ Yatırımların yapılmasıyla birlikte Kayserinin en önemli ihraç maddelerinden biri olarak pastırma, ekonominin yeniden canlanmasında önemli bir rol aldı.⁵⁸⁹

Kayseri'de bu dönemde modern bir mezbahane kurmanın yanında pastırma imalat sektörünün etkinliğini artırmak için kooperatifleşmeye gidildi. Pastırma üreticilerinin bir kooperatifi olmadığı için, imalatında ve imal edilen ürünlerin ambalajlanmasında büyük sıkıntılar olduğu kabul edildi. Kayseri'de pastırma imalatı gerçekleştiren pastırmacılar, imalatlarının daha kaliteli ve sağlıklı olması, piyasada daha fazla rekabet edebilmeleri ve pastırmacılıkla ilgili problemleri çözerek modern üretim yöntemleri kullanmalarını sağlamak için, Kayseri Pastırmacılar Kooperatifi kurulması kararı 17 Ağustos 1939 yılında alınmıştır.⁵⁹⁰

II. Dünya Savaş koşullarında Kayseri'de pastırma ve sucuk üretimi düşmüş olsa da üretim faaliyeti devam etti. Savaş sonrası Kayseri'de pastırma ve sucuk üretimi arttı. Şefik Türker, pastırmalık için yıllık 30.000 büyükbaş hayvan kesildiği bilgisini vermekle birlikte, özel olarak halkın kendi imal edeceği pastırma ve sucuk kesimi bu sayıya dâhil değildi.⁵⁹¹ Kayseri'de pastırmalık olarak kesilen büyükbaş hayvanlar,

⁵⁸⁵ *Kayseri Vilayet Gazetesi*, 04. 01. 1943.

⁵⁸⁶ *Kayseri Vilayet Gazetesi*, 12. 04. 1943.

⁵⁸⁷ Mustafa Özdemir, *Kayseri'de Pastırmacılık*, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 1994, s. 5.

⁵⁸⁸ Cahit Beğenc, *Kayseri*, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, Ankara 1950, s. 110.

⁵⁸⁹ Osman Yalcın, *Vilayetlerimiz Serisi*, 4. Cilt, Özyürek Yayınevi 1971, s. 14.

⁵⁹⁰ *Cumhuriyet*, 18. 08. 1939.

⁵⁹¹ Şefik Türker, *Kayseri Takvimi*, Sümer Basımevi, Kayseri 1943, s. 35.

genellikle eskiden olduğu gibi Erzurum, Kars, Karaköse, Seyhan ve Yozgat'tan tedarik edildi.⁵⁹² Sadece dışarıdan büyükbaş hayvan idhâl edilmiyordu. Kayseri kazası olan Develi'den önemli miktarda büyükbaş hayvan tedarik edilmekteydi. Bu durum Develi'de büyükbaş hayvancılığın gelişimine müsbet katkı sağladı.⁵⁹³ Pastırma, Kayseri ekonomisinde olumlu etkiye sahip olduğu gibi bu şehirlerin ekonomisine müsbet etkiler yaptı. 1949'da pastırma imalatı için 21.935 inek kesildi.⁵⁹⁴ 1947 yılında Kayseri Ticaret Odası bir bildiri yayınlayarak sağlık koşullarına uygun imalathanelerde pastırma üretilmesini, odanın izni ve mührü olmadan piyasaya pastırma ve sucuk sürülemeyeceğini bildirdi.⁵⁹⁵ Odanın böyle bir denetime girmesi pastırma ve sucuk üretiminde sağlık koşullarına uyarak iç ve dış pazarlarda daha fazla etkin hale gelmekti.

Pastırma ve sucuk imalatının bir sanayi koluna dönüşmüş olmasının Kayseri'de büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığın gelişmesine büyük etkisi oldu.⁵⁹⁶ Kayseri'de 1929 ile 1950 arasında vergiye tabi olan büyükbaş hayvanların sayısı aşağıda tabloda verilmiştir.

⁵⁹² B.C.A, 30.0.0-83.543.14.1.

⁵⁹³ Özdoğan, *Kayseri Tarihi*, s. 41.

⁵⁹⁴ *Cumhuriyet*, 19. 02. 1949.

⁵⁹⁵ *Cumhuriyet*, 17. 09. 1947.

⁵⁹⁶ *1973 Kayseri İl Yılığ*, Ayyıldız Matbaası 1973, s. 206.

Tablo 3.5. 1929-1950 Yılları Arasında Kayseri Vergiye Tabi Büyükbaş Hayvan Sayısı⁵⁹⁷

Yıllar	Sığır	Manda	Genel Toplam
1929	88.227	4.769	92.996
1930	84.756	4.944	89.700
1931	89.662	5.296	94.958
1932	96.162	5.786	101.948
1933	88.721	5.692	94.413
1934	94.359	5.780	100.139
1935	96.325	5.956	102.281
1936	101.723	6.753	108.476
1937	193.272	7.427	200.699
1938	122.392	8.149	130.541
1939	126.671	8.851	135.522
1940	158.280	10.870	169.150
1941	168.777	11.100	179.877
1942	172.180	10.610	182.790
1943	145.720	9.832	155.552
1944	129.056	8.224	137.280
1945	129.218	7.834	137.052
1946	130.562	7.565	138.127
1947	143.509	7.949	151.458
1948	150.859	8.467	159.326
1949	157.742	8.637	166.379
1950	139.793	7.789	147.582

Tablo 3.5'e bakıldığı zaman, coğrafi ve iklim olarak büyükbaş hayvancılığın yapılmasına uygun bir merkez olmamasına rağmen, Kayseri'de önemli derecede büyükbaş hayvan yetiştirilmiştir. Bunun sebebi, ilde pastırma ve sucuk imalatının yanı sıra önemli derecede deri işlemeciliğın de yapılması büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliğini ve ticaretini artırdı.

Kayseri'de faaliyette bulunan mezbahanelerde kesilen büyükbaş hayvan miktarı aşağıda tabloda verilmiştir.

Tablo 3.6. 1940-1944 Yılları Arasında Kayseri Mezbahalarında Kesilen Büyükbaş Hayvan Sayısı⁵⁹⁸

Yıllar	Sığır	Dana	Manda	Genel Toplam
1940	3.600	94	188	3.882
1941	29.167	65	510	29.742
1942	30.892	42	323	30.365
1943	20.890	2	397	21.289
1944	25.714	---	383	25.557

⁵⁹⁷ Tablonun oluşturulmasında kullanılan veriler şu kaynaklardan istifade edilerek yapılmıştır: *Hayvanlar İstatistiği 1929-1937*, Recep Matbaası, Ankara 1938, s. 48; *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, 11. Cilt, Hüsnü Tabiat Basımevi İstanbul 1940, s. 225; *İstatistik Yıllığı 1942-1945*, 15. Cilt, Hüsnü Tabiat Basımevi İstanbul 1945, s. 271; *Hayvanlar ve Hayvan Ürünleri İstatistiği 1945-1950*, Ankara Basımevi ve Ciltevi, Ankara 1952, s. 62.

⁵⁹⁸ *Hayvan Ürünleri İstatistiği 1929-1944*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Pulhan Matbaası, 1946, s. 36.

Kayseri’de kesilen büyükbaş hayvanların büyük bir kısmı pastırma ve sucuk imalatı için kesilen hayvanlar olup bu kesilen hayvanların dışında kaydı yapılamayan özel kesimler de vardı. İl ve ilçe merkezlerindeki mezbahalarda kesilen hayvanlar sıhhi muayeneye ve belediye resmine tâbi olduklarından belediye ve hususi muhasebelerin kontrolleri altında kayıt edilirdi. Veteriner Müdürleri, bu kayıtlara göre her sene kesilen hayvanların cins itibarıyla miktarlarını Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü’ne bildirilmiştir.

Kayseri ekonomisinin önemli girdilerinden biride hayvancılıktır. Kayseri’de 1929 ile 1950 yılları arasında vergilendirilmiş küçükbaş hayvan sayısı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3.7. 1929-1950 Kayseri’de Vergiye Tabi Küçük Baş Hayvan Sayısı⁵⁹⁹

Yıllar	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi	Genel Toplam
1929	230.680	83.336	10.293	324.309
1930	247.921	92.351	11.949	352.221
1931	304.159	106.969	13.740	424.868
1932	317.721	104.204	17.070	438.995
1933	257.879	112.653	15.602	364.615
1934	343.211	112.653	16.095	471.959
1935	400.619	116.891	20.189	537.699
1936	421.695	125.787	24.506	571.988
1937	473.746	125.388	24.467	623.601
1938	463.127	116.804	17.077	597.008
1939	441.574	116.194	12.467	570.235
1940	454.568	118.719	10.341	583.628
1941	470.630	116.310	10.982	596.912
1942	369.665	118.882	11.228	499.775
1943	317.283	108.756	10.320	425.359
1944	337.125	112.484	9.496	458.105
1945	394.825	137.107	12.469	544.401
1946	411.299	146.222	13.276	570.797
1947	429.652	167.630	13.769	611.101
1948	442.434	173.324	13.001	628.759
1949	419.878	163.018	10.346	593.242
1950	377.415	156.622	10.369	544.406

Tablo 3.7’deki verilerden anlaşılacağı üzere, Kayseri küçükbaş hayvan yetiştiriciliği bakımından önemli Anadolu şehirlerinden biriydi. Bu durumun nedenleri

⁵⁹⁹ Tablonun oluşturulmasında kullanılan veriler şu kaynaklardan istifade edilerek yapılmıştır: *Hayvanlar İstatistiği 1929-1937*, Recep Matbaası, Ankara 1938, s. 48; *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, 11. Cilt, Hüsnü Tabiat Basımevi İstanbul 1940, s. 225; *İstatistik Yıllığı 1942-1945*, 15. Cilt, Hüsnü Tabiat Basımevi İstanbul 1945, s. 271; *Hayvanlar ve Hayvan Ürünleri İstatistiği 1945-1950*, Ankara Basımevi ve Ciltevi, Ankara 1952, s. 62.

ortaya konulacak olursa, Kayseri geleneksel imalat üretimlerinden olan pastırma ve sucuk imalatının yoğun bir şekilde yapılıyor olmasıydı. Pastırma ve sucuk imalatı için dışarıdan önemli derecede canlı hayvan idhâli yapılıyordu.

Kayseri’de küçükbaş hayvan yetiştiriciliğinin gelişmesinin diğer bir sebebi ise, Bünyan Halı İplik Fabrikasının faaliyete geçmesiyle birlikte, Kayseri’de yetiştirilen küçükbaş hayvanların yapağına (yün) büyük miktarda ihtiyaç duyarak, fabrika tarafından yün alımının başlatılmasıydı. Diğer bir sebebi ise, Kayseri’de yoğun bir şekilde dokuma imalatının olması böylece dokuma imalatçıların bol miktarda yapağıya ihtiyaç duymaları Kayseri’de küçükbaş hayvan sayısını etkiledi. Kayseri’de küçükbaş hayvan yetiştiriciliğini etkileyen etmenler arasında arz talep dengesi dışında Kayseri’nin dağlık bir coğrafyaya sahip olması hayvancılık sektöründe küçükbaş hayvancılığın gelişimine etki etti.⁶⁰⁰

Tablo 3.7’te 1941 ile 1946 yılları arasında küçükbaş hayvan sayılarında düşüş görülmüştür. Bu düşüşün ana nedenlerinden biri II. Dünya Savaşı koşullarından dolayı iç ve dış piyasanın daralması gösterilebilir.

Pastırmacılık imalatını Ermeniler ve Türkler bir arada yapıyorlardı. 1 Temmuz 2013 tarihinde Karpuzatan Pastırmacılar Üretim Sitesi’nde, İmamoğulları Pastırma Sucuk imalathanesinde Mustafa İmamoğlu’yla yapılan mülakatta, İmaoğlu; pastırma ve sucuk üretiminin Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde Kayseri için önemli bir imalat sektörü olduğunu, aynı zamanda bu imalat sektöründen elde edilen birikimlerin özellikle 1950 yılından sonraki yatırımlarda önemli bir yere sahip olduğunu ifade etti. İmamoğlu yine bu mülakatta, dedeleri Osman İmamoğlu’nun pastırma imalatında Kayseri’de önemli imalatçılardan olduğunu dile getirerek, Kayseri’de pastırma imalatının Kayseri’nin gelişim kat etmesinde Türkler ve Ermeni asıllı vatandaşların önemli katkılar sunduğunu sözlerine taşıdı. Kayseri’de Cumhuriyet’in ilk yıllarında birçok Ermeni asıllı vatandaşın pastırma imalatı yaptığını belirtti.⁶⁰¹ Bu bilgi desteklenecek olunursa, 1938 Kayseri Ticaret Odası kayıtlarında pastırma tüccarları arasında Aleksî Oğlu Kapris ve Pastırmacı Oğlu Avadis’in Selaldı Mahallesi’nde pastırma imalatı ve ticaretini yaptıkları kaydedilmiştir. Bu listenin içinde bulunan Türk asıllı pastırma üreticileri ise, Osman ve

⁶⁰⁰ Besim Darkot, *Türkiye Coğrafyası*, Kaanat Yayınları, İstanbul 1967, s. 163.

⁶⁰¹ 1 Temmuz 2013 tarihinde Karpuzatan Pastırmacılar Üretim Sitesi’nde, İmamoğulları Pastırma Sucuk imalathanesinde Mustafa İmamoğlu’yla yapılan mülakat.

Cemal kardeşler (İmamoğlu)'di.⁶⁰² Kayseri'de bu dönemde pastırma imalatında bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Türkler ve Ermeniler önemli bir yere sahipti.

3.1.3. Kayseri'de Dericiliğin Tarihçesi

Türkler, Orta Asya'dan itibaren ekonomik temelleri tarım ve hayvancılığa dayandığından hayvandan elde edilen her türlü mamulü işleyerek, ekonomik değere çevirebilme yeteneğine sahip bir millettir. Hayvanlardan elde edilen ürünlerden biri de deridir. Deri, Orta Asya Türklerinin hayatında önemli bir yere sahipti.⁶⁰³ Türkler, Orta Asya'dan dericilik alanındaki bilgi birikimini ve alt yapısını Anadolu'ya da taşıdı. Anadolu Selçukluları devrinde ilk sanat kurumu olan "Ahilik Teşkilatı" kuruldu. Bu örgütlenmenin kurucusu, Ahi Evrandı. Anadolu'da dericilik alanında en parlak dönem Ahilik Kurumu içerisinde gelişti.⁶⁰⁴ Ahilik, Anadolu Selçukluları döneminde Ahi Evren tarafından kurulan ve etkisini XVIII. yüzyıla kadar devam ettiren bir kurumdur.⁶⁰⁵ Ahilik; esnaf ve sanatkârlar arasında meslekî ve ahlaki bir örgüt şeklinde teşkilatlanarak üretim alanlardaki faaliyetleri kontrol altına almaya başladı.⁶⁰⁶ Ahilik teşkilatı ilk Kayseri, Konya, Denizli ve Kırşehir gibi şehirlerde faaliyete geçmesinin yanında, bütün Anadolu'ya yayıldı.⁶⁰⁷ Ahi Evren'in ilk defa Kayseri'ye gelip yerleştiği ve ilk sanayi sitesini de burada kurdu.⁶⁰⁸ Kurulan bu sanayi sitesi Kayseri'de dericilik işlemesi üzerineydi.⁶⁰⁹ Dericiler sanayisi kurularak modern anlamda esnaf teşkilatlarının temelleri de atıldı. Aynı zamanda burada derici esnaf teşkilatlanmasının olması, Kayseri şehrinin önemli miktarda deri üretimi yaptığının bir göstergesiydi.

Dericiliğin işlendiği yerlere debbağhane denir. Anadolu Selçuklu'dan Osmanlı Devleti'ne intikal eden deri üretimi Kayseri'de önemli üretim faaliyet alanlarından biri olarak devam etti. Bu sektörün Kayseri'de faaliyet göstermesiyle, aynı zamanda buna

⁶⁰² *Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938*, s. 42-43.

⁶⁰³ Bahaddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş* 5, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi, Ankara 1991, s. 101.

⁶⁰⁴ Zeki Tekin, "Osmanlı Debbağhanelerinde Kullanılan Aletler ve Dericilik Tabirleri", *İlim ve Sanat Dergisi*, 37, 1993, 51-56.

⁶⁰⁵ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1981, s. 3.

⁶⁰⁶ Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, s. 52.

⁶⁰⁷ Ziya Kazıcı, "Ahilik", *DİA*, I, İstanbul 1989, s. 541.

⁶⁰⁸ Mikâil Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, Damla Matbaacılık, Konya 1991, s. 82.

⁶⁰⁹ Ahi Evren, *Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, (Çev. Mikail Bayram), Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995, s.18; Mikail Bayram, "Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2001. s. 10.

paralel olarak hayvancılık da gelişme gösterdi. Evliya Çelebi, Kayseri'ye 1649 yılındaki seyahati sırasında deri üretiminin ne kadar kaliteli yapıldığını ortaya koyması noktasında seyahatnamesinde şunları söyler: “*Dağlarda mazusu gayet çok olduğundan debbağları anınla geçi derisini işlerler. Öyle bir sarı sahtiyanı olur ki güya altun sarısıdır...*”⁶¹⁰ Kayseri’de üretim faaliyeti sürdüren dericiler çarşısı olması, aynı zamanda Kayseri tapu tahrir defterlerinde Debbağhane Mahallesi adıyla kayıtlı bir mahalle vardı.⁶¹¹ 1834 yılı Kayseri Temettuat Defterleri’ne göre Kayseri’de zanaatkârlar arasında debbağlar kayıt altına alınmıştır.⁶¹² Dericilik sektöründe önemli bir yer teşkil ettiğinden bu alanda Kayseri’den ihraç olunan maddelerin başında koyun, keçi, oğlak, kuzu, manda ve sığır derisi ile işlenmiş kürk, av derisi, meşin, sahtiyan ve bağırsak yer aldı.⁶¹³ Bunun yanında Kayseri’de debbağhanelerde işlenmiş sahtiyan, İstanbul’daki Beykoz Debbağhanesi’ne sevk edilmekteydi. Beykoz Debbağhanesi, bu dönem Asâkir-i Hâssa-i Hazret-i Şâhâne Ordû-yi Hümâyûnu Meclis Nezâretince idare olunmakta, bu debbağhanenin ordunun ve İstanbul halkının ayakkabı, pabuç ve çizme ihtiyacına cevap verebilmek için yüklü bir üretim yapıyordu.⁶¹⁴ Bu üretimi yapabilmesi için aynı oranda deri ve işlenmiş deri ihtiyacını Kayseri’den karşılamış olması, Kayseri için önemli bir ticari meta olarak XIX. yüzyıl başlarında değerini korudu. Tanzimat döneminde Avrupa’da sanayi alanında gelişmelerden Osmanlı Devleti nasibini almadığı için ve gümrük politikalarının etkisiyle birçok sektörlerde geriledi. Kayseri dericilik sektörü bu durumdan olumsuz etkilendi. Osmanlı Devleti’nde yerli sanayi üretiminin gerilemeye başlaması üzerine, yerli sanayiye korumak ve yeni sanayi kolları oluşturmak için adımlar atıldı. Bu adımlar arasında, ticaret ve sanayi odalarının kuruluşu arasındaki geçiş sürecinde, Islah-ı Sanayi Komisyonu kuruldu.⁶¹⁵ Islah-ı Sanayi Komisyonu’nun kuruluş gerekçesi, “*İstanbul Sanayicilerinin uzun süreden beri kaldıkları çöküntüyü önlemek ve kalkınmalarını sağladıktan sonra, uygulanan tedbirleri öteki bölgelerine*

⁶¹⁰ Evliya Çelebi Seyahatnamesi III, A. Cevdet Tab’ı, İstanbul 1314, s.182, 184.

⁶¹¹ Çayırdağ, *Kayseri Tarihi Araştırmaları*, s. 212.

⁶¹² İsmet Demir, *Kayseri Temettuat Defteri (H.1250/ M. 1834 Tarihli)*, Cilt: I, Kayseri Ticaret Odası, Kayseri 1998, s. 25.

⁶¹³ Metin Hülagü, “Kayseri’de Saytiyen Üretimi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13 Yıl, Kayseri 2002, ss. 1-18.

⁶¹⁴ Hülagü, “Kayseri’de Saytiyen Üretimi”, s. 1-18.

⁶¹⁵ Abdullah Martal, “Osmanlı Sanayileşme Çabaları (XIX. Yüzyıl)”. *Osmanlı*. III, Ankara 2002: Yeni Türkiye Yayınları, s. 282.

götürmek” olarak ortaya konuldu.⁶¹⁶ Komisyon ilerleyen zamanlarda sadece İstanbul’la sınırlı kalmayıp Kayseri’de dericilik sanayinin gerilemesinin önüne geçmek için şirketleşmesini sağlamak adına faaliyetlerde bulundu.⁶¹⁷ Osmanlı Devleti iktisadi kalkınmayı sadece başkent ve öne çıkan şehirlerle sınırlı tutmayıp, Anadolu’nun üretim yapan önemli şehirlerine de taşımayı hedefledi. İktisadi politikalarını taşraya taşıma düşüncesi, ekonomik politikası alanında zihniyetin değişimini de ortaya koyuldu. Bu politika, Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemleri’nde de sürdürüldü. Genel olarak XIX. yüzyılda Kayseri’de dericilik çok gelişmiş olsa da yüksek kalitede işlenmiş Marsilya derisi Osmanlı iç piyasasını ele geçirmiştir.⁶¹⁸ Kayseri dericilik sektörü rekabet edemez duruma geldi. Bunun sonucunda işlenmiş deri yerine Kayseri ham deri tedarik noktasında önemini korudu. Deri mamullerinin pazarlarda rekabet edebilmesi için bir dizi çalışma yapıldı. 1899’da Kayseri’de dericiliğin modern anlamda yapılması ve dış ticarete rekabet edebilmesi için Kayseri’den İstanbul’daki askeri debbağhaneye yetiştirilmesi için öğrenci gönderilmesi gündeme geldi.⁶¹⁹ Bu durumun altında, Kayseri gibi deri üretiminde büyük bir potansiyele sahip bir merkezin daha fazla bu iş kolundan verim almak düşüncesi hâkimdi. Bu çalışmalara ilaveten, 21 Ocak 1900 ve 30 Ocak 1903’te Kayseri’de debağat imalatını geliştirilmesi için asri teknik ve edevattan yararlanılması için bir Osmanlı Anonim Şirketi kurulması teşebbüslerine gidildi.⁶²⁰ Adı geçen şirketin sermayesinin 3.000 Osmanlı Lirası olarak hesaplandı. Kayseri merkez olmak üzere, Kayseri’de deri fabrikası kurmak, derileri imal etmek ve bu sanata usta yetiştirmek için Kayseri Debağat Osmanlı Anonim Şirketi nizamnamesi yayımlandı. Osmanlı Anonim Şirketinin kurulma gerekçesinde, Kayseri’de senevî 200.000 deri işlenmekte olup dericilikten hak ettiği ticari değeri alınması için bir şirket kurulması belirtildi.⁶²¹

Kayseri Osmanlı Anonim Şirketi, Kayseri Ticaret Odası Reisi Kutlu Şeyh İbrahim Bey, Kayseri Ticaret Odası azalarından, Hüseyinzâde Mustafa Efendi, Avarıl oğlu Yorgi Efendi, Kasarcıyan Hacı Nazar Ağa, Kotrakçıyan Kirkor Efendi, Kayseri

⁶¹⁶ Adnan Giz, “İslahî Sanayi Komisyonu”, *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, 33, Sayı: 17, İstanbul 1967, s. 16-19.

⁶¹⁷ Önsoy, *Osmanlı sanayii ve Sanayileşme Politikası*, s. 106.

⁶¹⁸ Tuzcu, “19. Yüzyıl Başlarından 20.Yüzyılın İlk Çeyreğine Seyyahların Gözüyle ve Konsolosluk Raporlarında Kayseri’nin İktisadî Yapısı”, s. 548.

⁶¹⁹ B.O.A, DH.MKT. 2217-3.

⁶²⁰ B.O.A, ŞD. 1219-17; ŞD. 2311-45.

⁶²¹ B.O.A, ŞD. 1219-17.

tüccarlarından Kozluyan Artin Efendi ve Halacıyan Hacı Mıgriç Efendi tarafından Kayseri’de dericilik faaliyetini sürdürmek için kuruldu.⁶²²

Kayseri Osmanlı Anonim Şirket kurucularına bakıldığı zaman Kayseri’de milli ekonomide Türk unsurunun önemli bir yer işgal etmediği, gayri müslim unsurların öne çıktığı görüldü.⁶²³ Bu tablo II. Meşrutiyet’in ilanı ile Kayseri’de değişmeye başladı.

XX. yüzyılın başlarından itibaren ordunun ve halkın çeşitli alanlarda kullanmak üzere ham deri ihtiyacının büyük bir miktarını Kayseri derici esnafı karşılamaktaydı.⁶²⁴ 1907 yılında Kayseri’de 17.000 içeriden tedarik edilen, 3.000 dışarıdan tedarik edilen olmak üzere toplamda 20.000 inek derisi işlendi. Bu derilerin 14.000’i ihraç edildi, Derilerin 4.000’i Kayseri’de sarf edildi. 70.000 küçükbaş hayvan derisi işlenmiş olup bunun 35.000’i ihraç edildi. Bu derilerin yanı sıra 54.350 av hayvanı derisinin işlenmesi önemli bir yer teşkil ediyordu.⁶²⁵ 1911 yılında Kayseri’de ortalama 100.000 muhtelif hayvan derisi elde edildi. Bu üründen yaklaşık olarak 29.400 Osmanlı Lirası gelir sağlandı.⁶²⁶ Bu dönemlerde deri imali Kayseri için önemli bir sektördü.

XX. yüzyıl başlarında Kayseri’den derilerin işlenmeden Avrupa pazarlarına gönderilmesi ve geri işlenmiş ürün olarak alınması büyük ekonomik kayıplara neden oluyordu. Ahmet Kalaç, bu durumu tersine çevirmek için çağın gerisinde olmayan modern yöntemlerle işleyen debbağhaneler kurarak, Avrupa deri ürünlerine talebin azalacağını ve yerli üretim yapılarak hem devletin hem de Kayseri şehrinin ekonomik olarak kazançlı çıkacağını belirtti.⁶²⁷

I. Dünya Savaşı sırasında Kayseri derici esnafı üzerine düşen görevi yerine getirdi. Savaş yıllarında ordunun deri ihtiyacını karşılayan şehirler arasında Kayseri yerini aldı.⁶²⁸ Savaş yıllarında Kayseri deri imalatçıları ve tüccarlarına deri ihracatı yasaklanarak derilerin Üçüncü Ordu’nun kullanımına verilmesi emri verildi.⁶²⁹

⁶²² B.O.A, ŞD. 1219-17.

⁶²³ B.O.A, ŞD. 1219-17.

⁶²⁴ B.O.A, BEO. 2425-181841.

⁶²⁵ 1325 Ankara Vilayeti Salname-i Resmisi, s. 212.

⁶²⁶ Kalaç, *Kayseri’nin Ekonomik Durumu 1911*, s. 30-31.

⁶²⁷ Kalaç, *Kayseri’nin Ekonomik Durumu 1911*, s. 32.

⁶²⁸ B.O.A, DH.ŞFR. 54-257.

⁶²⁹ B.O.A, DH.ŞFR. 538-41.

3.1.3.1. 1923-1950 Dönemi Kayseri’de Dericilik

Kayseri’nin ekonomik gelişmesi, I. Dünya Savaşı’nı müteakiben Milli Mücadele döneminde yavaşlamış olsa da askeri ve stratejik bir mevkide olduğundan, bu dönemlerde ordunun ve halkın ihtiyaçlarını karşılaması noktasında çok önemli görevler üstlendi.⁶³⁰ Kayseri’de dericilik oldukça gelişmişti. Dericilik geleneksel yöntemlerle yapılıyorsa da mamul yerli deriler ve köseleler, hem Kayseri’nin ihtiyacını karşılıyor hem de komşu liva ve vilayetlere sevk ediliyordu.⁶³¹

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Kayseri’de geleneksel imalat kolları yeniden canlanmaya başladı. Bu imalat kollarından biri de dericilik oldu. Cumhuriyet döneminde Kayseri hâlâ deri üretiminin ve ticaretinin yapıldığı önemli bir yer olarak kendine yer buldu.⁶³²

Kayseri’de Cumhuriyet’in ilanın ilk yıllarında ihraç ürünleri arasında debbağat edilmiş kürk, av derisi, meşin ve sahtiyan gibi deri mamullerinden oluşuyordu.⁶³³ 1924 yılında derilerin ilk işlendiği yer olan iki debbağhane mevcut olup bu işletmelerden senede ortalama 60.000-65.000 adet meşin ve sahtiyan imal ediliyordu.⁶³⁴ 1925 yılında, Kayseri’de imal edilen deri ürünlerine bakıldığında ortalama, 125.000 kıyye gön (tabaklanmış deri), 92.000 kıyye av derisi işlendi.⁶³⁵

1928 yılında Kayseri’de dericilik işiyle uğraşan debbağlar şunlardı:

İbrahim Oğlu Ali- Pazaryeri

Ahmet Oğlu Tevfik- Pazaryeri

Ahmet Oğlu Hacı Münip- Pazaryeri

Ahmet Oğlu Şükrü- Pazaryeri

Ahmet Oğlu İzzet- Pazaryeri

Ahmet Oğlu Ali- Pazaryeri

Ahmet Oğlu Ömer- Pazaryeri

⁶³⁰ B.O.A, DH.ŞFR. 538-41.

⁶³¹ Nuri, *Türkiye’nin Sıhhi-i İctimâi Coğrafyası Kayseri Sancağı 1922*, s. 19.

⁶³² Kara Mehmet Ağa Zâde Kemalettin, *Erciyes Kayserisi ve Tarihe Bir Bakış*, Yeni Maatba Kayseri 1934, s. 102.

⁶³³ 1924-1925 *Türk Ticaret Salnamesi*, s. 491.

⁶³⁴ 1926-1927 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, s. 1058; Kayseri’de iki debbağhane mevcut olup senede 90.000-100.000 adet meşin ve sahtiyan imal ve ihraç edilmekte. Bkz; 1927 *Türkiye Salnamesi*, s. 814.

⁶³⁵ 1925-1926 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1926, s. 771; Kayseri’den 110.000 adet ham keçi derisi ve 200.000 adet gön ihraç edilmişti. Bkz; 1927 *Türkiye Salnamesi*, s. 815.

Emir Oğlu Şükrü- Pazaryeri
 Hacı Kasım Oğlu Şaban- Pazaryeri
 Hacı Mehmet Oğlu Süleyman- Pazaryeri
 Hacı Mehmet Oğlu Mehmet- Pazaryeri
 Osman Oğlu Hüseyin- Pazaryeri
 Salih Oğlu Mustafa- Pazaryeri
 Ali Oğlu Ahmet- Pazaryeri
 Muharrem Oğlu Mustafa- Pazaryeri
 Muharrem Oğlu Derviş- Pazaryeri
 Mustafa Oğlu Ahmet- Pazaryeri
 Mustafa Oğlu Mükremin- Pazaryeri
 Yusuf Oğlu Mehmet- Pazaryeri'nde faaliyet gösteriyorlardı.⁶³⁶

Kayseri'de bu dönemde Gönhanı, Mahkemehanı ve Vezirhanı dericilik ticaretinin yoğun olarak yapıldığı mahallelerdi.⁶³⁷ Kayseri Ticaret Odası'nın çıkarmış olduğu tanıtım broşuründe, 50 adet debbağ yani deri tacirinin olduğu bilgisini vermiştir. Bunun yanında derinin yoğun kullanıldığı 55 adet kunduracı tacirinin olduğu bilgisini de vermiştir.⁶³⁸

1929 Dünya Ekonomik Buhran'ı Türkiye'de birçok imalat sektörünü olumsuz etkilediği⁶³⁹ gibi bu durum Kayseri'de dericilik imalatınada yansıdı. Bu yıllarda iktisadi krizin yanında ülkede veba salgınının baş göstermesi hayvan ürünleri imalatını olumsuz yönde etkiledi.⁶⁴⁰ Kayseri deri imalatının düşmesindeki diğer bir sebep ise gümrük tarifelerinin yüksek olmasından kaynaklanıyordu.

Debbağlar Cemiyeti Türkiye Büyük Meclisi'ne takdim edilmek üzere 1931 yılında, bir broşür hazırladı. "*Dericilik, ham deriler ve mevadı İptidaiye, ticarette bir takım köhne usul ve adetleri ıslahı, sermaye kredi, rüsum ve vergiler, teşviki sanayi kanunu tatbikinde suhulet (kolaylık) olmadığı, Avrupa'dan gelen lâstik ayakkabılarının*

⁶³⁶ 1928 Türkiye Cumhuriyeti Malul Gaziler Büyük Ticaret Salnamesi, s. 957.

⁶³⁷ Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938, s. 42.

⁶³⁸ Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938, s. 27.

⁶³⁹ Ahmet Makal, Türkiye'de Tek Parti Döneminde Çalışma İlişkileri 1920-1946, İmge Kitapevi, İstanbul 1999, s. 223.

⁶⁴⁰ B.C.A, 30.10.0-2.9.29.

kösele fabrikalarına yaptığı ziyan”⁶⁴¹ gibi dericiliğin gelişimindeki sıkıntılar bu broşürde anlatılmaya çalışıldı. Aynı zamanda bu sıkıntılar Kayseri dericilik sektörünün de ortak sıkıntısıydı.

Kayseri’de 1930’lu yıllarda dericilik alanında sıkıntılar olsa da deri üretimi ve ticareti önemli bir yer tutuyordu. Kayseri’de 1933 ile 1937 yılı arasında kaç adet deri ve bu derilerden yıllık ne kadar gelir elde edildiği aşağıdaki taboda verilmiştir.

Tablo 3.8. Kayseri’de 1933 – 1937 Arasında Beş Yıllık Deri İhracat Verileri⁶⁴²

	1933		1934		1935		1936		1937	
	Miktarı	Kıymeti	Miktarı	Kıymeti	Miktarı	Kıymeti	Miktarı	Kıymeti	Miktarı	Kıymeti
	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira	Adet	Lira
Deri	537200	187985	331336	115956	192001	67200	184300	64504	164920	494760
Av Deri	37902	23152	9050	1555	80991	56696	9050	1550	7102	4971

Tablo 3.8 verilerinden, 1933 yılından 1937 yılına kadar ki dönemde 1936 yılı hariç olmak üzere her yıl deri ihracatında düşüş olduğu görülmektedir.

Dericilik alanında bu düşüşün önüne geçilmesi için Kayseri’de bulunan dericilik imalatıyla uğraşan kişiler bir araya gelerek bir kooperatif kurma kararı aldılar. Kayseri ve kazalarında faaliyette bulunmak üzere Kayseri merkezinde 30 sene müddetinde “Kayseri Dericilik Kooperatifi” adında bir kooperatif kuruldu. Kayseri ve çevresinde faaliyet görececek olan bu kooperatifin görevleri şu şekilde tespit edildi: Ortakların imal ettiği malları piyasaya hazırlamak üzere icap eden alet ve malzemeleri ihtiva eden bir tabakhane yapmak ve ortakların derilerini bu tabakhanede az bir masrafla işlemelerini temin etmek. İmalata ve aletlere standart hâle getirmek. Ortaklarca yapılamayan işler veya fenni teçhizat ve tertibata ihtiyaç olan mamulleri kooperatif aracılığıyla temin etmek. Piyasadaki arz-talep dengesine göre üretim yaparak deri üreticilerinin zarar etmelerinin önüne geçmek. Hâsıl olan kıl ve yünü ortaklardan temin ederek onlar adına bu mamulleri işlemek. Ortakların imal ettikleri mamuller piyasaya çıkana kadar üreticilere kredi sağlamak. Teslim edilen derilere mukabil üreticilere avans vermek. Alım ve satım yapan kişilere kredi kuruluşlarından kolay krediler sağlamak. Üretilen mamuller için yeni yeni piyasalar bulmak ve piyasanın taleplerine uygun ürünler

⁶⁴¹ *Vakit*, 15. 05. 1931.

⁶⁴² *Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938*, s. 127.

çıkarmak. İcap eden yerlerde satış acenteleri kurmak. Ham derileri, alımından üretim safhasına kadar takip ederek maliyet fiyatlarını düşürecek ve mamulü koruyacak önlemler almak. Mamulü hazırlamak ambalajlamak ve sevk işlerini araştırmak ve tatbik etmek. Kooperatif aracılığıyla bu işlemleri yaparak deri imalatını ucuza mal etmek, kalitesini yükseltmek ve bu deri ürünleri piyasalara en iyi fiyatlarla satışa çıkartarak deri üreticilerini koruma işlerini yerine getirmek olarak kooperatifin faaliyet alanı belirlendi. Kayseri Dericilik Kooperatifi'nin ana sözleşmesi; 23 Aralık 1938 tarihinde Mehmet Özorakçı, Mustafa Çekindüz, Mustafa Ustaoglu, Akbaş Oğlu Mehmet ve Mehmet adlı kişiler tarafından kabul edilip hissedar olmalarıyla birlikte Kayseri'de faaliyete başladı.⁶⁴³ Kooperatifin faaliyetleri arasında, şehir içinde bulunan tabakhaneler yıkılarak şehrin bir kilometre dışına taşınması da vardı.⁶⁴⁴ Kayseri Dericilik Kooperatifi esas sözleşmesi 27 Haziran 1939'da resmen kabul edilerek hukuken de yürürlüğe girdi.⁶⁴⁵ Deri kooperatifinin kurulmasıyla birlikte Kayseri'de dericilik sektörünün geliştirilmesi için bir tabakhane (Deri Fabrikası) kurulmasına ve mevcut deri kooperatifin tanzim edilmesine kararı alındı.⁶⁴⁶ Bu girişimlerin neticeleri kısa bir süre sonra alınmaya başlayarak Kayseri'de deri imalatında gözle görülür gelişme kaydedildi.

Kayseri'de dericiliğin 1936 ile 1944 yılları arasında üretim adedi aşağıda tabloda verilmiştir.

Tablo 3.9. 1936-1944 Yılları İtibariyle Kayseri'de Elde Edilen Büyükbaş Hayvan Derileri⁶⁴⁷

Yıllar	Sığır	Dana	Manda	Deve	Genel Toplam
1936	1.564	61	16	---	1.641
1937	1.562	21	26	---	1.609
1940	720	113	226	---	1.059
1941	35.000	78	612	10	35.700
1942	37.070	49	388	20	37.527
1943	25.068	2	476	3	25.649
1944	30.856	---	459	4	31.319

⁶⁴³ B.C.A, 30.10.00-168-166.11.

⁶⁴⁴ *Cumhuriyet*, 13. 02. 1939.

⁶⁴⁵ B.C.A, 30.18.1.2.-87.61.6.

⁶⁴⁶ *Cumhuriyet*, 12. 03. 1940; *Ulus*, 12. 03. 1940.

⁶⁴⁷ *Hayvan Ürünleri İstatistiği 1928-1937*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Recep Ulusoglu Matbaası, Ankara 1938, s.108; *Hayvan Ürünleri İstatistiği 1929-1944*, s. 60.

Tablo 3.9’da 1941 ila 1944 yılları arasındaki deri adedindeki düşüşün temel nedeni II. Dünya Savaşı’nın etkisi hâkim unsurdu. 1942 yılında II. Dünya Savaşı koşullarından dolayı pamuklu ve deri ihracına engelleme getirildi gibi⁶⁴⁸ ve Amerika gibi ülkelerden aynı yılda deri idhâlatı yapıldı.⁶⁴⁹ Bu durum Kayseri gibi dericilik ve pamuklu dokuma üretiminde önemli bir yere sahip olmasından dolayı bu alanlarda iktisaden olumsuz olarak etkilendi.

Kayseri, dericilik üretiminde Cumhuriyet’in 1923-1950 döneminde önemli merkezlerden biriydi.⁶⁵⁰ Deri imalatında önemli bir yerde olduğu için, deri imalatına katkıda bulunarak, Kayseri tuzlu kuru derileri olarak piyasada yer edindi.⁶⁵¹ Bunun sebeplerinden en önemlisi, birbirini tamamlayan ekonomik faaliyetlerin Kayseri’de iç içe girmesiydi. Birbirini destekleyen imalat endüstrisi, hiç şüphesiz Kayseri’de pastırma ve sucuk üretiminin yoğun olmasıydı. Bu üretimin yapılabilmesi için şehre her yıl ülke içinden çok sayıda canlı hayvan idhâlatı yapılmaktaydı. Pastırma ve sucuk için kesilen hayvanların derileri de bu noktada büyük miktarlar tutmaktaydı. Bu deriler işlenerek ülke ekonomisine önemli katkı sağlayarak, ülkede hayvancılığın gelişmesinde önemli etkiye sahipti.

3.1.4. Kayseri’de Güherçile (Barut) İmalatı

Güherçile,⁶⁵² doğal hâlde bulunan ve adı güherçile olarak isimlendirilen potasyum nitrat (KNO_3), Şili güherçilesi denilen sodyum nitrat (NaNO_3) ve duvar güherçilesi ya da toprak güherçilesi adı verilen kalsiyum nitrat [$(\text{Ca}(\text{NO}_3)_2$] şeklinde başlıca üç nitrat maddesine verilen ortak addır.⁶⁵³ Şeffaf, renksiz, kokusuz, tuzlu ve biraz acı tadında, havada bozulmayan billurlar veya beyaz billursu bir toz bileşiminden ortaya çıkar.⁶⁵⁴

⁶⁴⁸ B.C.A, 30. 10. 0 – 52. 340. 21.

⁶⁴⁹ B.C.A, 30. 10. 0,-52. 340. 14.

⁶⁵⁰ *Hayvan Ürünleri İstatistiği 1928-1937*, s.108; *Hayvan Ürünleri İstatistiği 1929-1944*, s. 60.

⁶⁵¹ *1938-1939 İstatistik Yıllığı*, Neşriyat No; 142, Hüsnütabiat Basımevi İstanbul s. 335.

⁶⁵² Kayseri’nin batısında bulunan Çorakçılar mevkiinde, toprak, güherçile ile karışmış bulunmasından dolayı, Çorakçı esnafı bu toprağı kazarak, küme haline getirir ve sonradan tahtadan yapılmış süzgeçler koyarak ve bol su ilavesiyle içindeki güherçileyi eriterek süzülür. Bu işlemde elde edilen sıra kaynatılıp, çıkartılan hasılatı kâl adını verilir. Bu kâl, Berâyı Tasfiye-i Askeri Güherçile Fabrikası’na sevk edilir.

⁶⁵³ “Güherçile Maddesi”, *Britanica Ansiklopedisi*, Cilt:10.

⁶⁵⁴ “Güherçile Maddesi”, *Türk Ansiklopedisi*, XVIII, 132-133.

Güherçile, barut yapımında kullanılan hammaddelerin en önemlisi olması nedeniyle Osmanlı Devleti bu hammaddenin üretimine özel bir itina gösterdi. Bu işle uğraşan kurum ve kişileri özendirici ve destekleyici hukuki düzenlemelere gidilerek güherçile üretiminin aksamadan daha fazla üretim sağlamanın yolları aradı.⁶⁵⁵ Osmanlı topraklarının birçok noktasında baruthane mevcut olmakla birlikte bunlar arasında en meşhur olanı İstanbul'da kurulup Baruthane-i Âmire diye zikredilen yerd. ⁶⁵⁶ Taşrada güherçile hammaddesi işlendikten sonra genelde kara yolu ile İstanbul'a gönderilir burada bulunan Tophane kârhanesinde muhtelif ihtiyaçların temini için sarf edilirdi.

Anadolu'da önemli güherçile tedarik merkezlerinin başında olan Kayseri'nin çevresinde önemli derecede üretim potansiyeli vardı.⁶⁵⁷ Kayseri'deki bu hammadde potansiyeli hem ekonomiye katkı sunmak adına hem de Tanzimat dönemi sanayi hamlesi teşebbüsünün bir nişanesi olarak Kayseri Güherçile Üretim Fabrikasının kurulması güzel bir örnekti.

Temmuz 1841 tarihinde Sivas Eyaleti Feriği Said Paşa ile Bozok Sancağı Feriği Osman Paşa'ya, Sultan Abdülmecid tarafından gönderilen bir fermanda, Kayseri'de "Berayı Tasviye-i Askeri Güherçile Fabrikası" adıyla bir fabrika kurulacağı ve giderlerinin devlet maliyesi tarafından karşılanacağı bildirildi.⁶⁵⁸ İşletme, 1842'nin Kasım ayında üretime başladı. Bu tarihten 1922 yılına dek fabrikada devamlı üretim elde edildiği Osmanlı arşiv belgeleri ve seyahatnamelerde görülür.⁶⁵⁹ İstanbul'da kurulmuş olan fabrikanın ve Kayseri'deki fabrikanın ihtiyacı olan güherçile hammaddesinin önemli tedarik merkezlerin başında Kayseri geliyordu. Kayseri güherçile esnafı bu ticari faaliyetten önemli gelir elde etti. Kayseri güherçile esnafı 1861'de önemli esnaf kuruluşlarından biri haline geldi.⁶⁶⁰

1900'lü yılların başlarında Ankara'ya bağlı Kayseri sancağında yaşayan halkın bir kısmı, arazisinde güherçile madeni bol bulunduğundan bu işle iştigaldi. İstanbul, Tophane-i Amire nezaretinde bulunan barut fabrikasına, Kayseri'de imal edilen

⁶⁵⁵ M. Metin Hülâgü, "Osmanlı Devleti'nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası," *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11, Kayseri 2001, s. 73-93.

⁶⁵⁶ "Baruthane-i Âmire maddesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul 1992.

⁶⁵⁷ İssaawi, *The Ekonomik History of Turkey 1800-1914*, s. 286.

⁶⁵⁸ Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, s. 351.

⁶⁵⁹ Tuzcu, "19. Yüzyıl Başlarından 20.Yüzyılın İlk Çeyreğine Seyyahların Gözüyle ve Konsolosluk Raporlarında Kayseri'nin İktisadî Yapısı", s. 527-552

⁶⁶⁰ B.O.A, A. MKT.UM, 571-100.

güherçile sevk edildi.⁶⁶¹ 1907 yılında Kayseri’de 100 adet güherçile ocağı bulunduğu, bu ocaklardan toplamda 150.000 kıyye güherçile imal edildiği bilgisine ulaşılır.⁶⁶² Ahmet Hilmi Kalaç, 1911’de Kayseri’nin ekonomik durumunu ortaya koyan çalışmasında, güherçileyi servet-i tabiiyye (doğal zenginlik), servet-i madeniye olarak önemini vurguladı. Aynı zamanda Kalaç, Kayseri’de kurulan güherçile tesisleri çağın gerisinde üretim yaptığından bu üretim alanından beklenen verimin alınamadığını dile getirdi. Kayseri güherçile işletmelerinin daha modern yöntemlerle üretim yapmasıyla kâr oranın artmasını beraberinde getireceği tespitini yaptı. Kaynaklara göre bu dönemde Kayseri ve çevresinde toplam 140 kârhanede, güherçile ocağında 133.000 Osmanlı okkası ham güherçile elde edildi.⁶⁶³ Kayseri’de birçok aile bu iş ile uğraşıyordu. Şehir için önemli bir gelir kapısı olarak XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde üretim faaliyetinde varlığını gösterdi.

Milli mücadele yıllarında muhtemelen ordunun barut ihtiyacının büyük bir kısmının yine Kayseri’den tedarik edildi. Bu dönemde Kayseri civarıyla Horsana, Karahöyük köylerinde ve İncesu merkez kazası civarında önemli derecede güherçile hammaddesi zengin olarak bulunmaktaydı.⁶⁶⁴

Güherçile üretimi Cumhuriyet’in ilk yıllarında Kayseri’de başlıca üretim mamulleri arasındaydı.⁶⁶⁵ Kayseri, Niğde, Ankara ve Yozgat çevresi barutun ana maddesi olan güherçilenin bu havalide zengin olarak bulunması dolayısıyla, 1930’da Barut ve Mevaddı İnfilakiye Şirketi’nce Ankara’ya bağlı Yeni Yozgat’ta siyah barut fabrikası kurulma kararı alınarak, fabrikanın kuruluş faaliyetine geçildi.⁶⁶⁶

Kayseri ve çevresindeki güherçile potansiyelinin iktisadi olarak ülke ekonomisine katkısı gün geçtikçe azalma meyli gösterdi. Bu durumun nedeni, 1930’lu yıllardan itibaren yurt dışından barut alımına başlanmasıydı.⁶⁶⁷

1950 yılında İşletmeler Bakanlığı bütçesi genel görüşmelerinde, Hatay Milletvekili Eyüp Durukan; “*Yine harb seneyiinde güherçilenin büyük bir mevkii vardır. Memleketimizde Konya ve Kayseri’de vaktiyle birçok güherçile ocakları ve kalhanesi*

⁶⁶¹ 1318 Ankara Vilayetine Mahsus Salnamedir, s. 200.

⁶⁶² 1325 Ankara Vilayeti Salname-i Resmisi, s. 213.

⁶⁶³ Kalaç, *Kayseri’nin Ekonomik Durumu 1911*, s. 53.

⁶⁶⁴ Nuri, *Türkiye’nin Sıhhi-i İctimâî Coğrafyası Kayseri Sancağı 1922*, s. 5.

⁶⁶⁵ 1924-1925 Türk Ticaret Salnamesi, s. 491.

⁶⁶⁶ B.C.A, 30. 18. 1. 2.- 11.39.4.

⁶⁶⁷ B.C.A, 30.10.0-49.314.9;30.10.0-58.393.7.

mevcut iken bugün yakın zamana kadar Konya'dakinin çalıştığını biliyorum. Fakat Kayseri'deki faaliyete getirilmemiştir. Bu itibarla harb sanayii için hariçten külliyetli miktarda Güherçile idhâl olunmaktadır. Hâlbuki Kayseri Konya ve Haymana'da mebzul miktarda Güherçile ocakları vardır. Bu hususta İşletmeler Bakanlığının alâkadar olması hem memleket ekonomisi ve hem de harb sanayii bakımından çok ehemmiyetlidir."⁶⁶⁸ Diyerek güherçilenin önemini ortaya koymuş ve aynı zamanda bu değerli maddenin üretiminin Kayseri'de yapılmadığını dile getirmişti.

3.1.5. Kayseri'de Kitre (Zamk) İmalatı

Keven bitkisinin gövdesinden sızan beyazımsı sarı yapışkan sıvıda değerli bir zamk vardır. "Kitre" denen bu zamk, gövdesinde açılan çiziklerden akan sıvının havayla temas etmesiyle değişik biçimli küçük topaklar hâlinde katılaşır. Bu katılaştıran madde toplanarak belirli işlemlerden geçirilerek ürün elde edilir. Başta Türkiye, İran olmak üzere çeşitli bölgelerde üretimi yapılan bu zamk, eczacılıkta, boya, dokuma ve kâğıt sanayisinde kullanılır.⁶⁶⁹ Kitre üretiminde Türkiye'nin dünyadaki rakibi İran'dır.⁶⁷⁰

Türkiye'de özellikle Orta Anadolu'da yoğun olarak üretimi yapıldı.⁶⁷¹ Kayseri bölgesinin iklim şartları keven bitkisinin yetişmesine müsait olduğu için özellikle Develi bölgesinde yaşayan insanlar, keven bitkisini çoğunlukla hayvan yemi olarak kullanmış olsalar da sanayide ve kimyevi madde olarak kevendenden elde edilen "kitre" denen zamk yoğun olarak üretiyorlardı.⁶⁷² Kayseri'de kitre üretimi kaliteli olarak yapıldığı için Avrupa pazarlarında aranan bir ürün olarak yer bulabildi. Ekim 1880 yılında İngiltere'nin Anadolu Konsolos Yardımcısı Teğmen Lieutenant Ferdinand Bennet'in raporunda yer alan Kayseri sancağına ait ihracat rakamlarından, gelir getiren önemli kalemlerden birinin de kitre olduğu bilgisini verildi. Kayseri'den ihraç edilen kitrenin senelik (zamk), 70.000 okka olduğuna ve yaklaşık olarak 16.800 Osmanlı

⁶⁶⁸ TBMM, Erişim Tarihi: 11.02.2012, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d08/c024/tbmm08024056.pdf> 03. 28. 2012.

⁶⁶⁹ Candan Nemlioğlu, "Bayburt'un Kitre Köyü ve Kitrenin Türk Sanatındaki Yeri", *İlgi Dergisi*, Sayı: 72, 1993, s. 24-29.

⁶⁷⁰ Turhan Baytop, *Türkiye'de Bitkiler İle Tedavi*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1984, s. 303.

⁶⁷¹ İlhan Tekeli, Selim İlkin, *1929 Dünya Buhran'ında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2009, s. 502.

⁶⁷² Kalaç, *Kayseri'nin Ekonomik Durumu 1911*, s. 34.

Lirası gelir getirdiği bilgisine ulaşıldı.⁶⁷³ Yine Ahmet Nazif Efendi'nin verdiği bilgiye göre; XIX. yüzyılın son çeyreğinde 150.000 okka kitre ihracat edildi.⁶⁷⁴ Bu ihraçtan yaklaşık olarak 36.000 Osmanlı lirası gelir elde edildi. 1894'de sancakta bu üretim faaliyetinden büyük gelir elde edildiğinden kitre ihalesi yapıldı.⁶⁷⁵ XIX. yüzyılın sonlarında, Kayseri'nin ihraç ürünlerine bakıldığında kitrenin ekonomik bakımdan önemli bir yer teşkil etmiştir. Öyle ki satış değeri açısından bu dönemde ihraç edilen ürünler arasında pastırmadan sonra ikinci sırada yer almıştır.

XX. yüzyılın başlarında kitre ihracat için geçmişte olduğu gibi bu dönemde de Kayseri'de önemli ürünlerden biri olarak devam etti. 1907'de Kayseri'de 25.000 batman kitre üretimi gerçekleşerek bunun büyük kısmı ihraç edildi.⁶⁷⁶ 1911 yılında 200.000 okka kitre ihracatından 34.000 Osmanlı Lirası gelir sağladı.⁶⁷⁷ Kayseri'de Meşrutiyet döneminde yıllık ortalama 150.000 ile 200.000 okka kitre elde edilerek, bu üretimden 30.000 ile 40.000 lira arasında yıllık gelir elde edildi.

Kitrenin Cumhuriyet ilk yıllarında da Kayseri'de üretimi yapıldığı ve kitre ticaretini 1.000 lira sermayeli Kayseri Milli Anonim Şirketi tarafından sürdürüldü. Kitre ticaretini, Kayseri'de şahıs olarak da Bismilyelizâde Ahmet adlı tüccar tarafından yapıldı.⁶⁷⁸

1925 ve 1926 yılında Kayseri'de 120.000 kıyye kitre üretimi gerçekleşti.⁶⁷⁹ 1927 yılı kayıtlarında 103.846 kilo kitre imal edildi.⁶⁸⁰ 1928 yılında Vezirhanı'nda Kuruzâde Osman adlı tüccar kitre ticaretiyle iştiğaldi.⁶⁸¹

Develi ve Kayseri çevresinde bulunan köylerde ve konargöçer Türkmen aşiretlerinde tüccarlarca alınan kitre bölge halkı için önemli bir ekonomik kaynaktır.⁶⁸² Milli mücadeleden önce Develi kazasında yılda 150.000 okka kitre çıkar ve okkası 100 ile 350 kuruşa satıldı. 1929 Dünya Ekonomik Buhranının etkilerini önlemek için,

⁶⁷³ Uygur Kocabaşoğlu, *Kayseri Sancağı Hakkında Teğmen Bennet Tarafından Hazırlanan Genel Rapor (1880)*, Kayseri Ticaret Odası Yayınları 5, Kayseri 1996, s. 30.

⁶⁷⁴ Ahmet Nazif Efendi, *Mir'at-ı Kayseriyye*, s. 199-205

⁶⁷⁵ B.O.A, Y.PRK.UM, 30-86.

⁶⁷⁶ 1325 Ankara Vilayeti Salname-i Resmisi, s. 212.

⁶⁷⁷ Kalaç, *Kayseri'nin Ekonomik Durumu 1911*, s. 33.

⁶⁷⁸ 1924-1925 *Türk Ticaret Salnamesi*, s. 491.

⁶⁷⁹ 1926-1927 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, s. 771.

⁶⁸⁰ 1927 *Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Ticaret Salnamesi*, s. 666.

⁶⁸¹ 1928 *Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Büyük Ticaret Salnamesi*, s. 1351.

⁶⁸² Özdoğan, *Kayseri Tarihi*, s. 40.

Amerika ve Avrupa ülkeleri gümrük tarifelerini yükselterek, kitre ihracatında önemli ölçüde düşüş meydana geldi.⁶⁸³ Bunun sonucunda kaza halkı önemli bir gelir kaleminden yoksun kaldı. Amerika'nın gümrük tarifeleri sadece Develi kazasından ihraç edilen kitreyi olumsuz yönde etkilemekle kalmayarak Türkiye'nin diğer ihraç ürünlerini de olumsuz olarak etkiledi.

1930 yılı ve sonraki yıllarda Kayseri'de eskisi kadar yoğun olmasa da kitre üretiminin devam ettiğini Kayseri Ticaret Odası'nın yayınlamış olduğu istatistiksel bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu bilgiler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.10. Kayseri'de 1933 – 1937 Yılları Arasında Beş Yıllık Kitre (zamk) İhracat Verileri⁶⁸⁴

Kitre	1933		1934		1935		1936		1937	
	Miktarı Kıymeti		Miktarı Kıymeti		Miktarı Kıymeti		Miktarı Kıymeti		Miktarı Kıymeti	
	Kilo	Lira	Kilo	Lira	Kilo	Lira	Kilo	Lira	Kilo	Lira
	19768	10872	59739	35843	30000	18000	3906	3303	20000	30000

Tablo 3.10'da verilen bilgilerden hareketle, kitre üretiminin yıllara göre inişli çıkışlı bir seyir takip ettiğini görebilmektedir.

1940'lı yıllardan itibaren Kayseri'de kitre üretimi, kimyevi tutkal sanayinin hızla gelişmesiyle düşüş gösterdi. Böylece Kayseri'de geleneksel üretim maddelerinden biri olan kitre üretimi önemini kaybetmeye başladı. Bunun sonucunda önemli bir gelir kaleminden Kayseri ve çevresi yoksun kaldı. Bu durum en fazla kırsal kesimde bu işle geçimini sağlayan konargöçer Türk aşiretlerini etkilendi. Köylerde ve yaylalarda bu tür üretim faaliyetlerinin ekonomik değeri azalmasıyla, insanlar alternatif geçim kaynakları arayışına girerek, yavaş yavaş şehir merkezleri göç almaya başladı.

3.1.6. Kayseri'de Cehri (Doğal Boya) Üretimi

Cehri, tohumlarından boya elde edilen bir buçuk metre yüksekliğinde, bodur bir ağaçtır. Ülkemizde hemen hemen bütün coğrafyasında yetiştirilmekle beraber volkanik arazilerde daha fazla yetişme ve ürün potansiyeline sahiptir. Cehri bitkisi eskiden beri

⁶⁸³ Başar, *Atatürk'le Üç Ay*, s. 38.

⁶⁸⁴ *Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938*, s. 127.

kökboyası olarak istifade edilen bir boya bitkisidir. Kayseri ve çevresinde volkanik arazide bu bitki geniş bir alanda yetişmektedir.⁶⁸⁵

Kayseri’de faaliyete geçen Konsolosluklar ve konsolosluk görevlilerinin raporlarında verdikleri bilgiler ışığında XIX. yüzyılın ilk çeyreğiyle XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Kayseri iktisadi durumuna göz atıldığında, ticari hayatı oldukça geniş ve hareketli olmuştu. XIX. yüzyılın ortalarında Avrupa’da sanayi hammaddesine olan yoğun bir talep patlaması olduğu görülmekte, bu talep içerisinde tekstil sanayinde kullanılan renklendirici doğal boyaya aşırı derecede ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu doğal boyanın elde edildiği bitki olan cehri, Kayseri ve çevresinde yoğun olarak üretilmekteydi. Kayseri ve çevresinde klasik tarım üretimi yoğunluğu düşerek, yerini hammaddesi daha fazla gelir getiren cehriye bırakmaya başladı.⁶⁸⁶ Bölgede cehri alanları önemli gelir potansiyeline sahip olduğundan aşar ihalesi yapıldı.⁶⁸⁷ Cehrinin hammaddesi, boya sanayinde kullanıldığından talep edilen ticari ürünler arasında kendine yer bulmuş. Cehrinin yetiştirme alanlarının, genellikle, halı, kilim ve dokuma sanayinin geliştiği yerler olması bir rastlantı değildi.⁶⁸⁸ Kayseri ve çevresi halıcılık ve dokuma sanayinin Türkiye’de hatırı sayılır merkezlerden olması bu yargının doğruluna kanıt oldu.

XIX. yüzyılda cehri Kayseri sancağı içinde şehirde, kaza ve köylerde geniş bir alanda yetişmekteydi. Şehrin çevresinde, geniş plantasyonlar bulunmaktaydı.⁶⁸⁹ Sancakta 1834 yılında 535’i şehirde,⁶⁹⁰ 2550 adedi kaza, nahiye ve köylerde olmak üzere⁶⁹¹ üretimin yapıldığı toplam 3085 adet cehrilik alan bulunmaktaydı. Bu ürünün ülkedeki yıllık toplam üretim miktarının 2/3’ünün Kayseri yöresinden karşılandığı

⁶⁸⁵ Tuncay Baykara, *Osmanlı’da Medeniyet Kavramı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 363-364.

⁶⁸⁶ Tuzcu, “19. Yüzyıl Başlarından 20.Yüzyılın İlk Çeyreğine Seyyahların Gözüyle ve Konsolosluk Raporlarında Kayseri’nin İktisadî Yapısı”, s. 527-552.

⁶⁸⁷ B.O.A, Y.PRK.UM, 30-86.

⁶⁸⁸ Tuncay Baykara “Cehri Üzerine Notlar”, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, C, VIII, S. 16, İstanbul 1967, s. 160-164.

⁶⁸⁹ Issawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, s. 129.

⁶⁹⁰ Demir, *Kayseri Temettuât Defteri (H.1250/M.1834 Tarihli)*, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, No:19, Kayseri 1998. Adı geçen çalışmada, Cehri üretiminin Kayseri’de hangi mahalde yapıldığına dair geniş bilgi verilmiştir.

⁶⁹¹ İsmet Demir, *Kayseri Temettuât Defteri (H.1250/M.1834 Tarihli) II - III*, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, No:25, Kayseri 1999. Adı geçen çalışmada, Cehri üretiminin Kayseri’de hangi mahalde yapıldığına dair geniş bilgi verilmiştir.

tahmin edilmekteydi.⁶⁹² Bu veriler, XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren bir endüstri bitkisi olan cehrinin ekonomik açıdan Kayseri için ne derece önemli olduğunu açık bir şekilde gözler önüne serdi. Cehri, boyanın hammaddesi olduğundan Avrupa'nın tekstil devi İngiltere cehriye bağımlı hâleydi. İngiliz konsoloslarının vermiş oldukları bilgilere göre 1840 yılından itibaren yıllık 350-560 ton cehri Kayseri'den ihraç ediliyordu.⁶⁹³ XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kayseri'de boya maddesi olarak imal edilen ala cehri, bu tarihlere kadar İngiltere'nin önemli ölçüde ihtiyaç duyduğu dokuma imalatı için Osmanlı Devleti'nden idhâl ettiği boya maddelerinden biri oldu. Bu durum, İngiltere'nin alternatif pazarlara yönelmesine dek sürmüş olup cehri yine de Kayseri'de hem yerel ihtiyaçlar için hem de Hollanda, Fransa ve Almanya'ya ihraç edilen önemli ihraç kalemlerinden biri durumundaydı.⁶⁹⁴ Kayseri'de cehriden elde edilen kök boya uluslararası pazarlara İzmir ve Samsun limanları aracılığıyla ulaştırıldı.⁶⁹⁵ 1861 yılında Alman kimyacılar Graebe ve Lieberman tarafından kök boyadan alizarin elde edilmesiyle Avrupa boya ve tekstil sanayinde Kayseri cehrine olan talep gün geçtikçe azaldı.⁶⁹⁶ Bu durum karşısında cehrinin üretimi düşmüş olsa da 1900'lerin başında Kayseri şehri için oldukça önemli bir ihraç ürünü olmaya devam etti.⁶⁹⁷ 1907 Ankara Vilayet Salnamesi'nde Kayseri sancağında cehri üretiminin 50.000 batman olduğu bilgisi verilmiştir. Kayseri'de 1911 yılında üretilen cehrinin 138.000 Osmanlı Okkası, 6.900 Osmanlı Lirası değerinde olması Anadolu'nun en esaslı gelirlerinden birini teşkil etti. Bu ürünün ağacına bu dönemlerde "altın ağaç"⁶⁹⁸ demekle kendine halk tabirinde yer buldu. Bu üretim faaliyetinden bu dönemlerde birçok hane gelir elde etti. Kayseri'de bir aile yılda yaklaşık 35-40 batman cehri yapabilmekteydi. 1 batmanı 1 Osmanlı altınına tekabül etmekteydi. Kayseri ve çevresinde 1824-1914 yılları arasında cehri üretimi ve ticareti sayesinde Kayseri şehri göreceli bir refah yaşattı.⁶⁹⁹ Bu tarihten sonra Kayseri'de cehri üretimi kademeli olarak düştü. Kayseri'de geleneksel üretim maddelerinden biri olan cehri boyasının üretimi I. Dünya Savaşı yıllarında dünyada

⁶⁹² İssaawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914*, s. 129.

⁶⁹³ Halit Erkiletlioğlu, *Geniş Kayseri Tarihi*, s. 588.

⁶⁹⁴ Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, s. 54; Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Yurt Yayınevi, Ankara 1984, s. 16.

⁶⁹⁵ Baykara, *Osmanlı'da Medeniyet Kavramı*, s. 366.

⁶⁹⁶ Kalaç, *Kayseri'nin Ekonomik Durumu 1911*, s. 36.

⁶⁹⁷ *1318 Ankara Vilayetine Mahsus Salnamesi*, s. 202.

⁶⁹⁸ Kalaç, *Kayseri'nin Ekonomik Durumu 1911*, s. 33-35.

⁶⁹⁹ Tuzcu, "19. Yüzyıl Başlarından 20.Yüzyılın İlk Çeyreğine Seyyahların Gözüyle ve Konsolosluk Raporlarında Kayseri'nin İktisadî Yapısı", s. 527-552; Ahmet Nazif Efendi, *Mir'at-i Kayseriyye*, s. 12.

meydana gelen sentetik ve kimyevi boya sanayindeki gelişme nedeniyle %90 düşerek önemini kaybetmeye başladı.⁷⁰⁰ Bu düşüşü somutlaştıracak olursak, Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Ticaret Salnamesi kayıtlarında cehri üretimi 75.000 kiloya kadar geriledi.⁷⁰¹ Cehri üretimindeki gerileme ihracattan elde edilen gelirin düşmesine neden olduğu gibi, cehrinin yerini alan fabrikasyon boyaların halı ve kilimde kullanılmasıyla birlikte Kayseri halısı ve kiliminin değerinin düşmesine de neden oldu.⁷⁰² Cumhuriyet döneminde de Kayseri’de cehri üretimi yoğun olmasa da ticari bir ürün olarak üretilmeye devam etti.⁷⁰³ Cumhuriyetin ilk yıllarında olmak üzere cehrinin Türkiye’de en fazla üretildiği yerlerden biri yine Kayseri’ydi.⁷⁰⁴

Kayseri’de cehri üreti ile ilgili çok az istatistik bilgisine ulaşılmıştır. Ulaşılan bilgilerde aşağıda tabloda verilmiştir.

Tablo 3.11. Kayseri’de 1933 – 1937 Yılları Arasında Beş Yıllık Cehri İhracat Verileri

Cehri	1933		1934		1935		1936		1937	
	Miktarı Kıymeti		Miktarı Kıymeti		Miktarı Kıymeti		Miktarı Kıymeti		Miktarı Kıymeti	
	Kilo	Lira	Kilo	Lira	Kilo	Lira	Kilo	Lira	Kilo	Lira
	15360	461	22117	1980	88000	4000	22117	1980	15000	900

Tablo 3.11’de Kayseri Ticaret verilerinden anlaşılacağı üzere,⁷⁰⁵ Kayseri’de cehri ihracatı Osmanlı dönemi ihracatı düzeyinde olmasa da hala sürdü. İhracat azalmış olsa da Kayseri ve çevresinde halı, kilim ve dokuma imalatının gelişmiş olması nedeniyle iç piyasada tüketimi önemli bir yer tutuyordu. 1950’li yıllardan sonra kimyevi boyaların hızla bu pazarı istila etmesiyle cehri boyası kullanılmamaya başlamıştır. Böylece geleneksel Türk boyası piyasadan çekilmeye başladı. 1950 yılından sonra doğal boya azda olsa konar göçer Türkmen ve Avşarların dokumalarında kullanıldı.⁷⁰⁶

⁷⁰⁰ Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, s. 56-57.

⁷⁰¹ 1927 Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Ticaret Salnamesi, s. 666.

⁷⁰² Cumhuriyet, 12. 05. 1935.

⁷⁰³ Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938, s. 13; Kemalettin, *Erciyes Kayserisi ve Tarihe Bir Bakış*, s. 102.

⁷⁰⁴ 1927 Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Ticaret Salnamesi, s. 38.

⁷⁰⁵ Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938, s. 127.

⁷⁰⁶ Yusuf Durul, *Yörük Kilimleri, Niğde Yöresi*, Ak Yayınları Limited Yayınları, İstanbul 1977, s. 53.

3.1.7. 1923-1950 Dönemi Kayseri Tüccar ve İş Kolları

3.1.7.1. 1928-1938 Yılları Arasında Kayseri’de Faaliyet Gösteren Tüccar ve İş Kolları

Ahmet Hamdi Başar tarafından kaleme alınan, Atatürk’le Üç Ay adlı anılarında, Mustafa Kemal’in 1930-1931 yıllarında yirmi ili inceleme gezisine dair notları ülkenin içinde bulunduğu iktisadi ve sosyal yapıyı ortaya koyması açısından çok önemli ipuçları vermiştir. 1930 yılı Kasım ayında Başar: “*Kayseri harap, bakımsız, pis; Bütün Anadolu’dan farklı olarak Kayseri’yi mamur, halkının uyanık, çalışkan bulacağımızı sanmıştım. Gördüklerimizi Kayserililerin malum olan kabiliyetlerine yakıştıramadım. Tembellik, lâkaydi ölçü içinde burada da yaşıyor. Fakat buna mukabil ticari ehliyetleri, kombinezon kudretleri açık şekilde gözüküyor... Bankalarda Kayseri tüccarının muamelelerine de dikkat ettim; pek muntazam; hiç protesto yok*” demişti.⁷⁰⁷ Bu gözlemlerden çıkarılacak sonuç Kayseri mekânsal olarak gelişmemiş olmasına rağmen ticari kabiliyeti yüksek olduğu, tüccarların ise ödeme dengelerinde olumsuzluk görülmemesi iktisadi bakımdan dinamik bir şehir olduğunu anlatmıştı.

1926 yılı Kayseri Ticaret Odası kayıtlarına göre, birinci sınıf tüccar 5, ikinci sınıf tüccar 29, üçüncü sınıf tüccar 58, dördüncü sınıf tüccar 94 olmak üzere Kayseri’de odaya kayıtlı toplam 186 tüccar vardı.⁷⁰⁸

Kayseri’de aşadaki tabloda 1928 yılı iş kolları ve bu iş kollarında faaliyet gösteren kişilerin listesi aşağıda verilmiştir.

⁷⁰⁷ Başar, *Atatürk’le Üç Ay*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara 1981, s. 38.

⁷⁰⁸ 1926-1927 Resimli İktisat Salnamesi, s. 14.

Tablo 3.12. Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Büyük Ticaret Salnamesi'nde 1928 Yılı Kayseri'de Faaliyet Gösteren Tüccarlar, Faaliyet Alanı ve Adresleri⁷⁰⁹

Tüccar İsimleri	Faaliyet Alanı	Faaliyet Adresleri
Ahmet oğlu Mehmet	Attar ⁷¹⁰	Eski Dul Pazarı
Arpacızâde Galip	Attar	Eski Dul Pazarı
Akçakayalızâde Hacı Mustafa	Attar	Eski Dul Pazarı
İmamzâde Ali Galip	Attar	Katrancılar
Emin oğlu Halit	Attar	Eski Dul Pazarı
İnce oğlu Şükrü	Attar	Eski Dul Pazarı
Balcızâde Ahmet	Attar	Eski Dul Pazarı
Bedestani Şaban	Attar	Börekçiler
Bismilzâde Ahmet	Attar	Börekçiler
Nacaroglu Ahmet	Attar	Eski Dul Pazarı
Caferzâde Ömer	Attar	Eski Dul Pazarı
Çingilizâde İsamil	Attar	Eski Dul Pazarı
Hacı Bayramzâde Şaban	Attar	Eski Dul Pazarı
Hacı Halil Ağazâde Hamdi	Attar	Eski Dul Pazarı
Hacı Musa	Attar	Eski Dul Pazarı
Hacı Mühürüzâde Mustafa	Attar	Eski Dul Pazarı
Hasan Onbaşızâde Ali	Attar	Eski Dul Pazarı
Hilmi oğlu İbrahim	Attar	Eski Dul Pazarı
Sıvışzâde Hacı Mehmet	Attar	Eski Dul Pazarı
Dursunağazâde Hacı Mehmet	Attar	Eski Dul Pazarı
Kapıcızâde Fikret	Attar	Eski Dul Pazarı
Kürkçüzâde Hacı Hamdi	Attar	Sarraflar
Miyaszâde Hacı Mehmet	Attar	Eski Dul Pazarı
Mevlevizâde Ali	Attar	Eski Dul Pazarı
Nalbantzâde Hacı Hamdi	Attar	Eski Dul Pazarı
Vartilizâde Veysel	Attar	Eski Dul Pazarı
Hidayetzâde Ahmet	Attar	Eski Dul Pazarı
Cingilizâde	Av Derisi Taciri	Eski Dul Pazarı
İbrahim oğlu Abdullah	Bakkal	Meydan Kapı
Ahmet oğlu Cemal	Bakkal	Sipahi Pazarı
Ezmecioğlu Hamdi	Bakkal	Hacı Hanefi Çarşısı
Elif oğlu Cemal	Bakkal	Kiçikapı
Emrullah Efendi oğlu Mehmet	Bakkal	Araba Pazarı
Emir Efendi oğlu Mehmet	Bakkal	Meydan Çarşısı
Usta Ahmet oğlu Mustafa	Bakkal	Meydan Çarşısı
İncezâde Mehmet	Bakkal	Katrancılar
Bıraderoğlu Ahmet	Bakkal	Kiçikapı
Beşekzâde Kamil	Bakkal	Hacı Hanefi Çarşısı
Hayyal Türk Sathı	Bakkal	Kiçikapı
Çömlekoğlu Hacı Ali	Bakkal	Vezir Hanı Ağzında
Hacı Ahmet oğlu Muharrem	Bakkal	Meydan Kapı
Hacı İbrahim oğlu Mehmet	Bakkal	Meydan Kapı
Hacı oğlu Paşa	Bakkal	Şekerciler
Hasan oğlu Karaca	Bakkal	Kiçikapı
Hasan oğlu Veysel	Bakkal	Kazancılar
Halim oğlu Salim	Bakkal	Kazancılar
Hamza oğlu Mehmet Kazım	Bakkal	Boyacı Kapısı

⁷⁰⁹ 1928 Türkiye Cumhuriyeti Malul Gaziler Büyük Ticaret Salnamesi, s. 545-1576.

⁷¹⁰ Attar: Güzel koku veya iğne iplik gibi şeyler satan.

Tablo 3.12 (Devam)

Halil oğlu Hali	Bakkal	Meydan Kapı
Daim oğlu Mehmet	Bakkal	Sipahi Pazarı
Rasim oğlu Ahmet	Bakkal	Uzunyol
Süleyman oğlu Hacı Nuri	Bakkal	Boyacı Kapısı
Salih oğlu Ali	Bakkal	Meydan Kapı
Alimoğlu Halil İbrahim	Bakkal	Kiçikapı
Akif oğlu Kâzım	Bakkal	Tekeönü
Abdullah oğlu Ahmet	Bakkal	Boyacı Kapısı
Ali oğlu Mustafa	Bakkal	Kiçikapı
Abdülkadir oğlu Mehmet	Bakkal	Kiçikapı
Ali oğlu Osman	Bakkal	Kiçikapı
İmaretlioğlu Hamdi	Bakkal	Kiçikapı
Kınacıoğlu Hacı Mehmet	Bakkal	Kiçikapı
Fazlı oğlu Süleyman	Bakkal	Kiçikapı
Kuddusi oğlu Ahmet	Bakkal	Kiçikapı
Kader oğlu Rıza	Bakkal	Kiçikapı
Kahveci oğlu Recep	Bakkal	Kiçikapı
Gürültücü oğlu Nuh	Bakkal	Cami-i Kebir Civarında
Mustafa oğlu Mahmut	Bakkal	Cami-i Kebir Civarında
Mehmet oğlu Kadir	Bakkal	Boyacı Kapısı
Mehmet oğlu Abdullah	Bakkal	Hacı Hanefi Çarşısı
Mehmet oğlu Seyfi	Bakkal	Kiçikapı
Mollazâde Hacı Ömer	Bakkal	Eski Pamukçular
Münip oğlu Ahmet	Bakkal	Meydan Kapısı
Nebi oğlu Hacı Ali	Bakkal	Dörtükkânönü
Nuh oğlu Mehmet	Bakkal	Boyacı Kapısı
Nuri oğlu Mahmut	Bakkal	Meydan Kapısı
Nalbant oğlu Ahmet	Bakkal	Meydan Kapısı
Veysel oğlu Hasan	Bakkal	Tekeönü
Yüzbaşızâde Hasan	Bakkal	Kiçikapı
Yakup oğlu Mehmet	Bakkal	Kiçikapı
Ahmet oğlu Şükrü	Bakırcılar	Kazancılar
Emrah oğlu Şaban	Bakırcılar	Kazancılar
Emir oğlu Hüseyin	Bakırcılar	Kazancılar
Bakırcılar Şirketi	Bakırcılar	Kazancılar
Berber Kadiroğlu Hacı Ahmet	Bakırcılar	Kazancılar
Berberoğulları'ndan Mahir	Bakırcılar	Kazancılar
Hüseyin oğlu Ahmet	Bakırcılar	Kazancılar
Seyit Mehmet oğlu Ali	Bakırcılar	Kazancılar
Selahattin oğlu Ahmet	Bakırcılar	Kazancılar
Turan oğlu Hacı Emin	Bakırcılar	Kazancılar
Topçu Hasanzâde Ömer Lütfi	Bakırcılar	Kazancılar
Gazezzâde Emin	Bakırcılar	Kazancılar
Kebapçızâde Şeyh	Bakırcılar	Kazancılar
Mehmet oğlu Ahmet	Bakırcılar	Kazancılar
Mehmet oğlu Recep	Bakırcılar	Kazancılar
Mehmet oğlu Yusuf	Bakırcılar	Kazancılar
Mustafa oğlu Hacı Mehmet	Bakırcılar	Kazancılar
Çadırcızâde Osman	Bezzazlar	İmamoğlu Han
Kanratcızâde Rıfat	Bezzazlar	İmamoğlu Han
Akşehirizâde avni	Celepler ⁷¹¹	Hacı Fevzi Çarşısı

⁷¹¹ Celep: Kesilecek hayvanları ve bilhassa koyun sürüsünü celbederek kasaplara satan büyük tacir.

Tablo 3.12 (Devam)

Alaybeyzâdeler	Celepler	Uzunçarşı
Ahmet Mülaimzâde Mustafa	Celepler	Kaleönü
Erikli Arifzâde Nuri	Celepler	Hacı Efendi Çarsı
Erikli Arifzâde Muharrem	Celepler	Hacı Efendi Çarsı
İmamzâde Ahmet	Celepler	Vezirhan
Ali Ceflizâde Mehmet	Celepler	Hacı Efendi Çarsı
Bilalzâde Recep	Celepler	Hacı Efendi Çarsı
Boyacıoğlu Hacı Ahmet	Celepler	Uzunçarşı
Çavuşzâde Hacı İzzet	Celepler	Hacı Efendi Çarsı
Karalzâde Hacı Abdi	Celepler	Uzunçarşı
Sebzecizâde Mustafa	Celepler	Hacı Efendi Çarsı
Taşcızâde Ahmet	Celepler	Uzunçarşı
Talışzâde Mehmet	Celepler	Vezirhan
Torunağazâde Mehmet	Celepler	Kazancılar
Göncüzâde Recep	Celepler	Hacı Efendi Çarsı
Mehterzâde Osman	Celepler	Hacı Efendi Çarsı
Mehterzâde Yunus	Celepler	Hacı Efendi Çarsı
Loğmanağazâde Mustafa	Celepler	Hacı Efendi Çarsı
Yumartıcızâde Salim	Celepler	Hacı Efendi Çarsı
İbrahim oğlu Ali	Debbağlar ⁷¹²	Pazaryeri
Ahmet oğlu Tavfik	Debbağlar	Pazaryeri
Ahmet oğlu Hacı Münip	Debbağlar	Pazaryeri
Ahmet oğlu Şükrü	Debbağlar	Pazaryeri
Ahmet oğlu İzzet	Debbağlar	Pazaryeri
Ahmet oğlu Ali	Debbağlar	Pazaryeri
Ahmet oğlu Ömer	Debbağlar	Pazaryeri
Emir oğlu Şükrü	Debbağlar	Pazaryeri
Hacı Kasım Oğlu Şaban	Debbağlar	Pazaryeri
Hacı Mehmet oğlu Süleyman	Debbağlar	Pazaryeri
Hacı Mehmet oğlu Mehmet	Debbağlar	Pazaryeri
Osman oğlu Hüseyin	Debbağlar	Pazaryeri
Salih oğlu Mustafa	Debbağlar	Pazaryeri
Ali oğlu Ahmet	Debbağlar	Pazaryeri
Muharrem oğlu Mustafa	Debbağlar	Pazaryeri
Muharrem oğlu Derviş	Debbağlar	Pazaryeri
Mustafa Oğlu Ahmet	Debbağlar	Pazaryeri
Mustafa oğlu Mükremin	Debbağlar	Pazaryeri
Yusuf oğlu Mehmet	Debbağlar	Pazaryeri
İbrahim oğlu Mustafa	Demir Tacirleri	Otpazarı
İhsan oğlu İbrahim	Demir Tacirleri	Boyacı Kapısı
Ahmet oğlu Mehmet	Demir Tacirleri	Boyacı Kapısı
Ahmet oğlu Mustafa	Demir Tacirleri	Boyacı Kapısı
Bozbeyoğulları'ndan Halil İbrahim	Demir Tacirleri	Otpazarı
Cıngıllızâde Ömer	Demir Tacirleri	Şekerciler
Çadircızâde Mustafa	Demir Tacirleri	Boyacı Kapısı
Hacı Eyüpzâde Mehmet	Demir Tacirleri	Boyacı Kapısı
Hacı Osmanzâde Hacı Halil	Demir Tacirleri	Boyacı Kapısı
Hasan Hüseyin oğlu Hacı Ömer	Demir Tacirleri	Boyacı Kapısı
Sefer oğlu Kamil	Demir Tacirleri	Ağırnas Karyesi
Süleyman oğlu Süleyman	Demir Tacirleri	Otpazarı
Salih oğlu Nuh	Demir Tacirleri	Uzunyol

⁷¹² Debbağ: Derileri sepileyip meşin, sahtiyan, kösele vesaire ile uğraşan: Dericilik.

Tablo 3.12 (Devam)

Solakoğlu Ahmet	Demir Tacirleri	Otpazarı
Osman oğlu Ahmet	Demir Tacirleri	Otpazarı
Osman oğlu Hacı	Demir Tacirleri	Boyacı Kapısı
Osman oğlu Hacı	Demir Tacirleri	Boyacı Kapısı
Ömer Bey oğlu Emin	Demir Tacirleri	Sobacılar
Ömer oğlu İsmail	Demir Tacirleri	Otpazarı
Kavukoğlu Mehmet	Demir Tacirleri	Boyacı Kapısı
Kademoğlu Yunus	Demir Tacirleri	Boyacı Kapısı
Karayağızzâde Şaban	Demir Tacirleri	Mahkemeönü
Karaosman oğlu Kazım	Demir Tacirleri	Boyacı Kapısı
Kebabçioğlu İsmail	Demir Tacirleri	Otpazarı
Gevgeçzâde Osman	Demir Tacirleri	Otpazarı
Küpülceczâde Ali	Demir Tacirleri	Sarraflar
Mehmet oğlu Ahmet	Demir Tacirleri	Otpazarı
Mehmet oğlu Abdulkadir	Demir Tacirleri	Uzunyol
Mustafa oğlu Emin	Demir Tacirleri	Araba Pazarı
Mükreminzâde Mehmet	Demir Tacirleri	Uzunyol
Nalbantoğulları'ndan Buhan	Demir Tacirleri	Sobacılar
Nuh oğlu Nuh	Demir Tacirleri	Boyacı Kapısı
Lazoğlu Hüseyin	Demir Tacirleri	Boyacı Kapısı
Fevzizâde Sait Azmi	Dokumacılar	Sarraflar Çarşısı
İhsan oğlu Talip	Ekmekçiler	Otpazarı
Uzunağazâde Mehmet	Ekmekçiler	Boyacı Kapısı
Tiryakizâde Süleyman	Ekmekçiler	Araba Kapısı
Hacı Ethem oğlu Abbas	Ekmekçiler	Araba Pazarı
Hasanbaba oğlu Şükrü	Ekmekçiler	Kiçikapı
Hüseyin oğlu Nuh	Ekmekçiler	Meydan Kapısı
Derviş oğlu Hamdi	Ekmekçiler	Hükümet Caddesi
Salim oğlu Mehmet	Ekmekçiler	Boyacı Kapısı
Şükrü oğlu Hamdi	Ekmekçiler	Kiçikapı
Talaslızâde Ömer	Ekmekçiler	Sebze Hali
Osman oğlu Mehmet	Ekmekçiler	Araba Pazarı
Mehmet oğlu Ahmet	Ekmekçiler	Araba Pazarı
Mehmet oğlu Abdullah	Ekmekçiler	Boyacı Kapısı
Mehmet oğlu Mahmut	Ekmekçiler	Otpazarı
Mehmet oğlu Mustafa	Ekmekçiler	Kazancılar
Mustafa oğlu Hasan	Ekmekçiler	Meydan Kapısı
Mustafa oğlu Yahya	Ekmekçiler	Uzunyol
Gülürücüzâde Mehmet	Haffafiyeciler	Hacı Çarşısı
Gömeçlizâde Hacı Hüseyin	Haffafiyeciler	Hacı Hızır Çarşısı
İlyaszâde Ömer Fevzi	Halicılar	Katrancılar
Başkatipzâde Şükrü	Halicılar	Sipahi Pazarı
Bescelizâde Ahmet Faik	Halicılar	Sarraflar
Turanlıdedezâde Mustafa	Halicılar	Uzunçarşı
Hacı Nuhzâde Hacı Nuh	Halicılar	Sarraflar
Hacıağazâde Hacı Ali	Halicılar	Maarif Hanı
Hacı Nuhzâde Cemal	Halicılar	Sarraflar
Dırazzâde Reşit	Halicılar	Mahkemeönü
Dükkarzâde Nuri	Halicılar	Hacı Efendi Çarşısı
Saraçzâde Hacı Muharrem	Halicılar	Mahkemeönü
Seyyidzâde Mustafa	Halicılar	Yeniham
Kantarcızâde Mehmet	Halicılar	Vezirhanı
Ferhanzâde Kadir	Halicılar	Sipahizâde

Tablo 3.12 (Devam)

Gürçülü Hafızağazâde Mehmet Ali	Halicılar	Hacı Sağır Çarşısı
Köyülükzâde Mehmet	Halicılar	Yeni Han
Kösehalilzâde Osman	Halicılar	Mahkemeönü
Mollazâde İbrahim	Halicılar	Vezirhan
Nalbanzâde Hacı Şaban	Halicılar	Vezirhan
Nalbantzâde Bekir	Halicılar	Tenihan
Yahyazâde Kadir	Halicılar	Yenihan
Yedipedizâde Ali	Halicılar	Hacı Efendi Çarşısı
Başağazâde Hacı Ahmet	Halicılar	Yenihan
Taşçızâde Biraderler	Halicılar	Maarif Hanı
Bürüngüzlüzâde Ahmet	Hırdavatçılar	Börekçiler Caddesi
Bakkalbaşızâde Mehmet	Hırdavatçılar	Börekçiler Çarşısı
Billürzâde Mehmet	Hırdavatçılar	Börekçiler Çarşısı
Hacıseyhizâde Hacı Ahmet	Hırdavatçılar	Katrancılar
Dülgerzâde Biraderler	Hırdavatçılar	Hacı Efendi Çarşısı
Kösehalilzâde İzzet	Hırdavatçılar	Katrancılar
Mollazâde Ali	Hırdavatçılar	Katrancılar
Ahmet oğlu Ahmet	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Ahmet oğlu İsmail	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Emin oğlu İbrahim	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Bekir oğlu Mehmet	Kalay Tacirleri	Erkilet Nahiyesi
Peykarcızâde Ali	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Hacı Ahmetzâde Kazım	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Hacı oğlu Recep	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Hüsamzâde Lütfullah	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Hasan oğlu Abdullah	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Hasan oğlu Mehmet	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Sait oğlu Hasan Hüseyin	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Şaban oğlu Ahmet	Kalay Tacirleri	Erkilet Nahiyesi
Osman oğlu Mehmet	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Ali oğlu Mükremin	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Ömer oğlu Ali Osman	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Ömer oğlu Mehmet	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Feyzullah oğlu Şaban	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Kadir Usta oğlu Mehmet	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Kendirizâde Hamdi	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Kendirizâde Ali	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Mehmet oğlu Ahmet	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Mehmet oğlu Şükrü	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Mehmet oğlu Mustafa	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Mehmet oğlu Ali Osman	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Mustafa oğlu Mustafa	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Nuh Mehmet oğlu Ahmet	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Yahya oğlu Mehmet Emin	Kalay Tacirleri	Kazancılar
Nabizâde Ahmet	Kantariyye Tac	İmamoğlu Hanı
Demircizâde Mustafa	Kantariyye Tac	Hacı Efendi Çarşısı
Katrancızâde Memiş	Kantariyye Tac	İmamoğlu Hanı
Katrancızâde Yakup	Kantariyye Tac	İmamoğlu Hanı
Katipzâdelar	Kantariyye Tac	Hacı Efendi Çarşısı
Mehmet Beyzâde Mehmet	Kantariyye Tac	Hacı Efendi Çarşısı
Kürkçüzâde Ali	Keresteci Tac	Kiçikapı
Mülazimzâde Tevfik	Kırtasiyeciler	Katrancılar
Kuruzâde Osman	Kitre Tacirleri	Vezirhan

Tablo 3.12 (Devam)

Hacı Hüsanzâde Hacı Ali	Köseleciler	Kösele Han
Saraçzâde hacı Muharrem	Köseleciler	Mahkemeönü
Leylazâde Süleyman	Köseleciler	Hacı Çarşısı
İbrahim oğlu Hacı Ali	Kunduracılar	Vezirhanı
Ahmet oğlu Hacı İsmail	Kunduracılar	Kazancılar
Hasan oğlu Emin	Kunduracılar	Vezirhanı
Hakkı oğlu Ömer	Kunduracılar	Sipahi Pazarı
Salim oğlu Mustafa	Kunduracılar	Börekçiler
Şaban oğlu İsmail	Kunduracılar	Börekçiler
Şaban oğlu Nuh Mehmet	Kunduracılar	Tavanlı Mağaza
Salih oğlu Recep	Kunduracılar	Hanefi Çarşısı
Osman oğlu Recep	Kunduracılar	Hanefi Çarşısı
Ali oğlu Nuh Mehmet	Kunduracılar	Hanefi Çarşısı
Ömer oğlu Zühtü	Kunduracılar	Vezirhanı
Galip oğlu Hacı Ömer	Kunduracılar	Kazancılar
Hocaağazâde Mustafa	Kunduracılar	Yenihan
Nuh oğlu Hacı İbrahim	Kunduracılar	Vezirhanı
Arpacızâde Seyit	Manifaturacılar	Börekçiler Çarşısı
Akşehirizâde Nuh	Manifaturacılar	Börekçiler Çarşısı
Ayrancızâde Hamdi	Manifaturacılar	Uzunçarşı
İpsirlizâde	Manifaturacılar	Uzunçarşı
Erkiletli Hacı Bekirzâde Abdullah	Manifaturacılar	Hacı Hanifi Çarşısı
Efendiğazâde Hacı Halil	Manifaturacılar	Uzunçarşı
İmamzâde Ahmet	Manifaturacılar	İmamoğlu Hanı
İmamzâde Ali Kemal	Manifaturacılar	Maarif Hanı
İmamzâde Ömer Mümtaz	Manifaturacılar	Marif Hanı
İbişzâde Hacı Ahmet	Manifaturacılar	Hacı Efendi Çarşısı
İçelzâde Hacı Hayrullah	Manifaturacılar	Uzunçarşı
Başhorozzâde Hacı Ahmet	Manifaturacılar	Uzunçarşı
Bakırcızâde Cemal	Manifaturacılar	Uzunçarşı
Nescelizâde Rıfat	Manifaturacılar	Maarif Hanı
Benlizâde Hacı Hüseyin	Manifaturacılar	Uzunçarşı
Pekmezcizâde Hacı Halil	Manifaturacılar	Hacı Hanefi Çarşısı
Bıçakcızâde Mehmet	Manifaturacılar	İmamoğlu Hanı
Tacettinzâde Tacettin	Manifaturacılar	İmamoğlu Hanı
Tütüncüzâde Biraderler	Manifaturacılar	Uzunçarşı
Hacıhafızâde Hüseyin	Manifaturacılar	Katrancılar
Hisarcıklızâde Mesut	Manifaturacılar	İmamoğlu Hanı
Hemvicarzâde Hacı Mustafa	Manifaturacılar	Uzunçarşı
Tezgahcızâde Yusuf	Manifaturacılar	Uzunçarşı
Sipahizâde Abid	Manifaturacılar	İmamoğlu Hanı
Şahinzâde Mustafa	Manifaturacılar	İmamoğlu Hanı
Şahhüseyinzâde Mustafa	Manifaturacılar	Uzunçarşı
Samancızâde Ahmet	Manifaturacılar	Uzunçarşı
Taşcızâde Ömer	Manifaturacılar	Maarif Hanı
Talaslızâde Mehmet Salih	Manifaturacılar	İmamoğlu Hanı
Alihocazâde Hacı Kamil	Manifaturacılar	İmamoğlu Hanı
Ali Mülazimzâde Mehmet	Manifaturacılar	İmamoğlu hanı
Alemderzâde Hacı Mehmet	Manifaturacılar	Uzunçarşı
Abazâde İsmail	Manifaturacılar	Uzunçarşı
Karahalilizâde Rıfat	Manifaturacılar	Kantarcılar
Kasap Hacı Alizâde Hacı Ali	Manifaturacılar	Kantarcılar
Kirazzâde Mehmet	Manifaturacılar	Uzunçarşı

Tablo 3.12 (Devam)

Göncüzâde Osman, Şeriki Şaban	Manifaturacılar	Hacı Haneî Çarşısı
Göncüzâde Ahmet	Manifaturacılar	Maarif Hanı
Külahcızâde Kasım	Manifaturacılar	Uzunçarşı
Levazımzâde Ahmet	Manifaturacılar	Sarraflar Çarşısı
Mavişzâde	Manifaturacılar	Gön Hanı
Müderrişzâde İbrahim	Manifaturacılar	Gön han
Hayaszâde Hacı Sait	Manifaturacılar	Uzunçarşı
Darınlızâde Mustafa	Manifaturacılar	İmamoğlu Hanı
Yumurtacızâde Salim	Manifaturacılar	Hacı Haneî Çarşısı
Yahyabeyzâde Hacı Mehmet	Manifaturacılar	Uzunçarşı
Bozdoğanlızâde Mehmet	Manifaturacılar	Kantarcılar
Börkdedezâde İbrahim	Manifaturacılar	Uzunçarşı
Abdullah oğlu Mehmet	Mücellitler ⁷¹³	Hacı Haneî Çarşısı
Memişoğlu Nuh	Mücellitler	Hacı Haneî Çarşısı
Abdüssidzâde Osman	Müteahhitler	Önçarşı
Velizâde Hacı Ahmet	Müteahhitler	Kaleönü
Bedastani Hacı Mustafa	Nakliyat İdaresi	Vezirhan
Harputizâde Ziya	Nakliyat İdaresi	Yenihan
İsmail oğlu Şükrü	Pamuk Tacirleri	Sipahi Pazarı
Çukurluoğlu Ali Rıza	Pamuk Tacirleri	Sipahi Pazarı
Hacı oğlu Hacı Mehmet	Pamuk Tacirleri	Sipahi Pazarı
Hacı Yusuf oğlu Tevfik	Pamuk Tacirleri	Sipahi Pazarı
Hasan Beyzâde Hacı Mehmet	Pamuk Tacirleri	Sipahi Pazarı
Hayrettin oğlu Mehmet	Pamuk Tacirleri	Sipahi Pazarı
Derviş oğlu Mehmet	Pamuk Tacirleri	Sipahi Pazarı
İsa oğlu Emin	Pamuk Tacirleri	Sipahi Pazarı
Köşker oğlu Osman	Pamuk Tacirleri	Sipahi Pazarı
Gürcü oğlu Mehmet	Pamuk Tacirleri	Sipahi Pazarı
Muharrem oğlu Nuh	Pamuk Tacirleri	Sipahi Pazarı
Fevzi oğlu Mehmet	Pamuk Tacirleri	Sipahi Pazarı
Ethemzâde Hacı Mustafa	Pastırmacılar	Hacı Haneî Çarşısı
İmamzâde Osman	Pastırmacılar	Vezirhan
Patpatzâde Hacı Ali	Pastırmacılar	Börekçiler Çarşısı
Harputluzâde Hasan	Pastırmacılar	Hacı Haneî Çarşısı
Dirazâde Reşit	Pastırmacılar	Mahkemeönü
Dülgerzâde Biraderler	Pastırmacılar	Hacı Haneî Çarşısı
Keşzâde Osman	Pastırmacılar	Hacı Haneî Çarşısı
Göncüzâde Ahmet	Pastırmacılar	Maarif Hanı
Mehmet Beyzâde Ahmet	Pastırmacılar	Maarif Hanı
Narinzâde Nuh Mehmet	Pastırmacılar	Hacı Haneî Çarşısı
Başağazâde Mehmet	Pastırmacılar	Kiçikapı
Ahmet oğlu Hamza	Saatçiler	Vezirhan
Büyükbazâde Halit	Saatçiler	Vezirhan
Mollaoğlu Hüseyin	Saatçiler	Vezirhan
Ahmet oğlu Hilmi	Saraçlar ⁷¹⁴	Hacı Haneî Çarşısı
Ahmet oğlu Mahmut	Saraçlar	Hacı Haneî Çarşısı
Ekrem	Saraçlar	Hacı Haneî Çarşısı
Tatarzâde Hacı Mehmet	Saraçlar	Hacı Haneî Çarşısı
Halil oğlu Sami	Saraçlar	Hacı Haneî Çarşısı
Salih oğlu Mehmet	Saraçlar	Hacı Haneî Çarşısı

⁷¹³ Mücellid: Ciltçi, Cilt yapan, kitap ciltleyen.⁷¹⁴ Saraç: Eyer ve at takımları yapan, meşin üzerine işleme yapan zanaatçı.

Tablo 3.12 (Devam)

Arağ Emin	Saraçlar	Hacı Hanefi Çarşısı
Osman oğlu Osman	Saraçlar	Hacı Hanefi Çarşısı
Ali oğlu Hacı Bey	Saraçlar	Hacı Hanefi Çarşısı
Ali oğlu Abdurrahman	Saraçlar	Hacı Hanefi Çarşısı
Gubarzâde Osman	Saraçlar	Hacı Hanefi Çarşısı
Mustafa oğlu Hacı İbrahim	Saraçlar	Hacı Hanefi Çarşısı
Yapıcıoğlu Recep	Saraçlar	Hacı Hanefi Çarşısı
Elibüyüzkâde	Sarraflar	Sarraflar
Bekir oğlu Mustafa	Sarraflar	Sarraflar
Hacı Bekirzâde Ahmet	Sarraflar	Sarraflar
Hafız Ağazâde Fuat	Sarraflar	Sarraflar
Halıcı Ahmet oğlu Hacı Mehmet	Sarraflar	Sarraflar
Halil oğlu Eşref	Sarraflar	Sarraflar
Saraç oğlu Mehmet	Sarraflar	Sarraflar
Mütekaît Mülazım-ı evvel Nuri	Sarraflar	Sarraflar
Nuh oğlu Kemal	Sarraflar	Sarraflar
Bagizâde Mehmet	Sarraflar	Sarraflar
İbrahim oğlu Salih	Sobacılar	Kanaatçılar Çarşısı
İbrahim oğlu Mehmet	Sobacılar	Eski Pamukçular
İsmail oğlu Hacı Mehmet	Sobacılar	Kanaatçılar Çarşısı
Tevfik oğlu Hacı Hüseyin	Sobacılar	Kanaatçılar Çarşısı
Hacı Ahmet oğlu Hüseyin	Sobacılar	Eski Pamukçular
Hacı Mehmet oğlu Nuri	Sobacılar	Kanaatçılar Çarşısı
Hüseyin oğlu Hamdi	Sobacılar	Kanaatçılar Çarşısı
Hüseyin oğlu Muhsin	Sobacılar	Kanaatçılar Çarşısı
Recep oğlu Rasim	Sobacılar	Kanaatçılar Çarşısı
Saka Süleymanoğlu Hacı Sayit	Sobacılar	Kanaatçılar Çarşısı
Osman oğlu İlyas	Sobacılar	Kanaatçılar Çarşısı
Ali oğlu Şaban	Sobacılar	Kanaatçılar Çarşısı
Mehmet oğlu Ziya	Sobacılar	Eski Pamukçular
Mehmet oğlu Şükrü	Sobacılar	Eski Pamukçular
Mehmet oğlu Mehmet	Sobacılar	Eski Pamukçular
Mehmet oğlu Ahmet	Sobacılar	Eski Pamukçular
Mustafa oğlu Kamil	Sobacılar	Eski Pamukçular
Murtaza oğlu Halil	Sobacılar	Eski Pamukçular
Ahmet oğlu Hamdullah	Tenekeçiler	Boyacı Kapısı
Emin oğlu Ali	Tenekeçiler	Demirkapı
Süleyman oğlu Ahmet	Tenekeçiler	Demirkapı
Arif oğlu İsmail	Tenekeçiler	Kazancılar
Abdullah oğlu İsmail Osman	Tenekeçiler	Zincidere Nahiyesi
Binbirçeşit Rasih	Tuhafiyeci	Sarraflar
Tütüncüzâde Bekir	Tuhafiyeci	Börekçiler
Hacı Bekirzâde Fehmi	Tuhafiyeci	Börekçiler
Şark Pazarı Sahibi Mustafa	Tuhafiyeci	Sarraflar
Kara Mehmetağazâde Ömer	Tuhafiyeci	Sarraflar
Küllük İmamzâde Yusuf	Tuhafiyeci	Gazzazlar
Mehmet oğlu Ahmet	Tuhafiyeci	Gazzazlar
Mehmet oğlu Osman	Tuhafiyeci	Börekçiler
Mülayimzâde Mustafa	Tuhafiyeci	Sarraflar
Nuh oğlu Halis	Tuhafiyeci	Gazzazlar
Çadircızâde Hacı Hüseyin	Yapağı, Yün Tac	Eski Dul Çarşısı
Çadircızâde Bekir	Yapağı, Yün Tac	Gön Hanı
Çadircızâde Ahmet	Yapağı, Yün Tac	Gön Hanı

Tablo 3.12 (Devam)

Hacı İsmailzâde Küçük İbrahim	Yapağı, Yün Tac	Salı Hali
Kuruzâde Osman	Yapağı, Yün Tac	Vezirhan
Molla Abdizâde Hacı Ömer	Yapağı, Yün Tac	Köyhanı
Bedikçizâde Hasan	Yapağı, Yün Tac	Şekerciler

Kayseri’de 1920’li yıllarda imal edilen ticari ürünler, Avrupa’ya; İstanbul’a ve Sivas, Adana, Samsun gibi çevre illere gönderilmekteydi.⁷¹⁵

I. Dünya Savaşı’na kadar Türkiye’deki iktisadî faaliyetlerin ana unsuru yabancı sermayeydi. Birçok ticaret ve sanayi işletmeleri, özellikle enerji alanı ve tekstil tamamen yabancı sermayenin eline geçmeye başlamış ve açık pazar hâline gelen ülkede, yabancı yatırımcılar, genellikle devlet güvencesinin bulunduğu, altyapı yatırımlarına yöneldi.⁷¹⁶ Yabancı sermaye gruplarının sanayi ve kârı büyük olan ticari yatırımlarda söz sahibi olmaları sonucu yerli sermaye grupları, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren Kayseri örneğinde olduğu gibi sanayi dışı üretim alanlarına zorunlu olarak kaymış, aile tipi üretim tarzında, imalat, hizmet ve ticaret sektörlerinde faaliyet bulundular. Kayseri ticaret alanında Anadolu’nun en önemli şehirlerinden biri haline gelmiştir.⁷¹⁷

1927 yılı Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Ticaret Salnamesi verilerine göre Türkiye’de sanayi çok geri olup büyük üretim yapan fabrikalar sadece İstanbul, İzmir ve Adana illeriyle sınırlıydı. Öte yandan, Türkiye’de bu yıllarda tarıma dayalı sanayi nispeten daha iyi durumdaydı.⁷¹⁸ Bu yargıya Kayseri’de dâhil olup birkaç un fabrikası ve bir mensucat fabrikası dışında ekonomik hayat, ticaret, tarım ve hayvancılığa dayalıydı.

Tablo 3.12’deki verileri ışığında Kayseri iktisadi sektörlerin dağılımına bakıldığında zaman, imalat sektörü kapsamında yer alan üretim faaliyetinde pastırma, halıcılık, deri, demir; ticari sektörü kapsamında pamuk ve yün gibi ticari faaliyetlerin yapılması, şehrin iktisadi ana unsurlarında imalat sektörü ve ticaret sektörünün önemli bir yere sahip olduğu görülmüştür.

⁷¹⁵ 1924-1925 *Türk Ticaret Salnamesi*, s. 491.

⁷¹⁶ Ahmet Emin Yaman, *Kurtuluş Savaşı’nda Anadolu Ekonomisi 1919-1922*, Betik Yayıncılık, Ankara 1998, s. 57.

⁷¹⁷ 1927 *Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Ticaret Salnamesi*, s. 28.

⁷¹⁸ 1927 *Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Ticaret Salnamesi*, s. 43.

3.1.7.2. 1938-1945 Yılları Arasında Kayseri’de Faaliyet Gösteren Tüccar ve İş Kolları

1938 yılında Kayseri’de Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde yapılan kamu fabrikaları Kayseri iktisadi hayatında önemli bir yer tutmuştu. Bu fabrikaların faaliyete geçmesiyle Kayseri sanayi şehri kimliğine bürünmüştü.

Kayseri’de aşadaki tabloda 1938 yılı iş kolları ve bu iş kollarında faaliyet gösteren kişilerin listesi aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.13. 1938 Yılı Kayseri Ticaret ve Sanayi Odası’nda Fevkalâde Sınıfta Bulunan Ticari Müesseseler ve Fabrikalar⁷¹⁹

İsmi	Yaptığı İş	Bulunduğu Adres
Türkiye İş Bankası	Bankacılık	Kıçıkapı Kayseri
T. C Ziraat Bankası	Bankacılık	Şekerciler
Osmanlı Bankası	Bankacılık	Kıçıkapı
Kayseri ve Civarı Elektrik TAŞ.	Elektrik	Maarif Hanı
S.B.Kayseri Bez Fabrikası	Fabrika	Beş Parmak
S.B.Bünyan Mensucat Fabrikası	Fabrika	Bünyan Kazası
Un Fabrikası Kolektif Şirketi	Un	Maarif Hanı
Erciyes Bez Dokuma Fabrikası	Bez Dokuma	Reşadiye Köyü
Kayseri Malları Satış Evi	S.Bank Malları Satar	Maarif Hanı
Ürgüp Z.T.Bankası T.A.Ş.	Bankacılık	Ürgüp
T.C.Ziraat Bankası Şubeleri	Bankacılık	Ürgüp,İncesu,Pınarbaşı, Bünyan

1938 Yılı Kayseri Ticaret ve Sanayi Odası’na Kayıtlı Birinci Sınıf Tüccarlar⁷²⁰

İsim	Yaptığı İş	Bulunduğu Yer
Hacı Ali Has ve oğulları	Halı İmalathanesi	Maarif Hanı
Şih Mehmet Gazi Oğlu	Demir ve Saire	Şekerciler
Mehmet Talaslı	Celep	Vezirhanı
Ahmet Bürüngüz ve oğulları	Demir ve Malzeme İnşaaie	Sarraflar
Ahmet Tütüncü	Yapağı ve Celep	Maarif Hanı
Hacı Müdüroğlu A. Gömürgen	Davar	Bünyan
İsmail Cingilli ve oğulları	Singer makinası ve bisiklet	Kazancılar Caddesi
Hacı Bekiroğlu Ahmet Soybay	Manifatura	İmamoğlu Hanı
İskenderoğlu Kırkor	Manifatura	İmamoğlu Hanı
Nuh Mehmet Karagözlü	Manifatura	İmamoğlu Hanı
H.Emin Çalık ve Nuh Mehmet Taş	Manifatura ve celep	Kazancılar
Şaban Kara Halil	Manifatura	Katrancılar
Bakırcılar ve İşçiler Birliği	Bakır Kap İmalatı	Kazancılar
İbrahim Fazlıoğlu	Kereste ve Taahhüdât	Cumhuriyet meydanı
Bakırcılar Şirketi	Bakır Kap İmalatı	Yedekçioğlu Hanı
Aragil oğlu Aragil	Tuhafiye	İmamoğlu Hanı

⁷¹⁹ Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938, s. 37.

⁷²⁰ Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938, s. 38-44.

Tablo 3.13 (Devam)

İkinci Sınıf Tüccarlar:

İsim	Yaptığı İş	Bulunduğu Yer
Arifoğlu Mevlüd	Müteahhit ve acente	Cumhuriyet meydanı
Mehmet Kükürtçü	Kavafiye	Kazancılar
Mehmet Billur	Demir ve malzeme inşaiye	Şekerciler
H. Ali Kasapoğlu	Manifatura	Sarraflar
Halid Tuncer	İnşaat mütehhidi	Sarraflar
İsmail Kendirli	Halı imalathanesi	Küçük tekke önü
H. İbrahim Kadioğlu	Sebze tohumu	Sebzeciler
Mehmet Ali Bakkaloğlu	Celep ve saire	Cingilloğlu çarşısı
Ahmet Kaşıkçı	Bakkaliye ve saire	Şekerciler
Ali Çarşıbaşı	Hırdavat	Kale önü
İbrahim Şihoğlu	Hırdavat	Kale önü
Recep Kemahlı	Tan sineması	Cumhuriyet meydanı
Osman Çayır	Halı kilim	Sipahi pazarı
Galip İzmirli	Tuhafiye ve Manifatura	Kazancılar
Mehmet Torunoğlu	Celep ve Koyun	Cumhuriyet mahallesi
Şevki Mustafa Kardeşler Ak Mehmet	Celep ve Sair	İmamoğlu hanı
Mehmet Bayoğlu Mehmet	Celep ve Antikacılık	Börekçiler
Adem Çilsal	Müteahhit	Cumhuriyet meydanı
İbrahim İlyas pekmezci Krdş.	Manifaturacı	Kazancılar
Ahmet Büyük Göncü	Celep	Vezirhanı
H. Abdullahoğlu Mehmet ve Krdş.	Taahhüdatı Tüccariye	Vezirhanı
Hamit Mücellitoğlu	Müteahhit	Sipahi pazarı
Alâeddin Cingilli	Yapağı ve av Derisi	Vezirhanı
Mehmet Uzunlulu	Manifatura	Kazancılar
Münir Şenses	İstanbul Otel	Cumhuriyet meydanı
Nuh Elli Büyükoğlu	Manifatura	Sarraflar

Üçüncü Sınıf Tüccarlar:

İsim	Yaptığı İş	Bulunduğu Yer
Mustafa Yalayan	Müteahhit	Vezirhanı
Cemal Küçük	Hırdavat	Kaleönü
Hacı Mehmet Özpamukçu	Bakkaliye	Cumhuriyet Meydanı
Reşitoğlu Şükrü	Lokanta	Cumhuriyet Meydanı
Kazım Tirid	Müteahhit	Sipahi Pazarı
Cemal Hatati	Müteahhit	Cumhuriyet Meydanı
Alâeddin Karakimseli	Makine Acenteliği	Kazancılar
Tataroğlu Mehmet Saygı	Manifatura	Kazancılar
Ahmet Cemil Bakkaloğlu	Bakkaliye	Cumhuriyet Meydanı
Mustafa Kendirli	Halı İmalatı	Küçük Tekne Önü
Hacı Hasan Bakkaloğlu	Manifatura	Sarraflar
Arif Merapoğlu	Kundura Malzemesi	Mahkeme Hanı
İbrahim Varinli	Manifatura	Kazancılar
Ömer İlyasoğlu	Kilim vesaire	Sipahi Pazarı
Sabit Turak	Bakkaliye	Kazancılar
Nuh Mehmet Samancıoğlu	Manifatura	Kazancılar
Osman Arbay	Celep	Serçe Önü
Şahinoğlu Horin	Halı İmalatı	Seten Önü
Halil İbrahim Köşkerioğlu	Halı Kilim Ticareti	Sipahi Pazarı
Buhran Alaybay	Celep	Serçe Önü

Tablo 3.13 (Devam)

Ali Mehmet Bayram	Halı İmalatı	Hunat
Hasan Cingilloğlu	Urgan ve Kendir	Cingilli oğlu Çarşısı
İbrahim Hüsni Onbaşıoğlu	Okka Malı	Vezirhanı
Mehmet Remzi İzmirli	Manifatura	Kazancılar
Hacı Muharrem Derici	Deri	Mahkemehanı
Ahmet Karadeli	Hazır Elbise, Halı ve Kilim	Sipahi Pazarı
Hacı Hamdi Nalbantoğlu	Okka Malı	Hacı Hanefi Çarşısı
Nuri Köseoğlu	Zahire ve Saire	Araba Pazarı
Şükrü Keçecioğlu	Pamuk ve Bez	Sarraflar
Osman ve Cemal Krdş İmamoğlu	Pastırma İmalatı	Selaldı
Ali Galip Okuroğlu	Bakkaliye	Selaldı
Addulkadir Bari Abdullahoğlu	Merkez Eczanesi	Cumhuriyet Meydanı
Hüseyin Gömeçlioğlu	Kundura Malzemesi	Hacı Efendi Çarşısı
Rifat Kantarcıoğlu	Manifatura	Kazancılar
Abit Pürdede	Yapağı ve Deri	Vezirhanı
Hamdi köseoğlu	Sivas Otel	Dört Dükkân Önü
Mustafa Balcıoğlu	İplik ve Pamuk	Sarraflar
Ömer Kantarcı	Bakkaliye	Kıçıkapi Caddesi
Aleksioğlu Karpis	Pastırma İmalatı	Selaldı Mahallesi
Mehmet Alem dargil	Acentelik	İstanbul Caddesi
Osman Çilsal	Müteahhit	Cumhuriyet Meydanı
Zekerriyya Pastırmacı	Yapağı ve Deri	Maarif Hanı
Gaffar Veysioğlu	Züccaciye	Börekçiler
Ahmet İmamoğlu	Celep ve Saire	Vazirhanı
Mustafa Mahir Kafesçioğlu	Erciyes Eczanesi	Şekerciler
Mehmet Kantarcı	Yapağı ve Av Derisi	Vezirhanı
Ahmet Taşçı	Pastırma İmalatı	Selaldı
Kürt oğlu Mustafa Mutlu	Halı İmalathanesi	Hacılar Nahiyesi
Hacı ve Mehmet Kaya Kardaş	Manifatura	Kazancılar
Seyid Mehmet Sebzeci	Manifatura	Kazancılar
Bekir Emir Mehmet oğlu	Halı İmalatı	Setenönü
Tevfik Sorgun	Yeni Matbaa	İsmet İnönü Bulvarı
Seyit Nalbant oğlu	Hırdavat	Kaleönü
Sabri Öner	Tuhafiye	Cumhuriyet Meydanı
Mustafa Bıçaker	Kırtasiye	Kaleönü
Tacettin Tacettinoğlu	Manifatura	Sarraflar
Ahmet Muhassıl	Kırtasiye ve Okka Malı	Kaleönü
Mehmet Lütfi Serim	Kırtasiye ve Okka Malı	Kaleönü
Şakir Ali Mülazımoğlu	Bakırcılık	Kazancılar
Mehmet Demirci	Celep	Kazancılar
Şükrü Ünal	Zevki Selim Berberi	Cumhuriyet Meydanı
Nurioğlu İbrahim Demir	İnşaat Mütahhidi	Araba Pazarı
Mehmet Buhran Mollaoğlu	Makine Tamirati vesaire	Yedekçioğlu
Pastırmacıoğlu Avadis	Pastırma Üzerine	Selaldı Mahallesi

1938 Kayseri Ticaret Odası kayıtlarına göre oluşturulan 3.13. tablo değerlendirildiğinde, Kayseri’de imalat, ticaret ve hizmet sektörlerinin gelişmiş olduğu kadar şehre devlet yatırımlarının yapılmasıyla birlikte yavaş yavaş sanayi sektörünün de gelişmeye başladığı görülmüştür.

1945 yılından sonra Kayseri iktisadi yapısı, Cumhuriyetin ilk onbeş yılında yapılan yatırımlar ekseninde şekillendi. Bu tarihten sonra Kayseri'nin iktisadi gelişimi bu yapı üzerinden gelişim gösterdi. Kayseri'de aşadaki tabloda 1945 yılı iş kolları ve bu iş kollarında faaliyet gösteren kişilerin listesi aşağıda tabloda verilmiştir.

Tablo 3.14. 1944-1945 Yıllarında Kayseri'de Faaliyet Gösteren Birinci Sınıf Tüccarlar⁷²¹

İsim ve Unvan	Yapdığı İş	Bulunduğu Adres
Kayseri ve Cıvırı Elektrik T.A.Ş.	Elektrik Üretimi	Maarif Han
T.C. Ziraat Bankası	Bankacılık	Cumhuriyet Meydanı
Mehmet Bürüngüz ve oğulları	Top.Per.İnşaat Malz.	Sarraflar.P.K. 17
Ahmet Faik Besceli	Top.Per.Umumi Tic	Maarif Han
Ali Çarşıbaşıoğlu	Top.Per.Hırdavat	Kaleönü
Arif Molu	Top.Per.Taahhüt	Maarif Han
Artırım İnşaat Ltd.Şti	İma.Top.İnşaat	Şekerciler
Erciyaş Kösele Fab. T.A.Ş.	İma.Top.Per.Kösele	Nazmi Toker Cad 64.
Erciyes Dokuma Fabrikası T.A.Ş.	İma.Top.Dokumacılık	Reşadiye Köyü
Hacı Bekir ve Ahmet Soybaş	Top.Per.Man. Deri Yapak	Maarif Han 29.
Halilİbrahim Erinkurt,O. Sarıyıldız	Top.Per.Taah, Kereste,Gaz	Nazmi Toker Cad
İbrahim Sarıyıldız	Per. Hırdavat	Kantarcılar
İbrahim Şahin Fazlıoğlu	Top.Per.Umumi Tic	Talas Cad.
İsmail Cingilioğlu ve oğulları	Top.Per.Elek.Cihazı.Mak.	Kazancılar Cad 53.
İsmail Köker	Top.Per. İmalat, Halıcılık	Büyükçeşme Önü
Kayseri Dokuma Küçük Sn.Kop.	İmalat Dokumacılık	İmamoğlu Hanı Cıvırı
Ahmet Ali Bakkaloğlu	Top.Per.Hayvan Taciri	Vezir Han 21.
Mehmet Göbülük	Top.Per.Umumi Tic.	Maarif Han 35.
Mehmet Matak	Top.Per.Deri	Dabak Pazarı 39.
Mustafa Ahmet Hasoğulları	İma.Top.Per.Halı	Keçikapı Cad.
Nuh Mehmet Karagözlü	Top.Per.Manifatura	İmamoğlu Han
Nuh Mehmet Hüstrevoğlu	İma.Top.Per.Manifatura	Börekçiler
Osman Cemal İmamoğlu	İma.Top.Per.Pastırmacı	Selaldı Mahallesi
Seyit Aykut	Top.Per. Hırdavat	Kazancılar
Şaban Karahalil	Top.Per.Manifatura	Katrancılar 6.
Şevki Aksoy Kardeşler	Top. Umumi. Tic.	İmamoğlu Han
Şeyh Mehmet Gazioğlu	Top.Per.Demir. v.s.	Şekerciler 63.
Yeni Kösele ve Deri Koll.Şti.	İma. Top.Per. Kösele Deri	Şekerciler 26.
Ziya Besceli	İma. Un Fabrikası	Maarif Han

İkinci Sınıf Tüccarlar

İsim ve Unvan	Yaptığı İş	Bulunduğu Adres
Adem Çılsal	Top.Per.Umumi Ticaret	İsmet İnönü Bulvarı
Ahmet Büyük Taşçı	İma.Top. Pastırma	Selaldı Mahallesi
Ahmet Kaşıkçı ve oğulları	Top.Per. Bakkaliye Urgan	Şekerciler 53.
Alaattin Karakimseli	Top.Per. Oto ve Lvz.	İstanbul Cad.

⁷²¹ Erkiletlioğlu, *Geniş Kayseri Tarihi*, s. 707-711.

Tablo 3.14 (Devam)

Arif Mirap	Top.Per.Kösele	Mahkeme Hanı
Bekir Özhalıcı	İma.Top.Per. Halı	Mahkeme Hanı
Cemal Özküçük	Top.Per. Hırdavat	Kale Önü
Fevzi Kızıklı	Top.Per. Manifatura	Kazancılar
Hacı Ahmet Köse	Top.Per.Et	Muammer Bey Cad.
Hacı Halil Büyük Nalbant	Top.Per.Bakkaliye	Cıngıllıoğlu Cad.
Hacı Maraş	Top.Per. Pastırma	Selaldı Mahallesi 36.
Hamit Mücellit	İma. İnşaat Müteahhit	Şekerciler
İbrahim İlyas Pekmezci	Top.Per.Manifatura	Kazancılar
İbrahim İmamoğlu	Top.Per.Canlı Hayvan	Vezirhan 9.
İbrahim Tohumcu	Top.Per.Tohum ve Hububat	Sebzeciler
İbrahim Varinli	Top.Per. Manifatura	Kazancılar
Mehmet Alemdar	Top.Per.Taahhüt	Serçeönü Mahallesi
Mehmet Bayar	Top.Per. Deri Canlı Hayvan	Vezir Hanı
Mehmet Billur	Top.Per. Hırdavat	Şekerciler 6.
Mehmet Eliboyalı	Per. Debbağ	Dabak Pazarı
Mehmet Kükürçü	Per. Tuhafiye	Kazancılar 172.
Mehmet Hisarcıklioğlu	Top.Per. Tohum	Sebzeciler
Mehmet Uzunlulu	Per. Manifatura	Kazancılar 65.
Mehmet Uzunhalil	Top.Per. Manifatura	Kazancılar 27.
Mehmet Soyışık, A. Simitçi	Top.Per. Hırdavat	Keçikapı Cad.
Mustafa Karşı Balcıoğlu	Per. Manifatura	Uzunçarşı
Rifat ve Mehmet Kantarcı	Per. Manifatura, Tuhafiye	Kazancılar
Sabri Öner	Top. Tuhafiye	Cumhuriyet Meydanı
Salim Tokatlı	Top.Per. Halı ve Kilim	Sipahi Pazarı
Yunus Apaydın	İma. Top.Per. Kereste	Dört Dükkan Önü

Üçüncü Sınıf Tüccarlar

İsim ve Unvan	Yaptığı İş	Bulunduğu Adres
Abid Pirdedeoğlu	Top.Per. Umumi Ticaret	Vezir Hanı
Abid Sarıköklü	Per. Sarraf	Kazancılar 51.
Abid Şekerci	Per. Manifatura	Kazancılar
Abdullah Kafadar	Per. Canlı Hayvan	Küçük Mustafa Mahallesi
Ahmet Şarkışla	Top.Per. Bakır	Şekerciler
Ahmet Eskici	Top.Per. Nakliyat, İnşaat	Sokubaşı
Ahmet Kedici	Top.Per. Manifatura	Kazancılar
Ahmet Kınacı	Top.Per. Tuhafiye	Kale Önü
Ahmet Kocatürk	Top.Per.	Cumhuriyet Meydanı
Ahmet Nalbant	Per. Radyo Acenteliği	Kazancılar
Ahmet Yağmur	Top.Per. Hırdavat	Selaldı Mahallesi
Ahmet Yılmaz	İma.Top.Per. Pastırma	Kazancılar
Ahmet Yölbilen	Per. Manifatura	Sipahi Pazarı
Ahmet zihni Soyata	Top.Per. Hırdavat, İplik	Cıngıllıoğlu Çarşısı
Ali Badi	Top.Per. Halı, Kilim	Sipahi Pazarı
Ali Bostancı	Top.Per. Tuhafiye	Kazancılar
Ali Büyükcöncü	Top.Per.Pastırma,Kereste	Kiçikapı 17.
Ali Eskici	Otel	Erciyes Otel
Ali Çeşmebaşı	Top.Per. Hırdavat	Kazancılar Cad.
Ali Kuşuncu	Top.Per. Manifatura	Kazancılar Cad.
Ali Galip İzmirli	Per. Manifatura	Nazmi Toker Cad.
Ali Gürbüz	Top.Per. Pastırma	Selaldı Mahallesi

Tablo 3.14 (Devam)

Ali Mehmet Bayram	Halı İmalatı	Cürcüler 37.
Ali Uzunsoy	Top.Per. İnşaat Taahhüd	Şekerciler
Arif Çetin	Top.Per. Manifatura	Uzun Çarşı
Bakırcı Şirketi	İma.Top.Per. Bakır	Kazancılar
Bekir Büyükcü	Top.Per. Celep	Vezir Hanı
Bekir Kara	Top.Per. Manifatura	Selahaddin Mahallesi
Buhran Kragözlü	Top.Per. Tuhafiye	Kazancılar
Buhran Çepçi	Top.Per. Manifatura	Uzun Çarşı
Cemal Ünlü	İma. Top. Pastırma	Şekerciler
Derviş Ve Abdullah Özkan	Top.Per. İnşaat Malzemesi	Şekerciler
Emir Ali Karamercan	Top.Per. Manifatura	Kazancılar
Hacı Ali Karamercan	İma.Top. Müteahhit	Cumhuriyet Mahallesi
Hacı Kaya	Per. Manifatura, Kumaş	Kazancılar
Hacı Mehmet İzmirli	Top.Per. Manifatura	Kazancılar
Hacı Nuh Nuhoglu	Top.Per. Canlı Hayvan	Keçikapı
Hacı Şalgamoğlu	Top.Per. Manifatura	Uzun Çarşı
Halil İbrahim Köşkeroglu	Top.Per. Halı, Kilim	Sipahi Pazarı
Hamdi Dabakoğlu	Per. Sarraf	Kazancılar
Hamdi Özköse	Otel	Sivas Otel
Hasan Gündeş	Top.Per. Manifatura	Uzun Çarşı 39.
Hazım Gönen	Top.Per. Eczacı	Keçikapı
Hüseyin Benli	Top.Per. Manifatura	Uzun Çarşı
Hüseyin Gömeçli	Per. Kösele	Hacı Efendi Çarşısı 32.
Hüseyin Oka	Top.Deri, Muhtelif Eşya	Vezirhanı 33.
İbrahim ve Ali Samancı	Per. Manifatura, Kumaş	Kazancılar
İsmail Alemdar	İma.Per. Müteahhit	Serçeönü
İsmail Özbukar, M. Mazlum	Per. Kumaş, Manifatura	Kazancılar
İzzet Başalı	İma.Top.Per.Pastırma	Selaldı Mahallesi
Kaffar Veysioğlu	Per. Züccaciye	Börekçiler
Mehmet Çağlı Altın	Per. Sarraflık	Kazancılar
Mehmet Pazarbaşı	Per. Manifatura	Sarraflar
Mehmet Posta Ağası	Top. Manifatura	Sarraflar
Mehmet ve Ahmet Demirci	Per. Manifatura, Celep	Kadınlar Çarşısı
Mehmet Cavcav, M. Bakkalbaşı	Per. Bakkaliye	Cumhuriyet Meydanı
Mehmet Dalkıran	Manifatura, Dokuma	Uzunçarşı
Mehmet Kızıklı	Top.Per. İma.Dokuma	Börekçiler
Mehmet Yağcı	Top.Per. Kitap	Hacı Hanı
Mehmet Yiğenağa ve Şürekası	Top.Per. Kağıt, Matbaa	Serçeönü
Mehmet Tacettinoğlu	Top.Per. Dokuma	Uzunçarşı
Mehmet Sağlam Nalçacıoğlu	Top.Per. Tuhafiye	Kaleönü
Mehmet Selçuk	Top.Per. Tuhafiye	Kazancılar
Mehmet Soysaraç	Top.Per. Manifatura	Kazancılar
Mehmet Narin	Top.Per. Celep, Deri	Vezirhan 29.
Mesut Pilavcı	Per. Kundura Malzemesi	Yeni Saraçlar 32.
Muharrem Derici	Top.Per. Deri, Yapak	Mahkeme Hanı
Mustafa Arpacı	Top.Per. İnş. Müteahhit	Şekerciler
Mustafa Ambar Hasan	İma.Per. Halı	Nazimbey Mahallesi 10.
Mustafa A. Has ve Ali Kibar	Per. Manifatura Kumaş	Kazancılar
Mustafa Balaban	Top.Per. İma, Müteahhit	Hacı Efendi Çarşısı
Mustafa Başyazıcı	Top.Per. Kereste	İstanbul Caddesi
Mustafa Çabukçu	Top.Per. Tuhafiye	Kazancılar
Mustafa Kuşoğlu	Per. Manifatura	Uzunçarşı
Mustafa Harputlu	Top.Per. Tohum	Sebzeciler

Tablo 3.14 (Devam)

Mustafa Mahir Kafesçioğlu	Per. Eczacılık	Kazancılar
Mustafa Ökçesiz	Top.Per. Halı, Kilim	Sipahi Pazarı 36.
Mustafa Özdal	Top.Per. Demir, Yağ	Şekerciler 56.
Mustafa Özkulahçı	Per. Manifatura	Kazancılar
Mustafa Turan ve Oğulları	Top.Per. Kereste	Serçeönü
Nuh Develioğlu	Top.Per. Manifatura	Kazancılar
Nuh,Mehmet Yalçındağlıoğlu	Top.Per. İplik, Pamuk	Sarraflar
Nuri Yağcı	Top.Per. Manifatura	Kazancılar
Nurettin Varlık	Top.Per. Mahrukat	Nazmi Toker Caddesi
Osman Ulutanır, Şürekası	Top.Per. Manifatura	Uzunçarşı
Ömer Kantarcıoğlu	Top.Per. Bakkaliye	Börekçiler
Ömer Kılıçer	Top.Per. Bakır	Kazancılar
Ömer Cevat Uzuncuoğlu	Per. Radyo Acentesi	Kaleönü
Rauf Billur	İmalat Müteahhit	Şekerciler 9.
Recep Sağıroğlu	Top.Per. İma, Kereste	Talas Caddesi 32.
Sait Beğestik	Top.Per. Tohum	Sebzeciler
Sait Özşen	Top.Per.Radyo,Kırtasiye	Kaleönü
Salim Topçuoğlu	Halı İmalat evi	Selen Önu Caddesi
Seyit Onbaşıoğlu	Top.Per. Bakkaliye	Mahkeme Hanı
Seyit Mehmet Aksebseci	Per. Manifatura	Kazancılar Başı
Süleyman Küşçulu	Per. Cam İşleri	Börekçiler Caddesi
Sümer Eczanesi	Per. Eczacılık	Kaleönü
Şükrü Özkeçeci	Top.Per. Pamuk, Dok.	Sarraflar 8.
Zafer ve Mahdumi	Top.Per.RadyoTelefon	Kaleönü
Feyzioğlu	Elektrik. Makine	
Zekeriya Akbıyık	Per. Bakkaliye	Sarraflar 86.

Tablo 3.14 incelendiğinde, Kayseri iktisadi yapısının karma ekonomik sistemin tipik bir yansıması olarak görülmüştür. Özel sektörün yanında devlet tarafından yapılan kamu yatırımları Kayseri iktisadi yapısını şekillendirmiştir.

1923 ile 1950 arasında Kayseri’de geleneksel imalat ürünleri arasında dokuma mamülleri, hayvansal ürünler ve bitkisel ürünlerin yanında Sümerbank Fabrikalarından imal edilen fabrikasyon ürünler Kayseri dışına ihraç edildi. Bunun yanında Kayseri birçok alanda da idhâlat yaptı. Bu idhâlatı yapanlar yukarıda isimlerini zikrettiğimiz kişiler tarafından yapıldı.

1923 ve 1950 yılları arasında kayseri’ye yapılan idhâl ürünler: benzin, çimento, benzin, gazyağı, hurtavat, kahve, kösele, yerli mensucat, ecnebi pamuk, iplik, makineaksamı, şeker, kereste, inşaat malzemesi, demir, ve maden kömüründen oluşmaktaydı. Kayseri’ye ülke içinden ve ülke dışından idhâl edilen ürünlere 1933 ve 1937 yılı arasında 5 yıllık zamanda yaklaşık 25.982.885 lira ödenmiştir. Bu idhâlat

verilerine karşın aynı yıllar arasında yapılan Kayseri’den yapılan ihraçattan 25.507.317 lira gelir elde edilmiştir.⁷²²

3.2. CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1950)’NDE KAYSERİ’DE KAMU VE ÖZEL YATIRIMLAR

Meşrutiyet dönemi Kayseri iktisadi yapısı incelendiğinde, tarıma uygun olmayan arazi yapısı⁷²³ bölgedeki insanları alternatif ekonomik faaliyetlere kaydırды. Tarımdaki bu olumsuz durum karşın yöre insanı imalat ve ticaret alanında şehir ve ülke adına önemli ekonomik girdi sağladı. Bu iktisadi yapı, Cumhuriyet döneminde de artarak devam etti. Osmanlı Devleti’nin aksine yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin sanayi alanında büyük atılımlarının Kayseri’deki örnekleriyle ortaya çıkması bir zihniyetin değişim ve dönüşümünü ortaya koyması bakımından önemli bir örnek oldu.

Türkiye Cumhuriyeti sadece siyasi ve kültürel alanlarda değişime gitmemiş, iktisadi alanlarda da değişime giderek yapılan reformları sağlam temellere yerleştirmek düşüncesini ortaya koymuştu. Mustafa Kemal, Türkiye’de iktisadi bağımsızlığın temellerini inşa etmek düşüncesinin sanayi yatırımlarından geçtiğini Osmanlı Devleti’nin iktisadi tecrübesinden anlamıştı. Bu anlamda sanayinin gelişmesi için özel birikime doğrudan destek olunacağını Cumhuriyet kurulmadan önce 1 Mart 1922 yılında meclis konuşmasında “*Ülkenin iktisadi kalkınmasında ve sanayileşmesinde kullanılacak ve sermaye sahiplerine,, her türlü suhuletin ibraz edileceğinin şüphesiz”* olduğunun; “*memlekette öteden beri mevcut sanayinin himaye ve ihyası ve ,, yeniden teessüs edebilecek diğer sanayinin her suretle himayesi*”⁷²⁴ nin önemle dikkate alınacağını vurgulayarak kısa zamanda sanayi yatırımlarına başlanacağını, özel teşebbüse imkan tanınacağını ve aynı zamanda bu sanayi yatırımlarının devlet tarafından destekleneceğinin haberini de verdi. Mustafa Kemal’in düşüncesi ülkenin gerçeklerine uygun olarak gelişen iktisadi gelişmenin dinamik gücü olarak “girişimci bir sınıfın oluşturulması”⁷²⁵ fikri, 1923 ile 1929 yılları arsında uygulamaya konulmak

⁷²² Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1928, s. 127.

⁷²³ Strabon, *Coğrafya*, s. 10.

⁷²⁴ TBMM, Erişim Tarihi: 24.07.2013, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=2&sayfa_no_son=16&sayfa_no=6&v_meclis=1&v_donem=1&v_yasama_yili=&v_cilt=18&v_birlesim=001.

⁷²⁵ Abdi İpekçi, *İnönü Atatürk’ü Anlatıyor*, İstanbul 1968, s. 36.

suretiyle devlet destekli müteşebbisler iktisadi yapının oluşturulması desteklendi.⁷²⁶ İzmir İktisat Kongresi'nde Cumhuriyet dönemi iktisat politikası yol haritasının ortaya koyduğu fikirlerin bir yansıması olarak Kayseri'de önemli iktisadi gelişmeleri meydana çıkarmıştır.

Cumhuriyet'le birlikte Kayseri'de iktisadi yapının hangi sektörlerden oluştuğu, ve bu yapının değişim sürecinin ortaya konulması noktasında 1927 yılı sanayi sayımı verileri önemlidir. Kayseri'de de sanayi sayımı yapılmış olup bu veriler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3.15. 1927 Yılı Sanayi Sayımına Göre Kayseri'de Öne Çıkan Sektörler, İşyeri ve İstihdam Sayısı⁷²⁷

Sektörler	İş Yeri Sayısı	Çalışan İşçi Sayısı
Maden Çıkarma Sanayi	9	151
Tarıma Dayalı Sanayi	598	1.354
Dokuma Sanayi	108	4.281
Ağaç Ürünleri Sanayi	90	161
İnşaat Sanayi	23	85
Maden İşletmeciliği ve Makine Sanayi	259	698
Kâğıt ve Basın Sanayi	4	9
Kimya Sanayi	5	8
Genel Toplam	1.096	6.747

Tablo 3.15'e bakıldığı zaman Kayseri'de bu yıllarda büyük sanayi kurum ve kuruluşları bulunmamaktadır. Şehirde geleneksel tarım, imalat ve madencilğe dayalı küçük sanayi kuruluşları mevcuttu. Bu durum, yerelde Kayseri genelde ise, Türkiye örneğini ortaya koymuş olsa da bazı imalat kollarında durum farklılık göstermiştir. Bu imalat kollarından en önemlisi dokumacılıktı. Bu yıllarda en fazla işçinin istihdam edildiği iktisadi alan 4.281 kişiyle dokumacılık sektörüydü.⁷²⁸ Bu ekseninde şehirde tedricen büyük sanayi kuruluşları kurulmaya başlandı. Kayseri'de bu tarihten sonra ilerleyen yıllarda büyük sanayi kollarının kurulması yine dokumacılık sektöründe gerçekleşti. Kayseri'de imalat sektörünün yanında bu yıllardan sonra ulaşım hizmetlerinin gelişimine paralel olarak ticaret odaklı iktisadi gelişmeler görüldü.

⁷²⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılâp ve Kadro*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Ankara 1932, s. 170.

⁷²⁷ *1927 Türkiye Sanayi Sayımı*, Devlet İstatistik Enstitüsü, 1969, s. 34.

⁷²⁸ Office Central De Statistique, *Recensement Industriel De 1927*, Stamboul 1928, s. 24.

Cumhuriyet döneminde Türk köylüsü iktisadi koşullar noktasında özü itibariyle iyi bir seviyede değildi.⁷²⁹ Köylü vergi tahsildarının pençesinde ısırap çekmekte, ürettiği buğdayın masraflarını karşılamakta yetersiz kaldığı kendi kabuğuna çekilmiş sosyal ve ekonomik bir yapı içinde bulunmaktaydı.⁷³⁰ Bu durum genelde böyle iken yerelde Kayseri’de de farklı bir durum sergilemiyordu. Tarım üretiminde kullandıkları yöntem ve araçlar çağın gerisindeydi. Makineleşme ve modern tarzda zirai üretim yok denecek kadar azdı. Kayseri’deki köylüler kendi mahsulleriyle geçimlerini sağlıyorlardı. Kayseri hububat alanında çevre illere bağımlıydı. Kapalı bir tarım ekonomisine sahipti. Bu durum Meşrutiyet döneminde olduğu gibi Cumhuriyetin İlk on yılları içinde karakteristik özelliğini devam ettirdi. Bu durumun nedeni Kayseri’nin yeterli kara ve demiryollu ağına sahip olmamasıydı. Yetersiz karayolu ile yapılan ulaşım ise motorlu taşıtlarla değil kâni ve hayvanlar ile yapılmaya çalışılmaktaydı. Cumhuriyet dönemi Anadolu köylüsü zor şartlar altında yaşamlarını sürdürme bilmek için evlerinin temel yapısını kerpiç, taş ve çevrelerinden temin ettikleri yapı malzemeleriyle inşa ediyorlardı. Bu yapıların birbirine bitişik olarak yapılmasıyla toplu köyler otaya çıktı.⁷³¹ Bu tablo Kayseri köyleri için geçerli bir görünümdü. Ahmet Hamdi Başar 5 Temmuz 1928 yılında şu tespitleri yapmaktan kendini alı koyamamıştı: “*Memlekette iskân tarzı bozuktur ve bir nüfus siyaseti yoktur. Nüfusu mahsuldar ve feyizli topraklara ve mıntıkalara çekmek; buralardan yeni iskân sahaları, köyler meydana getirmek; orta Anadolu’nun imarından evvel bu feyizli ve rantabl sahalarda imara başlamak lazımdır*”⁷³² diyerek insanların verimli sahalara yerleşmek yerine dağlık ve verimsiz yerlere yerleşmesinin sıkıntılarını açığa vurdu. Kayseri’deki köylerin bu dönemde dağlık ve verimsiz bölgelerde yer alması kısmen iktisadi açıdan gelişmeye kapalı kalmasına neden oldu. İktisaden geri kalmış köylere 1947 yılında ilçe statüsüne getirilmiş Sarız’a bağlı köyler önemli bir örnekti.⁷³³

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, iktisadi politikalarını bir merkezde toplamak yerine Anadolu’nun muhtelif merkezlerine dağıtmaya gayret etti. Böylece iktisadi kalkınmanın Osmanlı Devleti’nde olduğu gibi sadece belli şehirler yerine ülke geneline

⁷²⁹ Max W. Thornburg, *Türkiye Nasıl Yükselir*, Nebioğulları Yayınları, İstanbul 1949, s. 30.

⁷³⁰ Başar, *Atatürk’le Üç Ay*, s. 87.

⁷³¹ Thornburg, *Türkiye Nasıl Yükselir*, s. 50.

⁷³² Başar, *Atatürk’le Üç Ay*, s. 24.

⁷³³ 12. 10. 2012 tarihli Derviş Akpınar’la yapılan mülakat.

yayılması hedeflendi.⁷³⁴ Cumhuriyet döneminde birçok alanda olduğu gibi iktisadi alanda da bir değişim ve dönüşüm yaşanmaya başlandı. Bu bağlamda, Cumhuriyet dönemi iktisadi kalkınma ve yatırım programlarında Kayseri çok önemli merkezlerin başında geldi. Kayseri'nin Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren yatırım ve sanayi merkezlerinin başında gelmesinin sebepleri somut olarak ortaya konulduğunda; Kayseri'nin Anadolu'nun merkezi bir konumda yer alması, kurulacak olan fabrikaların hammadde gereksinimini, bu hammaddelerin üretiminden sonra pazarlara ulaştırılmasını sağlayacak ulaşım olanakları içinde demiryollarının mevcut olması ve aynı zamanda Kayseri çevresinde zengin kömür ocaklarının bulunması Kayseri'yi sanayi yatırımlarının yapılmasında cazip hâle getirdi.⁷³⁵

Cumhuriyetin kurulmasını müteakiben Türkiye'de sanayileşmeye ve şehirleşmeye katkıda bulunan önemli faktörler arasında, ekonomik faaliyetlerin çeşitlenmesi, doğal kaynakların keşfi ve işletilmesi, teknolojinin gelişmesi, ulaşım olanaklarının gelişmesi, nüfusun artışı ve ihtiyaçlara artan taleplerin ortaya çıkması gösterilebilir. Bunun sonucunda Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Kayseri şehrinde meydana gelen sanayileşme hareketi Kayseri'de şehirleşmeye önemli katkılar oldu.

3.2.1. Kayseri'de Dokumacılık Sektörü

3.2.1.1. Kayseri Askeri Mensucat Fabrikası

Ülkede mevcut yün ipliği ve yünlü mensucat fabrikalarının tarihi seyrine baktığımız zaman bu fabrikaların, büyük sanayi şehirlerinde, ham maddenin bol olduğu veya mamulün fazla sarf edildiği bölgelerde kuruldu.⁷³⁶ Bununla beraber, askeri maksatlar, halıcılık bölgeleri ve yerel ihtiyaçlar da önemli ölçüde bu imalat faaliyet kolunun belirlenmesinde etkili oldu.

Kayseri maden yatakları bakımından zengin sayılabilecek potansiyele sahiptir. Bu minvalde Erkilet nahiyesine bağlı Kuşçu ve Kemer köylerinde kurşun, Sazak köyü ile Bünyan kazasının Medresin köyünde ve İncesu kazasının Karahisar nahiyesi

⁷³⁴ Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti, *Uzun Dönemli Plan Stratejisi ve III. Beş Yıllık Plan*, Çeltük Matbaacılık, İstanbul 1973, s. 665.

⁷³⁵ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, A: 11, D: 45, F: 30. 12. 07. 1927 tarihli Milli Müdafaa Vekaleti'nin Baş Kumandanlığa Yazdığı Rapor.

⁷³⁶ *Türkiyede Yün İpliği ve Yünlü Mensucat Sanayii*, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1959, s. 28.

civarında ve adı geçen kazanın merkeze bağlı Kermelik, Silahtar, Çukur köyleri civarında linyit kömür madeni, Kuşçu ile Menteşe köyü arasında demirli kükürt, yine Kuşçu köyünde bakır yatakları vardır. Araplı mevkiinde birçok kömür madeni vardır. Develi kazasının Güney ucunda Faraşa köyü civarında zengin demir yatakları mevcuttur.⁷³⁷ Kayseri 1920’li yılların başında sanayi alanında önemli teşebbüslerin ortaya konulmasındaki düşüncenin altında yatan nedenlerin başında Kayseri’nin maden yatakları bakımından çeşitli ve zengin olması, bunun yanı sıra Kayseri’nin enerji ihtiyacına cevap verebilme potansiyeli etkili oldu.

Kayseri Bünyan İplik Fabrikası kurulmadan evvel Kayseri’de imalattan sanayiye doğru bir hamle başladı. Cumhuriyet Türkiye’sinde ilk sanayi hamlesi dokuma alanında gerçekleşti. Dokuma alanında geleneksel imalattan yani ev üretiminden fabrika üretimine geçiş, ilk yerlerden biri de Kayseri oldu.

Milli Mücadele döneminde işgal kuvvetlerinden Yunan ordusu, Batı Anadolu’daki önemli dokuma fabrikalarını ele geçirerek işlemez hâle soktu. Nafia Vekili Ömer Lütfi Bey’in faaliyetleri neticesinde, düşman tahribatına uğrayan İzmit Cuha Dokuma Fabrikası enkazı arasında, işe yarar dokuma tezgâhları Kayseri’ye nakledilerek ordunun giyim ihtiyacına cevap verebilecek bir fabrika kurmaya çalışıldı.⁷³⁸

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Milli Mücadele’nin en ateşli zamanında askeriye ve halkın giyim ihtiyacının karşılanması konusunda çok önemli bir karar alındı. “*İhtiyacat-ı elbisiye-i askeriye dâhili memleketten temini sayesinde vuku bulan teşebbüsat-ı icra üzerine*”, Kankırı (Çankırı) Pınarhisar, Kastamonu, Konya, Beypazarı ve Ankara’da el tezgâhları faaliyete geçirildi. Bu suretle de orduya muktezi ve kaputluk aba ile çamaşırlık bezlerinin tedarikine çalışıldı. 7 Ocak 1921 tarihli Konya mebuslarından iki zat tarafından yazdırılan bir mektupta şu ifadeler yer verildi. “*dahil vilayetlerde kaç hane varise adettülhace birkısmı inşaa edilerek münakabiyesinin senede iki veya üç olmak üzere ve bir defaya mahsus bulunmak üzere numunesi göre ve hükümetçe takdir edilecek fiyat üzerinden ip imalatına mecbur tutulması suretiyle sekizyüz bin arşun şayak imal ve ihzarını deruhde edildiklerinde Müdafaa-i Milliye Vekaletinin 13 Kanun-i evvel 1336 (13 Aralık 1920) tarihli 3648*

⁷³⁷ Nuri, *Türkiye’nin Sıhhi-i İçtimâî Coğrafyası Kayseri Sancağı* 1922, s. 5-6.

⁷³⁸ T.B.M.M, *Gizli Celse Zabıtları*, I, s. 191.

*numaralı tezkiresinde bildirilmiş ve bunu teşebbüsatta hükümet tarafından muvafak edilmiş dahili iplik fabrikası tesis olunursa nisf-ı derecede sermayeye hükümetçe iştirak edilmiş Heyeti- Vekilenin 17 Kanunusani 1337 ictimatında karar verilmiştir.”*⁷³⁹

Ülkenin en zor zamanlarında askeriyesinin bile giyim ihtiyacını karşılayacak bir dokuma ve iplik fabrikasının olmaması ve ihtiyacın giderilmesi için dışarıya bağımlı olunması,⁷⁴⁰ askerin ve halkın ihtiyacını karşılamak ve yerli üretimi teşvik ve desteklemek için hükümet tarafından böyle bir karar verilmesi, ileriki zamanlarda ülkenin sanayi programında neden ilk sırada dokuma sanayisine yer verildiğine de bir cevaptı.

Cumhuriyetin ilanından sonra girişilen milli kalkınma ve yerli üretim hareketi, ana sanayi branşı olan mensucat sanayisi sahasında kendini göstermekte gecikmedi. Savaş zamanı olduğu için tam anlamıyla uygulama fırsatı bulunmayan bu düşünce, Cumhuriyet’in hemen öncesinde ve akabinde ilanıyla artık uygulamaya geçirildi.

Kayseri’de dokuma alanında önemli bir birikim ve tecrübeye sahip olunması ve düşman işgalinden uzak konumda olması, Türkiye Büyük Milleti Meclis Hükümeti’nin dikkatinden kaçmayarak, bu iktisadi ve coğrafi potansiyelini değerlendirmek için meclis işe koyuldu.

Bu düşüncenin ilk emaresi, milli mücadele yıllarında 17 Ocak 1921 tarihine tekabül eden Bakanlar Kurulu’nda alınan kararda ortaya konuldu.⁷⁴¹ Bu karar, Milli Savunma Bakanlığı’nın ordunun giyecek ihtiyacını karşılamak için Nisan 1921 yılında Kayseri Mensucat Fabrikasını kurmasıyla hayata geçirdi.⁷⁴²

Milli Mücadelenin kazanılıp yeni Türk Devleti’nin kurulmasıyla, askeri ihtiyaçları ve aynı zamanda yerli üretimi karşılamak için, Askeri Mensucat Fabrikası kuruldu. Kayseri’de bu yıllarda akla gelen önemli dokuma fabrikalarından biri de Kayseri Askeri Mensucat Fabrikası oldu.⁷⁴³

Büyük emeklerle kurulmuş olan bu fabrika, alet ve edevatıyla atıl bir hâle gelerek kapanmaya yüz tuttu. Kapanmasındaki en büyük nedenlerden biri, fabrikanın

⁷³⁹ B.C.A, 30.18.1.1-2.28.15.

⁷⁴⁰ Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953, s. 413.

⁷⁴¹ B.C.A, 30.18.1.1-2.28.15.

⁷⁴² *Türk İstiklal Harbi VII*, s. 373.

⁷⁴³ *1924-1925 Türk Ticaret Salnamesi*, s. 490.

enerji ihtiyacını karşılamakta sıkıntı yaşamış olmasıydı. Bu sıkıntıyı gidermek için fabrika yönetimi Araplı'daki kömür madeninden önemli derecede istifade etti.⁷⁴⁴ Bu yeterli olmadı daha başka nedenlerden dolayı fabrika kapandı. Nihayetinde fabrikanın başka bir yere taşınmasına karar verilerek bu görev 21 Şubat 1924'te Milli Savunma Bakanlığına tevdi edildi.⁷⁴⁵ Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde en büyük problemlerden birinin de enerji problemi olduğu bu olayla günyüzüne çıktı. Büyük emek harcanarak kurulan tesis, enerji problemiyle karşılaştığından istenilen seviyede üretim yapamadı. Buna mukabil bu fabrikanın kurulması ilerisi için Kayseri'de kurulacak olan fabrikaların ilk örneği olması noktasında önemli bir teşebbüs oldu. Kayseri Askeri Mensucat Fabrikasının faaliyetinin durmasının nedenleri, enerji, hammadde ve kalifiye eleman eksikliğiydi. İlerleyen dönemlerde bu sıkıntıları gidermek için Kayseri'ye yatırımlar yapılarak, bu fabrikadan sonra kurulacak olan sanayi tesislerinin alt yapıları hazırlanmaya çalışıldı.

3.2.1.2. Bünyan Halı İplik Fabrikası

3.2.1.2.1. Bünyan Halı İplik Fabrikası Öncesi Gelişmeler

Milli Mücadelenin sonucu kesinleşmediği bir sırada 20 Haziran 1921 tarihinde “Yerli Kumaş Giyilmesi Hakkında Kanun Tasarısı” hazırlandı. Bu kanun layihasının gerekçesini İktisat Vekili Mahmut Celal Bey: *Memleketimizde mevaddı iptidaiye pek mebzul bir halde bulunduğu halde esbap ve tesirâtı muhtelifeden dolayı bunları masnu bir hale ifrâğ edemiyoruz. Bu gibi mevat üzerinde Avrupa'da devam eden buhran da ihracata mâni olmaktadır. Anadolu'nun ekser mahallerinde velev iptidai bir tarzda olsun mevcut müessesat marifetiyle nescolunan kumaşların ihtiyacatı hâzıramızı temin edebileceği tetkikatı vakıadan anlaşıldı. Mevaddı iptidaiyemizin en mühimlerinden birini teşkil eden yapağı ve tiftiğin mamul halinde istihlâki için bu yerli mensucatımızın himayesi elzemdir. Hem bu ümniyeyi istihsal ve hem harice çıkan birçok paramızın dâhilde kalmasını temin edebilmek üzere âtideki mevaddı kanuniye tanzim kılınmıştır.*⁷⁴⁶ Düşüncesiyle 7 maddelik kanun hazırlandı. Kanunun birinci maddesinde

⁷⁴⁴ Nuri, *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimâî Coğrafyası Kayseri Sancağı* 1922, s. 6.

⁷⁴⁵ B.C.A, 30.00.-6.36.28.2.

⁷⁴⁶ TBMM, Erişim Tarihi: 22.08.2013, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c010/tbmm01010040.pdf>.

bütün kamu görevlilerinin yerli kumaş giymeleri kanun kapsamına alınarak milli ekonominin geliştirilmesine dönük toplumsal bir algı oluşturulmaya çalışıldı.

1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde bütün alanlarda kararlar alındığı gibi mensucat alanında da kararlar alındı.⁷⁴⁷ Bu kongrede alınan kararlar çerçevesinde, 9 Aralık 1925 tarih ve 688 Sayılı Kanun'la yerli kumaştan elbise giyilmesi teşvik edildi.⁷⁴⁸ Bedeli devlet hazinesinden karşılanacak olan elbiselerin yerli kumaşlardan karşılanması, 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılarak devlet hazinesinden karşılanan elbiselerin %10 pahalı da olsa yerli kumaştan yapılması kararlaştırıldı.⁷⁴⁹ Yine yerli mensucat sanayinin geliştirilmesi için 1929 yılında gümrük tarifelerinde düzenlemeler yapılarak yerli üretim korunmaya çalışıldı.⁷⁵⁰

Bütün bu işleri daha düzenli ve programlı bir şekilde yapmak için, 19 Nisan 1925 tarihli ve 633 Sayılı Kanunla kurulan⁷⁵¹ Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın yapması gereken görevlerin ana hatları şu şekilde belirlenmiştir:

- A) Bankaya devredilmiş olan sanayi kuruluşlarını, teşekkül edecek şirketlere devredinceye kadar bizzat idare etmek.
- B) İştirak suretiyle sanayi kuruluşları tesis etmek ve işletmek.
- C) Bizzat veya iştirak suretiyle maden imtiyazı almak ve iştirakle maden işletmek.
- D) Türk sanai ve maadin sahiplerine destekte bulunmak.

Bu bilgilerden hareketle Feshane Yünlü Dokuma Fabrikası, Bakırköy Dokuma Fabrikası, Beykoz Deri ve Kundura Fabrikaları, Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma Fabrikaları Türkiye Sanayi Maadin Bankası'nın emrine verilmiş, bu fabrikaların yeniden teknik icaplara göre tamir, tadilatı yapılmış ve yenileme çalışmaları yapılarak, fabrikaların makine ve tesisatı modern teknik bakımından ıslah edilmiş, neticede rasyonel bir işletme meydana getirilerek, üretimi yalnız devletin değil piyasanın da

⁷⁴⁷ Kâzım Karabekir, *İktisat Esaslarımız*, (Haz. Orhan Hülagü, Ömer Hakan Özalp), Emre Yayınları, İstanbul 2001, s. 89.

⁷⁴⁸ TBMM, Erişim Tarihi: 23.08.2013,

http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400688.pdf

⁷⁴⁹ *Türkiye'de Yün İpliği ve Yünlü Mensucat Sanayii*, s. 5-6.

⁷⁵⁰ Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, s. 162.

⁷⁵¹ TBMM, Erişim Tarihi: 27.01.2013, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc003/kanuntbmmc003/kanuntbmmc00300633.pdf.

ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir seviyeye çıkarmak amaçlanmıştır. Üretilen mamullerin piyasaya tanıtılması, sürümünün sağlanması ve piyasanın ihtiyaçlarının yakından takip edilmesi amacıyla pazarlar kurularak yerli tüketimin artırılması hedeflendi.⁷⁵² Sanayi ve Maadin Bankası, devletin, halkın katılımıyla işletmeler tesisi hakkındaki politikasına hizmet ederek ve “Kayseri Bünyan İplik Fabrikası T.A.Ş.”ın kurulmasında önemli bir vazife gördü.⁷⁵³ Bu banka, Cumhuriyet döneminin sanayi hamlesini gerçekleştirmede lokomotif görevini üstlendi. Sanayi ve Maadin Bankası yedi yıllık faaliyeti boyunca 16 özel sektöre 4.8 milyon lira kredi desteği verdi.⁷⁵⁴ Bu meyanda Sanayi ve Maadin Bankası, Bünyan İplik Fabrikası’nı açarak bu anlamda ilk öncü fabrika oldu.⁷⁵⁵

Kayseri ve hinterlandı olan Orta Anadolu’da yüzyıllardır yoğun bir dokumacılık faaliyeti sürdürüldü. Bu durum, Cumhuriyet dönemine de intikal ederek, en kuvvetli imalat sanayi kollarından biri dokumacılık oldu.⁷⁵⁶ Kayseri’de dokumacılık faaliyetleri arasında, halı, kilim, muy-tabbiyye (kıl dokuma), yazma, yemeni, yerli dokuma bez ve Gürün şalı yoğun bir şekilde imal edilen ürünlerdi.⁷⁵⁷ Kayseri ve hinterlandı, dokumanın hammaddesi tedariki konusunda zengin bir kaynağa sahipti. 1927 yılında Kayseri’de toplam 1.025.650 kilo yapağı (yün) imal edildi.⁷⁵⁸ Bu bilgi de Kayseri’nin dokumacılık adına önemli bir potansiyel olduğunu gösteriyordu.

1927 yılında Kayseri’de dokuma sanayi tesisi adına kayıtlı 24 adet işletme olup bu işletmelerde kadın ve erkek toplam 4.200 kişi istihdam ediliyordu.⁷⁵⁹ Bu rakamlardan ve faaliyetlerden anlaşılabacağı üzere Kayseri, dokuma adına Türkiye’de bu yıllarda önemli bir üretim merkeziydi. Cumhuriyetin ilk on yılında Kayseri ve Sivas mevcut halı tezgâhları ile çalışan işçi ve bir yılda üretilen halı adedi önemli sayılara ulaşmıştı. Kayseri ve Sivas bölgesinde, 1.150 tezgâhta 60.000 çalışan işçi 23,120 metre kare halı dokumaktaydı.⁷⁶⁰ Bu sayıya münferit tezgâhlar ve kilim, çul, yolluk, namazlık, hapan (büyük çuval), heybe ve çadır imalatı bu rakamların dışında kalmaktaydı.

⁷⁵² *Sümerbank Onuncu Yılı (1933-1943)*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1943, s. 9-10.

⁷⁵³ *Sümerbank Onuncu Yılı (1933-1943)*, s. 10.

⁷⁵⁴ Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, *50. Yılda Türk Sanayii*, s. 19.

⁷⁵⁵ *Türkiyede Yün İpliği ve Yünlü Mensucat Sanayii*, s. 6.

⁷⁵⁶ Erol Tümertekin, *Sanayi Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1960, s. 167.

⁷⁵⁷ *1924-1925 Türk Ticaret Salnamesi*, s. 491.

⁷⁵⁸ *1927 Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Ticaret Salnamesi*, s. 666.

⁷⁵⁹ *Sanayi Sayımı 1927*, s. 106.

⁷⁶⁰ Dirik, *Türk Halıcılığı*, s. 48.

Bunların yanında Kayseri’de 20.000 adet torba, 2.000 adet çul, 7.000 adet havlu, 14.000 adet yatak ve çarşaf, muhtelif cinsten ve ebatta 15.210 adet halı ve 5.000 adet kilim imal edildi.⁷⁶¹ Böylesi önemli bir yer tutan dokumacılık sektörünün hammaddesi olan iplik, XIX. yüzyıldan başlayarak Osmanlı Devleti’nin sonuna kadar İngiltere başta olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinden idhâl ediliyordu.⁷⁶² İthalatın dışında kalan iplik ihtiyacı ise geleneksel yöntemlerle imal ediliyordu.

İplik üretimi değişik şehir, kasaba ve köylerde çeşitli örgütlenmeler biçiminde yapılmıyordu. Binlerce köy evinde ev içi imalatı şeklinde yapılmaktaydı. Bu imalata ip eğirme denmekteydi. Bu faaliyet, genellikle aile içi tüketim ve yakın pazarlarda düzensiz satışlar için yürütülüyordu. Aynı zamanda tüccarlar çok geniş eve iş verme teşkilatlanmasına gitmişlerdi. Köylerde ve kasabalarda pek çok hane halkı onlar için çalışıyordu. Kayserili tüccarlar, hem Kayseri’de hem de Anadolu’nun değişik yerlerinde çok geniş bir üretim ağı kurmuşlardı. Adana’dan pamuk (%70) alıyor, Orta ve Kuzey Anadolu’daki iplik üreticilerine dağıtıyorlardı.⁷⁶³

Bu minvalde öne çıkan Kayseri’de pamuk ticareti yapan tacir ve ticarethanelerin isimleri şunlardı:

İsmailoğlu Şükrü-Sipahi Pazarı
 Çukurluoğlu Ali Rıza- Sipahi Pazarı
 Hacıoğlu Hacı Mehmet- Sipahi Pazarı
 Hacı Yusuf oğlu Tevfik- Sipahi Pazarı
 Hasan Beyzâde Hacı Mehmet- Sipahi Pazarı
 Hayrettinoğlu Ahmet- Sipahi Pazarı
 Dervişoğlu Mehmet- Sipahi Pazarı
 İsa oğlu Emin- Sipahi Pazarı
 Köşkereoğlu Osman- Sipahi Pazarı
 Göncüoğlu Mehmet- Sipahi Pazarı
 Muharremoğlu Nuh- Sipahi Pazarı
 Fevzioğlu Mehmet- Sipahi Pazarı⁷⁶⁴

⁷⁶¹ 1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, Matbaa-yı Amire, İstanbul 1926, s. 771.

⁷⁶² Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, s. 59.

⁷⁶³ Quataert, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, s. 62.

⁷⁶⁴ Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Büyük Ticaret Salnamesi, s. 755.

Kayseri tüccarları, iplik imalatında ve Adana'nın pamuğunu değerlendirme noktasında mahir teşebbüslerini Cumhuriyet dönemine de intikal ettirmişlerdi. Türkiye iplik ihtiyacını, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi hem idhâlatla hem de geleneksel yerel imalatla tedarik etmişti. Bu durumun önüne geçmek için Cumhuriyet dönemi iktisat politikası çerçevesinde yerli üretimi gerçekleştirmek adına sanayi tesisleri kurulmuştu. Bu anlamda başlatılan ilk teşebbüslerden birini de Kayseri gerçekleştirdi. Kayseri'de dokumacılık alanında Askeri Mensucat Fabrikasının kurulmuş olması, Feyzizâde Sait Şürekâsı'na ait Yeri Dokuma Fabrikası ve Dırazzâde ve mahmutlarına ait 100 tezgâhlı halı imalathanesi, birer adet Katitzâde Nuh Naci, Taşçızâde ve şürekâsı ve Göbelekzâde ve şürekâsına ait halı imalathaneleri bulunması⁷⁶⁵ Kayseri'de Cumhuriyetin ilk yıllarında dokumacılık alanında önemli bir bilgi birikiminin oluşmasına zemin hazırlamıştı. Bu alanda daha büyük işler yapılabilmesi için şirketleşmeye gidilmesinende büyük altyapı oluşturdu.

3.2.1.2.2. Kayseri Bünyan Halı İplik Fabrikası Türk Anonim Şirketinin Kuruluşu ve Faaliyetleri

Kayseri'de dokuma sektörünü çağdaş hale getirmek, bu sektörden daha fazla kâr elde etmek ve aynı zamanda Kayseri'de dokumacılık alanındaki birikimi değerlendirmek için şirketleşmeye gidildi.

Cumhuriyet Dönemin'de yerli iplik üretimini sağlamak ve dokumacılık alanında kurulan ilk anonim şirketlerden biri Kayseri Bünyan Halı İplik Fabrikası Türk Anonim Şirketi adı altında kuruldu.

Kayseri'ye bağlı Bünyan'da, on yedi bin beş yüz lira sermaye ile tesisine teşebbüs olunan Kayseri Bünyan İplik Fabrikası Türk Anonim Şirketinin yerli sermaye ile kurulmasına, bu kuruluşun bölge ve ülke için elzem mahiyette olduğu ortaya koyuldu. 7 Aralık 1924 tarihli İcra Vekilleri Heyeti toplantısında fabrikanın kurulmasına karar verildi.⁷⁶⁶ Bir taraftan da Kayseri'de dokuma fabrikası için 7 Aralık 1924'te hummalı bir çalışma başlatılmış, fabrikanın üretim makineleri yurt dışından tedarik edilmeye başladı.⁷⁶⁷ Fabrikanın inşaatına 20 Haziran 1925 tarihinde başlanarak,

⁷⁶⁵ 1924-1925 *Türk Ticaret Salnamesi, Birinci Sene*, s. 490.

⁷⁶⁶ B.C.A, 30,18,1-12,60,8.

⁷⁶⁷ B.C.A, 30.0. 18.01.01-12.60.13.01.

6 Kasım 1927 tarihinde ise fabrikada filen üretime geçirildi.⁷⁶⁸ Bu fabrikanın kuruluş kararını, yerli sermaye ve yerli iştirakçilerin eliyle kurum ve kuruluşların kurulması bağlamında Cumhuriyet hükümetinin yerli sermaye oluşturma ve geliştirme politikasının en güzel örneklerinden biri olarak teşkil etti.

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren sanayi kurma hareketi başladı. Ülkede büyük fabrikalar vücuda getirmek için umumi gayretler harcandı. Cumhuriyet döneminde ilk tedbir olarak, bu hareketin ana cihazını Sümerbank'ın ilk çekirdeği olan Sanayi ve Maadin Bankası 1925'te kuruldu. Aynı yıl, Ticaret Vekâleti şirketteki hisselerini Sanayi ve Maadin Bankası'na devrederek⁷⁶⁹, 1926'da da Teşviki Sanayi Kanunu layihasıyla bu hareketi geniş bir ölçüde desteklendi.⁷⁷⁰ Devletin bu düşüncesiyle ortaya koyduğu icraatlardan biri de, Kayserili tüccarlar tarafından,⁷⁷¹ Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun ortaya koyduğu imkânlardan istifade ederek, özel bir şirket olan "Kayseri Bünyan Halı İplik Fabrikası Türk Anonim Şirketi" adı altında Ticaret Bakanlığı ortaklığı olarak anonim şirketi kuruldu.⁷⁷² Kayseri Bünyan Halı İplik Fabrikası Türk Anonim Şirketi Dâhiliyesi, Resmi Gazete'nin 17 Ekim 1925 tarih ve 199 ve 200 numaralı sayısında yayımlanarak yürürlüğe girdi.⁷⁷³

"Kayseri Bünyan Halı İplik Fabrikası Türk Anonim Şirketi"nin kurucuları, Kayserili tüccarlar, Taşçızâde Mehmet ve Ömer Efendiler, Çalık Ağazâde Rıfat Bey, Çingillizâde Ömer Efendi, Hüseyin Ağazâde Şaban Efendi ve Güpgüpzâde Rıfat Bey'di.⁷⁷⁴ Bu fabrikanın kurucuları Türk olup sermayesinin tamamı da yerli sermayeden oluşuyordu. Yerli müteşebbisler tarafından Anadolu'da dokuma sanayi kurulması Türk burjuvazisi oluşturma gayretinin bir yansıması olsa da, hissesinde yabancı sermaye olan kuruluşlarla karşılaştığımızda bu durumun çok da güçlü olmadığı görüldü.⁷⁷⁵ Buna rağmen yavaş yavaş milli sermaye oluşturma gayreti olarak önemli bir adımdı. Kayseri

⁷⁶⁸ Erkiiletlioğlu, *Kayseri Yakın Tarihinden Notlar*, s. 67.

⁷⁶⁹ Kemallettin Apak, Cevdet Aydınelli, Mehmet Akın, *Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, Selülöz Basımevi, İzmit 1952, s.181.

⁷⁷⁰ *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Ekim 1933, s. 46.

⁷⁷¹ Çalika, *Ahmet Rıfat Çalika'nın Anıları*, s. 162.

⁷⁷² Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Birinci Kitap, Tekin, İstanbul 2001, s. 380.

⁷⁷³ Resmi Gazete, Erişim Tarihi: 09.04.2013, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/199.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/199.pdf>.

⁷⁷⁴ Resmi Gazete, Erişim Tarihi: 09.04.2013, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/199.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/199.pdf>.

⁷⁷⁵ A, Gündüz Ökçün, *Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, AÜSBF Yayınları, Ankara 1971, s. 86.

Bünyan Halı İplik Fabrikası Türk Anonim Şirketi Nizamnamesi'nin beşinci maddesinde, şirketin hisse senetleri Türkçe olarak tanzim edilir ibaresi, dönemin milli ekonomi politikasının milli kültüre yansımasydı.⁷⁷⁶

3.2.1.2.3. Kayseri Bünyan Halı İplik Fabrikasının Kurulması ve Faaliyetleri

Kayseri Bünyan Halı İplik Fabrikası Türk Anonim Şirketini Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurma gerekçesi olarak; iplik idhâlatının önüne geçerek yerli üretimi gerçekleştirme hamlesi olarak görüldü. 1923 yılında ülkeye giren pamuklu mensucat türlerinin toplamı, 20.500.000 kiloydu. Bu yıllarda ülke içinde yapılan pamuklu mensucat çeşitlerinin ise 700.000 kilosu yerli, 3.000.000 kilosu yabancı ipliğinden olmak üzere ancak 3.700.000 kilo kadardı. Müteakip senelerde idhâlât daima azalırken imalât ise bir mislinden fazla artmıştı.⁷⁷⁷ İthalatın azalması buna karşın imalatın artması Cumhuriyet döneminde üretime dönük işletmelerin açılmasından kaynaklandı. Açılan bu işletmelerden biri de Kayseri Bünyan Halı İplik Fabrikası'ydı. Bu fabrika aynı zamanda Cumhuriyet döneminde çağdaş teknolojilerle kurulan ilk fabrikalardan biriydi.⁷⁷⁸

“Kayseri Bünyan Halı İplik Fabrikası Türk Anonim Şirketi” tarafından, 6 Kasım 1927 tarihinde Bünyan'da mevcut su gücüyle işleyen halı iplik fabrikası olarak faaliyete geçti. Orta Anadolu'da ve bilhassa Kayseri ve Bünyan'da yoğun olarak dokumacılık imalatında kullanılan iplik talebini karşılamak ve idhâlâtı azaltmak adına önemli bir kuruluş olma gayesiyle açıldı.⁷⁷⁹ Yıllık 120.000 kilo halı ipliği büken bu kuruluş, birkaç yıl çalıştıktan sonra, imal ettiği ipliklerin yanık ve yağlı olmasından dolayı bölgedeki dokumacı imalatçıları tarafından rağbet görmemesi nedeniyle atıl hâle geldi. Bünyan Halı İplik Fabrikası, birkaç yıl atıl kaldıktan sonra, 1930'larda başlayan devletçilik politikası ekseninde 1 Mayıs 1934 tarihinde tamamen devlet kontrolüne geçerek Sümerbank'a bağlandı.⁷⁸⁰ Sümerbank Bünyan Fabrikası doğu ve kuzey

⁷⁷⁶ Resmi Gazete, Erişim Tarihi: 13.06.2013, <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/199.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/199.pdf> 13. 06. 2013

⁷⁷⁷ *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Ekim 1933, s. 47.

⁷⁷⁸ Devlet Planlama Teşkilatı, 2. *Türkiye İktisat Kongresi, Sanayi Komisyonu Tebliğleri*, 6. Cilt, T. C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı Yayın No: 1783, 2-7 Kasım İzmir 1981, s. 173.

⁷⁷⁹ Erkiletlioğlu, *Geniş Kayseri Tarihi*, s. 682.

⁷⁸⁰ İzbirak, *Bünyan Çevresinde Jeomorfoloji Gözlemleri ve Bünyan Kasabası*, s. 55.

Anadolu bölgelerinin iplik ihtiyacına cevap vermek için yeniden Sümerbank tarafından tasarlandı.⁷⁸¹ Bu fabrikanın imalatının daha fazla artırılması için 1935 yılında Almanya'dan 10 modern halı tezgâhı (makine) getirilerek üretimde büyük artışlar görüldü.⁷⁸² Almanya'dan makinelerin gelmesiyle birlikte iplik üretiminden ziyade yüksek kalitede yün kumaş ve battaniyeler üretilmeye başlandı.⁷⁸³ 1943 yılında dokuma salonu ilave edildi. 1947 yılında Hereke'den bir halı bükme makinesi (Rink) ile Defterdar Fabrikasından bir tarak makinesi ile 10 dokuma makinesi getirildi.⁷⁸⁴ Böylece imalat kapasitesi bir hayli artırıldı. Sümerbank Bünyan Yünlü Dokuma Sanayii Fabrikasında toplam 1.088 iş mevcut olup 30 adet de dokuma tezgâhı ile üretim yapılmaktaydı. Bu fabrikada başlıca imal edilen ürünler arasında, ştrayhgarn yün ipliği, halı ipliği, kalın kumaş, battaniye, boya ve apresi üretimi yapıldı.⁷⁸⁵ 1934 yılına kadar Kayseri Bünyan Halı İplik Fabrikası, Türk Anonim Şirketi tarafından yönetilirken bu tarihten sonra Sümerbank işletmesi bünyesine katıldı. 1935 yılında modern makinelerin getirilmesiyle de fabrikanın ürünlerinin piyasa satışları %75 artmıştır.⁷⁸⁶

Fabrika, Kayseri ve hinterlandı olan bölgelerde halıcılık faaliyeti gösteren imalat yerlerine halı ipliği, yünlü dokuma ve battaniye üretimini sağlamak için kuruldu. Bunun yanında fabrikanın bir bölümünde boya üretim hanesi de kurularak bölgenin boya ihtiyacına cevap verilmeye çalışıldı.

1935-1950 Sümerbank Bünyan Fabrikasında üretilen ürün miktarları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

⁷⁸¹ Cemal Kutay, *Celal Bayar*, III. Cilt, Kenan Basım Evi, İstanbul 1938, s. 1150.

⁷⁸² Beğenç, *Kayseri*, s. 97.

⁷⁸³ Bilsay Kuruç, *Belgelerle Türk İktisat Politikası 1933-1935*, Cilt: II, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1993, s. 263.

⁷⁸⁴ Fuad Arpacı, *Türkiye'de Mensucat Sanayiinin 10 Yıllık Faaliyeti*, Ankara 1951, s. 21; Beğenç, *Kayseri*, s. 97.

⁷⁸⁵ *Türkiyede Yün İpliği ve Yünlü Mensucat Sanayii*, s. 57.

⁷⁸⁶ *Cumhuriyet*, 04. 04. 1936.

Tablo 3.16. 1935-1950 Sümerbank Bünyan Fabrikasında İmal Edilen Ürün Miktarları

Yıllar	Yün İpliği Ton	Yünlü Dokuma Mensucat Metre	Battaniye Adet
1935	58,8	46,240	2.500
1936	64,6	49,085	5.800
1937	94,4	72,933	3.900
1938	98,6	80,792	3.500
1939	107,6	178,015	100
1940	130,7	224,712	600
1941	207,8	328,404	100
1942	209,2	334,808	300
1943	131,2	271,692	240
1944	165,0	405,869	96
1945	174,0	468,353	---
1946	236,9	285,411	642
1947	320,2	357,724	1.117
1948	348,5	414,338	---
1949	369,0	345,353	---
1950	427,4	356,329	907

Tablo 3.16'daki verilerden yola çıkılarak, Sümerbank Bünyan Fabrikasında imal edilen ürünlerin miktarı⁷⁸⁷ genellikle her geçen yıl artış kaydetmiştir. Bu artış, Kayseri ve ülke içinde bu fabrikada üretilen kumaşlar ve battaniyeler yüksek kalitede olduğu için rağbet görmesinden kaynaklandı.⁷⁸⁸ Türkiye'de bu dönem açılmış Sümerbank fabrikalarıyla mukayese ettiğimiz zaman, Bünyan Fabrikasında iplik üretimi, yünlü dokuma ve battaniye imalatı yapıldığı için imalat yelpazesi bu fabrikalara göre daha geniş oldu.

Bu fabrika aynı zamanda Kayseri halı ve kilim dokumalarının yapıldığı gelişmiş bir merkez olması hasebiyle büyük miktarlarda boyaya ihtiyaç duyulmaktaydı. Kayseri'de bir zamanlar halı imalatında cehri gibi doğal boyalar kullanılırken, Bünyan Halı ve İplik Fabrikasının açılmasıyla boya imalatı yapan bir ünite de kurularak boya üretimi yapıldı, Kayseri bölgesinin boya ihtiyacı buradan karşılanmaya başlandı.⁷⁸⁹ Bu ünitenin açılmasıyla Kayseri ve civar yerleşim alanlarında cehri ve kök boya imalatını sıkıntıya düşürdü. Özellikle köylerde bu imalatı yapan kişileri olumsuz yönde etkilemeye başladı. Sanayi kollarının fabrikasyon üretimine geçmesiyle üretimde

⁷⁸⁷ Kemallettin Apak, Cevdet Aydınelli, Mehmet Akın, *Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri, Selülöz*, s. 221-223.

⁷⁸⁸ İzbirak, *Bünyan Çevresinde Jeomorfoloji Gözlemleri ve Bünyan Kasabası*, s. 55.

⁷⁸⁹ *Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938*, s. 99.

tekelleşmeye başlayarak, üretim ve gelir tabana yayılmaktan ziyade belirli merkezlerde toplanmaya başladı.

Sümerbank Bünyan Halı İplik Fabrikası II. Dünya Savaşı yıllarında da üretim faaliyetini sürdürdü. Fabrika üretim faaliyetleri sonucunda önemli miktarda gelir elde etti. 1941-1948 yıllarında Sümerbank Bünyan Fabrikasında satış miktarları miktarları aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3.17. 1941-1948 Yıllarında Sümerbank Bünyan Fabrikasında Satış Miktarları (lira)

1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948
790.000	1.177.000	1.356.000	2.849.000	2.692.000	1.803.000	1.129.000	662.000

Bu dönemde Türkiye’de toplam beş adet yünlü dokuma fabrikası bulunmaktaydı. Bu fabrikalardan biri de satış faaliyetini sürdürmüş olan Sümerbank Bünyan Fabrikasıydı.⁷⁹⁰ Sümerbank’ın çıkarmış olduğu Sümerbank 1939-1949 seneleri faaliyet ve hesap devresine ait idare raporu, bilânço, kar ve zarar hesabı kayıtları incelendiğinde, Bünyan Fabrikasının bu yıllar arasında işçi ve memurlarının ücretlerini ve diğer masraflarını karşılamasıyla birlikte bu yıllar arasında önemli kâr yapmış olup, ülke ve bölge ekonomisine önemli katkılar sağladı.⁷⁹¹ II. Dünya Savaşı koşullarından pek etkilenmeyerek aksine bu yıllarda üretimi arttı.⁷⁹² Bunun nedeni asker ve halkın giyim ihtiyacına cevap vermesiydi.⁷⁹³ Fabrika asker ve halkın giyim ihtiyacına olumlu katkılar sunduğu gibi piyasaya da önemli ölçüde üretmiş olduğu mamulleri satmıştır. Bu durum, fabrikanın kuruluş amacına doğrudan hizmet etmiş; milli sermaye ülke dışına çıkmayarak üretilen yerli mallar iç piyasada kendine yer bulmuştur. Bu iktisadi çark aynı zamanda Kayseri ve çevresine olumlu katkılar sunmuştur. Türkiye’nin yünlü mensucat ihtiyacını karşılaması adına Sümerbank Bünyan İplik Fabrikası, 1940’lı yıllarda ve sonrasında üzerine aldığı görevi başarıyla ifa ederek yerli üretimin başarılı bir kuruluşu olarak haklı yerini aldı.

⁷⁹⁰ Arpacı, *Türkiye’de Mensucat Sanayiinin 10 Yıllık Faaliyeti*, s.76.

⁷⁹¹ Bkz, Detaylı bilgi için Sümerbank 1939-1949 seneleri faaliyet ve hesap devresine ait idare raporu, bilânço, kâr ve zarar hesabını ortaya koyan eserler ve Sümerbank muhtelif yıllar Umumi Murakabe Heyeti Raporları.

⁷⁹² Sümerbank, *1944 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclis Raporu*, İstanbul 1945, s. 9.

⁷⁹³ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Yer No; 2/12-10, Fihrist No; 6/30-25.

Fabrikanın kuruluşundan 1944 yılına kadar su enerjisinden istifade edilerek makineler çalıştırıldı. Bu tarihten sonra Bünyan elektrik santraliyle anlaşarak günde 50 kws elektrik ücretsiz olarak fabrikaya tahsis edilerek, fabrika elektrikle çalışmaya başladı.⁷⁹⁴ 1947 yılında fabrikanın potansiyelinin artmasıyla enerji sarfiyatı da aynı oranda arttı. Bu fabrika, kendi enerjisini kurulduğu bölgeden temin etmekle maliyeti önemli derecede düşürdü. Fabrika üretimleri, piyasada daha fazla rekabet etme gücü buldu. Sümerbank Kayseri Bünyan Dokuma Fabrikasının kendi enerjisini, Bünyan'da bulunan doğal kaynaklarından istifade etmesi Türkiye için önemli ve anlamlı bir örnek oldu.

3.2.1.2.4. Sümerbank Kayseri Bünyan İplik Fabrikasının Kayseri'ye İktisadi ve Sosyal Katkıları

Kayseri'de dokuma sektöründe Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasından sonra en fazla işçi ve memur istihdamı Sümerbank Bünyan İplik Fabrikası yaptı. Bu fabrikalar sayesinde Kayseri'de sanayide istihdam edilen insan sayısı da artmaya başladı.

Aşağıdaki tabloda 1936 ile 1950 yılları arasında fabrikada çalışan işçi ve memur sayıları verilmiştir.

Tablo 3.18. 1936-1950 Sümerbank Bünyan İplik Fabrikasında Çalışan İşçi ve Memur Sayısı

Yıllar	İşçi	Memur
1936	107	---
1937	120	---
1938	115	---
1939	109	---
1940	141	---
1941	158	17
1942	199	36
1943	379	53
1944	423	44
1945	323	56
1946	282	56
1947	331	51
1948	334	52
1949	303	52
1950	337	32

Sümerbank Bünyan Fabrikasında önemli miktarda işçi ve memur istihdam edildi.⁷⁹⁵ Bu fabrikada çalışan işçi ve memur, bu bölgeye önemli iktisadi girdiler

⁷⁹⁴ İzbirak, *Bünyan Çevresinde Jeomorfoloji Gözlemleri ve Bünyan Kasabası*, s. 55.

⁷⁹⁵ Kemallettin Apak, Cevdet Aydınelli, Mehmet Akın, *Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri, Selülöz*, s. 87-88.

sağladı.⁷⁹⁶ Bu yıllarda Kayseri’de istihdam konusunda Sümerbank fabrikaları önemli bir yer teşkil etti. Bu fabrikada kadın istihdamına da yer verilmesi kadının iktisadi hayatla bütünleşmesinde önemli bir fonksiyonu yerine getirdi.⁷⁹⁷ 1948 yılında fabrikada 34 kadın ve 291 erkek işçi istihdam edildi.⁷⁹⁸ Fabrikanın Bünyan ve çevresine sağladığı katkılar sadece iktisadi katkılar sağlamakla kalmayarak Türk kadının sosyal ve iktisadi hayata girmesinde çok önemli bir işlevi yerine getirdi. Fabrika diğer iktisadi faaliyetleriyle Kayseri çevresine ve Bünyan kasabasına katkı sundu. 1940 yılında Bünyan’da yaklaşık 1500 kişinin direkt geçimini sağladı.⁷⁹⁹ Bölgenin can damarı olmakla, bölgenin iktisadi ve sosyal olarak gelişmesine de katkıda bulundu.⁸⁰⁰ Fabrikanın açılmasını müteakiben çevre ekonomilerin üzerinde önemli etkiler meydana getirdi. Bu fabrikada imal edilen ürünlerin büyük kısmı koyun yününden sağlandığı için, bölgedeki ve çevresindeki küçükbaş hayvancılıkta da kayda değer artışlar meydana gelerek ülke ekonomisine müsbet etki yaptı. Erzurum, Erzincan ve Kars başta olmak üzere⁸⁰¹ Pınarbaşı, Uzunyayla, Sarız, Şarkışla, Gürün ve Tarsus’tan fabrikanın hammaddesi olan yapağı (yün) sağlanması bu bölgelerde halkın iktisadi gelişimine direkt katkı sağladı.⁸⁰²

1933 ile 1944 yılları arasında Kayseri’de yapağı üretim miktarı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.19. Kayseri Yapağı Miktarı (ton) :⁸⁰³

Yıllar	Yapak	Keçi Kılı	Tiftik	Genel Toplam
1933	476.8	---	---	476.8
1934	872	---	---	872
1935	89	---	---	89
1936	675	126	34	835
1937	758	125	34	917
1940	727	119	14	860
1941	753	116	15	884
1942	591	118	16	725
1943	507	109	14	630
1944	539	112	13	661

⁷⁹⁶ Cumhuriyet, 04. 04. 1936.

⁷⁹⁷ İzbirak, *Bünyan Çevresinin Jeomorfoloji Gözlemleri ve Bünyan Kasabası*, s. 50-58.

⁷⁹⁸ M. Şerif Korkut, *Kayseri ve Kayseri’deki Devlet Fabrikaları Sıhhi Tetkikleri Raporu*, 1948, s. 47.

⁷⁹⁹ Beğenç, *Kayseri*, s. 97.

⁸⁰⁰ Cumhuriyet, 04. 04. 1936.

⁸⁰¹ Beğenç, *Kayseri*, s. 97.

⁸⁰² İzbirak, *Bünyan Çevresinin Jeomorfoloji Gözlemleri ve Bünyan Kasabası*, 50-58.

⁸⁰³ *Hayvan Ürünleri İstatistiği 1928-1937*, s. 78; *Hayvan Ürünleri İstatistiği 1929-1944*, s. 13; *Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938*, s. 127; adı geçen kaynakta 1933 ile 1935 arası Kayseri’de ihraç edilen yapağı miktarıdır.

Sümerbank Bünyan Fabrikası piyasadan önemli miktarda yapağı (yün) satın aldı. Bünyan, Fesane ve Hereke fabrikaları yerli yapağı alımı 1937’de 1.624.651 kilo 1938 yılında 1.964.365 kilo gerçekleştirmiştir.⁸⁰⁴ Yapağı, kıl ve tiftik randımanlarının ne olabileceği, il veteriner müdürlerinden aynı şekilde bir hayvanın kaç defa kırkıldığı ve her kırkılda ne kadar mahsul alındığı şeklinde sorulmuş ve elde olunan malûmata göre her sene elde edilebilecek yapağı, kıl ve tiftik miktarı hesaplanmıştır. Kayseri ve çevresindeki ilçe ve köylerdeki küçükbaş hayvan üreticileri, elde ettikleri yapağıları kendi ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra büyük kısmını Sümerbank Bünyan İplik ve Bez Fabrikası’na vererek ekonomik kazançlar elde ettiler. Kayseri’de dokuma üzerine fabrika ve işletmelerin kurulması ile birlikte Kayseri Türkiye’de bu yıllarda önemli derecede koyun yetiştiriciliği yapan yöreler arasına girdi.⁸⁰⁵

Sümerbank Bünyan Halı İpliği Fabrikası, bölgeye ve Türkiye’ye çok önemli hizmetlerde bulundu. İktisadi katkılarının yanında bu fabrikada istihdam edilen köylü ve çiftçi çocukları meslekleriyle ilgili bilgi ve beceri öğrenerek hayatlarını kazandılar.⁸⁰⁶ Bu çocuklar fabrikada bilgi ve becerilerini geliştirerek bunu imalatlarına yansıtmış, Türkiye’de üretilen en kaliteli dokuma ve battaniyelerin üretimini gerçekleştirdiler.

Bu havalideki çocuklar için bu fabrika bir mektep görevini başarıyla ifa ettiler. Fabrika bünyesinde sadece iş hayatı ile ilgili teknik eğitim verilerek, aynı zamanda okuma yazma bilmeyenlere okuma yazma kursları açılarak okuma yazma öğretildi. Fabrika işçilerinin boş zamanlarında kültürel faaliyetlerini gerçekleştirebilecek ortamlar oluşturularak, bu kapsamda bir sinema salonuyla işçilere kültürel alanda hizmet de verildi.⁸⁰⁷ Fabrika işçilerine lojmanlar ve konutlar inşa edildi.⁸⁰⁸ Harf inkılabını müteakiben ülkenin hemen hemen her kurum ve kuruluşunda okuma seferberliği başlatıldı. Bu seferberliğe Sümerbank Bünyan Halı İplik Fabrikası, bünyesinde kurulmuş olan kütüphaneye katıldı.⁸⁰⁹

Genç işçiler işlerinde ilerledikçe, geliştikçe ve kabiliyetleri artıkça mevkilerine göre ücretleri de bir o kadar arttı. Hayatlarını kendi meslekleriyle kazanan işçiler evlik

⁸⁰⁴ Kutay, *Celal Bayar*, s. 1213.

⁸⁰⁵ Selçuk T. Trak, *İktisadi ve Ticari Türkiye*, II. Cilt, Endüstri Basım ve Yayınevi, İzmir 1959, s. 84.

⁸⁰⁶ *Cumhuriyet*. 20. 01.1936.

⁸⁰⁷ İzbirak, *Bünyan Çevresinde Jeomorfoloji Gözlemleri ve Bünyan Kasabası*, s. 56.

⁸⁰⁸ Korkut, *Kayseri ve Kayseri’deki Devlet Fabrikaları Sıhhi Tetkikleri Raporu*, s. 46.

⁸⁰⁹ *Sümerbank 1940 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*, Ankara Devlet Matbaası, Ankara 1941, s. 93.

saadetini de yaşayabilmişlerdi.⁸¹⁰ Bu fabrikaların kurulması aynı zamanda Türk aile yapısının gelişimine de katkı sağladı.

Sümerbank Bünyan Halı İplik Fabrikası, Bünyan yolunda kovuklar içinde yaşayan köylünün⁸¹¹ taş devrine ait hayatının tarihi temsilini tersine çevirmek adına olumlu tesirler ortaya koymuş; Cumhuriyet Türkiye'sine önemli iktisadi, sosyal ve kültürel temeller atmıştır. Bünyan ilçesi Osmanlı döneminde sıradan bir köy yerleşim hayatı sürdürmüş olup, Cumhuriyet döneminde ise yapılan iktisadi yatırımlarla gelişerek küçük bir sanayi şehrine dönmüştür.

3.2.1.3. Erciyes Bez Dokuma Fabrikası

Erciyes Bez Dokuma Fabrikası, Kayseri müteşebbisler tarafından Reşadiye köyünde kurulan bez dokuma fabrikasıdır. Bu fabrika, 1938 yılı Kayseri Ticaret Odası kayıtlarında fevkalade sınıfta yer almış, fabrikalar listesinde Kayseri'de kurulan 3. büyük bez dokuma fabrikası olmuştur.⁸¹² Reşadiye köyünde kurulan Erciyes Bez Dokuma Fabrikası, milli fabrikalardan (Devlet işletmeciliği bünyesinde kurulan Sümerbank Fabrikaları) tedarik ettiği pamuk ipliklerinden ince ve kalın kaput bez imal etmekteydi. Erciyes Bez Dokuma Fabrikası mamulâtı Kayseri ve çevresinde tutuldu ve revaç gördü.⁸¹³

Erciyes Bez Dokuma Fabrikası imal ettiği ürünler ile Kayseri ve hinterlandının ihtiyacına daha fazla cevap verebilmek için üretim kapasitesini artırmak adına 1.200 iğlik pamuk ipliği makineleri idhâl etmiştir. Bu idhâl makinelerin Reşadiye nahiyesinde bulunan Erciyes Bez Dokuma Fabrikası'na kurulmasına 30 Aralık 1938 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla izin verildi.⁸¹⁴ Bu yıllarda özelde Kayseri ve genelde Türkiye, fabrikaların kurulması ve üretim yapabilmesi için makine idhâlatının yapılması,⁸¹⁵ teknolojik alt yapısının yetersiz olması, bu alanlarda dışa bağımlı bir ülkeydi.

⁸¹⁰ Korkut, *Kayseri ve Kayseri'deki Devlet Fabrikaları Sıhhi Tetkikleri Raporu*, s. 46.

⁸¹¹ Kuruç, *Belgelerle Türk İktisat Politikası 1933-1935*, II, LXX.

⁸¹² *Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938*, s. 37.

⁸¹³ *Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938*, s. 93.

⁸¹⁴ B.C.A, 30.18.01.02-85.109.13.

⁸¹⁵ B.C.A, 30.18.1.2-34.18.14.

Bütün bu teknoloji ve altyapı eksikliklerine rağmen Erciyes Bez Dokuma Fabrikası, yüzde yüz yerli sermaye ile kurulan, yerli üretimi gerçekleştiren bir müessese olarak kuruldu. Kayseri’de Erciyes Bez Dokuma Fabrikası yerli üretimin gerçekleştirilebileceği düşüncesini ve ilhamını veren örnek bir kuruluştur. Erciyes Bez Dokuma Fabrikasının Reşadiye köyünde faaliyete geçmesiyle Reşadiye köyüne ve Kayseri’ye önemli iktisadi kazanımlar sundu. Bu kazanımlar fabrika bünyesinde işçi istihdamı, ülkenin hammadde kaynaklarını değerlendirmesi ve imal ettiği ürünlerin ülke içinde kullanılarak idhâlâtın gerilemesine etkisi oldu.

3.2.2. Kayseri’de Elektrik

3.2.2.1. Osmanlı Devleti’nde Elektrik Üretimi

Osmanlı Devleti, dünyadaki diğer gelişmelerden geride kaldığı gibi elektrik enerjisi üretimi konusunda da gerideydi. Elektrik enerjisinin üretimi ve kullanımı 1870’li yılların sonunda, gelişmiş Batı ülkelerinde başladı. İlk elektrik santrali 1882’de İngiltere-Londra’da hizmete girdi.⁸¹⁶ Dünya’da ilk ticari uzun mesafe doğru akım enerji nakil hattı Portland şehri ile Willamette Şelalesi üretim tesisleri arasında 1889’da kuruldu.⁸¹⁷ Yurdumuzda ise ilk elektrik santrali 1902 yılında Tarsus’ta İsviçre ve İtalyan grubu tarafından kuruldu.⁸¹⁸ Bu santral, su değirmenine bağlanmış 2 kw gücündeki bir dinamo ile elektrik üretildi.⁸¹⁹ Osmanlı ülkesinde ilk elektrik işiyle iştigal olan şirket ise Şam’ın elektrik ihtiyacını gidermek için Şam Elektrikli Tramvay ve Tenvirât-ı Elektrikiye Anonim Şirketi oldu.⁸²⁰ Osmanlı Devleti’nde başkent İstanbul’da 1914 yılında sokaklar, devlet daireleri, iş yerleri ve bazı özel konutların aydınlatılmasında hava gazı kullanıldı.⁸²¹ Kolay kullanımı ve masrafının az olmasından dolayı Osmanlı Devleti, elektrik kullanımının önünü açmak için öncelikle başkente

⁸¹⁶ Robert Hodson Parsons, *The Early Days of the Power Station Industry*, University Press, Cambridge Eng. 1939, s. 10.

⁸¹⁷ Percy Maddux, *City On The Willamette, The Story Of Portland, Binforts, Mort, Portland* 1952, s. 117.

⁸¹⁸ İzbirak, *Türkiye II*, s. 256.

⁸¹⁹ T.C Milli Eğitim Bakanlığı, *Elektrik Elektronik Teknolojisi Enerji Üretimi*, Ankara 2007, s. 22.

⁸²⁰ Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat*, s. 357.

⁸²¹ Sertaç Kayserilioğlu-Mehmet Mazak-Kadir Kon, *Osmanlı’dan Günümüze Havagazının Tarihçesi*, I. Cilt, İğdaş Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1999, s. 65.

olmak üzere 1910'da Macar Gantes Elektrik Anonim Şirketi'ne elektrik üretim tesisi ve dağıtım imtiyazı hakkı verildi.⁸²²

Silahtar Ağa Elektrik Fabrikası, 1911 yılında 118.000 metrekarelik bir alana projelendirilerek kuruldu. Santral, 1913 yılı sonlarında işletmeye açıldı. Şubat 1914 yılından itibaren üretime geçerek şehrin ihtiyacı olan tramvaylarına, şebeke ve abonelerine elektrik vermeye başlandı.⁸²³ Bu tesis, Türkiye'nin kömürle üretilen ilk termik santrali oldu. İşletmenin imtiyazı, 1914'te Belçika kökenli Société Financière de Transports et d'Entreprises Industrielles à Bruxelles şirketine devredildi.⁸²⁴ Bu şirket Société Anonyme Ottomane d'Électricité (Osmanlı Türk Elektrik Anonim Şirketi) adı altında 1911 yılında kuruldu.⁸²⁵ Şehrin elektrik işlerinde, 1938 yılında millileşmesine kadar görev yaptı.⁸²⁶ Osmanlı Devlet'inde devlet politikası hâline getirilmiş bir elektrik politikası olmayıp, elektrik ihtiyacı Batılı ülkelerden tedarik edilen elektrik üreten jeneratörler ya da yine batılı elektrik şirketlerine imtiyazlar verilerek üretim yapan küçük ölçekli elektrik üretim tesislerinde karşılanmaya çalışıldı. Yabancı şirketler kanalıyla yapılmaya çalışılan elektrik üretim tesisleri ülkenin içinde bulunduğu şartlardan dolayı ve I. Dünya Savaşı'na girilmesiyle akamete uğradı.

3.2.2.2. Cumhuriyet Dönemi Elektrik Üretimi

Osmanlı Devleti çözemediği enerji problemini Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne miras olarak bıraktı. Kayda değer bir sanayi gelişimi olabilmesi için enerji ihtiyacının ortadan kaldırılması gerekiyordu. Aksi hâlde enerji sıkıntısı olan yerlerde sanayinin gelişmesi mümkün olamayacaktı.

Türkiye Cumhuriyeti, siyasal manada bağımsızlığı gerçekleştirmenin yolunun ekonomik bağımsızlıktan geçtiğini ortaya koyan parolasıyla sanayileşme hamlesini başlatmıştı.⁸²⁷

⁸²² B.O.A, İ.DUİT 3- 30.

⁸²³ Ensari Kara, Silahtarağa Elektrik Fabrikası, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1994, s. 553-554.

⁸²⁴ Ali Cengizhan, Türkiye'de Fabrika ve İşçi Konutları İstanbul Silahtarağa Elektrik Santrali, *ODTÜ MFD*, 20(1-2), Ankara 2000, s. 29-55.

⁸²⁵ Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat*, s. 360.

⁸²⁶ *Türkiye Sendikacılar Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s. 385.

⁸²⁷ Mahmut Goloğlu, *Devrimler ve Tepkileri 1924-1930*, Turhan Kitapevi, Ankara 1972, s. 163.

Sanayi için en büyük problemlerden biri enerji ihtiyacı olarak Cumhuriyet'in başında ilk sırada yerini aldı. 17 Şubat 1923 tarihinde toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde elektrik ve enerji ihtiyacına da değinilerek, bu işle hükümetten yetki alan şirketlerin sözleşmelerine tamamıyla riayet etmeleri gerektiği kararı alındı. Halka ve müesseselere elektrik tedarikinde kurallara ve sözleşmeye uymaları telkin edildi.⁸²⁸

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk 27 yılı elektirik üretimi aşağıda tabloda sunulmuştur.

Tablo 3.20. 1923-1950 Yılları Arası Türkiye Cumhuriyetinde Elektrik Üretimi⁸²⁹

Yılar	Termik Santraller	Hidroelektrik Santraller	Toplam MW
1923	32,7	0,1	32,8
1924	32,8	0,1	32,9
1925	33,3	0,1	33,4
1926	48,4	0,2	48,6
1927	51,5	0,4	51,9
1928	64,4	1,5	65,9
1929	68,9	3,2	72,1
1930	74,8	3,2	78,0
1931	98,7	3,2	101,9
1932	99,8	3,5	103,3
1933	104,3	3,5	107,8
1934	112,9	4,5	117,4
1935	121,2	5,0	126,2
1936	133,3	5,2	138,5
1937	161,7	5,4	167,1
1938	173,1	5,4	178,5
1939	210,1	5,5	215,6
1940	209,2	7,8	217,0
1941	213,8	8,2	222,0
1942	218,5	8,2	226,7
1943	228,2	8,2	236,4
1944	233,7	8,2	241,9
1945	237,7	8,2	245,9
1946	238,5	9,0	247,5
1947	242,3	9,1	251,4
1948	296,2	9,3	305,5
1949	371,8	10,0	381,8
1950	389,9	17,9	407,8

Tablo 3.20'den anlaşılabacağı üzere Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren elektrik enerjisi üretiminin az da olsa artarak devam ettiği saptanmıştır. Bu artışta hiç kuşkusuz

⁸²⁸ Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*, s. 354.

⁸²⁹“Türkiye Kurulu Gücünün Yıllar İtibarıyla Gelişimi, (1913-2004)”, Erişim Tarihi: 12.13.2012, <http://www.emo.org.tr/index.php>.

en büyük rol Türkiye’de meydana gelen sanayi yatırımlarından doğan enerji ihtiyacını gidermek için elektrik enerjisi üreten santrallerin kurulmuş olmasıydı. Bu santraller sanayi enerji ihtiyacına cevap verilmesi için kurulmuş olsalar da bu yıllarda elektrik üretimi pahalı olduğu için yaygın bir kullanım olmadı.⁸³⁰

Cumhuriyet ilan edildiğinde Türkiye’de toplam kurulu gücü 32,8 mwh ve yıllık üretimi 44,5 gwh olan 38 santral bulunuyordu. Çoğunluğu motor gücü ile çalışan bu santrallerin 14’ü kişilere, 13’ü ortaklıklara ve 11’i de belediyelere aitti. Cumhuriyet’in kurulduğu yıllarda elektrik üretimi İstanbul, Tarsus ve Adapazarı’yla sınırlıydı.⁸³¹ Halkın %94’ünün elektriksiz kesimde yaşadığı o dönemde, kişi başına yıllık elektrik tüketimi yaklaşık 3 kwh oldu.

3.2.2.3. 1923-1950 Döneminde Kayseri’de Elektrik Üretim Faaliyetleri

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk on yıllarında en büyük ihtiyaçlarından biri de hiç kuşkusuz enerji ihtiyacı oldu. Bu durum, Kayseri’de de Cumhuriyet’in ilk yıllarında kendini hissettirdi. Yeni kurulan Cumhuriyet Yönetimi’nin hedeflediği politikalara ulaşmak için, Anadolu şehirlerini bayındır hâle getirmek ilk hedef olarak benimsendi. Bu politikanın yansımasının ilk örneklerinden biri, Orta Anadolu şehri olan Kayseri’nin sanayi alt yapısının kurularak şehrin iktisadi gelişimi için enerji ihtiyacına cevap verebilecek teşebbüslere girildi. Bu teşebbüslerin arkasında yatan temel neden, Cumhuriyet Yönetimi’nin ülkeyi iktisadi, kültürel ve sosyal olarak kalkındırarak muasır medeniyetler seviyesine ulaştırarak aynı zamanda hedeflediği inkılâpları kalıcı hâle getirmektir.

3.2.2.3.1. Bünyan Elektrik Üretim Tesisinin Kurulması

Bünyan’da elektrik üretim tesisinin kurulma kararının alınmasının nedeni, hiç kuşkusuz ülke kaynaklarının rasyonel bir şekilde kullanılarak ülkenin gelişiminde azami derecede istifade etmektir.

Kayseri’de kurulan Askeri Mensucat Fabrikasının enerji ihtiyacı karşılanamadığı için fabrikadan gerekli verim alınamamıştı. Bünyan şelalesi üzerine elektrik üretim

⁸³⁰ *Vakit*, 19. 05. 1933.

⁸³¹ Yalçın Karabulut, *Türkiye’nin Enerji Kaynakları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2000, s. 144.

tesisi kurma düşüncesi, bu fabrikanın atıl kalması sebebiyle, fabrikanın taşınması görüşmeleri sırasında, ucuz ve kolay bir şekilde Kayseri'nin elektrik ve enerji ihtiyacının karşılanması için Milli Savunma Vekili Nazım Paşa, Bünyan şelalesi üzerine bir tesis kurulması için inceleme yapılmasını 21 Şubat 1924 tarihinde gündeme taşıdı.⁸³² Bünyan'da Sarımsaklı nehri güzergâhında bulunan şelale üzerine elektrik üretim tesisi kurularak Bünyan, Talas ve Kayseri'nin elektrik ihtiyacını karşılaması için Nafia Vekâletinin 17 Ağustos 1926 ve 2416 ve 5617 numaralı tezkiresini Bakanlar Kurulu, 18 Ağustos 1926 yılı toplantısında görüşüldü. Kurulması düşünülen elektrik üretim tesisinin her türlü yetki ve haklarının Nafia Bakanlığında olduğu kabul edilerek, Bünyan Sarımsaklı akarsuyuna elektrik üretim tesisi kurulması kabul edildi.⁸³³ 18 Ağustos 1926 tarih ve 4022 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi'ne istinaden 11 Ekim 1926 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti namına hareket eden Nafia Vekili ve İstanbul Mebusu Behiç Beyefendi ile Kayserili Taşçızâde Mehmet Rahmi ve Kayserili Cıngıllı Zâde Ömer Fevzi Beyefendiler namına vekilleri Kayseri mebusu Sabit Beyefendiler imtiyaz sözleşmesini imzaladılar.⁸³⁴ Adı geçen şahıslar, Bünyan'da elektrik santrali kurmak için harekete geçerek bir anonim şirket kurulmasına karar verildi.

3.2.2.3.2. Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketinin Kurulması

*“Bünyan şelalesinden elektrik üretimi ve kasabanın nahiyeleyle Talas nahiyesinin tenvir, telgraf ve hatları, demiryolu vesair umumi vesaiti nakliye ile bunlara ait müessesattan maade bilcümle hususatta ve sanayi tatbikatında istimal maksadıyla merkezi Kayseri’de olmak üzere elli sene müddet ve 400.000 lira sermaye ile teşkiline teşebbüs olunan “Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi”nin tadilat ve tashihât-ı lazıma icrasıyla İktisat ve Nafia vekâlet-i celilerinde mevrud mukaveleme name-i esasî lâyiha ve sermayesinin % 10’nun temin olunduğunu mabeyn banka mektubunun icra heyeti vekillerinin 24 Haziran 1928 tarihli içtimatında tetkik ve mutalaa olunmuş ve mezkûr şirket mukavelenamenin icra olunan tadilat dairesinde tasdiki kabul edilmiştir.”*⁸³⁵

⁸³² B.C.A, 30.10.00-6.36.28.2.

⁸³³ B.C.A, 30.18.01-20.54.03.

⁸³⁴ *Türkiye’nin İlk Özel Şirketi Kayseri ve Civarı Elektrik T.A.Ş.’nin 1926 Yılından Bu Yana Devam Eden Gelişim Süreci*, s. 32.

⁸³⁵ B.C.A, 30.18.01-29.40.9.

Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi, 10 Haziran 1910 tarihli “Menâfi-i Umumiye Mûteallik İmtiyazat Hakkında Kanun”a istinaden kuruldu.⁸³⁶ Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi adıyla Bünyan, Kayseri ve Bünyan’a bağlı olan yerleşim yerleri ve Talas’ın aydınlatılma ihtiyacını gidermek, iletişim hatlarının, ulaşım vasıtalarının ve aynı zamanda kurulmuş olan, kurulması düşünülen sanayi tesislerinin de elektrik ihtiyacını karşılamak için merkezi Kayseri olmak üzere 24 Haziran 1928 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla Bünyan Sarımsaklı suyu üzerinde elektrik üretim imtiyazı adı geçen şirkete verildi. Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketinin kurucuları, iş bu esas mukavelenameye vaziülümza olan celep tüccarlarından Alay Beyzâde Mehmet, halı tüccarlarından İmamzâde Raşid; Kayseri Belediyesi namına Reis İbrahim Safa; demir, deri ve halı tüccarlarından Cıngılızâde Ömer Fevzi; demir, deri ve halı tüccarlarından Hacı Nuhzâde Mehmet; halı tüccarlarından Hacı Ramazanzâde Musa; Kayseri Meb’usu Selahzâde Ahmet Hilmi; kösele ve gön tüccarlarından Saraçzâde Hacı Muharrem; halı, yapağı, kitre tüccarlarından Taşcızâde Mehmet Rahmi; halı, yapağı, kitre tüccarlarından Taşcızâde Ömer Hulusi; Gürün’de manifatura ve davar tüccarlarından Kirişzâde Talat; İstanbul tüccarlarından Kâtipzâde Nuh Naci; İstanbul tüccarlardan Gözümsâde Said; manifatura ve halı tüccarlarından Göncüzâde Ahmet; halı tüccarlarından Mehmetzâde Emin; Kayseri Mebusu Mehdizâde Doktor Halit; mevadî iptidadiye, halı ve celep tüccarlarından Mehterzâde Osman; emtiaî müttelif tüccarlardan Yedekçizâde Hüseyin Avni Efendiler olup dört ay zarfında şirket sermayesinin 0,75 nispetinde hisseyle münferiden iştirak edecek olan her hissedar dahi kurucu oldular.⁸³⁷ Bu şirket Türkiye’de yüzde yüz yerli sermaye ile kurulan ilk enerji şirketi oldu.

Kayseri Belediyesi ortaklığıyla yap-işlet-devret modeliyle kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin 3 numaralı anonim şirketi olarak faaliyete geçmişti.⁸³⁸ Bu şirket ve yapısı kendi alanında ilk örnek olması noktasında başarılı bir örnek olarak faaliyetini sürdürmüştü. Kuruluşundan günümüze kadar Türkiye’de hizmet veren tek elektrik şirkettir.

⁸³⁶ Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi, Erişim Tarihi: 20.05.2013, <http://www.kcetas.com.tr/?kanal=tarihce>.

⁸³⁷ *Kayseri ve Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi*, KCETAŞ, 2010, s. 75.

⁸³⁸ Şükrü Karatepe, *Kendini Kuran Şehir*, Kayseri Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, Önder Matbaası, Ankara 1999, s. 188.

3.2.2.3.3. Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi Kayseri Belediyesi Temsilcileri

Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketinin büyük hissedarı olan Kayseri Belediyesi'ni temsilen 1925-1950 yılları arası gerek başkan gerekse üye olarak yönetimde yer alan Kayseri Belediye Başkanları şunlardır:⁸³⁹ İbrahim Safa Bey (Hasoğlu) 1925-1928, Hacılarlı Mühittin Bey (Gürbaz) 1928-1930, Avukat Necmettin Feyzioğlu 17. 11. 1930 – 02. 11. 1932 ve 10. 08. 1939 – 04. 08. 1942, Nazmi Toker 28. 05. 1933 – 18. 08. 1936, Hayrullah Ürkün 30. 09. 1936 – 16. 04. 1938 ve 04. 11. 1938 – 29. 03. 1939, Faik Seler 30. 03. 1939 – 10. 08. 1939 ve 02. 11. 1942 – 04. 03. 1943, Tacettin Tacettinoğlu 19. 04. 1943 – 04. 11. 1943 ve 17. 04. 1950- 08. 09. 1950, Avukat Emin Molu 05. 11. 1943 – 12. 06. 1944, İbrahim Kirazoğlu 10. 07. 1944 – 12. 02. 1945, Sait Koçak 26. 06. 1945 – 28. 12. 1946, Necmi Kalaçlar 28. 12. 1946 – 01. 02. 1947 ve Avukat İbrahim Ergüven 01. 02. 1947 – 31. 03. 1950.

Kayseri Belediyesi başkanlarının Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi yönetim kademesinde yer alması günümüze dek devam eder.

3.2.2.3.4. Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketinin Faaliyetleri

24 Haziran 1928 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla Bünyan Sarımsaklı suyu üzerinde elektrik üretim imtiyazının Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi'ne verilmesiyle birlikte, 07 Mart 1929 tarihinde Sarımsaklı suyu üzerindeki şelaleye hidroelektrik üretim tesisinin ilk projesi uygulamaya konuldu.⁸⁴⁰

Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi; Bünyan Sarımsaklı suyu üzerine yapmış olduğu projeyle, santral ve enerji nakil hattını dönemin bu sektörde en ileri teknolojiye sahip olan Alman ve Çekoslovak (Skoda) firmalarıyla işbirliği yaparak 1929 yılında elektrik santralini inşa edildi.⁸⁴¹

18 Mart 1930 tarihi Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi senelik kongresinde: adı geçen şirketin, inşa edilen elektrik santraliyle, tenvirat ve kuvve-i muharrike (sanayi elektriği) için enerji verilebilecek, 22.000 voltluk elektrik enerjisi

⁸³⁹ Kayseri ve Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi, s. 102.

⁸⁴⁰ B.C.A, 230.0.0-137.2.1.

⁸⁴¹ B.C.A, 230.0-137.3.1-154-169.

potansiyeline sahip olduğu, şimdiye kadar Türkiye’de elektrik üreten en büyük santral olduğu bilgisi verildi.⁸⁴²

Bünyan’da üretilen elektriğin Kayseri’ye dönecek elektrik hatları vasıtasıyla getirilmesiyle beraber, hükümet binalarına, Setenönü’ndeki kâin binalara ve mezkûr mahallere elektrik verilme kararı alındı. Şehrin aydınlatılması haricindeki şehirde bulunan sanayi fabrikalarına elektrik enerjisi vermeyi planlandı.⁸⁴³ 18 Mart 1930 tarihi Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi senelik kongresinde şirketin 1929 senesini 227.789 kuruş zararla kapattığını ortaya koymuştur.⁸⁴⁴

Bünyan hidroelektrik santrali, 1931 yılında toplamda 1.000 beygir gücünde elektrik ürettiyordu.⁸⁴⁵ 1933 yılında bu kuvvet iki katına çıkarak 2.000 beygir gücünde elektrik Kayseri’ye verilmeye başladı.⁸⁴⁶ Bu tarihten sonra yıldan yıla elde edilen elektrik miktarı artarak devam etti.⁸⁴⁷ 400x2 kw gücüne sahip hidroelektrik santralinden üretilen elektrik nakil hattının toplam uzunluğu 42 km’dir. 22 kw elektrik enerjisi taşıyan, günün şartlarında Türkiye’nin en uzun nakil hattı olan bu hat, Talas ve Kayseri merkeze kadar ulaştırıldı.⁸⁴⁸ Faaliyetlerini artıran şirket, 1946 yılında santralin gücünü artırarak 1.100 beygir kuvvetinde ve turbo-alternatör grubu tesis ederek üretim kapasitesini iki katına çıkardı.⁸⁴⁹

1931 yılı başından itibaren Kayseri Belediyesi’nin elektrik ihtiyacı, Bünyan elektrik tesisinden karşılanmaya başlandı.⁸⁵⁰ Sadece Kayseri Belediyesi’nin elektrik ihtiyacını karşılamakla kalmaz, Kayseri şehrinin elektrik ihtiyacına cevap vermeye çalışıldı.⁸⁵¹ Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi tarafından Bünyan’da üretilen elektriği, kilovatını 15 kuruşa vererek abonelerine ulaştırıldı.⁸⁵²

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi 1930’lu yıllarda Türkiye’nin elektrik üretimi hakkında şu bilgileri vermektedir: *Türkiye sınaî ve iktisadî manasıyla elektrikleşmenin*

⁸⁴² B.C.A, 230.0-137.3.1-1468.

⁸⁴³ B.C.A, 230.0-137.3.1-1468.

⁸⁴⁴ B.C.A, 230.0-137.3.1-1469.

⁸⁴⁵ Beğenç, *Kayseri*, s. 186.

⁸⁴⁶ *Vakit*, 19. 05. 1933.

⁸⁴⁷ Trak, *İktisadi ve Ticari Türkiye*, s. 84.

⁸⁴⁸ Erkiletlioğlu, *Geniş Kayseri Tarihi*, s. 666.

⁸⁴⁹ Beğenç, *Kayseri*, s. 60.

⁸⁵⁰ *Cumhuriyet*, 16 04. 1931.

⁸⁵¹ *Cumhuriyet*, 18. 04. 1931.

⁸⁵² *Kayseri Vilayet Gazetesi*, 2. 02. 1931; *Kayseri Vilayet Gazetesi*, 10. 11. 1939.

*henüz başlangıç noktasındadır. Zahirde hali işbaa gelmiş gibi görünen ve duraklayan tesisat ve hattâ tesis edilmiş santrallerin istihsal kabiliyetlerinden çok azını satabilmelerini memleketimizin ve halkın alım kabiliyetine uymayan fiyat tarifelerinde görmek lâzımdır.*⁸⁵³ Bu manzara genelde Türkiye için doğru olmakla beraber özelde Kayseri için de doğru bir tespitti.

Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketinin Kayseri ve çevresine elektrik hizmetini sunmaya başlamasıyla beraber bölge halkı, daha iyi hizmet almak için şirket üzerinde baskı kurmaya başladı. Kayseri Elektrik Şirketi imtiyaz mukavelenamesinin hükümlerinde bildirilmesine rağmen şirket, Talas nahiyesine on seneye yakın, 1938 yılına dek bu yükümlülüğü yerine getiremedi. Kayseri İl Yönetim Kurulu bu duruma el koyup durumu Nafia Bakanlığına bildirdi. Şirket derhâl yükümlülüğünü yerine getirmesi için ihtar edildi.⁸⁵⁴

Bünyan'da kurulan elektrik fabrikası, Kayseri ve çevresi için çok önemli olduğundan fabrikada yabancılar istihdam edildi. Buna binaen Alman Elektrik Mühendisi Maks Stadel Bayer'in çalışma süresi 13 Haziran 1939 tarihinde bir yıl daha uzatıldı.⁸⁵⁵ Böyle bir durumun yaşanmış olması aynı zamamanda bu yıllarda ülkemizde alanında yetişmiş kalifiye eleman sıkıntısının var olduğunun bir göstergesiydi.

Su kuvvetiyle kurulan fabrikadan elde edilen elektrik enerjisi Bünyan'da, Talas'ta ve Kayseri merkezinde muhtelif sayıda haneye elektrik tedarik etmekle birlikte küçük ve büyük imalat sanayi kuruluşları için de büyük miktarda enerji sağladı.⁸⁵⁶ Bu duruma somut örnek verecek olursak, Tayyare Fabrikasının,⁸⁵⁷ Demir Yolları İşletmesi ve Atölyesi'nin, Erkek Sanat Enstitüsü'nün elektrik ihtiyacı Bünyan Elektrik üretim tesisinden karşılanmaya çalışıldı.⁸⁵⁸

Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi ilk faaliyete geçtiği zamanlarda zarar etti. Ancak ilerleyen zamanlarda devlet yatırımlarından olan Sümerbank Bez Fabrikasının kurulmasıyla ve bu fabrikaya da elektrik enerjisi verilmesiyle şirket kâra

⁸⁵³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 22. 04. 1934.

⁸⁵⁴ *Kayseri İlbay Baykan'ın Başkanlığı Altında Yapılan Yaya Köy Gezileri Tetkik Notlarıdır*, Seri 5 Talas, Kayseri Enstitüsü Derneği Tıpkı Baskı Eserler Serisi Nu: 01. s. 23.

⁸⁵⁵ B.C.A, 30.18.01-87.54.16.

⁸⁵⁶ *Cumhuriyet*, 18. 10. 1936; *Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938*, s. 124; Karatepe, *Kendini Kuran Şehir*, s. 189.

⁸⁵⁷ Korkut, *Kayseri ve Kayseri'deki Devlet Fabrikaları Sıhhi Tetkikleri Raporu*, s. 42.

⁸⁵⁸ Beğenç, *Kayseri*, s. 61.

geçmeye başladı.⁸⁵⁹ Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi gün geçtikçe büyüyerek Kayseri'ye hizmetlerini vermeye devam etti.

3.2.2.3.5. Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketinin Kurulmasının Kayseri ve Çevresine Katkıları

Bünyan gibi küçük bir nahiyede Cumhuriyet'in ilk yıllarına denk gelen bir tarihte elektrik üretim tesisinin kurulması, Bünyan'ın gelişimi noktasında çok mühim bir etkiye sahipti. Modern Türkiye'nin numune yerleşim yerlerinden biri olması noktasında haklı yerini aldı. Bünyan şelalesinden üretilen elektrikle ilk olarak Bünyan İplik Fabrikasının enerji ihtiyacını karşılamasıyla küçük bir sanayi merkezinin vücuda gelmesine katkıda bulundu.⁸⁶⁰ Bünyan'da elektrik enerjisi tesisi olması, özelde Bünyan'ın ve Kayseri'nin gelişim potansiyeline çok önemli katkılar sağladı. Türkiye'de 1990'lı yıllarda birçok köye elektrik henüz ulaştırılırken, 1930'lu yıllarda Bünyan'dan Kayseri'ye elektriğin taşındığı güzergâhtaki birçok köy elektrik hizmetinden yararlandı.⁸⁶¹

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülkenin en büyük meselelerinin başında enerji sorunu gelmekteydi. Bu soruna çare olarak ilk olarak Kayseri'de elektrik üreten bir tesisi kurdu. Kayseri'de böyle bir gelişmenin gösterilmesi Anadolu'nun önemli bir başarısı olarak kabul edilerek, Kayseri örnek gösterildi.⁸⁶²

Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi ilk kurulduğu ve hizmet ettiği yıllarda istenilen düzeyde hizmet ve kâr elde edememiş olsa da gelecek için istikbali parlak şirketlerden birisi olması beklenmiş.⁸⁶³ Kayseri halkının aydınlanma ve sanayisinin enerji ihtiyacının giderilmesi noktasında önemli bir altyapı hizmeti yapılarak bu beklenti yerine gelmişti.

Rus Araştırma Heyeti⁸⁶⁴ ve İktisat Bakanı Mahmut Celal Bey'in katkılarıyla Sümerbank tarafından kurulacak fabrikanın Anadolu'da yerini belirlemek için çıkılan

⁸⁵⁹ *Kayseri ve Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi*, s. 89.

⁸⁶⁰ İzbirak, *Bünyan Çevresinde Jeomorfoloji Gözlemleri ve Bünyan Kasabası*, 55-60.

⁸⁶¹ *Kayseri ve Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi*, s. 88.

⁸⁶² *Vakit*, 19. 05. 1933.

⁸⁶³ B.C.A., 230.0-137.3.1-1454-1469.

⁸⁶⁴ *Cumhuriyet*, 02. 10. 1932.

araştırma gezilerinde,⁸⁶⁵ Bünyan Elektrik Tesisinde incelemeler başlatıldı. Burada elektrik üreten bir tesisin olması, yapılması tasarlanan fabrikanın enerji ihtiyacının karşılanması noktasında avantajı beraberinde getirdiği için Sümerbank tarafından yapılması düşünülen fabrikanın yerinin Kayseri olarak belirlenmesi hayli manidar oldu. Elektrik enerjisinin kullanılmaya başlanması, sadece sanayi alanında gelişmeye ortam hazırlamadı. Aynı zamanda Bünyan nahiyesinde 180'e yakın haneye ve Kayseri'deki hane halkına elektrik verilmesiyle birlikte bu evlerde dönemin en önemli âletlerinden biri olan radyonun evlere ve kurumlara gelmesine zemin hazırlamıştı. İlk radyo bu bağlamda Kayseri Halkevine Kasım 1934'te getirildi.⁸⁶⁶ İnsanların toplu hâlde modernize edilmesi noktasında çok büyük sosyal ve kültürel etkiye sahip olması noktasında elektrik enerjisi önemli bir görevi yerine getirmişti.⁸⁶⁷

Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketinin Kayseri ve çevresine hizmeti gelişmeye devam etti. 1931 yılında Kayseri ve çevresinde toplamda 500 hane adı geçen şirket tarafından elektrik aboneliğine alındı.⁸⁶⁸

Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketinin ve Sümerbank Kayseri Bez Dokuma Fabrikasının elde ettiği elektriği ihtiyaç olduğunda askeri amaçlar için kullanılması adına 1943 yılında Genel Kurmay Başkanlığı tahkikat yaptı. Yapılan bu tahkikatta orta Anadolu'da en önemli elektrik üretim merkezlerinden bir Kayseri olarak tespit edildi.⁸⁶⁹ Bu araştırma sonucunda yeri geldiğinde Kayseri'de elde edilen enerjinin askeri amaçlar içinde kullanılacağı ortaya konuldu.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortaya konan yenileşme hareketinde en önemli hareketin merkezinde iktisadi gelişmeye yönelik yatırımlar olmuş olsa da aynı zamanda bu yatırımlarla, halkın sosyal ve kültürel olarak dönüştürülmesi düşüncesi de ağır basmıştı.

Osmanlı Devleti'nde belirli bir enerji politikasının olamamasına paralel olarak var olan politika da; yabancılara imtiyaz vererek ülkenin bütününe değil sadece başkent ve başkente yakın yabancı devletlerin ticari faaliyetlerini kolaylaştıracak liman kentlerine elektrik sağlama düşüncesi güdüldü. Türkiye Cumhuriyeti enerji politikası

⁸⁶⁵ *Cumhuriyet*, 05. 03. 1933.

⁸⁶⁶ B.C.A, 490.1-1230.93.5.

⁸⁶⁷ Reşat İzbirak, *Bünyan Çevresinde Jeomorfoloji Gözlemleri ve Bünyan Kasabası*, s. 55-60.

⁸⁶⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 22. 04. 1934.

⁸⁶⁹ *Atase*, III. Şube, IV. Kısım, 5-65, (61-72).

ise, yabancı sermayeye karşı bir tutum segilemesede Türk müteşebbislerin sermayeleriyle ortaya koymuş oldukları “Kayseri ve Civarı Elektrik Anonim Şirketi” gibi faaliyetleri desteklemeden geri kalmayarak enerji politikasında da milli enerji politikasını desteklendi. Bu alanda teşebbüs eden müteşebbisleri cesaretlendirdi. İşte tam bu noktada yeni enerji üretim politikası, Osmanlı Devleti’yle Türkiye Cumhuriyeti arasında zihniyet ve icraat bakımından farklılıklarıydı. Bu politikanın en somut başarılı örneklerinden biri de Bünyan’da kurulan elektrik üretim tesisi oldu. Bünyan’da elektrik üreten bir santralin kurulması; ülkenin elektrik enerjisi üretimine müsait olan doğal zenginliklerinin kullanılarak rasyonel olarak tesislerin kurulmasına ilham kaynağı oldu.⁸⁷⁰

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi için, “*Kayseri’nin kalkınmasında, sanayi ve ticaret şehri olarak anılmasında lokomotif görevini üstlenmiş şirketlerimizin başında gelen Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketinin ilk özel elektrik üretim ve dağıtım şirketi olması ve örnek teşkil etmesinin ülkemiz için de önemi büyük*”⁸⁷¹ diyerek, Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketinin hem Türkiye hem de Kayseri iktisadi hayatının gelişmesindeki önemini bir kez daha ortaya koydu.

3.2.3. Kayseri Tayyare Fabrikası

3.2.3.1. Türk Havacılığında Gelişmeler

Kayseri Tayyare Fabrikasının Kayseri’de kurulması Kayseri ve Türkiye için iktisadi, siyasi, sosyal ve sanayinin gelişimine katkı sunması noktasında çok büyük bir yatırım oldu. Türk Havacılık alanında gelişmelerin tarihi seyrine bakıldığında, Kayseri Tayyare Fabrikası birçok yönden Kayseri ve ülkeye katkılar sağladı.

3.2.3.1.1. Osmanlı Devleti’nde Türk Havacılığı

XX. yüzyıl başlarında, Dünya’da teknolojik ve bilimsel gelişmelerle, birlikte havacılık alanında kayda değer gelişmeler görüldü.⁸⁷²

⁸⁷⁰ Cumhuriyet, 08. 11. 1936.

⁸⁷¹ Kayseri ve Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi, 2010, s. 9.

⁸⁷² Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 50. Yılda Türk Sanayii, s. 419.

XX. yüzyılın başlarında Amerika Birleşik Devletleri'nde ve Avrupa'da havacılık alanında ve uçak sanayisinde önemli atılımlar meydana gelirken; Osmanlı Devleti de bu gelişmeye seyirci kalmadı. Osmanlı Devleti'nden Avrupa'ya 1910 yılında bu alandaki gelişmeleri takip etmek ve geri kalmamak adına askeri yetkililer gönderildi.⁸⁷³ Bu araştırma faslından sonra Savunma Bakanı Mahmut Şevket Paşa öncülüğünde bir komisyon kuruldu. Havacılık alanındaki gelişmeler daha yakından takip edilmeye başlandı. Aynı zamanda komisyonun önerisiyle,⁸⁷⁴ Süvari Yüzbaşı Fesa Bey ve İstihkâm Teğmeni Yusuf Kenan Bey, 1911 yılında pilotluk eğitimi almaları ve havacılık alanındaki gelişmeleri Osmanlı Devleti'ne taşımaları maksadıyla Fransa Bleriot Hava Okulu'na gönderildi.⁸⁷⁵ Bu gelişmeler yaşanırken aynı zamanda da ülkede havacılık alt yapısının kurulması için Süreyya Bey'e görev tevdi edildi.⁸⁷⁶ Kısa bir zaman diliminde, Süreyya Bey Yeşilköy'de Tayyare İstasyonu olarak bilinen Türk Havva Kuvvetleri'nin ilk üssünü ve okulunu 1912 yılında kurmaya muvaffak oldu.⁸⁷⁷ Bu yılın içinde toplamda 17 uçak idhâl edilerek, istasyon ve okul görevine başladı.⁸⁷⁸ Lakin Osmanlı Devleti'nin iktisadi anlamda bu büyük projeyi kaldıracak mahiyette olmadığını Süreyya Bey şöyle dile getirir: *Orduyu Osmanide tayyarecilik ve balonculuk teşkilatının cidden bir semere göstermesi arzu ediliyor ise en evvel yapılacak şey fedakârlıktır. Fedakârlık da para ile olur. Bütçede tahsilâtı olmayan bir sınıf silah tabii terakki edemez.*⁸⁷⁹

Bütün olumsuzluklara rağmen I. Dünya Savaşı sıralarında Türk Hava Kuvvetleri kurumsallaşma eşiğine yeni adım attı. Ülkenin, uçak üretiminde ve pilot eğitiminde Avrupa'ya bağımlı bir hâlde olduğu görüldü. I. Dünya Savaşı'nda Almanya ile Osmanlı Devleti silah arkadaşlığı; Türk Hava Kuvvetleri'nin bu gelişim evresinde en büyük görevi ve misyonu Almanların almasına neden oldu. 1914 Kasım'ında bir Türk Uçak Birliği kurmak ve yönetmek amacıyla İstanbul'daki Alman Askeri Heyeti'nde Üsteğmen Erich Serno göreve getirildi. Serno, kısa bir araştırmadan sonra Türk Hava

⁸⁷³ Oktay Zaif, "Türk Havacılığın Kurtuluş Savaşındaki Etkisi", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1997, s. 198.

⁸⁷⁴ Yavuz Kansu Sermet Şensöz, Yılmaz Öztuna, Hulisi Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler I, En Eski Çağlardan Birinci Dünya Savaşına*, Hava Kuvvetleri, Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 1971, s. 122.

⁸⁷⁵ Fikret Arıt, *Adlarını Göklere Yazdırdılar*, Ak Kitap Evi, İstanbul 1964, s. 11.

⁸⁷⁶ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi III*. Cilt 6. Kısım (1908–1920), ATASE Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1996, s. 298.

⁸⁷⁷ Arıt, *Adlarını Göklere Yazdırdılar*, s. 11.

⁸⁷⁸ Oktay Verel, *İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir*, II, Türk Hava Kurumu Yayınları, İstanbul 1985, s. 503; H. Nadir Bıynkoğlu, *Türk Havacılık Sanayi*, Mili Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 9.

⁸⁷⁹ Süreyya İlmen, *Türk Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi*, Hilmi Kitapevi, İstanbul 1947, s. 8.

Kuvvetleri'nin “*havacılık dalında Türkiye’de hiçbir şey olmadığını; teknik olanaklar şöyle dursun ne uçak, ne pilot ne montör ne de havaalanı bulunduğunu*” saptayarak Türk havacılığı adına ortada bir şey olmadığı rapor edildi. Ayrıca raporunda, Almanya’dan uçak, personel ve yedek parça sağlanması gerektiği ortaya koyuldu.⁸⁸⁰ Kısa bir süre sonra Serno’nun verdiği rapor dâhilinde Almanya’dan Türkiye’ye uçaklar ile personel ve havacılıkla ilgili altyapı ekipmanları gelmeye başladı. Türk pilot adayları, yetiştirilmesi için Almanya’ya gönderildi. Bu personel alışverişi tek taraflı olmadı. I. Dünya Savaşı’nın başından sonuna kadar Türk Hava Kuvvetleri’nde 600 Alman personeli çeşitli görevlerde bulunurken, 460 Alman yapımı uçak Türkiye’ye Almanya’dan getirildi.⁸⁸¹

Savaş sırasında uçak sayıları ve üretimleri göz önüne alındığında; en zayıf hava gücünün Osmanlı Devleti’inde olduğu görüldü.⁸⁸² Türk Havacılığı, I. Dünya Savaşı yıllarında ülkenin kendi imkânlarından ziyade müttefik olduğu ülkelerin imkânlarını kullanabildiği derecede varlık göstermeye çalıştı. Bu yıllarda havacılık adına dışarıya bağlı bir durum arz etmişti.

3.2.3.1.2. Milli Mücadele Döneminde Türk Havacılığı

Türk havacılığının I. Dünya Savaş’ında teknik, bilgi, alt yapı ve kurumsallaşma alanlarındaki yetersizlikleri, Milli Mücadele dönemine de sirayet etti. Bu alanda yapılacak olan çalışmaların bir fizibilitesi ile, durumun pek de iç açıcı olmadığı anlaşıldı.⁸⁸³ Mütareke döneminde Osmanlı Devleti’nin havacılık alanında en önemli havaalanı olan Yeşilköy Havaalanı’ndan muhtelif ebatlarda 45 adet uçak, İtilaf Devletleri’nin muhtemel işgallerinden kurtarmak için Maltepe Hava İstasyonu’na taşındı.⁸⁸⁴ Bu uçak sayısı Milli Mücadele için önemli bir hava gücü olabilirdi; lakin bu uçakların daha sonradan İtilaf güçlerinin eline geçmesiyle Milli Mücadele sırasında bu güçten istifade edilemedi.⁸⁸⁵

⁸⁸⁰ Jehuda L. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, (Çev, Fahri Çeliker), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Yayınları Ankara 1985, s. 179.

⁸⁸¹ Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, s. 181.

⁸⁸² İsmail Kayabalı; Cemender, Aslanoğlu, *Türk Kültürü*, s. 116, *Hava Kuvvetleri Sayısı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara Haziran 1972, s. 492.

⁸⁸³ Bıyıkoglu, *Türk Havacılık Sanayi*, s. 11.

⁸⁸⁴ İrfan Sarp, *Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları*, Hava Kuvvetleri Basımevi, Ankara 1986, s. 102.

⁸⁸⁵ Oktay Zayıf, *İstiklal Savaşı Yıllarında Türk Hava Birliğinin Etkinliği*, Ankara 2001, s. 283.

Milli Mücadele süresince Türk ordusu envanterinde bulunan uçaklar, bu zor zamanda idhâl edilerek ya da düşman ordusundan ele geçirilmek suretiyle temin edilmeye çalışıldı. Bu uçak envanter verileri aşağı yukarı şöyleydi: Yunanlılardan savaş sırasında ele geçirilen DH-9 ve Nieuport isimli uçaklar, 174. Alay Subaylarının aldıkları uçak, Erzurumlu Nafiz (Kotan) Bey'in İtalyanlardan satın aldığı 4 Fiat-1 uçak,⁸⁸⁶ Ankara Antlaşması sonrası Fransızlardan alınan 10 adet Breguet-14 tipi uçak, İtalyan Plt. Bnb. Baricini'den alınan 20 adet Spat-XIII tipi uçaktan ibaretti.⁸⁸⁷ Almanya'dan uçak idhâlatı gerçekleştirmek için Saffet Arıkan başkanlığında bir heyet, Almanya'ya giderek kısa bir süre sonra Almanlar ile antlaşmaya varıldı. Almanya'dan 1922 yılı başında 29 adet uçak satın alındı.⁸⁸⁸ Satın alınan bu uçakların Anadolu'ya intikal edilmesinde büyük zorluklar yaşanmasına rağmen,⁸⁸⁹ Trabzon-Samsun yoluyla uçaklar getirildi.⁸⁹⁰ Büyük meşakkatlerle getirilen uçak ve malzemelerin büyük kısmı kullanılmaz hâldeydi. Bunlardan sadece iki tanesi cepheye gönderildi.⁸⁹¹ Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere bu dönemde havacılık sanayisi bakımından ortada önemli bir şey yoktu. Dünyada hızla gelişen havacılık sanayi alanında dışa bağımlı bir hâlde Milli Mücadele yürütölmeye çalışıldı.

Milli Mücadele'de, Türk havacıları bütün olumsuz koşullara rağmen görevlerini başarıyla ifa etmeye gayret gösterdiler. Büyük Taarruz 'un hemen öncesinde ve taarruz süresince verdikleri keşif raporları ile savaşın gidişatında önemli etkiye sahip olundu. Türk pilotlarının vermiş olduğı bilgilerle hareket eden Türk karargâhının, savaşın sonucunu Türklerin lehinde olması noktasında önemli bir katkısı oldu. Türk Tayyare Bölüğü, Mili Mücadele'de üzerine düşen görevi ifa etti. Bunun nişanesi olarak: Milli Mücadele döneminde Batı Cephesi'nde, Afyonkarahisar ve Dumlupınar Muharebelerinde göstermiş oldukları üstün hizmetten dolayı, 10 Eylül 1922 tarihinde tayyare fırkası takdirname ile ödüllendirildi.⁸⁹²

⁸⁸⁶ Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 218.

⁸⁸⁷ Alptekin Müderisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynaklar*, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1981, s. 479; Mevlüt Çelebi, "Oriente Moderno Dergisi'nde Türkiye (1921-1922)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 11(31), Mart 1995. s. 259-279.

⁸⁸⁸ Raşit Metel, *Atatürk ve Donanma*, Deniz Basımevi, İstanbul 1966, s. 32.

⁸⁸⁹ M. Celalettin Orhan, *Askerlik Hatıralarım*, Deniz Basımevi, İstanbul 1982, s. 129.

⁸⁹⁰ Rahmi Doğanay, *Milli Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*, Atatürk araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s. 267.

⁸⁹¹ İrfan Sarp, *Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları*, s. 118.

⁸⁹² B.C.A., 30.10-194.326.14.

3.2.3.1.3. Cumhuriyet Döneminde Türk Havacılığı

Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasıyla yeni kurulan Türk Devleti her alanda bağımsızlık politikası güttüğü gibi havacılık alanında da bağımsız bir politika gütmeye gayret gösterdi. Havacılık alanında dünyada meydana gelen gelişmeleri yakından takip etme ve bu gelişmeleri Türkiye'de uygulamaya koyma teşebbüslerini Kayseri Tayyare Fabrikasının kurulması ile ortaya koyuldu.

Mustafa Kemal Paşa: 1911 Türk-İtalyan Savaşı'nda, I. Dünya Savaşı'nda ve Türk Kurtuluş Savaşı'nda hava kuvvetlerinin bir ülke savunmasında ne kadar büyük bir öneme haiz olduğunu bilfiil savaşta yaşayarak şahit oldu. Milli Mücadele sonrasında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti havacılığa önem vermeye gayret gösterildi. 1 Kasım 1924 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış konuşmasında, havacılık konusunda şunları dile getirdi: “*Müdafaa-i memleketten bahsederken âlemi askeride mühim ve müessir bir âmil mahiyetinde bulunan kuvvayı havaiyeye Meclisi Âlinin bilhassa alâkasını ve dikkatini isticlap ederim.*”⁸⁹³ Hava kuvvetlerinin ülke savunmasındaki önemini sözleriyle ortaya koyarak bu alanda somut icraatlar başlatıldı. Bu manada 16 Şubat 1925'te kongre kararıyla; 1935'te Türk Hava Kurumu adını alacak olan Türk Tayyare Cemiyeti'nin kurulmasına öncülük edildi.⁸⁹⁴ Bu cemiyetin kurulması Türk havacılığının lokomotifi oldu. Türk Tayyare Cemiyeti'nin 15 Mayıs 1925'teki açılış töreninde Mustafa Kemal Paşa, “... *İstikbal göklerde; çünkü göklerini koruyamayan milletler yarınlarından asla emin olamazlar... Her işte olduğu gibi havacılıkta da en yüksek seviyede, gökte seni bekleyen yerini az zamanda dolduracaksın...* ” diyerek havacılık alanında Türk Milletinin rotasını çizdi.⁸⁹⁵ Türk Tayyare Cemiyeti'nin 19 Ekim 1925 tarihli 1. Olağan Kongresi'nde Başvekil İsmet Paşa; “...*Biz tayyareci dendiği zaman tayyareyi düşünüp, tayyareyi meydana getirebilecek mühendisi, tayyareyi en hurda aksamından, en hassas aksamından en kaba aksamına kadar vatandan imal edecek tedbirleri, tayyare üretimine yarayacak*

⁸⁹³ TBMM, Erişim Tarihi: 23.07.2013, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.sayfa_getir? sayfa=2:4&v_meclis=1&v_donem=2&v_yasama_yili=&v_cilt=10&v_birlesim=001.

⁸⁹⁴ Türk Hava Kurumu, Erişim Tarihi: 23.07.2013, <http://www.thk.org.tr/web2011/>.

⁸⁹⁵ Oktay Verel, *İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir*, s.14; İhsan Tayhani, *Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayi (1923-1950)*, Türk Hava Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 190; Zeki Üçok “Atatürk ve Havacılık”, *Hava Kuvvetleri Dergisi*, 1988, Sayı: 301, ss.74-78.

bütün temel maddelerin vatandan çıkarılması ve sağlanmasını...” söyledi.⁸⁹⁶ Yine 27 Ekim 1926 senesi Türk Tayyare Cemiyeti Umumi Kongresi Nutkunda İsmet Paşa:” ... *milli ihtiyaçlar milletin hayatında kimler tarafından his olunur, nasıl teberrüz ettirilir, bunu bilahare temin ve ifade etmek müşküldür. Milli ihtiyaçlarımızın en mühimleri sırasında yuvalarımızı kendimizin ve çocuklarımızın ciğerlerini dolduran havanın temiz ve mesun kalması başlı başına bir mesele olmuştur. Cumhuriyet tayyare meselesine temas ettiği ilk günden itibaren ki Cumhuriyet ispat ve vücut ettiği andan itibaren bu ihtiyacı hissetmiştir...*”⁸⁹⁷ diyerek tayyarenin ülke için önemini ortaya koydu. Mustafa Kemal Paşa ile havacılık alanında aynı minvalde fikirlere sahip olduğunu belirtti. Bu paralel düşüncenin icraatı ise Kayseri Tayyare Fabrikasının kurulmasıyla hayata geçirildi.

Bir ülkede uçak sanayisinin kurulması, o ülkenin ağır sanayide, bilgi ve teknolojiye geldiği son merhalenin bir kanıtıdır. Mustafa Kemal Paşa’ya göre; *fabrika bacalarından tütün tütmesiyle, kendi pamuğunu elbiseye ve kendi demir filizini çeliğe dönüştürmeyi başarıncaya dek, Türkiye, Batı’nın sömürgesinden kurtulamayacaktır.*⁸⁹⁸ Diyerek milli bağımsızlığın yerleştirilmesinin, sanayi hamlesinden geçtiğini defalarca dile getirdi. Buna paralel olarak Mustafa Kemal Paşa şunları söylemişti: “*Eskimiş teknolojileri değil, en yeni teknolojiyi ülkeye getirmedeğimiz, getiremediğimiz sürece, yabancı ülkelere bağımlı olmaktan kurtulamayız... Bunun için de mümkün olduğu kadar kemerleri sıkarak, kendi yağımızla kavrularak, bir yandan da yeni parasal kaynaklar yaratarak çağdaş teknolojilerin en yenilerini topraklarımıza taşıyacağız... Bunu her alana yayabilirsiniz. Tekstil alanına, ilaç sanayii alanına, otomotiv sanayiine; kısaca aklınıza gelen her alana... Biz yeni ve genç bir Türkiye kuruyoruz. Dost düşman ülkelerin geride kalmış teknolojilerine gereksinmemiz yok. Ya en yenisini kurar, onlarla boy ölçüşürüz ya da biraz daha sabreder, bunu yapabilecek güce erişmemizi bekleriz.*”⁸⁹⁹ Ülkeye teknoloji transferinin sağlanmasında, ağır sanayi kurulmasında son derece kararlı olduğunu ifade etti. Yine Mustafa Kemal Paşa: “*Harp sanayi kuruluşlarımızı, daha çok geliştirme ve genişletme için alınan tedbirlere devam edilmeli*

⁸⁹⁶ Verel, *İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir* s. 17; Tayhani, *Atatürk’ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayi (1923-1950)*, s. 193.

⁸⁹⁷ “Türk Tayyare Cemiyeti Umumi Kongresi”, *Türk Hava Mecmuası*, 1(14), 15 Kanunusani 1926, s. 3.

⁸⁹⁸ H. C. Armstrong, Bozkurt, (Çev. Gül Çağalı Güven), Arba Yayınları, İstanbul 1996, s. 249.

⁸⁹⁹ Oktay Verel, *Sabiha Gökçen, Atatürk’ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti*, Türk Hava Kurumu Yayınları, İstanbul 1982, s. 67.

ve sanayileşme çalışmamızda da ordu ihtiyacı ayrıca göz önünde tutulmalıdır... Bundan sonrası için, bütün tayyarelerimizin ve motorlarının memleketimizde yapılması ve harp hava sanayiimizin de bu esasa göre inkişaf ettirilmesi iktiza eder...” diyerek⁹⁰⁰ milli sanayinin kurulması noktasındaki arzusunu dile getirdi. Bu düşüncüyü hayata geçirmesi uzun sürmedi. Türk Tayyare Cemiyeti’nin kurulmasından 8 ay sonra Kayseri’de bir uçak sanayinin kurulması emrini verdi.⁹⁰¹

3.2.3.1.3.1. Tayyare Fabrikası Kurma Faaliyetlerinde Türk Alman İlişkileri

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti böylesi büyük bir maliyeti olan sanayiye kurma konusunda kendini yeterli görmediğinden, yabancı sermayeyi ülkeye çekerek ülkeyi bayındır hâle getirmek için arayışlar içerisine girdi. Mustafa Kemal, “*Birtakım ekonomik meseleler vardır ki, biz bunları kendi kaynaklarımızla ve yalnız kendi sermayemizle çözümleyemeyiz. Bize yardım edecek dostlar aramaya mecburuz.*”⁹⁰² diyerek yabancı sermayeyi Türkiye’ye yatırım konusunda cesaretlendirdi. Bu dostluğu ve sermayeyi sağlayacak da, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinden itibaren siyasi ve ekonomik ilişkileri yoğun olarak gerçekleşen ve İtilaf Devletleri tarafından dünyadan tecrit edilen Almanya’dan başkası olmadı.⁹⁰³

Türk-Alman Dostluk Antlaşması’nın 3 Mart 1924 tarihinde imzalanması ve diplomatik ilişkilerin resmen başlamasıyla Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk Alman Büyükelçisi Rudolf Nadolny atanmıştı.⁹⁰⁴ Bu yıllarda Türk-Alman ilişkilerinin temelini Türk savunma sanayisine yönelik Alman yatırım talepleri oluşturdu.⁹⁰⁵ Almanya, Versay Antlaşması’nın kısıtlayıcı hükümlerini bertaraf etmek ve elindeki üretilmiş uçakları eritmek ve Türkiye’de Alman silah endüstrisini kurma görevini üstlendi.⁹⁰⁶ Bu düşünce gerçekleşirse Nadolny’e göre; Türk savunma sanayisinde Almanya’nın da bir

⁹⁰⁰ Atatürkçülük Atatürk’ün Görüş ve Direktifleri, Birinci Kitap, Genel Kurmay Yayınları, Ankara 1982, s. 289; Bora Çağlar, Havacılık ve Savunma Sanayii Üzerine Çalışmalar, HAVELSAN, Ankara 2000, s. 240; Atatürk’ün Jeopolitik ve Stratejik Görüşleri, Harp Akademileri Basım Evi Yayınları, Ankara 1981,

⁹⁰¹ Hulusi Kaymaklı, Havacılık Tarihinde Türkler II, Kültür Ofset Ltd, Ankara 1997, s. 351; Tayhani, Atatürk’ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayi (1923-1950), s. 212.

⁹⁰² Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, I. Cilt, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara 1997, s. 49.

⁹⁰³ Cemil Koçak, Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler, TTK, Yayınları Ankara 1991, s. 17.

⁹⁰⁴ Koçak, Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler, s. 10.

⁹⁰⁵ Koçak, Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler, s. 51.

⁹⁰⁶ Yavuz Özgüldür, Türk-Alman İlişkileri (1923-1945), Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 69.

katılımı olacak, Alman nüfuz Türkiye’de siyasi ve iktisadi ilişkilere katkıda bulunacaktı.⁹⁰⁷ 8 Ekim 1924 tarihinde Almanya’ya Türkiye’nin büyükelçisi olarak atanan Kemaleddin Sami Paşa⁹⁰⁸; Almanya’da uçak üreten firmalardan Junkers firmasına yapmış olduğu tetkikatlar sonucunda bu firmanın Türkiye’de bir uçak fabrikası kurması noktasında arzusu olduğunu, firmanın Almanya’da nicelik ve nitelik olarak önemli ölçüde uçak üretimine sahip olduğunu bildirdi. Firmanın aynı zamanda Moskova’da da uçak üretim fabrikasının olduğuna dair 17 Aralık 1924 tarihli olumlu raporunu Hariciye Vekâleti namına Nafia Vekâletine sundu.⁹⁰⁹ Bu tür raporları itina ile dikkate alan Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, bir taraftan da Mustafa Kemal’in direktifiyle dünyanın önde gelen uçak üreticileriyle görüşmeler yapmaya devam etti.⁹¹⁰ Nihayetinde uygun antlaşma koşullarının oluşmasıyla Türkiye’de ilk defa uçak ve uçak motoru fabrikası kurma ihalesi 1925 yazında Alman Junkers Firması’na tevdi edildi.⁹¹¹

Kısa bir süre sonra Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Junkers Şirketinin yazılı bir antlaşma yapmaları için adım atıldı. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi’nde bulunan belgede; hükümetle ortaklaşa bir Türk Anonim Şirketi kurmak ve Milli Savunma Bakanlığı’nın tespit edeceği mahalde bir tayyare ve tayyare motoru fabrikası inşa etmek üzere, Junkers Şirketi ile bir yazılı sözleşme akdi yapılmasına karar verildi. Yapılacak olan antlaşmayı Maliye Bakanı Hasan Bey’in imzalamasına ve adı geçen sözleşme gereğince, Junkers Şirketi ile ortaklaşa bir Türk Anonim Şirketi kurulmasına iç tüzüğünün oluşturulmasının Bakanlar Kuruluna bildirilmesine, Ticaret Bakanlığının memur edilmesine Bakanlar Kurulunun 15 Ağustos 1925 tarihli toplantısında karar kılındı.⁹¹² Bu kararla birlikte Alman Junkers Şirketi, Türkiye’de bir uçak fabrikası kurma görevini üstlendi.⁹¹³

⁹⁰⁷ Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, s. 55.

⁹⁰⁸ Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, s. 15.

⁹⁰⁹ B.C.A., 230-8.26.3.

⁹¹⁰ Rıfat Bayrak, “TOMTAŞ 1925-1929 Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi”, *Uçantürk*, Sayı: 382, Mart 1994, s. 40.

⁹¹¹ Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, s. 66; Ahmet Özgiray, “Rudolf Nadolny ve Kayseri Uçak Hangarları”, *İ. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, 11-12 Nisan 1996, Kayseri 1997, s. 239.

⁹¹² B.C.A., 30.18-15.50.20.

⁹¹³ Kemal Turan, *Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi*, Ay Işığı Kitapları, İstanbul 2000, s. 181.

3.2.3.1.3.2. Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketinin Kurulması

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti namına Maliye Bakanı Hasan Bey ile Junkers Tayyare Fabrikası adına Mosyo Sachsenberg arasında teati edilen sözleşme, 7 Ekim 1925 tarihli bakanlar kurulu toplantısında onaylandı.⁹¹⁴ Alman şirketiyle yapılan sözleşme onaylandıktan kısa bir süre sonra hükümet, bu kararını işler hâle getirtmek ve Türkiye’de ilk uçak fabrikası tesislerini kurmak için devlet destekli bir anonim şirketi kurma kararı alındı. *“Harp ve ticaret tayyareleri, tayyare motorları ve tayyare levazımı imal ve ihzarı için fabrikalar ve tesisat vücuda getirmek üzere Hükümet-i Cumhuriyetimiz ile Junkers Tayyare Motor İnşaat Anonim Şirketi bünyesinde teati edilen 15 Ağustos 1341 tarihli mukavelename mucibince Ankara’da, 40 sene müddet 3.360,000 Türk Lirası sermayeli, ‘Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi’ adı altında merkezi Ankara olmak üzere 25 Ekim 1925 tarihli Bakanlar Kurulu tarafından iç tüzüğü kabul edilerek TOMTAŞ’ın kurulmasına karar verilmiştir”*.⁹¹⁵

Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi, Cumhuriyet döneminde alanında kurulan ilk şirket oldu. Alman Junkers Şirketinin yaklaşık 3.500.000 Türk lirası TOMTAŞ’a sermaye ile ortaklığa girmesiyle şirketin sermayesi 7 milyon Alman Markı olarak belirlendi.⁹¹⁶ Böylece Türkiye Cumhuriyeti yerli yatırımları gerçekleştirmek için yabancı sermayeden yararlandı. TOMTAŞ, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk uçak ve motor üretim şirketi olarak kuruldu.

Kayseri, Anadolu’nun merkezi ve stratejik bir konumda olması sebebiyle, eskiden beri süregelen askeri faaliyetler ve lojistik bakımdan büyük bir öneme sahipti.⁹¹⁷ Kayseri’ye Askeri fabrikaların kurulmasının gündeme gelmesi yeni bir durum değildi. 3 Eylül 1909 tarihli telgrafta Kayseri ve Sivas havalisinde tayyare fabrikası kurulması için keşif yapıldığı bildirildi.⁹¹⁸ Ordunun cephane ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması, bununla birlikte Milli Mücadele döneminde silah idhâlatının önüne geçmek için stratejik bir konumda olan Kayseri’de askeri bir fabrika kurulması

⁹¹⁴ B.C.A, 30.18-16.64.21.

⁹¹⁵ B.C.A, 30.18-16.67.6.

⁹¹⁶ Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, s. 67.

⁹¹⁷ Suat Akgül, “Milli Mücadele’de Kayseri ve Civarında Askeri Faaliyetler ve Lojistik”, *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)*, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırma Merkezi, Kayseri 1998, s. 26-40.

⁹¹⁸ B.O.A, DH.EUM.AŞY. 20-50.

gündeme geldi. Balkan Harbi'nin kaybedilmesiyle birlikte Rumeli'deki askeri fabrikalarının ve silah depolarının, düşman kontrolüne geçmesiyle birlikte buralardan faydalanılamadı. Bu durumun bir daha yaşanmaması için Harbiye Nezareti tarafından askeri bir komisyon kurularak askeri ve stratejik önemi olan fabrikaların Anadolu'da kurulması için incelemelerde bulunuldu. Komisyon harekete geçerek Kayseri'de Bünyan ve Kızılırmak dolaylarında incelemeler yaptı ve raporunu Harbiye Nezareti'ne sundu. I. Dünya Savaşı'nın çıkmasından dolayı, kurulmasına karar verilen fabrikalar savaş koşullarının etkisiyle adı geçen yerlerde kurulamadı.⁹¹⁹

13 Ocak 1921 tarihinde Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa, İmalat-ı Harbiye fabrikalarının kurulacağı yer konusunda Kayseri'nin uygun olduğuna dair olumlu rapor verdi. Yine 18 Nisan 1921'de Milli Savunma Bakanlığına bildirilen bir mütalaada, kurulacak askeri fabrikaların su ihtiyacını karşılayacak kadar akarsuyun mevcut olması, enerji ihtiyacını karşılayacak kömür madeni ayrıca bakır, kurşun ve barut ihtiyacını sağlayacak güherçile gibi madde veya madenlerin bulunması, halkının çalışkan ve sanata meraklı olması gibi sebeplerden ötürü İmalat-ı Harbiye Fabrikasının Kayseri'de kurulması gündeme geldi.⁹²⁰

Kayseri ve çevresinin ağır sanayi kurulmasına müsait bir coğrafyada olması Kayseri'ye önemli avantajlar sundu. Ağır sanayi için zengin sayılabilecek maden yataklarına sahipti. Bu madenlerden Faraşa köyünde Türkiye'nin zengin demir yatakları bulunmaktaydı.⁹²¹ Bu zengin maden yatakları tayyare fabrikasının kurulmasında önemli etkiye sahip oldu.

Askeri ve stratejik fabrikaların kurulması noktası olarak Kayseri'nin, her dönem ⁹²² önemli bir mevkide olmasıyla birlikte savaş ve göçler neticesinde özellikle Ermeni ve Rumların Kayseri'den ayrılmasıyla⁹²³ Kayseri'nin iktisadi dengesi alt üst oldu. Rumların Kayseri'de ve İstanbul'daki ticaret haneleriyle Kayseri ticaretine ve imalatına önemli katkılar sunuyorlardı.⁹²⁴ Bu problemleri biraz olsun çözmek adına Milli Savunma Bakanlığı, Cumhuriyet döneminin en anlamlı stratejik ve askeri

⁹¹⁹ *Türk İstiklal Harbi*, VII, 115.

⁹²⁰ *Türk İstiklal Harbi*, VII, 116.

⁹²¹ *Kadro*, 13-24. Ciltler, Matbaacılık ve Neşriyat TAŞ, 1933, s. 41.

⁹²² Nuri, *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimâî Coğrafyası Kayseri Sancağı 1922*, s. 6.

⁹²³ Ramazan Tosun, *Türk-Yunan İlişkileri ve Nüfus Mübadelesi*, Ankara 2002, s. 108.

⁹²⁴ Kemal Arı, *Büyük Mübadele; Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 206.

yatırımlarından biri olan tayyare fabrikasının kuruluş yerinin Kayseri olması hususunda hükümete öneri sundu. İktisadi ve askeri nedenlerin yanında, Kayseri’de fabrikanın kurulmasında sosyal ve siyasi yönlerden de yeni kurulan Cumhuriyet’in modernleşme hareketini iktisadi güçle destekleyerek Anadolu’ya taşıma düşüncesi etkili oldu. Böylece Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk tayyare ve motor sanayi yatırımı Kayseri’ye TOMTAŞ şirketi aracılığıyla yapılmaya başladı.

Türk Hükümeti ile Junkers arasında 15 Ağustos 1925 tarihinde yapılan antlaşmanın⁹²⁵ dördüncü maddesine göre fabrika azami iki yıl içinde teslim edileceği belirlendi.⁹²⁶ Fabrika iki safhadan oluşuyordu. Fabrikanın 1926 yılı sonbaharında tamir edilebilecek hâle gelmesiyle birlikte ikinci safha olarak da 1927 yılı içinde uçak üretim fabrikasına başlanmış olacaktı.⁹²⁷ Kısa bir süre sonra fabrika yapım inşaatı ihalesini Alman Philipp Holzmann und Co. firması aldı.⁹²⁸ Hangarlar, su kuyuları, depolar, memur ve işçi lojmanları ile fabrika donanımları kurma işine başlandı.

Fabrikanın donanımları, antlaşma gereği Almanya’dan deniz yoluyla İskenderun limanına, oradan da demiryoluyla Ulukışla’ya taşındı. Ulukışla’dan kağnılarla meşakkatli bir yolculuktan sonra Kayseri’ye getirildi.⁹²⁹ İlk olarak enerji ihtiyacı için elektrik santrali ve imalat tezgâhları kuruldu. Fabrikada çalışacak olan yerli personelin eğitimine de önem verilerek ilk etapta 18 kişi, Almanya’daki Junkers tesislerine eğitim almaları için gönderildi.⁹³⁰ 1 Ekim 1926’da 50’si Türk 120’si Alman olmak üzere toplam 170 kişilik bir ekip, fabrikayı montaja hazır hâle getirdi.⁹³¹ Yürütülen projenin ilk kısmında bazı ekonomik sıkıntılarla karşılaşmış olsa da, inşaatı tamamlanarak Kayseri Uçak Fabrikası 6 Ekim 1926 tarihinde açıldı.⁹³²

⁹²⁵ B.C.A, 30.18.2-6.57.15.

⁹²⁶ B.C.A, 230.0-8.27.7.

⁹²⁷ Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, s. 68.

⁹²⁸ Frans Steiner Verlag, *Zeitschrift Für Unternehmensgeschichte*, Stuttgart 1975, s. 37-39.

⁹²⁹ Tayhani, *Atatürk’ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayi (1923-1950)*, s. 222.

⁹³⁰ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler II*, s. 352.

⁹³¹ Tuncay Deniz, *Türk Uçak Üretimi*, Ankara 2004, s. 9.

⁹³² Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara 2000, s. 462.

3.2.3.1.3.3. Kayseri Tayyare Fabrikasının Açılışı

Kayseri Tayyare Fabrikası, 6 Ekim 1926'da Kayseri halkının katılımıyla büyük bir törenle açıldı.⁹³³ Kayseri Tayyare Fabrikası'nı açılış nutkunda, Tayyare Motor Türk Anonim Şirketi Yönetim Kurulu Başkanı ve Konya Mebusu Refik Bey şöyle konuştu: *“Umumî hayat arasında her şubede olduğu gibi süratle inkişaf eden, Türk Hizmet Heyeti arasında deruhte ettiği vazifenin ehemmiyet ve azametiyle mütenasip olarak hiç şüphesiz en büyük istikbale namzet olan bu fabrikanın kapılarını açarken, bu fabrikanın ve büyük eserin imal ve sahiplerinden biri olan Müdafa-i Milliye Vekil'i Muhterem-i Recep Beyefendi'yi ve bu mesut içtimaya iştirak eden zevat-i âlîyi en büyük hürmet ve muhabbet duygularıyla selamlarım.*

Almanya'da ve Alman sanayi ilminde yüksek bir şahsiyet olarak tanınmış olan idealist Profesör Yunkers'le müştereken vücuda getirilen Türk Tayyare ve Motor Şirketi müessesesi; hayat-ı faaliyete atıldığı andan itibaren, her taraftan ve bilhassa makamat-ı âliyeden gördüğü en yüksek itimat ve teshilata layık olmak için bütün mesai ve kudretini sarfetmiştir.

Bugün heyet-i muhteremeye arz edeceğimiz bu mesainin naçiz bir semeresini göstermekle mubahi olacağız. Büyük bir itimad-ı nefisle şimdiden vaat ederiz ki fabrikanın diğer kısmını önümüzdeki senenin bu aylarından evvel hâl-i faaliyete geçirmiş olmakla vazifemizi deruhte ettiğimiz mesuliyeti ispat etmiş olacağız.

Muhterem efendiler!

Biraz evvel maruzatta bulunurken necip Türk milletinin bir ferd-i sıfatıyla Türk'ün yüksek secayasının bir misalini kaydetmiş ve bu hususta kabil olduğu kadar mahviyyetkâr ve mütevazı olmaya çalışmışım. Huzur-ı içtimainızı ihlal etmezse bu kelime üzerinde biraz izahat etmek mecburiyetindeyim.

Efendiler!

Türk milleti mütevazıdır. Mahviyyetkârdır. Fakat bu tevazu ve mahfiyyeti, iş sahasında mukadderata boyun eğen milletlere bıraktığımızı söylemek mecburiyetindeyim. Çünkü heyetiniz benimle beraber müştereken kabul edersiniz ki, biz dört taraftan düşman çemberi arasında sıkışmış bir hâldeyken en muannit

⁹³³ Milliyet, 1926, Teşrinievvel 8.

düşmanlarımızın dahi nihayet teslim ettikleri vecihle mevcudiyeti ve istiklali korumak için azamî fedakârlığı yapmış ve bütün dünyaya Türk'ün mevcudiyetini ihraz ettiğimiz en yüksek zaferle ispat etmiş bir milletiz. Bu itibarla iş sahasında mahviyyet ve mütevazı değil gayesine her neye de mal olsa erişmeye azmetmiş bir millet olmak üzere ebediyen iftihar eden bir millete mensup olmakla bahtiyarız. (Alkışlar)

Efendiler!

Türk her şeyi yapan, her şeyi yapmaya kadir olan bir millettir. Yeter ki, Türk'e ve necip ırkımıza arzu ettiği hedefe işaret eden rehber bulunsun. Hepinizce malumdur; bilhassa cihan tarihini okuyanlar teslim ederler. Milletleri itila ve tekâmüle sevk eden asırlar ortasında yüksek mürşitler yetiştirmiştir.

Milletlere arz ettiğim vecihle itila ve tekâmüle sevk eden mürşitlerin, rehberlerin ve dâhilerin hiç şüphesiz en kudretlisine malik olmakla bahtiyarız. Bu rehber, bu müneccî muazzez dâhi, Reis-i Cumhuriyet Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'dir.

Dün zaferi yaratan, bugün medeniyet yolunda en geniş manasıyla milleti ferah ve saadete isal edecek olan umdeleri hazırlayan ve yarın milleti refah, servet ve tekâmüle mazhar kılacak olan büyük dâhinin dehakâr bir işaretidir. Hayatın her şubesinde gençler ve ihtiyarlar bu aziz müneccinin başlı başına bir tarih olan büyük ve mukaddes dâhini irşat ilhamıyla pek yakın bir zamanda milletimize has olan en yüksek kabiliyeti gösterecek ve şimdiye kadar Türk'ün müzaya ve mevcudiyetini anlamış olanlar dahi basiret arasında azim ve irade ile yüksek kabiliyet ve müzayayı gösterecek bir millet olduğunu cihan bir kere anlayacaktır. (Alkışlar.)

Muhterem efendiler!

Bize bu mesut hayatı hazırlayan, milletin mümtaz ve yüksek kabiliyetini cihana göstermek için en büyük irşatlarıyla bizi tenvir eden büyük dâhiyi mesut içtimamız münasebetiyle en kalbî ve pîrestişkâr bir hürmetle kemal-i tazimle selamlarım. (İştirak sesleri.)

Efendiler!

Yakın senelere kadar umrandan, refahtan mahrum olan beldelerimizi; Cumhuriyet Hükûmeti, milletimize saadet bahşeden cumhuriyet idaresi, yukarıda kısmen işaret ettiğim gibi yakın zamanda milleti nail etmek, en yüksek refah ve saadet

düzeyine çıkarmak için geniş bir programla çalışmaktadır. Bu büyük programın başında; her vakit yüksek bir iş deruhte etmiş, behemehâl millet ve memleketin nefine intaç eden işadamı, büyük rehberimiz İsmet Paşa ve onun idare ettiği hükûmet vardır. Hepiniz kemal-i itminan ile bilirsiniz ki milletin saadetini, milletin refahını ve nihayet bu saadet ve refahı temine hadim olan milletin servetini her an artırmak için gece gündüz yorulmak bilmeden çalışan bir hükûmetimiz vardır.

İsmet Paşa hükûmeti, laftan ziyade işe ehemmiyet veren, hayalden ziyade hakikat üzerinde yürüten, en kuvvetli bir iradeyi hepimizin nazarında tecelli ettiren bir heyettir. Vazifesini her manasıyla idrak eden hükûmetimiz, milleti itila ve saadete sevk eden çok esaslı programını an be an kuvvetten fiile çıkarmakla meşguldür. Muhterem başvekilimizin yeni eserinde, şuracıkta kemal-i hürmetle şahit olmaktadır:

Muhterem Kayserililer!

Başınızı çevirdiğiniz vakit karada milletimize saadet ve servet vaat eden hayat damarlarını görüyoruz. Karşınıza baktığınız zaman yine o muhterem şahsiyetin bir sözünü ifade edebilirim; “Bu aziz toprakların havasına sahip olmadıkça bizim için hakk-ı hayat ve teneffüs yoktur.” En büyük bir irşad-ı lisanlarından duymuştuk.

İşte bu karşımızda görülen tayyare fabrikası, büyük devlet adamının çizdiği yüksek programın ana hatlarından birini teşkil etmektedir. Hiç şüphesiz dün temeli atılan ve bugün faal bir hâle gelen ve yazın şekl-i mütekâmili olacak olan bu müessese, aziz yurdumuzun her yanını herhangi bir mutaarıza karşı muhafaza etmek için lazım olan vesait-i ihzar edecek bir müessesedir. Bu itibar ile bu müessese, hiç şüphesiz Cuhmuriyet Hükûmeti’nin riyasetinde bulunan başvekilin en yüksek eserlerinden biri olmuştur.

Efendiler!

Tafsilatına geçmeyerek ehemmiyetle işaret ettiğim bu müessese vücuda gelinceye kadar memleketin müdafaa ve muhafazasına, milletin saadet ve refahına hadim olan her işi akamete uğratmak için uğraşan hasımlarımız; bu müesseseyi her şekilde akamete uğratmak için akıl ve hayale gelmeyen şekillerle faaliyete koyulmuşlardır.

Malum maksatlarla yürütülen bu propagandayı asla ve bir an için nazar-ı dikkate almayan heyetimizi ve bütün millete hemen huzur ve refah temin etmek için mütemadiyen uğraşan yüksek kumandanlarımızdan ve en büyük mürşitlerimizden Erkan-ı Harbiyye-yi Umumiyye Reisi Müşir Fevzi Paşa Hazretleri'ni bu içtimai münasebetle de kemal-i hürmetle selamlamayı vecibeden addeylerim. Bu eser samimiyetle ifade edebilirim ki onun yüksek himayeleriyle tekemmül etmiş ve edecektir.

Muhterem Kayserililer!

Hepiniz hatırlarsınız; sizleri memleketin, bu aziz vatanın en kara gününde tanımuştım. Ve o vakit size muvaffak olacağız, düşmanı kovacağız ve milleti yükselterek refah ve saadete yetiştireceğiz. Başımızda bulunan büyük şahsiyetlerle itimat ile vaziyete hâkim olarak bakabilirsiniz demiştım. Ve siz o vakit benim bütün bu samimi ve kalbî tahsislerimi aynı samimiyetle kabul ederek itimat ile azimle maksut gayeye doğru yürümekte devam ediniz.

İşte bugün nihayet o mevcut refah ve saadetin kapısında bulunuyoruz. Hemşehrîsi olmakla büyük bir iftihar duyduğum Kayseri ve onun halkı için refah temin edecek olan bu müesseseler bir başlangıçtır. Ve bu mesut hadise karşısında bu müessesenin başında bulunan bir fert gibi değil, içinizden bir fert gibi aynı derecede zevk ve saadet duymaktayım. Ve sizin bu eserin vücuda getirilmesi için gösterdiğiniz büyük fedakârlıklar karşısında duyduğum minnet ve şükran hislerini sözlerime bir hatime olarak zikretmekle bahtıyarım.

Sözlerime nihayet verirken; Kayseri için feyizli bir istikbal hazırlayan ve bu müessese etrafında halkını ve heyetimizi toplamak için büyük bir idrak ile çalışan Kayseri hükûmetini ve onun başında bulunan Vali Ali Vefa Bey'in himmetlerini minnet ve şükran hisleriyle tekrar ederim.”⁹³⁴ Diyerek Kayseri’de bu fabrikanın açılışından memnuniyetini ve fabrikanın Kayseri ve ülkeye refah ve mutluluk getireceğini defaatle dile getirdi.

⁹³⁴ “Kayseri’deki Tayyare Fabrikamızın Küşad Merasimi”, *Türk Hava Mecmuası*, Sayı: 11, Ankara 1 Teşrin-i Sani 1926, s. 4-7.

3.2.3.1.3.4. Kayseri Tayyare Fabrikasından Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Beklentisi ve Dönemin Basınına Yansımaları:

Kayseri'ye tesis edilen uçak fabrikasından devlet yönetim ricali olmak üzere Kayseri halkı ve bütün Türk Milleti fabrikanın açılışını büyük bir mutluluk ve büyük bir ümitle karşıladı. Açılış dolayısıyla Başbakan İsmet Paşa gönderdiği telgrafta: *“Fabrikanın imalat-ı mustakbelesinin, vatanımızın menaf-i aliyesine esaslı bir hadime (hizmet) olmasını temenni ederim”* diyerek fabrikadan ülke için beklentilerini dile getirdi.⁹³⁵ Açılış konuşmasını TOMTAŞ şirketi meclis reisi Konya Mebusu Refik Bey yaptı. Konuşmasında, Türk milletinin kabiliyet ve yeteneklerini ortaya koyması, ülke öz kaynaklarını kullanarak yerli üretime geçmesi için bu tesisin Kayseri ve ülkeye refah ve mutluluk taşıyacağı düşüncesi ile, ülkenin iktisadi hayatına önemli katkılar sunduğu gibi vatan savunmasında da önemli bir yatırım olarak gördüğünü ifade etti. Refik Bey konuşmasında Gazi Mustafa Kemal'in *“ bu aziz toprakların havasına sahip olmadıkça bizim için hakiki hayat ve teneffüs yoktur”* sözünü hatırlatarak fabrikanın Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin iktisadi kalkınma alanında çok önemli bir yatırım olduğunu, ülke savunmasına havacılığın katkılarını ve önemini ortaya koyması noktasında ileri bir düşünce olarak tespitini yaptı.⁹³⁶ Milli Savunma Bakanı Recep Bey, Anadolu'nun merkezinde olan bu fabrikanın askeri olduğu kadar sanayi ve iktisadi mahiyetleri içine alan büyük bir gelişme olduğunu özetledi.⁹³⁷

Kayseri Tayyare Fabrikasının Kayseri'de kurulmasını, dönemin gazeteleri büyük bir beklenti ve heyecanla satırlarına taşıdılar. Bu gazetelerden Akşam gazetesi, *“Kayseri Tayyare Fabrikasının resmî küşadı parlak bir süratle icra edildi”* diyerek fabrikanın açılışıyla ilgili konuşmalar ve değerlendirmeler yaptı. Kayseri Tayyare Fabrikasının açılmasıyla birlikte şehrin ulaşım alanında gelişmeler yaşayacağını, fabrikanın açılmasından bir yıl sonra şehre demiryolu geleceğini Akşam gazetesi haberlerinde yer verdi.⁹³⁸ Milliyet gazetesinin 8 Ekim 1926 tarihli sayısında; *“İlk Türk Tayyare Fabrikasının küşadı, büyük bir merasimle küşat edildi”* diyerek haberini baş sayfadan duyurdu.⁹³⁹ İkdâm gazetesinin baş sayfasında; *“Türk faaliyet ve azminin fenni sahada*

⁹³⁵ B.C.A, 30.10-171.187.7.

⁹³⁶ Akşam, 1926, Teşrinievvel 8.

⁹³⁷ Akşam, 1926, Teşrinievvel 8.

⁹³⁸ Akşam, 1926, Teşrinievvel 8.

⁹³⁹ Milliyet, 1926, Teşrinievvel 8.

yeni muvaffakiyeti ve eseri”dir başyazısıyla Türkiye için değil bütün dünya medeniyeti için önemli olan bu gelişme kaleme alındı. İktisadi, ilmî ve askeri alandaki bu gelişme Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya, binlerce halkın açılışa büyük bir ilgi gösterdiği bir telgrafla bildirildi.⁹⁴⁰ Son Saat gazetesi, “*Türkiye bundan sonra hava mudaafai tayyarelerini bizzat kendisi yapacaktır. Her yer gibi Türkiye’de de tayyare fezalari olacak, düşenler düşecek fakat arkasından gelenler behemalhal yükselecektir.*” diyerek bu sanayi kuruluşundan beklenen kararlılığı çok anlamlı bir haber olarak kayıtlara geçirdi.⁹⁴¹

Gazete haberlerinden de anlaşılacağı üzere, Türkiye sanayi altyapısının ilk temeli olan ve aynı zamanda hava gücünün oluşturulması noktasında önemli bir yeri teşkil eden Kayseri Tayyare Fabrikasının açılışı, Cumhuriyet Türkiye’sinin en önemli yatırımlarından biri olarak değerlendirildi.

Kayseri Tayyare Fabrikası iktisadi neticelerinden, Türk Hava Kuvvetleri’nin ihtiyaçları yerli üretimden karşılanmasıyla beraber Türk ekonomisine büyük katkılar sunması beklentisi büyüktü. Ülkenin hava sahası emniyet altında olduğu kadar serbest üretiminde artacağı, ne kadar Türk sanayisinde uçak imal edilirse bir o kadar Türk parasının alım gücünün yükseleceği düşüncesi ortaya konuldu.⁹⁴²

Tayyare fabrikasından bir diğer iktisadi beklenti ise bu fabrikalarda çalışan işçiler yavaş yavaş çıraklıktan ustalığa geçerek ülkenin ihtiyacı olan kalifiye eleman ihtiyacına cevap verebilme beklentisi oldu. Türkiye gibi sanayi alt yapısını yeni kurmaya başlayan bir ülke için çok anlamlı bir beklentiydi.

Tayyare farikasının açılmasıyla başlayan fabrikacılık zamanla diğer endüstri fabrikalarının açılmasına kaynak olacağı ve dışa bağımlı olduğumuz endüstri alanlarında fabrikalar kurularak milli sanayi kurulmasına öncülük edeceği beklentilerini ortaya çıkarmıştı.⁹⁴³

Tayyare fabrikasının Kayseri’de kurulmasıyla beraber, Türk Ordusu’nun hava harp aleti olarak kullanılacak ya da Türkiye’de nakliye vasıtası olarak istifade edileceği

⁹⁴⁰ *İkdam*, 1926, Teşrinievvel 8.

⁹⁴¹ *Son Saat*, 1926, Teşrinievvel 8.

⁹⁴² Haşim Nahit, “Tayyare Kuvvetinin İktisadi Neticeleri”, *Türk Havva Mecmuası*, 1(1), 1926, s. 1-2.

⁹⁴³ Haşim Nahit, “Türk Tayyareciliği ve Türkiye’de İmali Sureti”, *Türk Havva Mecmuası*, 1(2), 1926, s. 2-3.

ortaya koyuldu. Tayyarelerin Kayseri’de üretilmesi birçok nokta-i nazardan ehemmiyeti olacağı vurgulandı. Tayyareler, medeniyet âleminde, asker, iktisadi ve siyasi büyük etkiye sahip olduğu vurgulandı. İktisadi olarak bu fabrikada imal edilecek tayyareler hava hatları kurularak ülke iktisadi gelişimine büyük faydalar sunması beklenmekteydi. Türk Hava Kuvvetlerini dışa bağımlılıktan kurtarması ve dışarıya büyük paraların akmasının önüne geçilmesi noktasında Kayseri Tayyare Fabrikasının kurulması büyük bir yatırımdı. Tayyare imalatı olmayan iktisadi hayatta gücü yoktur, iktisadi gücü olmayanın da siyasi gücü olamayacağı düşüncesi çerçevesinde, Kayseri Tayyare Fabrikasının önemi büyüktü. Kayseri Tayyare Fabrikası ile “Yeşil Kuvva-i Makinist Mektebi”⁹⁴⁴ milli iktisadımızın terakki ve inkişafımızın en kuvvetli membalarından oldukları için Türkiye Cumhuriyeti’nin bir zaferi ve ilerlemesi olarak telakki edildi.⁹⁴⁵

3.2.3.1.3.5. Kayseri Tayyare Fabrikası Gelişimi ve Faaliyetleri

Kayseri Tayyare Fabrikasının açılışından kısa bir süre sonra faaliyete geçmesiyle birlikte, Türk Hava Kuvvetlerine ait Junkers A-20, F-13, G-23, bakım, onarım ve yenileme işlemleri yapılmaya başlandı.⁹⁴⁶ Kısa bir süre sonra Junkers Şirketinin, 15 Ağustos 1925 tarihli antlaşma yükümlülüğünü yerine getirmemesi ve uçak fabrikasında Alman işçi ve mühendislerin yüksek ücretlerinden kaynaklanan ekonomik sıkıntılardan dolayı TOMTAŞ şirketinin faaliyetlerine 3 Mayıs 1928 tarihinde son verildi.⁹⁴⁷ Bu hadiselerin akabinde 28 Mayıs 1928’de fabrika faaliyetini durdurdu.⁹⁴⁸ Bakanlar Kurulunun 27 Kasım 1929 tarihli toplantısında TOMTAŞ Şirketinin 15 Ağustos 1925 tarihli antlaşma hükümlerini yerine getiremediğinden, ekonomik nedenlerle müflis olduğundan TOMTAŞ şirketinin mal varlığının tamamı Kayseri Uçak Fabrikası da dâhil olmak üzere ve bütün yetkileri Türk Tayyare Cemiyeti’ne devredildi.⁹⁴⁹ Bu yüksek maliyet ve teknoloji altyapısı gerektiren proje, akamete uğrasa da havacılık alanında önemli bir kilometre taşı oldu. Özellikle batı teknolojik alt yapısının Kayseri’ye

⁹⁴⁴ Yeşil Kuvva-i Makinist Mektebi, 23 Nisan 1926 yılında Türk Hava Kuvvetlerinin teknik personel açığını gidermek için İstanbul Yeşil Köyde “Tayyare Makinist Mektebi” adında açılan bir okuldur. Türkiye Büyük Millet Meclisi açılış tarihinde 23 Nisan 1926 yılında Türk Uçakları Kurultayı düzenlenmiştir. “Türk Uçakları Kurultayı”, *Ayın Tarihi*, 8(28), Nisan 1926, s. 1178-1185.

⁹⁴⁵ Haşim Nahit, “Kayseri Tayyare Fabrikası ve İmalî Sanayimiz”, *Türk Havva Mecmuası*, 1(12), 1926, s. 2-3.

⁹⁴⁶ Bıyıkçoğlu, *Türk Havacılık Sanayii*, s. 8.

⁹⁴⁷ Tayhanı, *Atatürk’ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayi (1923-1950)*, s. 223.

⁹⁴⁸ Kaymaklı, *Havacılık Tarihinde Türkler II* s. 352.

⁹⁴⁹ B.C.A, 030.18.1.2.-06.57.15

taşınması ve bu alanda kalifiye elemanların yetiştirilmesi için Almanya'ya gönderilmesi önemli gelişmeydi.

Kayseri Tayyare Uçak Fabrikasının, Türk Tayyare Cemiyeti'ne devredilmesinden sonra Türkiye için önemli olan bu yatırımdan vazgeçilmedi. Türk havacılığının gelişmesi için Türk Tayyare Cemiyeti aracılığıyla çalışmalar yapıldı. Türk Tayyare Cemiyetinin 3. Kongresinde İsmet Paşa: “ *Tayyare Cemiyeti, çetin bir milletin, ihtiyacını bütün milletçe himayesinden doğmuştur. Türkiye'nin temiz ve engin havasını kötü niyetli uçaklardan masum bulundurmak... Milletın yeryüzündeki yollarda güvenle bütün işlerini hava yollarında da başarmak iddiasındadır... Görüyorsunuz ki efendiler, millet için uçmak ihtiyacı hayati ihtiyaçlardan, uçmak mücadelesi yaşamak mücadelesinden biri olmuştur.*”⁹⁵⁰ Diyerek havacılık alanında hem vatan savunmasında hem de milletin her türlü işlerinde güvenle istifade edileceğinin kararlılığını ortaya koyarak havacılık alanında gelişmelere kayıtsız kalmamayacağını açıkladı.

Kayseri'de Alman işbirliğiyle açılan uçak fabrikasının beklentileri karşılamayarak akamete uğramasından sonra Almanya, Junkers Şirketinin başarısızlığını ortadan kaldırmak için Nadolny nezdinde 3 Ocak 1931 tarihinde Türkiye ile yazışmaya geçti.⁹⁵¹ Bu önemli projenin başarıya ulaşması için Alman Büyükelçisi Nadolny'nin, 30 Mart 1931'de Türkiye'ye geldiği bildirildi.⁹⁵² Lakin fazla bir şey değişmedi. Proje Almanlar'dan alındı.

Kayseri Tayyare fabrikasının ve tesisatının yeni tayyare ve motor imal etmesi için yeni girişimlerde bulunularak, Amerikan Curtiss-Wright⁹⁵³ ve Alman Lufthansa şirketlerine teklif edildi.⁹⁵⁴ Bu meşakkatli iş yarıda bırakılmayarak, dünyanın önde gelen uçak üreticisi ülkelerinden Amerikan-Curtiss-Wright grubu ile Kayseri Tayyare Fabrikasının tayyare ve motor imali, hava hatları ve her türlü hava işleri için bir sene geçerli olmak üzere Milli Savunma Bakanlığının yapmış olduğu antlaşma, 3 Kasım 1931 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edildi.⁹⁵⁵ Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin bu konuda ne kadar istekli olduğunu da ortaya koyması açısından bu

⁹⁵⁰ B.C.A, 30.0.10-59.398.1.

⁹⁵¹ B.C.A, 30.10-59.398.5.

⁹⁵² B.C.A, 30.10-230.553.10.

⁹⁵³ *Automotive Industries*, 66(25), Chilton Company ABD, 1932, s. 236.

⁹⁵⁴ B.C.A, 30.10-59.398.5

⁹⁵⁵ B.C.A, 30.18.1.2- 24.72.17.

antlaşma önemliydi. Amerikan Curtiss-Wright ile yapılan antlaşma bir senelik olduğundan, 23 Kasım 1932 tarihinde antlaşmanın bir sene daha uzatılmasına 14 Ocak 1933 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında karar verildi. Kayseri Tayyare Fabrikasında Türk-Amerikan ortak yapımı uçak imalatına devam edildi.⁹⁵⁶

1933 yılında Milli Savunma Bakanlığına devredilerek Kayseri Tayyare Fabrikası, yeni bir açılış yapıldı.⁹⁵⁷ Açılışında kısa bir süre sonra 22 Ekim 1933 yılında Türk Silahlı Kuvvetler için ilk defa iki adet uçak üretildi.⁹⁵⁸ Kayseri Tayyare Fabrikasında üretilen uçak Türkiye Cumhuriyeti tarafından İran Şahı Rıza Han Pehlevi'ye hediye edildi.⁹⁵⁹ Bu durum Türkiye'yi havacılık alanında İslam Dünyası'nda bu yıllarda ileri olduğunun en büyük kanıtıydı. Kayseri Tayyare Fabrikası lisansıya 1 Ekim 1936'da üretimine başlanan 20 adet P.Z.L. avcı ve 15 adet Götha eğitim uçağının üretimi 31 Mart 1938 tarihinde tamamlandı. P.Z.L avcı uçaklarından az sayıda üretilmiş olsa da her biri idhâl edilen bir uçağa göre 4.500 Türk Lirası ucuza üretilmiş olup, P.Z.L ve Götha uçaklarından toplamda 433.000 Türk Lirası'nın ülke içinde kalması, ilerisi için havacılık alanında büyük işlerin başarılabacağına dair ümit kaynağı olmuştu.⁹⁶⁰

1936 yılında Polonya Panstwowe Zakłady Lotnicze firması ile lisans antlaşması yapıldı.⁹⁶¹ Polonya ile yapılan bu lisans antlaşmasıyla birlikte P.Z.L -24 adını taşıyan av uçaklarının Milli Savunma Bakanlığı için alınmasına karar verildi.⁹⁶² Bu uçakların alım antlaşması yapıldıktan sonra, yapımı Kayseri Tayyare Fabrikasında gerçekleşmeye başladı. Bristol uçaklarının lisansı alınarak 18 adet bombardıman ve muhtelif sayılarda avcı uçaklarının 1938 yılının sonunda lisans ve resimlerinin alınmasıyla, Kayseri Tayyare Fabrikası'na montajının yaptırılmasına Bakanlar Kurulu karar verdi.⁹⁶³ 1940 yılında ise Avrupa'nın havacılık alanında gelişmiş İngiliz firması olan Phillips And Powis Aircraft Ltd ile antlaşma yapılarak Magister uçak üretimine geçildi.⁹⁶⁴

⁹⁵⁶ B.C.A, 30.18.1.2-33.5.7.

⁹⁵⁷ Tayhani, *Atatürk'ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayi (1923-1950)*, s. 224.

⁹⁵⁸ *Cumhuriyet*, 22 Teşrinievvel 1933.

⁹⁵⁹ *Cumhuriyet*, 01. 05. 1934.

⁹⁶⁰ B.C.A, 30.10-59.399.8.

⁹⁶¹ *Polski Słownik Biograficzny*, 33, Rudowski, Jan - Rzański, Adolf. *Polskiej Akademii Umiejętności*, Warszawa 1992, p, 83.

⁹⁶² B.C.A, 30.18.1.2-63.24.4.

⁹⁶³ B.C.A, 30.18.1.2- 83.54.18.

⁹⁶⁴ Zafer Orbay, *Türkiye'de Havacılık ve Uçak Yapımı*, Türk Bilim Tarihi Kurumu, İstanbul 2009, s. 31.

Kayseri Tayyare Fabrikası'nda 1926 ile 1947 yılları arasında onarım ve üretim faaliyetleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.21. 1926-1947 Yılları Arası Kayseri Tayyare Fabrikası Faaliyetleri

Yıllar	Antlaşmanın Yapıldığı Firma ve Ülke	Üretim Veya Bakım-Onarım	Uçak Modeli	Miktarı
1926-1928	Junkers (Almanya)	Bakım-Onarım	A-20, F-13,G-23.	---
1932	American The Curtiss Aeroplane and Engine Company Incorporation (A.B.D)	Üretim	Curtiss Hawak ve Fledgling	33 8
1935	---	Üretim	Planör	53
1936	Gothaer Waggon Fabrik A.G (Almanya)	Üretim	Gotha 145	45
1937	Panstwowe Zakłady Lotnicze (Polonya)	Üretim	PZL 24 A-24C	24
1940-1947	Phillips and Powis Aircraft Ltd (İngiltere)	Üretim	Magister	24
1947...		Bakım-Onarım	TSK Uçakları	----
Toplam	4 Ülke ve 5 Uçak Firması			187

Tablo 3.21'den anlaşılabacağı üzere⁹⁶⁵; Türkiye'de ilk havacılık endüstrisinin temelleri Kayseri'de atılmış ve dünyada yeni gelişen bu endüstri kolunda ilk kurulduğu dönemde teknolojik ve altyapı olarak dünya havacılık sanayisiyle yarışabilecek kapasitede yatırım yapılmıştı. Dünyadaki gelişmeler yakinen takip edilerek üretim sağlandı. Aynı zamanda Türkiye'nin, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden idhâl ettiği uçakların montajının yapıldığı, dönemin en önemli fabrikalarından biriydi. Kayseri Uçak Fabrikası; düşünüldüğü kadar başarılı olmaz ve 1950 yılında tesisin ismi Hava İkmal Merkezi olarak değiştirildi. Bu, aynı zamanda fabrikanın kapatılması anlamına geleliyordu. Kapatılma nedenleri ortaya konulacak olursa: İlk neden, zihniyet ve sebat problemi oldu. Böyle büyük, geniş yatırımlı projeler kısa vadede verimli olmayabilir ama bilgi ve teknoloji geliştikçe zamanla verimli ve arzu edilen seviyeye ulaşabilirdi. Junkers Firması, Türkiye ile birlikte aynı zamanda Rusya ve Polonya'ya uçak fabrikaları kurdu.⁹⁶⁶ Bu iki ülke zamanla bu alanda kendini geliştirerek, ürettikleri uçaklar ihraç duruma geldi. Buna örnek verecek olursak; Polonya'nın 1936 yılında P. Z. L. -24 isimli avcı uçaklarını dönemin en iyi uçaklarından biri olarak gören Türkiye, Polonya'dan bu uçakları satın aldı.⁹⁶⁷

⁹⁶⁵ Bora Çağlar," Havacılığın Tarihçesi Türk Havacılığının Evrimi Kayseri'nin Endüstriyel Havacılıktaki Yeri ", *Kayseri I. Havacılık Sempozyumu*, Kayseri 1997, s. 5-12.

⁹⁶⁶ B.C.A, 230-8.26.3.

⁹⁶⁷ B.C.A, 30.18.1.2- 63.24.4.

Kayseri Tayyare Fabrikası, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri tarafından fabrikanın serbest bir biçimde faaliyet göstermesi için 28 Haziran 1938 tarih ve 3626 numaralı kanun çıkartıldı. Kanunun birinci maddesinde: “*Milli Müdafaa vekilliğince tayin olunacak esaslar dairesinde Devlet dairelerinden, Türk Hava kurumundan, sermayeleri Devlete ait fabrika ve müesseselerden veya dışarıdan siparişler almak ve bu siparişler dolayısıyla her türlü ticarî muamelata ve bunlardan mütevellit taahhüdata girişmek için Kayseri ve Eskişehir tayyare fabrikaları müdürlüklerine salahiyyet verilmiştir.*” Kayseri Tayyare Fabrikası Müdürlüğüne faaliyet alanında geniş yetkiler verildi.⁹⁶⁸

Kayseri Tayyare Fabrikası kapatılmayıp 1926 yılından beri çalışsaydı, 15 yıldan beri bilgi ve teknoloji birikimi sağlayarak, ve bu alanda gelişme kaydederek uçak motoru yapabilecek bir sanayi kuruluşu olacaktı.⁹⁶⁹ Kayseri Tayyare Fabrikası gelişmemişti: Buna mukabil Türk uçak sanayi arzu edilen seviyelerde olmamış, kalifiye eleman yetiştiren teknik okulların kurulması konusunda geç kalınmıştı. Yine Türkiye ile aynı zamanda uçak endüstrisine başlayan Polonya, bu konuda da Türkiye’den daha fazla ilerleme kat etmişti. Bunun göstergesi ise; Kayseri Tayyare Fabrikasındaki Pazetel uçak imalatında çalıştırılacak Polonyalı Mühendis Wilhelm Gibalk'a ait kadronun 12 Temmuz 1936’da tasdik edilerek fabrikada çalışmaya başladı.⁹⁷⁰ 1941 yılında mühendislik okulu bünyesinde açılması düşünülen uçak mühendisliği bölümünde eğitim vermek için Polonyalı uçak mühendislerden istifade edilmek istendi.⁹⁷¹

Rusya ve Polonya; uçak sanayisinde büyük gelişmeler meydana getirirken, Kayseri Tayyare Fabrikası bakım ve onarım atölyesi merkezi olmaktan öteye gidemedi. Türkiye, 1925-1950 yılları arasında havacılık ve uçak sanayinde atılım yapmak için çeşitli yollar denedi. Türkiye’de yeterli teknik altyapı ve teknik eleman yetersizliği başta olmak üzere ülke içindeki eksiklikler, politik kararsızlıklar ve iç sorunlar havacılık politikasının aksamasının sebebiydi. Erzurum mebusu Şükrü Koçak,⁹⁷² Türk Hava Kurumu Başkanı 9 Haziran 1941 tarihli Başbakanlığa gönderdiği yazıda havacılık alanında ilerleme kaydedilmesi ve ülkenin çok miktarda ihtiyacı olan tayyare

⁹⁶⁸ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A, III. D, 42, F, 10-243.

⁹⁶⁹ Abdin Daver, “ Havacılık Sanayi İstiyoruz”, *Havacılık ve Spor*, Sayı: 288, Haziran 1941, s. 9.

⁹⁷⁰ B.C.A, 30.18.1.2- 70.98.4.

⁹⁷¹ B.C.A, 30.10-61.409.15.

⁹⁷² Fuat Ali Bulca’dan sonra en uzun süre, Şükrü Koçak 1939-1947 yılları arasında Türk Hava Kurumu Başkanlığını ifa etmiştir.

mühendislerinin yetiştirilmesi için mühendislik okullarında uçak mühendisi yetiştiren bölümlerin açılması gerektiğini belirtti.⁹⁷³ Teknik eleman ve bu alanda bilgi üretebilecek mühendislerin olmaması çok büyük bir eksiklikti.

Kayseri Tayyare Fabrikasında mühendislerin çoğunun yabancı olması, teknolojik gelişmeler göz önüne alındığında ülkenin dışa bağımlı olduğunun bir göstergesiydi. Diğer yandan dış baskı, ülkeler arası politik ve ekonomik oyunlar özellikle Türk endüstrisinin gelişimini engelleyerek ve stratejik önem ifade eden Türkiye'nin güçlenmesini temin edecek uçak ve motor sanayinin gelişiminin önünü kapayarak Türkiye'nin uzun yıllar tüketici durumuna düşürülmesine sebep oldu.

3.2.3.1.3.6. Kayseri Tayyare Fabrikasının Kayseri'ye Katkıları

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında havacılık çok önemli bir yer teşkil etti. 1926 yılında, ülkenin bağımsızlık günü olarak kutlanan 30 Ağustos Zafer Bayramı ile Tayyare Bayramı beraber kutlanacak kadar değerli görüldü.⁹⁷⁴

Türk Hava Mecmuası'nda yayımlanan “*Tayyare Kuvveti'nin İktisadi Neticeleri*” adlı makalede, Türk Hava Kuvvetleri'nin güçlü olmasının sadece askeri alanda bir menfaat sağlamayacağı belirtildi. Bununla birlikte hava kuvvetlerinin güçlü olmasıyla her türlü iktisadî ve sınai kalkınma için güvenli bir ortamın tesis edileceği şu sözlerle desteklendi: *Muasır hayatta iktisadi iktidarların, istihsal kudretinin temeli saadettir, sanatı meydana getiren de âlim ve irfandır. Âlim ve irfan sanatta işleyecek çalışkan kolları ve bu kolların maharetini, sanatın işleyeceği iptidâî mevadî temin ve nihayet sanatın faaliyet tarzını tanzim eder ki işte bunlar iktisadî, iktidarı ve istihsal kuvvetini teşkil ederler. İstihsal kudretinin faal ve semereli olmasının birinci şartı ise dâhilî ve hâricî emniyettir. Bir memlekette emniyet olmazsa orada saik serbestiyesi mevcut olamaz, hâriçten tehdit edilen bir milletin serbestçe çalışmasına da imkân kalamaz.*⁹⁷⁵

Kayseri Tayyare Fabrikası; ülke ekonomisine ve sanayisine müsbet katkılar sunmasıyla birlikte, bizzat Kayseri şehrine önemli iktisadi ve siyasi avantajları beraberinde getirdi. Mustafa Kemal Atatürk; Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 Kasım

⁹⁷³ B.C.A, 30.10-61.409.15.

⁹⁷⁴ “Milli Bayramlar, 30 Ağustos 1926 Tayyare Bayramı”, *Milli Mecmu*, Sene 3, 31(68), 1 Eylül 1926, s. 1108; “30 Ağustos Tayyare Bayramı”, *Türk Hava Mecmuası*, 2(32), 15 Eylül 1927, s. 272.

⁹⁷⁵ “Tayyare Kuvvetinin İktisadi Neticeleri”, *Türk Tayyare Mecmuası*, S. 1, 1. Cilt, 1 Haziran 1926, s. 1-2.

1937 tarihli açılış konuşmasında fabrikanın şehre olan katkısını ortaya koyması noktasında şunları söyledi: “... *Her yeni endüstri eserinde olduğu gibi Kayseri Tayyare Fabrikası, muhitine refah ve medeniyet ve bütün memlekete haz ve kuvvet vermiştir*”.⁹⁷⁶

Ülkemizde savunma sanayi, itici güç olarak özel sanayi gelişiminde lokomotif görevini yerine getirdi. Kayseri’de uçak fabrikasının imkânları ülke sanayisine açılmasına ön ayak olmakla beraber, döner sermaye işletme mantığını kurarak, Kayseri’nin sanayi şehri olması noktasında önemli bir misyonu üzerine aldı. Kayseri; nüfus mübadelesine maruz kalan bir şehir olmasından dolayı yetişmiş insan gücünün önemli bir kısmını kaybetti. Bu durumun sonucunda bilgi ve ekonomik kayıplar yaşayan şehirlerin başında geldi.⁹⁷⁷ Bu sıkıntıyı ortadan kaldırması noktasında fabrikada kalifiye elaman yetiştirilmesinde ve ekonomik katkılar sunması noktasında fabrika, sadece Kayseri için değil Türkiye içinde önemli bir endüstri okulu olarak görevini üstlendi.

Kayseri Tayyare Fabrikası, 1930’lu yıllardan itibaren fabrikada çalışan Kayserili sanatkârların burada edindikleri bilgi, beceri ve deneyimler Kayseri’de İç Anadolu’nun en büyük oto tamirciler sitesinin oluşmasında; Kayseri ve ülke sanayisinin usta ve yetişmiş elaman altyapısının temininde oldukça önemli bir merkez oldu.⁹⁷⁸ Fabrikanın Ulukışla demiryoluyla bağlantısının sağlanması noktasında Kayseri’ye demiryolunun getirilme düşüncesinde önemli bir etkiye sahipti. Fabrikanın açılması Kayseri’de hava trafiğinin olgunlaşmasına altyapı hazırladı. Hava ulaşımının günden güne artması sebebiyle Türkiye’de ilk hava yolu taşımacılığı yapılması düşünülen şehirler arasında Kayseri’nin de listede yerini almasında önemli etken oldu.⁹⁷⁹ Aynı zamanda fabrikanın enerji ihtiyacının karşılanması noktasında şehre elektrik gelmesinde etkili oldu. Fabrikanın faal olduğu dönemelerde işçi sayılarına bakacak olunursa; bu dönemlerde Kayseri’de en fazla toplu işçi çalıştıran fabrikalardan biri de uçak farikası olarak istihdamda yerini aldı.

⁹⁷⁶ Atatürk’ün Kültür ve Medeniyet Konusunda Sözleri, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, s. 37, Ankara 1990, s. 120.

⁹⁷⁷ Yaşa, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*, s. 213.

⁹⁷⁸ Kemalettin Tekinsoy, *Kayseri’nin İmarı ve Mekânsal Gelişimi*, Kayseri Büyük Şehir Belediyesi, 2011, s. 43.

⁹⁷⁹ *Cumhuriyet*, 06. 07. 1936.

Kayseri Tayyare Fabrikası üretim için sarf ettiği enerjiyi fabrika bünyesine kurulan elektrik üretimi jeneratörlerle sağladı. Bu durum Türkiye’de ilk otoprodüktör sanayisinin gelişiminde ilk örneklerinden oldu.

28. 06. 1938 tarihli kanunda: “*Millî Müdafaa Vekilliğince tayin olunacak esaslar dairesinde Devlet dairelerinden, Türk Hava kurumundan, sermayeleri devlete ait fabrika ve müesseselerden veya dışarıdan siparişler almak ve bu siparişler dolayısıyla her türlü ticarî muamelata ve bunlardan mütevellit taahhüdata girişmek için Kayseri Tayyare fabrikası müdürlüğüne yetki verilmiştir*”.⁹⁸⁰ Bu kanunla devlet fabrikalarının Türkiye’de verimliliğini ve kabiliyetini artırmak için özerkliğe gidilen ilk örneklerinden oldu.

Kayseri Tayyare Fabrikası, şehrin genişlemesinde, şehirleşmesinde ve sanayileşmesinde önemli motor gücüydü. Kayseri Tayyare Fabrikasının ilk yıllarında 50 olan işçi sayısı, 1935 yılından sonra artarak 500-600 kişi olarak istihdam etmeye başladı.⁹⁸¹ 1948 yılında Fabrikanın işçi sayısı 888’dir bunlardan 135 çırak olup %15’i kadından oluşmaktaydı.⁹⁸² Fabrika, bölgeye sosyoekonomik bakımdan hizmet etti. Fabrikada insanlar memur ve işçi olarak istihdam edildi. Bünyesinde çalıştırdığı işçilerin sosyal kültürel ve ekonomik hakları azami seviyede gözetildi.⁹⁸³ Kayseri’de uçak fabrikasında çalışmak önemli bir sosyal statüyü de beraberinde getirdi. Fabrika, şehrin merkezine uzak, güneyine inşa edildiğinden, fabrika işçilerinin işlerine rahatlıkla ulaştırılması için Kayseri Belediyesi; 1946 yılında ilk defa Kayseri’de toplu taşıma hizmeti vermeye başladı.⁹⁸⁴ Aynı zamanda fabrika işçilerinin sağlık sorunlarını tedavi etmek için Anadolu’nun kazalarında olmayan donanımlı bir hastanesi kuruldu.⁹⁸⁵ Fabrika bünyesinde üç sınıftan oluşan bir çırak mektebi faaliyete geçti. Bu çırak okulunda 30 köylü çocuğa eğitim ve öğretim verilmekle birlikte bu çocuklar fabrika bünyesinde yatılı olarak kalıyorlardı.⁹⁸⁶ Kayseri Tayyare Fabrikası, Kayseri’nin

⁹⁸⁰ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A III, D 42, F, 10-242.

⁹⁸¹ Rıfat Bayrak, Tomtaş 1925-1929 Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi, *Uçantürk*, s. 382, Mart 1994, s. 21-41.

⁹⁸² Korkut, *Kayseri ve Kayseri’deki Devlet Fabrikaları Sıhhi Tetkikleri Raporu*, s. 42.

⁹⁸³ Korkut, *Kayseri ve Kayseri’deki Devlet Fabrikaları Sıhhi Tetkikleri Raporu*, s. 44.

⁹⁸⁴ Vacit İmamoğlu, 20. Yüzyılın İlk Yarısında Kayseri Kenti: Fiziki Çevre ve Yaşam, *1. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri 1996, s. 123.

⁹⁸⁵ Korkut, *Kayseri ve Kayseri’deki Devlet Fabrikaları Sıhhi Tetkikleri Raporu*, s. 42.

⁹⁸⁶ Korkut, *Kayseri ve Kayseri’deki Devlet Fabrikaları Sıhhi Tetkikleri Raporu*, s. 42.

şehirleşmeside, sanayi kimliğine bürünmesinde, sosyal ve kültürel olarak çok büyük katkı sağladı.

Türk Savunma Sanayi'nin, Hava Harp Sanayi kısmına giren Kayseri Tayyare Fabrikası, hizmetini ülke sanayisine açarak, Kayseri'nin sanayi şehri olmasında çok büyük alt yapı hizmetini yerine getirdi.⁹⁸⁷ Buna en önemli örnek, 2'nci Hava İkmal Bakım Merkezi, Kayseri'de faaliyete geçerek hem Kayseri sanayinin gelişimine hem de Türk Hava Kuvvetleri'ne karşı önemli hizmetleri üstlendi.⁹⁸⁸ Bu duruma Kayseri'de askeri tesislerin kurulması örneğini de verilebilir, askeri motor tamirhanesi, askeri harp malzemelerinin tamirinin yapılmasına ve askeri şoför eğitiminin en uygun yerin Kayseri olduğunu belirten 15 Şubat 1943 tarihli bir rapor sunuldu.⁹⁸⁹ Bu raporun kayseri için verilmesindeki en büyük neden Kayseri Tayyare Fabrikasının Kayseri'de kurulmuş olmasıydı. Fabrika; şehri iktisadi, sosyal ve kültürel olarak olumlu yönde etkileyerek bu alanlarda gelişimine hizmet etti.

3.2.4. Kayseri Demiryolu

3.2.4.1. Osmanlı Devleti'nde Demiryolu Politikası

Batı'da da yaşanan sanayi inkılâbının ortaya çıkardığı sonuçlar birçok alanı etkilediği gibi insanların iletişim ve ulaşım alanında da ufuklarının gelişmesine vesile oldu. Bu durumun sonucunda XIX. yüzyılda ulaşım alanında akıl almaz bir gelişme yaşandı.⁹⁹⁰ Ulaşım alanındaki gelişmelerden en önemlisi hiç kuşkusuz demiryolunda meydana gelen gelişmeydi. Bu alanda meydana gelen gelişme özellikle batı ülkelerinde iktisadi, kültürel, siyasi, askeri alanda önemli gelişmeleri beraberinde getirdi.⁹⁹¹ Bu gelişmelerden haberdar olan Osmanlı Devleti de demiryolunu ülkesine taşımaya karar verdi. Osmanlı Devleti, sanayi inkılâbında geç kaldığı gibi demiryolu alanındaki girişimleri ülkeye taşımada da geç kaldı.⁹⁹² Bununla beraber, bu muazzam gelişmeye

⁹⁸⁷ Rıfat Bayrak, Tomtaş 1925-1929 Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi, *Uçantürk*, s. 382, Mart 1994, s. 40-42.

⁹⁸⁸ Bora Çağlar, "Havacılığın Tarihçesi Türk Havacılığının Evrimi Kayseri'nin Endüstriyel Havacılıktaki Yeri" s. 5-12.

⁹⁸⁹ Atase, II. şube, sayı; 13297.

⁹⁹⁰ Tevfik Güran, *İktisat Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2004, s. 144.

⁹⁹¹ Gülpınar Akbulut, *Siyasi Coğrafya Açısından Türkiye'de Demiryolları Ulaşımı*, Arı Yayıncılık, Ankara 2010, s. 4.

⁹⁹² Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Yordam Kitap, İstanbul 2007, s. 94.

kayıtsız da kalamadı. Bu gelişmeyi ülkesine taşımak için Osmanlı Devleti'nin geçerli sebepleri vardı. Osmanlı Devleti yer altı ve yer üstü kaynakları bakımından son derece zengin kaynaklara sahipti. Bu kaynaklardan rasyonel bir şekilde istifade etmek için demiryolları çok önemli bir fırsattı. Osmanlı Devleti, demiryolları politikasını oluştururken ulaşımı; iktisadi bütünleşmenin, iktisadi kalkınmanın ve merkezîyetçiliğin oluşturulmasında ana hedef olarak belirlendi. Demiryolunun gelişmesiyle devletin askeri yönden güçleneceğine, tarım ürünlerinin pazara sevki ile halkın üretim gücünün ve dolayısıyla iktisadi kalkınmanın artacağına inanılıyordu.⁹⁹³ Bunların yanında siyasi yalnızlıktan kurtulmanın bir aracı olarak Osmanlı Devleti demiryolları siyaseti ortaya koyuldu.⁹⁹⁴

Osmanlı Devleti'nin gerilemesinin sebeplerinden biri de hiç kuşkusuz demir yollarının ve kara yollarının yetersiz olmasıydı. Ülkede üretilen ihraç ürünlerin liman şehirlerine ulaştırılmasında büyük sıkıntı yaşanmakta böylece ticari ürünler ülke ekonomisine girdi sağlamakta yetersiz kalıyordu.⁹⁹⁵ Dünyadaki demiryolları gelişiminin ülkeye katkılarını anlayan Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'nda ulaşım ve yol konusuna değinerek bu alanda yapılmak istenenler devlet politikası haline getirildi.⁹⁹⁶ "Yol ve Köprüler Nizamnamesi" çıkartarak, ulaşım sorununu çözmeye çalışıldı.⁹⁹⁷ Çünkü demiryollarının yapımı için önce alt yapı gerekiyordu. Bu manada ülkede düzenli bir karayolu ağı yoktu.

Tanzimat Fermanı'nda; ülkenin kaynaklarını işletebilmek için ulaşım araçları sağlanması ve tarımda bölgelerin birbirine entekgre edilmesi ve bu iktisadi alanların liman şehirlerine bağlantısını sağlayacak demiryolu hatlarının yapımına değinildi.⁹⁹⁸ 1850'lerde küçük Avrupa devletlerinde dahi topraklar demir ağlarla örülüyken, Osmanlı Devleti topraklarında demiryolu adına hiçbir şey yapılmadı.⁹⁹⁹ XIX. yüzyıldan itibaren

⁹⁹³ Leyla Şen, *Türkiye'de Demiryolları ve Karayollarının Gelişimi*, TESAV Yayınları, Ankara 2003, s. 23-24.

⁹⁹⁴ Ufuk Gülsoy, *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayınları, İstanbul 1994, s. 41.

⁹⁹⁵ Donald Blaistel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Kontrolü Duyun-u Umumiye*, çev.: Ali İlhan Dalgıç, İstanbul 1979, s. 118.

⁹⁹⁶ Cavit Orhan Tütengil, *İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye'nin Yolları*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1961, s. 17.

⁹⁹⁷ İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları 1923-1950*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s. 5.

⁹⁹⁸ İsmet Ergün, *Türkiye'nin Ekonomik Kalkınmasında Ulaştırma Sektörü*, Ankara 1985, s. 69.

⁹⁹⁹ Donalt Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, İstanbul 2006, s. 925.

iktisadi olarak iyice gerilemeye başlayan Osmanlı ekonomisi, demiryolu gibi pahalı ve ağır sanayiye dayalı bir yatırımı kendi inisiyatifiyle ortaya koyması olanaksız bir durumdaydı. Bundan dolayı Osmanlı, bu yatırımı ülkesine taşımak için batılı ülkelerle işbirliğine gidildi. Bu şartlar altında ülkede demiryolu yapımı; ülkenin ekonomik ve sosyal ihtiyaçlarının belirlenmesi için yapılan bir planlamaya göre değil, iktisadi düşünce dışı olarak yönetsel ve stratejik olarak düşünüldü.¹⁰⁰⁰ Özellikle Avrupa sermayesinin taleplerine göre şekillenerek, Osmanlı'nın coğrafi konumu ve ekonomik potansiyelini değerlendirmeye yönelikti.¹⁰⁰¹ Kısacası emperyalist devletlerin ülkeyi sömürmek için bir aracı hâline getirilmesi yönünde demiryolu politikası çalışıldı.¹⁰⁰²

Durumun böyle gelişmesine rağmen Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da ilk inşa ettiği demiryolu 1866'da hizmete açılan İzmir-Aydın hattıydı.¹⁰⁰³ Bu hattın yapımından sonra büyük çaplı projeler üzerinde düşünülmeye başlandı. Bu büyük projeleri düşünenler arasında 1868-1872 yılları arasında Bağdat valisi olan Mithat Paşa vardı. Mithat Paşa, İstanbul'dan Bağdat'a kadar demiryolu döşenmesini isteyenlerin başında geliyordu. O, Mezopotamya'nın kaderiyle devletin kaderini bir görmekteydi. Bu verimli topraklardan yararlanmak için, bu toprakların demiryoluyla başkente bağlanmasını istedi. Bu düşünceyi hayata geçirmek için 1872 Şubatında Wilhelm von Pressel adlı Avusturyalı bir mühendis işe koyularak, toplam uzunluğu 2.000 kilometre olan İstanbul-Bağdat Demiryolu Projesini Osmanlı Devleti'ne sunuldu.¹⁰⁰⁴ Ancak hatların önemli bir kısmı siyasi, sosyal ve ekonomik nedenlerle sonuçlandırılmadı.¹⁰⁰⁵ II. Abdülhamit döneminde, akamete uğratılan Presel'in demiryolu projesi yeniden ele alındı. II. Abdülhamit 24 Eylül 1888'de İstanbul-Bağdat demiryolu imtiyazını Almanlara verdi.¹⁰⁰⁶ Anadolu demir yolları yapımı imtiyazını alan ve Anadolu'nun bağrına uzatılacak demir yollarını yönetecek olan Alman şirketi, İstanbul'da 4 Mart 1889'da "*Societe du Chemin de Fer Ottoman d'Anatolie-Osmanlı Anadolu Demiryolu*

¹⁰⁰⁰ Ahmet Onur, *Türkiye Demiryolları Tarihi 1860-1953*, K,K,K, Askeri Basımevi, İstanbul 1935, s. 73-80.

¹⁰⁰¹ İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları 1923-1950*, s. 5-6.

¹⁰⁰² Emir Kıvırcık, *Cephaye Giden Yol*, GOA Basım Yayın, İstanbul 2008, s. 28.

¹⁰⁰³ Murat Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 2000, s. 10-12.

¹⁰⁰⁴ İlber Ortaylı, II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu, A.Ü.S.B.F, Yayınları No: 479, Ankara 1981, s. 74.

¹⁰⁰⁵ İsmail Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları 1923-1950*, s. 9; Murat Özyüksel, *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yayınları, İstanbul 1988, s.16.

¹⁰⁰⁶ Murat, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, s. 18.

Şirketi” adıyla kuruldu.¹⁰⁰⁷ Bu imtiyazın Almanlara verilmesindeki sebepleri sıralayacak olursak; demiryolu hattının Anadolu içerisinden geçirilmesi, Osmanlı Devleti’ne katkıları, kâğıt üzerinde olan Orta Doğu hâkimiyetinin fiili hâle getirilmesi, askeri sevkiyatların hızlı yapılması, tarım ürünlerinin pazara sevk edilip ekonominin gelişmesinin sağlanması bekleniyordu.¹⁰⁰⁸ Aynı zamanda denge politikası kapsamında Osmanlı üzerinde büyük devletlerin yıkıcı faaliyetlerinin önüne geçmek için Alman dengesini kullanmaktı. Osmanlı Devleti’nde demiryolunun devlet politikası olmaya başlaması II. Abdülhamit dönemine rastladı.¹⁰⁰⁹ Büyük çoğunluğu Alman sermayesiyle toplam 6.303 kilometre demiryolu inşa edildi.¹⁰¹⁰ Demir yollarının Osmanlı Devleti’nde gerçekleşen kısmı itibariyle yapılan ticareti ortaya koyacak olursak, Almanya ile 1888-1914 yılları arası toplam ticaret 134 kat arttı.¹⁰¹¹ Bu veriden anlaşılacağı üzere demiryolu, ticaretin artmasında büyük önem sahipti. Demiryolu ağlarıyla ülkeyi donatmak, ülke iktisadi gelişimine doğrudan katkı sundu. Osmanlı Devleti’nde bu dönemde yabancı sermayenin en fazla yatırım yaptığı alan demir yolları alanıydı. 1890 yılında toplam yabancı sermayenin %41,1’i demiryolu alanındayken, bu rakam artarak 1914 yılında %63,1 oldu. Bu orana demiryolunun direk etkilediği sektörlerin yatırım oranlarını da dâhil edersek %70’ten fazlaydı. Böylece yabancı sermaye en gözde yatırım alanı olarak Osmanlı demir yollarına yatırımdı.¹⁰¹² Bu demir yollarının güzergâhları ise, sermaye sahiplerinin ekonomik ve siyasi çıkarlarına hizmet edecek güzergâhlar olarak seçildi. Bundan dolayı Anadolu’da birçok önemli kent merkezi Osmanlı döneminde demir yolları güzergâhı dışında kaldı.¹⁰¹³ Bu kentlerden biri de Kayseri’ydi.

¹⁰⁰⁷ Ortaylı, *II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s. 80-81.

¹⁰⁰⁸ Ortaylı, *II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s. 79.

¹⁰⁰⁹ A. Nedim Attilla, *İzmir Demiryolları*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İzmir 2002, s. 44.

¹⁰¹⁰ Gülpınar Akbulut, “Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Gerçekleşmeyen Demiryolu Projeleri ve Etkileri 1876-1939”, *Atatürk Dergisi* 1/1, 2012, s. 199-232.

¹⁰¹¹ Celal Aybar, *Osmanlı İmparatorluğunun Ticaret Muvazenesi, 1878-1913*, T.C. Başvekalet Umum Müdürlüğü, Neşriyat No: 132, Ankara 1939, s. 28.

¹⁰¹² Şevket Pamuk, “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Sermaye: Sektörlere ve Sermayeyi İhraç Eden Ülkelere Göre Dağılımı 1854-1914, Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, Ankara 1978, s. 143-144.

¹⁰¹³ İstanbul Ticaret Odası, *Cumhuriyet’ten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış*, Lebib Yalkın Yayınları, İstanbul 1989, s. 5.

3.2.4.1.1. Osmanlı Devleti Döneminde Kayseri Demiryolu Projesi

Kayseri'nin önemli bir ticaret ve sanayi merkezi olmasında; Anadolu'nun kalbinde, tarihi ipek yolu güzergâhını takip ederek Avrupa'ya uzanan doğu-batı yolları ile güney-kuzey yollarını, Akdeniz'i Karadeniz'e bağlayan ticaret yollarının kesiştiği noktada bulunması önemli bir etkiye sahip oldu.¹⁰¹⁴ Tarihi boyunca bu özelliğinden son derece istifade eden Kayseri, iktisadi ve kültürel yapıda ileri bir seviyeye çıkmasına etki etti. Güzergâh noktası olması, Anadolu Selçuklularından itibaren askeri bir üs olarak şehrin önemli bir konumda olması¹⁰¹⁵ şehrin önemini günümüze kadar taşır. Şehir ekonomisini korumak ve geliştirmek, asker ve lojistik sevkiyatını hızlı ve güvenli bir şekilde yapabilmek, stratejik ve ekonomik potansiyelinden istifade etmek için Osmanlı Devleti'nin son yıllarında, özellikle II. Abdülhamit döneminde, demiryolu projelerinde Kayseri, proje kapsamına dâhil edildi.¹⁰¹⁶

Anadolu üzerine doğu-batı istikametinde farklı yönlerde gelişen birbiriyle bağlantılı demiryolu hatları yapımı yönünde projeler geliştirildi. 1882 yılında ilk defa Kayseri'ye demiryolu hattının bağlanması düşüncesini İngiliz Sir Roivtand McDonald ve Stephenson adlı sermayedarlar gündeme taşısalar da bu, sadece düşünce boyutunda kaldı.¹⁰¹⁷ Kayseri'ye demiryolu hattının getirtilme düşüncesi II. Abdülhamit döneminde yeniden gündeme gelerek Anadolu Demiryolu Projesi kapsamına dahil edildi.¹⁰¹⁸ Proje kapsamında olan Ankara-Kayseri hattı 1893 yılında yapılmak üzere Almanlara ihale edildi.¹⁰¹⁹ 15 Haziran 1893 tarihinde proje çalışmalarına başlandı.¹⁰²⁰ Ankara-Kayseri demiryolu hattının çalışmalara başlanmasını II. Abdülhamit özellikle rica etti.¹⁰²¹ Kayseri'den geçecek demiryolu, Anadolu'nun bu topraklarından yararlanma olanağı sunacaktı. Bu proje; arazinin çok engebeli olması, nüfusun seyrek olması nedeniyle çalıştırılacak amele bulmada yaşanan sıkıntı, demiryolu yapımı maliyetinin çok yüksek

¹⁰¹⁴ M, Kemal Özergin, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1959, s. 108-121.

¹⁰¹⁵ Edhem, *Kayseri Şehri*, s. 69-87.

¹⁰¹⁶ Cahit Aydemir, *Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Demiryolu Ulaşımı ve Bu Konuda İzlenen Politikalar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1993, s. 15.

¹⁰¹⁷ Ortaylı, *II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, s. 78.

¹⁰¹⁸ Gülsoy, *Hicaz Demiryolu*, s. 26.

¹⁰¹⁹ Aydemir, *Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Demiryolu Ulaşımı ve Bu konuda İzlenen Politikalar*, s.15.

¹⁰²⁰ B.O.A, 3-69.

¹⁰²¹ Özyüksel, *Hicaz Demiryolu*, s. 101.

olması ve Almanya'nın Anadolu topraklarında aşırı nüfuz sahibi olmasından rahatsız olan İngiltere'nin ve Rusya'nın engellemelerinden dolayı hayata geçirilemedi.¹⁰²²

II. Abdülhamit döneminde ortaya konulan Anadolu Demiryolu Projesi kapsamında olan Ankara-Kayseri hattının Kayseri'ye getirilmesi düşüncesi, II. Meşrutiyet döneminde de gündeme geldi. Gündeme gelme sebebinin başında, şehrin iktisadi potansiyelini artırma düşüncesi öne çıktı.¹⁰²³ Bu bağlamda demiryolunun Kayseri'ye kadar uzatılması için 6 Mart 1911 tarihinde İttihat ve Terakki Kayseri Şubesi'nde yapılan istişare toplantısında; padişaha, hükümet makamına ve Meclis-i Mebusan Başkanlığına bir telgraf çekilerek, Bağdat demiryoluna bağlı Ereğli hattının Kayseri'ye getirilmesi istendi. İttihat ve Terakki Kayseri Şubesi telgrafla padişaha, “*Atabeyi Süreyya Mertebe-i Şahinşahiye, hür padişahın hür milleti bulunmakla müftehiriz. Milletın sürûrları ile mesrûr kederleri ile mükedder olacağınıza eminiz. Kayseri'nin ehemmiyeti mevkiye ve ticareyeye tarihen müsbet bulunduğundan, nimeti hürriyetten bihakkın nasibedar olmağımız Ereğli şimendiferinin buraya temdidine vapestedir. Bu bapta inaneyeti mutlakayı keremkarilerinin masrufiyetini, bu emrin ihtiva ettiği 250 bin nüfus namına istirdam ve asarı fevliyesine intizan eyleriz.*” diyerek Kayseri'nin en önemli ihtiyaçlarından birinin demiryolu olduğu bildirildi.¹⁰²⁴ Akabinde, Bulgurlu'dan Kayseri'ye demiryolu hattı getirilme planının Nafia Nezareti yıllık icraatında olduğu padişah tarafından bildirildi. Bu proje ve daha önceleri yapılmasına karar verilen Ankara-Kayseri demiryolu hattı; 1915 yılında Yahşihan (Kırıkkale)'a kadar uzatılabildi.¹⁰²⁵ Osmanlı Devleti döneminde demiryolu hattının Kayseri'ye bağlantısı sağlanamadı.¹⁰²⁶ Demiryolu hatlarının Kayseri'ye kadar uzatılmamasında, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na iştirak etmesi, siyasi ve ekonomik sıkıntılar etkili oldu. Kayseri'nin demir yollarından mahrum olması, şehrin iktisadi gelişimini doğrudan etkiledi. Kayseri'ye en yakın demiryolu hattı Niğde-Ulukışla hattıydı.¹⁰²⁷ Genelde önemli iktisadi pazarlarla irtibat bu hat üzerinden sağlanıyordu.

¹⁰²² Edward Mead Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, İstanbul 1972, s. 161; E. Meal Earle, “Türkiye Büyük Devletler ve Bağdat Demiryollarına Dair Bir Tetkik”, (Çev; Münir Reşit), *Demiryolları Mecmuası*, 1 Nisan 1935, S. 122, s.78; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII. Cilt, Ankara 1983, s. 176.

¹⁰²³ Kalaç, *Kayseri'nin Ekonomik Durumu 1911*, s. 37.

¹⁰²⁴ Kalaç, *Kendi Kitabım*, s. 63.

¹⁰²⁵ Mehmet Özdemir, *Mütareke ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlangıç Döneminde Türk Demir Yolları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 21.

¹⁰²⁶ Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, s. 21.

¹⁰²⁷ Pars Tuğlaç, *Çağdaş Türkiye*, III. Cilt, Cem Yayınları, İstanbul 1987, s. 1689.

I. Dünya Savaşı'nda, ulaşımda demir yollarının ne kadar hayati olduğu yaşanan sıkıntılardan anlaşıldı. I. Dünya Savaşı sırasında doğu ile batı arasında bir demiryolu hattı bulunmamasının eksikliği askeri boyutta derinden hissedildi. Ulaşım imkânlarının yetersizliği savaş boyunca asker ve iâşe maddelerinin gerekli yerlere sevkinde büyük sıkıntılar yaşandı.¹⁰²⁸ Aynı zamanda güney ile kuzey arasında bir demiryolu hattı bulunmaması yine bu bölgelere asker ve iâşe sevkîyatında zorluklar yaşandı.¹⁰²⁹ Ankara'nın doğusunda sadece Yahşihan'a kadar dekovil dar hattın ve Ulukışla hattının bulunması, buradan ülkenin doğusuna kadar olan bölümünde demiryolu hattının bulunmaması, Ruslarla mücadele edilen Kafkas Cephesi'ne gerekli lojistik destek yapılamaması dolayısıyla bu cephede savaşı Türk ordusu kaybetme nedenlerinden biri oldu.¹⁰³⁰ Kayseri'de bir demiryolu hattının bulunmaması hem Kayseri hem de ülke için iktisadi, askeri ve idari olarak bu bölgeden rasyonel bir şekilde istifade edilmemesine neden oldu.

3.2.4.2. Cumhuriyet Dönemi Demiryolu Politikası Ekseninde Kayseri Demiryolu Projeleri

Sosyal, kültürel ve ekonomik bütünleşmede önemli bir rol oynayan demiryolu, Cumhuriyet'in ilk yıllarında fevkalade bozuk ve yetersiz durumdaydı.¹⁰³¹ Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı Devleti'nden 2.352 km, yabancı işletmelerden 1.734 km, devlete ait toplam 4.086 km demiryolu mirası aldı.¹⁰³² Bu hatlar da genelde yabancı ülkelerin Anadolu'daki ekonomik çıkarlarına hizmet edecek biçimde yapılandırıldı. Cumhuriyetin ilk yıllarında, toplam demiryolların % 65,5 Almanlar, % 15,3 Fransızlar, % 11,7 İngilizler ve % 5,2'si diğer yabancı şirketlere aitti.¹⁰³³ Demir yolları ulaşımında ülke bağımsızlığını kaybetmişti. Milli Mücadele, aynı zamanda ulaşım ve haberleşme bağımsızlığını kazanmak için yapıldı.

¹⁰²⁸ Tuncay Ögün, *Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999, s. 126.

¹⁰²⁹ B.O.A, DH.ŞFR, 583-30.

¹⁰³⁰ Müderisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, s. 82.

¹⁰³¹ Yalçın Acar, *Tarihsel Acıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar 1923-1963*, Bursa 2009, s. 9.

¹⁰³² *Demiryolları Mecmuası*, C. 10, S. 109-110, Mart-Nisan 1934, s. 69.

¹⁰³³ Basın Yayın Genel Müdürlüğü, *1973 Türkiye Yılı*, Ankara 1973, s. 333.

Ankara'yı doğusuna ve kuzeyine bağlayan demir yolları olmaması Milli Mücadele döneminin en büyük eksiklerinden biri olarak ortaya çıktı.¹⁰³⁴ Demiryolu önemini I. Dünya Savaşı'nda anlayan Mustafa Kemal Paşa'nın ilk icraatlarından birinin bu olması, bu konuya önem verdiğinin işaretiydi. Bu bağlamda 1920'de kurulan ilk İcra Vekilleri Heyeti, ilan ettiği programında Ankara'nın doğusuna yani Yahşihan'a demiryolu döşeneceğini icraatına aldı.¹⁰³⁵ Demir yolları yapımını; Milli Mücadele'nin en ateşli bir zamanında ilk İcra Vekilleri Heyeti'nin icraatına alması, ülkenin demir yollarına ne kadar ihtiyacı olduğunun ispatıydı. Bu ihtiyacın bir an önce giderilmesi ve devlet politikası olması noktasında alınan bu karar çok önemliydi. Bu karara binaen kararlılığını göstermesi adına: Milli Mücadele döneminde Anadolu'da demir yollarının birbiriyle bağlantısı kesilmiş, demir yollarının perişan durumu ülkenin savunması ve ekonomisini tehdit eder bir hâl almış, bunun üzerine mevcut hatlar 25 Mart 1920 tarihinde ordunun emrine verildi. 24 Temmuz 1920 tarihinde Bakanlar Kurulu kararıyla demir yollarının tamamına el konularak hükümetin emrine verildi. Demir yollarının işletilme hakkı da Bayındırlık Bakanlığına devredildi.¹⁰³⁶ Demir yolları, Milli Mücadele'de ordunun ihtiyacını birçok mali ve idari güçlüklerle rağmen yerine getirilmeye çalıştı. Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1923 demecinde, *“Vesaiti naflamızın (bayındırlık işleri) en mühim kısmını demir yolları teşkil etmektedir. Düşman tahribatından ve malzeme darlığından ortaya çıkan her türlü zorluğa rağmen, demir yollarının orduya, milletin ekonomik hayatına yaptığı hizmeti şükranla yâd ederim...”* diyerek¹⁰³⁷ demir yollarının Milli Mücadele'deki katkısını anlattı. Ekonomik olarak demir yollarından faydalanılması noktasında Cumhuriyet döneminin politikasının nasıl olması gerektiğini de işaret etti. 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihli İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi açılış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa, *“ülkemizi şimendüferler (trenlerle) le donatmalıyız. Batı karşısında hayvanlarla sağlanan ulaşım rekabet edemeyiz”*¹⁰³⁸ diyerek ülkenin içinde bulunduğu durumu ortaya koydu. Bu kongrede alınan iktisadi kararlardan birisi de; demiryolu inşaatının programa bağlanarak en kısa zamanda ülkenin her tarafı örümcek ağı gibi çağdaş ulaşım

¹⁰³⁴ Müderisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, s. 85.

¹⁰³⁵ Yavuz Aslan, *TBMM Hükümeti Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 66; *Cumhuriyet* 31 Ağustos 1930.

¹⁰³⁶ *Türk İstiklal Harbi VII*, s. 199-200.

¹⁰³⁷ *Türk İstiklal Harbi VII*, s. 209.

¹⁰³⁸ Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*, s. 213.

vasıtalılarıyla örülmeli kararıydı. Bu kararla, demir yolları politikasına önem verileceğine işaret edildi.¹⁰³⁹ Bu politika kapsamında demir yolları ile ilgili iki politika ortaya konulmaya çalışıldı: Birincisi, demir yolları inşaatı; ikincisi de yabancıların işletmesinde olan demir yollarını millileştirme düşüncesi idi.¹⁰⁴⁰

Cumhuriyet dönemi demiryolları politikası Osmanlı Devleti'yle mukayese edilirse; Cumhuriyet dönemi demir yolları, Batı'dan bağımsız olarak yani Batı'nın çıkarları için değil ülkenin çıkarları gözetilerek ortaya konulmaya başlandı. Cumhuriyet dönemi demir yolları politikası; ülkenin doğal kaynaklarına ulaşmak, kaynaklarını sanayi alanlarına taşımak, tüketim ve üretim merkezlerini birbirine bağlamak, limanlarla iç bölgeler arası ilişkileri demiryolu ile sağlamak, ekonomik kalkınmayı ülkenin her sathına yaymak ve özellikle az gelişmiş bölgelere ulaştırmak, ülkede ekonomik kalkınma ile birlikte sosyal kalkınmayı da gerçekleştirmek, ülke güvenliğini ve merkezileşmeyi sağlayacak bir biçimde demiryolu ağına sahip olmak siyaseti güdüldü.¹⁰⁴¹ Aynı zamanda Cumhuriyet düşüncesini millete indirmek anlamında demiryolu önemli bir araç olarak düşünülmekte, öyle ki demiryolunun bir şehre, ilçeye ve köye gelmesi moderniteye ve çağdaşlığa kavuşmakla eş anlamlı hâle gelmek olarak algılanıyordu.¹⁰⁴²

3.2.4.2.1. Ankara-Kayseri Demiryolu Hattı

Anadolu'da Ankara Kayseri arasındaki yol, tarihi boyunca önemli ticari ve askeri yol şebekeleriyle örülüdür. Bu durum 1920'ler ve 1930'lu yıllarda da aynı önemi sergiliyordu.¹⁰⁴³ Bu bağlamda Ankara Kayseri tren hattının yapılmasıyla bu önem bir kat daha arttırdı.

Kayseri'ye demiryolu hattının getirilme düşüncesi; Osmanlı Devleti'nin son yıllarından itibaren siyasi, iktisadi ve askeri sebeplerden dolayı hep gündemdeydi. Özellikle I. Dünya Savaşı'nda ve Milli Mücadele sırasında Kayseri'nin lojistik ve stratejik anlamda öneminin ortaya çıkması, demiryolunun Kayseri'ye bağlanması

¹⁰³⁹ Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*, s. 331.

¹⁰⁴⁰ Hamza Eroğlu, *Türk İnkılâp Tarihi*, İstanbul 1982, s. 340.

¹⁰⁴¹ Aydemir, *Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Demiryolu Ulaşımı ve Bu konuda İzlenen Politikalar*, s. 75.

¹⁰⁴² Zafer Toprak, "Cumhuriyet Demiryolu ve Laiklik, Bir Modernite Metaforu", *Toplumsal Tarih*, Sayı:168 Aralık 2007, s. 27.

¹⁰⁴³ Suraiya Faroqhi, *Orta Halli Osmanlılar*, s. 54-55.

düşüncesi önemini bir kat daha arttırdı. Bunun yanında Kayseri şehrinin iktisadi potansiyelinden daha fazla istifade edilmesi için Kayseri'nin demiryoluyla iktisadi pazarlara bağlanması düşüncesi,¹⁰⁴⁴ Kayseri'ye demiryolu inşası için geçerli nedenleriydi. Başka bir nedeni ise; Cumhuriyet Hükümeti başkenti Ankara'nın doğudaki önemli şehirlerle bağlantısını sağlamak arzusu olmuştu. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte ilk demiryolu yapımı Ankara-Sivas hattı olarak TBMM'de 23 Mart 1924 tarih ve 449 numaralı kanunla yapımı başlatıldı. Bu hattın muhtelif kısımlarının azami olarak beş yılda yapılması için bütçeden 65 milyon lira ödenek ayrıldı.¹⁰⁴⁵

Ankara-Sivas hattının başlamasıyla birlikte kısa bir süre sonra hat güzergâhında iktisadi ve askeri nedenlerden dolayı değişikliğe gidildi. Böylece hat, güneye indirilmeye yani Ankara-Kayseri-Sivas hattı olarak yapılmaya karar verildi.¹⁰⁴⁶

Ulaşımda bağımsızlığın kazanıldığıının ilk örneklerinden biri olması yanında, demir yollarında milli siyasetin en önemli başarılarından birisi; 19 Nisan 1927 tarihinde demiryolunun Kayseri'ye getirilmesi oldu.¹⁰⁴⁷ 29 Mayıs 1927'de, Ankara-Kayseri arasında yapımı tamamlanan 380 km demiryolu, Başbakan İsmet İnönü'nün de katıldığı resmi bir törenle açıldı, bir rüya gerçeğe dönüştü.¹⁰⁴⁸

Ankara-Kayseri demiryolu hattının açılmasına İsmet Paşa'nın bulunduğu hükümet büyük siyasi ve iktisadi başarı olarak görüldü. Hattın açılışına Erkan-ı Harbiye Reisi Müşir Fevzi Paşa, Büyük Millet Meclisi Reisi Kazım Paşa, icra vekilleri, 15 milletvekili ve Kayseri Belediye Başkanı Sefa Bey iştirak etmişlerdi.¹⁰⁴⁹

Başvekil İsmet Paşa Ankara-Kayseri Demiryolu açılış merasimi nutkunda şunları dile getirir: “*Her şey milli bir sevinç gününde bulunduğumuzu gösteriyor ki, Kayserili hemşerilerim otuz seneden beri bu eserin bu güzel memlekete gelmesini bekliyordu. Bu hattı Kayseri'ye getirmek için tevessül etmedikleri vasıta bırakmadılar, tabiatın tatlı bir cilvesidir ki Kayserilerin bu arzusu Cumhuriyet'in doğmasıyla beraber mevki faala konmuştur. Hakiki millet idareleri milletin idaresini söyletmeden evvel*

¹⁰⁴⁴ 1926-1927 Resimli İktisat Salnamesi, s. 14.

¹⁰⁴⁵ TBMM, Erişim Tarihi: http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200449.

¹⁰⁴⁶ Yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları 1923-1950*, s. 76.

¹⁰⁴⁷ Yaşar Semiz, “1923-1938 Döneminde Türkiye’de Demiryolu Politikası”, S.Ü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, *Ata Dergisi*, Sayı: 2, Konya 1992, s. 49-57.

¹⁰⁴⁸ *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1930.

¹⁰⁴⁹ *Ayın Tarihi*, Sayı, 38, Haziran 1927, s. 2200.

anlayan ve ihtiyaç noktasında milletin arzusuyla tatbik eden idare şekilleridir. Hattın Kayseri'ye gelmesinden sevinen yalnız Kayserililer değildir. Bu hattın yakından uzaktan hususi bir rabıtası olmayan memleketin diğer efradında da büyük bir sevinç alaka gördüm. İstanbullu, İzmirli ve Erzurumlular hattın Kayseri'ye gelmesinden büyük bir alaka ile birbirlerini tebrik ettiler. Bu vatanın evladı arasında yakın münasebet, yakın irtibat ihtiyacı şuurlu bir suretle gösteren saadet avar bir alakadır.

Efendiler!

Hattın Kayseri'ye gelmesi bütün bu saydığım esbab-ı müsaaretten daha fazla bir saadet ve müsaaret vesilesidir. Hattın yalnız Kayseri'ye gelmesi, bizim şimendifer hatları için çizdiğimiz büyük projelerimize nazaran çok sevinecek bir hasıla olmadığı hatıra gelebilir. Vaka 380 kilometrelik bir hattın kışadını yapmak dünyanın her birinde başlı başına bir hadise ve muvaffakiyettir. Fakat bizim için hususi bir musaaret ad olunmasından sırrı şuradadır: bir milli şimendiferlere başladığımız zaman, dahilde bunun tahkik ettirilmesi gayretimiz olacağı kanaati karşısında değildik. Bizim iddiamız şudur: bir vatandaş her şeyden evvel kendi vatanını imar etmek mecburiyetindedir. Türk Türkiye'yi imar etmek bir vazife ad edecektir. Türk, vatanını imara mukadderdir. Dikkat ediliyor mu? Hem vatanına hem de iktidar iddia ediyoruz. Basit zan olunan bu marifetin bir milletin dimağında birleşmesi? haline gelmesi için çok felaketlerin ve çok senelerin geçmesi lazım geliyordu.

Harici olan sebeb-i muzafferiyet şöyleydi: Türkiye artık zaferden yorgun ve bitkin çıktı artık hiç bir şeyde takati kalmadı. Eğer kendisine atfen muavenet edilmese, hayatı idame edemez zan olunuyordu.

Türkler istiklal mücadelesinden sonra takatleri bitmiş adamlar gibi değil, o zaman kadar malik olmadıkları bir hayatın ve kudretle daha büyük işler görecektik kabiliyetinde olduklarını göstermek için ediyordu. Bugün şu istasyon üstün eserdir. Dâhili ve harici bu iki nokta-i nazardan hattın Kayseri'ye gelmesini bir zafer telakki etme hakkımızdır.

Arkadaşlar!

Daha ziyade memnuniyet emniyeti mevcub olan nokta-i istikbalin bugünden daha parlak daha kuvvetli olmasıdır. Büyük Millet Meclisi'nin üç sene evvel kabul ettiği

prensipeler bugün bu semereyi verdi ise, ati içinde birçok mümasil semereler verecek temelleri atılmıştır.

Önümüzdeki sene muhtelif yerde altı istikamette şimendiferler inşa olunacaktır. Hâlbuki şimdiye kadar yalnız iki istikamette çalışılmaktaydı. İki istikamette çalışmamızı şüpheli ve bedbinnane telaki edenlere bugün haber vereceğim müjde şudur: Kayseri'ye geldik, işlerimizi bitirmiş değil, bilakis müşkül işlere başlamış olanların ilk devredeki dikenli yolları anlatmış ve istikbali feri ve suhulet içinde gören adamları vaziyetindeyiz, gelecek seneler faaliyetimiz daha çok artacaktır. Muhtelif istikametlerde başlayacak şimendiferler bidayette göze görünmeyecektir. Fakat dört senede iktizaf olunacak neticeler karşısında bugünkü gibi toplandığım zaman bütün dünya büyük Türk Milleti'nin zinde hayatını, faal bir milletin eserlerini daha göreceklerdir. Hepinizi ayrı ayrı tebrik ederim...”¹⁰⁵⁰

Nafia Vekili Behiç Bey nutkunda:” Türkiye'yi layık olduğu mevkii iktisadiye isal için bir merhale olan bugün, mütemadiyen yarınlarını idrak edebilmek üzere Türk azim ve kuvvetinden feyiz alan Cumhuriyet idaresinin hummalı bir faaliyetiyle çalışmakta olduğuna, üzerinde bulunduğumuz bu demiryolu çok canlı ve tatminkâr bir mesail teşkil etmektedir.”¹⁰⁵¹

Başvekil İsmet paşa:” Vatanımızı çelikten bir ağla örmek arzumuzdur. İşte şimendifer siyasetinin ilk feyizli neticesini 29 Mayıs'ta aldık. Devlet merkezi Anadolu'nun orta yerinde en mühim bir merkez olan Kayseri'ye üç sene içinde 380 kilometrelik demiryoluyla bağlanıyordu.” diyerek Ankara-Kayseri demiryolu hattının yapılması başarısını dile getirdi.¹⁰⁵²

Ankara-Kayseri demiryolu hattı açılışını Kayseri halkı, büyük bir katılımı kurbanlar keserek, yaptı.¹⁰⁵³ 29 Mayıs 1927 tarihinde Ankara-Kayseri demiryolu açılış zafer takının üzerinde “memleketi demirle örmek arzumuzdur” ifadesi de Cumhuriyet Hükümeti'nin demiryollarında elde ettiği ilk zaferle Kayseri'de sloganlaştırıldı.¹⁰⁵⁴

¹⁰⁵⁰ *Ayin Tarihi*, Sayı, 38, Haziran 1927, s. 2202-2203.

¹⁰⁵¹ *Ayin Tarihi*, Sayı, 38, Haziran 1927, s. 2203.

¹⁰⁵² *Ayin Tarihi*, Sayı: 38, Haziran 1927, s. 2199-2200.

¹⁰⁵³ *Ayin Tarihi*, Sayı, 38, Haziran 1927, s. 2204.

¹⁰⁵⁴ Zafer Toprak, “Cumhuriyet, Demiryolu ve Laiklik Bir Modernite Metaforu” *Toplumsal Tarih*, Sayı: 168, Aralık 2007, s. 26-31.

Ankara-Kayseri arasına yapılan tren hattının toplam maliyeti 24.700.000 lira olarak gerçekleşti.¹⁰⁵⁵ Ankara-Kayseri hattı, Mustafa Kemal Paşa döneminde yapılan demiryolu yatırımlarında en fazla yatırımın yapıldığı hat olmuştur. Ankara-Kayseri demiryolunun tamamı yerli malzeme ile inşa edilmiştir.¹⁰⁵⁶ Bu durum milli üretimin oluşabileceği algısı oluşmasında önemli örnektir.

Fransa, basını Ankara-Kayseri hattının önemini şu yazıyla ortaya koymuştu:” *Merkezi Anadolu’nun mühim beldesini bir birine rabt eden bu yeni hat müdafai milliyenin, aynı zamanda memlekete inkişaf-ı iktisadiyenin kıymetli bir müzahiri olacaktır.*”¹⁰⁵⁷ diyerek askeri ve iktisadi yönlerinden Türkiye’ye önemli katkılar sunacağını dile getirdi.

Kayseri’ye 1 Haziran 1927 tarihinde trenin gelmesiyle birlikte, şehrin efkâr-ı hayatında yeni bir gelişme göstereceği beklentisi oluştu. Bu, şehre yeni yatırımlar yapılacağı düşüncesini de beraberinde getirdi.¹⁰⁵⁸ Demiryolunun Kayseri’ye bağlanmasıyla Kayseri, sanayi ve ticaret merkezi olma noktasında çok önemli bir ulaşım alanında alt yapı sorununu çözdü. Kayseri, ülke içi ekonomik etkinliğe daha fazla katıldığı gibi demiryolu ağı sayesinde uluslararası ticaret limanlarına da bağlantısı gerçekleştirdi. Kayseri ticaret alanında uluslararası ticaret, daha fazla etkin olmaya başladı. Ankara-Kayseri demiryolu hattının açılmasıyla, bu hat üzerinde bulunan yerleşim yerlerinden Yerköy iktisaden gelişme gösterirken demiryolunun etkisinden uzak olan Yozgat ve Kırşehir iktisaden geriledi.¹⁰⁵⁹

3.2.4.2.2. Kayseri-Sivas Demiryolu Hattı

Ankara-Kayseri arası demiryolu hattı bağlantısı sağlanması noktasında hummalı bir çalışma yapıldığı sıralarda ülkenin doğusu ile batısını bütünleştirmek için Sivas-Kayseri arası demiryolu projesinin hayata geçirilmesi adına önemli adımlar atıldı.

Sivas-Kayseri arası demiryolu için Belçikalı “Societe Industrielle des Travaux” şirketi ile yapılacak olan antlaşmanın yapılma yetkisini Nafia Vekili Behiç Bey’e 11

¹⁰⁵⁵ *Hâkimiyet-i Milliye*, 29. 10. 1933, s. 25

¹⁰⁵⁶ *Cumhuriyet*, 29. 05. 1966.

¹⁰⁵⁷ “Ankara - Kayseri Hattının Küşad Merasimi”, *Servet-i Fünun*, Sayı:1607, Haziran 1927, s. 26.

¹⁰⁵⁸ B.C.A, 30.10.0-3.15.22.3.

¹⁰⁵⁹ Tütengil, *İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye’nin Yolları*, s. 53.

Aralık 1926 tarihinde Bakanlar Kurulu verdi.¹⁰⁶⁰ Diğer taraftan demir yollarını millileştirme faaliyeti sürdürüldü. Belçika şirketine bu işin havale edilmesindeki gerekçe: Yeni kurulan Cumhuriyet Hükümetlerinde böyle büyük bir yatırımın finansmanını karşılayacak sermaye birikiminin olmaması ve teknik altyapı yetersizliği olarak gösterildi. Belçika şirketiyle 18 Aralık 1926'da yapılan antlaşmaya göre; Kayseri-Sivas demiryolu hattı 3 yılda tamamlanacaktı. Kayseri-Sivas-Turhal hattının maliyeti yaklaşık 30 milyon Türk Lirası olarak tespit edildi.¹⁰⁶¹ Türk Hükümeti, demiryolu yapım bedelini % 50'si peşin olmak üzere geri kalan kısmını değişken vadeli %7 faizle ödemeyi vaat etti.¹⁰⁶² Lakin Belçika Finansman grubu, 'Para' şirketi finansman konusunda gerekli desteği ortaya koyamadı. Bu, işin yavaşlamasına sebebiyet verdiğinden; Bakanlar Kurulu'nun 15 Kasım 1928 tarihli toplantısında Belçika şirketi "Societe Industrielle des Travaux" ile yapılan Kayseri-Sivas demiryolu yapımı antlaşması feshedildi.¹⁰⁶³

Belçika demiryolu yapımı sözleşmesinin feshedilmesiyle, demiryolu yapımındaki kararlılıktan vazgeçilmeyerek bundan sonra yerli sermaye ile çalışma kararı alınmıştır. İş, Türk müteahhidlere ihale edilmeye başladı.¹⁰⁶⁴ Türk müteahhidleri, kısa bir zaman diliminde demiryolunu, Kayseri-Sivas hattının ilk büyük istasyonu olan Gemerek'e 11 Kasım 1929 tarihinde ulaştırmışlardı. İlk trenin ulaşması münasebetiyle devlet ile beraber halk resmi açılışı yaptı. Bu mutlu gün büyük sevinçle kutlandı. Sivas valisi, asırlarca Orta Anadolu'nun beklediği demiryolunun bereket saçarak Gemerek'e gelmesi sevincini Gazi Mustafa Kemal'e telgraf çekerek onunla paylaştı.¹⁰⁶⁵ Gazi Mustafa Kemal de cevabında bu mutluluğu paylaşılarak halkın ilgisinden dolayı memnuniyetini dile getirdi.¹⁰⁶⁶

Kayseri Gemerek demiryolu hattının faaliyete geçmesiyle birlikte Gemerek ilçesi bağlı olduğu Sivas ilinden ziyade Kayseri ile sosyal ve iktisadi olarak yoğun bir iletişime geçildi. Bu durum Gemerek ilçesinin sosyal ve iktisadi hayatına önemli katkılar sunmaya başladı.

¹⁰⁶⁰ B.C.A, 30.18-74.11.

¹⁰⁶¹ Yıldırım, *Cumhuriyet Dönemi Demiryolları 1923-1950*, s. 76.

¹⁰⁶² İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s. 294.

¹⁰⁶³ B.C.A, 30.18.01.01-27.74.13.

¹⁰⁶⁴ Yıldırım, *Cumhuriyet Dönemi Demiryolları 1923-1950*, s. 76-77.

¹⁰⁶⁵ B.C.A, 30.10-152.75.20, left 4.

¹⁰⁶⁶ B.C.A, 30.10-152.75.20, left 2.

Gemerek hattından sonra hat, kuzeydoğuya ilerledi. Ülkenin medeniyet ve iktisadi yükselişinin en önemli nedenlerinden olan Kayseri-Sivas demiryolunun 29 Aralık 1929 tarihinde Şarkışla'ya ulaşmasını Başbakan İsmet Paşa büyük memnuniyetle karşıladı.¹⁰⁶⁷ Çünkü demiryollarının geçtiği yerler medeniyet, kültürel ve iktisaden geliştireceğine inanmıştı.

Kayseri- Sivas arasındaki demiryolu hattının açılmış olması bu bölgelerde iktisadi hayatın gelişmesine büyük katkılar sunacağı beklentisiyle demiryolu alanında adı geçen yerlere büyük yatırımlar yapıldı.¹⁰⁶⁸ Kayseri-Sivas hattının son rayları 19 Temmuz 1930'da döşendi. Nafia Vekili Recep Bey, emeği geçen herkese teşekkür etti.¹⁰⁶⁹ Kayseri-Sivas hattı 30 Ağustos 1930'da işletmeye açıldı.¹⁰⁷⁰ Başbakan İsmet Paşa'nın Kayseri-Sivas demiryolu açılışı münasebetiyle yaptığı nutuk, Türk siyasi hayatında önemli bir yer teşkil eder. Bu nutukta, "*Eğer Ankara-Erzurum demiryolu mevcut olsaydı, Avrupa'nın Sakarya seferine girmesi şüpheli olurdu.*" diyerek demiryolunun ülke savunmasındaki önemini tekrar vurguladı. Demiryolu politikasının devam edeceğini ve en doğu sınırlara kadar uzatılacağını Kayser-Sivas demiryolu açılış konuşmasında dile getirdi. Aynı tarihli nutkunda, "*Bugün Sivas'a varan şimendiferin Gazi Türkiye'sinde zafer olduğu...*" diyerek ulaşımında büyük bir zafer kazanıldığını söyledi.¹⁰⁷¹ Çünkü bu yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük projesi olarak Ak Denizi ile Kara Deniz bağlantısını demiryolu ile bir birine bağlandı.¹⁰⁷² Kayseri-Sivas demiryolu hattının maliyeti 16.500.000 lira olarak hesaplandı.¹⁰⁷³

Ankara'nın Anadolu kentleriyle bağlantısını sağlamak, iktisadi ve sosyal gelişmeleri buralara taşıma noktasında büyük bir başarı olarak görüldü. Devletin, özel teşebbüsü destekleme politikasının 1923-1930 yılları arasında istenilen başarıyı vermediği düşüncesi hâkim olsa da, bu dönemin önemli başarılarından biri de; Arif Molu'nun 30 Kayserili müteşebbisle kurduğu Küçük Asya Şirketinin, özel teşebbüs-devlet işbirliğiyle Kayseri-Sivas demiryolunu yapımı oldu.¹⁰⁷⁴ Böylece özel teşebbüsün sermaye biriktirmesi; yerli yatırımların oluşması noktasında ileriki dönemler için

¹⁰⁶⁷ B.C.A, 30.10-152.76,1.

¹⁰⁶⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 17. 06. 1930.

¹⁰⁶⁹ *Cumhuriyet* 21 Temmuz 1930.

¹⁰⁷⁰ *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1930.

¹⁰⁷¹ *Cumhuriyet*, 31 Ağustos 1930.

¹⁰⁷² *Hakimiyet-i Milliye*, 17. 08. 1930.

¹⁰⁷³ *Hâkimiyet-i Milliye*, 29. 10. 1933, s. 25.

¹⁰⁷⁴ Muharrem Barut, *Selam Kayseriliye*, Uğur Matbaası, Eskişehir 1976, s. 43.

sermayedar bir sınıfın oluşup 1950 yılı sonrası önemli yatırımların yapılmasına alt yapı oluşturuldu.

Kayseri Sivas arası demiryolu ulaşımının sağlanması ardından 29. 12. 1937’de iki şehir arasında telefon görüşmelerine açıldı.¹⁰⁷⁵ Böylece iki şehir arasında iktisadi, kültürel ve sosyol münasebetler hızla gelişmeye başlamıştır.

3.2.4.2.3. Kayseri Ulukışla Demiryolu Hattı

Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk planlı demiryolu projelerinden biride Ulukışla-Kayseri hattı olarak ülkenin ihtiyaçlarına cevap vermesi için yapıldı.¹⁰⁷⁶ Kayseri şehrinin demiryollarına bağlantısını sağlayacak güneyde en yakın demiryolu, tarihi Bağdat demiryolunun tali kolu olan Niğde-Ulukışla hattı olmuştur. Kayseri’ye demiryolu gelene kadar Kayseri, Akdeniz’e ve Batı’ya açılan kapısı olarak bu demiryolu güzergâhını kullandı. Kayseri-Ulukışla arası; bakımsız ve zor koşulları içinde barındıran kağının ve at arabalarının kullanabildiği bir kara yoluydu. Demiryolunun Kayseri’ye gelmesine kadar, ulaşım alanında liman kentleriyle ticaret potansiyeline sahip kentler arasında büyük sıkıntılar yaşanıyordu. Ulaşım alanında yaşanan sıkıntıya bir örnek verilecek olursa: 1926 yılında Türk-Alman ortaklığıyla yapılmasına karar verilen Kayseri Tayyare Fabrikasının kurulması için Almanya’dan İskenderun Limanı’na, deniz yoluyla oradan Ulukışla’ya kadar demiryoluyla zahmetsizce taşınan fabrika malzemeleri, Ulukışla’dan Kayseri’ye bozuk yollardan kağınlarla büyük meşakkatle taşınmıştı.¹⁰⁷⁷ Bir şehrin sanayi ve akıcı bir ticaret merkezi olması noktasında ulaşım çok önemli bir unsurdur. Kayseri bu önemli unsurdan yoksun kalmıştı.

Şehrin dünya ile bağlantısını çağdaş ulaşım araçlarından demiryolu bağlantısıyla sağlamak için hükümet işe koyuldu; 6 Ocak 1926 tarihinde Ulukışla-Kayseri demiryolu yapımı kanun tasarısını kabul edip meclise sevk edildi.¹⁰⁷⁸ Kayseri-Ulukışla demiryolunun inşası hakkında başvekâletten gelen kanun layihasında adı geçen demiryolu hattının yapım gerekçesi şu şekilde ortaya konmuştur: Ankara-Sivas hattı

¹⁰⁷⁵ B.C.A, 30.10-159.117.2.

¹⁰⁷⁶ Sait Emin Özbek, *Tasarruf Ekonomi İlminde Yeri, Türkiye’de Tasarruf Hareketleri*, İstanbul Aydınlik Basımevi, Ankara 1937, s. 95.

¹⁰⁷⁷ Tayhani, *Atatürk’ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayi (1923-1950)*, s. 222.

¹⁰⁷⁸ B.C.A, 30.18-17.82.3.

inşaatı ilerledikçe sahilden uzaklaşmakta, bu durum demiryolu masraflarını bir hayli artırmıştır. Bu duruma çare olarak: “*Kayseri-Ulukışla hattının inşasının gerçekleşmesi hâlinde hem Merkezi Anadolu ihtiyacı temin edilmiş olacak hem de Ankara-Sivas demiryolu için lüzumlu olan malzemenin Mersin Limanı’ndan nakline imkân hâsıl olacaktır.*”¹⁰⁷⁹ Bu sayede gerek zamandan gerekse de nakliye ücretinden mühim bir surette istifade edilmiş olunacaktı. Ulukışla-Kayseri demiryolu inşasının Kayseri ve ülkeye getireceği avantajları ve bu hattın gerekçesini Trabzon milletvekili Muhtar Bey Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde şu şekilde ortaya koyar: “... *Ulukışla ile Kayseri’yi birbirine bağlamak demek, memleketimizin şebekesini ve Cenup hatlarıyla merkez hatlarını birbirine bağlayıp da memleketin istihsalini (üretimini) tamamen temin etmek demektir...*” diyerek, Ulukışla-Kayseri hattının inşası; memleketimizin ilerisi yani Sivas’tan daha ileriye doğru inşa edilecek hatların merkez üssü olarak görüldü. Böylece hattın gerekçeleri ortaya konularak 15 Mart 1926 tarihinde Ulukışla-Kayseri Demiryolu İnşası Kanunu meclisten geçirildi.¹⁰⁸⁰

Ulukışla-Nevşehir-Kayseri demiryolu hattının yerine Ulukışla-Develi-Karahisar (Yeşilhisar)-İncesu-Kayseri demiryolu güzergâhının tercih edildi. Ulukışla-Kayseri hattının tercih nedenleri şunlardır: Ulukışla-Kayseri güzergâhın, coğrafyası tren yolu yapımına uygun olduğu için yaklaşık olarak 3.000.000 lira tasarruf edileceği, bununla beraber İktisat Bakanlığının 16 Haziran 1928 tarihli görüşünde Kayseri (İncesu-Develi) havalisinin Nevşehir havalisine göre zengin maden yataklarına sahip olan Faraşa demir maden yatakları olması, zengin orman ve tarım üretim alanlarına sahip olması, ülke iktisadiyatına olumlu katkılar sunacağı tesbiti yapıldı.¹⁰⁸¹

Ulukışla-Kayseri demiryolu hattının yapımı; Ankara- Kayseri ve Konya-Adana (Tarihi Bağdat Hattı) hattını birbirine bağlayacaktı, Karadeniz ile Akdeniz arasında daha kısa bir demiryolu sağlanmış olacak, bunun yanında Orta Anadolu’nun önemli üretim ve ticaret merkezi konumunda olan Kayseri’nin diğer ticaret merkezleriyle bağlantısını sağlanacaktı.¹⁰⁸² Kayseri-Ulukışla demiryolu hattı inşaatı için 17 Mart 1926

¹⁰⁷⁹ TBMM, Erişim Tarihi: 12.12.2012, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c023/b071/tbmm020230710223.pdf>.

¹⁰⁸⁰ TBMM, Erişim Tarihi: 12.12.2012, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c023/tbmm02023071.pdf>.

¹⁰⁸¹ B.C.A, 30.18.01.01-029.38.5.

¹⁰⁸² Yıldırım, *Cumhuriyet Dönemi Demiryolları 1923-1950*, s. 82.

tarikh ve 787 Sayılı Kanun'la üç maddelik kanun çıkartıldı.¹⁰⁸³ Bu kanunda üç senede harcanmak üzere 14 milyon Türk Lirası harcama izni, maliye ve Nafia Bakanlığına verildi.¹⁰⁸⁴ Ödenek çıkarılmasıyla beraber, 15 Haziran 1927'de Alman Julius Berger şirketiyle antlaşma yapılarak demiryolu inşaatına başlandı.¹⁰⁸⁵ Alman şirket, tümünü tamamlayamadı. Geri kalan Ulukışla-Boğazköprü hattının 126-175 km'lerinin inşaatı ise Fox Brothers Şirketi'ne verildi.¹⁰⁸⁶ Fox Brothers Şirketi yüklediği mesafenin yapımını tamamladı.

Karadeniz Bölgesi'ni en kısa mesafede Akdeniz'e bağlayan Ulukışla-Kayseri demiryolu inşaatının Kayseri'ye 10 km uzaklıkta olan Karahisar'a (İncesu) ulaştığını, bu olayın halk tarafından coşku ve mutlulukla karşılandığını Kayseri Valisi Nazmi Bey'in İçişleri Bakanlığına gönderdiği 20 Mart 1933 tarihli telgrafında görüldü.¹⁰⁸⁷ Hattın tamamı 3 Eylül 1933 tarihinde hizmete girdi.¹⁰⁸⁸

Kayseri'yi güneye bağlayan Ulukışla-Boğazköprü demiryolu hattına, 2.000.000 lira harcandı.¹⁰⁸⁹ Ulukışla-Kayseri hattının Niğde'den sonra Hüyük, Araplı, Karahisar ve İncesu istasyonlarını içine alan son kısımları, 20 Eylül 1933 tarihinde inşaat işletmesine açıldı.¹⁰⁹⁰ Bu hattın tamamlanmasıyla ülkenin kuzeyi ile güneyi ulaşım ve iletişim olarak birbirine bağlandı.¹⁰⁹¹ Ulukışla-Kayseri hattının işlerlik hale gelmesiyle ülkenin iktisadi merkezleriyle liman kentlerin bağlantısı sağlanmıştır.

3.2.4.3. Kayseri'ye Demiryolunun Gelmesinin Sonuçları

Kayseri'ye demiryolunun gelmesinin, öncelikle iktisadi, kültürel ve sosyal olarak büyük sonuçları oldu. İnsanlar günün koşullarında kolay ve ucuz ulaşım kavuşarak, bu durumu hem iktisaden hem de sosyal olarak değerlendirip bu durumdan istifade ettiler.

¹⁰⁸³ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, A, IV-4-a, D, 52-1, F, 1-1.

¹⁰⁸⁴ TBMM, Erişim Tarihi: 12.12.2012, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc004/kanuntbmmc004/kanuntbmmc00400787.

¹⁰⁸⁵ Yıldırım, *Cumhuriyet Dönemi Demiryolları 1923-1950*, s. 83.

¹⁰⁸⁶ B.C.A, 30.18.1.2-21.43.20.

¹⁰⁸⁷ B.C.A, 30.10-151.71.6

¹⁰⁸⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 3. 09. 1933.

¹⁰⁸⁹ *Hâkimiyet-i Milliye*, 29. 10. 1933, s.25.

¹⁰⁹⁰ B.C.A, 030.10-152.76.21.

¹⁰⁹¹ *Ülkü Halkevleri Dergisi*, 8. Cilt, Ulus Basımevi, Ankara 1936, s. 235.

Ulukışla-Kayseri demiryolu hattının işletmeye açılmasıyla birlikte, karşılıklı olarak haftada üçer kez sefer düzenlendi. Bunun yanında Samsun-Adana ve Mersin, Mersin-Adana ve Samsun'a haftada üç gün seyahat edilebilecek hâle gelmesiyle ülkenin kuzeyi ile güneyi birbirine bağlandı.¹⁰⁹² Bu seferler sayesinde insanlar birikimlerini birbirleriyle yoğun bir şekilde paylaşmaya başladı. Böylece önemli derecede etkileşim içine bulunulmuştur.

Ulukışla-Boğazköprü demiryolu hattının açılmasıyla Kayseri'nin Çukurova'yla bağlantısı sağlanmış; burada yetiştirilen pamuk, dokuma yönünden gelişmiş olan Kayseri'ye kolayca getirilmeye başlanmıştı. Ulaştırma alanında elde edilen başarılar, iç pazarın büyümesinde önemli ölçüde rol oynadı.¹⁰⁹³ Kurulması düşünülen askeri ve stratejik fabrikaların Kayseri'de kurulması gereği hakkında Milli Müdafaa Vekâletinin 1927 yılında düşüncelerini ortaya koymasında öne çıkan durumlardan biri de Kayseri'de demiryolunun var olmasıydı.¹⁰⁹⁴ Kayseri'ye demiryolunun gelmesi ile ülkenin başkentine ve büyük liman kentlerine bağlantısının sağlanması; ülkenin ihtiyacı olan sanayi tesislerinin de Kayseri'ye yapılması konusunda çok önemli avantaj sundu. Bu duruma en somut örnek: O güne kadar Cumhuriyet tarihinin en büyük kamu yatırımı olan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasının yerinin belirlenmesinde en büyük etkenlerden biri Kayseri'nin demir yollarıyla hammadde merkezlerine ve pazarlara bağlantısının sağlanmış olmasıydı. Kayseri'nin ticaret şehri kimliği olması hasebiyle demiryolunun Kayseri'ye gelmesi, ticari faaliyetlerin daha yoğun ve daha kolay yapılmasına zemin hazırlayarak şehrin iktisadi gelişimine doğrudan katkı sunmaya başladı. Demiryolu sayesinde Kayseri'de imal edilen ürünlerin pazarlara ucuz şekilde ulaşmasıyla birlikte kâr oranı artmış, üreticiler daha fazla üretime yönelerek şehirde üretim potansiyeli artmıştı. Bu durum, sanayi yatırımlarının Kayseri'ye yapılmasında önemli bir unsur olmuştur.

Ulukışla-Kayseri demiryolu sadece Kayseri'ye iktisadi anlamda katkı sunmakla kalmamış, Anadolu'nun önemli bir kasabası olan Niğde, demiryolu vasıtasıyla uzak pazarlara bağlanmasıyla iktisadi gelişmeye açık hale gelmişti.¹⁰⁹⁵

¹⁰⁹² B.C.A, 030.10-152.76.21.

¹⁰⁹³ *Atatürk'ün Ekonomi Görüşü*, K.K.K Yayınları No:3, Ankara 1982, s. 7-8.

¹⁰⁹⁴ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, A:11,D:45,F:30.12.07. 1927 tarihli Milli Müdafaa Vekâleti'nin Baş Kumandanlığa Yazdığı Rapor.

¹⁰⁹⁵ *Vakit*, 21. 07. 1933.

1927 yılında demiryolunun Kayseri'ye gelmesiyle birlikte gar binası, çevresinde lojmanlar ve atölyeler yapıldı. Tren hattının geçmiş olduğu güzergâh, o yıllar için şehrin kuzeyinde gelişebileceği en son sınır olarak düşünüldü; fakat daha sonra şehrin gelişimi devam ederek bu sınıra dayandı.¹⁰⁹⁶ Şehrin gelişimi, tren garı çevresine doğru bir gelişim seyrederek zamanla tren gar binasını ve demiryolu hattını içine aldı. Böylece şehrin imar ve mekânsal gelişimine büyük etki yapmıştır.

Demiryolları hattı; geçtiği yerlerin sağ ve sol taraflarındaki yerleşim yerlerinin iktisadi kalkınmasına etki etti. Demiryollarının geçtiği köylerin, kasabaların ve şehirlerin sosyal ve kültürel olarak gelişimine de büyük katkılar sunarak Cumhuriyet'in ve demokrasinin halka taşınmasında demiryolları önemli araçların başında geliyordu.

Kayseri'ye demiryolunun getirilmesi yalnız bir ulaşım vasıtası olarak görülmedi. Ülkenin doğu ve batısını birleştirerek ülke savunmasına, şehrin doğal kaynaklarına ulaşarak şehrin iktisadi gelişimine ve aynı zamanda cumhuriyet düşüncesini tabana yayarak sosyal ve kültürel gelişime katkı sağlamak istendi.

Osmanlı Devleti demiryollarının ağaç tipindeki sömürü hatları şeklinde ortaya çıkmasına mukabil; Cumhuriyet döneminde Ankara-Kayseri, Kayseri-Sivas ve Ulukışla-Kayseri demiryolu hatları milli ihtiyaçlara göre ağ tipinde inşa edilmişti. Bu tavır; halkın ihtiyaçlarına göre milli bir siyaset izleyerek halkçılık ve sosyal devlet ilkeleri çerçevesinde iktisadi, kültürel ve sosyal bütünleşmeyi hedefleyerek, Osmanlı Devleti dönemi demiryolu amaç ve siyasetinden farklılık arz etmişti.

Demiryolunun Anadolu şehirlerine gelmesi, bu şehirlerde iktisadi, kültürel, sosyal ve eğitim alanlarında gelişmenin dinamik unsurlarındandı.

3.2.5. Kayseri'de Kurulan Dakik (Un) Fabrikaları

Osmanlı Devleti tarım ve ziraatçı bir devlet gibi görünmesine rağmen bu özelliğini pek de ortaya koyamamış.¹⁰⁹⁷ 1917'de Osmanlı Devleti'nde toplam 10 adet büyük çaplı un fabrikası işlemekteydi. Bunların hemen hepsi Marmara Bölgesi'nde kuruldu. Bu fabrikalar Anadolu buğdayı kullanmak yerine Romanya ve Rusya gibi

¹⁰⁹⁶ Tekinsoy, *Kayseri'nin İmarı ve Mekânsal Gelişimi*, s. 44.

¹⁰⁹⁷ Bünyamin Duran, *Türkiye Tarım Tarihi 1870-1914*, Kırkambar Yayınları, Malatya 1991, s. 161.

lkelerden tedarik ettikleri buğdayı kullanmaktaydılar.¹⁰⁹⁸ Bu durumda Anadolu tarımını olumsuz olarak etkilemekteydi.

Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayi adına birkaç batı şehrinin dışında önemli bir gelişme görülmedi. Bu dönemde Türkiye’de çoğu tarımsal ürünlere dayalı yaklaşık 200 sanayi kuruluşu bulunmaktaydı.¹⁰⁹⁹ Zirai sanayi nispeten gelişme göstermişti. Bazı mahallerde son sistem makinelerle donatılmış un fabrikaları kurulmuştu. Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayi dendiği zaman akla ilk gelenlerden biride un fabrikalarıydı. İstanbul’da 18, İzmir’de 11 fabrika ve ülkenin diğer kısımlarında 10 un fabrikası mevcuttu. Bu fabrikalar ülkenin un ihtiyacını karşılayacak kapasitede ve sayıda olmadığı için, tarım ülkesi olan Türkiye’nin unu dışarıdan tedarik edilmekteydi. Ülkenin parası dışa akmakta ve bu durumdan Türk çiftçisi olumsuz olarak etkilenmekteydi. Cumhuriyet Hkmeti bu durumun önüne geçmek için, un idhlatına sınırlandırma getirdi.¹¹⁰⁰ Yerli retim sağlayan değirmenleri destekleme politikasını uygulamaya koydu.

Kayseri’de halkın un ihtiyacını karşılamak için hkmet politikalarına uygun olarak un fabrikaları kuruldu. 1924-1925 yılı kayıtlarında Kayseri’de Seyitzde Mustafa, Muhaddiszde Alim ve Taşçı Çıngılızdeler’e ait 3 adet un fabrikası faaliyettedir.¹¹⁰¹

1926-1927 Devlet Salnamesi kayıtlarında: Taşçı Çıngılızdeler tarafından su kuvvetiyle işletilen un değirmeni Kayseri’nin kazası olan Bünyan’da faaliyettedir. 100 beygir gücünde olan un fabrikası günlük 4.800 okka un çıkarmaktaydı. Gesi Nahiyesi’nin Hevenkli mevkiinde Seyit Efendizde Mustafa Efendi’nin 40 beygir kuvvetinde, keza su kuvvetiyle işleyen ve günlük 3.600 okka un çıkaran fabrikası işlemekteydi. Bir diğer fabrika; vilayet merkezinde Karasu mevkiinde, faaliyet gösteren Muhaddiszde Alim Efendi ve şrekasına ait 45 beygir kuvvetinde günlük 2.400 okka un çıkaran fabrika bulunmaktaydı.¹¹⁰²

Bu yıllarda Kayseri’de mevcut un fabrikaları ve değirmenleri, Kayseri şehrinin un ihtiyacını gidermekte yetersizdi. Bu durumun sonucunda Kayseri un ihtiyacını

¹⁰⁹⁸ “Deęirmencilięimiz”, *İktisadiyat Mecmuası*, 1(67), 8 Teşrin-i Sani 1333, s. 6-7.

¹⁰⁹⁹ İzbirak, *Türkiye II*, s. 250.

¹¹⁰⁰ *1927 Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Ticaret Salnamesi*, s. 43.

¹¹⁰¹ *1924-1925 Türk Ticaret Salnamesi, Birinci Sene*, s. 490.

¹¹⁰² *1926-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, s. 1057.

dışarıdan tedarik etmeye başladı. Bu durum, 1934 yılında Kayseri istasyon civarında, Hacı Kamil Efendi, Hobölükzâde Mehmet, Bahçelizâde Ahmet Faik ve oğulları tarafından kolektif bir şirket tarafından modern ve son sistem makinelerle donatılmış büyük bir un fabrikası kurulmasıyla sonlandırıldı. Kayseri Un Fabrikası 25 tonluk 9 vals üzerine inşa edilmiş olup makine aksamı Almanya'dan idhâl edilmişti. Kayseri Un Fabrikası faaliyete geçmesiyle birlikte Kayseri'de un fiyatları düşmeye başlayarak bu durum ekmek fiyatını düşürdü.¹¹⁰³ Halkın üçüz ekmek tüketmeye başladı.

Kayseri Un Fabrikasının yıllık üretimi 7 bin ton un ve kepek üretimine sahipti. Kayseri'de un fabrikasının kurulmasıyla Kayseri, civar vilayetlere un ihracatına başladı.¹¹⁰⁴ Kayseri çevresi vilayetlerle sınırlı kalmayarak Gazi Antep ve Malatya'ya un ihraç etmeye başlaması Kayseri iktisadi hayatında yeni bir gelir kapısı oldu.¹¹⁰⁵ Un ihracı yapmakla beraber Kayseri Un Fabrikası çevre illerde yetişen hububatı işlemeye başlamasıyla bölgelerde hububat tarımının gelişmesine katkı sağladı. Tarım çiftçisinin hububatının değeri arttı.

Kayseri'de kurulan un fabrikasının kurulmasını Cumhuriyet gazetesi okurlarına “ *Büyük bir un fabrikası, Kayseri’de açılan bu fabrika sanai sahasındaki müstakbel inkişafın güzel bir numunesidir.* ”¹¹⁰⁶ Gazete fabrikanın işletmeye açıldığı haberini vererek sanayi alanındaki gelişmenin önemli bir örneği olduğunu ortaya koydu.

Kayseri'de 1937 yılında motorla çalışan iki adet un değirmeni kuruldu. Bunlardan ilki Kayseri'ye bağlı Talas nahiyesinde Ahmet Timor tarafından motorla işleyen eleksiz ve valssiz değirmen kurulmasına karar verildi. İkincisi Reşadiye köyünden Ahmet Hamdi'ye ait eski su değirmeni motorlu üretim yapmasına Bakanlar Kurulu tarafından izin verildi.¹¹⁰⁷

1938 yılında Kayseri ve civarında irili ufaklı 32 adet un değirmeni vardı.¹¹⁰⁸ Bu değirmenlerin birçoğu su kuvvetiyle çalışmaktaydı. Bu yıllarda İç Anadolu'nun hububatının öğütüldüğü merkezlerin biri oldu.

¹¹⁰³ Cumhuriyet, 27. 01. 1934.

¹¹⁰⁴ Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938, s. 93.

¹¹⁰⁵ Cumhuriyet, 27. 01. 1934.

¹¹⁰⁶ Cumhuriyet, 27. 01. 1934.

¹¹⁰⁷ B.C.A, 30.18.1.2-73.27.012.

¹¹⁰⁸ Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938, s. 26.

3.2.6. II. Meşrutiyetten Cumhuriyete Kayseri’de Sağlık

Kayseri şehri; tarihi boyunca önemli ticaret, zanaat merkezi olduğu kadar bilim ve sağlık merkezi olarak da tarihte kendine yer buldu. Tıp Medresesi ve Şifahane olarak yapılan Çifte Medrese, Anadolu'daki ilk tıp merkezi olarak bilinmektedir. Çifte Medrese 1205-1206 yıllarında Selçuklu hükümdarı II. Kılıçarslan'ın kızı Gevher Nesibe Sultan adına, kardeşi I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından yaptırıldı.¹¹⁰⁹ Kayseri Gevher Nesibe Darüşşifası, Anadolu'nun bilinen en eski hastanesi ve tıbbiyesi olarak görev yaptı.¹¹¹⁰ Bu bilgiler bize Kayseri'nin, Türk hâkimiyeti boyunca önemli sağlık merkezlerinden biri olarak hizmet ettiğini göstermektedir.

Kayseri Memleket Hastanesinin temeli 1884 yılında atıldı.¹¹¹¹ 1910 yılında Kayseri’de çıkartılan ilk Türk gazetesinin imtiyaz sahibi olan Turanlı Yunus Bekir, hastanenin yapımı için gazete aracılığıyla yardım kampanyası başlattı. Hastanenin zemin katının inşaatının bitirilmesiyle bu hastanede yönetici ve cerrah olarak görev yaptı.¹¹¹² 1910 yılında Mutasarrıf Muammer Bey tarafından da birinci katı tamamlanarak hizmet verdi.¹¹¹³

II. Meşrutiyet döneminde sağlık hizmetlerinin bir kısmı Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından sürdürülmeye çalışıldı. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla daha da önem kazanmış ve ülke içinde teşkilatını genişleterek şubeler açtı.¹¹¹⁴ Hilal-i Ahmer Cemiyeti, bu dönemde orduyla işbirliği ve uyum içinde çalıştı.¹¹¹⁵ Bu bağlamda Hilal-i Ahmer Cemiyeti tarafından Kayseri Zencidere’de 1.000 yataklı bir nekathane kurularak, I. Dünya Savaşı sırasında Kayseri’ye yakın cephelerden gelen yaralı ve hasta erlerin bakım ve tedavileri yapılmaya çalışıldı. Bu kuruluş, savaş sırasında önemli sıhhi vazifeleri yerine getirdi.

¹¹⁰⁹ Yunus Emre Özülü, *Kayserim*, İş Matbaacılık ve Ticaret, Adana 1973, s. 118;bkz, Suut Kemal Yetkin, *Türk Mimarisi*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1970, s. 89.

¹¹¹⁰ Refet Yınanç, Kayseri ve Sivas Darüşşifaları'nın Vakıfları, *BELLETEREN*, XLVIII(189,190), Yıl: 1984 Ocak-Nisan, s. 299.

¹¹¹¹ Mustafa Mutluer, Erern Akçiçek, *Atatürk Dönemi Salık Tarihi Kongresi 1920-1938*, Ege Üniversitesi, İzmir 2009, s. 775.

¹¹¹² Ali Rıza Önder, *Kayseri Basın Tarihi 1910-1960*, Kayseri Ticaret Odası Yayını, Kayseri 2010, s. 140.

¹¹¹³ Önder, *Kayseri Basın Tarihi 1910-1960*, s. 132.

¹¹¹⁴ İsmail Hacıfettahoğlu, *Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2007, s. 12-15.

¹¹¹⁵ *Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1329-1331, s. 119.

3.2.6.1. II. Meşrutiyet Döneminde Sağlık Alanında Kurumsallaşma

Osmanlı Devleti'nde bağımsız olarak sağlık işlerini icra eden bir sağlık bakanlığı bulunmamaktaydı. Osmanlı Devleti'nde sağlık teşkilatlanmasına II. Meşrutiyet döneminde gidildi. Bu bağlamda Meclisi-i Maarif-i Tıp Cemiyeti, Meclisi-i Umur-u Tıbbiyye-i Mülkiye ve Sıhhiyye-i Umumiye adında teşkilatlanmaya gidildi. Adı geçen kuruluşlar lağvolunarak bilumum vazifeyle mükellef Dâhiliye Nezareti bünyesinde, 1 Mart 1913 yılında teşkilat kanunu gereğince, Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi kuruldu.¹¹¹⁶ II. Meşrutiyet döneminde sağlık işleri, İçişleri Bakanlığı'na bağlı genel bir müdürlük tarafından yürütülmeye başlandı. 12 Mart 1916 tarihinden itibaren ülkede sağlık hizmetlerini yürütme görevi Dâhiliye ve Sıhhiye Nezareti'ne verildi.¹¹¹⁷

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi; kurulmasından kısa bir süre sonra, ülke genelinde sağlık işlerini daha sağlıklı bir şekilde yürütmek için müstakil bir bakanlık kurmak amacıyla harekete geçildi. Bu bağlamda 2 Mayıs 1920 tarihinde müstakil olarak Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekâleti kurularak bu vekâlet, İlk Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti arasında yer aldı.¹¹¹⁸ Sağlık Bakanlığının kurulmasıyla ülkede sağlık politikaları tek elden düzenli ve faydacı olarak yürütülmeye başladı.

3.2.6.2. Milli Mücadele Yıllarında Ülkenin Sağlık Durumu

Memleketin coğrafi konumu ve tarımsal durumu, sıtmanın ve diğer bazı bulaşıcı hastalıkların oluşumunda ve yayılmasında birinci derecede rol oynamaktaydı. Bununla beraber çevre sorunları, eğitim seviyesinin düşüklüğü, fakirlik, iskân koşulları, mevsim koşullarıyla dengeli olmayan giysiler ve beslenme yetersizlikleri; verem, tifo, zatürree, bronşit, çiçek ve çeşitli bağırsak hastalıkları ile zührevi hastalıkların nedeniydi.¹¹¹⁹ Bunun yanında sağlık kurumlarının yetersizliği ve yokluğu, bu hastalıklarla mücadele edilmesinde büyük zorluklar yaşanmasına neden olmaktaydı. Bu şartlara mukabil

¹¹¹⁶ Tönük, *Türkiye'de İdare Teşkilatı*, s. 6.

¹¹¹⁷ B.O.A, DH, HMŞ, 30-145.

¹¹¹⁸ TBMM, Erişim Tarihi: 06.06.2013, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc001/kanuntbmmc001/kanuntbmmc00100003.pdf; <http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d01/c001/tbmm01001008.pdf>.

¹¹¹⁹ *Türk İstiklal Harbi*, VII. Cilt, s. 554.

hükümet, mevcut sağlık kuruluşlarını pekiştirerek yeni sağlık kurum ve tesisleri yaptı. Bu yıllarda Anadolu'da özellikle sıtma ve frengi hastalıkları, halkın sağlığına büyük zarar veriyordu.

İstiklal harbi sırasında hastalık ve muharebe nedeniyle şehit olan askerlerin sayısına bakacak olursak: Muharebe alanında şehit olan 9.167 askere karşın hastalık sonucu hastanede şehit olan asker sayısı 22.690 oldu.¹¹²⁰ Bu verilerden anlaşılacağı üzere, sağlık koşulları ülkede çok yetersizdi. Düşman tahribatından ziyade hastalıklar nedeniyle askerin hayatını kaybetti. Bu durum, milli mücadele sonrası sağlık alanında da milli mücadelenin gerçekleştirilmesi gereğini ortaya koydu.

Kızılay; mili mücadele yıllarında hastane açarak, doktor, sağlık araç ve gereçleri tedarik ederek üzerine düşen görevi yapmaya çalıştı.¹¹²¹

II. İnönü Savaşı'ndan sonra cephelere yakın merkezlerde yaralı hastaneleri, nekahethaneler ve dispanserler açıldı.¹¹²² Milli mücadele yıllarında sağlık hizmetleri açısından Kayseri, önemli merkezlerin başında geliyordu. Bu bağlamda 1 Temmuz 1922 tarihinde, Kayseri Menzil Hat Komutanlığı bünyesinde görev yapmak üzere bir hastane, bir nekahathane olmak üzere Develi, İncesu, Sultanhan ve Karahisar, Himmetdede, Kolsuz, Çarıklı ve Kilisehisar'da birer revir ve sıhhiye merkezi kurularak hizmet verildi.¹¹²³ Bu sağlık kuruluşları hem askeriye'nin hem de halkın sağlık ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışıldı.

Milli Mücadele yıllarında Kayseri cephe gerisinde sağlık hizmetlerini vermesi Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasında çok önemli bir hizmeti yerine getirmiştir.

TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, memleket gezisinden döndükten sonra, Meclis'in 1 Mart 1923 tarihli oturumunda yaptığı konuşmada barış ortamında ülkede yapılacak işleri şu şekilde özetler: *"Sulh devrinde yapmaya mecbur olduğumuz şeyler pek çoktur. Millet ve memleketin ümran ve serveti, irfan ve medeniyeti ve hayat ve sıhhati için, katî ve ciddî bir program dairesinde ilk sulh günlerinden itibaren bütün*

¹¹²⁰ *Türk İstiklal Harbi*, VII. Cilt, s. 359.

¹¹²¹ *Türk İstiklal Harbi*, VII. Cilt, s. 363.

¹¹²² Hacıfettahoğlu, *Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer*, s. 17.

¹¹²³ *Türk İstiklal Harbi*, VII, 387.

milletin ahenkli mesaisini temin eylemek akdem-i vezaif olacaktır."¹¹²⁴ Memleketin sağlık alanında gelişmesi için yatırımların yapılacağı sinyallerini de verdi.

1923 Türkiye İktisat Kongresi'nde iktisadi, siyasal ve sosyal kararlar alındığı gibi sağlık alanında da karar alındı. Bu alınan kararlarda, birçok savaş ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusun fazlalaştırılması ile beraber sıhhatimizin, hayatımızın korunması en birinci vazifemiz denilerek,¹¹²⁵ Cumhuriyet döneminin sağlık politikasının felsefesi de belirlendi. Bunun yanında aynı kongrede işçilerin bulaşıcı hastalıklardan özellikle verem hastalığından korunması için önlemler alınması ve tedavi merkezlerinin açılmasına kaynak sağlamak için sıhhat vergisine bir miktar zam yapılması kararı alındı.¹¹²⁶

İzmir İktisat Kongresi hakkında yorumlarında: Celal Nuri; Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye konusundan ve yapılması gereken icraatlardan bahsedilmeyerek, sadece isminin geçmesini eleştirerek¹¹²⁷ sağlık alanında bir program dâhilinde çalışmalar yapılmasını istemiştir.

3.2.6.3. 1923-1950 Dönemi Kayseri'de Sağlık Kurumları

3.2.6.3.1. Kayseri Memleket Hastanesi

14 Ekim 1924 tarihinde Mustafa Kemal Paşa Kayseri ziyaretinde, 1884 yılında temeli atılarak ve yapımı biten Kayseri Memleket Hastanesinin açılışını yeniden yaptı. Bu hastanenin açılışında çok önemli bir nutuk irat etti. Nutkunda: “ ... *bu müessesinin Kayseri halkı için hakiki bir şifa merkezi olmasını temenni ederek, burada çalışan ve çalışacak olan kıymetli Türk tabiplerinin mesailerinde muvaffak olacaklarını, bu suretle milletin sıhhat ve afiyetine esaslı hizmetler yaparak vicdani bir memnuniyet duyacaklarını, bu hizmetlerinin yalnız Kayseri halkıyla sınırlı olmadığını, bütün Türk milletinin pek muhtaç olduğu mukaddes bir hizmet yapacaklarından tamamen emin bulunduklarını ve bundan halik ve hafızı beşeriyetinde memnun olacağını*” belirterek

¹¹²⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I. Cilt, s. 302.

¹¹²⁵ Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar, s. 324.

¹¹²⁶ Ökçün, Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar, s. 358.

¹¹²⁷ İleri, 16. 03. 1923.

hastanenin açılışını yaptı.¹¹²⁸ Bu hastane, Kayserili hayırsever vatandaşların bağışları ile yaptırıldı.¹¹²⁹

Osmanlı Devleti'nde inşası başlamış Cumhuriyet döneminde bitirilen önemli projelerden birisi olan Kayseri Memleket Hastanesi, 50 yatakla hizmet verdi.¹¹³⁰ Bu hastanenin yapılmasıyla birlikte Kayseri ve hinterlandına sağlık alanında çok önemli bir eksiklik giderildi.

1928 yılında Kayseri Memleket Hastanesinde görev yapan doktorlar şunlardı: Dâhiliye hastalıkları doktoru Ahmet Rasim Bey, operatör ve Başhekim Hayri Dilaver Bey, röntgen uzmanı Enver Bey'di.¹¹³¹

1937 yılı kayıtlarına göre Memleket Hastanesinde 50 yataklı dâhiliye, hariciye bölümleri; röntgen mütehassısları, bir eczacı ve 3 hemşire vardı. Ayrıca göz, asabiye (sinir), burun boğaz ve kulak mütehassıslarından istifade edilmekteydi. Bunun yanında 2 idari memuru ve 21 müstahdemi ile Kayseri halkına hizmet vermektedir.¹¹³² Memleket Hastanesinde 1937 yılı kayıtlarında 1137'si parasız ve 122'si ücretli olmak üzere toplam 1259 kişi tedavi edildi. Bu yıl zarfında 191 ameliyat ve 17 zor doğum yapıldı. Hastane polikliniklerine 3313 hasta müracaat etti. Bununla beraber devlet, sosyal devlet özelliğini Kayseri halkına yansıtarak 921 fakir hastaya reçetelerini meccanen (ücretsiz) verdi.¹¹³³

1926 ile 1938 yılları arasında Kayseri Memleket Hastanesinin hizmetleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

¹¹²⁸ Atatürk'ün Bütün Eserleri, (1924-1925) 17. Cilt, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003, s. 93.

¹¹²⁹ Mutluer, Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi, 1920-1938, s.15.

¹¹³⁰ 1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 1058.

¹¹³¹ 1928 Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Büyük Ticaret Salnamesi, s. 1007.

¹¹³² Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938, s. 45.

¹¹³³ Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938, s. 46.

Tablo 3.22. 1926-1938 Kayseri Memleket Hastanesi Faaliyeti¹¹³⁴

Yıllar	Yatak Sayısı	Yatan Hasta	Ayakta Tedavi Edilen Hasta	Toplam
1926	50	536	1.282	1.818
1927	50	622	1.170	1.792
1928	80	727	2.405	3.132
1929	60	782	1.851	2.633
1930	60	888	1.145	2.033
1931	60	957	2.478	3.435
1932	50	930	2.393	3.323
1933	50	1.018	3.393	4.416
1934	50	1.055	4.187	5.252
1935	50	1.093	4.792	5.885
1936	50	1.357	5.733	7.090
1937	50	1.300	6.452	7.752
1938	50	1.140	10.072	1.1212

3.2.6.3.2. Kayseri Şehir Hastanesi

Kayseri merkezinde büyük hastane olarak Kayseri Memleket Hastanesi ve Sümerbank Bez Fabrikası müessesesi bünyesinde bulunmak üzere iki adet hastane hizmet etmekteydi. Bu hastanelerin, şehir halkının ihtiyacına cevap vermekte yetersiz kalması sebebiyle yeni bir şehir hastane yapımına karar verildi. 100 yataklı Kayseri Şehir Hastanesinin temeli, 7 Kasım 1938 tarihinde halkında katılımıyla, atıldı.¹¹³⁵ 1939 yılında Memleket Hastanesi hekim ve hemşireleri Kayseri Şehir Hastanesi'ne nakil edilerek, Memleket Hastanesi hizmetini artık 100 yataklı Kayseri Şehir Hastanesi olarak vermeye başladı.¹¹³⁶ Bu hastane, Kayseri Devlet Hastanesi olarak bilinmektedir. Bu hastanenin faaliyetleri aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

¹¹³⁴ 1938-1939 İstatistik Yıllığı, 10. Cilt, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1939, s. 130.

¹¹³⁵ B,C,A, 030.10-65.435.7.

¹¹³⁶ Konu: Erişim Tarihi: 25.01.2013, <http://www.kdh.gov.tr/sayfa.asp?kod=alt128>.

Tablo 3.23. Kayseri Devlet Hastanesi Faaliyetleri¹¹³⁷

Yıllar	Yatak Sayısı	Yatan Hasta	Ayakta Tedavi	Toplam Hasta
1939	50	1.151	12.930	14.081
1940	50	1.122	16.287	17.411
1941	50	1.267	15.098	16.365
1942	50	1.270	14.198	15.468
1943	50	1.354	10.433	11.787
1944	50	1.504	16.482	17.986
1945	50	1.747	17.376	19.014
1946	50	2.030	17.960	19.990
1947	50	2.364	21.735	24.099
1948	50	2.666	19.365	22.034
1949	75	3.539	15.876	19.415

3.2.6.3.3. Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası Hastanesi

Sümer Bank Bez Fabrikası Hastanesi; 20 yataklı olup biri dâhiliye, biri hariciye mütehassısı olmak üzere 3 tabip, 1 diş tabibi, 1 sıhhat memuru, 1 hemşire ve 7 müstahdemiyle hizmet vermişti.¹¹³⁸ Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası Hastanesinin göstermiş olduğu faaliyetler aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3.24. 1946-1949 Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası Hastanesi Faaliyeti¹¹³⁹

Yıllar	Yatak Sayısı	Yatılı Tedavi	Ayakta Tedavi	Toplam Hasta
1946	25	448	34.038	34.486
1947	25	384	16.771	17.155
1948	25	399	16.748	17.147
1949	25	712	14.784	15.496

Tablo 3.24’de bakıldığı zaman, Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası, sadece iktisadi kaygılarla kurulmamış, fabrika çalışanlarına ve Kayseri halkına sağlık hizmetleri de vererek halka sağlık alanında hizmet götürme görevini de ifa etmiştir. Bu hizmet, halkçılık anlayışının temeli üzerinde sosyal devlet politikasının bir yansıması olarak görülmüştür.

¹¹³⁷ Tablonun oluşturulmasında şu kaynaklar kullanılmıştır: *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, 11. Cilt, Hüsnü Tabiat Basımevi İstanbul, s. 116; *İstatistik Yıllığı 1942-1945*, 15. Cilt, Hüsnü Tabiat Basımevi İstanbul, s. 137; *Türkiye İstatistik Yıllığı 1950*, Ankara, s. 75.

¹¹³⁸ *Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938*, s. 45.

¹¹³⁹ *Türkiye İstatistik Yıllığı 1950*, s. 82.

3.2.6.3.4 Kayseri’de Sağlık Hizmeti Veren Diğer Kurum ve Kuruluşlar

Kayseri Belediyesi bünyesinde idare olunan zührevi hastalıklar dispanseri bulunmaktaydı.¹¹⁴⁰ Kayseri Zühreviye Hastanesi 1935-1940 yılları arasında 20 yataklı bir hastane olarak toplam 742 hastaya hizmet verdi. 1941 yılında yatak sayısı 10 düşmüş olup o yıl 154 hasta tedavi edildi.¹¹⁴¹

1928 yılı Kayseri Zühreviye Hastanesinde görevli olarak, belediye doktoru İbrahim Bey ve İsmail İbrahim Bey hizmet etti.¹¹⁴²

Sağlık hizmetleri vermesi noktasında Kayseri Halkevi tarafından, bünyesinde açılan polikliniklerde ihtiyaç sahibi hastaların tedavisi; İçtimai Yardım Şubesinin destek ve yardımlarıyla parasız muayene günleri adı altında yapıldı. Kayseri Halkevi Poliklinikğinde hizmet eden doktorlar ve hizmet günleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.25. Kayseri Halkevi Poliklinik Hizmet Çizelgesi¹¹⁴³

Doktorun İsmi	Saati	Günler	Muayene Hizmeti
Feride Kanmaz	14:00-15:00	Pazartesi	Çocuk Hastalıkları
İsmail Hakkı	14:00-15:00	Salı	Göz Hastalıkları
Saadettin Akoç	14:00-15:00	Çarşamba	Dâhiliye
Arif Sözen	14:00-15:00	Perşembe	Kadın Hastalıkları
Emin Bey	14:00-15:00	Cuma	İdrar Yolları Hastalıkları

Bugün Türkiye’de Kayseri, iktisadi önemi kadar sağlık alanında da önemli merkezlerden biri olmuştur. Hiç kuşkusuz bu seviyelere gelmesinde ki en büyük pay, Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren sağlık alanıyla ilgili kurumların açılması ve bu kurumların açılmasına bağlı olarak bu alanda bilgi birikiminin olması etkili olmuştur.

3.2.6.3.5. Kayseri Eczaneleri

Anadolu’da ilk eczaneler, Selçuklular döneminde kurulan hastanelerin bünyesinde kuruldu. Bunlardan ilki; Kılıç Arslan’ın kızı Gehver Nesibe Sultan’ın

¹¹⁴⁰ *Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938*, s. 45.

¹¹⁴¹ *İstatistik Yıllığı 1942-1945*, s. 134.

¹¹⁴² *1928 Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Büyük Ticaret Salnamesi*, s. 1007.

¹¹⁴³ *Kayseri Vilayet Gazetesi*, 24. 12. 1942.

vasiyeti üzerine, 1206 yılında Kayseri’de yapılmış olan Gevher Nesibe Sultan Şifahanesi oldu.¹¹⁴⁴

Kayseri’de hastanelerin kurulmasıyla beraber hastaların ilaç ihtiyacını karşılayan eczaneler de faaliyet gösterdi. Kayseri’deki eczacılar ile ilgili elimizdeki en eski kaynaklardan biri, Dr. Hıfzı Nuri tarafından yazılan “Kayseri Sancağı” isimli kitaptır. Bu kitapta 1922 yılında Kayseri’deki eczaneler şu şekilde belirtilmiştir:

1. Belediye tarafından işletilen Belediye Eczanesi,
2. Memleket Hastanesinin resmi eczanesi,
3. Şifa Eczanesi,
4. Erciyes Eczanesi,
5. Mardinyan Eczanesi,
6. Anadolu Tıp Eczanesi,
7. Everek (Develi) Kasabası’nda hususi bir eczane,
8. İncesu’da hükümet tabibine ait bir eczane.

Adı geçen eserde yine ecza depolarının isimleri de zikredilmiştir:

1. Dirazzâdeler Ecza Deposu,
2. Vatan Ecza Deposu.

Cumhuriyetin ilanı sonrasında yazılan salnamelerin birçoğunda, o tarihteki bütün meslek grupları ve üyeleriyle ilgili bilgiler yer almaktadır. 1927 Türkiye Salnamesi’nin Kayseri’yle ilgili olan bölümünde eczanecilik işiyle iştigal olanların isimleri;

1. Hacı Mustafa,
2. Hacı Hazım,
3. Ecz. Sarı Abdullahzâde Naci,
4. Koca Bekirzâde Osman, olarak kaydedildi.¹¹⁴⁵

1928 yılında hazırlanan Türkiye Malul Gaziler Büyük Ticaret Salnamesi’nde, Kayseri’de faaliyet gösteren eczaneler ise şu şekilde belirtilmiştir:

1. Erciyes Eczanesi Hazım; Kiçikapu’da
2. Türkiye Eczanesi Abdullah; Börekçiler’de
3. Şifa Eczanesi Mustafa; Bakırcılar’da

¹¹⁴⁴ Turan Baytop, *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, İstanbul 1985, s. 92.

¹¹⁴⁵ 1927 Türkiye Salnamesi, s. 815.

4. Nuh Naci Eczanesi Sarı Abdullahzâde Nuh Naci; Kazancılar'da
5. Kocabeyzâde Osman Azmi; Kaleönü'nde faaliyet göstermişlerdir.¹¹⁴⁶

1949 yılında hazırlanan Eczacılar Almanagi'na göre o yıl Kayseri'deki eczaneler şunlardı:

1. Kayseri Eczanesi; Ecz. Hazım Gönen,
2. Erciyes Eczanesi Ecz. M. Mahir Kafesçioğlu,
3. Sümer Eczanesi; Ecz. Cemal Emden,
4. Nuh Naci Merkez Eczanesi; Ecz. Cihat Sarı Abdullahoğlu,
5. Yeni Gün Eczanesi (Develi); Ecz. Sabri Günak.

3.2.7. Sümerbank'ın Kuruluşu ve Kayseriye Yönelik Yatırımları

Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası görev sorumluluklarını; 3 Temmuz 1932 tarih ve 2058 Sayılı Kanun'la kurulmuş olan Devlet Sanayi Ofisi¹¹⁴⁷ ve 7 Temmuz 1932 tarih ve 2064 Sayılı Kanun'la kurulmuş olan¹¹⁴⁸ Sanayi Kredi Bankasına bıraktı.¹¹⁴⁹ Bu iki kuruluş; yerli sanayi kuruluşlarını ikame etmek, yeni sanayi tesisleri için kredi hizmeti vermek ve yerli üretimi güçlendirmek görev ve sorumluluğunu ifa etmek için kuruldu. Ülkenin iç ve dış koşullarından dolayı bu iki kuruluş amaçlanan görevi yerine getirememiş, bunun yanında Türkiye Cumhuriyeti ekonomide devlet eliyle kurum ve kuruluşlar kurarak devletin ekonomide etkin olmaya başlamasıyla yeni kararlar almıştı.

Bir taraftan mecburiyet diğer taraftan milli sanayimizin yeniden kurulma ve ilerleme programına bağlanması, Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankasının birleştirilmesi zaruretinden Sümerbank doğdu.¹¹⁵⁰

Sümerbank, Cumhuriyet'in büyük endüstri kalkınmasının ilk büyük abidesi oldu. Kurulma sebeplerini en salâhiyetli olarak 29 Nisan 1933 tarihli lâyihası şu şekilde ortaya koyuldu: “*Sanayi ve Maadin Bankası (Sanayi Kredi Bankasıyla), Devlet Sanayi Ofisine ayrılması dolayısıyla bunlardan Sanayi Kredi Bankası; ismini alan kısmı elde*

¹¹⁴⁶ 1928 Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Büyük Ticaret Salnamesi, s. 484.

¹¹⁴⁷ TBMM, Erişim Tarihi: 12.09.2012, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc011/kanuntbmmc011/kanuntbmmc01102058.pdf.

¹¹⁴⁸ TBMM, Erişim Tarihi: 07.09.2012, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc011/kanuntbmmc011/kanuntbmmc01102064.pdf.

¹¹⁴⁹ Sümerbank Onuncu Yılı (1933-1943), s. 11.

¹¹⁵⁰ Sümerbank Onuncu Yılı (1933-1943), s. 12.

mevcut sermayelerin tamamen ofise merbut fabrikaları bırakması yüzünden, kendisine verilen vazifeleri yapamayacak kadar zayı düşmüştür. Banka kanununda bu sermaye noktasını telafi için, 1055 numaralı Teşvik-i Sanayi Kanununun temin eylediği bazı muafiyetleri ilgası ile bunlardan tevellüt eden hasılatın sermaye ve mecburi tasarruf şeklinde bankaya tahsisi derpiş edilmiştir. Bunlardan makine muafiyetlerinin kaldırılması; gümrük resimlerine muamele vergisinin de inzimamıyla makine fiyatlarını yükselterek ve yeni sanayi teessüslerine mani olarak umulan hasılatı vermediği gibi mecburi tasarruf şeklinde düşünülen varidat menbai kanunla derpiş edilen istimal tarzına göre bankaya sermaye olmaktan ziyade tarafeyn için faydasız ve külfetli bir muamele mahiyetini almıştır. Bu sebeple bu muafiyetlerin iadesi lüzumlu görülerek bu hususta icap eden kanun layihası ayrıca takdim olunmuştur. Bu sermaye membarları ortadan kalktıktan sonra ise, bugünkü şekline ve teessüs bilançosu vaziyetine göre Sanayi Kredi Bankasının uzun zamanlar sanayi âlemimize müfit bir kredi mesesi olmak hâlini alamayacağını tezahür etmektedir. Diğer taraftan Sanayi ve Maadin Bankasının elindeki fabrikaları devralmak suretiyle teşekkül eden Devlet Sanayi Ofisi dahi teşkil kanunun ihtiva ettiği hükümlere milli sanayinin inkişafına amil olmaktan ziyade, sanayi erbabımızı endişeye düşüren bir müessese tesiri yapmıştır. Bu itibarla her iki müessesenin şekli hazırlarıyla arz ettikleri mahzurlar ve milli sanayinin bu vadideki ihtiyaçları göz önünde tutularak, bazı değişiklikler yapılması lüzumlu ve faydalı görülmüş, bu maksadı temin için merbut kanun layihası hazırlanmıştır.”¹¹⁵¹

Sümerbank Kuruluş Layihası: Sümerbank Kuruluş Layihasının hazırlanmasına neden olan prensipler şu suretle hülâsa edildi: “Milli ihtiyaç ve menfaatlerimizin mübrem kıldığı sanayi şubelerinin bir an önce tahakkuk ettirilmesi, iktisadi istihsalat ve emniyetimizi, memleketimizin umumi muvazenesini koruyacak olan bu sanayileşme hareketine hız verebilmesi için bütün milli kuvvet memba ve unsurlarından en çok istifade etmek lazım geldiğini ilk teşebbüs devresi göstermiştir. Bu itibarla Ofis ve Sanayi Kredi Bankası kanunları yerine geçmek üzere bu kanunlarla erişmek istediğimiz milli hedeflere daha müessir ve daha seri bir surette ulaştıracak esasları ihtiva eden bu kanun layihası hazırlanmıştır.

Milli iktisat bakımından Türk iptidai hammadde müstahsillerinin menfaatlerine de uygun bir cepheden hareket ederek, kuruluş esasları ihzar edilen Sümerbank'ın

¹¹⁵¹ Sümerbank Onuncu Yılı (1933-1943), s. 15-18.

Ofis'ten beklenen hizmetleri daha verimli ve ahenkli bir tarzda başarabilmesi için kuvvetli bir heyet ile teçhizine ehemmiyet verilmiştir. Ofisin teşkil esbabı mucibesinde nazarı itibara alınan ve fabrikanın istihsal faaliyetleri üzerinde müsbet tesirler yapabilecek bütün amiller ortadan kaldırılmıştır. Hususi müesseselerin rasyonel çalışma usulleri kabul edilerek ticari serbesti ile inkişaf edilmesi için müesseseye anonim şirket karakteri verilmiştir. Bir an evvel sanayileşme gayesini güderken, Sümerbank'ın memleket iktisadiyatına uygun ve devlet programında ilk önce kurulması istenen sanayi şubelerinin tesisinde milli ve hususi teşebbüslerle beraber çalışması esasına layihada yer verilmiştir. Bununla beraber bankanın bu salahiyeti, hükümetin müsaade ve tasvibine bağlanmıştır.

Milli tasarruf hamlesine inkişaf ve kuvvet vermeye çalışıldığı bu devirde, biriken sermayelerin memleket iktisadiyatına faydalı olacak tarzda emniyetli işlerde kullanılmasının, bu husustaki mesaiyi daha fazla müsmir kılacağı düşünülerek Sümerbank'ın sahibi bulunacağı fabrikaların hisselerinden bir kısmının Türklerin ve Türk teşekküllerinin eline geçmesi muvafık görünmüştür. Banka bu suretle, nakde çevireceği kıymetlerle yeni sanayi şubelerinde faaliyete girişmek imkânlarını elde etmiş olacaktır. Hususi sanayi müesseselerine şimdiye kadar müessir bir kredi yardımı yapılmaması, esbabı tahlil edilince hakiki ve en mühim engel olarak bu vazife kendisine verilmiş olan müessesenin hareketli bir sermayeyle mücehhez olmamış bulunmasında görülür.

*Sümerbank kanun layihasında, bu noksanı peyderpey izale edecek tedbirler alınır. Hareketli sermayenin en az yarısını bankanın iştirak ve alakası bulunmayan hususi sanayi müesseselerine kredi olarak tevzi etmesi, kanuni bir mecburiyet olarak ifade edilmiştir. Bankanın kredi işlerine tahsis olunan likit sermayesinin bu mevzuya tahsis edilen kısmını başka işlerde kullanmaması İktisat Vekâleti tarafından büyük bir hassasiyetle yakından takip edilecektir. Layihada; Sümerbank'ın, memlekette sanayinin devamlı ve tabi inkişafına hizmet edecek yüksek mütehassıs mühendislerin, sanayi mühendislerinin, ustabaşılarının yetiştirmesine çalışacağı tasrih edilmiş, bankanın kazancından bir kısmını bu maksada sarf ederek müterakki sanayi memleketlerine kıymetli unsurlar göndermesi lüzumuna hususi bir ehemmiyet atfolunmuştur.*¹¹⁵²

¹¹⁵² Sümerbank Onuncu Yılı (1933-1943), s. 15-18.

Türkiye’de Sümerbank kuruluşları kısa zamanda faaliyete geçmesiyle müteakiben, bu layihada yapılması düşünülen hemen hemen bütün hedeflere ulaşılmıştır.

3.2.7.1. Sümerbank’ın Görevleri

Sümerbank 3 Haziran 1933 tarihli ve 2262 Sayılı Kanun’la şu görevleri üzerine almıştır:¹¹⁵³

A) Devlet Sanayi Ofisinden devralacağı fabrikaları işletmek ve özel sanayi müesseselerindeki devlet iştirak hisselerini ticaret kanunu hükümlerine göre yönetmek.

B) Özel kanunlarla verilmiş yetkilere istinaden, yapılacak fabrikalar hariç olmak üzere devlet sermayesiyle vücuda getirilecek bütün sınaî müesseselerin etüt ve projelerini hazırlamak, bunları tesis etmek ve yönetmek.

C) Tesisleri veya tevsileri memleket için iktisaden verimli olan sanayi işlerine, sermayesinin müsaadesi nispetinde iştirak veya yardım etmek olarak görevleri üzerine almıştır. Bu görevlerin yanında önemleri itibariyle genel sanayi işleri şu tasnife tabi tutuldu:

1- Ana iptidai maddeleri memlekette yetişen ve henüz üretim miktarı üretimi karşılayamayan sanayi maddelerini temin etmek.

2- İhracat mallarını mamul veya kısmen mamul hâle koyarak, kıymetlerini ve sürümünü kolaylaştıran sanayi kollarını kurmak.

3- Mamulâtı memleket dâhilinde büyük miktarda tüketimi olunan ve ham iptidai maddeleri henüz memlekette yetiştirilmemekle beraber, ortaya çıkmaları hâlinde iptidai maddelerinin de ve memlekette yetiştirilmesi mümkün olan sanayi kollarını işlerlik hale getirmek.

4- Ham iptidai maddeleri memlekette bulunmadığı gibi yetiştirilmesi de mümkün olmayan; fakat üretim safhalarının ülkeye temin edeceği faydalar ehemmiyetli miktara ulaşmış olan sanayi kollarını kurmak.

D) Ülke ve kendi fabrikalarına lüzumlu olan usta ve işçileri yetiştirmek üzere okullar açmak, sanayi mühendisi ve uzmanlarını yetiştirmek için yurt içinde

¹¹⁵³ TBMM, Erişim Tarihi: 08.05.2012. http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc012/kanuntbmmc012/kanuntbmmc01202262.pdf.

yüksekokullarda talebe okutmak veya bu maksatla İktisat vekâletince açılacak okullara yardım etmek ve yabancı ülkelere öğrenci ve stajyer göndermek.

E) Sanayi müesseselerine kredi temin etmek ve genel bankacılık işlerini yapmak.

F) Milli sanayinin inkişafı tedbirlerini aramak ve bu hususta İktisat Vekâletince araştırmak için bankaya verilecek mevzular hakkında mütalaa beyan etmek üzere görevlerinin neler olduğu ortaya konuldu.¹¹⁵⁴

İleride gerçekleştirilmesi düşünülen sanayi hamlesini somut olarak ortaya koymak için Sümerbank'ın kurulmasıyla önemli bir alt yapı işi halledildi.

3.2.7.2. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası

Sanayi; maksat ve hedeflerinin mahiyetine tabi olan, ilk ve önemli bir başarının şartı, rasyonel ve iktisadi prensiplere uygun olarak kurulmasıdır. Sanayi kurulması, başarılı olarak çalışması ve nihayet hususi himaye ve itinaya gerek kalmadan rekabet kabiliyetini haiz olması, mevzuunun tabiat ve özelliklerine göre kendine uygun bulabilmesiyle alakalıdır. Bir fabrikanın yeri; onu işletebilmesi için ihtiyaç duyacağı enerji ve kömürün, suyun ve işçinin en kolay, en iyi ve en ucuz olarak tedarik edebileceği ve üretim hammaddesine an az masraf, külfet ile nakil ve sevk olunabilmesi imkânlarının mevcut olduğu yerdir. Aynı zamanda yavaş yavaş ülkenin ihtiyaç duyduğu ve geri kalmış bölgelere kaydırarak bölgenin ve ülkenin refahını sağlayacak bölgelere tesis etmektir.¹¹⁵⁵ Bu bilgilerden hareket ederek Rus ve Türk heyetlerinin araştırmaları neticesinde sanayi hamlesi gerçekleştirme düşüncesinde Kayseri'ye büyük bir dokuma fabrikası kurulması kararlaştırıldı.

Kurulmasına karar verilen fabrikanın enerji ihtiyacının bir kısmı Kayseri'de bulunan kömür yataklarından karşılanacaktı. Bu kömür yataklarından Araplı'da bulunan kömür madeninden 1920'li yılları başında kurulan askeri mensucat fabrikası enerji ihtiyacını karşılamak için faydalanılmıştı.¹¹⁵⁶ Kayseri'ye kurulması düşünülen fabrikanın yerini ise Kayseri Ticaret Odası yaptığı çalışmalar neticesinde belirleyerek

¹¹⁵⁴ TBMM, Erişim Tarihi: 05.04.2013, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc012/kanuntbmmc012/kanuntbmmc01202262.pdf; *Sümerbank Onuncu Yılı (1933-1943)*, s. 18-20.

¹¹⁵⁵ İnan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933 Raporlar*, s. 19-20.

¹¹⁵⁶ Nuri, *Türkiye'nin Sıhhi-i İçtimâî Coğrafyası Kayseri Sancağı 1922*, s. 6.

İktisat Vekâleti'ne bildirildi.¹¹⁵⁷ Kayseri'nin kuzey tarafında demiryolu hattına bağlantısının fabrikaya rahatlıkla sağlanabilecek bir mevki olan, Karpuzatan adındaki su alanının yakınında ve Kayseri'yi Boğazlıyan'a ve Yozgat'a bağlayan şosenin hemen kenarında, 345.520 metre bir arazi fabrika yeri olarak tespit edilerek istimlâk edildi.¹¹⁵⁸ Yerini belirledikten sonra Rus heyeti Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasının projesini hazırlayarak Türk yetkililerine teslim etti.¹¹⁵⁹

Kayseri Bez Fabrikası yatırımı, Birinci Beş Yıllık Sanayi Programının başlangıcı ve simgesiydi. Bu aynı zamanda sanayi programının başarısı olarak görülecekti. Sanayi programı ile tasarlanan amaçların o güne kadar "sanayii teşvik ederek" gözetilen amaçlardan ve beklentilerden farklılığını Kayseri Bez Fabrikası birkaç yönden yansıtır: Birincisi, bu yatırım dokuma sanayiine, yani, büyük sanayie geçişin ilk aşamasına atılan adımdı. Cumhuriyet Hükümetleri, 1930'lara kadar sanayiden hammadde ve tarım kaynaklarını harekete geçirmek ve sanayi programının gerçekleştirilmesinde milli bankalara da görev vermek gibi amaçları ortaya koydular. Bu fabrikanın kurulmasıyla beraber çevre ekonomilerini de beraberinde harekete geçirme düşüncesi vardı. Adana Ovası, Menderes Ovası ve Sakarya Ovası baştan başa pamuk ziraatına ayrılacaktı ve pamuk üreticisi kâra geçecekti.¹¹⁶⁰ Bunlar, 1933 Sümerbank yasası ile başlayan ve 1934'ten sonra sık sık yinelenecek olan farklılıklardı. Kayseri yatırımının simgelediği bir başka nokta da, sanayi tesislerinin, o güne kadar alışlageldiği gibi büyük kentler ya da ülkenin kıyıya yakın Batı kesimlerinde değil, gelişme ve hareket bekleyen İç Anadolu ve Orta-Doğu Anadolu bölgelerinde kurulması oldu. Bu, ekonomik coğrafyanın değiştirilmesi ve o güne kadar ülke piyasasına katılmamış yörelerin arz-talep ilişkisine çekilmesi yönünde önemli sayılan bir adımdı. Kıyı bölgelerine yönlendirilmiş olan üretim ve ticareti tipik bir sömürge ekonomisinin özelliği sayan Cumhuriyet Yönetimi, iç bölgeleri canlandıracak yatırımlarla ekonomik coğrafyayı değiştirmeyi yeni rejim için başlı başına bir amaç olarak gördü.¹¹⁶¹

Böyle büyük bir tesisin Anadolu içlerine kurulmasını Osmanlı Devleti'nin iktisadi politikalarıyla karşılaştırıldığı zaman, anlayış ve amaç farklılığını da ortaya

¹¹⁵⁷ *Cumhuriyet*, 25. 03. 1933.

¹¹⁵⁸ *Hâkimiyet-i Milliye*, 04. 07. 1934.

¹¹⁵⁹ *Cumhuriyet*, 08. 07. 1933.

¹¹⁶⁰ *Cumhuriyet*, 03. 09. 1933.

¹¹⁶¹ Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1933-1935*, II, 75.

koyuyordu. Osmanlı Devleti, bu tür faaliyetlerinde ülkenin ya da halkın çıkarına olmayıp yapancı ülke ve çıkar gruplarının hedeflerine göre sanayi yapılanmasına gitmişti.¹¹⁶² Bu durumda genelde liman kentleri yakınları ve hammadde kaynaklarının bol bulunduğu bölgeler tercih edilmiş, bunun sonucunda birçok Anadolu kentinde sanayi gelişimi yeterince olmamıştı.

Böyle büyük bir fabrikanın yerinin Kayseri olarak seçilmesindeki önemli etmenleri şu şekilde ortaya koyulabilir: Öncelikle kurulması düşünülen fabrikada imal edilecek ürünlerin hammaddesi olan pamuğun Adana'da yoğun bir şekilde yetiştirilmesiyle birlikte coğrafi olarak Kayseri'nin buraya yakın olması ve ulaşım olanaklarından tren hattının bu bölgeyle bağlantısının olmasıydı. Bunun yanında bir fabrikanın kurulmasında öne çıkan önemli bir diğer etmen de enerji arzıdır. Bu yıllarda enerji üretimi yapabilen birkaç Anadolu şehrinden biri de Kayseri'di.¹¹⁶³ Kayseri Bünyan Elektrik Üretim Santralinin kurulmuş olması, enerji ihtiyacını sağlama konusunda önemli bir avantajı sağlıyordu. Bu avantajların yanı sıra linyit ve kömür yatakları bakımından zengin yer altı kaynaklarına sahip bir bölgeydi. Bütün bu etmenler Sümerbank Bez Fabrikasının Kayseri'ye kurulmasında önemli bir etkiye sahip oldu.

Kısa bir süre sonra Kayseri mensucat fabrikasının inşaat ihalesini Abdurrahman Naci Bey almış, inşaatın sekiz ay zaman zarfında bitirileceği deklare edilmişti.¹¹⁶⁴ Fabrikanın ihalesi 8 Nisan 1934 tarihinde yapılmış, mukavele 10 Nisan 1934 tarihinde imzalanmıştı.¹¹⁶⁵ Fabrika yapımı ihale edildikten sonra Abdurrahman Naci Bey, 15 Nisan 1934'te Kayseri'ye gelerek fabrikanın fiilen yapımına 20 Nisan 1934 tarihinde başlamıştı.¹¹⁶⁶ Türkiye'nin en büyük mensucat fabrikası olarak düşünülmeyle birlikte bu yıllarda dünyanın her yerinde ekonomik sıkıntılar varken Kayseri'de böyle bir fabrikanın inşaatına başlanması büyük bir başarıydı.¹¹⁶⁷

Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı'nın kombine hâlinde ilk pamuklu dokuma fabrikasının temelleri, Kayseri'de 20 Mayıs 1934'te Başvekil İsmet Paşa tarafından atıldı.¹¹⁶⁸ Temel atma töreninde kurulması düşünülen fabrikanın önemini ortaya koymak

¹¹⁶² Sina Akşin, *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989, IV, 268.

¹¹⁶³ *Hakimiyet-i Milliye*, 22, 04, 1934.

¹¹⁶⁴ *Cumhuriyet*, 04, 04, 1934.

¹¹⁶⁵ *Ayın Tarihi*, Sayı 8, Ağustos 1934, s. 18.

¹¹⁶⁶ *Cumhuriyet*, 16. 04. 1934.

¹¹⁶⁷ *Cumhuriyet*, 20, 05, 1934.

¹¹⁶⁸ *Hakimiyet-i Milliye*, 21, 05, 1934.

için yaptığı konuşmada şunları söyledi: “ Cumhuriyet’in ilk günlerinden beri memlekette sanayi kurmak için faydalı tedbirler aldı. Türlü istikamette teşvik ve himaye tedbirleri ile 10 seneden beri memlekette endüstri faaliyetini epeyce ilerletmiştir. Muhtelif istatistikler bu hususta bize yeni bir sanayi hayatına girdiğimize, gözle görülecek muvaffakiyetler elde ettiğimize misal olmuştur. Fakat arkadaşlar, büyük endüstriyi memlekette kurmak için derli toplu bir program hâlinde faaliyete yeni başlamış bulunuyoruz. Şimdi bugün temelini atmakla sevindiğimiz eser elde bulunan büyük endüstri programının bir parçasıdır. Programın muhtelif mevzularını aldık. Ümit ediyoruz ki dokuma sanayiimiz için tasavvur ettiğimiz tedbirleri tahakkuk ettirince memlekette dokuma ihtiyacı esasında tamamiyle halledilmiş olacaktır. Dokuma sanayii bizim inkişafımız için büyük bir mevzudur. Her memleket az çok büyük sanayie bundan başlamıştır, denilebilir, fakat bizim dokuma sanayinde elde edeceğimiz neticeler dokumacılığa yarayan yerli maddeleri aynı zamanda yetiştiren ziraî şeraite malik olduğumuz için iki misli istifade temin edecektir. Bu büyük mevzuda dokuma fabrikalarının tesisi işinde Sovyet sanayii ile teşriki mesai etmiş bulunuyoruz. Sovyetlerin bu fabrikaları kurmak için kendi memleketlerinde yapılan bir işten daha ziyade dikkatli ve temiz olduklarını görmek bizi cidden memnun ve mütehasşis etmektedir. Burada Kayseri’de bir sene sonra hepimizin memnuniyetini bir kat daha artıracak ve hariçten gelip bunu seyredecek olanların gözlerini kamaştıracak büyük eser hem Türk - Sovyet dostluğunun bir abidesi, hem de yeni kurulan ve bütün dünyanın hayretini celbeden büyük Sovyet sanayiinin en parlak bir misali olacaktır.

Arkadaşlar, kurulacak fabrika tahmine göre beş milyon liraya mal olacaktır, burada 33 bin iş ve bin küsur tezgâh bulunacaktır. Tahmine göre bu fabrika bir senede takriben 25 bin balya kadar pamuk istihlâk edecektir. 25 bin balya pamuk istihlâki bu senelerde bu memleketin yetiştirdiği pamuk mevcudunun büyük bir kısmının Kayseri’de istihlâki demektir. Fabrika aynı zamanda kendi elektrik kuvveti ihtiyacını kendisi temin edecek, büyük bir santralle saatte 2.700 kilovat sarf edecek, 1.500 amele çalışacaktır.

Bu birkaç rakam, kurulmakta olan eserin yalnız manevi ve iktisadi ehemmiyetini değil memlekette temin edeceği inkişafı gösterir. Bu misal dokuma fabrikaları işinde de mümtaz ve gıpta edilecek bir mevki sahibi olduğumuzu anlatabilmek için kâfidir.

Bu sene endüstri programının diğer fabrikalarını hemen memleketin muhtelif yerlerinde müteakiben kuracağız ve bir sene sonradan itibaren bunlar işlemeğe başlayacaktır. Ümidimiz odur ki, beş sene içinde tahakkuk ettirmeğe çalıştığımız bu programı beş seneden daha az bir zaman zarfında mükemmelen işletmeğe başlayacağız. Kayseri Dokuma Fabrikası da Sümerbank'ın mevcudu meyanına girecektir. Esasen bu fabrikaların sanayi programının tahakkuk ettirilmesinde milli bankalarımız büyük bir vazife almışlardır. Sümerbank münhasıran memleketin endüstri müesseseleriyle iştigal etmektedir. Ondan sonra İş Bankası geniş iştigal mevzularının müsait olduğu nispette memleketin sanayileşmesi için bütün emeğini sarf etmeye çalışmaktadır. Bundan maada Ziraat Bankası kendi sahasının müsait olduğu nispette memleketin endüstrisine âmil ve müfit olmaya çalışmaktadır. Fabrikaların bir vücut gibi hemâhenk olarak çalışmaları devletin himaye ve muavenetiyle endüstri programının az zamanda tahakkuk etmesi için büyük âmil olmaktadır. Arkadaşlar, her büyük işte olduğu gibi memleketin iktisadi kuruluşunu vücuda getirmekte de büyük Reisicumhurumuz Gazi Hazretleri yakından bilhassa alakadardır. Bu sanayi müessesatının mükemmel olarak bir an evvel vücuda gelmesini, programın feyizli bir surette tahakkuk ettirilmesinde yakından gayretlerini, dikkatlerini ve delaletlerini her gün bize ibzal etmektedirler. Sizin gibi bütün memleketin Kayseri'de büyük müessenin kurulduğunu yürekten takip ettiği bir anda büyük Reisicumhurumuzu hürmetle ve derin muhabbetle anmayı en iyi ve en güzel en vicdani vazifelerimizden sayarım.

Arkadaşlar, Türk İnkılâbı, Cumhuriyet rejimi kahramanlarının omzunda kuruldu. Memleketinin varlığını muhafaza etmek için şimdiye kadar bütün varlığını sarf etmiş olan kahramanlar, çiftçilerle çalıştığı gibi bundan sonra da büyük bir işçi kütlesiyle beraber çalışacaklardır.

Arkadaşlar, Türk inkılâbının inandırıcı ve hakikî manasının zihinlere yerleştirici timsalini hiç hatırdan çıkarmamalıyız. Bu, yeni iş ailesinin ve fabrikalar mecmuasının verdiği mana olacaktır. Memleketin kurtuluş hareketinde en inandırıcı delil fabrikaları kurmak ve onları işletmekte gösterdiğimiz himmet ve liyakat olacaktır. Türk milletinin en yüksek işlerinde olduğu gibi bu istikamette de liyakati, asırlardan beri mevcuttur. Biz bu liyakatin son zamanda yeni, fenni vesait içinde yüksek numunelerini görmekle mükellefiz. Biz bu vazifeyi mükemmelen ifa edeceğiz. Bu vazifeden memleketin en dürüst hayatına kavuşmasından iktisadi kuruluşun ikbal

edilmesinde üzerimize düşen vazifelerimizi hakkiyle ifa edeceğimize kati bir itimadı nefsimiz vardır. Kayserilileri böyle büyük milli terakkinin mühim bir abidesini bu kadar hararet ve muhabbetle kucakladıkları için bilhassa tebrik etmek isterim. Gösterdikleri heyecan ve her sahada bu işlerin tahakkuk etmesi için ibzal etmeğe çalıştıkları kolaylıklar; yüksek zekâlarının, çalışma heveslerinin ve memleketin büyük faaliyetlerine gösterdikleri alakanın güzel bir misalidir. Bugün Kayseri dokuma kombinesinin temel atma merasimini yapmış oluyorum. Ümit ederim ki istikbal; büyük sanayi programının, büyük endüstri programının ilk eserinin kurulduğu bugünü memnuniyetle ve bu toplantımızı zevkle hatırlayacaktır.”¹¹⁶⁹

Başvekil İnönü, temel atma konuşmasında bu fabrikanın Cumhuriyet döneminin sanayi alanında gerçekleştirmek istediği atılımların büyük bir hamlesi olarak görmekle birlikte; dokuma alanında milli üretime geçilerek dokuma ihtiyacının karşılanacağını, Türk-Rus ilişkilerinin bu ortak iktisadi işbirliğinin ortaya konulmasıyla gelişeceği vurguladı. Cumhuriyet fikrinin iktisadi yatırımlarla tamamlanarak halk arasında daha da güçleneceğini dile getirdi. Bu fabrikanın temellerinin atılmasıyla Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı fikri olmaktan çıkarak icraat boyutuna geçti.

Yine temel atma konuşmasında Maarif Müdürü Hüsnü Bey, “19 Mayıs 1919 tarihi nasıl büyük bir inkılap ve tarih mebdei¹¹⁷⁰ tanınmış ise 19 Mayıs 1934 tarihinin de kuvvetli bir ilerleyişinin remzi ve devletçilik telakkisinin muaffak bir eseri olarak tarihe geçeceğini hiçbir milleti takip etmeyecek devletçilik siyasetinin bilakis bütün dünyanın gıptasını celbettiğini ” söyleyerek temeli atılan fabrikanın önemini ortaya koymaya çalıştı.¹¹⁷¹ Temel atma töreninde bulunan bir pankartta “İktisat savaşı devam ediyor, uzun sürecektir, fakat bunda da muvaffak olacağız.”¹¹⁷² şeklinde yazılmış olması iktisat alanında verilen mücadelenin kararlılığını ortaya koyması noktasında önemli bir mesajdı.

Temel atma merasiminden sonra derhal fabrikanın inşaatına başlandı. Kısa bir süre sonra Rusya’dan Mersin limanına getirilen makinelerin ve Sümerbank tarafından

¹¹⁶⁹ Sümerbank Onuncu Yılı (1933-1943), s. 39-42.

¹¹⁷⁰ Mebde’-i tarih: İlk tarih; Mebde’-i inkılap: İlk inkılap. Bkz: Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2003, s. 591.

¹¹⁷¹ Cumhuriyet, 21.05. 1934.

¹¹⁷² Cumhuriyet, 21.05. 1934; Hâkimiyet-i Milliye, 21. 05. 1934.

Rusya'dan Türkstroy¹¹⁷³ idaresinde getirilen makinelerin gümrük işlerinde Teşvik-i Sanay-i Kanunu'ndan istifade edilmesinin lazım geldiği bildirildi. Bu istek derhal, Gümrük İcra Vekillerinin 1 Ağustos 1935 tarihli toplantısında, Gümrük ve İnhisarlar Vekilliğinin mütalaasına göre işlem yapılmasına karar verildi.¹¹⁷⁴ Gümrük işleri halledilip Kayseri'ye demiryoluyla taşınan fabrikanın makine aksanlarını monte etmek için Rusya'dan gelen 11 adet uzmanla birlikte Türk ustalar da kafiyeleler hâlinde monte için Kayseri'ye gönderildi.¹¹⁷⁵ Fabrikanın inşaat faaliyetleri sürerken aynı zamanda fabrikada istihdam edilmesi için Rusya'da Türkstroy İdaresi'nde mesleki eğitim için gönderilen ve burada eğitimlerini tamamlayan 64 ustabaşı ve 5 mühendise diplomaları verilerek istihdam için hazırlandı.¹¹⁷⁶

Geçim sıkıntısı çeken Kayseri halkıyla birlikte; geçimini pamuk çiftçiliğinden temin eden ve ellerindeki pamuğun oldukça cüzi bir değerle alınmasından muzdarip olan Adana halkı da fabrikanın açılmasını sabırsızlıkla bekliyordu. Pamuk çiftçisi de fabrikaya pamuk alımının başlamasıyla ekonomik olarak rahatlayacağını ummaktaydı.¹¹⁷⁷ Beklenen durum kısa bir süre sonra kendini göstermeye başladı. Devlet, Kayseri fabrikası için pamuk alımına başlayarak pamuğun piyasa fiyatından kiloda 5 lira fazla vererek Adana pamuk çiftçisini olumlu olarak etkilemekle beraber geleneksel pamuk üretimi de yavaş yavaş terk edilip modern pamuk üretimine geçildi. Yüksek kalitede Klevland türü pamuk üretimine geçildi.¹¹⁷⁸

3.2.7.2.1. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasının Açılması

Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasının kurulma gayesi; 1930'lu yıllarda oluşturulan devletçilik ve milli ekonominin bir tezahürü olarak ortaya çıktı. Bu dönemin iktisadi politikasını: *“en mübrem ihtiyaçlarımızı dâhilden temin edecek surette milli bir sanayi hayatı uyandırmak, Türkiye'yi yalnız ham madde yetiştiren bir memleket vaziyetinden çıkararak yekdiğerini itimam eden mütevazı bünyeli ziraatçı ve sanayici*

¹¹⁷³ Türkstroy İdaresi, 1930'lu yıllarda Türk-Rus ilişkilerinin gelişmesiyle müteakiben, Türkiye'de Ruslar tarafından kurulması düşünülen sanayi tesislerini kurmak bu tesislerin her türlü ihtiyacını karşılamak için merkezi Rusya'da olan bir kuruluştur. Celal Bayar, Özel Şahingiray, *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri*, Doğuş Limitet Ortaklığı Matbaası, Ankara 1955, s. 212.

¹¹⁷⁴ B.C.A, 30.18.01.02-57. 64.011.2

¹¹⁷⁵ *Cumhuriyet*, 16, 09, 1934.

¹¹⁷⁶ *Cumhuriyet*, 22. 09. 1934.

¹¹⁷⁷ *Cumhuriyet*, 09.11.1934.

¹¹⁷⁸ *Cumhuriyet*, 25.11.1934.

ahenkta bir memleket haline getirecek ve halkımıza dâhilde refah ve inkişaf imkânlarını temin etmek noktalarını oluşturmaktaydı".¹¹⁷⁹ Bu düşüncenin hayat bulması yoğun bir faaliyetin ardından Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde inşa edilen fabrikanın açılması ile gerçekleşmiştir.¹¹⁸⁰ Cumhuriyet gazetesi: "*Bu açılış bütün yurt için ekonomik alanda bir dönüm noktası olacaktır*" yazısıyla fabrikanın ülke için önemine vurgu yapmıştır.¹¹⁸¹ Ekonomi Bakanı Celal Bayar, Kayseri Sümer Fabrikasının açılışında şunları dile getirdi: "*Endüstrileşme programımız ulusal ekonomimizi kül halinde kavramış ve benimsemiştir. Endüstrileşme programımız memleketin umumî varlığını kül halinde ifade eden ve ulusumuza refah vermek için atılan esas bir adımdır. Endüstrileşme programımız memlekette iş hacmini artıracak gibi tarım sahasında da iptidâi bu yolda hayli çene çaldılar. Fakat düşünmediler ki yalnız hammaddeci olmakla iktifa eden memleketlerin akıbetleri çok fecidir ve çok feci olmuştur. Biz endüstrimizi tarımdaki terakkimizle beraber ahenkli olarak yürütmek suretiyle medenî sahada büyük bir tekâmül göstereceğiz. Endüstri programımız bizi bu kemal hâline götürecek tek yoldur. Ve memleketimizde ahenkli bir ekonominin tek ifadesidir. Endüstrileşme programımızda pamuklu kısmı önemli bir yer almaktadır. Memleketimizin ulusal geliri 1.200.000.000 hesap edilmektedir. Bu rakamda dokuma 50.000.000 liralık yer almaktadır. İstatistiklerimiz tetkik edilirse görülür ki Türkiye'ye idhâl olunan yabancı maddelerin başında en kabarık rakam olarak dokuma gelir. Bunun manası şudur ki arkadaşlar, memleketin ham maddelerini yok pahasına satar ve mamullerini de o nispette pahalya satın alır. Amelesi işsiz, çiftçisi de meysus kalırdı. Bugün görüyoruz ki işçimizin adedi artıyor. İhtiyaca kâfi gelmiyor. Çiftçimiz iptidâi maddeleri satmaktan adeta müstağni bir vaziyet alıyor. Bugün iptidâi maddelerimizin fiyatlarının arsiulusal piyasa fiyatları üstünde olduğunu bilmek arzettiğim manayı anlamak için kâfidir... Memleketin istihlâk ettiği miktarı mutlaka memlekette istihsal etmek azmindeyiz... Fabrikalarımız kurulalı pamuk piyasasına girdikten sonra vaziyeti tamamen değişmiştir. Adana'da 80 bin balya istihsal eden rençberlerimiz bu sene bize 140 bin balya veriyorlar. İzmir yakın zamana kadar, daha doğrusu bir iki yıl önceye kadar on beş yirmi bin balya arasında pamuk istihsal ediyordu. Bana bu defa dediler ki, bu yılki rekoltemiz 50 bine çıkacaktır. Bu büyük harpten önceki rekoltenin üstündedir. O zaman*

¹¹⁷⁹ Cumhuriyet, 29. 10. 1933.

¹¹⁸⁰ Ulus, 16. 09. 1935.

¹¹⁸¹ Cumhuriyet, 17. 09. 1935.

rekolte 43 bin balya idi. Yani, şimdi normal devirde alınan istihsalin üstüne çıkmıştır. Bu cesaret nereden geliyor? Bu cesaret istihsalimizin memleket içinde piyasa bulmasından ileri geliyor. Satamamak endişesi kalmamıştır. Dış ticaretimizde aldığımız tedbirler dolayısıyla köylünün malının normal fiyatlarla satılması imkânı hâsıl olmasının da bunda tesiri vardır. Moralin bu yükselişidir ki, istihsalimizi mütemadiyen arttırıyor. Şu hâlde, müstahsillerimize hitap ederek diyebilirim ki, mallarınızı kuvvetli tutmanın maddelerimizin kıymetlenmesinde mühim rolü olacaktır... Bizden öncekilerin kendi memleketlerinde yapılan bir işten daha ziyade dikkatli ve temiz olduklarını görmek bizi cidden memnun ve mütehassıs etmektedir." Burada, Kayseri'de bir sene sonra hepimizin memnuniyetini bir kat daha arttıracak ve hariçten gelip bunu seyredenlerin gözlerini kamaştıracak büyük eser, hem Türk-Sovyet dostluğunun bir abidesi, hem de yeni kurulan ve bütün dünyanın gayretini celbeden büyük Sovyet sanayiinin en parlak bir misali olacaktır. Reisimin dediği tahakkuk etti, abide vücuda geldi. Bugün canlı bir eser olarak yaşıyor. Fakat aynı zamanda çoktan beri kalbinizde yaşayan Sovyet dostluğunu da temsil ediyor. Her iki memleket ulusal mukadderatlarına hâkim olmak için davalarını, gayelerini tahakkuk ettirmek için yüksek mücadeleye atıldıkları zaman birbirlerini iş başında bulmuşlar ve birbirlerine ellerini uzatmışlardır... Programımızı Sümerbank'a bir vedia olarak bıraktık. Bunun yanı başında diğer ulusal kurumlarımız da vardır: İş Bankası, Ziraat Bankası gibi... Sümerbank hükümet organı olmak itibariyle bittabi endüstrileşme programımızda daha fazla pay almak mecburiyetinde idi. Ve bittabi bu pay kendisine emanet edildi... Fabrikamızı üç ekip çalışmak şartıyla 4500 amele işletecektir. Yılda otuz milyon metre pamuklu bez verecektir. Bugünkü kıymeti, hesapların tam arkası alınmamakla beraber 4.500.000 liradır denilebilir. Yılda kullanacağı pamuk balyasının adedi 127.000'dir, devam ediniz. Size vereceğimiz parola şudur: istihsalden çekinmeyiniz. İyi ve çok mal çıkarmağa çalışınız. En ucuza mal etmeğe bakınız. Bu teminat da gösterir ki endüstrileşme programımız amaca doğru yürümektedir... Bütün varlığımızın üstünde duran nurlu bir mevcudiyet vardır. Biz onun ismine Atatürk diyoruz. Yine böyle bir içtimada Atatürk'ü sevmek bizim için ibadettir demiştim. O başımızda oldukça halledemeyeceğimiz hiç bir dava yoktur. O'nun büyük rehberliği altında birinci, ikinci ekonomik plânlarımız ulusumuzun gözü önünde hakikatleşecektir."¹¹⁸² Bu konuşmada

¹¹⁸² Cumhuriyet, 17. 09. 1935; Kuruç, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1933-1935, II, 352-354.

Celal Bayar: Sanayi programının bütün ülkeyi kapsamasını önemli bir yatırım olarak göstermekle beraber, ülkenin kalkınmasında endüstrinin çok önemli olduğunu ve sanayinin önemli kollarından birinin de dokuma sanayi olduğunu, dokuma sanayinin kurulmasıyla, ülkede iş hacminin artacağını, tarım alanında üretim ve tarım hammadde fiyatının artışı da beraberinde getireceğini, idhâlatın düşeceği ve milli gelirin içeride kalmasının sağlanacağını sözlerine taşımıştı. Bu fabrikanın kurulmasının Türk-Rus ilişkisinin bir simgesi olduğunu da belirtmiştir.

Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası; 16 Eylül 1935 tarihinde işletmeye açıldı.¹¹⁸³ Yakın Doğu'nun en büyük pamuklu kombinasıydı. Tamamlanan tesis ve inşaat hariç, Sümerbank'a 8.050.000 Türk Lirasına mal oldu. Fabrikanın üretim kapasitesi 32.520 iğ ve 1008 dokuma tezgâhı ile fabrika, senede 6750 saat çalışma esası üzerinden, 72.263 ton numara vater ipliği ve 41 milyon 390 bin metre bez imal edebilecek kabiliyete sahipti.¹¹⁸⁴ Bu üretim kapasitesi biraz daha artırıldı. Son zamanlara kadar istifade edilmeyen ve ihraç metai olan pamuk döküntülerini kıymetlendirmek maksadıyla, bunlardan iplik istihsalı için Romanya'dan mubayaa edilerek fabrikada kurulan 612 iğlik telef tesisatı 1943 yılının Ekim ayından itibaren faaliyete geçirildi. Böylece fabrikanın üretim hacmi bir o kadar daha arttırıldı. Bu konbine günde 22,5 saatlik mesai ile senelik üretim kapasitesi 2 ila 4 numaralı ipliklerden olmak üzere 540 ton civarında ortalama üretim gerçekleştiriyordu. Bu üretilen iplikleri memleketin çeşitli yerlerinde halıcılar aldığı gibi; bunlardan fabrikada pazen, perdelik ve mobilyalık gibi kalın dokuma da yapıldı.¹¹⁸⁵

3.2.7.2.2. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasının Üretim Faaliyeti

Türkiye'de 1935 ile 1950 arasında Sümerbank tarafından işletmeye açılmış olan fabrikalar içinde en fazla pamuklu üretimini gerçekleştiren Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası oldu.¹¹⁸⁶ Sümerbank dokuma alanında Kayseri'den başka Türkiye'de Nazilli, Ereğli, Bakırköy ve Bünyan Fabrikaları kuruldu. Kayseri'de faaliyete geçen fabrikada üretim miktarı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

¹¹⁸³ *Cumhuriyet*, 17. 09. 1935.

¹¹⁸⁴ *Sümerbank Onuncu Yılı (1933-1943)*, s. 42.

¹¹⁸⁵ Kemalletin Apak, Cevdet Aydınelli, Mehmet Akın, *Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, Selülöz Basımevi, İzmit 1952, s. 191.

¹¹⁸⁶ Sümerbank, *1944 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclis Raporu*, s. 7.

Tablo 3.26. 1936-1950 Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Pamuk İpliği ve Pamuklu Dokuma Üretim Miktarı¹¹⁸⁷

Yıllar	Pamuk İpliği	Pamuklu Dokuma
1936	2.716,4	18.353.576
1937	3.215,9	20.224.947
1938	3.625,0	19.238.555
1939	3.622,3	22.514.233
1940	3.938,1	22.084.352
1941	4.132,3	24.365.941
1942	3.946,2	23.343.823
1943	3.861,8	20.821.327
1944	4.476,0	29.440.211
1945	5.371,0	32.714.472
1946	5.175,4	37.032.839
1947	5.307,0	40.386.261
1948	5.258,6	43.835.913
1949	5.639,1	47.296.159
1950	5.688,4	43.617.289

1936 ile 1950 arasında, Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasında pamuk ipliği ve pamuklu dokuma üretim miktarı arttıkça kalite oranı da %88 çıkmıştı.¹¹⁸⁸ Bunun yanında 1941 ile 1944 yılları arasında üretim alanında beklenen artış görülmedi. Bunun nedeni II. Dünya Savaşı koşullarından fabrikanın ihtiyaç duyduğu makinelerin idhâlatı yapılamadı.¹¹⁸⁹ Sümerbank Kayseri Fabrikasında çıkartılan dokuma ürünleri ülkenin büyük bir ihtiyacına karşıladı. Fabrikada genellikle el tezgâhlarında yapılan (diril, kazalina ve kapuz bezi gibi) bez imal edildi.¹¹⁹⁰ Bu fabrika aynı zamanda yapmış olduğu üründen ülke için önemli miktarlarda kâr yaptı.¹¹⁹¹

Fabrikanın enerji ihtiyacı; muharrik kuvveti toplam 4500 kw kudretinde buhar tribünlerinden müteşekkil kendi elektrik santralinden karşılıyordu.¹¹⁹² Başka bir kaynağa göre: Günde yaklaşık 6000 kw elektrik üretim miktarına sahip olan bu makineler Rusya’da hazırlanmış ve mütehassısları tarafından montajı yapılmıştı. Bu sayede en büyük elektrik santralinin burada olacağı ve buradan Kayseri civarı dahil

¹¹⁸⁷ Kemallettin Apak, Cevdet Aydınelli, Mehmet Akın, *Türkiye’de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, s. 218-219.

¹¹⁸⁸ Sümerbank, *1944 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclis Raporu*, s. 8.

¹¹⁸⁹ Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, *50. Yılda Türk Sanayii*, s. 346.

¹¹⁹⁰ Haluk Cilov, *Denizli Bez Dokumacılığı*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1949, s. 144.

¹¹⁹¹ Sümerbank, *1949 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclis Raporu*, Selüloz Basımevi İzmit 1950, s. 42.

¹¹⁹² Kemallettin Apak, Cevdet Aydınelli, Mehmet Akın, *Türkiye’de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, s. 191.

aydınlatmadan yararlanılacağı düşünülmüştü.¹¹⁹³ Bu üretim kapasitesiyle aynı zamanda bu dönemde ülkenin en büyük enerji santrallerinden biri olmuştu.¹¹⁹⁴ Fabrika bünyesinde kurulmuş olan otoprodüktör için sarf edilen kömür miktarı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.¹¹⁹⁵

Tablo 3.27. 1936-1942 Yılları Arası Elektrik Santralinde Kullanılan Kömür Sarfıyatı¹¹⁹⁶ (ton)

1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942
17.500	26.200	20.200	20.800	19.700	21.300	24.800

Sümerbank Kayseri Bez Dokuma Fabrikası enerji ihtiyacını yerli kömür rezervlerinden karşılıyordu.¹¹⁹⁷ Türkiye kömür sarfıyatını en fazla yapan müesseslerden biri Sümerbank Fabrikalarıydı. Kayseri ve çevresi linyit ve kömür yatakları bakımından zengin olması bunun yanında bu zengin yataklara ulaşım bağlantısının kolay olması Sümerbank Kayseri Fabrikası enerji temin etmekte güçlük çekmedi.

3.2.7.2.3. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasının Kayseri'ye Katkıları

3.2.7.2.3.1. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasının İstihdamı

Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası işletmeye açılmasıyla birlikte ülkenin en fazla toplu işçi istihdam eden müesseslerin başında gelmesi Kayseri'ye çok önemli iktisadi avantajları beraberinde getirdi.

Ortalama 2.500 erkek ve 400 kadın işçi istihdam edildi.¹¹⁹⁸ 1948 yılı Kayseri ve Kayseri'deki Devlet Fabrikaları Sıhhi Tetkikleri adlı çalışmada Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasında 3.500 işçiye sahip olup bunun %20 ve 30'u kadından oluşuyordu. Bu yıllarda Türkiye'de en fazla kadın istihdamının yapıldığı kuruluşlardan biri oldu. Bu kadınların bazılarını hapishaneden getirilen kadınlar oluşturmuştu.¹¹⁹⁹ Fabrika kadın suçluların topluma kazandırılması noktasında Türkiye'de öncü kurumlardan oldu.

¹¹⁹³ *Ayın Tarihi*, Sayı: 8 Ağustos 1934, s. 28. *Hâkimiyet-i Milliye*, 04. 07. 1934.

¹¹⁹⁴ *Sümerbank Onuncu Yılı (1933-1943)*, s. 46.

¹¹⁹⁵ Bu dönemde Türkiye'de en fazla elektrik enerjisi üreten otoprodüktör santrallerinden biridir.

¹¹⁹⁶ *Sümerbank Onuncu Yılı (1933-1943)*, s. 46.

¹¹⁹⁷ *Trak, İktisadi ve Ticari Türkiye*, s. 166.

¹¹⁹⁸ *Sümerbank Onuncu Yılı (1933-1943)*, s. 42.

¹¹⁹⁹ Korkut, *Kayseri ve Kayseri'deki Devlet Fabrikaları Sıhhi Tetkikleri Raporu*, s. 3.

Fabrikada işçi sağlığına, çalışma ortamına, temizliğine, güvenliğine ve huzuruna büyük itina gösterilmekte, bu da işçilerin verimli çalışmalarına ve kaliteli ürün çıkarmalarına olanak veriyordu.¹²⁰⁰ Fabrika, açılışından itibaren üretimini 24 saat geceli gündüzlü, 1937'den itibaren de üç vardiya olarak faaliyetini sürdürüyordu. Fabrikada genellikle genç insanların istihdamına yer veriliyordu. Çalışanların yaş aralığı 14 ile 30 olan işçiler üç vardiya hâlinde çalıştırıldı. 1938 yılı verilerine göre bu fabrikada istihdam edilen işçinin eline ortalama 27-30 lira arasında para geçmekteydi.¹²⁰¹ İşçilere iki türlü ücret tarifiesi uygulanmaya çalışıldı: Biri işçinin çalıştığı iş hesabına göre yapılan akort sistemi idi. Azami 120 kuruş, asgari 28 kuruş olarak ortalama 54 kuruş tutmaktaydı. Günde 8 saat çalışan bir işçi ortalama 4-5 lira kazanmaktaydı. Bir diğeri de zaman esası üzerine çalıştırılan işçi sistemi idi. Saati azami 100 kuruş, asgari 25 kuruş ortalama 50 kuruş tutmaktaydı. Çıraklara ilk günlerde saat başına 15 kuruş verilerek bunun yanında bir öğün de yemek verilmekteydi.¹²⁰² Fabrikada kuruluşundan 1950 yılına kadar ki istihdam verileri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3.28. 1936-1950 Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasında Çalışan İşçi ve Memur Sayısı¹²⁰³

Yıllar	İşçi	Memur
1936	2.896	---
1937	2.301	---
1938	2.475	---
1939	2.631	---
1940	2.723	---
1941	2.777	241
1942	2.849	352
1943	3.601	327
1944	3.289	304
1945	3.040	320
1946	2.661	327
1947	3.416	257
1948	3.221	257
1949	3.304	258
1950	3.305	288

¹²⁰⁰ *Cumhuriyet*, 01. 11. 1936.

¹²⁰¹ Kayseri Halkevi Dergisi, *Erciyes*, I(1), Kayseri 1938, s. 18.

¹²⁰² Beğenç, *Kayseri*, s. 73.

¹²⁰³ Kemallettin Apak, Cevdet Aydınelli, Mehmet Akın, *Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, s. 87-88.

Tablo 3.28 bilgilerden hareketle, Sümerbank Kayseri Bez Dokuma Fabrikası, 15 yıllık faaliyette Sümerbank fabrikalarının en çok işçi istihdam eden fabrikası olmuştur. Kayseri’de birçok aile geçimini bu büyük müesseseden karşıladı. Kayseri tedricen sanayi merkezi olmasıyla çevre illerden Kayseri göç almaya başladı. Sümerbank Kayseri Bez Dokuma Fabrikası, göçmen nüfusun istihdamında ve iskânında çok önemli bir işlevi yerine getirdi.

3.2.7.2.3.2. Sümerbank Yerli Malları Pazarı ve Kayseri Milli Satış Evi

Sümerbank Bez Fabrikaları’nın faaliyete geçmesi; Türkiye’ye iktisadi, sosyal ve kültürel olmak üzere birçok alanda katkıda bulundu. Halkın giyeceği pamuk ve yünlü kumaşların üretimine Sümerbank Bez Fabrikaları’nın geçmesiyle giysiler ucuzlamaya ve kolay bir şekilde temin edilmeye başlandı. Halkın rahatlıkla bu fabrikalarda üretilen mallara ulaşabilmesi için aracı kuruluşlar kuruldu. Bu aracı kuruluşların ilk örneği Kayseri’de kurulmuştur. Kayseri’ye ekonomik bir varlık getiren Sümerbank Bez Fabrikasının imal ettiği ürünlerden toptan olarak, satış merkezlerinin isteklerine göre balya balya göndermek ve yerli esnaf ve tüccarlara top top satmak için Kayserili sermayedar tüccarlardan Hacı Bekir Soybaş, Şaban Karahalil ve Nuh Mehmet Karagözlü tarafından Kasım 1936’da “Kayseri Milli Satış Evi” adı altında Kayseri’nin Kazancılar Çarşısı’nda büyük bir mağaza açıldı.¹²⁰⁴ Bu satış evine fabrikanın ürettiği ürünlerin her çeşidinden yüzlerce balya birden peşin parayla alınıp getiriliyordu, dolayısıyla bu işlemde bir intizam olması sebebiyle fabrika muamelesi kolaylaştığı gibi, yerli ve yabancı tüccar ve satıcılar da satış prensiplerine uygun bir şekilde fabrikanın mallarına satış evlerinden kolaylıkla ulaşıyordu. Denilebilir ki bu hamle, Sümerbank fabrikaları tarihinde uygulamaya konulan fabrikadan halka arzın ilk örneğiydi. Kayseri’de Milli Satış Evi’nde ortaya konan işlem, İstanbul’da Mahmudiye Han’ında Nuri Topbaş sahipliğinde olan firma tarafından yapılmaya başlandı. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Müdürlüğü’nün bildirisinde adı geçen Kayseri’de ve İstanbul’daki satış noktalarında fabrikanın ürünlerinin, fabrikanın belirlediği fiyatların üstünde satılmaması talimatı verildi. Fiyatlar düzenlenmiş olup belirlenen fiyatların üzerinde satış yapmamaları hâlinde Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Müdürlüğü’ne bildirilmesini halka ilan edildi.

¹²⁰⁴ Kayseri Vilayet Gazetesi, 05. 11. 1936.

Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Müdürlüğü'nün belirlediği ürün satış fiyatları:
Anahtarlı kaput bezi fiyatları:

85 cm topu 783 kuruş, metresi 21,75 kuruş.

80 cm topu 765 kuruş, metresi 21,25 kuruş.

75 cm topu 720 kuruş, metresi 20.00 kuruştur.¹²⁰⁵

Satışlarda belirli bir tarife belirlenmesiyle dokuma sektöründeki satışlar halkın menfaatine olmaya başladı. Kayseri fabrikasından çıkan ürünler Türkiye'nin büyük şehirlerine kolayca ulaştırılıyordu. Böylece üretimden halka yapılan işlem sayesinde canlı bir ekonomik hayat yaşanmaya başlandı. Kayseri bu fabrikanın faaliyetlerinden büyük iktisadi kazanç elde etti.

Ankara'da Maadin ve Sanayi Bankası'nın iştirakiyle 14 Ocak 1930'da kurulan Yerli Malları Pazarı¹²⁰⁶: Yerli üretimi halka sunmak amacıyla kurulan bu pazara Sümerbank ürünlerinin satış için konmaya başlaması çok önemli bir girişimdi. Daha sonra halkın büyük talep ve istekleri karşısında daha iyi hizmet verebilmek için Sümerbank Mağazalar Zinciri kuruldu. Cumhuriyetin 50. yılında ülke genelinde 226 satış mağazası kuruldu.¹²⁰⁷ Sümerbank mağazaları ve satış noktaları Türkiye'nin dört bir tarafına şubeler açarak halkın ihtiyaçlarına cevap verilmeye çalışıldı. Kayseri Milli Satış Evi'nin kurulmasının halkın ve fabrikanın menfaatine olmaya başlamasıyla birlikte Kayseri ve İstanbul dışında Ankara'da bu görevi yapacak olan Sümerbank Yerli Malları Pazarı görev yaptı. Bu pazarlara halk yoğun bir şekilde rağbet etmiş, hasretle beklediği yerli malları tüketmeye başladı. Türkiye'de yavaş yavaş giyinmek ayrıcalıklı bir halden çıkmaya başlayarak halk yerli ürünlere kolayca ulaşmaya başladı. Bu pazarın açılmasıyla birlikte yoğun bir satış faaliyetine girildi. Bu durum her geçen gün katlanarak arttı. Halkın yoğun talebine ve ihtiyacına cevap verebilmek için ilk defa Ankara'da hizmet vermeye başlayan Yerli Malları Pazarı, Mersin ve Karabük gibi ülkenin çeşitli şehirlerinde de açıldı.¹²⁰⁸ Bu pazarların halk tarafından rağbet görmesini Celal Bayar, Sümerbank fabrikalarında üretilen ürünlerin ucuz ve kaliteli olmasından

¹²⁰⁵ *Cumhuriyet*, 07.01.1938.

¹²⁰⁶ *Cumhuriyet*, 15.01.1930.

¹²⁰⁷ Birol Tenekecioğlu, *Pazarlamada Fiziksel Dağıtım ve Türkiye'deki Uygulama*, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Eskişehir 1974, s. 170.

¹²⁰⁸ *Cumhuriyet*, 11. 07. 1939.

kaynaklandığını ifade etmiş.¹²⁰⁹ Böyle yoğun bir talep karşısında halka cevap verebilme gücüne kavuşan Sümerbank Bez Fabrikaları, idhâlatın önüne geçerek kuruluş amacına başarıyla hizmet etmeye başlamıştır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Programı'nın amacı; ülke içinde yetiştirilen ve mamul hâle getirildikten sonra ülkede çok tüketilen sanayi kollarının ilk önce devlet tarafından kurulması, böylelikle dışarıya verilen milyonların önüne geçilmesi olarak belirlendi. Bu amaca, dokuma fabrikalarının kurulmasıyla ulaşılmaya çalışıldı. Sümerbank Bez Fabrikaları sadece iktisadi kaygılarla kurulmamış, aynı zamanda sosyal devlet anlayışı ve uygulamasının bir tezahürü olarak kuruldu. Devlet sadece şehirlerde yaşayan halkın ihtiyaçlarına dönük üretim yapmayıp, kırsal alanda yaşayan köylü halk için de üretim yaparak üretim yelpazesini geniş tabana yaydı.¹²¹⁰ Köylü halkın bütün giyim ihtiyaçları, sağlam ve dayanıklı olmak şartıyla, maliyet fiyatları üzerinden satışa çıkartılarak bundan kâr amacı gütmeyen tedarik edilmeye çalışıldı. Bu arada yalnız erkekler için değil aynı zamanda köylü kadınların giyim ihtiyacını karşılamaya dönük üretim gerçekleştirildi. Hazır elbiseye uyacak şekilde kasket, kabut, patiskadan don, gömlek, köylü çamaşırları, meşhur çizgili mintanlıklar ve köylüye 10 kuruşa satılacak çorap üretildi. Çizgili mintanlıkların kumaşları Kayseri Sümerbank Bez Fabrikasından tedarik edilmekteydi. Ankara'daki Yerli Malları Pazarı yanında köylülerin ihtiyacını karşılayacak satış reyonları açıldı. Şehirlere gelemeyen ve uzak olan köylere Sümerbank ürünlerinin ulaştırılması için seyyar satış kamyonları yapılarak ürünler ulaştırılmaya çalışıldı.¹²¹¹ Anadolu köylüsü ilk defa Sümerbank satış kamyonları vasıtasıyla Sümerbank ürünlerini kullanmaya başladı.¹²¹²

Sümerbank Fabrikaları'nın ve Kayseri Sümerbank Bez Fabrikasının açılması, bütün ülkede sevinç ve büyük gururla karşılandı. Fabrikalar kurulmadan önce boş ve ıssız topraklarda hayvanlar ve kuşlar dolaşırken, fabrikaların kurulmasıyla büyük apartmanlar ve sanayi tesisleri yükselerek fabrikanın bulunduğu bölge cazibe merkezi haline dönüştü. Şehrin imarında ve mekânsal gelişiminde büyük etki yaptı. Bir dönemin

¹²⁰⁹ *Cumhuriyet*, 05. 08. 1938.

¹²¹⁰ *Cumhuriyet*, 11. 06. 1939.

¹²¹¹ *Cumhuriyet*, 19. 05. 1939.

¹²¹² Muhtar Körukçü, *Köyden Haber*, Varlık Yayınları, İstanbul 1950, s. 43.

harap ve yoksul Anadolu şehri Kayseri, cumhuriyetin endüstri feyzinden nasibini alan ilk şehirlerdendi.¹²¹³

Bu fabrikaların açılmasını dönemin önemli gazetelerinden Ulus gazetesi yazısında “*Bir millet, milli müdafaa davasını, istiklalini ve zaferini korumak için ele alır. Ama yalnız karada, denizde ve havada değil, ekonomi ve finansta da milli bankaları, yani milli bir kredi sistemini, milli münakalaf vasıtaları, ileri bir ziraatı ve milli bir endüstrisi olmayan bir millet, harp zamanlarında değil, bilhassa barış günlerinde altta kalmak tehlikesine maruzdur. Genç Türkiye Cumhuriyeti, imparatorlukla maddi ve manevi talakını yaparken daha bu esaslı kanaate varmış bulunuyordu. Türkiye bugün bilhassa ekonomik ve finans bakımından istiklale malik memleketler arasındadır. Açtığı her fabrika, bu sahada, satın aldığı bir zırhlı yahut kadrolarına ilave eylediği bir askeri cüzütam kadar mühimdir.*” Denilerek ülkenin bağımsızlığının devam ettirilmesinde en önemli amilin kendi fabrikalarını inşa edip, kendi endüstrisini oluşturmakla gerçekleşeceğini ortaya koydu.¹²¹⁴ Bu manada Kayseri Sümer Bez Fabrikasının açılması milli bağımsızlığın ve iktisadi bağımsızlığın kalıcı olması noktasında çok önemli bir örnekti. Ülkenin giyim ihtiyacı karşılanarak idhâlatın önüne geçilerek, ülkenin parasının dışarıya gitmesi engellendi.¹²¹⁵

Sümerbank’ın çıkarmış olduğu bir tanıtım broşüründe, “*memlekete yenilmez çelik bir ordu hediye etmiş olan Cumhuriyet şimdi o orduyu ve memleketi yaşatacak olan ekonomi kışlasını endüstri temeli üzerine istikbalini kuruyor.*”¹²¹⁶ İfadesi ortaya konularak endüstri yatırımlarının ülkenin siyasal bağımsızlığının bir teminatı olarak görülmüştür.

Çahit Beğenç, Kayseri Sümerbank Bez Fabrikasında yapmış olduğu inceleme gezisinde şunları söyler: “*Memlekette şehirli olsun köylü olsun, makine denen şeyi dikiş makinası ile fabrika denen şeyi de Sümerbank Fabrikalarıyla öğrendik. Demek ki, yalnız Avrupalıların değil, bizim de mühendislerimiz, bizim de ehil ustalarımız, bizim de becerikli işçilerimiz varmış.*”¹²¹⁷ Kayseri ve ülke sanayisinde bu alanda ülkenin önemli bir bilgi birikimi ve deneyimi olduğunu ortaya koymaya çalıştı. Sümerbank Kayseri Bez

¹²¹³ Cumhuriyet, 01. 11. 1936.

¹²¹⁴ Cumhuriyet, 04. 02. 1938.

¹²¹⁵ Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938, s. 92.

¹²¹⁶ Cumhuriyet, 04. 02. 1938.

¹²¹⁷ Beğenç, Kayseri s. 70.

Fabrikasında üretilen mallar sadece yurt içinde rağbet görmemiş, 1936'da Suriye'de düzenlenen Uluslararası Şam Sergisi'nde fabrikada üretilen ürünlerin Avrupa'da üretilen mallardan kalite bakımından üstün olduğu, fiyat bakımından ise makul olduğu ortaya konulmuştu.¹²¹⁸ Türkiye'nin en büyük sanayi kompleksi olan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasında üretilen ürünler her tarafa tanınan ve aranan bir marka hâline gelmişti.¹²¹⁹

Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasının kuruluşunun X. yılı münasebetiyle Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye gönderilen telgrafta: Türkiye'de endüstri alanında, Cumhuriyetin yapıcı kudretinin ilk büyük eseri olarak gösterilen kuruluşun X. yılı kutlanmıştır. On yıl içinde büyük hamleler yapıldığı ve II. Dünya Savaşı koşullarında dahi ülke için büyük hizmetler ifa ettiği ortaya konulmuştur. Milli ekonominin bir örneği olan Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasının endüstri alanında göstermiş olduğu üretim ve faaliyetlerden büyük mutluluk duyulduğunu 16 Eylül 1945 tarihinde ortaya konulmuştur.¹²²⁰ Bu telgrafa Cumhurbaşkanlığı tarafından 25 Eylül 1945 yılında verilen cevapta, Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasının faaliyetlerinden büyük mutluluk duyulduğu bildirilmiştir. Bununla beraber Türkiye'nin endüstri alanındaki gelişimi hakkında temennini ifade etmişlerdir.¹²²¹

3.2.7.2.3.3. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Bünyesinde Gerçekleştirilen Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri

Kayseri Sümer Bez Fabrikası sadece iktisadi kaygılarla kurulmuş bir fabrika olmamıştır. Cumhuriyet fikrinin tabana yayılmasını ve bunun yanında bünyesinde çalıştırdığı işçilerin sosyal, kültürel, sağlık ve sportif faaliyetlerini de içine alan modern bir kuruluş olarak Kayseri'ye ve Türkiye'ye hizmet vermiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ortaya koyduğu okuma seferberliği, Kayseri'de Mustafa Kemal'le hız kazandı.¹²²² Bu seferberlik, Kayseri Sümer Bez Fabrikasında da devam etti. Fabrikanın içinde örnek bir ilk ilkokul kuruldu. Bu ilkokulda işçi ailelerin

¹²¹⁸ *Cumhuriyet*, 29. 07. 1936.

¹²¹⁹ *Cumhuriyet*, 08. 04. 1937.

¹²²⁰ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Yer No; 2/2-2, Fihrist No; 295-62.

¹²²¹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Yer No; 2/2-2, Fihrist No; 295-61.

¹²²² Kılıç, II. *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri*, s. 191; Recep Kanalgı, *Kayseri'de Harf İnkılabı*, Eğitim ve Kültür Hayatı (1928-1938), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2010, s. 11-12.

çocukları eğitim görmüşlerdi.¹²²³ Sümerbank Kuruluş Kanunu'nda ortaya konan maddede:“ *Memlekete ve kendi fabrikalarına lüzumu olan usta ve işçileri yetiştirmek üzere mektepler açmak...*”¹²²⁴ Bununla birlikte 8 Mayıs 1934 tarihinde kabul edilen Sümerbank Dâhili Nizamnamesi¹²²⁵ gereğince kendi bünyesinde işçi, usta yetiştirmek için mektep tesis eder maddesi¹²²⁶ gereğince, Sümerbank işletmeleri bünyesinde ilk olarak Kayseri’de bir “Dokumacılık İhtisas Mektebi”¹²²⁷ açıldı. Kayseri’de açılmış olan Dokumacılık İhtisas Mektebi faaliyete geçti. Bu bağlamda yeni kurulmuş olan, Sümerbank Malatya Bez ve İplik Fabrikaları’nda çalıştırılmak üzere 40 ustanın adı geçen mektepte yetiştirileceği bildirildi.¹²²⁸ 1941’de Umumi Murakabe Heyeti’nin mesleki eğitim ve öğretim konusunda sunduğu “yetiştirme teşkilatı”na dair raporunda şunlar belirtilir: “ *Her şeyden evvel devlet sanayiine dâhil fabrikalar teknik hususiyetlerine ve imalatlarındaki ayrılık ve beraberliklere göre gruplara ayrılmalı ve her gruba dâhil işletmelerden mesleki yetiştirme için en elverişli şartları haiz olan birinde o sanayi şubesinin teknik yetiştirme teşkilatı kurulmalıdır. Sanayi şubelerine göre ayrılan her yetiştirici teşkilatın mesleki yetiştirme işlerini ayrıca kendi içindeki teknik safha ve hususiyetlere göre planlaştırmak mevkiindedir. Bu bakımdan her sanayi şubesinde ana yetiştiricilik vazifesini üzerine alacak teşkilatın umumiyetle okuma yazma kursları, çırak kursları, usta muavini kursları, usta ve ustabaşı kurslarını ihtiva etmesi lüzumuna kaniiz.*” Hükümünün bir tezahürü olarak 1941’de pamuklu fabrikaların mütehassıs işçi ve usta muavinlerini yetiştirmek üzere Kayseri fabrikasında mesleki bir mektep teşkil edildi. Kayseri Fabrikasında meslek okuluna muhtelif kısımların ihtiyacını karşılamak için usta yetiştirilmek üzere öğrenci alınacağı duyuruldu.¹²²⁹ Kayseri Sümerbank Bez Fabrikasında mesleki okulların yanı sıra, okuma yazma bilmeyen işçilere fabrika bünyesine yapılmış mektepte okuma yazma öğretildi. Böylece bu fabrika iktisadi kazanımlar elde ederken aynı zamanda bir kültür fabrikası görevini de yerine getirdi. Fabrikada bulunan okul sadece okuma yazma öğretmekle kalmayarak, mesleki ve teknik alanda kurs programları açmış, katılımcılarına sertifika ve diplomalar

¹²²³ Korkut, *Kayseri ve Kayseri’deki Devlet Fabrikaları Sıhhi Tetkikleri Raporu*, s. 3.

¹²²⁴ TBMM, Erişim Tarihi: 11.07.2013, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc012/kanuntbmmc012/kanuntbmmc01202262.pdf.

¹²²⁵ B.C.A, 30.18.0.1.2-44.28.05.

¹²²⁶ *Cumhuriyet*, 20. 05. 1934.

¹²²⁷ *Cumhuriyet*, 24. 04. 1935

¹²²⁸ *Cumhuriyet*, 07. 12. 1937.

¹²²⁹ *Cumhuriyet*, 11. 09. 1942.

vererek Sümerbank Fabrikaları bünyesinde ve Türkiye'nin farklı yerlerinde kolaylıkla istihdam etmelerini sağlamıştı. Kayseri Sümer Bez Fabrikaları bilgili, dikkatli ve ehli işçi yetiştiren birer mesleki okul konumuna gelmişti.¹²³⁰ Kayseri Sümerbank bünyesinde bulunan meslek okuluna yatılı olmak ve bir yıl eğitim almak üzere 30 öğrenci alınacağı bildirildi.¹²³¹ O günlerin Türkiye'si için en büyük sorunlardan biri, yetişmiş kalifiye elaman sorunuymdu. Sümerbank Fabrikaları'nın sürdürmüş olduğu bu gibi faaliyetler, bu sorunun çözümüne en önemli katkıyı yaptı.

Devlet, Sümerbank fabrikaları bünyesinde açmış olduğu işletmeler kanalıyla sanayiye gerek kalifiye işçi, gerek idari personel yetiştirme bakımından bir okul vazifesini görmüş ve özel sektör için bir kaynak olmuştur.¹²³² Kayseri Sümerbank Fabrikası, bir iktisadi kuruluş olmasına rağmen Türkiye için çok yönlü fonksiyonlarıyla hizmet etti. Bu fonksiyonlardan en önemlisi; Türk sanayisinin ihtiyacı olan yetişmiş kalifiye elaman yetiştirmektir. Bu görevi layıkıyla yerine getirmişti. Bu duruma bir örnek verecek olursak: Türkiye'nin 8. Cumhurbaşkanı Turgut Özal; 1946 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Elektrik Bölümü I. sınıfta eğitimini sürdürdüğü sırada Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasında 2 Ağustos 1946 tarihinde başladığı stajını 18 Eylül 1946'da tamamladı. Bu müddet içinde Ağustos ayında 80.79 lira, Eylül ayında da 50.53 lira staj ücreti almış. Atölye şefi staj belgesine “ *ileride kamuya nafi olacak elamandır*” diye kaydını düşü. ¹²³³ Sümerbank Kayseri Fabrikası hem özel kuruluşlara hem de kamu kuruluşlarına kalifiye elaman hazırlamakta maharetli bir kuruluş olarak Türkiye'ye hizmet etti.

Çocuk Kreşi: Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası, işçi ve memurların çocuklarının bakımını, eğitimini ve diğer hizmetlerini yerine getirmek için fabrika sosyal tesisleri içinde 40 yataklı bir çocuk kreşi kurmuş ve kreş 24 saat hizmet veriyordu.¹²³⁴ Kreş güzel bir binada hizmet vermekteydi. Üç posta halinde fabrikada çalışan işçilerin çocuklarına hizmet vermekteydi. Çocukların yemekleri, ilaçları, banyoları, eğlenceleri ücretsiz kamu hizmeti olarak verilmekteydi. Kreşte iki hemşire ve

¹²³⁰ *Sümerbank Onuncu Yılı (1933-1943)*, s. 256.

¹²³¹ *Cumhuriyet*, 11. 09. 1946.

¹²³² Cahit Talas, *İçtimai İktisat*, (İkinci Bası), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1961, s. 213.

¹²³³ Halit Erkiletlioğlu, *Kayseri Yakın Tarihinden Notlar*, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 1998, s. 100.

¹²³⁴ *Sümerbank Kayseri Sanayi Müessesesi Bülteni*, Kayseri 1990, s. 4.

iki hizmetçi kadın görev yapmaktaydı.¹²³⁵ Bu durum, çocukların bakımında önemli olduğu kadar kadınların iş hayatına katılmaları ve iş verimliliğinde de önemli bir fonksiyonu yerine getirdi. Aynı zamanda Türkiye’de açılan ilk çocuk kreşlerinden olup, bu fabrikanın ekonomik faydasının yanında Kayseri ve ülkeye sağladığı sosyal olanaklarla da kendini yer edindi.

3.2.7.2.3.4. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Hastanesi

Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası, komple bir tesis olduğu için fabrikada görev alan memur ve işçilerin sağlığını yerinden takip etmek ve bir iş kazasında acil müdahale yapmak için fabrikaya bağlı bir hastanesi mevcuttu. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Hastanesi 20 yataklı olup, hastanenin biri dâhiliye diğerleri hariciye doktoru olmak üzere 3 doktoru, 1 diş tabibi, 1 sağlık memuru, 1 hemşire ve 7 memuru bulunmaktaydı.¹²³⁶ Hastanede; çocuk hastalıkları doktoru, poliklinikler, göz, kulak-burun-boğaz, röntgen, iyi bir şekilde teçhiz edilmiş bir eczane, ameliyathane, laboratuvar ve doğumhanesi vardı.¹²³⁷ Doğumhanesi modern bir şekilde donatılarak ülke için örnekti. Fabrika işçileri burada sağlık koşullarına uygun olarak doğum yaptırılıyordu.¹²³⁸

1948 yılında Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Hastanesi mesai cetvelinden şu hasta bilgilerine ulaşılmıştır: Polikliniğe müracaat; 6353, laboratuvar muayenesi; 1714, röntgeni çekilen; 1368, hastaneye yatırılan; 237 ve ameliyat yapılan 89 kişinin bilgilerine ulaşılmıştır. Bu hastanede asri teknik ve aletlerle hastalara hizmet verildi.¹²³⁹

Fabrikaya bağlı böyle bir hastanenin teşekkül etmesi işçi sağlığına verilen önemi de ortaya koymuştu. Bu hastane aynı zamanda Kayseri halkına da hizmet vermişti. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasının sadece iktisadi yönü olmayıp fabrika çevre sağlığı sorunlarıyla da alakadar olmuştu. Fabrikanın çevresinde bulunan bataklık alanın ortaya çıkarmış olduğu olumsuz koşullar sıtma mikrobuna neden oluyordu. Bu mikrop başta fabrikada istihdam edilen işçileri, fabrikaya yakın yerleşim yerlerini ve halk sağlığını tehdit eder duruma gelmişti. Fabrikada çalışan işçilerin sıtma hastalığına

¹²³⁵ Korkut, *Kayseri ve Kayseri’deki Devlet Fabrikaları Sıhhi Tetkikleri Raporu*, s. 5.

¹²³⁶ *Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938*, s. 45.

¹²³⁷ *Sümerbank Kayseri Sanayi Müessesesi Bülteni*, Kayseri 1990, s. 4; Beğenç, *Kayseri*, s. 72.

¹²³⁸ Korkut, *Kayseri ve Kayseri’deki Devlet Fabrikaları Sıhhi Tetkikleri Raporu*, s. 7.

¹²³⁹ Korkut, *Kayseri ve Kayseri’deki Devlet Fabrikaları Sıhhi Tetkikleri Raporu*, s. 7.

yakalanmasıyla birlikte üretim düşüşlerinin de ortaya çıkması ve iş kaybına neden olan bu durumun derhal ortadan kaldırılması için bataklıkların kurutulması gerektiği, aksi hâlde büyük zararlara uğranılacağı İktisat Bakanlığı 17 Mart 1942 tarihli yazısında Sağlık Bakanlığına bildirildi.¹²⁴⁰ Kayseri fabrikasında bu bataklıkların kurutulması adına herhangi bir teşebbüs olmamış olsa da iktisadi önemi olan kuruluşların ekonomik kayıplarının önüne geçilmesi için üretim alanlarının sağlık koşullarına uygun bir hâle getirilmesi düşüncesi insan ve çevre sağlığı konusunda önemli bir düşünce olmuştur.

Fabrikada sıtma ve tüberküloz gibi hastalıklarla mücadele başlatılmış. Bu mücadelede önemli başarılar elde edilmişti.¹²⁴¹ Bu başarı miktarı aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 3.29. 1942-1947 Yılları Arası Sıtma Hastası Sayısı

Yıllar	Sıtma Hastası
1942	1743
1943	1813
1944	867
1945	753
1946	361
1947	277

Tablo 3.29’da sıtmalılı kişi sayısına düşerek, sıtma mücadelesinde başarılı olduğu görülmüştür.¹²⁴²

Sümerbank Kayseri Hastanesi, çok önemli sağlık hizmetleri verildi. Bu hizmetleri verenler içinde İsmail Gaspıralı’nın¹²⁴³ oğlu Başhekim Haydar Gaspıralı’da vardı.¹²⁴⁴

¹²⁴⁰ B.C.A, 30.10-177.223.14.

¹²⁴¹ *Sümerbank 1949 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclis Raporu*, s. 13.

¹²⁴² Korkut, *Kayseri ve Kayseri’deki Devlet Fabrikaları Sıhhi Tetkikleri Raporu*, s. 8.

¹²⁴³ Gaspıralı İsmail Bey, İsmail Gasplriski (1851-1914), Kırım’a bağlı Bahçesaray Avcı köyde doğmuştur. Dilde, fikirde ve işte birlik düşüncesini savunarak, Türk ve Müslümanlarına uyanmalarına hizmet etmiştir. Bkz; İbrahim Alâettin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün, İstanbul 1945, s. 150; Cafer Seydahmet Kırımlı, *Gaspıralı İsmail Bey*, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul 1934.

¹²⁴⁴ Korkut, *Kayseri ve Kayseri’deki Devlet Fabrikaları Sıhhi Tetkikleri Raporu*, s. 10.

3.2.7.2.3.5. Kayseri Sümerbank Spor Kulübü

Sağlık kuruluşunun yanında, Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası bünyesinde çalışan memur ve işçilerin kabiliyetlerine göre kendilerini ifade edebilecekleri modern spor branşlarının alt yapısı oluşturuldu. Kayseri’de ve Türkiye’de spora karşı ilgi ve alakanın olması noktasında bir zihniyet temelinin atılmasında Sümerbank kuruluşları önemli bir yere sahipti. Kayseri Sümerbank işçi ve memurlarının hepsi, fabrikanın bünyesinde kurulan Sümer Spor’un doğal üyesiydiler. Her işçi ve memur yaşına ve yeteneğine göre branş sporlarıyla uğraşıyordu. Bu spor faaliyetleriyle uğraşanlar aynı zamanda spor müsabakalarına da katılmışlardı. 1938 yılında yapılan spor müsabakalarında: Bisiklet yarışında ikinciliği, üçüncülüğü ve dördüncülüğü Sümer Spor takımı kazandı. Yine Kayseri Halkevi tarafından düzenlenen atletizm yarışlarında 100 metrede 12 saniye ile birinciliği, 110 metre engelli koşuda 17 saniye ile yine birinciliği, 4x100 bayrak ekip yarışında birinciliği, disk atmada ikinciliği Sümer Spor kazandı. Futbol Ajanlığı tarafından tertip edilen kupa maçlarını bu kulübün her iki takımı birden kazanmış olup Kayseri’de bu yıllarda en güçlü spor kulübü Sümer Spor Kulübü oldu. Sümer kulübünün; nizami bir yüzme havuzu, 4 adet tenis kortu, 3 voleybol sahası, basketbol sahası, nizami bir futbol sahası gibi birçok her alanda spor yapılacak alet ve edevata sahipti.¹²⁴⁵ Sümer spor kulübü bir disiplin altında çalışmakta ve spor hayatında birçok başarılar elde etti.¹²⁴⁶ Kulüp; Kayseri Sümerbank Bez Fabrikasının iktisadi olarak desteklemesi ve sunmuş olduğu alt yapı olanakları neticesinde başarılı olundu.

Fabrika; spor alanında faaliyetler yaparak Kayseri’de spor kültürü oluşturulmasında önemli bir alt yapı hizmetini yerine getirdi.

3.2.7.2.3.6. Sosyal ve Kültürel Faaliyetler

Kayseri Sümerbank Bez Fabrikası, şehrin imarında da önemli bir etkiye sahip oldu. Fabrikanın açılmasıyla birlikte işçilerin kalacakları apartmanlar inşa edildi. Sümerbank fabrikaları 1941 yılı İdare Meclisi raporunda, Sümerbank Umumi Murakabe Heyeti’nin daha önceki yıllarda memurların ve işçilerin iskân sorununa ilişkin olarak sunduğu önerilerin dikkate alındığını, memur ve işçi evleri ile ilgili olarak şunlar ifade

¹²⁴⁵ *Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938*, s. 87-88.

¹²⁴⁶ *Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938*, s. 89.

edildi: “Fabrikalardaki iş veriminin arttırılmasının esaslı bir işçi sınıfının yetiştirilmesiyle kabil olabileceği aşikârdır. Bunun için işçinin iskân edilmesi meselesini birinci planda halli lazım gelen bir mesele telakki eden bankamız, lüzumlu etütleri yaptırmış ve fabrikaların bulunduğu mahallin iklim ve sair şartlarına uygun projeler tanzim ettirerek yer yer inşaat faaliyetine geçmiştir.” Bu faaliyet kapsamında Kayseri Sümerbank Fabrikası bünyesinde Kayseri Bez Fabrikasında 96 ailelik apartman yapma projesi gündeme geldi.¹²⁴⁷ Adı geçen proje ivedilikle yapılmaya başlandı. Kayseri’de 24 apartmandan 12’si tamamlandı.¹²⁴⁸ Bu tür konutların yapılması Türkiye’de yapılan ilk sosyal konut örnekleri olmuştur.

Bunun yanında Umumi Murakabe Heyeti’nin 1941 yılı genel “içtimai teşkilat” raporunda işçilerin diğer sosyal, kültürel ve sağlık ihtiyaçları göz önünde bulundurulmuştur: “...ufak mikyasta bir sınaî sitenin numune bahçeleri, kooperatifi, satış mağazaları, dispanseri, çocuk bahçeleri, kreşi; inşa olunacak evlerde nazara alınması düşünülecek olan cihazları teşkil eder.” İşçi ve memurların fabrikalarda ihtiyaçlarının giderilmesiyle uzun vadede verimli bir şekilde çalıştırılmaları hedeflendi. Bu çalışmaların neticesinde 1945 yılı itibarıyla, Kayseri Sümerbank Bez Fabrikasında evli işçilerin aileleriyle birlikte barındırılma oranı %35 oldu.¹²⁴⁹ Kayseri Sümerbank Bez Fabrikasının 32 adet blok apartmandan meydana gelen 314 memur ve işçi lojmanı, 640 bekâr memur ve işçi barındırma kapasitesine sahip iki bekâr pansiyonu inşa edildi. Bu bekâr apartmanı 60’ar yataklı koğuşlardan teşekkül etmekte ve 240 işçi barındırmıştır. İkinci işçi apartmanında 427 işçi kaldı. Bu bekâr apartmanları işçilerin her türlü zaruri ihtiyacını girecek bir şekilde yapıldı.¹²⁵⁰ Bununla beraber fabrika yönetiminin öncülüğünde kurulan “Kayseri Sümerbank Kooperatifi Ortaklığı” vasıtasıyla fabrikada istihdam eden 500 işçi ve 58 memurun ev ihtiyacına cevap vermek için yapımına başlanan site 1950 yılından sonra hak sahiplerine verildi. Sitenin kurulduğu yer gün geçtikçe genişleyerek Kayseri’nin en gelişmiş mahallerinden biri

¹²⁴⁷ Bkz., Sümerbank 1941 9. Çalışma Yılına Ait İdare Meclisi Raporu.

¹²⁴⁸ 1942 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu, Ankara Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara 1943.

¹²⁴⁹ Ali Ahmet Özgen, Türkiye Sanayiinde İşçiyi Barındırma Problemi, İçtimai Siyaset Konferansları, Üçüncü Kitap, 1950, s. 118.

¹²⁵⁰ Korkut, Kayseri ve Kayseri’deki Devlet Fabrikaları Sıhhi Tetkikleri Raporu, s. 3-4.

olarak, Sümer Mahallesi adını alan büyük bir mahalle kuruldu.¹²⁵¹ Kayseri Sümer Yapı Kooperatifi, Kayseri’de 1950’de kurulan ilk yapı kooperatifi örneği oldu.¹²⁵²

Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Salih Uzer, Kayseri Bez Fabrikası ziyaretinde fabrikanın apartmanlarından birinde yatan bir hastaya: “*Bu apartmanda rahat mısınız? Güçlkle cevap veren hasta: Nasıl rahat değiliz? Ben bir köylüyüm, şimdiye kadar arkam karyola, sırtım haftada bir yıkanan çamaşır, vücudum on günde bir banyo, ayaklarım mükemmel ayakkabı, vücudum adam akıllı temizlik görmemişti. Şimdi bunları bize veren fabrikada, böyle bir apartmanda yatmak hiçbir işçinin hatırına gelmez ve belki rüyalarında görseler de inanmazlardı*”.¹²⁵³ Dönemin idarecileri devlet fabrikasında çalışan memur ve işçilere konutlar yaparak halkçılık ve sosyal devlet anlayışı uygulandı. Sadece bu konutlar fabrika bünyesinde çalışan işçilerin hizmetine verilmedi. 1952 yılından sonra Doğu Türkistan’dan Türkiye’ye sığınmış olan muhacirlerin barınmasına da hizmet etti.

Sümerbank konut yapımındaki ortaya koyduğu faaliyetler, Kayseri’nin şehir imarında önemli bir etkiye sahip olmuştur.

Türkiye’de sendika hakkı ilk olarak 1947’de 5018 Sayılı Sendikalar Kanunu ile tanındı.¹²⁵⁴ Türkiye’de ilk sendikacılık faaliyetlerinin başladığı yerlerden biride Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasında 1947 yılında başladı. Sendika başkanı kimya laborantı Ahmet Narcı’ydı. Sendikayı kuran Karakuş isminde lise mezunu bir işçiydi. 11 azaya sahip olan sendika aza sayısının yetersiz olduğundan dolayı resmi olarak faal halde olmasa da fabrikadaki işçilerin sorunlarıyla yakından alakadar olundu.¹²⁵⁵ İşçi haklarının korunması noktasında günün şartlarında ileri bir düşünce oldu.

Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası bünyesinde teşkil eden Sümer Spor Gençlik Kulübü sosyal ve kültürel faaliyetleri kapsamında, fabrikanın bünyesinde kurulmuş olan 3.000 kişilik tam teçhizatlı sinema salonunda memur ve işçilere haftanın iki günü Perşembe ve Çarşamba günleri kültürel filmler izletiliyordu.¹²⁵⁶ Çalıştırdığı işçileri sosyal ve ekonomik olarak desteklendi. Bunlardan çocuk zammı, ücretli izin, evlenme

¹²⁵¹ *Sümerbank Kayseri Sanayi Müessesesi Bülteni*, Kayseri 1990, s. 5.

¹²⁵² B.C.A, 30.18.01.02-122.27.8.

¹²⁵³ *Cumhuriyet*, 01. 11. 1936.

¹²⁵⁴ TBMM, Erişim Tarihi: 15.09.2012, http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc029/kanuntbmmc029/kanuntbmmc02905018.pdf.

¹²⁵⁵ Korkut, *Kayseri ve Kayseri’deki Devlet Fabrikaları Sıhhi Tetkikleri Raporu*, s. 12.

¹²⁵⁶ B.C.A, 490.0.1-1208.10.3.3, left, 5.

yardımları, hastalık yardımı, mesken yardımı, gıda yardımı, sağlık yardımı gibi birçok noktadan işçisini destekleyerek¹²⁵⁷ modern çağda olmayan uygulamalara ön ayak oldu. Fabrikada sadece iktisadi faaliyet ortaya konulmayıp istihdam ettiği insanların sosyal ve kültürel gelişimine dönük icraatlarda bulunarak çağının ilerisinde bir müessese görüntüsü çizdi.

Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası bünyesinde bulunan tesisler sadece fabrika personeline hizmet etmekle kalmadı. 11 Ocak 1941 tarihinde fabrikanın kantininde Kayseri Halkevi Güzel Sanatlar Şubesi tarafından organize edilen ve gelenek hâline gelen Kayseri aileleri toplantısı düzenlendi.¹²⁵⁸ Fabrika, olanaklarını Kayseri halkına da kullandırmıştı.

1939'da Erzincanlı depremzedelere Kayseri Sümerbank fabrikasından 3.000 lira gönderildi.¹²⁵⁹ Bu tutumuyla sadece Kayseri halkının yanında olmayıp Erzincan halkının en zor günlerinde yanlarında olmaya çalışılarak sıkıntıları paylaşıldı. II. Dünya Savaş koşullarında Kayseri ve çevresinde giyim ihtiyacı olan dul kadınlara ve eri askerde olan kadınlara *Sümerbank'ın Kayseri Satış Mağazası* tarafından fabrika satış fiyatına dokuma ürünleri verildi.¹²⁶⁰ Kayseri Bez Fabrikası halkın ekonomik ve sosyal olarak zor zamanlarında yanında oldu. Bu minvalde Kayseri Verem Dispanseri Hastanesinin yapım aşamasında hastaneye 30.000 lira yardım yaparak Sümerbank Kayseri Fabrikası şehir halkının hem hizmet alacağı müesseselerinin inşasına hem de sosyal yardımlara örnek oldu.¹²⁶¹

Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası kuruluş amaçlarında iktisadi düşünce ilk planda olmuş olsa da bunun yanında toplumuna medeniyeti taşıma noktasında müsbet uygulamalara yer verdi. Kayseri'nin çevre ilçe ve köylerinden istihdam için gelen erkek ve kadın işçiler hayatlarında ilk kez medeniyete dair elektriği, karyolayı, okuma yazmayı, disiplini ve verimli çalışmayı bu fabrikada öğrenerek hayata daha da hazır hâle geldiler.¹²⁶² Türk toplumunun hüsnü nazarında değerli olan kadınların korunması ve istihdama kavuşturulmasında günün Türkiye'si ve dünyası için çok anlamlı işler

¹²⁵⁷ Korkut, *Kayseri ve Kayseri'deki Devlet Fabrikaları Sıhhi Tetkikleri Raporu*, s. 10-11.

¹²⁵⁸ *Kayseri Vilayet Gazetesi*, 16, 01. 1941.

¹²⁵⁹ *Cumhuriyet*, 31. 12. 1939.

¹²⁶⁰ Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Yer No; 2/12-10, Fihrist No; 6/30-25.

¹²⁶¹ Korkut, *Kayseri ve Kayseri'deki Devlet Fabrikaları Sıhhi Tetkikleri Raporu*, s. 12.

¹²⁶² *Cumhuriyet*, 01. 11. 1936.

yaptı. 30 Ağustos 1936 tarihinde Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası Müdürlüğü'nden ilan edilen duyuru şöyledir: Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasında ülkede kimsesiz ve bakıma muhtaç olan kız çocukları ve kadınlarından olmak üzere toplam 150 kişinin barınması ve bakımını temin etmek için yerler hazırlanmış, aynı zamanda bu kişilerin fabrikada istihdam edileceği bildirilmiş ve bu kişilerin Kayseri Fabrikası'na müracaat etmeleri istendi.¹²⁶³ Bu uygulamanın hedefleri içinde Cumhuriyet Türkiye'sinde Türk kadının hak ettiği yeri alması, aynı zamanda inkılapları kalıcı bir hâle getirmek için iktisadi politikalarla destekleyerek sosyal devlet anlayışını ortaya koymak istendi.

Türkiye'de birçok sanayi kolunda olduğu gibi, tekstil sanayiinde de Cumhuriyet döneminde büyük atılımlar yapıldı. Bu atılım, Sümerbank bünyesinde kurulan fabrikalarla başladı. Sümerbank özelde Kayseri'de genelde Türkiye'de büyük sanayi hamlesinin adı oldu. Sanayide devlet söylemiyle ülkenin her köşesine iş, aş ve medeniyet götürecek olan Sümerbank, 11 Temmuz 1933 tarihinde kuruldu.¹²⁶⁴ Sümerbank; işletmelerinde gerçekleştirdiği üretimin ve üretim kaynaklarının bütün katma değerinin ötesinde, ülkede ciddi bir sanayi kültür birikiminin oluşmasında önemli bir lokomotif oldu. Sümerbank fabrikalarında istihdam edilen işçi ve yetiştirilen ustalar Türkiye'de sonradan gelişecek olan özel sektöre bilgi ve tecrübe kaynağıydı. Sümerbank Kayseri Bez Fabrikasının bu görevi, Kayseri'de kurulacak olan özel sektöre büyük katkılar yaptı. Kayseri imalat üretim tarzının sanayi üretim tarzına geçmesinde önemli bir yeri oldu.

Sümerbank tekstil ve hazır giyim alanında Kayseri Bez Fabrikası örneğinde olduğu gibi bu alanlarda fabrikalar kuruldu. Bu tür fabrikalarda çok işçinin istihdam etmesi, emek-yoğun işletmeler olması, böylece birçok insana iş ve meslek istihdamı faydası bakımından sadece işletmelerde çalışan insanlarla sınırlı olmadı. Bu fabrikalara tedarik sağlayan, ulaştırma, yedek parça, makine, sağlık ve tarım sektörlerinde iş sahaları açılmasına olanak sağlayarak ülke ekonomisine büyük katkılar sağladı.

Aynı zamanda Sümerbank işletmelerinde üretilen ürünlerin halka arzı için Sümerbank Satış Evleri yani Sümerbank Mağazaları açıldı. Halkın kolay, ucuz ve kaliteli mallara ulaşmasının hizmeti verildi.

¹²⁶³ *Cumhuriyet*. 30. 07. 1936.

¹²⁶⁴ Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, s. 549.

Kayseri Sümerbank Bez Dokuma Fabrikası, ülkenin insan kaynaklarının yetiştirilmesinde bir okul görevini yerine getirdi. 1936 yılında kurulan Kayseri Sanayi Mektebi'ni buna en güzel örnek oldu.

Teknoloji araştırma ve geliştirme olanakları Sümerbank işletmelerinin çoğunda mevcuttu. Sahip olduğu teknik ve mekanik donanımla sanayisini kendi üreterek zamanla dışa bağımlılıktan kurtulmayı hedeflendi. Bu dönemde önemli miktarda ülke menfaatine kullanılabilecek teknoloji transferi yapıldı.

Kendi enerji ihtiyacını karşılaması yanında Kayseri şehrinin elektrik enerjisini karşılaması noktasında önemli hizmetler verdi.

Bu fabrikalar aynı zamanda sosyal fabrikalar olarak kuruldu. Sümerbank Fabrikaları, Kayseri halkına birçok noktada hizmet etti. Fabrikada çalışan Kayseri halkının ekmeği, elektriği, suyu, okulu, kreşi, okul önlüğü, kütüphanesi, donu, pijamaları Sümerbank'tandı. İlk filmini Sümerbank sinemasında, ilk tiyatroyu ve ilk konseri Sümerbank salonunda, ilk maçını Sümerbank futbol sahasında izledi. İlk doktorla tanışması Sümerbank bünyesinde oldu.

Büyük Millet Meclisi Çalışma Komisyonu Üyesi M. Şerif Korkut: *“fabrika şehrin hususiyetini o kadar değiştirmiş ki bu sebepten dolayı halkın çeşitli ihtiyaçları türemiş ve bunların tatmini hayati zaruretler sırasına girmiş.”*¹²⁶⁵ Diyerek Kayseri'deki gelişmeyi ortaya koymaya çalışmıştır.

Sümerbank, Türkiye tarihinin ve ekonomik bağımsızlık mücadelesinin önemli bir parçası ve simgesi olmuştur. Sümerbank müesseselerinde elde edilen tecrübeler ile Türk tekstil sektörü, Türk hazır giyim sektörü XXI. yüzyılda dünyanın önde gelen üreticileri arasında bulunmaktadır.

¹²⁶⁵ Korkut, *Kayseri ve Kayseri'deki Devlet Fabrikaları Sıhhi Tetkikleri Raporu*, s. 1.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde ülke rasyonel bir yönetim sistemiyle idare edilmeye çalışıldı. Osmanlı Devletinde klasik idari taksimatında ülke, beylerbeyliğine, beylerbeyliği sancaklara, sancaklar kazalara, kazalarda köylere ayrıldı. Uzun süre uygulanan bu yönetim sistemi Tanzimat döneminde de büyük ölçüde uygulandı.

Osmanlı Devleti'nde 1864 yılında Vilayet Nizamnamesi ile eyalet yönetiminde düzenlemeye gidildi. Bu düzenlemeyle ülke, vilayet, sancak, kaza, nahiye ve köy olarak idari birimlere ayrıldı. Kayseri'de bu idari taksimatta Ankara vilayetine sancak statüsünde bağlandı. 1914 yılında ülkede idari düzenlemeye gidildi. Bu minvalde Kayseri müstakil sancak olarak Ankara vilayetinden ayrıldı. Bu durum 1923 yılına kadar devam etti. Bu idari taksimat 1924 Anayasası'nda kabul edildi. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası olan 1924 Anayasası'nın 89. Maddesinde: “*Türkiye, coğrafi durumu ve ekonomi ilişkileri bakımından illere, iller ilçelere, ilçeler bucaklara bölünmüştür ve bucaklar da kasaba ve köylerden oluşur*”.¹²⁶⁶ Şeklinde tanımlandı. 1924 Anayasası ilgili maddesi gereğince Kayseri il statüsünde olduğu kabul edildi.

Kayseri şehrinin hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminde idari taksimatında değişikliklere gidilmesindeki en önemli nedenler: Kayseri şehrinin iktisadi ve demografik yapısının gelişmeye açık olması, kamu hizmetlerinin halk tarafından daha verimli bir şekilde alınmak istenmesi, güvenlik, ulaşım, coğrafi ve siyasi faktörler Kayseri'nin idari taksimatının gelişiminde etkili oldu. Kayseri idari yapılanması çoğunlukla genişleme istikametinde oldu. II. Meşrutiyet'le birlikte Kayseri'nin ticari, iktisadi ve sosyal yapısından dolayı hinterlandaki yerleşim yerleri tarafından cazibe merkezi olarak görülmeye başlanmasıyla idari sınırları gelişti. Sadece idari sınırları gelişmemekte kalmayarak bunun yanında demografik olarak da büyük bir ilerleme gösterdi.

İdari taksimatın belirlenmesindeki en önemli kıstas, insanların hayatını kolaylaştıracak biçimde kamu hizmetlerine kolaylıkla ulaşabilecek bir düzenlemeye gidilmesidir. İdari düzenleme yapılırken, politik kararların dışında çözebilecek insan odaklı bir idari sistem geliştirilmelidir.

¹²⁶⁶ TBMM, Erişim Tarihi: 09.03.2013, <http://www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa24.htm>.

Cumhuriyet döneminde Orta Anadolu'da başkent Ankara'dan sonra idari ve iktisadi gelişime açık en önemli şehirlerin başında Kayseri gelmiştir.

Kayseri, tarihin hemen hemen her döneminde iktisadi ve ticari olarak önemli bir yer teşkil etmiştir.

Anadolu tarihinde Asurlular önemli bir yere sahipti. Asurlar, M.Ö, 2000-1750 arasında Kültepe civarına yerleşmiş ve ticaretle uğraşmış Sami kökenli bir kavimdi. Asurlular için Kayseri çok önemli bir ticari yerleşim yeri idi. Asurlular burada Kültepe-Kaniş yakınındaki Karum'da (Pazar Yeri) yoğun bir ticaret hayatı yaşandı. Aynı zamanda bu ticari faaliyetler sonucunda kültürel etkileşimler ortaya çıkmış, yazının Anadolu'ya gelmesine vesile olunmuş, Anadolu tarihi dönemlere girmiştir.

Kayseri tarihi boyunca önemli bir ticaret merkezi olarak işlevini gördü. Bunun nedeni coğrafi açıdan Anadolu'nun merkezi konumunda olması kuzey-güney, doğu-batı ticaret yolları güzergâhında olması bu yollardan özellikle İpek Yolu üzerinde bulunması Kayseri Şehri'nin ekonomik potansiyelini artıran unsurlardan oldu. Bu iktisadi potansiyeli Roma, Bizans ve Türk hâkimiyeti boyunca devam etti. Kayseri gelişen iç ve dış transit ticaret yolları üzerinde yer aldığından ticari olarak önemli ekonomik girdilere sahipti. Bu özelliğini günümüze kadar da sürdürmeye devam ettirmiştir.

Osmanlı Devleti kapitülasyonlar ve gümrük tarifeleri sonucunda Batının yarı sömürgesi durumuna gelmeye başlandı. Bu olumsuz durumu ortadan kaldırmak için çare aranmaya başlandı. II. Meşrutiyetle birlikte iktisadi bağımsızlık fikri doğal olarak ortaya çıktı. Bu fikirlerin içinde milli ekonominin gelişim seyri yerelde Kayseri örneğiyle somutlaştırıldı. Bu düşünce II. Meşrutiyetle sınırlı olmayıp Cumhuriyet dönemi kadroları tarafından da yüksek perdeden uygulandı. Uygulama sahası olarak seçilen yerlerden biri de Kayseri oldu. Türk siyasi bağımsızlık mücadelesi 19 Mayıs 1919'da Samsun'da, Türk ekonomik bağımsızlığı mücadelesi ise 20 Mayıs 1935 yılında Sümerbank Kayseri Dokuma Fabrikasının temelleri atılmasıyla başlamıştır.

Cumhuriyet öncesi dönemlerde, Kayseri'nin iktisadi yapılanması, ticaret, zanaat ve sanayi dışı imalat sektörüne dayanan iktisadi faaliyetler hâkimdi. Geleneksel tarım faaliyetlerini yürütecek, zengin tarımsal araziye sahip olmaması, burada yaşayan insanları tarım dışı faaliyet kollarına mecburi olarak yönlendirdi. Bu durumun sonucunda Kayseri müteşebbisleri tarım ve sanayi dışında gelişen ticaret ve aile tipi

üretim tarzı olan imalat sektöründe önemli ticari başarılar gösterdi. Bu faaliyet alanlarında önemli birikimler yaptılar. Kayseri Türkiye’de Meşrutiyetle birlikte Cumhuriyet döneminde de imalat sanayinde önemli bir yere sahip oldu. Bu imalat sektörlerinden dokumacılık, halıcılık, dericilik, pastırmacılık vesaire gibi kollarda önemli bir yere edinildi. Kayseri’nin sanayi öncesi dönemi imalat sektöründe hatırı sayılır bir yere geldi. İmalat sektörü ve ticaretten elde edilen sermaye birikimleriyle 1950 yılından sonra sanayi yatırımlarına aktararak şehrin sanayi şehri olmasında çok büyük katkılar sundu.

Kayseri’de Meşrutiyet döneminde iktisadi yapı genelde ticaret ve imalat sektörüne dayalıydı. Cumhuriyet dönemiyle beraber imalat sektörünün yanında, özellikle devlet ve özel yatırımlarla sanayi şehri olması noktasında önemli bir gelişme kaydetmiştir.

Kayseri Cumhuriyet’in ilanıyla beraber kamu yatırımlarının odak noktası oldu. Bu durumun nedeni iktisadi kaygıların yanında Cumhuriyet fikrini tabana yayarak halkın desteğini arkasına alarak sağlam bir yapı inşa etmektir. Bu bağlamda Kayseri, Cumhuriyetin ilanıyla müteakiben Türkiye Cumhuriyeti’nin idari ve iktisadi olarak gelişen bir şehri olarak Cumhuriyetin örnek şehirlerinden bir oldu. Hiç kuşkusuz buna en önemli neden kamu ve özel yatırımlarla Kayseri şehrinin çehresinin değiştirdi. 1926’da Tayyare Fabrikası kurulmuş, iktisadi ve sosyal gelişimin ana dinamiklerinden biri olan 1927 yılında demiryolunun Kayseri’ye gelmesi, 1931 yılından itibaren Bünyan Sarımsaklı Suyu üzerine inşa edilen hidroelektrik santralinde üretilen elektrik enerjisinin Kayseri şehrine getirilmesi, Sümerbank Kayseri ve Bünyan Fabrikaları’nın kurulması Kayseri şehrinin iktisadi alanda gelişmesine doğrudan etkiledi. Bu yatırımlar Kayseri’yi medeni bir belde görünümüne soktu.¹²⁶⁷ Kurulan bu işletmeler Kayseri ilinde bir eğitim merkezi olarak da hizmet ederek Kayseri sanayisine ve ülke sanayisine kalifiye eleman yetiştirilmesinde, şehrin ve ülkenin bir sanayi kültürünün oluşmasında lokomotif görev ifa etti. Kayseri’ye kurulan bu fabrika ve işletmeler Türk sanayisinin mihenk taşlarından oldu. Bu yatırımlar Kayseri’nin ekonomik sahada değişim ve dönüşümünün alt yapısını oluşturdu. Bu fabrikalar şehre ve ülke ekonomisine katma değer katması yanında ülkenin sanayi iş kollarına kalifiye eleman yetiştirmesi, sosyal ve kültürel gelişmelere katkı sunması noktasında fevkalade görevler yerine getirdi. Bu

¹²⁶⁷ Korkut, *Kayseri ve Kayseri’deki Devlet Fabrikaları Sıhhi Tetkikleri Raporu*, s. 2.

kamu yatırımlarından istifade eden kişi ve kurumlar 1950'den sonra özel yatırımlara kayarak Kayseri'de özel teşebbüsün girişimleriyle yapılan birçok kurum ve kuruluş ortaya çıkarak şehrin ve ülkenin gelişimine katkı sağladılar.

Merkezi otoritenin ana unsurunu teşkil eden bürokrasi devletçilik aracıyla sosyal, kültürel ve siyasi değişimi iktisadi hayatla bütünleştirmek hedeflendi. Bu manada devletçilik girişimiyle Kayseri'de kurulan Sümerbank Kayseri Dokuma Fabrikası bu düşünceyi uygulamaya koyması noktasında başarılı bir örnek oldu.

Ticaret ve sanayi faaliyetlerine dayalı mekân birimleri ile çevrede yer alan tarıma dayalı mekân birimleri arasında bir iş bölümü oluşmaktadır. Ticaret ve zanaat temelinde gelişen bu tür ekonomik alanlar, genellikle tarım yoğunluğunun olduğu çevre kenarlarında yer alan şehirlerdir. Kayseri'nin bu tür gelişimini destekleyen çevre ise Kızılırmak Havzası ve Çukurova Bölgesi'dir. Sümerbank Kayseri Dokuma Fabrikası ve Sümerbank Bünyan İplik Fabrikasının hammadde kaynağı Çukurova Bölgesi'nden kolay ve ucuz temin edilerek işletmelerin kâr oranları artmış, budurum üretime yansımış ve daha fazla üretimle birlikte istihdam potansiyeli artmıştır.

Kayseri'de kurulan kamu ve özel fabrikaların ve işletmelerin çoğalması ekonomik kapasiteyi arttırdığı gibi, o döneme kadar idhâl edilmekte olan emtia için harcanan altın para ve döviz tasarrufunu artırmış,¹²⁶⁸ memleketin refah ve marifet seviyesinin yükselmesine büyük katkılar sundu. Fabrikaların tesisi ve memleketimizin endüstrileşmesi halkımızın meşguliyetini ve bununla beraber yaşama seviyesini yükselmesine neden oldu. Halkın iştira kuvveti çoğaldığı gibi Hükümetin de vergi yolu ile gelen geliri artırdı. Neticede memleketimizin Cumhuriyet rejimi ile başlanan iktisadî kalkınma süreci daha faal ve geniş bir safhaya girmiştir.

Türkiye'de sanayi yatırımları tecrübesi ışığında, metropollerdeki (İstanbul, İzmir, Ankara) sermaye çevrelerinin metropol-çevre ilişkileri sisteminde sahip olduğu iktisadi ve siyasi üstünlüğün, çevre kentlerdeki iktisadi gelişme ve sanayileşmeyi zorunlu olarak engellediği düşüncesinin doğru olmadığını Cumhuriyet dönemi iktisadi gelişimiyle ortaya koyan Kayseri örneği, bunun doğru bir yargı olmadığını ıspatlamıştır.

¹²⁶⁸ MTA, Erişim Tarihi: 15.09.2013, http://www.mta.gov.tr/v2.0/daire-baskanliklari/bdt/kutuphane/mtadergi/17_1.pdf.

Kayseri Cumhuriyet döneminde sanayi adına bir ülkünün gerçekleştiği yer olmuştur. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk on beş yılında Türk halkının ve ekonomik faaliyetlerde bulunan kesimlerin zihni düşünüş ve tavırlarında ne tür değişimler olduğunu tespit etmek bakımından tüm Türkiye olmasa da Kayseri kayda değer bir önemi ortaya koymuştur. Çünkü Cumhuriyet Türkiye'sinin ekonomik-sosyal kültürel gelişimini ortaya koyan vitrinlerden biride Kayseri olmuştur.

Cumhuriyet döneminde Kayseri'de meydana gelen sanayi alanındaki bu dönüşüm aynı zamanda şu yargıyı da ortadan kaldırması noktasında çok önemli oldu. Yüzyıllardır batılilar ve azınlıklar Türklerin iktisadi hayatta başarılı olamayacaklarını bu sahada yeterli bilgi, tecrübe ve sermaye birikimin olmadığını hep dile getirmişlerdi. Ama zihni dönüşüm Meşrutiyetle başlayarak Cumhuriyet döneminde uygulamaya geçen Anadolu şehirlerinde sanayi bacaları tütmeye başladıkça bu yargılar bir bir yıkılmaya başladı.

14 Ekim 1924 yılında Mustafa Kemal Paşa Kayseri ziyaretinde, 50 yataklı Memleket Hastanesi'ni hizmete açılış konuşmasında bu hastanenin sadece Kayseri için değil ülke için büyük hizmetler vereceğini dile getirmişti. Kayseri Sağlık Müdürlüğü 2012 verilerinde, Kayseri'de, Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı'na bağlı 14 hastane, Erciyes Üniversitesi'ne bağlı Gehver Nesibe Hastanesi, 1 Askeri hastane, 16 tane özel hastanesi olmak üzere toplam 3609 yataklı 32 adet hastane bulunmaktadır.¹²⁶⁹ Kayseri'nin sağlık alanında bu kadar ilerlemiş olduğu, Mustafa Kemal Atatürk'ün ileri görüşlülüğünü de ortaya koymuştur. Kayseri sağlık merkezi olma yolunda çok önemli adımlar atılmıştır.

Cumhuriyet Halk Partisi Kayseri İl Yönetim Kurulu Başkanlığınca, 1 Aralık 1938 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'ne Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatı dolayısıyla gönderilen telgrafta: *“Bütün Kayserililer ebedi şefin yarattığı eşsiz inkılâbın 15 yılda akıllara hayret verecek bir kavrayışla memleketin en bakımsız, en harap köşelerini İmran hamleleri Kayseri'de senelerce bürülü kaldığı renksiz örtüsünden kurtarmış, şehrin ortasından başlayarak kuzeyindeki ovaya doğru yayılan yeni bir Kayseri, yeni bir sanayi şehri yaratılmış olduğunu birbirlerine*

¹²⁶⁹ Kayseri Sağlık Müdürlüğü, Erişim Tarihi: 05.04.2013, <http://kayham.erciyes.edu.tr/KENT/saglikilsaglikmudurlugu.htm>.

anlatıyorlardı.”¹²⁷⁰ Diyerek Mustafa Kemal Atatürk döneminde Kayseri şehrindeki iktisadi gelişmeyi ortaya koydu.

Cumhuriyet döneminde Kayseri idari ve iktisadi gelişimine etki eden nedenler şunlardır:

Kayseri halkının yeniliğe ve gelişmeye açık bir toplum olmasıdır.

Kayseri’nin bulunduğu coğrafi mevki idari ve iktisadi gelişimine uygun bir konumdadır. Doğu batı, güney kuzey yol güzergâhlarının bulunması, bu yol güzergâhları kara ve demir yollarıyla aynı doğrultuda liman kentlerine bağlanmıştır. Bu durum Kayseri’in iktisadi pazarlara açık olmasına olanak hazırlamıştır. Kayseri’nin iktisadi gelişimine bu pazar doğrudan katkı sağlamıştır.

Kayseri coğrafi yapısı gereği fazla zirai üretim faaliyetine uygun olmadığı için insanlar alternatif iktisadi alanlara kayma mecburiyetinde kalmışlardır. Buna karşın Kayseri çevre hinterlandında bulunan bölgelerin iktisadi zenginliği değerlendirme kabiliyetine sahip olmuştur. Bu duruma örnek Çukurova’nın pamuğunu sanayi alanında işlenmesi ve pazarlara taşınması işlemlerinin büyük bir kısmı Kayseri’de yapılmaktaydı.

Kayseri’nin tarihi bir ticari brikime sahip olmasında, müteşebbis ruhun geçmişten geleceğe aktarılması etkili olmuştur. Kayseri ticari hayatı sadece ülke içiyle sınırlı kalmamış ülke dışında da önemli bir ticaret ağı kurulmuştur.

Türkiye’de Cumhuriyet rejiminin tesis edilmesiyle beraber, toplumun değişim ve dönüşümünü hızlandırmak ve aynı zamanda kamu yatırımlarıyla Anadolu şehirlerini çağdaş medeniyet seviyesine çıkarmak için Anadolu’da sanayi şehirleri kurmak maksadıyla Kayseri’de büyük yatırımlar yapılmıştır.

Devlet yatırımlarının Kayseri’ye yapılmasındaki önemli unsurlardan biride Kayseri şehrinin stratejik yatırımların yapılabileceği güvenli bir noktada bulunması ve olası düşman işgallerine karşı güvenli bir bölgede olmasıdır.

Kayseri’nin zengin yer altı kaynaklarına sahip olması, devlet ve özel yatırımların buraya yapılmasına ve dolayısıyla şehrin bir caziba merkezi olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

¹²⁷⁰ B.C.A, 490.0.1-1431.730.1. left, 12.

Bütün bu ortaya koyduğumuz unsurlar, Kayseri'nin idari ve iktisadi gelişimine büyük katkı yapmıştır.

Bir yerleşim biriminde idari taksimat kurulurken ya da kaldırılırken, insan odaklı olmasına ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapılmasına dikkat edilmelidir.

Yapılan bu çalışmada şu ortaya konulmuştur, bir ülke için uzun soluklu stratejik yatırımların Kayseri Tayyare Fabrikasında olduğu gibi her türlü olumsuzluğa karşı sabır ve metanetle yılmadan desteklenmelidir. Bunlar belirli bir dönemin politikası olmamalı, uzun vadeli ulusal politikalar olmalıdır.

Kayseri'de bulunan doğal kaynaklarla ilgili yoğun bir çalışma yapılarak, Kayseri ve ülkenin menfaatine uygun olarak faal hale getirilmelidir. Bu bağlamda demir yatakları ve özellikle barutun hammaddesi olan güherçile yatakları Türk ekonomisine katkı sunacak şekilde işletilmelidir.

Bugün ülkemizin ve Dünyanın en büyük sorunlarından biri enerjidir. Kayseri, Türkiye'de enerji sorunu için çaba gösteren öncü şehirlerdendir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Bünyan'da Sarımsaklı suyu üzerine Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi tarafından elektrik üretim santrali kurulmuş ve şehir doğal enerji kaynaklarına yönelmiştir. Kayseri örneğinde olduğu gibi, Türkiye coğrafi bakımından yenilenebilir enerji üretimine müsaittir. Türkiye potansiyelini değerlendirerek enerji idhâlatının bir kısmını yerli üretimle azaltabilir.

Cumhuriyet'in ilk çeyreğinde yıllarında ulaşım sektörünün ülke iktisadi, kültürel ve siyasi gelişimine büyük katkılar sağladığı görülmüştü. Bu bağlamda demiryolları politikası en önemli hedef olarak belirlenmişti. Bu hedefe ulaşmaya gayret gösterilmişti. Bugün Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri olarak ulaşım problemidir. Bu sorununa çözüm yollarından biri de mevcut olan ve ihtiyaç duyulan demiryollarını günümüz şartlarına uygun hale getirmektir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti ne kadar demiryollarına yatırım yaparsa bir okadar ulusal menfaatlerini göz önünde tutmuş olur.

Kayseri'de yüzyıllardır süre gelen geleneksel imalat sanayi içinde anılan halıcılık, kilimcilik, dokumacılık, pastırmacılık, dericilik gibi imalat kollarında çağın koşullarına göre yeniden üretim politikaları ortaya konularak bu alanda markalaşmaya gidilmelidir. Bu tür imalat sanayi uluslar arası pazarlara çıkartılabilecek politikalar geliştirilmelidir. Bunun sonucunda Kayseri'nin iktisadi hacminin artmasıyla isdiham

alanında gelişmiş olacaktır. Aynı zamanda bu iktisadi faaliyetlerin sürdürülmesi Türk kültürünün nesillere aktarılmasında ve gelişiminde olumlu katkılar sunacaktır.

Ulusal ekonomi her alanda geliştirilmeli ve dünya ile rekabet edilebilir seviyeye çıkartılmalıdır. Bu minvalde ulusal politikalar geliştirilerek Türkiye bölgesine ve dünyaya açılmalıdır. Türkiye potansiyel zenginliğini ve tarihi bilgi birikimini harekete geçirerek, bölgesinde üretim merkezi olmaya en uygun merkezlerden biridir. Kayseri Cumhuriyetin ilk yıllarında yaptığı atılımlarla bugün bunu başaran önemli şehirler arasında olup, bu gelişmeyi büyük ölçekte Türkiye’de uluslararası alanda daha büyük başarılarla sahip olmasına ön ayak olabilir.

Paylaştığımız bilgiler ışığında, günümüzde bir milyonu aşan nüfusuyla sanayi, ticaret ve kültür şehri olan Kayseri, Cumhuriyetin ilk yıllarında gösterdiği muazzam gelişmeyi XXI. yüzyılda da devam ettirerek sadece Türkiye’nin değil Avrupa’nın da marka şehirleri arasından olacağından hiç kuşkusuzdur. Kayseri’nin müteşebbis ruhu insanlara ilham kaynağı olmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

I. ARŞİVLER

1. ATASE, Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı Arşivi.
2. *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*.¹²⁷¹
3. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi*.
4. *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*.
5. *Milli Kütüphane Mikro Film Arşivi*.

II. RESMİ YAYINLAR

1. *Ayın Tarihi*
2. *Resmi Gazete*
3. *Takvim-i Vekayi*
4. *TBMM Zabıt Ceridesi*
5. *TBMM Gizli Zabıt Ceridesi*

III. İSTATİSTİKLER

1. *Devlet İstatistik Enstitüsü*
2. *İstatistikler Umum Müdürlüğü*
3. *Sümerbank Murakabe Heyeti Raporları*

IV. SALNAMELER

1263 Devlet Salnamesi, Matbaa-i Amirede Basılmıştır, 1263.

1273 Devlet Salnamesi, Dersaadet 1273.

1278 Devlet Salnamesi, 1278.

1287 Sivas Vilayeti Salnamesi, Sivas Vilayeti Matbaası 1287.

1300 Ankara Vilayet Salnamesi, On Birinci Defa, Matbaa-i Ebüzziyya, Galata İstanbul 1300.

1307 Ankara Vilayetine Mahsus Salnamedir, 1307 Senesine Mahsustur, On Birinci Defa, Ankara Vilayet-i Matbaasında Tap Olunmuştur, Ankara 1307.

¹²⁷¹ Devlet arşivlerinden temin edilen arşivlerin sayı numaraları dipnotta belirtilmiştir.

- 1308 Devlet Salnamesi*, Matbaa-i Amirede Tab olunmuş, Dersaadet 1308.
- 1308 Sivas Vilayeti Salnamesi*, Onbeş Defa Tap Olmuştur 1308.
- 1318 Ankara Vilayetine Mahsus Salnamedir*, 1318 Senesine Mahsustur, On Üçüncü Defa, Matbaa-i Vilayette Tap Olunmuştur, Ankara 1318.
- 1320 Ankara Vilayetine Mahsusu Salnamedir*, On Dördüncü Defa Olarak Tertip Edilmiştir, Matbaa-yı Vilayette Tap Olunmuş, Ankara 1320.
- 1325 Ankara Vilayeti Salname-i Resmisi*, 1325 Sene-i Hicriyesine Mahsustur On Beşinci Defa, Matbaa-i Vilayette Tap Olunmuştur, Ankara 1325.
- 1325 Sivas Vilayeti Salnamesi*, Sivas Vilayeti Matbaası, 1325.
- 1328 Devlet Salnamesi*, Selanik Matbaası, Dersaadet 1328.
- 1329-1331 Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1329-1331.
- 1924-1925 Türk Ticaret Salnamesi*, Birinci Sene, 1340-1341 Nüshası, İktisadi Tetkikat, Neşriyat ve Malumat Türk Anonim Şirketi, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1925.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi 1925-1926*, Matbaa-yı Amire, İstanbul 1926.
- Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı 1928-1929*, Devlet Matbaası, İstanbul 1929, s. 646.
- 1926-1927 Resimli İktisat Salnamesi*, Şubat Matbaası, İstanbul 1926.
- 1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, Matbuat Müdüriyet-i Umumiyesi, İstanbul 1927.
- 1927 Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Büyük Ticaret Salnamesi*, Malul Gaziler Neşriyatı Kolektif Şirketi, İstanbul, 1927.
- 1927 Türkiye Salnamesi*, Birinci Sene, Anadolu Matbaası, İstanbul 1927.
- 1928 Türkiye Cumhuriyet Malul Gaziler Büyük Ticaret Salnamesi*, Malul Gaziler Neşriyatı Kolektif Şirketi, İstanbul, 1928.
- Kayseri 1973 İl Yıllığı*, Ayyıldız Matbaası 1973.

V. SÜRELİ YAYINLAR

1. Gazeteler

Açıksöz

Akşam

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

İkdam

İleri

Kayseri Vilayet Gazetesi

Son Saat

Ulus

Vakit

2. Dergiler

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi

Atatürkçü Düşünce Dergisi

Atatürk Dergisi

Ata Dergisi

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi

Askeri Tıbb-ı Baytari Mecmuası

Belleten

Demiryolları Dergisi

Demiryolları Mecmuası

Hava Kuvvetleri Dergisi

Enstitü Dergileri

Erciyes Dergisi

İktisadiyat Mecmuası

İslam Mecmuası

İstanbul Sanayi Odası Dergisi

Kadro Dergisi

Kayseri Halkevi Dergisi

Milli Kültür

Milli Mecmua

Türk Hava Mecmuası

Türk Tayyare Mecmuası

Türk Yurdu

Türkiye Coğrafya Dergisi

VI. KİTAP VE TEZLER

- Acar, Yalçın, *Tarihsel Acıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar 1923-1963*, Bursa 2009.
- Açba, Sait, *Devlet Borçlanması*, Adım Yayıncılık, Ankara 1991.
-, *Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması (1854-1914)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Yayınları, Afyon 1995.
- Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, (Çev. Nuran Yavuz), Kaynak Yayınları, İstanbul 1999.
- Akbulut, Gülpınar, *Siyasi Coğrafya Açısından Türkiye'de Demiryolları Ulaşımı*, Arı Yayıncılık, Ankara 2010.
- Akgüç, Öztin, *Türkiye Cumhuriyetinin Osmanlı Devletinden Aldığı Ekonomik Miras*, (Der. İlhami Azkan), Ulusal Sorunlar ve Demokratik Çözüm Yolları, Ekin Kitabevi, Bursa 2001.
- Akpınar, Deniz, *77/2 Numaralı Kayseri Şeri'yye Sicili (H. 1078 / M. 1667) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2007.
- Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, Evrim Matbaacılık, İstanbul, 1987.
-, *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, IV. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul 1989.
- Altun, Şafak, *Türkiye'de Yabancı Sermayenin Gelişimi*, Yased Yayınları, İstanbul 2007.
- Apak, Kemalletin, Aydınelli Cevdet, Akın Mehmet, *Türkiye'de Devlet Sanayi ve Maadin İşletmeleri*, Selülöz Basımevi, İzmit 1952.
- Arar, İsmail, *Hükümet Programları 1920-1965*, Burçak Yayınları, İstanbul 1968.
- Arı, Kemal, *Büyük Mücadele; Türkiye'ye Zorunlu Göç 1923-1925*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- Arıncı, Kenan, *Tatvan Şehri Kuruluşu, Gelişmesi ve Fonksiyonları*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2001.
- Arıt, Fikret, *Adlarını Göklere Yazdırdılar*, Ak Kitap Evi, İstanbul 1964.
- Armstrong, H. C, Bozkurt, (Çev.:Gül Çağalı Güven), Arba Yayınları, İstanbul 1996.
- Arpacı, Fuad, *Türkiye'de Mensucat Sanayiinin 10 Yıllık Faaliyeti*, Ankara 1951.
- Aslan, Yavuz, *TBMM Hükümeti Kuruluşu, Evreleri, Yetki ve Sorumluluğu (23 Nisan 1920-30 Ekim 1923)*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001.
- Aslanapa, Oktay, *Türk Halı Sanatı'nın Bin Yılı*, Eren Yayınları, İstanbul 1987.

-, *Türk Halı Sanatı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1972.
- Atatürkçülük Atatürk'ün Görüş ve Direktifleri*, Birinci Kitap, Genel Kurmay Yayınları, Ankara 1982.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri*, (1924-1925), 17. Cilt, Kaynak Yayınları, İstanbul 2003.
- Atatürk'ün Jeopolitik ve Stratejik Görüşleri*, Harp Akademileri Basım Evi Yayınları, Ankara 1981.
- Atatürk'ün Kültür ve Medeniyet Konusunda Sözleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Sayı: 37, Ankara 1990.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, 1. Cilt, Türk İnkılap Enstitüsü Yayınları, Ankara 1981.
- Atnur, İbrahim Ethem, *Türkiye'de Ermeni Kadınları ve Çocukları Meselesi, 1915-1923*, Babil Yayıncılık Ankara 2005.
- Atilla, A. Nedim, *İzmir Demiryolları*, İzmir Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, İzmir 2002.
- Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, Birinci Kitap, Tekin, İstanbul, 2001.
- Aybar, Celal, *Osmanlı İmparatorluğunun Ticaret Muvazenesi, 1878-1913*, T.C. Başvekalet Umum Müdürlüğü, Ankara 1939.
- Aybars, Ergün, *Atatürkçülük ve Modernleşme*, (1. Basım), Zeus Kitapevi, İzmir 2006.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *İnkılâp ve Kadro*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, Ankara 1932.
- Aydemir, Cahit, *Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Demiryolu Ulaşımı ve Bu konuda İzlenen Politikalar*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 1993.
- Aydın, Özkan, *Milli Mücadele Dönemi'nde Dış Ticaret 1920-1923*, Türk Ticaret Vakfı Yayınları, Ankara 2005.
- Aygün, Necmettin, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Serander Yayınları, İstanbul 2005.
- Ayvaz, Mehmet Akif, *Sarız Ve Yöresi Avşar Ağzı (Fonetik ve Morfolojik İnceleme-Metin-Sözlük)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilgiler Enstitüsü, Kayseri 2013.
- Barut, Muharrem, *Selam Kayseriliye*, Uğur Matbaası, Eskişehir 1976.
- Barlas, Uğuroğlu, *Kayseri Düğünleri Üzerine Bir Araştırma Denemisi*, Yurttaş Kitapevi, İstanbul 1963.

- Başar, Ahmet Hamdi, *Atatürk'le Üç Ay*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara 1981.
- Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel müdürlüğü, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, 1915-1920*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1994.
- Bayar, Celal ve Özel Şahingiray, *Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri*, Doğu Limitet Ortaklığı Matbaası, Ankara 1955.
- Baykara, Tuncay, *Osmanlı'da Medeniyet Kavramı*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Baytop, Turan, *Türk Eczacılık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, İstanbul 1985.
-, *Türkiye'de Bitkiler İle Tedavi*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1984.
- Beğenç, Cahit, *Kayseri*, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, Ankara 1950.
- Blaistel, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Kontrolü Deyim-u Umumiye*, (Çev. Ali İlhan Dalgıç), İstanbul 1979.
- Bıykoğlu, H Nadir, *Türk Havcılık Sanayi*, Mili Savunma Bakanlığı Yayınları, Ankara 1991,
- Borator, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara 2006.
-, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, Ankara 1982.
- Bozdağ, İsmet, *Bir Çağın Perde Arkası*, Kervan Yayınları, İstanbul 1972.
- Brown, L. Carl, *İmparatorluk Mirası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- Cebesoy, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatican Neşriyatı, İstanbul 1953.
- Chatterji, Nikshoy C, *Muddle of the Middle East*, Abhinav Publications, New Delhi 1973.
- Cengiz, H. Erdoğan, *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harakat-ı İhtilaliyesi*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983.
- Cesari, Maurice M, *Osmanlı Kenti Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, (Çev. A. Ataöv), İstanbul 1999.
- Clark, Edwar C, *Osmanlı Sanayi Devrimi, Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. Halil İnalçık- Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012.

- Cilov, Haluk, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1965.
-, *Denizli Bez Dokumacılığı*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1949.
- Çadircı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.
- Çağlar, Bora, *Havacılık ve Savunma Sanayii Üzerine Çalışmalar*, HAVELSAN, Ankara 2000.
- Çalıka, Hurşit, *Ahmet Rifat Çalıka'nın Anıları*, İstanbul 1992.
- Çayırdağ, Mehmet, *Kayseri Tarih Araştırmaları*, Kayseri Büyükşehir Araştırmaları, Kayseri 2001.
- Çelebi, Ömer, *Atatürk Kayseri'de*, Ay Yıldız Matbaası, Ankara 1973.
- Dağanay, Rahmi, *Milli Mücadele'de Karadeniz (1919-1922)*, Atatürk araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2001.
- Darkot, Besim. *Türkiye Coğrafyası*, Kaanat Yayınları, İstanbul 1967.
- Demir, İsmet, *Kayseri Temettuât Defteri (H.1250/M.1834 Tarihli)*, I. Cilt, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 1998.
-, *Kayseri Temettuât Defteri (H.1250/M.1834 Tarihli)*, II – III. Cilt, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 1999.
- Bütün Yönleriyle Develi*, Develi Belediyesi, Develi 2003.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *Umumi Nüfus Tahriri 1927*, Başvekalet Merkezi İstatistik Müdüriyet Umumiyesi Neşriyatından, Ankara 1927.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *1935 Genel Nüfus Sayımı Kayseri Vilayeti*, Hüsnü Tabiat Basımevi, İstanbul 1937.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *1940 Genel Nüfus Sayımı*, Türkiye İstatistik Enstitüsü Kurumu, Ankara 1941.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *1945 Genel Nüfus Sayımı*, Türkiye İstatistik Enstitüsü Kurumu, Ankara 1945.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *1950 Umumi Nüfus Sayımı*, Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1951.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *Hayvan Ürünleri İstatistiği 1928-1937*, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Recep Ulusoglu Matbaası, Ankara 1938.

- Devlet İstatistik Enstitüsü, *Hayvan Ürünleri İstatistiği 1929-1944*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Pulhan Matbaası, Ankara 1946.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *İstatistik Yıllığı 1942-1945*, 15. Cilt, Hüsnü Tabiat Basımevi İstanbul 1945.
- Devlet İstatistik Enstitüsü, *Hayvanlar ve Hayvan Ürünleri İstatistiği 1945-1950*, Ankara Basımevi ve Ciltevi, Ankara 1952.
- Devlet Planlama Teşkilatı, *2. Türkiye İktisat Kongresi, Sanayi Komisyonu Tebliğleri*, 6. Cilt, T. C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı Yayın No: 1783, 2-7 Kasım İzmir 1981.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları., Ankara 2003.
- Dinamo, Hasan İzzettin, *Kutsal Barış*, Cilt: II, İstanbul 1972.
- Dirik, Kâzım, *Türk Halıcılığı*, İstanbul 1938.
- Doğan, Ali Ekber, *Eğreti Kamusalılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2007.
- Duran, Bünyamin, *Türkiye Tarım Tarihi 1870-1914*, Kırkambar Yayınları, Malatya 1991.
- Durul, Yusuf Durul, *Yörük Kilimleri, Niğde Yöresi*, Ak Yayınları Limited Yayınları, İstanbul 1977.
- Drexler, Simon, *Foreign Relations Between the United States and Iraq*, York University, Toronto, Kanada, 2002.
- Earle, Edward Mead, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, İstanbul, 1972.
- Edhem, Halil, *Kayseri Şehri*, (Hzr. Kemal Göde), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1982.
- Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti, *Uzun Dönemli Plan Stratejisi ve III. Beş Yıllık Plan*, Çeltük Matbaacılık, İstanbul 1973.
- Ekrem, Reşat, *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1934.
- Eldem, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi, Sayı: 96, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994.
- Elmacı, Mehmet Emin, *İttihat-Terakki ve Kapitülasyonlar*, Homer Kitabevi, İstanbul 2005.

- Erdal, İbrahim, *Mübadele, Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.
- Erdeha, Kamil, *Milli Mücadele Yıllarında Vilayetler ve Valiler*, Remzi Kitapevi Yayınları, İstanbul 1975.
- Ergin, Osman Nuri, *Türkiye’de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı*, İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul 1936.
- Ergün, İsmet, *Türkiye’nin Ekonomik Kalkınmasında Ulaştırma Sektörü*, Ankara, 1985.
- Erkiletlioğlu, Halit, *Kayseri Yakın Tarihinden Notlar*, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 1998.
-, *Geniş Kayseri Tarihi*, Can Matbaası. Kayseri 2006.
- Eroğlu, Hamza, *Türk İnkılâp Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1982.
-, *Atatürk’ün Hayatı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- Eser, Mehmet, *Türkiye Çerkesleri’nde Sosyo-Kültürel Değişme*, Kaf Der Yayınları, Ankara 1999.
- Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*, 5. Cilt, (Çev. Zuhuri Danışman), İstanbul 1970.
-, III, A. Cevdet Tab’ı, İstanbul 1314.
- Faraqhi, Suraiya, *Orta Halli Osmanlılar*, (Çev. Hamit Çalışkan), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.
- Ferman, Cumhur, *Türkiye’de Sanayi Kredisi*, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yayınları, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1951.
- Fraşerli, Mehdi, Fahrettin Tızlak, *Osmanlı Devletinde Kapitülasyonların Uygulanışı*, Fakülte Kitapevi, Isparta 2008.
- Genelkurmay Başkanlığı, *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi*, III. Cilt 6. Kısım (1908–1920), ATASE Yayınları, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1996.
- Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi*, VII. Cilt, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 1975.
- Gökbilgin, M. Tayyib, *16. Asır Başlarında Kayseri Şehri ve Livası*, Zeki Veli Toğan’a Armağan, İstanbul 1950.
- Gökalp, Ziya, *Makaleler*, VIII, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- Gövsä, İbrahim Alâettin, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün, İstanbul 1945.
- Goloğlu, Mahmut, *Türkiye’de Tek Partili Cumhuriyet 1931-1938*, Kalite Yayınları, İstanbul 1974.

- Gülçan, Yılmaz, *Cumhuriyet Halk Partisi*, Alfa Basım Yayınları Ltd. Şti., İstanbul 2001.
- Gülsoy, Ufuk, *Hicaz Demiryolu*, Eren Yayınları, İstanbul 1994.
- Güngördü, Nedret, *Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Osmanlı Mülki İdareleri*, (yayımlanmamış doktora tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1988.
- Güran, Tevfik, *İktisat Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2004.
- Güzel, M. Şehmuz, *İşçi Tarihine Bakmak*, Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı, İstanbul 2007.
- Habicoğlu, Bedri, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler ve İskânları*, Nart Yayınları, İstanbul, 1993.
- Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü, *Türkiye'de Nüfus*, Hacettepe Enstitüsü Yayınları, Ankara 1975.
- Hacıfettahoğlu, İsmail, *Milli Mücadelede Hilal-i Ahmer*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara 2007.
- Halıcı, Şaduman, *Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozkurt 1892-1943*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.
- Hülagü, M. Metin, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı Türk Ermeni İlişkileri Örneği*, IV. Cilt, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2007.
- Horvanth, B'ela, *Anadolu 1913*, İstanbul 1996.
- İbn-İ Bibi, *Selçukname*, (Çev. Mükrimin Halil Yinanç), Kitabevi Yayınları, İstanbul 2007.
- İdare Taksimatı 1933*, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul, 1933.
- İdare Taksimatı 1936*, Ankara Jandarma Genel Komutanlığı Matbaası, Ankara 1936.
- İdare-i Umumiye-i Vilayet Kanunu*, Selanik Matbaası, İstanbul 1329.
- İlmen, Süreyya, *Türk Tayyarecilik ve Balonculuk Tarihi*, Hilmi Kitapevi, İstanbul 1947.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu; Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993.
-, *Türkiye Tekstil Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- İnan, Afet, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti Birinci Sanayi Planı 1933*, TTK Yayını, Ankara 1972.

- İnbaşı, Mehmet, *XVI. YY. Başlarında Kayseri*, İl Müdürlüğü Yayınları, Kayseri 1992.
- İstanbul Ticaret Odası, *Cumhuriyet'ten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış*, Lebib Yalkım Yayınları, İstanbul 1989.
- İstatistik Umum Müdürlüğü, *1927 Umumi Nüfus Tahriri*, Hüsnü Tabiat Matbaası, İstanbul 1929.
- İstatistik Umum Müdürlüğü, *1938-1939 İstatistik Yıllığı*, 10. Cilt, Hüsnü Tabiat Basımevi, İstanbul 1939.
- İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1939-1940*, 11. Cilt, Hüsnü Tabiat Basımevi, İstanbul 1940.
- İstatistik Umum Müdürlüğü, *İstatistik Yıllığı 1942-1945*, 15. Cilt, Hüsnü Tabiat Basımevi, İstanbul 1945.
- İstatistik Umum Müdürlüğü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1950*, 18. Cilt, Ankara 1950.
- İstatistik Umum Müdürlüğü, *Köy İstatistikleri*, Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, Sakarya Basım Evi, Ankara 1948.
- İpekçi, Abdi, *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, İstanbul 1968.
- İskender, Macar, Ali Reşat, *Kapitülasyonlar, Tarihi, Menşei, Asılları*, Dersaadet 1330.
- İsmet Paşa'nın Siyasi ve İçtimai Nutukları (1920-1933), Başvekalet Matbaası, Ankara 1933.
- İzahlı Cumhuriyet Halk Fırkası Programı, Hâkimiyet-i Milliye Matbaası, İstanbul 1931.
- İzbirak, Reşat, *Türkiye*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1972.
-, *Bünyan Çevresinde Jeomorfoloji Gözlemleri ve Bünyan Kasabası*, Laçın Yayınları, Kayseri 2009.
- Kabataş, Orhan, *Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri ve Basın*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1990.
- Kalaç, Ahmet Hilmi, *Kendi Kitabım*, Yeni Matbaa 1960.
-, *Kayseri'nin Ekonomik Durumu 1911*, (Çev. Ahmet Emin Güven) Mazaka Yayınları, Kayseri 2007.
- Kanalga, Recep, *Kayseri'de Harf İnkılabı, Eğitim ve Kültür Hayatı (1928-1938)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2010.
- Kaplanoğlu, Raif, *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Bursa (1876-1926)*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.

- Kara, Mehmet Ağa Zade Kemalettin, *Erciyes Kayserisi ve Tarihe Bir Bakış*, Yeni Maatba Kayseri 1934.
- Karabekir, Kâzım, *İktisat Esaslarımız*, Haz; Orhan Hülâgü, Ömer Hakan Özalp, Emre Yayınları, İstanbul 2001.
- Karabulut, Yalçın, *Türkiye'nin Enerji Kaynakları*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 2000.
- Karagöz, Mehmet, *XVIII. Asrın Başlarında Kayseri (1700–1730)*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 1993.
- Karakuyu, Mehmet, *Manisa'nın Tarihi Coğrafyası*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2005.
- Karal, Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII. Cilt, Ankara 1983.
- Karatepe, Şükrü, *Kendini Kuran Şehir*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Önder Matbaası, Ankara 1999.
- Karpat, Kemal Haşim, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları İstanbul, 2010.
-, *Osmanlı Modernleşmesi Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, Çev. Akile, Zorlu Durukan-Kaan Durukan, İmge Kitabevi, Ankara 2002.
- Kars, Zübeyir, *Milli Mücadelede Kayseri*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.
- Kayseri İlbyay Baykan'ın Başkanlığı Altında Yapılan Yaya Köy Gezileri Tetkik Notları*, Seri 5 Talas, Kayseri Enstitüsü Derneği Tıpkı Baskı Eserler, Kayseri 2009.
- Kayseri ve Kayseri ve Civarı Elektrik Türk Anonim Şirketi*, KCETAŞ, Kayseri 2010.
- Kayserilioğlu, Sertaç - Mazak Mehmet ve Kon Kadir, *Osmanlı'dan Günümüze Havagazının Tarihçesi*, I. Cilt, İğdaş Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1999.
- Kazgan, Haydar, *Osmanlı'da Avrupa Finans Kapitali*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995.
- Keskin, Mustafa – Hülâgü M. Metin, *Geçmişteki İzleriyle Kayseri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2006.
- Keyder, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye 1923-1929*, Yurt Yayınları, Ankara 1982.
-, *Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası*, (Çev.: Nail Satlığan), Geçiş Sürecinde Türkiye, Derleyen Irvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.

- Kılıç, Selami, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Devrimi ve Fikir Temelleri*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.
- Kılıç, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı, Eyalet ve Sançak Tevcihatı*, Şark Pazarlama, Elazığ 1997.
- Kılıçbay, Ahmet, *Türk Ekonomisi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1984.
- Kıray, Emine, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, İletişim Yayınevi, İstanbul 1993.
- Kırpınar, Leyla, *Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Kıvırcık, Emir, *Cepheye Giden Yol*, GOA Basım Yayın, İstanbul 2008.
- Kutay, Cemal, *Celal Bayar*, III. Cilt, Kenan Basım Evi, İstanbul 1938.
- Kurmuş, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982.
- Kuruç, Bilsay, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası 1929-1932*, I. Cilt, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara 1988.
-, *Belgelerle Türk İktisat Politikası 1933-1935*, II. Cilt, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1993.
- Küçükkuşurlu, Murat, *Erzurum Belediyesi Tarihi, Osmanlı'dan Cumhuriyete 1866-1930*, Dergah Yayınları, İstanbul 2008.
- Kütükoğlu, Mübahat, *1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Muahedesi, Türk-İngiliz İlişkileri 1583-1984 (400. Yıldönümü)*, Ankara 1985.
-, *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri (1580-1838) I*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1974.
- Koçabaş, Özlem Yıldırım, *Türkiye'de Tarımsal Kooperatifçilik Düşüncesinin Gelişimi*, Libra Yayınları, İstanbul, 2010.
- Koçabaşoğlu, Uygur, *Kayseri Sancağı Hakkında Teğmen Bennet Tarafından Hazırlanan Genel Rapor (1880)*, Kayseri Ticaret Odası Yayınları 5, Kayseri 1996.
- Koçak, Cemil, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939) İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, TTK, Yayınları, Ankara 1991.
- Kocatürk, Utkan, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, Türk Tarih Kurumu, Türk Tarik Kurumu Basım Evi, Ankara 2000.

- Koray, Meryem, *Sosyal Politika*, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi. 2005.
- Korkut, M. Şerif, *Kayseri ve Kayseri'deki Devlet Fabrikaları Sıhhi Tetkikleri Raporu*, 1948.
- Goloğlu, Mahmut, *Devrimler ve Tepkileri 1924-1930*, Turhan Kitapevi, Ankara 1972.
- Körükçü, Muhtar, *Köyden Haber*, Varlık Yayınları, İstanbul 1950.
- Köylü, Eşref, *100 Soruda Kapitülasyonlar ve Düyunu Umumiye*, Genelkurmay Basım Evi, Ankara 2002.
- Maddux, Percy, *City On The Willamette, The Story Of Portland, Binforts, Mort, Portland* 1952.
- Makal, Ahmet, *Türkiye'de Tek Parti Döneminde Çalışma İlişkileri 1920-1946*, İmge Kitapevi, İstanbul 1999.
- Mamaş, Tugut Can, *Tarih Boyunca Türk-Rus Münasebetleri*, Vakıf Matbaası, İstanbul 1955.
- Metel, Raşit, *Atatürk ve Donanma*, Deniz Basımevi, İstanbul 1966.
- Mutluer, Mustafa ve Akçiçek Eren, *Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi, 1920-1938*, Ege Üniversitesi, İzmir 6-9 Kasım 2009.
- Müderisoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynaklar*, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 1981.
- Nazif, Efendi Ahmet, *Mir'at-i Kayseriyye*, (Çev.: Mehmet Palamutoğlu), Kayseri Belediyesi Birliği Yayınları, Kayseri 1987.
- Nebioğlu, Osman, *Kapitülasyonlar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1986.
- Nuri, Hıfzı, *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimâî Coğrafyası Kayseri Sancağı* (Sad. Zübeyir Kars), Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 1995.
- Office Central De Statistique, *Recensement Industriel De 1927*, Stamboul 1928.
- Onar, Mustafa, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.
- Onur, Ahmet, *Türkiye Demiryolları Tarihi 1860-1953*, K,K,K, Askeri Basımevi, İstanbul 1935.
- Orbay, Zafer Orbay, *Türkiye'de Havacılık ve Uçak Yapımı*, Türk Bilim Tarihi Kurumu, İstanbul 2009.
- Orhan, M. Celalettin, *Askerlik Hatıralarım*, Deniz Basımevi, İstanbul 1982.

- Orhan, Nafiz, *1798-1802 Osmanlı Fransız Harbi*, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- Ortaylı, İlber, *II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, A.Ü.S.B.F, Yayınları No; 479, Ankara 1981.
-, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2007.
- Öğün, Tuncay, *Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.
- Ögel, Bahaddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş IV*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978.
- Ökçün, Ahmet Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar*, Sermaye Piyasa Kurulu, Ankara 1997.
-, *Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, AÜSBF Yayınları, Ankara 1971.
-, *Osmanlı Sanayi 1913-1914 İstatistikleri*, Hil Yayınları, İstanbul 1984.
- Önder, Ali Rıza, *Kayseri Basın Tarihi 1910-1960*, Kayseri Ticaret Odası Yayını, Kayseri 2010.
- Önsoy, Rıfat, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara. 1988.
- Öz, Asım, *Yüzyüncü Yılında II. Meşrutiyet*, Pınar Yayınları, İstanbul 2008.
- Özbel, Kenan, *El Sanatları Anadolu Çorapları*, C.H.P Halk Evleri Bürosu, Ankara 1945.
-, *El Sanatları, Anadolu Tefriş Halıları*, Ulus Basımevi 1949.
- Özbek, Sait Emin Özbek, *Tasarruf Ekonomi İlminde Yeri, Türkiye’de Tasarruf Hareketleri*, İstanbul Aydınlık Basımevi, Ankara 1937.
- Özdemir, Mehmet, *Mütareke ve Kurtuluş Savaşı’nın Başlangıç Döneminde Türk Demir Yolları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Özdemir, Mustafa, *Kayseri’de Pastırmacılık*, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 1994.
- Özdemir, Zekeriye, *Bor Beldesi İskele*, İskele Belediyesi, Balıkesir 1997.
- Özdoğan, Kazım, *Kayseri Tarihi*, Erciyes Matbaası, Kayseri 1948.

- Özergin, M, Kemal, *Anadolu Selçukluları Çağında Anadolu Yolları*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1959.
- Özgen, Ali Ahmet, *Türkiye Sanayiinde İşçiyi Barındırma Problemi*, İktisadi Siyaset Konferansları, Üçüncü Kitap, 1950.
- Özgüldür, Yavuz, *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1993.
- Özulu, Yunus Emre, *Kayserim*, İş Matbaacılık ve Ticaret, Adana 1973.
- Özyüksel, Murat, *Osmanlı-Alman İlişkilerinin Gelişim Sürecinde Anadolu Ve Bağdat Demiryolları*, Arba Yayınları, İstanbul 1988.
-, *Hicaz Demiryolu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000.
- Pamuk, Şevket, *100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi: 1500-1914*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1997.
-, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)*, Yurt Yayınevi, Ankara 1984.
-, *Osmanlı Ekonomisinde Bağlılık ve Büyüme*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.
-, *Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- Parlak, Tahsin, Ergüder A, Aslıhan, *Bardız Kilimleri*, Zafer Matbaası, Erzurum 2010.
- Parson, Robert Hodson, *The Early Days of the Power Station Industry*, University Press, Cambridge İngiltere. 1939.
- Paşa, Talât, *Hatıralarım ve Müdafaaam*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006, s, 133.
- Pitcher, Donald Edgar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul 2001.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, *50. Yılda Türk Sanayii*, Mars Matbaası, Ankara 1973.
- Saraç, Ömer Celal, *Türkiye ekonomisinin Genel Esasları*, İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1949.
- Sarp, İrfan, *Türk Hava Kuvvetlerinin Doğuş Yılları*, Hava Kuvvetleri Basımevi, Ankara 1986.
- Satoğlu, Abdullah, *Kayserilerin Ticaretteki Başarı Sırları*, Beğendik Yayınları, Ankara 1995.

- Sayar, Ahmet Güner, *Osmanlı İktisat düşüncesinin Çağdaşlaşması*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.
- Sekizinci İzmir Fuarında Kayseri 1938*, Kayseri Ticaret Odası Yayınları, Kayseri 1938.
- Sevimay, Hayri R. *Cumhuriyete Girerken Ekonomi, Osmanlı Son Dönem Ekonomisi*, Kazancı Yayınları, İstanbul 1995.
- Sevgen, Nazmi, *Anadolu Kaleleri I*, Doğu Ştd. Şti, Ankara, 1959.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed.:Halil İnalçık- Mehmet Seyitdanlıoğlu), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2012.
- Simonetta, Bono, *The Coins of the Kappadokian Kings*, Fribourg 1977.
- Sosyal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983.
- Sülker, Kemal, *Dünya'da ve Türkiye'de İşçi Sınıfın Doğuşu*, Memet Yayınları, Ankara 1967.
- Sümerbank Onuncu Yılı (1933-1943)*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul 1943.
- Sümerbank 1940 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*, Ankara Devlet Matbaası, Ankara 1941.
- Sümerbank 1942 Yılı Umumi Murakabe Heyeti Raporu*, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara 1943.
- Sümerbank 1941 9. Çalışma Yılına Ait İdare Meclisi Raporu*. Başvekâlet Devlet Matbaası, 1941.
- Sümerbank 1949 Senesi Faaliyet ve Hesap Devresine Ait İdare Meclis Raporu*, Selüloz Basımevi, İzmit 1950.
- Sümerbank Kayseri Sanayi Müessesesi Bülteni*, Kayseri 1990.
- Süsülü, Azmi, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van 1990.
- Strabon, *Coğrafya*, (Çev.: Adnan Pekman), İstanbul Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1969.
- Şen, Leyla, *Türkiye'de Demiryolları ve Karayollarının Gelişimi*, TESAV Yayınları, Ankara 2003.
- Şensöz, Yavuz Kansu Sermet - Öztuna Yılmaz ve Kaymaklı Hulisi, *Havacılık Tarihinde Türkler I, En Eski Çağlardan Birinci Dünya Savaşına*, Hava Kuvvetleri Basım ve Neşriyat Müdürlüğü, Ankara 1971.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Türk İktisat Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2003.

- Talas, Cahit, *İçtimai İktisat*, (İkinci Bası), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1961.
- Tandoğan, Haluk, *Türkiye’de Toprak Reformu Semineri 1968*, Sevinç Matbaası Ankara 1968.
- Tansel, Selâhattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar*, I. Cilt, Ankara 1977.
- Tayhani, İhsan, *Atatürk’ün Bağımsızlık Politikası ve Uçak Sanayi (1923-1950)*, Türk Hava Kurumu Yayınları, Ankara 2001.
- T.C Milli Eğitim Bakanlığı, *Elektrik Elektronik Teknolojisi Enerji Üretimi*, Ankara 2007.
- Tekeli, İlhan ve İlkin Selim, *Cumhuriyetin Harcı Modernitenin Altyapısı Oluşurken*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
-, *1929 Dünya Buhran’ında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2009.
- Tekinsoy, Kemalettin, *Kayseri’nin İmarı ve Mekânsal Gelişimi*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi, 2011.
- Tezel, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982.
- Tenekecioğlu, Birol, *Pazarlamada Fiziksel Dağıtım ve Türkiye’deki Uygulama*, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Eskişehir 1974.
- Thornbur, Max W, *Türkiye Nasıl Yükselir*, Nebioğulları Yayınları, İstanbul 1949.
- Tosun, Ramazan, *Türk-Yunan İlişkileri ve Nüfus Mübadelesi*, Ankara 2002.
-, *Türk-Rum Nüfus Mübadelsi ve Kayseri’deki Rumlar*, Tolunay Yayıncılık, Niğde 1998.
- Tokdemir, Ertuğrul, *Türkiye’de Tarımsal Yapı 1923-1933*, İstanbul Teknik Üniversitesi Matbaası, İstanbul 1988, s. 164.
- Tümertekin, Erol, *Sanayi Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1960.
- Türkofis, *Commercial Directory of Turkey*, Türkofis, Ankara 1937.
- Türker, Şefik, *Kayseri Takvimi*, Sümer Basımevi, Kayseri 1943.
- Türkiye Sanayi Sayımı 1927*, Devlet İstatistik Enstitüsü, 1969.
- Türkiye Sendikacılar Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Türkiyede Yün İpliği ve Yünlü Mensucat Sanayii*, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, 1959.

- Toprak, Zafer, *Milli İktisat- Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
-, *Türkiye’de Milli iktisat 1908-1918*, Yurt Yayınları, Ankara 1982.
- Tütengil, Cavit Orhan, *İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye’nin Yolları*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1961.
- Tönük, Vecihi, *Türkiye’de İdare Teşkilatı*, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Ankara 1945.
- Tuğlaçı, Pars, *Çağdaş Türkiye*, III. Cilt, Cem Yayınları, İstanbul 1987.
- Tuna, Korkut, *Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1987.
- Tunçdilek, Necdet, *Türkiye’de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü, İstanbul, 1986.
- Turan, Kemal, *Türk-Alman Eğitim İlişkilerinin Tarihi Gelişimi*, Ay Işığı Kitapları, İstanbul 2000.
- Turhan, Ruhi, *Batı Anadolu Bölgesinin Kültürel Gelişimini Gösteren Kartografik Bilgiler*, İstanbul 1968.
- Trak, Selçuk T, *İktisadi ve Ticari Türkiye*, II. Cilt, Endüstri Basım ve Yayımevi, İzmir 1959.
- Ülken, H. Ziya, *Anadolu’da Şehirlerin Gelişimi*, (Çev. A. Kadir Yuvalı), Milli Kültür, 1990.
- Velay, A Du, *Türkiye Maliye Tarihi*, (Çev.: Maliye Tetkik Kurulu), Maliye Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, *Devirden Devire*, I. Cilt, Bilgi Yayınları, Ankara 1974.
- Verel, Oktay, *Sabiha Gökçen, Atatürk’ün İzinde Bir Ömür Böyle Geçti*, Türk Hava Kurumu Yayınları, İstanbul 1982.
-, *İstikbal Göklerin Gökler Bizimdir*, II, Türk Hava Kurumu Yayınları, İstanbul 1985.
- Verlag, Frans Steiner, *Zeitschrift Für Unternehmensgeschichte*, Stuttgart 1975.
- Yalçın, Osman, *Vilayetlerimiz*, 4. Cilt, Özyürek Yayınevi 1971.
- Yaman, Ahmet Emin, *Kurtuluş Savaşı’nda Anadolu Ekonomisi 1919-1922*, Betik Yayıncılık, Ankara 1998.
- Yaşa, Memduh, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1950*, Akbank Kültür Yayınları, İstanbul 1980.

- Yenal, Oktay, *Cumhuriyetin İktisat Tarihi*, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yayınları, İstanbul 2001.
- Yetkin, Şerare, *Türk Halı Sanatı*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1974.
- Yıldırım, İsmail, *Cumhuriyet Döneminde Demiryolları 1923–1950*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.
- Zayıf, Oktay, *İstiklal Savaşı Yıllarında Türk Hava Birliğinin Etkinliği*, Ankara 2001.
- Zürcher, Erik Jan, *Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları*, (Çev. Özgür Gökmen), Modern Türkiye, “Kemalizm”, Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- Quataert, Donald, *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999.
-, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914*, Eren Yayınları, İstanbul, 2006.
-, *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire, 1730-1914*, Isis Pres, İstanbul 1993.
- Wallach, Jehuda L, *Bir Askeri Yardımın Anotomisi*, (Çev. Fahri Çeliker), Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Yayınları Ankara 1985.

VII. MAKALELER

- “30 Ağustos 926 Tayyare Bayramı”, *Milli Mecmua*, Sene 3, 1(68-31), 1 Eylül 1926, 1108-1108.
- “30 Ağustos Tayyare Bayramı”, *Türk Hava Mecmuası*, 2(32), 15 Eylül 1927, 260-262.
- Akçuraoglu, Yusuf, “1329 senesinde Türk Dünyası”, *Türk Yurdu*, Yıl 3, 6(3), 3 Nisan 1330, 2102-2103.
- Akbal, Fazıla, “1831 yılında Osmanlı İmparatorluğunda İdari Taksimat ve Nüfus”, *Belleten*, Cilt: 15, 1961, 116-119.
- Akbulut, Gülpınar, “Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Gerçekleşmeyen Demiryolu Projeleri ve Etkileri 1876-1939”, *Atatürk Dergisi*, 1(1), 2012, 199-232.
- Akgül, Suat, “Milli Mücadele’de Kayseri ve Civarında Askeri Faaliyetler ve Lojistik”, *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16–17 Nisan 1998)*, Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırma Merkezi, Kayseri 1998, 19-35.

- Alaeddin, “Kayseri Pasdirmalarının Suret-i İmalı ve Alelumum Pasdırma ve Sucuklarının Muayenesi”, *Askeri Tıbb-ı Baytari Mecmuası*, Sayı: 9, Eylül 1927, 3-15.
- Alp, Tekin, “ Milli İktisat ”, *İslam Mecmuası*, 2(22), 1332, 560-562.
- Altunan, Sema, “Osmanlı Devleti’nde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler”, *Türkler*, Cilt:10, Ankara 2002, 913-917.
- Anbar, Adem, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’yla Finansal Entegrasyonu 1800-1914”, *Maliye Finans Yazıları Dergisi*, 2009, 17-37.
- Ankara - Kayseri Hattının Küşad Merasimi, *Servet-i Fünun*, Sayı: 607, 2 Haziran 1927.
- Ayın Tarihi*, Sayı: 38, Haziran 1927.
- Bayram, Mikail, “Türkiye Selçukluları Döneminde Bilimsel Ortam ve Ahiliğin Doğuşuna Etkisi”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 10, Konya 2001, 1-10.
- Bayrak, Rıfat, “TOMTAŞ 1925-1929 Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi”, *Uçantürk*, Sayı: 382, Mart 1994, 21- 40.
- Bilgi, Necdet, “Cumhuriyet’in İlk Döneminde Mülki Yapının Gelişimi (1920-1950)”, *Türkler*, Cilt: XVII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 334-346.
- Cengizhan, Ali, “Türkiye’de Fabrika ve İşçi Konutları İstanbul Silahtarağa Elektrik Santrali”, *ODTÜ MFD*, 20(1-2), Ankara 2000, 29-55.
- Coşkun, Ali, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi”, *Atatürkçü Düşünce Dergisi*, Sayı: 4, Kasım 2003, 72-77.
- Çağlar, Bora, “Havacılığın Tarihçesi Türk Havacılığının Evrimi Kayseri’nin Endüstriyel Havacılıktaki Yeri”, *Kayseri I. Havacılık Sempozyumu*, Kayseri 1997, 5-12.
- Çayırdağ, Mehmet, “Kayseri Tarihi Hakkında Verilen Bazı Yanlışlıklar”, *Erciyes Dergisi*, Sayı: 174, Haziran 1992, 12-26.
- Çelebi, Mevlüt, “Oriente Moderno Dergisi’nde Türkiye (1921-1922)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 11(31), Mart 1995, 259-279.
- Daver, Abdin, “Havacılık Sanayi İstiyoruz”, *Havacılık ve Spor*, Sayı: 288, Haziran 1941.
- Earle, E.Meal, “Türkiye Büyük Devletler ve Bağdat Demiryollarına Dair Bir Tetkik”, (Çev.: Münir Reşit), *Demiryolları Mecmuası*, Sayı: 122, 1 Nisan 1935, 78-84.

Demiryolları Mecmuası, 10(109-110), Mart-Nisan 1934.

Ercan, Yavuz, "Tarihi Belgeler Işığında Ermeni İddiaları", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu İle İlişkiler Sempozyumu*, Ankara 1985, 204-221.

Ergenç, Özer, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, Cilt: II, Ankara 11-15, Ekim 1981, 1265-1274.

Giz, Adnan, "İslahı Sanayi Komisyonu", *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, 33(17), İstanbul 1967, 16-19.

Gökalp, Ziya, "Millet Nedir, Milli İktisat Neden İbarettir", *İktisadiyat Mecmuası*, 1(1), 8 Şubat 1331.

"Güherçile Maddesi", *Britanica Ansiklopedisi*, Cilt: 10.

Gürsoy, R.Cevat, "Türkiye'nin Tabii Yolları", *Türkiye Coğrafyası Dergisi*, Sayı: 26, 1974, 224-231.

Harekât, İbrahim, "Berid" *DİA*, Cilt: 5, İstanbul 1997, 499-500.

Hülagü, M. Metin, "Osmanlı Devleti'nde Güherçile Üretimi ve Kayseri Güherçile Fabrikası", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11, Kayseri 2001, 73-93.

İmamoğlu, Vacit, "20. Yüzyılın İlk Yarısında Kayseri Kenti: Fizikî Çevre ve Yaşam", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, Kayseri 2000, 119-129.

İpek, Nedim, "Müstakil Sancaktan Vilayete Kayseri'nin İdari Taksimatı", *IV. Kayseri ve Yöresi Tarih Araştırmaları Sempozyumu*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2003, 297-307.

Kara, Ensari, "Silahtarağa Elektrik Fabrikası", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 7, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1994, 553-554.

Karagöz, Mehmet, "XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Kayseri şehrinin Fiziki Görünümü ve Mahallelerin Durumu", *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)*, Kayseri 1998.

Karpat, Kemal Haşim, "Cumhuriyet Rejimi'nin Tarihi Kökenleri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt: 14. İstanbul 1998, 220-229.

Kayabalı, İsmail; Cemender, Aslanoğlu, "Türk Kültürü", *Hava Kuvvetleri Sayısı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara Haziran 1972, 488-492.

"Kayseri Halkevi Dergisi", *Erciyes*, I(1), Kayseri 1938.

- “Kayseri Milli İktisat Anonim Şirketi”, *İktisadiyyat Mecmuası*, Yıl: 2, Sayı: 55, 16, Mayıs 1332, 6-7.
- “Kayseri Milli İktisat Anonim Şirketi”, *İktisadiyyat Mecmuası*, Yıl: 1, 16(18), 16 Haziran 1332.
- “Kayseri’deki Tayyare Fabrikamızın Küşad Merasimi”, *Türk Hava Mecmuası*, Sayı: 11, Ankara 1 Teşrin-i Sani 1926, 4-7.
- Kazıcı, Ziya, “Ahilik”, *DİA*, Cilt: I, İstanbul 1989.
- Kodaman, Bayram, “Avrupa Emperyalizminin Osmanlı İmparatorluğu'na Giriş Vasıtaları (1838-1914)”, *Milli Kültür*, 2(1), Ankara 1990, 23-33.
- Köprülü, M. Fuat, “Berid”, *İA*, Cilt: 2, İstanbul 1993, 541-549.
- Martal, Abdullah, “Osmanlı Sanayileşme Çabaları (XIX. Yüzyıl)”. *Osmanlı*, Cilt: III, , Ankara 2002, Yeni Türkiye Yayınları, 282-284.
- Müderrişoğlu, Fatih, “Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti’nde Menzil Yerleşimleri”, *Türkler*, Cilt: 10, Ankara 2002, 920-922.
- Nahit, Haşim, “Tayyare Kuvvetinin İktisadi Neticeleri”, *Türk Havva Mecmuası*, 1(1), 1926, 1-2.
- Nahit, Haşim, “Türk Tayyareciliği ve Türkiye’de İmali Sureti”, *Türk Havva Mecmuası*, (1)2, 1926, 2-3.
-, “Kayseri Tayyare Fabrikası ve İmali Sanayimiz”, *Türk Havva Mecmuası*, 1(12), 1926, 2-3.
- Nemlioğlu Candan, “Bayburt’un Kitre Köyü ve Kitrenin Türk Sanatındaki Yeri”, *İlgi Dergisi*, Sayı: 72, 1993, 24-29.
- Pamuk, Şevket, “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Sermaye: Sektörlere ve Sermayeyi İhraç Eden Ülkelere Göre Dağılımı 1854-1914” ,Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı, Ankara 1978, 131-161.
-, “Osmanlı Devletinin Dış Borçlanma Deneyimi”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ekim 2001, 6-8.
- Sakaoğlu, Saim, “Kayseri’nin Pastırmacılık Sanatı”, *Erciyes Dergisi*, Sayı: 49, Kayseri, 78-80.

- Semiz, Yaşar, “1923-1938 Döneminde Türkiye’de Demiryolu Politikası”, S.Ü, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, *Ata Dergisi*, Sayı: 2, Konya 1992, 49-57.
- “Tayyare Kuvvetinin İktisadi Neticeleri”, *Türk Tayyare Mecmuası*, 1(1), 1 Haziran 1926, 1-2.
- TBMM, *Zabıt Ceridesi*, 3. Dönem, Cilt: 17, 41. Birleşim.
- Tevfik, “Halıcılığımıza Dair”, *İçtihat*, 1(18-21), 1 Teşrinî Evvel 1925, 3741-3742.
- Tekeli, İlhan, Gencay Şaylan, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, *Toplum ve Bilim*, Sayı: 5-6, 1978, 70-75.
- Tekin, Zeki, “Osmanlı Debbağhanelerinde Kullanılan Aletler ve Dericilik Tabirleri”, *İlim ve Sanat Dergisi*, Sayı: 37, 1993, 51-56.
- Ticaret İdaresi Katip Umumisi M. Turgut, “İktisadiyat Halıcılık Sanatı Ne Merkezdedir”, *Fikirler*, 1(2), 15, Temmuz 1927, 7-8.
- Toprak, Zafer, “Cumhuriyet, Demiryolu ve Laiklik, Bir Modernite Metaforu”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 168, Aralık 2007, 26-31.
- Tuzcu, Ali, “19. Yüzyıl Başlarından 20.Yüzyılın İlk Çeyreğine Seyyahların Gözüyle ve Konsolosluk Raporlarında Kayseri’nin İktisadî Yapısı”, *III. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (06-07 Nisan 2000)*, Kayseri 2000, 527-552.
- Türk Ansiklopedisi*, “Kapitülasyonlar”, Cilt: XXI.
- Türk Ansiklopedisi*, “Kayseri Maddesi”, Cilt: XXI, 434-435.
- Türk Ansiklopedisi*, “Güherçile Maddesi”, Cilt: XVIII, 132-133.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Liva”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: VII, Milli Eğitim Yayınları, 1997.
- Üçok, Zeki, “Atatürk ve Havacılık,” *Hava Kuvvetleri Dergisi*, Sayı: 301, 1988, 74-78.
- Ülkü Halkevleri Dergisi*, Cilt: 8, Ankara Ulus Basımevi, Ankara 1936.
- Ünal, Mehmet Ali, “Osmanlı Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı*, Cilt: VI, Ankara 1999, 111-121.
- “Türk Tayyare Cemiyeti Umumi Kongresi”, *Türk Hava Mecmuası*, 1(14), 15 Kanun-i sani 1926, 3-13.
- Yınanç, Refet, “Kayseri ve Sivas Darüşşifaları’nın Vakıfları”, *Belleten*, XLVIII (189-190), Cilt - Yıl: 1984 Ocak-Nisan, 290-304.

Zaif, Oktay, “Türk Havacılığın Kurtuluş Savaşındaki Etkisi”, *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildirileri II*, Genel Kurmay Basımevi, Ankara 1997, 198-204.

VIII. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://www.cografya.gen.tr>

<http://www.tbmm.gov.tr>

<http://www.tbmm.gov.tr/anayasa>

http://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR

<http://kutuphane.tuik.gov.tr/pdf/0014975.pdf>

<http://www.resmigazete.gov.tr>

<http://www.kcetas.com.tr>

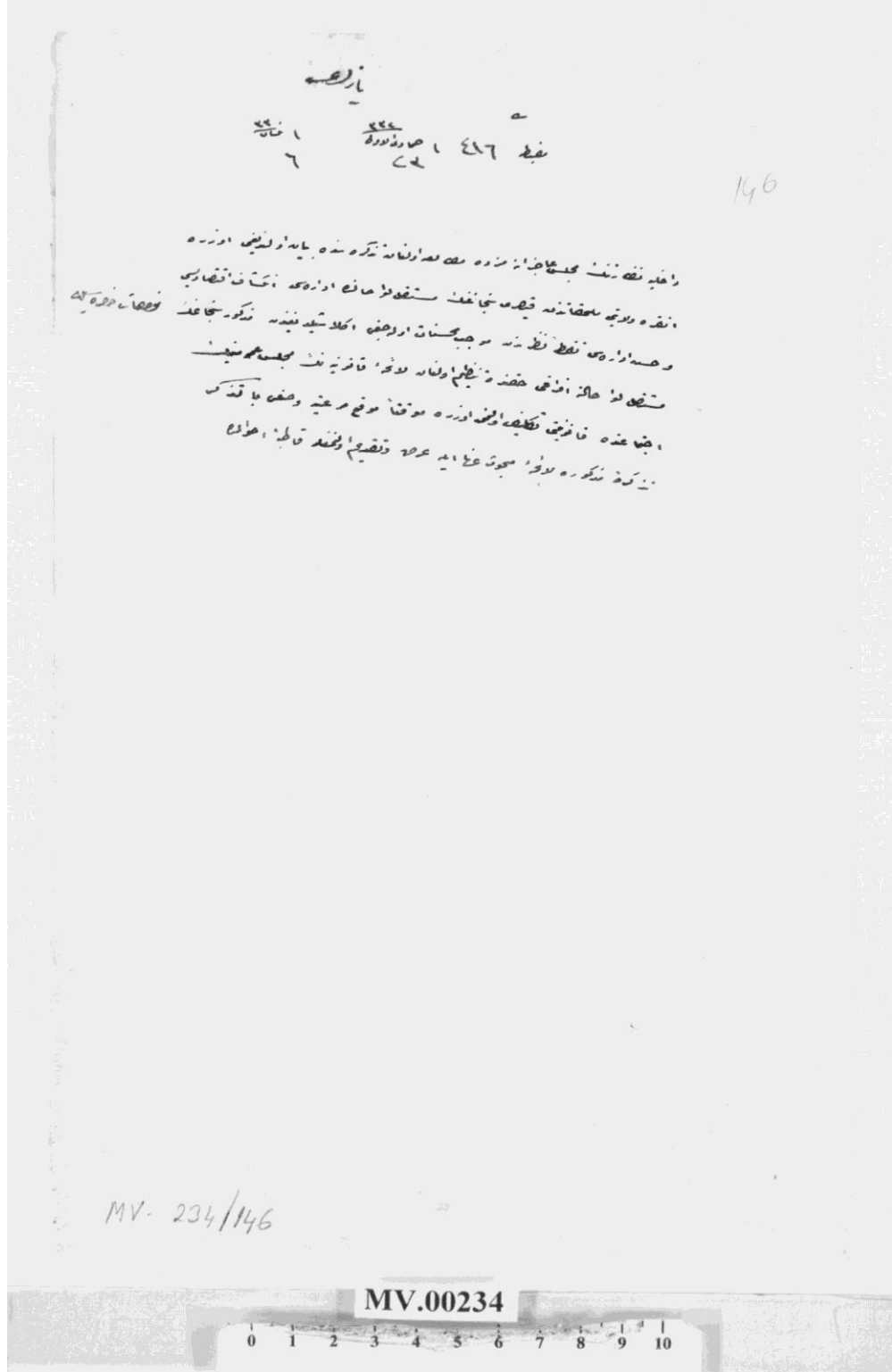
<http://www.kdh.gov.tr>

<http://www.thk.org.tr>

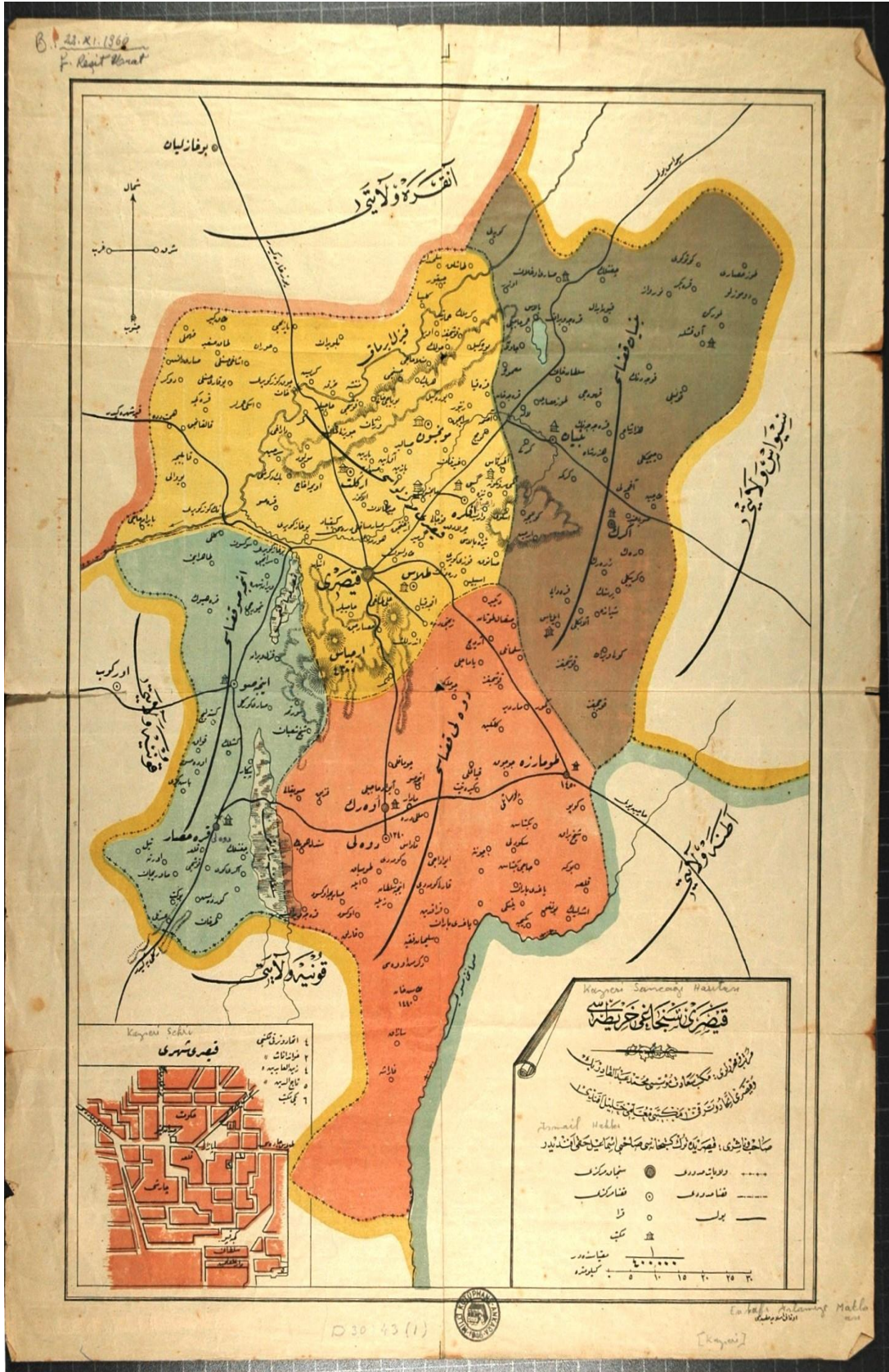
<http://sam.baskent.edu.tr>

<https://sureli.mkutup.gov.tr/index.php>

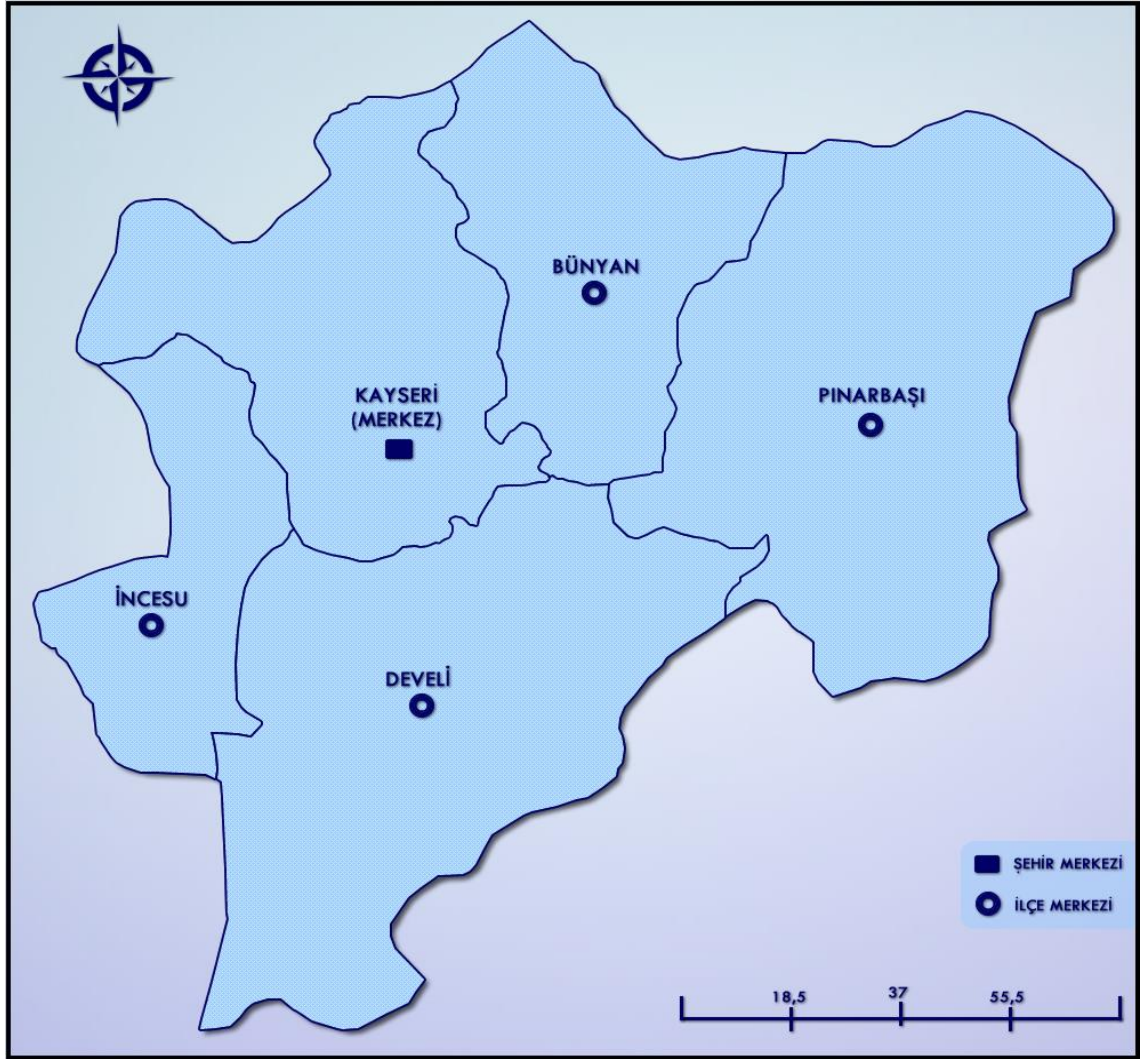
EK 1. Ermenilerin Kayseri’de İdari Yönetiminden Memnun Olduklarını Belirten İstanbul Ermeni Patriği’nin Yazısı. 6 Ekim 1850. (**Kaynak:** B.O.A.)

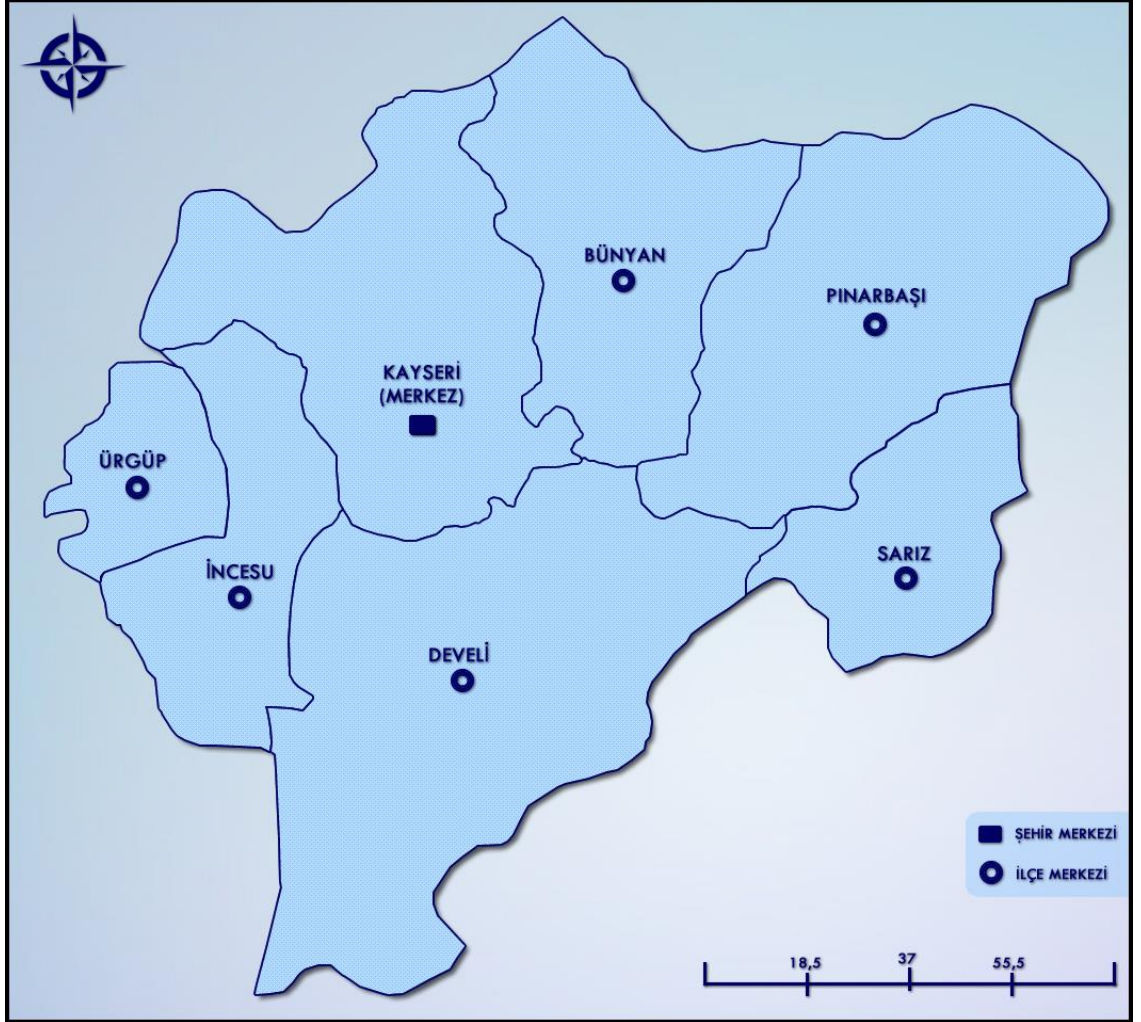
EK 2. 324-149, MV; Ankara vilayetine bağlı Kayseri sancağının müstakil livaya haline çevrilmesi için tanzim olunan layiha-i kanunun muvakkaten yürürlüğe konulması. (1332) (**Kaynak:** Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

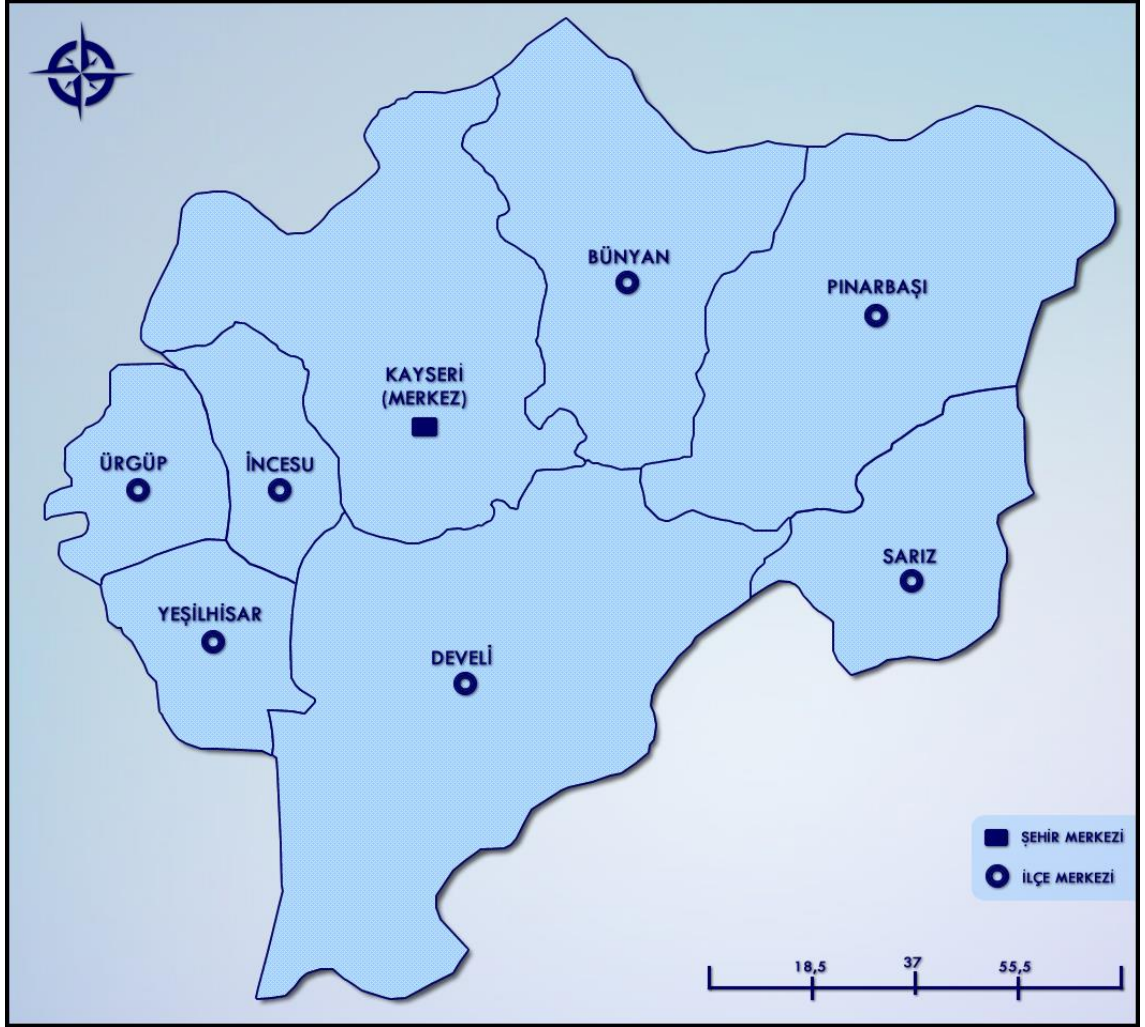
EK 3. 1916 Kayseri Müstakil Sancağı Haritası (Kaynak Milli Kütüphane)

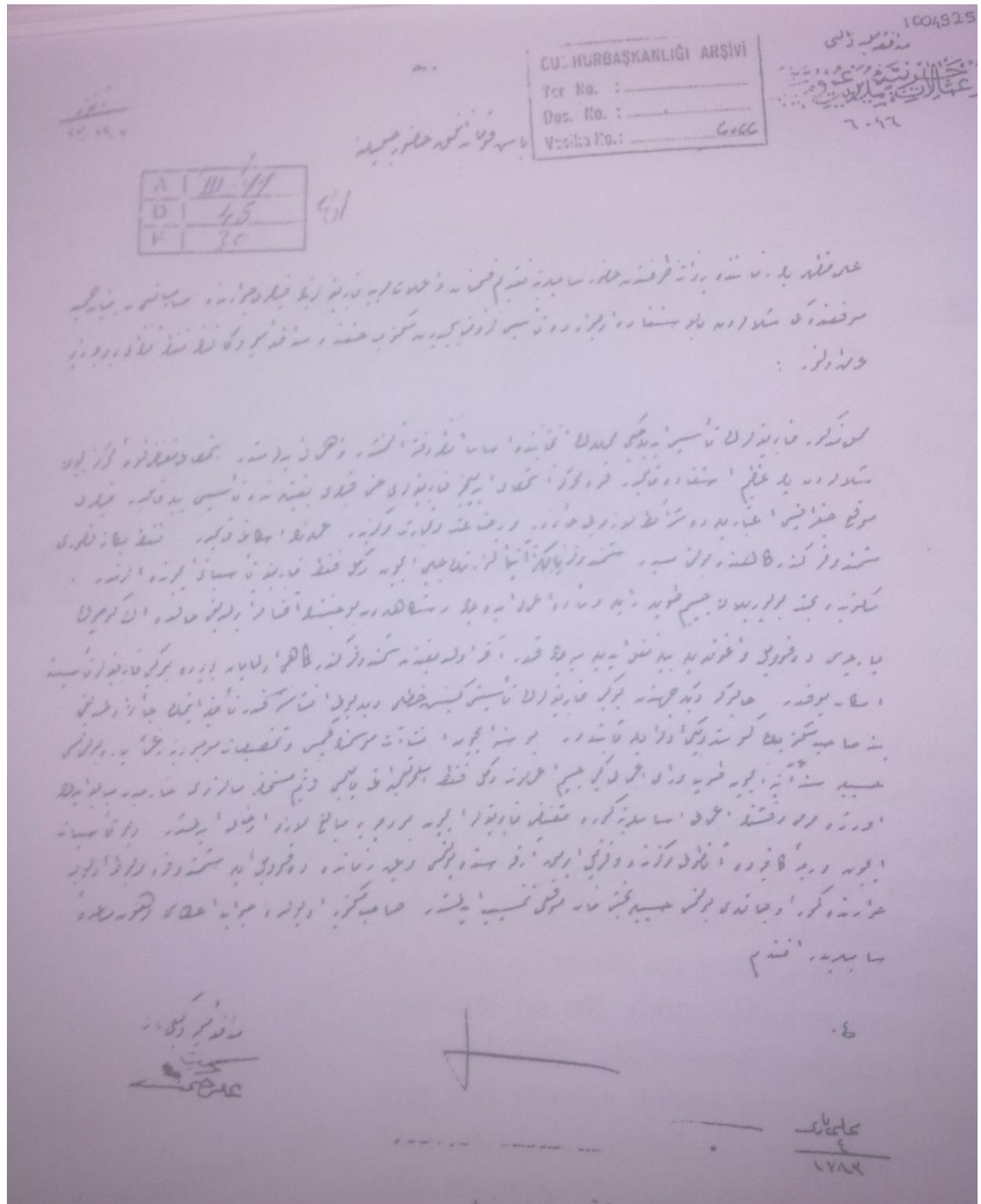
EY 4. 1926 Kayseri ve İlçeleri İdari Haritası (**Kaynak:** Deniz AKPINAR)

EK 5. 1946 Kayseri ve İlçeleri İdari Haritası (**Kaynak:** Deniz AKPINAR)

EK 6. 1947 Kayseri ve İlçeleri İdari Haritası. (Kaynak: Deniz AKPINAR)

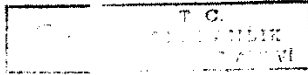
EK 7. A: 11, D: 45, F: 30. 12. 07. 1927 tarihli Milli Müdafaa Vekâleti'nin Baş Kumandanlığa Askeri ve Stratejik Fabrikaların Kayseri'ye Kurulması Hakkında Yazdığı Rapor. (**Kaynak:** Cumhurbaşkanlığı Arşivi)

[illegible][illegible]

جواباً یازید حق اورا کہ ، جواب اولیٰ یعنی میرا ملک تاریخ و توہم و مستک درجی رجا اولنور .

80	18	01	01	042	60	8
----	----	----	----	-----	----	---

EK 8. Bünyan İplik Fabrikası TAŞ'ın kurulmasına izin verilmesi, 07. 12. 1924.
(Kaynak: B.C.A.)

تاریخ

بقی - سول ، لورخا در بر یولی آقا ایچو " سوبییه آند و سربیل
در شادو ، ایم عقیق صقر معاد و نازک ناند و کاججه نیجه و تاج و حینه
و کیده تونج ایچیه نسواری اجا و کیده حقیق " لاندانه " نایجی ایچو
معتمد و تکر ایچو درون موفقه کورلر ، دهنوت ناند امفا و نفا طیس ایچو ناند
کوی بیج بد افند و حقارت صدمت اعصی نقوب و قوی ادرنمدر .
" لاندانه "

رئیس هیئت
غازی ص

خارجی دکی داند دکی بجه دکی مدقده دکی عید دکی باند دکی
دورانی دکی داند دکی داند دکی داند دکی داند دکی

مدیریت ایچو دکی بجه دکی مدقده دکی مدقده دکی مدقده دکی
مدقده دکی مدقده دکی مدقده دکی مدقده دکی

020 18 01 01 022 74 11

وزارت جاده جویبارده اساسی کارهای اکتشاف و توسعه و ترانزیت

باسمہ وکالت
المخصوص من مدیری

135

2347

حرمه شرکا بر نور انوار شرف تاج
 و سده حجاب کائنات اراده ای بخت محمد بر طیاره
 و طیاره روزی قیامی است این
 او را چون سر زینت بر معادله نام
 در تعریف حق و کینه ده فیه دافعا ایچونه
 اینک سده که از تجلی تلخ فتنه
 و کلام معادله نام بجهت یونکس
 شریک شرکا در نور
 مایه کینه صید با فتنه مازنی اعلا
 و کلام حق و کینه به عرض حضور
 بانه و کائنات طیاره ایچونه
 انور شرک نایب و فتنه حاضر است
 در شرف احسان نقیب و فتنه
 ایچونه
 ۱۰
 ۲۱۱

۲۶۱
مجلس

مورخہ ریاست گجرات
عزیز

سید و سنی

عظیم و کیسی

کے لئے

مکمل

100

میں نے

سائنس و کھیل

عراق کی

وَعَدِي

کھار کی

کسی

مندی

10

جواباً باز یہ جن اور انہ جواب : اولیٰ بنی ہر ایک تاریخ و تو میری دستک درجی رجال و کور :

080	18	01	01	015	50	20
-----	----	----	----	-----	----	----

وہی ہے جس نے ان کو

باسمہ وکالت
للم مخصوص مدبرین
ہمد

5261

1892

[illegible]

۲۵ - نرسه ۲۶۱

نورک یوسی محمدی

باسمہ تعالیٰ
عزت

عبد الوہاب

مقامہ مذکورہ

جوابی

رائد ری

فاحمد ربيع
دكتور في الطب

د. ا. ک. ی.

عبدالله بن محمد
عبدالله بن محمد

نافع محمد

یوسف علی

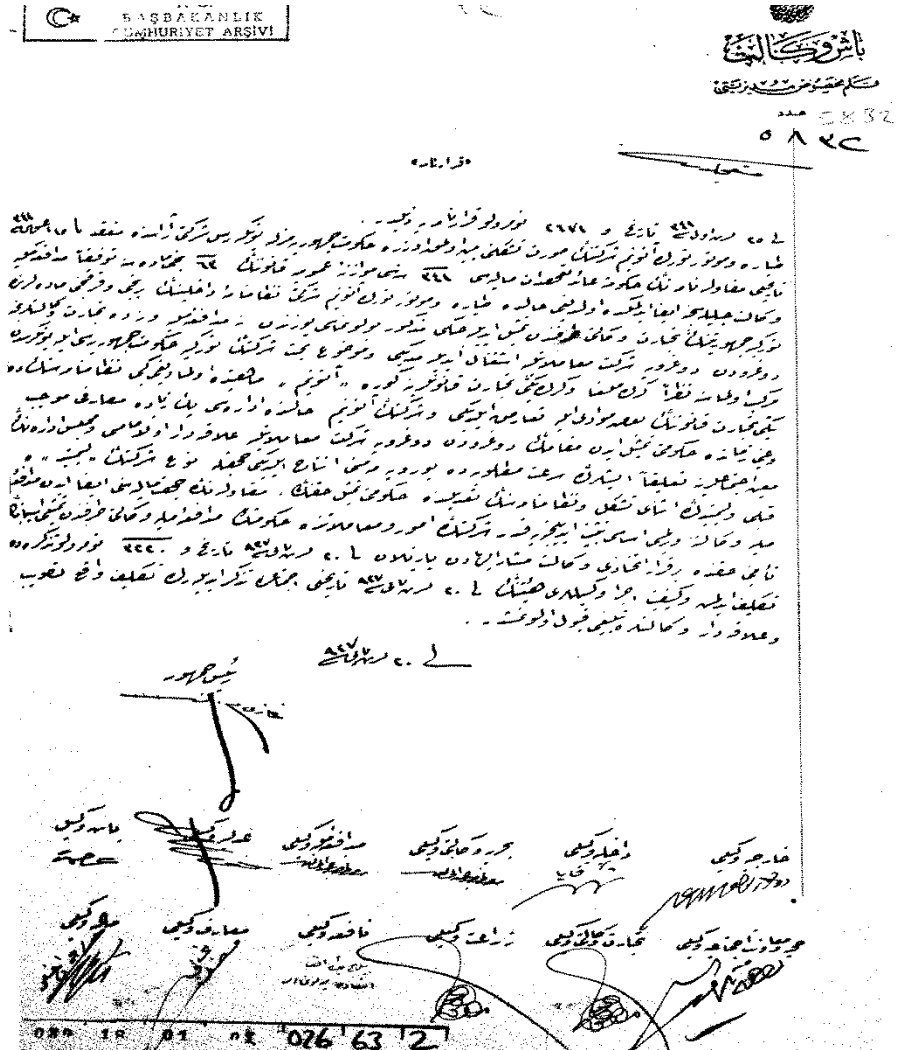
خجانه پي

میں پرانی دیکھ

جواباً بآزله حق اوراڻه ، جواب اولهيني محرڪ تاريخ نومبر سنڪ درجي وڃا اوهوڊر .

00	10	01	01	016	67	6
----	----	----	----	-----	----	---

EK 12. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk motor üretim şirketi kuruluş, Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketi. TOMTAŞ,

EK 13. Tayyare ve Motor Türk Anonim Şirketinin teşekkül şeklini gösterir Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Junkers Şirketi arasında yapılan sözleşme metni, 20. 11. 1927. (**Kaynak:** B.C.A.)

T.C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELAT MÜDÜRLÜĞÜ
Şube:
Sayı: 8597

Kararname

M. Müdafâ Vekâletinden yazılan 24/II/929 tarih 4994 numaralı tezkerede , Türkiye Hükûmeti Cumhuriyetiyle Yüngers tayyare şirketi x arasında akt olunan 15 agustos 34I tarâhli mukavelename ve merbutatına tevfiқан tepekkül eden (Türk tayyare ve motör anonim şirketi) ile mukavele tatbikatından mütevellit ihtilaflar hakem huzuruna da sevk x edilmiş ise de müsbet bir karar ve netice istihsal olunamadığından x üçüncü hakemin intihabı esnasında şirketin iflası vukubulmuş olduğu x ve tasfiyei muamelat ve mevcudat için keyfiyeti Ankara aslıye mahkemesi birinci hukuku tarafından teşkil olunan iflas masasına tevdi olunduğu izah edilerek bir taraftan hakem işine devam edilüp edilmeyeceğini iflasın vukuundan dolayı mukavele ve merbutatının tarafeyne temin ettiği hakların baki olup olmadığını tesbit etmek için hukuk müşavirlerinden mürekkep teşkil eden heyet ittifakla bir karara vasil olmadıkları ve Kayserideki tesisattan ve bunlara ait kıymetli alat ve malzemenen memleket hava kuvvetleri hesabına muhtelif tarz ve şekillerde istifade edilmesi lüzumu B. E. Reisliğinden talep edilmesi üzerine x fabrika ve müstemilatına sahip olabilmek için mutahassıslardan mürekkep bir heyete mahallerinde tetkikat yaptırarak Kayserideki tesisatı hazıraya ve müstemilatına I,572,373.lira kıymet bigtikleri ve diğer taraftan iflas masasının verdiği merbut (A) işaretli teklifi üzerine B.E. Riyasetiyle cereyan eden muhabere ve sindiklerle yapılan müzakereler neticesinde müflis şirketine bilumum emvalinin tayyare Cemiyetine I,469,000 liraya satın alınması ve bu paradan cemiyetin şirketten aldığı olan 221,000 lira tanzil edilerek kalan I,248,000 liranın borçlara tevzi olunmak üzere nakten masaya verilmesi ve bundan başka Yüngersin müflis şirkette mevcut olup Türk tayyare cemiyetine terk ettiği x nisîf hissesine ve bilumum feragat ve ibralarına mukabil olarak cem-

6. 521/5

Türkiye Cumhuriyeti
BAŞVEKALET
Muamelât Müdürlüğü
Şube
Sayı 8691

Kararname

yetin 520,000 lira daha ki oaman 1,768,000 lira vermesi tekrarrür etti-
rılarak bu suretle fabrika ve müstemilatına ve bilumun emval ve hukuku-
na sahip olmakla beraber hükümeti Cumhuriyetimizi halen ve atıyen 15 ağ-
ustos 34İ tarihli mukavele ve merbutatının, kargı tarafa temin edebile-
ceği bilumun fayda ve haklardan kurtarmak esasları dairesinde ve İora
Vekilleri Heyetince kabul ve tasdikinden ve mahkemeye tescilinden sonra
müteber olmak üzere ihzar olunan protokol ve teahhütnamein imza ve bi-
suratinin rapt edildiği bildirilmiş, ve bu şekil hal tasvip edildiği x
tahkirdesektir protokolun kabulüne ve mündericatında hükümete isabet
eden kısmın ve feragat ve ibranın yapılmasına ve bu hususta muktazi bi-
lotimle muamelatı ifaya ve gerek tarafaya arasında ve gerek mahkemeye x
ihzar olunacak her türlü vesak ve evrakı imzaya ve indelhaçe işbu sa-
lahiyetlerle ahari tevkile M. M. Vekâletinin mesun kılınmışındadır x
bir karar itası teklif olunmuştur.

Kayfiyet İora Vekilleri Heyetinin 27/II/929 tarihli iqtinaında x
tetkik ve tesekkür olunarak teklif veyhile muamele olunması tasvip ve
kabul olunmuştur .

REİSİCUMHUR

Gazi M. Kemal

Bş. V.

Yanık

Ad. V.

Ad. V.

M. M. V.

M. M. V.

Da. V.

S. Kaya

Ha. V.

Ha. V.

Ma. V.

Ma. V.

Mf. V.

Na. V.

R.

İmza

İk. V.

S. İ. M. V.

İk. V.

080 18 01 02 6 57 15

EK 14. Türk Tayyare ve Motor AŞ'nin İflası üzerine mal varlığı Türk Tayyare Cemiyeti'ne intikali. (Kaynak: B.C.A.)

T. C.
BAŞVEKÂLET
Muameleât Müdürlüğü

Şube:
Sayı: 11.895

KARARNAME

Amerikan -Curtiss-VVright Gurubu ile Kayseri Tayyare Fabrika-
sında tayyare ve motör imali ,hava hatları ve alüminyum hava işleri xx
için bir seneye mahsus olmak üzere ihzar olunup Millî Müdafaa Vekâle-
tinin 21/10/93I tarih ve 724 numaralı tezkeresiyle teklif edilen mu-
kavele projesi İcra Vekilleri Heyetinin 3/II/93I tarihli iqtimaında x
bittetkik tadil edilen merbut şekilde akdi için Vekâleti Müğarüniley-
haya selâhiyet verilmesi tasvip ve kabul olunmuştur.

3/II/93I

REİSİCUMHUR

Gazi M. Kemal

Bş.V.

[Signature]

Ad.V.

[Signature]

M.M.V.

[Signature]

Da.V.

[Signature]

Ha.V.

[Signature]

Ma.V.

[Signature]

Mf.V.

[Signature]

Na.V.

İk.V.

[Signature]

S.i.M.V.

[Signature]

030 18 01 02 26 72 12

EK 15. Kaynak: B.C.A, Amerikan – Curtis-wright Grubu İle Kayseri Tayyare Fabrika'sında Tayyare Ve Motor İmali hakkında yapılan sözleşme.

T. C.
M. M. V.
 Hava Müsteşarlığı
 Ş. Feri Ksm. 3
 Hu. No. 728
 Um. No. 4685

Ankara
 20 / 4 / 938
 21

Hulasa: P.Z.L. ve Gotha tay-
 yarelerinin inşaatı H.

Eki

Baş Vekâlet Yüksek Katına

Kayseri Tayyare Fabrikasında lisansla 1/10/936 da inşaatı-
 na başlanan 20 adet P.Z.L. av ve 15 adet Gotha mektep tayyaresinin
 inşaatı 31/3/938 tarihinde bitmiştir.

Küçük bir seri inşa edilmesine rağmen P.Z.L. Tayyareleri-
 nin beheri hariçten alınan fiyata nazaran (4500) Türk lirası ucuza
 mal edilmiştir. Bu suretle (20) tayyare üzerinden (90.000) lira ta-
 sarruf edilmiş ve P.Z.L. ve Gotha tayyareleri inşaatında cem'an
 (433.000) Türk liralık işçilik ve idare masrafının memleket dahilinde
 de kalması temin edilmiştir.

Bu parlak neticeyi arz ederken ilerde daha muvaffakiyetli
 işlerin başarılacağı hakkındaki imân ve itimadımızı saygı ile bil-
 diririm.

A. Y.

Arz edildeti Hüseyin
 25-IV-938

M. M. V.
 v. Özgür

1

1

10 39 399 8

BASINCALETHV
 22-4-28 2088

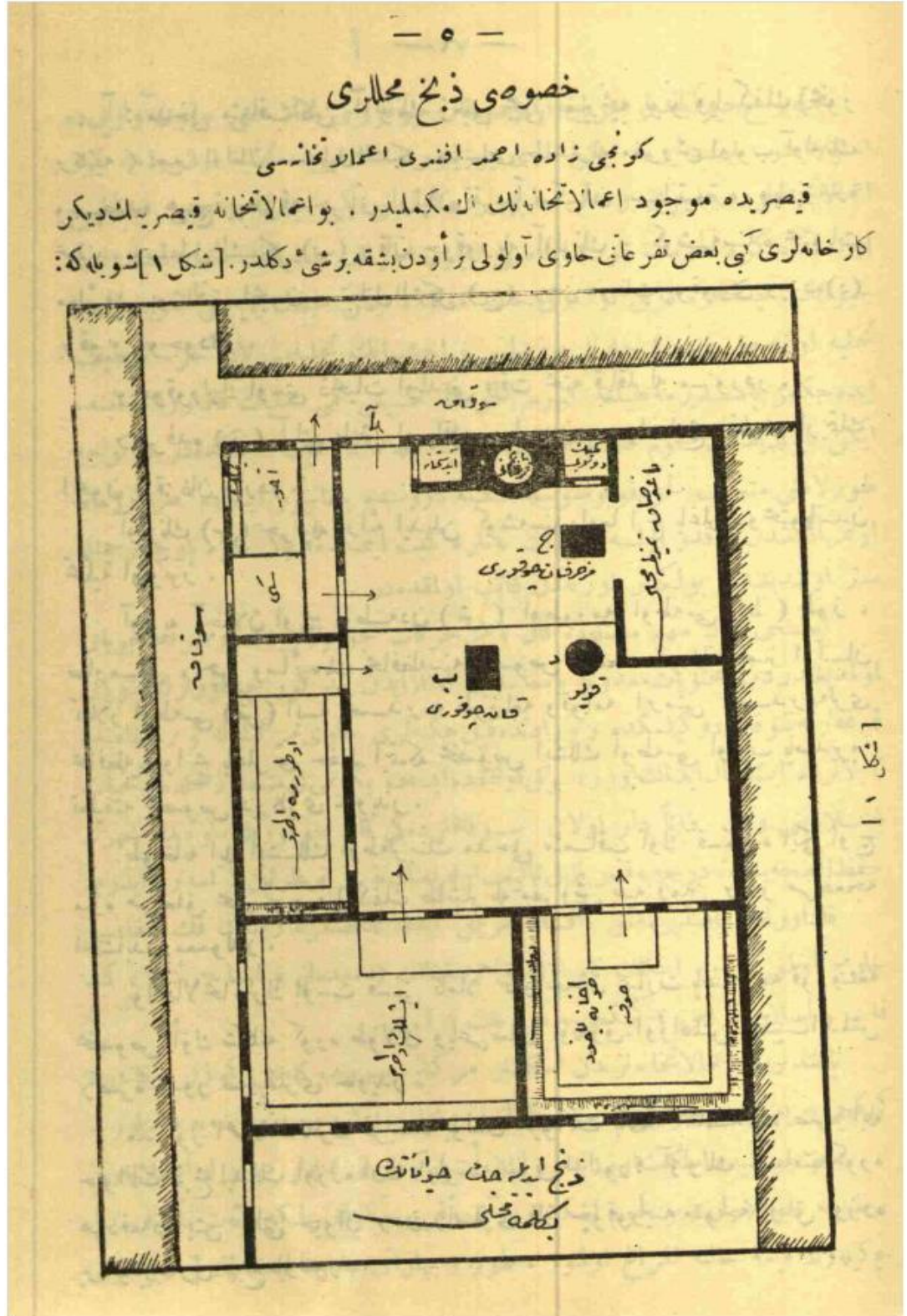
EK 17. Yahyalı Halısı Kayseri. (**Kaynak:** Ahmet Postallı 1925)

EK 18. Kayseri Sarız Avşar Kilimi. (**Kaynak,** Selma Akpınar KUTAY)

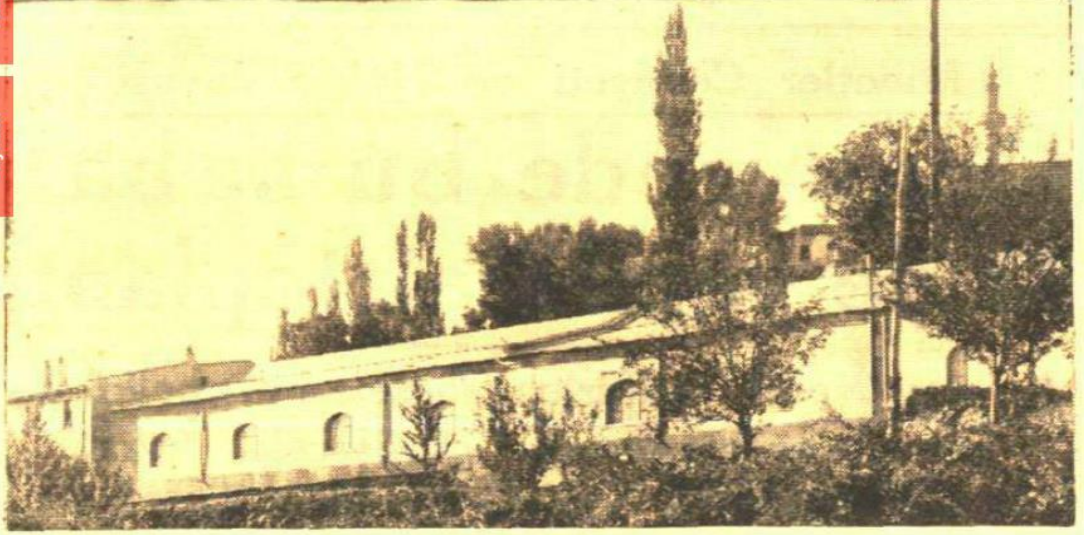
EK 19. 1930 öncesi Osman İmamoğlu pastırma ve sucuk işliğinde çalışan Türk ve Ermeni işçiler. (**Kaynak:** İmamoğlu Sucuk ve Pastırma),

EK 20. Göncüzade Ahmet Efendi'ye Ait İmalathanesi. (Kaynak, 1927 Hususi Zebh Mahalleri)

Bünyan dokuma fabrikası

Sümer Bankın burada açtığı fabrika bu havalideki çocuklar için bir mekteb halini aldı

Bünyan dokuma fabrikasının görünüşü

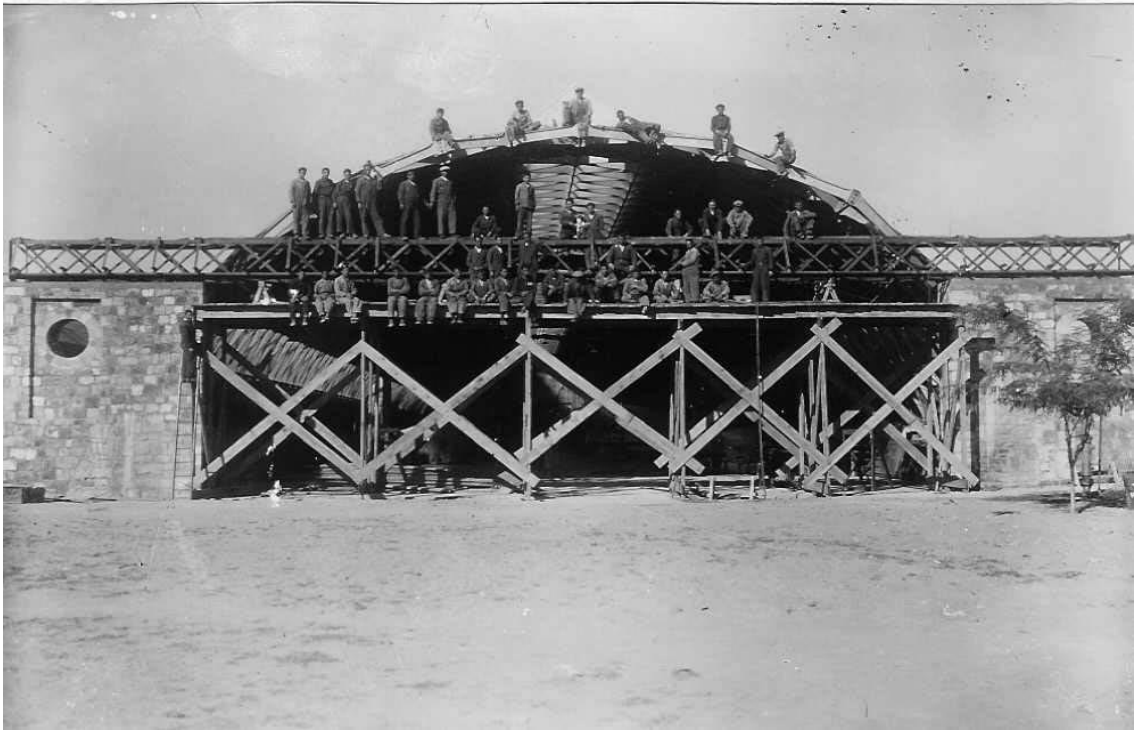

Fabrikada çalıştırılan ve san'at öğretilen çocuklar

EK 21. Sümerbank Bünyan Halı İplik Fabrikası ve eğitim alan işçi talebeleri. (Kaynak Cumhuriyet 20. 01. 1936).

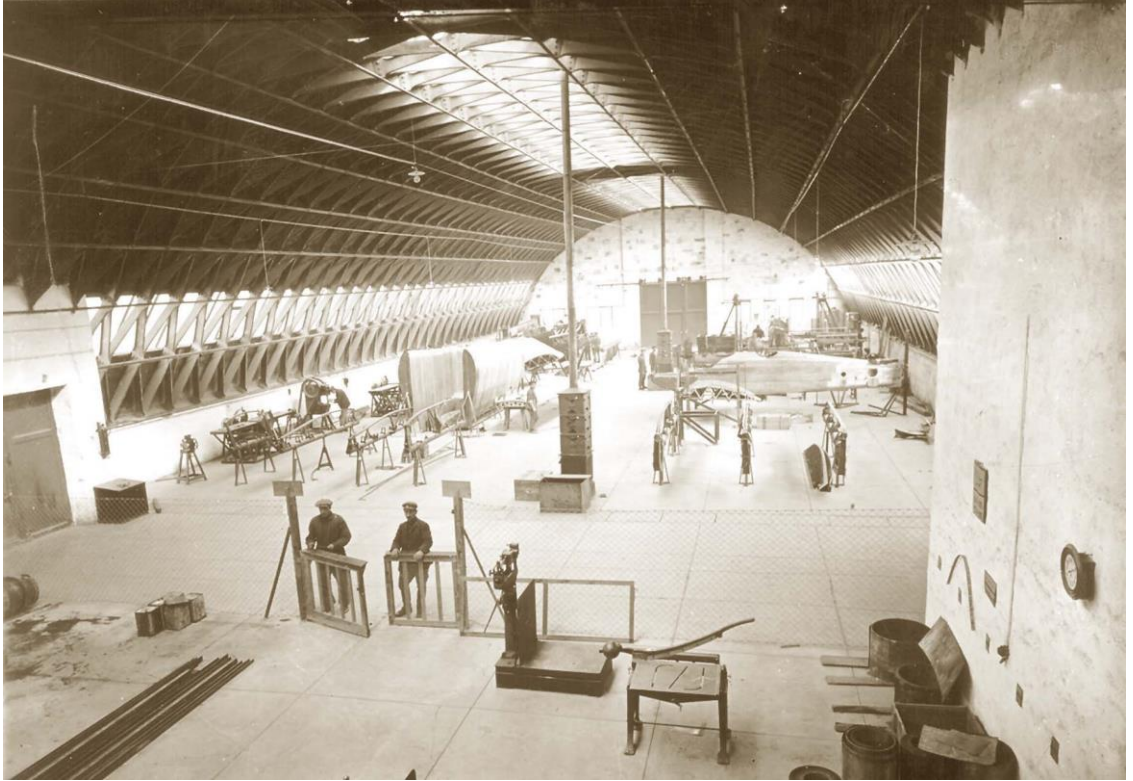
EK 22. Kayseri Tayyare Fabrikası Temel Atma. (**Kaynak:** Emre Uçar)

EK 23. Kayseri Tayyare Fabrikasının 11'nolu Hangarın İnşaatı. (**Kaynak:** Emre Uçar)

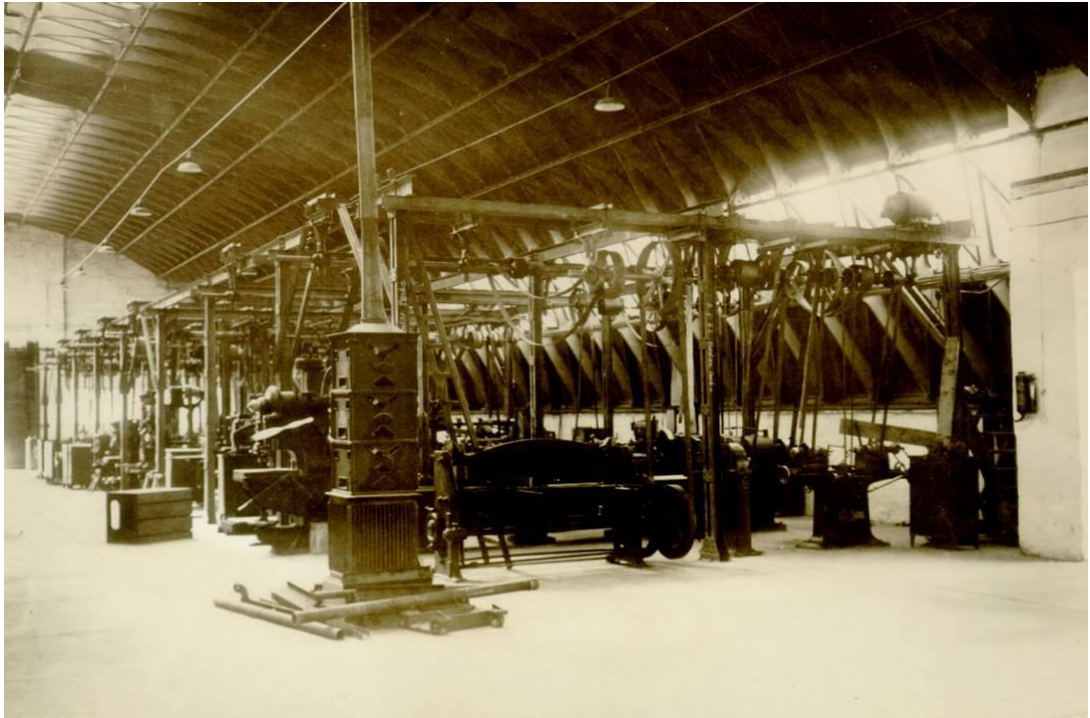
EK 24. Kayseri Tayyare Fabrikası Açılış Merasimi. 1926. (**Kaynak:** Emre Uçar)

EK 25. Montaj ve Revizyon Uçak Hangarı. (**Kaynak:** Emre Uçar)

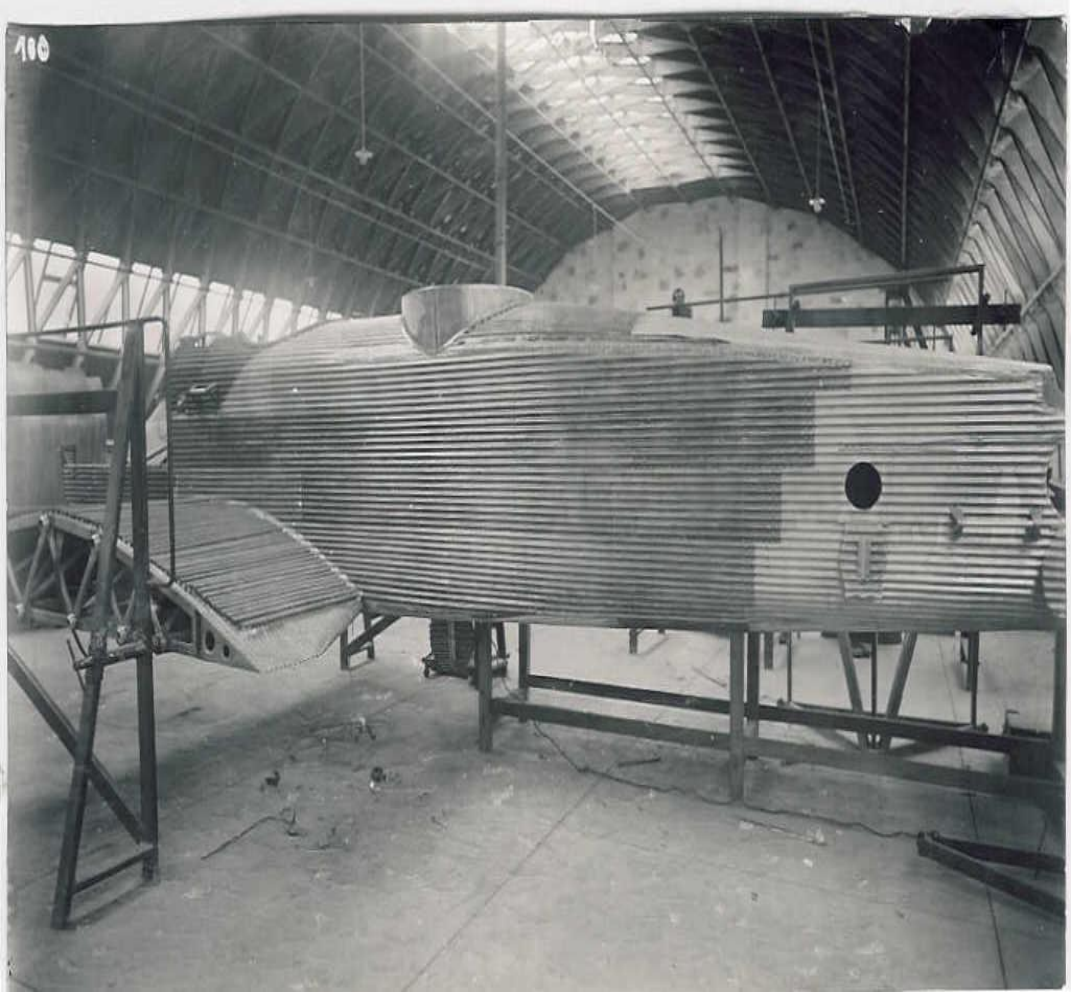
EK 26. Kayseri Tayyare Fabrikası Açılış Merasimi. (**Kaynak:** Emre Uçar)

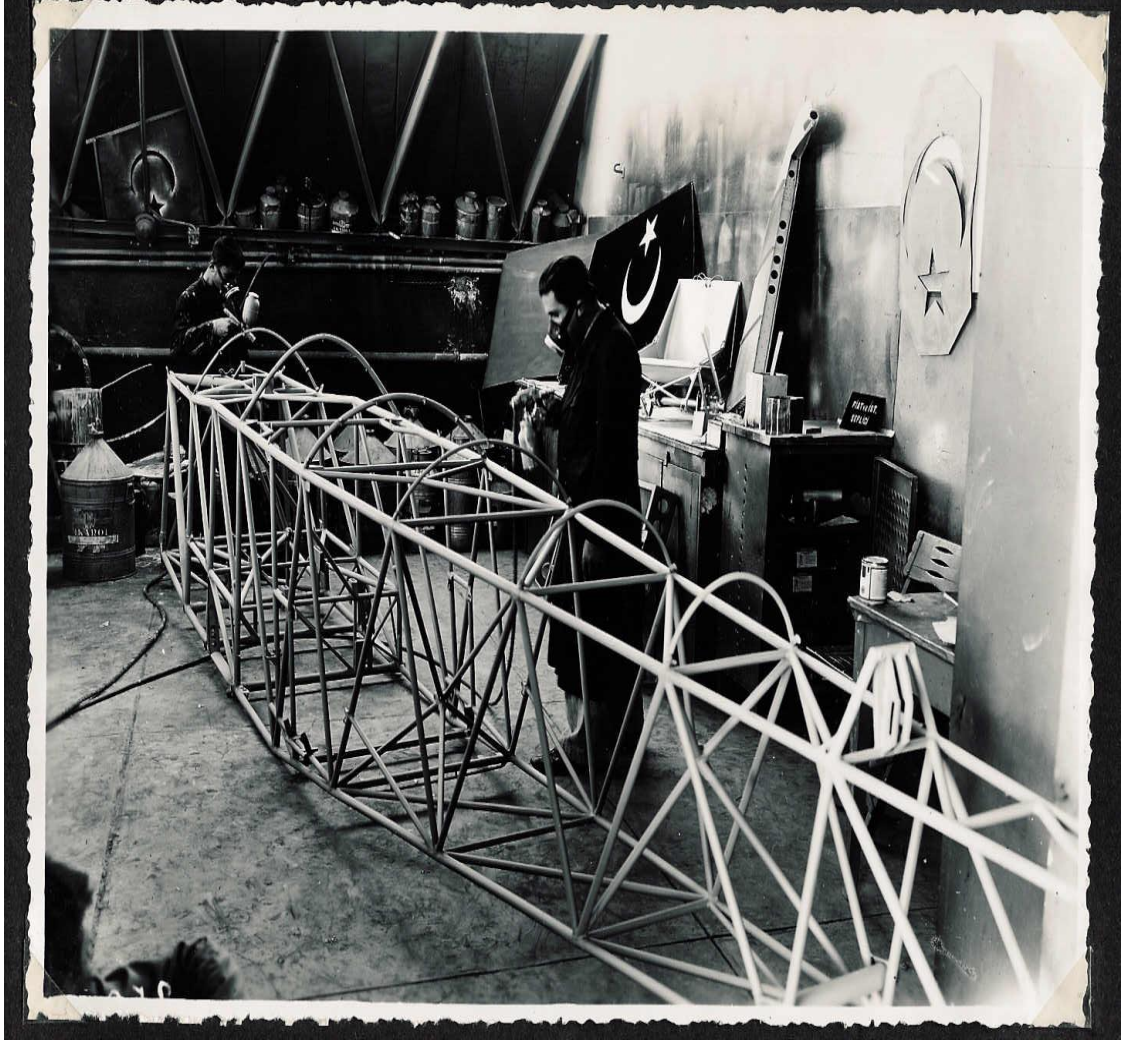
EK 27. Kayseri Tayyare Fabrikası Montaj Bölümü. (**Kaynak:** Emre Uçar)

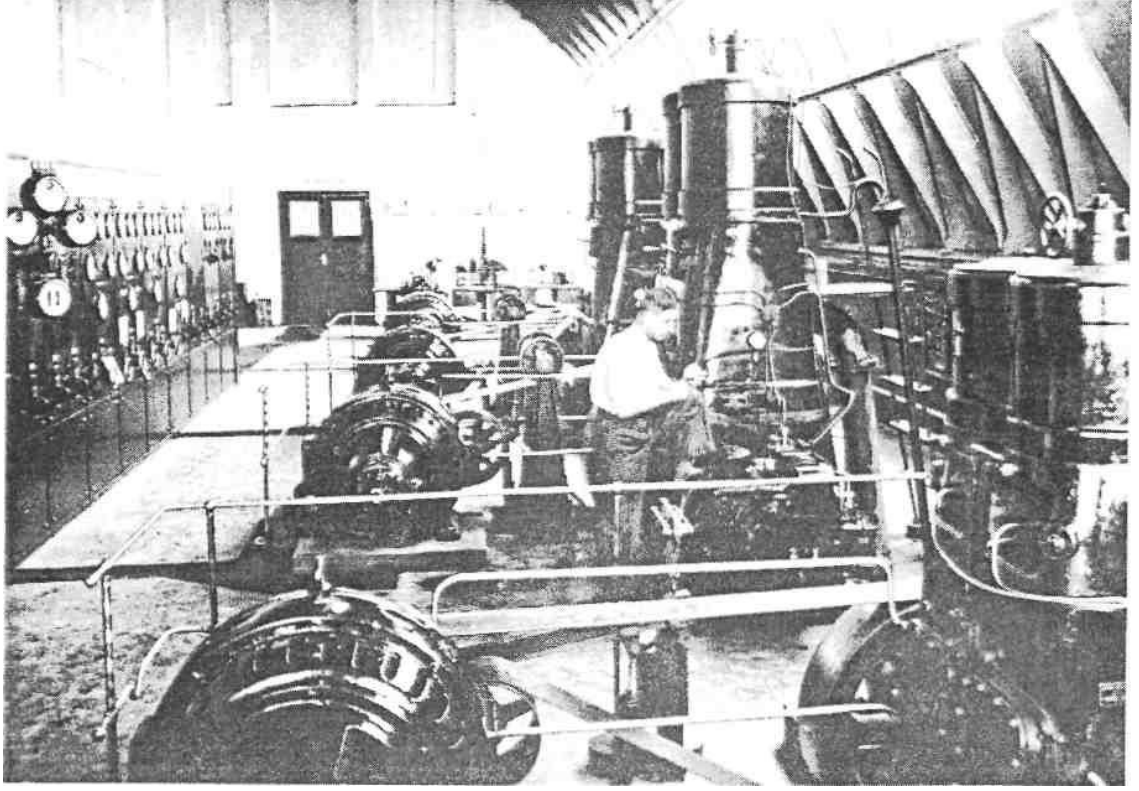
EK 28. Kayseri Tayyare Fabrikası Alman İşçi ve Aileleri. (**Kaynak:** Emre Uçar)

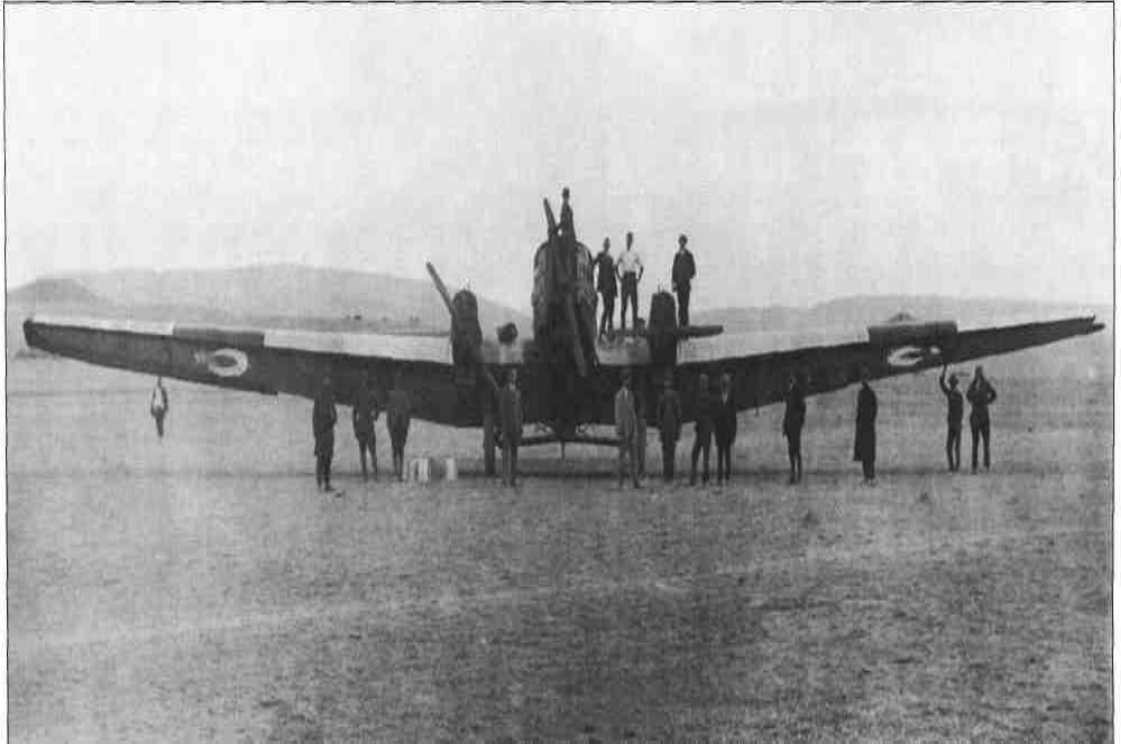
EK 29. Junkers A-20, Tayyaresi Revizyonu. (**Kaynak:** Emre Uçar)

EK 30. Kayseri Tayyare Fabrikası Boya Atölyesi. (**Kaynak:** Emre Uçar)

EK 31. Kayseri Tayyare Fabrikası Güç Santrali (Elektrik). (**Kaynak:** Emre Uçar)

EK 32. Junkers G-24'ün Önden Görünümü (**Kaynak:** B.C.A.)

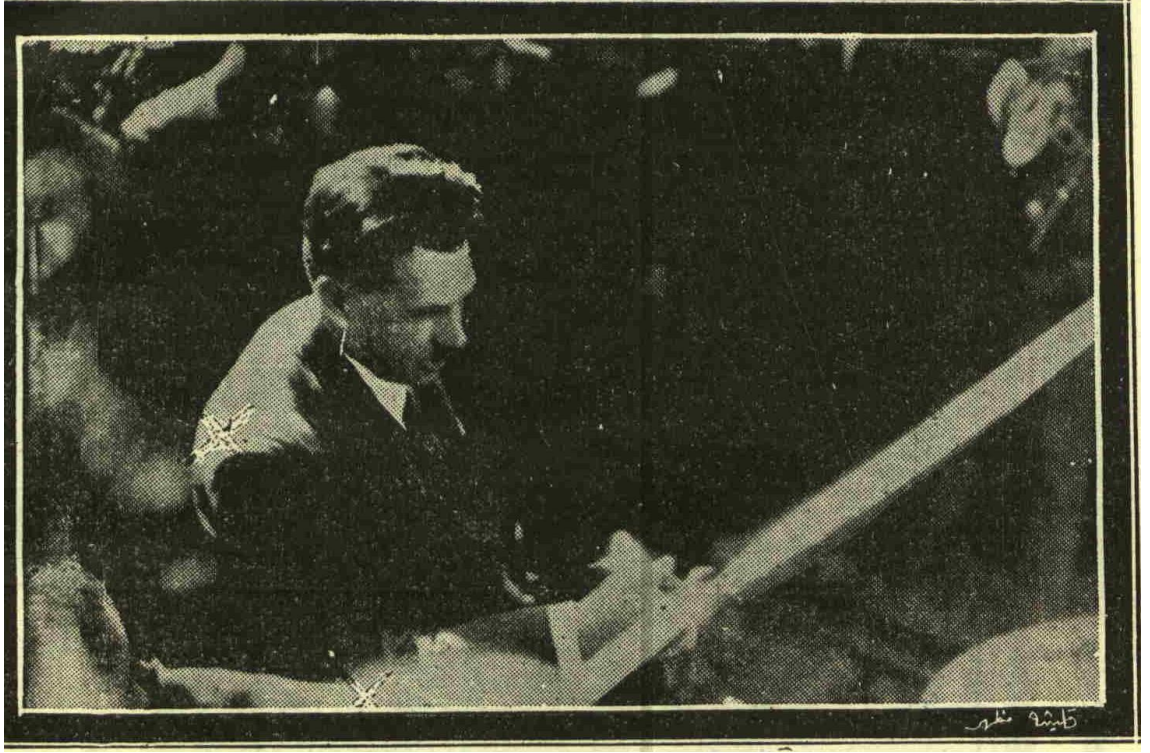
EK 33. Montajı Kayseri Tayyaresi'nde Yapılan Junkers A-20. **(Kaynak:** Emre Uçar)

EK 34. Elektrik Aydınlatmasıyla Donatılmış Kayseri Cumhuriyet Meydanı 1938. **(Kaynak:** B.C.A)

EK 35. II.Abdulhamit Bağdat Demiryolu ve Anadolu Demiryolu Projeleri. (Kaynak: B.O.A)

EK 36. Ankara- Kayseri Demiryolu Açılışı Merasimi, TBMM Reisi Kazım Paşa.
(Kaynak: Ayın Tarihi 2200. 29 Mayıs 1927)

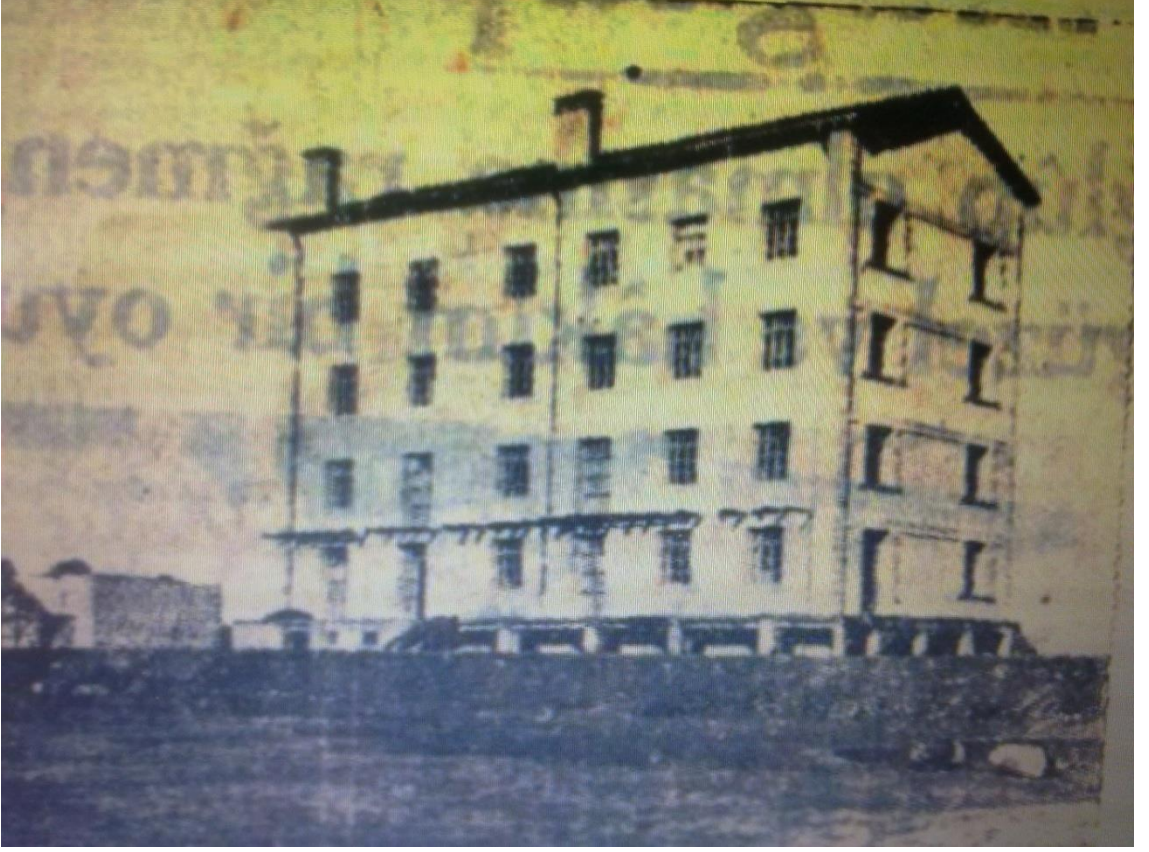
Sivas hattı, müdafaanın düşmanı olan mesafeye karşı kazanılmış İnönüdür!

EK 37. Kayseri-Sivas Demiryolu Hattının Resmi Açılışı. (Kaynak: Cumhuriyet 02. 09. 1930)

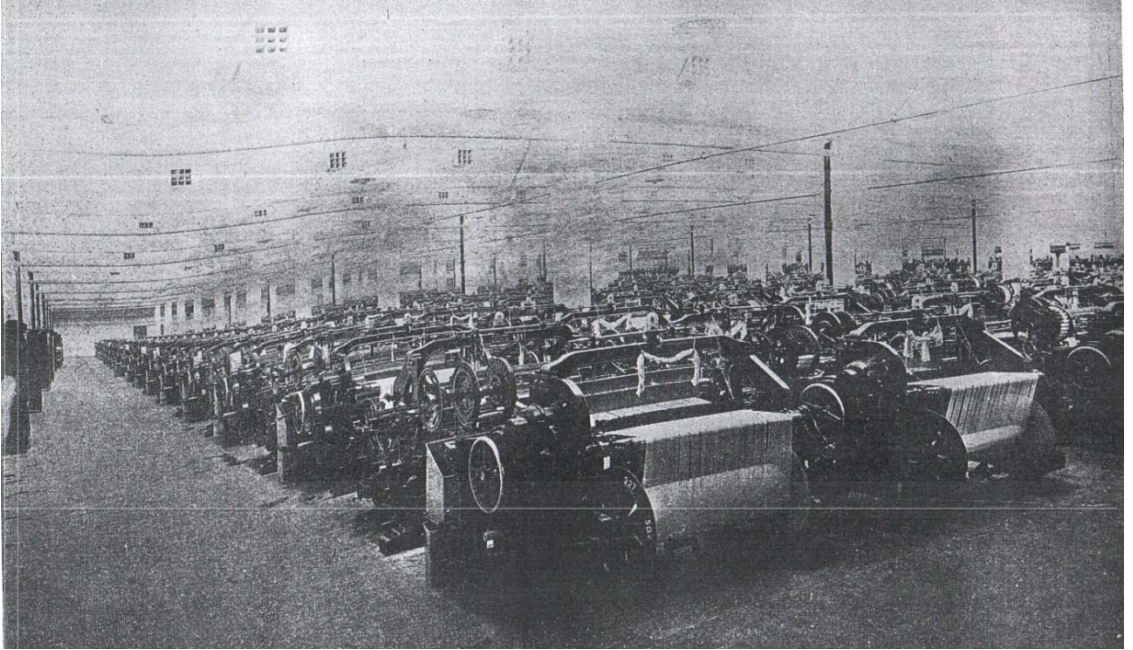
EK 38. Kayseri-Sivas-Samsun Demiryolu Hattının Birleştirilmesi. (**Kaynak:** Cumhuriyet 04. 09. 1933)

EK 39. Kayseri Modern Un Değirmeni. (**Kaynak:** Cumhuriyet)

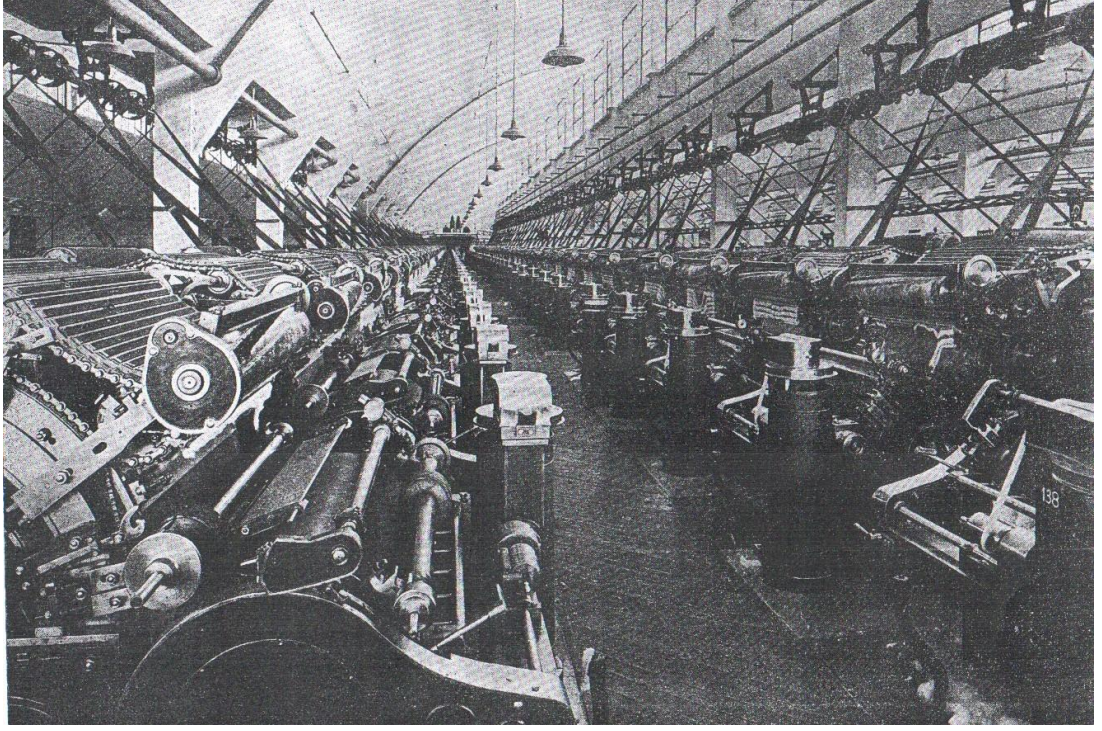
EK 40. 1936, Sümerbank Kayseri Bez Dokuma Kombineri. (**Kaynak** Faruk Yaman)

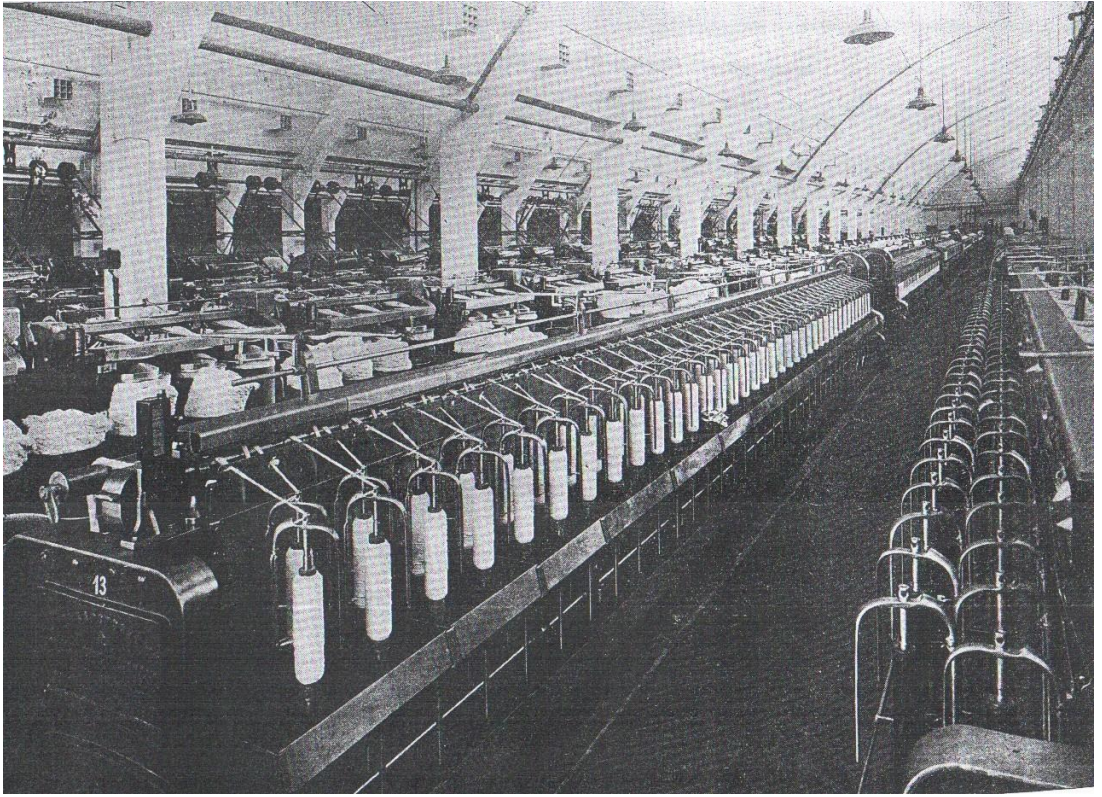
EK 41. Sümerbank Kayseri Fabrikası Dokuma Makineleri 1943. (**Kaynak:** Sümerbank 10. Yıl)

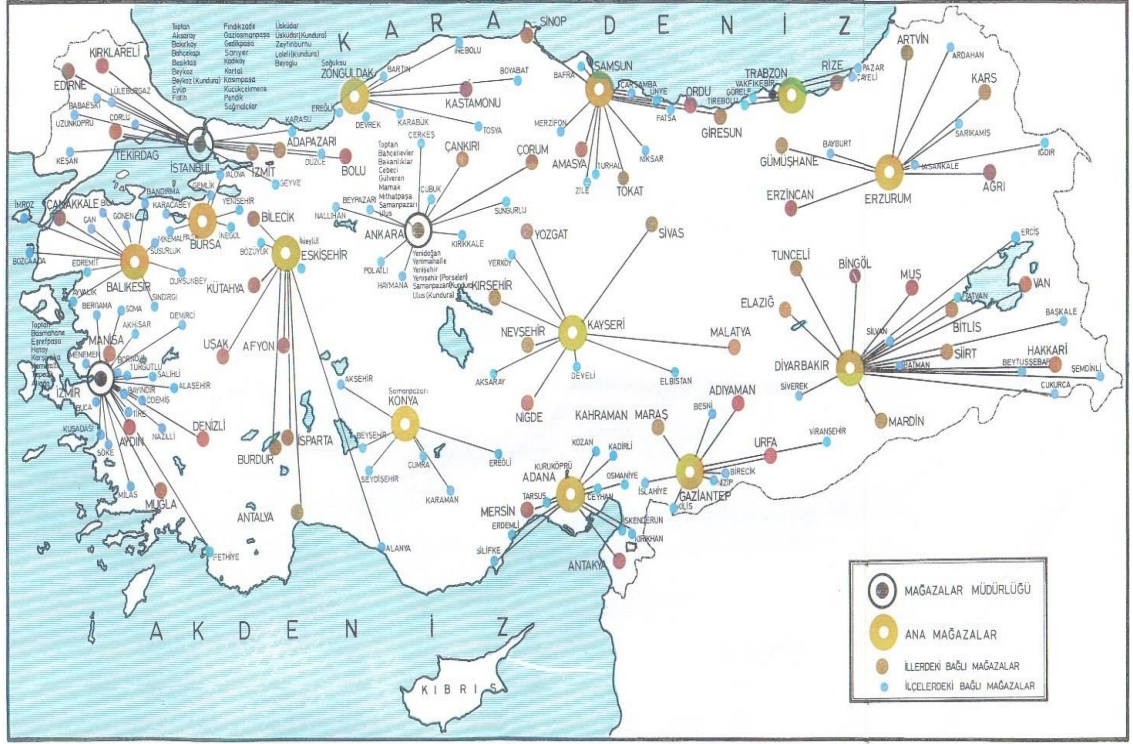
EK 42. Sümerbank Kayseri Fabrikası Köylü İçin Üretilen Ürün Teşhiri. (Kaynak: Cumhuriyet, 11. 06. 1939)

EK 43. Sümerbank Kayseri Fabrikası Dokuma Makineleri 1943. (**Kaynak:** Sümerbank 10. Yıl)

EK 44. Sümerbank Kayseri Fabrikası Dokuma Makineleri 1943. (**Kaynak:** Sümerbank 10. Yıl)

EK 45. Sumerbank Türkiye’de Kurduğu Fabrikaların Müdürlükleri ve Satış Noktaları.

EK 46. Sumerbank Türkiye’de Kurduğu Fabrikalar

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Deniz AKPINAR
Doğum Yeri ve Tarihi	Kayseri/Sarız/Kuşçu Köyü 15.10.1979
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü 2002
Y. Lisans Öğrenimi	Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyet Tarihi 2006
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Erzincan Üniversitesi 2009...
İletişim	
E-Posta Adresi	deniz-akpinar@hotmail.com
Tarih	30.12.2013